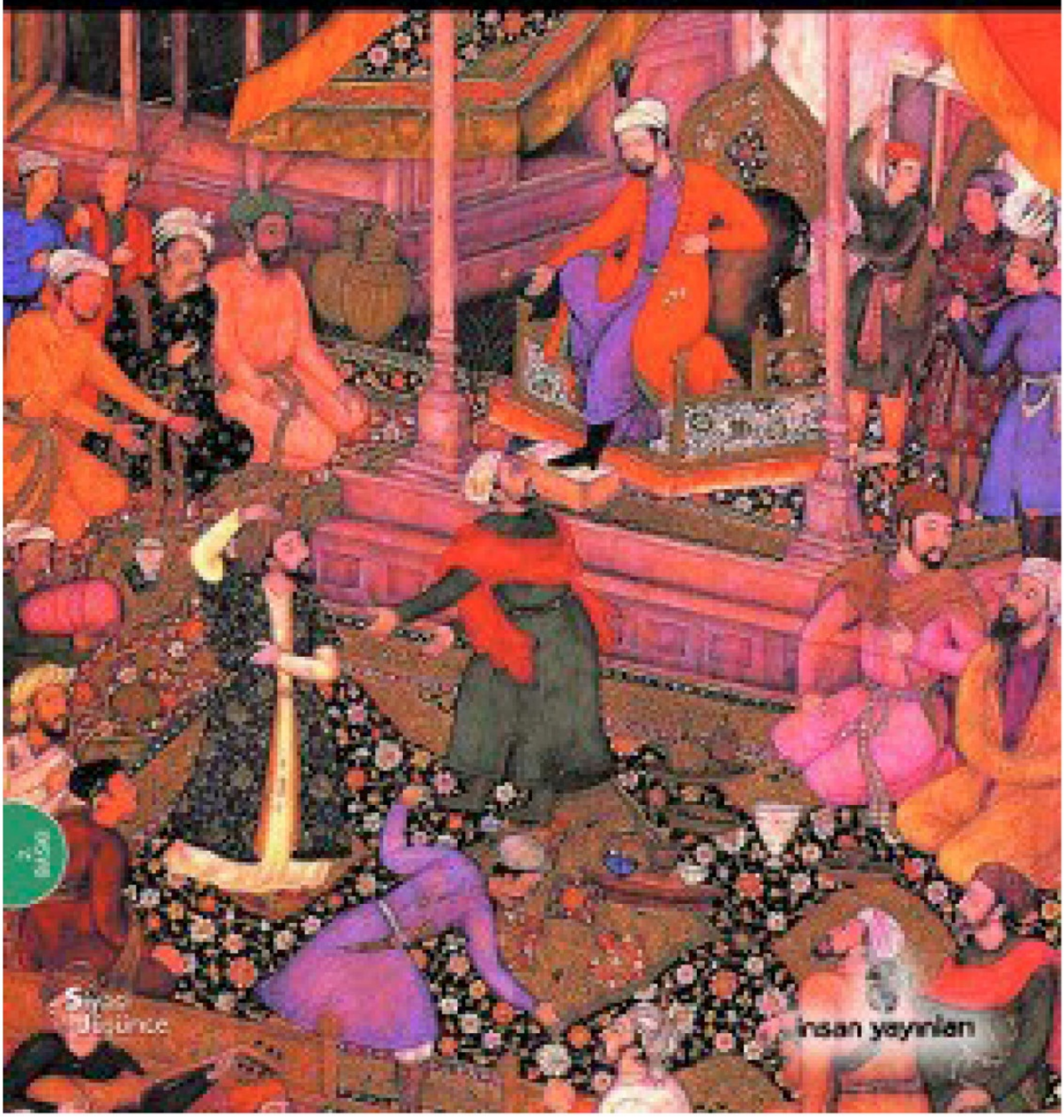
SİRÂCU'L-MÜLÛK

SİYASET AHLÂKI VE İLKELERİNE DAİR

MUHAMMED B. TURTÛŞÎ

HAZIRLAYAN: SAİD AYKUT

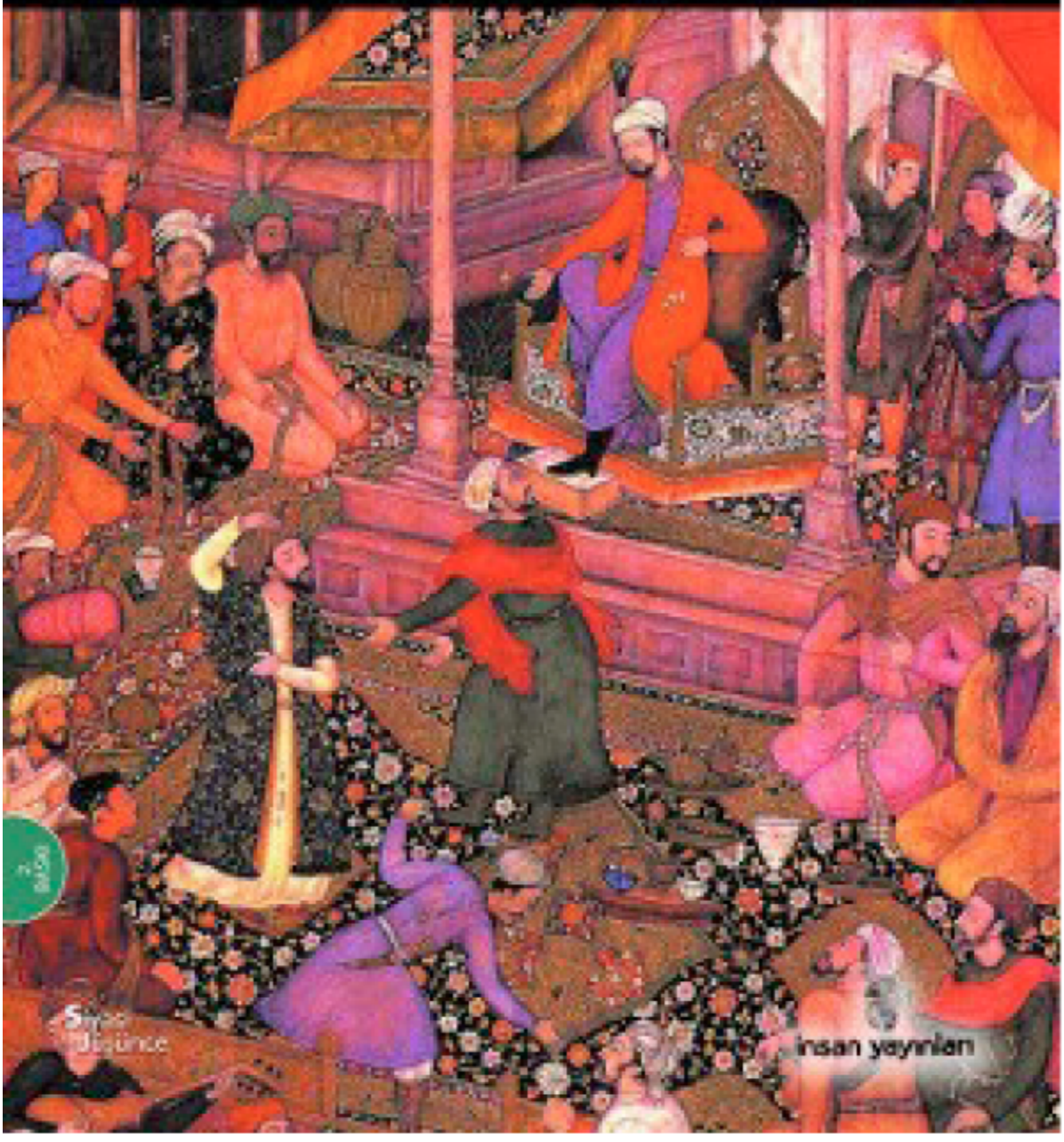
İnsan yayınları

SİRÂCU'L-MÜLÛK

SİYASET AHLÂKI VE İLKELERİNE DAİR

MUHAMMED B. TURTÛŞÎ

HAZIRLAYAN: SAİD AYKUT

insan yayınları

SİRÂCU'L-MÜLÛK
- Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair -

insan yayınları : 158
siyasî düşünce dizisi : 11
Copyright© insanyayinlari
birinci baskı, 2008
ikinci baskı, 2011
yayıncı sertifika no: 12381
isbn 978-975-574-577-0
sirâcu’l-mülûk
siyaset ahlâkı ve ilkelerine dair
muhammed b. turtûşî
yayına hazırlayan
said aykut
editör
erhan güngör
içdüzen
mürettibhane
kapak düzeni
yunus karaaslan
baskı
istanbul matbaacılık prodüksiyon yay. san. tic. ltd. şti
gümüşsuyu cad. ışık sanayi sitesi blok no: 21
topkapı-zeytinburnu/istanbul
tel: 212-482 51 66
insan yayınları
mehmet akif caddesi
kestane sok. no: 1 güngören/istanbul
tel: 0212-642 74 84 faks: 0212-554 62 07
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

SİRÂCU'L-MÜLÛK
- Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair -

MUHAMMED B. TURTÛŞİ

Yayına Hazırlayan
SAİD AYKUT

MUHAMMED B. TURTÛŞÎ

Et-Turtûşî, yaklaşık olarak hicrî 451 yılında doğdu. Zâhid bir kimse ve Mâlikî fakihi olarak tanınır. İmam Muhammed Ebû Bekr et-Turtûşî, İspanya'dan Şam'a kadar gelmiş, burada ders okutmuştur. *Nefhu't-Tîb*'in beyanına göre, hicrî 520 yılında vefat etmiştir. İbn Hallikân da bu görüştedir. İskenderiye'de 520 yılının Cumâdâ'l-ûla ayının dördünde Cumartesi gecesi sabaha yakın vefat eden Turtûşî'nin cenaze namazını oğlu Muhammed kıldırmıştır.

Eserleri şunlardır: *Bideu'l-Umûri ve Muhdesâtühâ, Birrü'l-Vâlideyn, Risâletü'l-Udde Inde'l-Kurûbî ve'ş-Şidde Sirâcu'l-Mülûk, Sirâcu'l-Hüdâ, Şerhü Risâleti Ebî Zeyd el-Kayrevânî, Kitâbu'l-Bid'â ve'l-Havâdis, Kitâbu'l-Fiten, Kitâbun fî Tahrîmi Cübni'r-Rûm, Kitâbu'l-Kebîr fî Mesâili'l-Hilâf, Muhtasar-ı Tefsirî Sa'lebî, Muhtasar fî Furû'ı'l-Mâlikiyye, Kitâbu'd-Duâ, et-Tarîka fi'l-Hilâf ve'l-Cedel, Tahrîmü'l-İstimnâ, el-Esrâr, Hâşiye 'alâ İsbâti'l-Vâcib, Nefâisü'l-Fünûn, Nüzhetü'l-İhvân el-Mütehâbbîne fillâh, Tahrîmü'l-Gınâi ve'l-Lehvi 'ale's-Sûfiyye fî Raksıhim ve Sema'ihim.*

MÜELLİFİN HAYATI,
İLİM ÇEVRESİ VE ESERLERİ

EBÛ BEKR MUHAMMED İBNÜ'L-VELÎD ET-TURTÛŞÎ

a) Doğduğu Yer:

İspanyolca söylenişiyle Tortosa, Arapça'da ise Turtûşa olarak bilinen şehir, İspanya'nın doğusunda Ebre Nehri'nin sol tarafında Akdeniz'e sahili olan bir şehirdir.1 Kuzeyinde Tarrogona ve Barselona, güneyinde Castellon ve Valencia şehirleri yer alır.2

Şehir, tarih itibariyle eskiye uzanır. Eski İber kenti Dertosa'nın ve daha sonra Romalıların kolonisi İulia Augusta'nın yerinde kurulmuştur. Buranın coğrafî mevkii kendisine daima büyük bir ticarî ehemmiyet sağlamıştır. İslâm hakimiyeti döneminde parlak günler yaşayan kent Endülüslü birçok coğrafyacı tarafından tasvir edilmiştir. İdrisî'ye göre şehir el-Bürtât bölgesine dahildir. Burası o zamanların büyük bir ticaret şehri olup civarında bulunan yüksek evsaflı çam kerestesinden gemi inşa edilirdi. İbn Abdi'l-Mun'im el-Himyerî'nin tarih-coğrafya lügatine göre şehir, Emevî hükümdarları tarafından taştan yapılmış ve dört kapılı bir surla çevrilmişti. Hicrî 345'de (956/957 m.) inşa olunan beş sahnlı büyük bir camiye, dört umûmî hamama ve birçok dış mahale sahipti. İslâm hakimiyetinin ilk dönemlerinde Tortosa'nın tarihi hakkındaki bilgiler çok az ve dağınıktır. Tortosa sonraki dönemlerde konumunun İspanya İslâm Devleti'nin sınırlarında olmasından ötürü

Kurtuba sarayından sürgün edilen kimselerin mecburî ikâmet yeri olarak kullanıldı. Burada Kâtib Abdülmelik b. İdrîs el-Cezirî, el-Mansûr İbn Ebî Âmir'in emriyle tutuklu bulunduruldu. Emevî halifeliğinin yıkılışından ve Tevâifü'l-Mülûk'un ortaya çıkmasından sonra Sekâlibe (Âmirî memlûkleri)nin merkezi oldu. Orada hüküm süren bu memlûklerin en nüfuzlusu Nebîl adlı biri idi. O Endülüs'ün doğusunda meydana gelen kargaşalıktan faydalanarak Valencia'yı zabt etti. Ama orayı ancak birkaç yıl muhâfaza edebildi. Ardından gelenler; Fetâ Lebîb ve daha sonradan Seyfü'l-Mille ünvanını alan Mukatîl idi. Hicrî 452'de (1060 m.) Tortosa şehri halkı Nebîl'e karşı isyan etti. Nebîl de şehri Saragosa (Sarakusta) hükümdarı el-Muktedîr b. Hûd'a teslim etti. Böylece kent, Saragosa Arap Emirliği'nin yıkılışına kadar Hûdoğulları'nın elinde kaldı. Burası daha sonra Barselona Kontu IV. Raymond Béranger tarafından, 14 Şaban 543 Hicrî (1148 M.) tarihinde Tamplier şövalyelerinin yardımıyla zabt edildi.3

Yukarıda Tortosa şehrinin Sekâlibe (Âmirî memlûkleri) tarafından bir süre idare edildiğinden bahsedilmişti. "Sekâlibe", "Sakleb"in çoğuludur ve Slav demektir. Endülüs'te farklı kavimlerden olan gruplar yaşıyordu. Yahudiler, İspanyol asıllılar, Frenkler, Berberîler, Bask asıllılar... Günümüzde kütüphaneler karıştırıldığında Yahudi, İspanyol veya Bask asıllı Müslüman âlimlerin kitaplarıyla karşılaşmaktayız.4

Şehrin 452 yılında Saragosa hükümdarı el-Muktedir b. Hûd'a teslim edildiğini söyledik. İbn Hûd ve oğulları bu kitapta bahsi bolca geçen kimselerdendir. Zira Turtûşî o dönemin adamıydı; devrinden birçok örnek vermiştir. Çağdaş bazı araştırmalarda da Hûdoğulları'nın kurduğu küçük emirlik hakkında etraflıca bilgi vardır.5

b) Doğum tarihi, yetişmesi, gezileri ve vefatı

Ebû Bekr Muhammed b. el-Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Eyyûb el-Kuraşî el-Fihrî el-Endülüsî et-Turtûşî, yaklaşık olarak 451 yılında doğdu, zâhid bir kimse ve Mâlikî fakihi olarak tanınır.6

El-Makkarî ya da el-Makarrî olarak bilinen Ahmed b. Muhammed, Endülüs'e dair yazdığı muazzam eserinde şunları anlatıyor:7

"İbn Ebî Randekâ olarak bilinir. *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eseri onun kalitesine ve faziletine dair yeterli bir kanıttır.

Allah rahmet eylesin, son derece zâhid, âbid bir zât idi. Dünyaya pek meyletmezdi. Hakkı söylerdi. Devamlı terennüm ettiği, dilinden düşürmediği cümle şuydu: 'Karşına hem dünya hem de âhiret işi çıktığında, önce âhiret işine koş ki, dünya işini de âhiret işini de halledesin.'

Bir keresinde el-Afdal b. Emîri'l-Cuyûş'un huzuruna çıkmış ve ona şöyle demişti: 'Şu anda elinde bulunan mülk ve hükümrânlık, senden öncekilerin ölmesiyle sana geçmiştir. Aynı şekilde de elinden çıkacaktır. Bu ümmet hakkında çekip çevireceğin işler hususunda Allah'tan kork. Allah Teâlâ kuş lokmasının da, çekirdeğin de hesabını senden soracaktır.8 Bilmelisin ki Rab Teâlâ, Süleyman (a.s)'a dünyayı tepe tepe, yığın yığın verdi de o peygamber zerrece önem vermedi dünyaya.'

İmam Muhammed Ebû Bekr et-Turtûşî, Şam'a kadar gelmiş, burada ders okutmuştur. Azla yetinirdi. Suyûtî, Turtûşî'yi anlatırken şu olayı da naklediyor:

'el-Afdal b. Emîri'l-Cuyûş, Turtûşî'yi bir yere kilitledi. Onu sevmiyordu. Burada sıkılan ve acı çeken Turtûşî, hizmetçisine: 'Daha ne kadar sabredeceğiz? (Temiz ve yenecek) mübah bitkilerden bana topla.' dedi. Üç gün bunlarla karnını doyurdu. Üçüncü gün akşam namazından sonra 'İşte şimdi onu vurdum.' dedi. Ertesi gün baktılar ki, el-Afdal öldürülmüş, yerine Memûn el-Betâihî tayin edilmiş.'

Rivayet olunduğuna göre Turtûşî, eseri *Sirâcu'l-Mülûk*'u Me'mûn'a ithaf etmiştir."

Ahmed b. Muhammed'den yaptığımız nakil burada bitti. Ahmed, daha çok Turtûşî'nin şairlik tarafı üzerinde durmuş ve ona ayırdığı bölümde yirmiye yakın beytini aktarmıştır. Şemseddin Samî de bundan etkilenmiş olmalı ki *Kämûsu'l-A'lâm* adlı biyografik eserinde Turtûşî'yi İbn Ebî Randeka bahsinde anlatırken daha çok şair olduğunu vurgulamıştır.

İmam Suyûtî de Turtûşî'den bahsetmiştir. Bağdad'a geldiğini, zamanın bilginlerinden ders aldığını, birçok eser yazdığını söyler ve yukarıdaki olayı onun kerametleri arasında sayar. Suyûtî olayı anlatırken, "Mısır'ın Abîdî halifesi Turtûşî'yi mihnete soktu; onu İskenderiye'den çıkarıp insanlarla ilişiğini kesti. Abîd soyundan gelen bu halifenin veziri el-Afdal ise, Turtûşî'yi ayrılamayacağı bir yere koydu" diyor.9

Turtûşî'den uzun uzadıya bahsedenlerden biri de İbn Ferhun'dur. İbn Ferhun, Turtûşî'nin hocalarından, İskenderiye'de zengin bir kadınla evlenişinden, bu evi bir ilim merkezi olarak kullanışından bahseder. Evin alt katı ve büyük salonu ilim elde etmeye gelenler içindir. Turtûşî burayı bir okul haline getirmiştir.10 İbn Ferhun'un verdiği malûmâtın son kısmı İbn Hallikän'dan alınmıştır.

C. Brockelmannda *GAL*'inde, Turtûşî'yi "Felsefe ve Politika" başlığı altında sunduğu yazarlar ve kitaplar arasında ele alır. Turtûşî'nin 451'de (1059) Tortosa'da doğduğunu, yukarıda andığımız Basra ve Bağdad dışında Kudüs'e (Jerusalem) de gittiğini bildirir. Ayrıca *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserden bahsederken, bu kitabın Takıyyüddîn Muhammed Sadreddîn tarafından, hanlar hânı Abdurrahîm'e sunulmak üzere hicrî 1036 yılında Farsça'ya çevrildiğini; İspanyol M. Alarcón'un kitap üzerinde çalıştığını; Madrid'de 1930 yılında *Lámpare de los principes de Abù Bequer de Tortosa*, adıyla tercüme edilip basıldığını

söylüyor.11 İki kitabından daha bahsediyor ki yeri gelince söyleyeceğiz.

Turtûşî, *Nefhu't-Tîb*'in beyanına göre, hicrî 520 yılında vefat etmiştir.12 İbn Hallikän da bu görüştedir. İskenderiye'de 520 yılının Cümâdâ'l-ûla ayının dördünde Cumartesi gecesi sabaha yakın vefat eden Turtûşî'nin cenaze namazını oğlu Muhammed kıldırmıştır. Bâb-ı Ahdar üstlerinde el-Burcu'l-Cedîd (Yeni Sur) yakınlarında bir yere defnedilmiştir. İbn Hallikän, İbn Başküval'dan nakil yaparak, Turtûşî'nin Şaban ayında vefat etmiş olabileceğini de söyler. Vefatın bir nüshasında da Turtûşî'nin vefatına dair İbn Hallikån'ın kendi uzun tesbitleri vardır.13 Suyûtî, Turtûşî'nin ölüm tarihini hicrî 502 olarak kabul eder ve "Yetmiş yaşında vefat etti." der.14

Brockelmann ise, Turtûşî'nin 520 h. (1126 m.) ya da 525 h. (1131)'de vefat ettiğini bildirmektedir.15 Fustat; Fâtımîlerin kurduğu Kahire'dir.

c) Turtûşî'nin hocaları, talebeleri ve görüş alışverişinde bulunduğu kişiler

Aslında hocalarını ve talebelerini ayrı ayrı yazmak isterdik. Ama o devirde bazen hoca talebe de olabiliyordu. Ayrıca akran olanlar birbirleriyle ilmî alışveriş içinde bulunuyorlardı. Bu yüzden hepsini beraber aldık. Yer yer kısa açıklamalarla kesin hoca ve talebe olanları belirtmeye çalışacağız.

1) Ebu'l-Velîd el-Bâcî: Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserinin de muhtelif yerlerinde Ebu'l-Velîd'den bahsediyor, ondan çok faydalandığını belirtiyor. Daha önce bahsettiğimiz tüm terâcim müellifleri de (İbn Hallikän, Ahmed el-Makkarî, İbn Ferhun) bunu doğruluyor. Zehebî de Turtûşî'yi anlatırken, hocası olarak en başta Ebu'l-Velîd'i anıyor.16 *Nefhu't-Tîb*'de, Turtûşî'nin Ebu'l-Velîd'den mukayeseli fıkıh dersleri (*mesâilü'l-hilâf*) aldığından bahsediliyor. Turtûşî'nin belki de

ilmî yapısının çekirdeğini bu âlim atmıştır diyebiliriz. Sadece fıkıh değil; hadis, Arap edebiyatı, miras ilmi gibi ilimleri de bu âlimden almıştır.17

2) İbn Hazm Ebû Muhammed: *Nefh* ve *Vefeyât* gibi kitaplar, Turtûşî'nin İbn Hazm'dan İşbiliye'de Arap edebiyatına dair dersler aldığını söylüyor. İbn Hazm'ın özellikle siyaset, fıkıh ve edebiyat başta olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok dalında eser verdiği malûmdur. *Tavku'l-Hamâme* adlı psikolojik eseriyle Türkiye'de edebî yönü ön plana çıkan İbn Hazm; çağdaş Arap dünyasında, Mağrib ve çevresinde felsefî, siyasî ve fıkhî görüşleri ile ilgi odağı olmaktadır.

3) Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şaşî el-Müstazhırî: Bu zât Şâfi'î fıkıhçısıdır. Turtûşî 476 yılında doğuya göç ettiğinde bu zâttan fıkıh dersleri almıştır. *Nefh*'te bundan bahsedilir.

4) Ebû Ahmed el-Cürcânî: Bu zât da Turtûşî'nin doğuda ders aldığı fakihlerdendir. *Nefh*'te bundan bahsedilir.

5) Ebû Ali et-Tüsterî: Hadis ilmini bu zâttan almıştır. Nefh de bahsedilir. Zehebî'nin beyanına göre *Sünen* adlı eseri (bir ihtimal *Sünen-i Ebî Dâvûd*) Turtûşî bu âlime ezber okumuştur.18

6) Rızkullah et-Temîmî: Turtûşî Bağdâd'a geldiğinde Rızkullah et-Temîmî ve onun tabakasından olan birçok zevâttan hadis dinlemiştir.19

7) Kadılar kadısı ed-Damgânî: Turtûşî, kitabı *Sirâcu'l-Mülûk*'un 56. bölümünde bu zâttan da hadis dinlediğini belirtir.

Bu zâtlar tesbit edebildiğimiz kadarıyla Turtûşî'nin hocalarıdır. Aslında bu sayıdan kat kat fazlasından ders aldığını sanıyoruz. Şimdi talebelerine geçelim:

1) Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî: Bu zât fıkıhçıdır. Aynı zamanda hadis hafızı olan Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'den *Nefh*

de bahsetmektedir.

2) İcâzet yoluyla Kadı Iyâz: Bu zât ülkemizde de *Şifâ-i Şerif*'i ile şöhret bulmuş Kadı Iyâz'dır. *Nefh* bundan bahseder.

3) İbn Tûmert: Zamanını değiştirmek isteyen, inatçı karakterli, Zâhirî meşrebli biridir. Muvahhidlerin ideoloğu, siyasetçi, kendine göre yenilikçi, sert mizaçlı, sabırlı bir adamdır. Murâbıtlar devletinin yıkılıp Muvahhidlerin kurulmasına yol açmıştır. Çağdaş Arap Düşüncesi'nde ismi çok geçen, getirdiği üslûbdan ötürü üzerinde çalışmalar yapılan biridir. *İslâm Ansiklopedisi*'nde bundan bahsedilir.

4) İbn Hâcib: Bu zât fıkha dair yazdığı muhtasar kitabında Turtûşî'den Üstâd diye bahseder. *Nefh*'te bundan bahsedilir.

5) Muhammed b. Muhammed b. Zafer es-Sıkıllî: Sicilyalı olan bu muhterem âlim, *Enbâü Nücebai'l-Ebnâ* adlı kitabın yazarıdır. *Ed-Dibâc*'da bundan bahsedilir.

6) Sadru'l-İslâm Ebû't-Tâhir b. Avf, İsmâil b. Mekkî b. İsmail ez-Zührî: Bu zât Turtûşî'den hadis almıştır. *Ed-Dibâc*'da bundan bahsedilir. Ayrıca Zehebî bu zâttan "Şeyhu'l-İskenderiyye", "İskenderiyye'nin hadis üstadı" olarak bahsediyor ve hicrî 581 yılında vefat ettiğini söylüyor.20

7) İbn Bartıle: Uzun adı Ebû Muhammed Abdullah b. Mûsâ'dır. *Ed-Dibâc*'da bahsedilir.

8) Ebu'l-Hasan Vahşî b. Muhammed: Fıkıhçıdır. *Ed-Dîbac*'da bundan bahsedilir.

9) Kadî Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed es-Sadefî: Turtûşî ile Mekke'de hicrî 481 yılında karşılaştı. *Ed-Dibâc*'da bundan bahsedilir. Bu zât, meşhur muhaddis ve biyografi yazarı Bask asıllı İbn Başkûvâl'ın da hocasıdır.21

10) Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin el-Malûrkî: Bu zât da Turtûşî'nin talebelerindendir. *Ed-Dîbac*'da bundan

bahsedilir.

d) Turtûşî'nin eserleri

Turtûşî'nin eserleri hakkında en geniş listeyi Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-Ârifîn* adlı eserinde buluyoruz.22 *İslâm Ansiklopedisi*'nde söylendiği gibi elimize kadar ulaşanların sayısı pek azdır. İsmail Paşa'nın saydıkları içinde başka yerlerde de rastladıklarımızı tek tek belirleyeceğiz. İsim benzerliğinden ötürü tekrarlanma ihtimali olanları da söyleyeceğiz.

1) *Bide'u'l-Umûrî ve Muhdesâtühâ*: C. Brockelmann bu kitaptan bahsediyor. Yalnız onun verdiği isim *el-Havâdis ve'l-Bidâ'*dır. Onun verdiği bilgiye göre Madrid Ulusal Kütüphanesi'nde 534 no'lu el yazması vardır.23 Ayrıca Kâtib Çelebi'nin de böyle bir eserden bahsettiğini söylemeliyiz. Kâtib Çelebi, bu eserden *Kitâbu'l-Havâdis ve'l-Bidâ'* diye bahsediyor.24

Bu kitap isminden de anlaşılacağı üzere bid'atlere dair bir kitaptır. Muhammed et-Talibî tarafından edisyon kritiği yapılmıştır. (Tunus, 1959)

2) *Birrü'l-Vâlideyn*: İbn Hallikân, *Vefeyât*'ında bu kitaptan bahseder.25

Kitap ana-baba haklarına dair olmalıdır. Ana-babanın evlatlara karşı görevleri, evladın da ana-babaya karşı görevleri anlatılır. Muhammed Abdü'l-Hakîm el-Kadî tarafından edisyon kritiği yapılmıştır. (Beyrut, 1987)

3) *Risâletü'l-Udde 'Inde'l-Kurûbi ve'ş-Şidde*: İsmail Paşa'nın bildirdiğine göre, bu kitabın Ayasofya Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur.

Kitap, isminden de anlaşılacağı üzere, zor zamanlara nasıl hazırlık yapılacağını anlatır. Zannımızca zühdden ve zamanın fesâdından bahseden vaaz ağırlıklı bir kitaptır.

4) *Sirâcu'l-Mülûk*: İbn Hallikân, İbn Ferhun, İbn Başküvâl, İbnü'l-Hac, C. Brockelmann, Kâtib Çelebi, İsmail Paşa vs. tüm teracim yazarları bu kitaptan bahseder. Eserin bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde 25 nüshası mevcuttur. Batı'da da eser üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sadece birinci cildi 32. bab'a kadar birçok ekleme ve çıkarmayla *Şemî Hidayet* adıyla ağdalı bir dille 992 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. *Sirâcu'l-Mülûk*'ten özel olarak bahsederken ayrıntılı bilgi verecek ve kaynaklardan söz edeceğiz.

5) *Sirâcu'l-Hüdâ*: İsmail Paşa, İbn Hallikân'dan dolayı böyle bir eserden bahsediyor. Fakat biz olmadığını sanıyoruz. İbn Hallikân, Turtûşî'nin bu eseri Me'mun el-Betâihî'ye sunduğunu söyler. Oysa Me'mûn'a sunulan *Sirâcu'l-Mülûk*'tur.26

6) *Şerhu Risâleti Ebî Zeyd el-Kayrevânî*.

7) *Kitâbu'l-Bidâ' ve'l-Hâvâdis*: İsmail Paşa'nın andığı bu eser, zannımızca birinci kitabın başka bir ismidir. Çünkü aynı anlama gelmektedir.

8) *Kitâbu'l-Fiten*: İbn Hallikân bu eserden bahseder. Birinci kitabın aynısı olabilir. Sadece fitne ve zor zamanlardan bahseden özel bir kitap da olabilir.

9) *Kitâbun fî Tahrîmi Cübni'r-Rûm*.

Nefhu't Tîb'de bu eserden bahsedilmektedir.27

10) *Kitâbu'l-Kebîr fî Mesâili'l-Hilâf*: Mukayeseli mezhepler hukukuna dair bir kitap olduğunu sanıyoruz.

11) *Muhtasar-ı Tefsîri Sa'lebî*: Bu eser; Nişaburlu Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî'nin tefsirinin özetidir. *İslâm Ansiklopedisi*'nde bu eserin Kahire Hidiv Kütüphanesi fihristinde 1/209 numara ile bahsi geçtiği bildiriliyor.28 C. Brockelmann da bu kitaptan bahsediyor.

12) *Muhtasar fî Furû'ı'l-Mâlikiyye*: Mâlikî fıkhına dair bir kitap olduğunu sanıyoruz.

İsmail Paşa el-Bağdâdî'nin saydıkları burada bitiyor.

13) *Kitâbu'd-Dua*: Duanın nasıl yapılacağı hakkında bir kitaptır. Kâtib Çelebi bundan bahseder.29

14) *et-Tarîka fi'l-Hilâf ve'l-Cedel*: Münazara üslûbu hakkında bir kitapmış gibi gözüküyor. Kâtib Çelebi bundan bahseder.30 Fakat Turtûşî'nin hayatını İbn Başküvâl'ın *Sıla*'sından, İbn Hallikân'ın *Vefeyât*'ından ve Ahmed b. Muhammed'in *Nefh*'ından okuyan bir kişi, böyle bir eser olmayabileceğini söyleyebilir. Çünkü bu kitaplarda "Turtûşî'nin tarika fi'l-hilâfı vardır." diye bir ibare bulunuyor. Bu ibâre "Turtûşî'nin kendine özgü bir tartışma ve mukayeseli mezhepler usûlü vardır" anlamına geleceği gibi, "Turtûşî'nin tarika fi'l-hilâf adlı bir kitabı bulunuyor" anlamına da gelebilir. Kâtib Çelebi de ikinci anlamı tercih etmiş olabilir.

15) *Tahrîmü'l-İstimnâ*: İstimnânın haramlığına dair bir eserdir. *İslâm Ansiklopedisi*'nin beyanına göre Berlin Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır.

16) *el-Esrâr*: Turtûşî eserinde müteddid defalar kendisinin *Esrâr* adlı bir kitabı olduğundan bahseder. Mesela *Sirâcu'l-Mülûk* adlı kitabının 23. babında (Akıl, kurnazlık ve hileye dair) "Ben aklın hakikatini ve kısımlarını *el-Esrâr* kitabında zikretmiştim." der. C. Brockelmann da böyle bir eserden bahseder. Bu eser *Sirâcu'l-Mülûk*'un Viyana nüshasını tahkik eden Dr. Ca'fer el-Beyâtî'nin gözünden kaçmamıştır. O, bu eserin Gazzâlî'nin *İhyâ'*ına bir yumuşak eleştiri niteliği taşıdığını söyler.31

Bizim araştırdığımız bu eserlerin dışında Ca'fer el-Beyâtî birkaç eser daha zikrediyor. Onları da alıyoruz.32

17) *Hâşiye 'alâ İsbâti'l-Vâcib*: Kelâm ilmine dair bir eser olmalıdır.

18) *Nefâisü'l-Fünûn*: Edebiyat hakkında olduğunu sanıyoruz.

19) *Nüzhetü'l-İhvân el-Mütehâbbîne fillah*: Vaaz hakkında olduğunu sanıyoruz.

20) *Tahrîmü'l-Gınâi ve'l-Lehvi 'ale's-Sûfiyyefi Raksıhim ve Sema'ihim*: İsminden anlaşılacağı üzere tasavvuftaki raks ve sema' esnasında söylenen şarkı v.b.'ye karşıdır.Katı bir Mâlikî olduğuna göre, Turtûşî'nin bu yolu tutması doğaldır. O *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserinin birçok yerinde de bid'atlardan sakındırır ve temiz bir anlayışı hâkim kılmaya çalışır.

Bu liste Ca'fer el-Beyâtî'nin listesinden daha uzundur ki özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde yapılan uzun çalışmalardan sonra elde edilmiştir.

1. Bkz: *Utarid, Büyük Dünya Atlası*, Alman ve Türk bilim adamları ortak çalışması, Son Düzeltme; Prof. Dr. Selâmî Gözenç, Dr. Ergin Gümüş, Stuttgart-Almanya 1993. S. 50.
2. A.y.
3. *İslâm Ansiklopedisi*, Leiden baskısı esas alınarak telif, ikmal ve tercüme sûretiyle neşir, İstanbul, 1. basılış, MEB, 1974 c; 12/1 s. 444, maddeyi hazırlayan, E. Levi-Provençal, İkmal eden: N. Göyünç.
4. Mûsâ b. Meymûn, İbn Başküvâl gibi...
5. Bkz: Prof. Dr. S. Muhammed İmâdüddîn, *Endülüs Siyasî Tarihi*, Çev: Yusuf Yazar, Rehber Yay. Ankara 1990, s. 279 ve Hûdoğulları'nın Saragossa'daki hanedân silsilesi için bkz: s. 432.
6. Bkz: İbn Hallikän, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Tahkik; İhsan Abbâs, Beyrut 1968, c. 5, s. 262-265.
7. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endülusi'r-Ratîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü Kitap no: 3505, (temiz bir nesih yazı cilt 1, yaprak: 206-207.
8. "Hayatın boyunca yaptığın her şeyin hesabını vereceksin" demektir. "Nakra" ve "nokıra" kelimeleri mecazen en küçük ve kayda değmez şey anlamında kullanılır. Bkz: Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, 1965 s. 651.
9. Celâleddin es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kahira*, Süleymâniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, Kitap no: 825, Mısır'daki Mâlikî Âlimler Bölümü, yaprak 85.
10. İbn Ferhun Burhâneddîn el-Mâlikî, *ed-Dibâcü'l-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni ulemâi'l-Mezheb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli Hakkı Bölümü,

Kitap no: 789 (Kuzey Afrika Hattı ile) s. 250-253.

11. C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Süleymaniye Kütüphanesi okuma Salonu, Leiden E.J. Brill 1937 baskısı, c. 1, 24 s. 459 (Philosophia and politiken) normal s. 829-830.
12. Bkz: Ahmed b. Muhammed el-Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, A.y.
13. İbn Hallikän, *Vefeyâtü'l-A'yân*, A.y.
14. Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, A.y.
15. C. Brockelmann, *GAL*, A.y.
16. Zehebî, *el-Iber*, Tahkik; Ebû Hâcer Muhammed Zağlûl, c. 2, s. 414.
17. Ahmed b. Muhammed, *Nefh*, A.y.
18. Zehebî, *el-Iber*, A.y.
19. Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, A.y.
20. Zehebî, *el-Iber*, c. 2, s. 82.
21. Zehebî, *el-Iber*, c. 3, s. 75.
22. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Okuma Salonu, İstanbul 1951 baskısı. c. 2, s. 85.
23. C. Brockelmann, *GAL*, A.y.
24. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, Tertib ve İkmal; M. Şerafeddin Yaltkaya ve Rifat Bilge, İstanbul 1943 (Sül. Küt. Okuma Salonu) C. 2, s. 1414.
25. İbn Hallikån, *Vefeyâtü'l-A'yân*, A.y.
26. İbn Hallikån, *Vefeyâtü'l-A'yân*, A.y.
27. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, A.y.
28. *İslâm Ansiklopedisi*, A.y.
29. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, A.g. baskı, C. 2, s. 1417.
30. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, A.g. baskı, c. 2, s. 1114.
31. Ca'fer el-Beyâtî, *Sirâcu'l-Mülûk*'un Viyana nüshasının tahkîki, Riyâd er-Rayyis Yay. Londra 1990 s. 19.
32. Ca'fer el-Beyâtî, A.g.e., s. 22.

SİRÂCÜ'L-MÜLÛK'A DAİR MALÛMÂT

Sirâcu*'l-Mülûk*, Turtûşî'nin tüm yönlerini özetleyen bir kitaptır, diyebiliriz. Siyaset, tarih, ahlâk felsefesi, varlık felsefesi, fıkıh, kelâm, hadis, şiir ve nasihatin toplamıdır bu kitap.

Kitap, yazıldığı zamandan beri ilim ehlinin dikkatini çekmiş, yöneticilerin referans kaynağı olagelmiştir. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde 25 nüshası vardır ve bunlardan Çorlulu Ali Paşa bölümünde bulunan 363 nolu olanı, ilmî açıdan pek değerlidir. Zira müellif hayattayken onun huzurunda hicrî 516 yılında İskenderiye'de yazdırılmıştır.

İstisnasız olarak Turtûşî'den bahsedilen tüm biyografi ve ansiklopedi kitaplarında *Sirâcu'l-Mülûk*'ten bahsedilmiştir. Bazıları sadece "vaaz ve irşâd kitabı" olarak algılamıştır. Örneğin, *Sirâcu'l-Mülûk*'ün Ayasofya bölümündeki 1850 no'lu nüshasının başına sonradan "Sirâcu'l-Mülûk fi't-tasavvuf" ibaresi konmuştur. Yaptığımız araştırmalar neticesi daha birçok yerde buna benzer ifadelere rastladık. Bunun sebebi, *Sirâcu'l-Mülûk*'te vaaza çok önem verilmesidir. Ama *Sirâc*, temelde sade bir nasihat kitabı olmaktan öte, hukuku eksen alan bir siyaset danışma kitabıdır. C. Brockelmann da bunun farkında olmalı ki, "felsefe ve siyaset" bölümünde ele almıştır *Sirâcu'l-Mülûk*'ü.

Aslında siyaset ile ahlâkın birbirinden tamamen ayrılması mümkün değildir. Modern zamanlardaki bu ayrışma hiç de iyi sonuçlar vermemiştir. Eskiden siyaset kitapları, hem hükmetme yöntemlerini hem de adalet ve idare ile ilgili nasihatleri içerirdi. Eflâtun'dan İbnü'l-Mukaffa'ya; Fârâbî, İbn Miskeveyh, Sa'lebî, İbn Hazm, İbn Teymiyye, İbn Haldûn, Koçi Bey ve Ahmed Cevdet Paşa'ya uzandığımızda, en idealistinden en realistine kadar siyasetle ilgili metinlerde ahlâk felsefesinin ağır bastığını görürüz.

Batıda da böyleydi. Sokrat, Eflâtun, Aristoteles, Akinolu Thomas v.b. için durum değişmemiştir. Ahlâk ve siyaset iç içedir. Ne zaman ki Machiavelli *Prens*'i yazdı, siyaset felsefesinde ciddi bir değişiklik oldu. Aslında bu değişiklik Machiavelli'nin sadece hileyi önermesinden ileri gelmemektedir. Yönetimde kurnazca hareket ilk defa doğulu hükümdarlar tarafından kullanılmıştır, diyebiliriz. Elimizdeki Arapça metinlerden, Pers Kisrası Ardeşir'e dair ilginç kurallara rastlamaktayız. Daha ötesi, Sinalli Şanok, bu kitapta geçtiği üzere idare ile ilgili kurnazca hareket etme hususunda tavsiyelerde bulunuyor. Kim bilir Batı yönetimdeki kurnazlığı Roma kulislerinden ve onlar da Doğu'dan almıştır. O zamanlar zaten öyle çok akın ve savaş vardı ki Doğu ve Batı, kültürel olarak aynı bugünkü gibi karma karışık ve iç içeydi.

O halde Machiavelli, söylenmeyip uygulanan bir nevi örfî kuralları yazılı hâle getirmişti. Bundan sonra siyaset felsefesinde ahlâkın yeri iyice azalacaktır. Çünkü "amaç (=gücü elde bulundurmak) her türlü aracı (= entrika, gasb, zulüm, katliam) meşru kılar" ilkesi yazılı hâle gelmişse orada ahlâka yer kalmamış demektir. Bu, tıpkı fuhşa benzer. Fuhuş, bazen gizli olabilir; ama toplum genel olarak fuhşun kötülüğü hususunda hemfikirdir. Sonradan cesur bir fahişenin alenî olarak denââtini sergilemesiyle fuhuş sıradanlaşacaktır. Bu ne anlama geliyor? Kesinlikle; "Bu olaydan sonra herkes fuhuşa düşecek" anlamına gelmiyor. Belki de önceki dönemlere oranla fuhuş daha az görülecek; ama insanlar fuhuş için zihinlerinde bir olabilirlik/cevaz sahası bulunduracaklardır. Belki de çok az olacak, ama toplumun çoğunluğu nezdinde alışılmış bir şey olacak; yani sıradan bir hâdise, realite, "zihin sisteminde yeri olan bir hal" ile karşı karşıya olacağız.

İşte Machiavelli'nin devrimi budur. Siyaset felsefesi de diğer insanî ilimlerin felsefesi gibi ahlâktan, değer yargılarından arınacaktır artık...

Leslie Lipson’un da dediği gibi, iktidar ahlâkı tüm zamanlarda şu üç görüşten biri üzeredir:

a) İktidar, ahlâka bürünür ve iyiliğe yönelmiş bir kuvvet olarak desteklenir.

b) İktidarın manevî tercihle hiçbir ilgisi yoktur.

c) Gücün bizzat kendisi kötüdür. İktidar, gücü denetlediğine göre ahlâk açısından bir zorbalık söz konusudur. Sonuçta devlet gücünü yönettiği bireyler üzerinde ne kadar etkin kullanır ve onları sıkıştırırsa o kadar anormal, ahlâk dışı ve kuralsız olarak nitelendirilebilir.

Birinci görüşün sonu, devletin yüceltilmesine çıkar. İkinci görüş, menfaat alanlarını birbirinden ayırır ve siyaseti ayrı bir bölmeye koyar. Üçüncü görüş ise kudretin getireceği muhtemel kötülüklere savaş açar, ya “Her türlü zorlama kötüdür” diyen ve devleti gerekli görmeyen anarşistin* görüşü ya da devletin nüfûz alanını daraltan ve az aşırı olanın görüşü benimsenir. Bu gibi ters sonuçlar “iktidar” kavramındaki belirsizlikten ileri gelir. Bu düşüncelerin hepsi de birbirine aykırı görünse bile “devletin izlediği amaçtan çok, kullandığı araçlara önem veren düşünceden” doğmuşlardır.1

Burada İslâm dünyasında yazılmış siyasete dair risâlelerden bahsetmek gerekirdi. Ama o uzun bir bahsin konusudur. *Sirâcu’l-Mülûk*’e gelince, genel olarak yönetenin vicdanı uyarılmaya çalışılmış, hukukîlik ilkesine önem verilmiş, bazı bölümlerde “insanların dinlerini (inançlarını) de dünyalarını da kendilerine bırakmaktan” bahsedilmiştir. Elbet buradaki “dinlerini” ifadesinden onların “mezheblerine, inançlarına dokunmamak” anlaşılacağı gibi, zor dönemlerde devlete olan desteği kaybetmemek için “neye inanıp neyi yaptıklarına karışmamak” ilkesi de anlaşılabilir.

Sirâc’da zımmîlerin haklarından, yöneticinin mes’ûliyetinden, ordunun nasıl hazırlanacağından, savaş

taktiklerinden bahsedilmiş; yeri gelince Alparslan ve Endülüslü kumandanlardan dem vurularak muhtelif savaş stratejileri gözler önüne serilmiştir. Turtûşî'nin tarif ettiği savaş şeklini, yıllar sonra Osman Fodyo, Afrika'daki cihâdında uygulansın diye kitabına almıştır.2

Kitapta bazen uzun felsefî makalelere de rastlanmaktadır. Akıl, hile ve kurnazlık ile ilgili upuzun bir bölüm de vardır. Kitapta insanın değişimi, zayıflığı, sinsiliği, cömertliği, kahramanlığı ve korkaklığı ile ilgili tasvirler, İbn Hazm'ı çağrıştırmaktadır. Kısa cümleler halindeki siyaset ve insan psikolojisi hakkındaki vecizeler İbnü'l-Mukaffa'yı, Sa'lebî'yi ve Hz. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğa*'sını çağrıştırmaktadır. Kitapta yer alan zâhid ve âlimlerin yüzde sekseni Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde geçmektedir. Son bölümdeki bazı maddeler, İbn Miskeveyh'in *Câvidan-ı Hıred* ve *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ından alınmıştır. Ayrıca yüzlerce hadis, ayet ve tarihî vakadan da bahsedilir. Turtûşî'nin devletin ekonomik durumu, ordunun bakımı vb. ile ilgili kendine özgü görüşleri vardır ve İbn Haldûn bunları beğenmez. İbn Haldûn aslında gerçekçilik adına, yaşadığı gündeki hâdiselere asabiyet şablonuyla bir manâ kazandırmıştır ve Turtûşî'nin hukukçu bir eda ile söylediği sözlere burun kıvırır.

İbn Haldûn, *Mukaddime*'nin birçok yerinde Turtuşî'yi rakip alır ve onun görüşlerini çürütmeye çalışır. Demek ki İbn Haldûn, *Mukaddime*'yi yazmadan önce Kuzey Afrika, Mısır ve Orta Doğu'da *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserin epey tesiri vardı. Dolayısıyla bir rakip gibiydi. Yeni şeyler söylediğini vurgulayan İbn Haldûn, umran ve siyaset ilmine dair eski sözleri ve seleflerini eleştirecekti.3

SİRÂC ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Sirâcu'l-Mülûk C. Brockelmann'ın da belirttiği üzere — daha önce anmıştık— hanlar hânı Abdurrahim için Farsça'ya çevrilmiştir. Ayrıca hicrî 992 yılında da Vusulî

Mehmed Efendi isimli bir zât tarafından 32 bölümü Türkçe'ye çevrilmeye çalışılmıştır. Kitabın ilk on yaprağı tamamen hamd ü salât ve Padişah Sultan Selim'in övgüsünden ibarettir. Onuncu yaprağın arkasında niçin tercümeye gerek duyulduğu açıklanır; "Sirâcu'l-Mülûk nam bu eserin beyne'l-avam ve'l-havâs çok ilgi gördüğü" vurgulanır. On ikinci yaprakta ise, kitabın özellikleri anlatılıp Turtûşî övülüyor: "Müellif-i Kitâb, Şeyh-i Âli-Cenâb, ferîd-û vâhîd Ebû Bekr et-Turtûşî silk-i intizam üzere nazmettikleri dürer-i lâl ve ıkd-ı cevâhir-i süreyya misali altmış dört bâb üzerine tertib edüp..."

Otuz iki bölüm bitince "elhamdülillah" deyip kitabı bitirmiş mütercim Vusulî Efendi.

Tercüme, tercümeden çok, bol beyitli ve ara sözlü bir telife benziyor. Bazen hiçbir şey tercüme edilmemiş, sadece konu başlığı ile ilgili birkaç beyit konmuş, bazen de hadis-i şerifler dahi olağanüstü bir başarı ile nazım olarak tercüme edilmiş.4

C. Brockelmann; *Lámpare de los principes de Abù Bequer de Tortosa* adıyla eserin İspanyolca'ya çevrildiğini söyler ve isim olarak Maximilian Alárcon'dan bahseder. Necîb el-Akîkî ise, oryantalistler ile ilgili eserinde *Sirâc*'ı çeviren adamın Y. Santor Alárcon adında biri olduğunu, *Sirâc*'ın metin ve tercüme ile beraber basıldığını bildirir.5

Son olarak Ca'fer el-Beyâtî adlı Iraklı bir siyaset doktoru, *Sirâcu'l-Mülûk*'ün Viyana nüshasından faydalanmış ve tahkikini yapmıştır; ama hadis-i şeriflerin kaynağı konmamış, üstünde terceme-i hâl tekrarları vuku bulmuştur. Ama fihrist düzenleme açısından gayet güzeldir. Bu eser bizim elimize sonradan ulaştı.6 Biz de bundan faydalandığımız yerde (C.B.) diye belirttik.

* Buradaki anarşist, felsefî anlamıyladır. (S.A.)

1. Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, çev. Doç. Dr. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara 1978, 2. baskı, s. 98.

2. B.C. Martin, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sûfî Direniş*, çev. Fatih Tatlılıoğlu, İnsan Yay. İstanbul 1988, s. 36.
3. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. ve yayını haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İst. s. 264; Burada, Turtuşî'nin öğütçü yönü tenkit edilerek doğru dürüst ilmî bir eser ortaya koyamadığından bahsediliyor (s. 483). Burada Turtûşî'nin, "Devleti himaye edenler paralı askerlerdir" görüşü eleştiriliyor. Asabiyet ön plana çıkarılıyor. Buradaki eleştiriler çok serttir (s. 695). Savaşlardaki galibiyetin nedeni hususunda Turtûşî'nin cevabını kabul etmiyor.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, *Reisü'l-Küttâb* Bölümü, 772 no.da kayıtlı, Vusulî Mehmed Çelebi İstanbulî tarafından yapılmış bir *Sirâcu'l-Mülûk* çeviri denemesi. Mütercimin kullandığı ifade "Şem-i hidayet". Bu çeviri İbn Hallikân'ın daha önce bahsettiğimiz *Sirâcu'l-Hudâ* ile ilgili açıklamasını hatırlatıyor.
5. Necib el-Akîkî, *el-Musteşrikûn*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır 1980, 4. baskı, c. 2, s. 197.
6. Ca'fer el-Beyatî, *Sirâcu'l-Mülûk Tahkiki*, Riad er-Rayyis Book, London 1990.

NASIL BİR YÖNTEM İZLENDİ?

Kitap biraz sonra bahsedeceğimiz iki eski ve önemli nüshadan faydalanılarak tercüme edildi. El yazısını anlayamadığımız ya da metne bir anlam veremediğimiz zamanlarda, Kahire hicrî 1319 baskılı bir nüshadan faydalandık. Bu nüsha 39 satır 183 sayfa büyük boydur. Sayfa kenarlarında Gazzâlî'nin siyasete dair *et-Tibru'l-Mesbûk* adlı eseri vardır. Matbaaya verilmeden önce kitap tashih edilmiş olmalı ki anlam bozukluğu pek çıkmadı.

Kitabı Türk okuyucusuna sunacağımız için nüshalar arasındaki ufak tefek harf değişikliklerini belirtmedik. Ancak anlam değişikliği ya da eksik veya fazlayla karşılaşırsak dipnotta belirttik. Diğer dipnotlar hadislerin tahrici, yorum ve âyet numaralarıdır. Kitaptaki özel isimlerin terceme-i ahvâlini gereksiz bulduk. Bazı bölümleri

de, aynı devirde yazılmış *Kutadgu Bilig*'in bölümleri ile karşılaştırdık. Amacımız birinin diğerinden etkilendiğini göstermek değildir. Böyle bir şey de olamaz. Vurguladığımız husus, ayrı bölgelerde olmalarına rağmen, her iki kitapta da yer yer aynı felsefî bakış açısının görülmesidir. Bunun sebebi, her ikisinin de eski İran siyaset geleneğini bilmesi, İbn Sînâ gibi filozoflardan yer yer etkilenmesi olabilir.

KİTABI HAZIRLARKEN ESAS ALDIĞIMIZ NÜSHALAR

Kitabın hazırlanışında 10'a yakın nüshaya baktık. Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Sirâcu'l-Mülûk*'ün 25 nüshası vardır. Bunlar arasında 'imam nüsha' kabul ettiğimiz kitap, Çorlulu Ali Paşa bölümündeki 363 no'lu olandır.

BU NÜSHANIN ÖZELLİKLERİ

Nadide bir mahtuta olan bu nüsha, müellif henüz vefat etmeden hicrî 516 yılında dikte edilmiştir. Toplam 199 varaktır (199x2=398 sayfa). Temiz bir nesihle her sayfa 19 satır olarak yazılmıştır. Boyutları: 260x186x180x135 mm'dir.

Kitabın ilk yaprağında çerçeve içinde üç bölümlük bir yazı vardır. Birinci bölümde: "Kitabu Sirâcu'l-Mülûk ve'l-Hulafâ ve Minhâcü'l-Vulât" ibaresi vardır. İkinci bölümde bu ibarenin devamı nitelinde olup kitabın Arap, Fars, Rum ve Hind kaynaklarından yararlandığı anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Turtûşî'nin isminin devamı, "İbn Muhammed el-Fihrî et-Turtûşî' şeklinde belirtilerek hayır dua edilmektedir.

Birinci sayfanın yan taraflarında kitabın Vezir Ali Paşa tarafından vakfedildiğine dair biri tâlik, diğeri mühür şeklinde sülüs olmak üzere iki yazı vardır. Bunların altında da Turtuşâ'nın bir Endülüs şehri olduğunu belirten bir dipnot vardır.

Kitabın ilk cümlesi besmeleden sonra "*Vemâ tevfîki illâ billah...*" âyetidir. Daha sonra "*Elhamdü lillâhillezi lem*

yezel” diye devam ediyor.

Kitapta yarım cümlelerin sonu virgül (r) şeklinde, tam cümlelerin sonu ise (...) üç nokta şeklinde kırmızı mürekkeple belirtilmiş ve med(–)işareti konmuştur.

Bâb isimleri, konu başlıkları, rivayet ve kavil ibareleri, şair, peygamber, mutasavvıf, filozof, fıkıhçı, tarihçi gibi sözleri nakledilen cümle zevâtın isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Kitabın ilk 10 sayfasının kenarları art arda tamir görmesine rağmen, tamamen kurt yeniğidir. Diğer sayfaların kenarları sonuna kadar sağlam kalabilmiştir.

198. yaprağın arka yüzünde, kitabın Fustat’ta (Mısır) 516 yılında imlâ edildiği belirtilmekte; “Allah, kitabın müellifine, onu dikte edene ve onu okuyup yazanlara hayır dua edenlere rahmet eylesin.” ibaresi bulunmaktadır.

199. yaprakta kitabı dikte edenin yazısına benzemeyen bir hat ile şu ifade yer almaktadır:

“Müellif bu kitabı tasnif edip, Mısır yöneticisi olan Me’mûn’a (el-Betâihî) hediye edince şu beyitleri söyledi...”*

Kitap daha önce de boyutları belirtildiği gibi orta boy bir kitaptır. Cildi yenilenmiş, mukavva üzeri ebru ile kaplanmıştır.

KİTAPTA YARARLANDIĞIMIZ İKİNCİ ÖNEMLİ NÜSHA

Bu nüsha Ayasofya bölümünde 1850 no’da kayıtlı nüshadır. Yazı, erbâbınca Kuzey Afrika neshi diye de bilinen kûfiye benzer tatlı ve okunaklı bir tarzdadır. Kitabın ebadı büyüktür. 182 yaprak (182x2=364)tır. Her sayfa 21 satırdır.

Sadece başlıklar (bâblar) kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Birinci yaprağın ön yüzünde, tâlik bir yazıyla kitabın Sultan Mahmud tarafından vakfedildiği belirtiliyor. Ayrıca üçgen şeklinde kırmızı mürekkeple de “Kitabu Sirâcu’l-Mülûk li’ş-Şeyhi’l-Fakîh, el-İmâm, el-Muhterem Ebi’l-Abbâs

Ahmed Veledi'l-Fakîh el-Emîn Ebî Abdillah Muhammed el-Fihrî et-Turtûşî" ifadesi yer almaktadır.

Bunun altında ise, ince bir nesihle 16 satırlık bir açıklama bulunmaktadır. Burada Turtûşî'nin Mağrib şehirlerinden İskenderiye'ye gelişi, halka çeşitli konularda fetva verişi, Sultan'la karşılaşması vb. Turtûşî'nin hâl tercemesiyle ilgili şeyler yer almaktadır. Kitaba dahil olmayan açıklamalardır.

Birinci yaprağın ikinci yüzünde ise kitaba başlanmaktadır. Besmeleden sonra "*Rabbi Yessir bi'l-hayr ya Kerîm*" ifadesi bulunmakta, "*Elhamdü lillâhillezî*" diye başlanılarak diğer nüshalardaki gibi devam edilmektedir.

Birinci yaprak yazı karakteri bakımından Kuzey Afrika neshine hiç benzememektedir. Ön yüz (1. sayfa) ve arka yüz (2. sayfa) muhtemelen kitap hasara uğradığı için sonradan dikte edilmiş olup tarih olarak da geç dönemin hat tarzlarını barındırmaktadır.

Kitabın esas dikte edicisinin yazısı 2. yapraktan başlar (4. sayfa). İlk sayfalarda sayfa kenarlarında sonradan okuyanların koyduğu hemen belli olan bazı kırmızı kelimelere rastlanıyor. Bunlar belki de daha eski bir nüshayı gören okuyucunun belirttiği düzeltmeler (tashihler)dir. Böylece nüsha farkları belirtilmiştir. 4. yapraktan sonra (8. sayfa) bu tür tashihlere rastlanmadığına göre, dikkatli okuyucumuz ya tashih işini orada bırakmış, ya da kitabın tashih edilecek tarafı kalmamıştır. Elbette ki birinci ihtimal doğrudur.

Kitabın 182. yaprağında (364. sayfa) esas metin bitiyor. Müellifin son sözü "*Fehâzâ mâ eradnâ*" diye başlayan ve salât-ü selamla biten kısa bir cümledir.

Bu cümlenin altında kitabı tensih eden (dikte eden) zâtın ifadesine rastlıyoruz: "*Vekaa'l-ferağu...*" diye başlayan cümle şöyle diyor:

"Allah'ın yardımı ile bu kitabın yazılışı hicrî 646 yılının Rebî'u'l-âhir ayında bitti. Tüm nimetlerinden ötürü Allah'a hamd olsun ve onun cümle Peygamberine salât ü selam

olsun.” 182. yaprağın arka yüzü ve 183. varak kitaptan ayrı ve çok sonradan yazılmış bazı şiir ve öğütleri içeren bir bölümdür. En sonunda kitaba göz gezdiren adamın ismi (... el-Mansûrî) anılmakta, ona hayır dua edilmektedir.

Amacımız eserin ahlâk ve siyaset ilişkisine dair araştırma yapanlara yardımcı olması, genel okuyucu kitlesine de köklerimizi tanıtmaktır. Çalışmamızda hatalar olabilir. Bizim için hayli yorucu olan bu çalışmayı, sevgili hocam İzzet Şener’e ithaf ediyorum. Kitap hususunda her türlü uyarıyı bekler, kâmil-i mutlak Allah’tır deriz.

Said Aykut
Şubat 95 İstanbul

* Bu beyitler kitabın içinde de geçtiği için buraya almıyoruz...

MUKADDİME

ezelden ebede hep varolan Allah’a hamd olsun. O büyüktür, aşkındır. Özleri ve izleri yaratan O’dur.1 Geceyi gündüze, gündüzü geceye çeviren, sırları, göklerin ve yerin ihtivâ ettiği her şeyi bilen O’dur. O’nun nezdinde gizlenen ile açığa vurulan ve geceye bürünerek saklananla gündüzleyin âyân beyan gözüken arasında fark yoktur.2 Yaratan bilmez olur mu? O latîftir, haberdardır.3

O, özgücüyle yarattı tüm evreni. Ve bilgisiyle kuşatıp, iradesiyle tüm yaratıkların sahibi oldu. Onları hikmetiyle yönetti. Yaratırken hiçbir yardımcısı yoktu. Evrenin nizamını

kurarken hiçbir danışmanı yoktu. Ezelî olan yüce Yaratan, henüz vücûd bulmamış varlıklardan nasıl yardım isteyebilir ki? Ya da acizlikten uzak olan yüce yaratan yaratılmak acziyyeti taşıyanlardan niçin imdât istesin ki?

O, kullarına kendi bilgisini4 yükledi. Bilginler Allah'ın zâtını kavramaktan aciz iseler, onlara bu acziyyet bilincini veren O'dur. Arifler Allah'ın tüm nimetlerine hakkıyla şükredemeyeceklerini biliyorlarsa, onlara bu irfânı bahşeden yine O'dur. "Akıllar yüce yaratanın künhüne vâkıf olamaz." diyenlerin bu apaçık itirâfını onlar için iman haline getiren O'dur.

O'na "Niçin?" diye sorulmaz. O'na, "Nerede?" diye de sorulmaz. Mekân nisbet edilmez. O'na "O nedir?" denmez. "O kaç?" diye sorulmaz, O. "Ne zaman?" diye sınırlandırılmaz. "O nasıl?" sorusu O'nu içine alamaz. "Ne"lik sorusuna muhâtab olmaktan uzaktır O. Üst, O'nu gölgeleyemez. Alt, O'na nisbet edilemez. Bir sınırla sınırlanamaz. Hiçbir şeyin seviyesinde ve yanında olamaz. Hiçbir şeyin arkasında ve önünde değildir. Öncelik O'ndan önce değildir. Sonralık O'ndan sonra değildir. Hiçbir şey içine alamaz O'nu. O'nu 'oluş' var etmemiştir. O'nu 'olmayış' ve 'bitiş' yok edemez. O'nun vasfının benzeri yoktur (tanımlanamaz). O'nun oluşunun sınırı ve süresi yoktur. Hiçbir form, hiçbir sûret ve hiçbir misâl O'na benzemez, karışamaz ve karıştırılamaz. Günler O'nu değiştirmez. Hiçbir şey O'nu bozamaz. O'na dokunulmaz. Hiçbir şey O'na mukâyese edilemez. O'nun, bir şeyin hizâsında ya da karşısında olması imkânsızdır.5

Eğer niçin böyle diye sorarsan (deriz ki), O'nun zâtı tüm sebeplerden öncedir. Eğer bir varlık ma'lûl (netice) ise muhakkak bir illeti (sebebi) vardır ki bu sebep daha önce gelir. Oysa Yaratan, tüm özlerden öncedir. O, kendi fiillerinin de tek sebebidir. Allah'ın eşyadaki gücü katışıksız ve ortaksızdır. O'nun var edişi başka bir şeyin müdahalesi olmadan gerçekleşir. Oysa tüm varlıkların sebebi O'nun var

ediciliğidir. Ve O’nun var ediciliğinin dayandığı hiçbir illet (sebep) yoktur.6 Eğer O nerede dersen (deriz ki) O’nun varlığı mekândan öncedir. “Neredelik”, bir yerde olmaktan ötürü sorulur. Oysa Allah’ın varlığı hiçbir yere muhtaç değildir. O, mekânı yarattıktan sonra da tıpkı yaratmadan önceki gibi zâtı ile her şeyden müstağnîdir. O, hiç kendi başlayıp yarattığı şeye hulûl eder mi? Ya da, kendi yaratacağı şeye dönüşür mü? Eğer ‘O nedir?’ dersen, ‘O’nun varlığının mahiyeti yoktur’ deriz. ‘Ne’ edatı bir şeyin türünü ve aslını sormak için kullanılır. Oysa kadîm yaratanın türü yoktur. Çünkü tür, mâhiyet kavramı altına giren anlamlarla ilgilidir. Eğer ‘O kaçtır?’ dersen, (deriz ki) O kendi başına birdir, özellikleri ile de eşsizdir. Eğer ‘O ne zaman oldu?’ dersen, (deriz ki) O’nun varlığı zamandan öncedir. Eğer ‘O nasıldır?’ dersen, (deriz ki) keyfiyyeti belirleyen ve yaratan Allah’a ‘nasıldır?’ diye sorulmaz. Zaten nasıllık sorusuna muhâtab olan bir şey değişim ve bozulma vasfını da taşıyor demektir. Eğer ‘O’ dersen, O kelimesi O’nun yarattığı bir şeydir. Hatta sonradan olma vasfı, O’nun dışında her şeyin temel vasfıdır; bazı üstadların da dediği gibi. Çünkü ilk olmak sadece O’na özgüdür. Bir cisim olarak zuhûr eden her şeyin ayrılmaz bir niteliği de ârızıyyettir. Bir araçla toplanan; gücünü o araçtan alır. Zamanın toplayıp dizdiğini yine zaman ayırır. Başkası tarafından yaratılan her şey yine başkasına muhtaçtır. Zan ve hayâlin ulaşabildiği şey tasvir edilebilir. Mekânda yaşayabilen bir canlı mutlaka bir yerde olmak hissini taşır. Bir türe giren varlık, nasıl sorusunun da muhâtabı olur.

O’nun varlığı, varlığının belgesidir. O’nun bilgisi, O’nun tek oluşudur. O’nu birlemek, tüm yaratıklardan tenzîh etmektir. Zihinlerde ne kurgulanıyorsa, O hepsinden başkadır. Gözler O’nu göremez. Bilgiler O’nu açıklayamaz. Düşünceler O’nu bir forma sokamaz. Akıllar O’nu kavrayamaz. Yaratıkların gücü O’na yetmez. Hiçbir mekân O’nu ihtivâ etmez. Zaman O’nu içine alamaz, O’nunla

olamaz. O’nun eceli ve sınırı yoktur. O’nu koruyan ve kayıran bir baba yoktur. O hiçbir sayının altına girmez.

O’nun yakınlığı, ihsânı demektir. O’nun uzak olması, aşağılaması ve ‘sevmemesi’ demektir. O’nun yüceliği, bir yerlere tırmanıp çıkmak anlamından uzaktır. O’nun gelişi, bir yerden bir yere geçmek ve taşınmak değildir.7 O, ilksiz ilktir. O, sonsuz sondur. O apaçıktır. O gizlidir. Hem yakın hem uzak olan Yaradan’ın benzeri yoktur. O işitir. O görür. Ben, O’nun evrenin efendisi olduğuna, tekliğine, kendi zâtı için belirttiği tüm güzel isim ve yüce sıfatların sahibi olduğuna inanır, tanıklık ederim. Hey! Bilmelisiniz ki yaratmak ve yönetmek hakikî anlamıyla sadece O’nun nitelikleridir. Âlemlerin efendisi yüce Allah kutsaldır. Ben Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inanırım. Biz O’nun elçileri arasında hiçbir ayırım yapmayız.8

Biz Allah’a teslim olanlarız. Ben inanır ve tanıklık ederim ki Muhammed; Allah’ın seçip ayırdığı, hoşnut olduğu, güvenilir kuludur. Onu tüm kâinâta müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. Verdiği destekle onu Rabb’e çağıran ve ışık saçan bir kandil yaptı. Allah onu, tertemiz ehlibeytini ve seçkin ashâbını rahmetiyle kuşatsın.

İmdi, ben geçmiş milletlerin, göçmüş kralların tarihine ve onların halkı korumak için düzenledikleri, sarıldıkları yasalara ve devletleri çekip çevirmede izledikleri siyasete göz attığımda tüm bu kararların ikiye ayrıldığını gördüm.

1- Hükümler.

2- Yönetimle ilgili işler.

Hükümler dediğimiz ve onların inançları gereğince normallik, yasaklık, alışveriş, aile hukuku, kira, konulmuş vergiler ve yasaya aykırı davrananlara verilen cezalar gibi meseleleri kapsayan kurallara gelince, bunlar o hükümdarların hiçbir delile ve Allah’ın indirdiği bir ayete dayanmadan kendi akılları ile ortaya atıp isimlendirdikleri şeylerdir.

Onlar bu hükümleri bir uyarıcı peygamberden almadılar ve hiçbir peygambere de uymadılar. Bu hükümler ateş çukurlarından çıktı, put evlerinden türedi, çok tanrıya tapınan kullar tarafından üretildi. Allah'ın yarattığı hiçbir kul, kendi başına bu tür hükümleri icad etmekten âciz değildir; her kul böyle kuralları kendi kafasından üretebilir.

Onların; bu yasaları hâkim kılmak, korumak, uygulamak, çiğneyeni cezalandırmak, küçümseyeni küçük düşürmek için izledikleri yola gelince -ki buna siyaset diyoruz- bu işi becerdiler. Kalplerin sevgisini kazandılar. Koydukları yasaları kendilerine de uygulayarak eşitlik ilkesine sarıldılar. Savaşların idaresi, yolların güvenliği, ırz ve malların korunması gibi hususlarda da başarılı oldular. Hepsi bu yolda iyi bir gidişât sergiledi. Eğer usûl doğru, konulan yasalar da Allah'ın koyduğu kurallar olsaydı akıllar bu gidişâta karşı olmazdı. Onlar kötü ve bozuk usûlleri ile istikrarlı bir sîret (siyaset) sergilediler. Bir tuvaleti süsleyen ve parlatanlar gibiydiler; ya da ölünün üzerine muhteşem bir saray dikenlere benziyorlardı. Şair ne diyor: "Eğer eşşek tutup fistan giyinse insanlar 'ne müthiş eşek' der sadece."

Böylece ben onların özellikle de beylikler dönemi hükümdâr olanların ve çeşitli filozofların dile getirdiği tüm güzellikleri topladım. Altı millette bu prensipleri gördüm. Onlar; Araplar, Farslar, Bizanslılar, Hintliler, Sindliler ve Sindî Hintliler idi. Çin'e gelince; buranın krallarına ait siyaset tarzları ve buranın filozoflarına ait sözler Arap toprağına pek fazla gelmedi. Çünkü mesafe uzak, yol çetindi. Onların dışında kalan milletlere gelince, göze çarpacak harikulâde bir seviyede hikmet ehli değildiler. Rûha nüfûz eden deyişleri ve keskin zekâları yoktu. Hikmet namına sadece birkaç şey çıktı onlardan. Ben onların kitaplarında ve becerikli yönetimlerinde rastladığım ne varsa topladım. Soylu bir iz bırakan, güzel hâtıra yaşatan, iyi insanların benimsediği bir yol takip eden ve ince söz

söyleyen herkesten bir şeyler alıp dizdim. Bunun yanına peygamberlerin hayatından, âriflerin menkıbelerinden, alimlerin parlak zekâlarından, hikmet ehli derin düşünen seçkin insanların nüktelerinden ve halifelerin hâtıralarından pek çok şey kattım. En önemlisi de tüm ilimlerin denizi, hikmetin ve hükmün kaynağı, siyasetin madeni ve gizli incilerin okyanusu olan aziz Kur'ân'ın işaret ettiği şeylerdi. Eğer mevzu kısaysa, bir kelime ya da küçük bir işaretle faydalandım Kur'ân'dan. Eğer mevzu uzunsa, en üstün kelimelerin, insanı aciz bırakan ayetlerin bulunduğu Kur'ân'dan bolca iktibas yaptım. Kur'ân; sapkınlıktan kurtaran, dünyanın tüm güzelliklerini ve ahiretin yücelikler alemini içinde barındıran bir rehberdir.

Kitabı az bulunur fevkalâde güzel bir uslûbla dizdim. Bâbların sıralanışına özen gösterdim.

Kitabın amacına ve içeriğine uygun hadiseler anlattım.

İzin almadan kulağa giren, destursuz ruhun kapısını açan hikâyelerdir bunlar.

Sözcükler manâ dolu; kulaktan önce kalbe nufûz ediyor. Kitabı; Allah'ın yardımına güvenip, O'na hamd ederek kaleme alıyorum. Bölümleri ayarlamada, çeşitli ilginç bilgileri sunmada ve sebepleri açıklama hususunda çok dikkatli çalıştım. Kitap hafif, ama faydası bol oldu. Bilginler daha önce böylesini yazamadılar. Erdemliler bu kitabın dengini dizemediler. Kralların ve reislerin hazineleri bu kitabın yerini tutamaz. Hangi emir bunu dinlediyse, mutlaka yazdırmak istedi. Hiçbir vezir yok ki bu kitabı sohbet mevzuu yapmasın. Ayrıca kitabı dinleyen tüm liderler güzelliğini fark ettiler. Pratiğe döken hükümdarlar ve liderler için sapasağlam bir sığınaktı o. Siyaset ve idare ehlinin zırhıydı o. Edebiyatçılar ve konferans verenler onun cemâli ile süslendiler. Mecliste sohbet ehli için başvurulan bir adres oldu. Kitaba 'emirlere yol gösteren kandil' adını verdim. Hikmeti arayan kişi, bunu okuyarak filozofların

sözlerine muhtaç olmaktan kurtulur. Hükümdâr bunu okursa, vezirlerle istişâre etmeye ihtiyacı kalmaz.9

Allah sizi başarılı kılsın. Bilmelisiniz ki, kendisine en çok öğüt verilmesi gereken, hikmete ve bilgiye en çok muhtaç kişi, Allah'ın iktidar nasib ettiği kimsedir. Onun fermânı halka tesir eder, sözü geçerli olur.

Allah dinini aziz kılmada ona yardım etsin, Me'mûn Nizameddîn Ebû Abdullah el-Betâihî10'nin tüm halkına karşı müşfikâne davrandığını; onları felâkete sürüklemeyip kötü hâllere düşürmediğini gördüm. Rab Teâlâ onu Müslümanlara nimet olarak gönderdi. O da elini halkına cömertçe uzattı. Onların menfaatine uygun pek çok iş yaptı. Seçkin ve avam taifelerinden herkes onun bereketine ve iyiliğine tanıklık eder.

Tebânın işini düzene koydu; onlar arasında güzel hüküm vererek doğruyu arama çabası içinde oldu. O adalet ve erdeme tutkun, sadece Allah'tan sevap uman biridir.

Ben de bu kitabı ona sunma isteğine kapıldım; her nefsin istediği iyilik ve kötülüğü bulacağı o günde mükâfâtı Allah'tan umarak sundum bu kitabı. Kişi o gün kendisiyle işlediği kötülük arasında uzun bir mesafe olmasını diler.11 Bu kitaptaki faziletler ve güzellikler devran döndükçe dinlensin, insanları uyarsın istedim...

Şairin dediği gibi:

"Herkes gücü kadar hediye sunmaktadır,
Ben de kendimce bir miktar sunmaktayım.
Ötekilerin armağanı altın da olsa fânîdir.
Benim ki zamana kafa tutar sermedîdir."

İlim, emir ve hükümdârların konağı, vezirlerin ve saltanat sahiplerinin sığınağıdır. Çünkü onları zûlümden uzak tutup, olgunluğa çağırıyor; eziyetten vazgeçirip halka müşfik davranmaya sevk ediyor.12 Öyleyse onlara yaraşan; ilmin kıymetini bilmek, âlimlere hürmet göstermek ve ehl-i ilmi el üstünde tutmaktır.

Şimdi 64 bâb halinde kitabın mevzularını veriyorum.

A) 1. cilt 32 bâbı ihtivâ eder:

1. Bâb: Hükümdarlara öğütler.
2. Bâb: Âlim ve sâlih kimselerin yönetenlere karşı tavırları, uyarıları.
3. Bâb: Valiler, yargıçlar; bu tür vazifelerin tehlikeli ve sû-i isti‘mâle açık oluşuna dair.
4. Bâb: Süleyman b. Dâvûd’un (a.s) hükümdârlığı, mülk sahibi olmayı isteme tarzı, kendisinden sonra kimseye bu kadar güç ve servetin verilmemesini Allah’tan niyaz edişi ve cimrilikten uzak oluşuna dair.
5. Bâb: Adil davranan vali ve yargıçların erdemine dair.
6. Bâb: Yönetilene nisbetle yönetenin daha çok kaybettiğine; kâr değil, zarar ettiğine dair.
7. Bâb: Yeryüzünde hükümdârın var olmasındaki hikmet.
8. Bâb: Sultanın faydaları ve zararları.
9. Bâb: Halk nezdinde sultanın yerine dair.
10. Bâb: Memleket ve devletlerin düzeni hususunda şeriatın sunduğu prensipler.
11. Bâb: Otoritenin devamını sağlayan temel kurallar ki, bunlar olmadan yürümez.
12. Bâb: Hükümdârların saltanat ve devletlerinin yıkılışında tesbit ettikleri esas sebepler.
13. Bâb: Bir devleti çökerten sebeplerin neler olduğuna dair filozofların görüşleri.
14. Bâb: Sultanda bulunması gereken güzel niteliklere dair.
15. Bâb: Sultanın iftihar edeceği bir durum ki, o da itâattir.13
16. Bâb: İktidar sahibinin yönetim işlerini kıvamında götürebilmesine dair.
17. Bâb: Hükümdârın iyisi ve kötüsüne dair.
18. Bâb: Kur’ân nezdinde otorite sahibinin konumu.
19. Bâb: Hükümdârın işiyle ilgili kapsamlı prensiplere dair.

20. Bâb: Hükümdârın dayanacağı düsturlar.
21. Bâb: Hükümdârın bilgiye olan ihtiyacı.
22. Bâb: Mü’minlerin emîri Ali b. Ebî Tâlib’in (r.a) Kümeyl b. Ziyâd’a ilim ve ilim ehli hakkındaki öğütleri.
23. Bâb: Akıl, dehâ ve hileye dair.14
24. Bâb: Vezirler ve özellikleri.
25. Bâb: Hükümdârın yakın dostlarının ahlâkına dair.
26. Bâb: Sultanın idaresini güzelleştiren üslûplar.
27. Bâb: Danışma ve nasihata dair.
28. Bâb: Olgunluk.
29. Bâb: Hiddeti ve kızgınlığı dindiren şeyler.
30. Bâb: Cömertliğe dair.
31. Bâb: Eli sıkı olmak, cimrilik ve bununla ilgili hallere dair.
32. Bâb: Sabır ve güzel sonuçlarına dair.

B) 2. ciltteki bâblar:15

33. Bâb: Sır saklamanın iyi tarafları.
34. Bâb: Tüm güzel hasletlerin kaynağı ve nimetlerin artırıcısı olan şüküre dair.
35. Bâb: Emir ve memurlara yakışan ve halkla iyi ilişkiler kurma yolunu açan güzel üslûba dair.
36. Bâb: Sadra şifâ olmak, gönülleri ferahlatmak, canları hoşnut etmek, kısaca hükümdârın kemâle ermesi hangi vasıflarla olur?
37. Bâb: Hükümdâr devletin sarıldığı zor zamanlarda ne tür tedbirlere başvurmalıdır?
38. Bâb: Halk hangi sebeplerden dolayı hükümdârı eleştirir?
39. Bâb: Adil hükümdâr ile zâlim hükümdârın karşılaştırılması ve örnekler.
40. Bâb: Sultan zulmettiğinde halk nasıl karşılık vermeli?
41. Bâb: Nasılsanız öyle idare olursunuz, özdeyişinin yorumu.

42. Bâb: Halkta huzuru sağlama ve âsayişi temin etme yöntemleri.
43. Bâb: Hükümdâr halkına nasıl sahip olabilir?
44. Bâb: Hükümdârla yakınlık kurmanın tehlikeleri.
45. Bâb: Hükümdârla dostluk kurmanın ilkeleri.
46. Bâb: Hükümdârın ordu ile ilişkisine dair.
47. Bâb: Hükümdâr vergi toplamada nasıl bir yöntem uygulamalı?
48. Bâb: Hükümdârın beytü'l-mâl konusunda takip edeceği yol.
49. Bâb: Hükümdârın beytü'l-mâl'den harcama yaparken uyacağı kurallar.
50. Bâb: Maaş belirlenmesi, yiyecek dağıtımı, vergi memurlarının gidişâtı ve çeşitli kanunnâmelerin tedvîni hususunda hükümdârın izleyeceği yol.
51. Bâb: Zımmîlere dair hükümler.
52. Bâb: Valilerde bulunması gereken nitelikler.
53. Bâb: Vergi tahsildarları ve mâliye ile ilgili bilcümle bürokratlar hangi şartlarla göreve alınmalı?
54. Bâb: Torpil geçsin, kayırsın diye maliyecilere verilen hediyeler ve rüşvet meselesi.
55. Bâb: Güzel ahlâk.
56. Bâb: Zulümle âbâd olanın sonunun berbâd olacağına dair.
57. Bâb: Kulis yapmanın çirkinliğine dair.
58. Bâb: Kısasın hükmü ve hikmetleri.16
59. Bâb: Zorluktan sonra kolaylığın geleceğine dair.
60. Bâb: Riske atılabilme ve cesaretin meyveleri.
61. Bâb: Savaşlarda alınacak tedbirlere dair.
62. Bâb: Kaza ve kadere dair.
63. Bâb: Arap olmayan hükümdârların başlarından geçen olayları toplayıp bir araya getiren bölüm.17

64. Bâb: Nazım ve nesir tarzında kaleme dökülmüş hikmetli sözleri ihtivâ eder.

1. Metinde *âsâr* ve *âyân* geçiyor. *Âyân* felsefede özler (cevherler) demektir. *Âsâr* ise buradaki kullanımında *ârâz* anlamındadır. *Ârâz*; renk, ışık, gölge gibi kendi kendine var olmayan mutlaka bir cevhere dayanarak var olan şeylerdir. *Âsâr* yani izler de kendi kendine var olmayacağı için ârâz anlamında kullanılmıştır. (Bkz: Cürcânî, *Ta'rifât,* s. 148 ve 30.)
2. Burada lafız olarak aynen alınmasa da Ra'd 10. ayete atıf vardır.
3. Mülk,14.
4. Yani, ma'rifeti ilâhiyye. Buna öz bilgisi diyebiliriz. Çünkü her kul özünde potansiyel olarak 'Allah'ı bilmek' vasfını taşır. Bu vasıftan uzaklaştıkça alinasyona uğrar. '*Men arafe nefsehû*'nün sırrı budur.
5. Bu paragraf, tenzîh meselesinin dile getirildiği cümlelerden ibarettir. Kısaca hiçbir şey Allah'a benzemez ve zaman mekânla ilgili nitelendirmeler O'nun için geçerli değildir. Böylece O, zâtı itibârıyla bir 'tanımlanamaz'dır (Bkz. Gelenbevî, *Hâşiye ale'l-Celâl*, c. 2, s. 162).
6. Eskiler buna ilâhî ef'âlin illetsizliği derler. Zira illet bir şey yapmaya sevk edendir. Allah hiçbir şeyin sevki idaresi altına girmez. O halde Allah'ın fiilleri sebebe değil, hikmete dayanır, diyor bazıları.
7. Bu son cümlelerde müteşâbih dediğimiz Kur'ân'da ve hadislerde geçen bazı kelime ve terkiblerin te'vîli yapılıyor. Yaradanın yaratıklara benzemediği tekrar tekrar vurgulanıyor.
8. Peygamber oluşları, Allah'tan vahiy alışları itibariyle hepsi birdir. Ama fazilet ve meziyet itibâriyle bazıları diğerlerinden üstündür. (Bkz, Bakara, 253 ve 285)
9. Bu söz kitabın önemini vurgulamak amacıyla yarı şaka yarı gerçek, fakat mübalağalı bir tarzda söylenmiştir. Kitap, sayfalar dolusu, danışılması tavsiye edilen kimselerden bahsediyor. O halde müellifin bu cümlelerini şöyle te'vîl edebiliriz. O devirde kimseyi dinlemeyen, vezirlerine danışmayan, burnu dikine giden hükümdârlar vardı. Hiç olmazsa bu kitabı okumakla danışma ihtiyaçlarını gidersinler!
10. Emîr Muhammed b. Fâtik el- Betâihî. Bu zat Me'mûn diye de bilinir. Uzun adı Ebû Abdullah Muhammed b. Nûru'd-Devle Ebû Şucâ' Fâtik'tir. Efdal'dan sonra Âmir'in başveziri olmuştur. Bkz. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, ed. kritik; Selâhuddîn el-Muncid, Kâhire, 1961, c. 6, s. 488, Konu başlığı; '515 H. yılı olayları'.(C.B)
11. Burada Âli İmrân Sûresi 30. ayete atıf vardır.
12. Metinde *ma'kıl* kelimesi geçiyor. Bu kelime sığınak, bağ, devenin bağlandığı yer, çadırın bağlandığı kazık demektir. Dolayısıyla, ilim; güç sahiplerini azgınlıktan, başıboşluktan alıkoyan bir bağdır müellifin gözünde.
13. Buradaki tâat birkaç yönlüdür. Sultanın Allah'a itaat etmesi, dinini koruması, halkını sevmesi, düşmanını korkutması anlamına geldiği gibi

teba‘nın da iyi yöneticiye karşı isyan etmemesi manâsını içerir. İleride müellif bunu açıklığa kavuşturacaktır.

14. 1319 H. Mısır baskılı nüshada metinde “Akıl, deha ve şeytanîliğe dair” başlığı vardır. Bkz, s. 57. Dehâdan sonra gelen *hubs* kelimesi bunu öncekinden ayırıyor. *Hubs* çirkinlik, pislik gibi anlamlara geliyordu. Oysa biz şeytanîlik diye tercüme ettik. Çünkü ‘şeytan’ ile ‘habis olmak’ arasında bazı hadislerde geçtiği üzere anlam olarak yakın bir bağ vardır.
15. 1319 tarihli baskıda 2. cilt diye bir açıklama geçmiyor. Ayrıca 1. ve 2. cilt başlıklarının evvellerinde bulunan A, B harfleri tarafımızdan konmuştur.
16. Metindeki kelime *hükmihi* ve *hıkemihî* şeklinde okunabilir. Birinci okuyuşta ‘hükmü’, ikinci okuyuşta ‘hikmetleri’ demek olur. Kitap içinde bu bâba göz attığımızda, kasasın hem hükmünden, hem de hikmetlerinden bahsedildiğini görürüz. Bu sebeple böyle ikili çevirmeyi uygun bulduk.
17. Bu başlık 1319 H. tarihli Mısır baskılı metinden alınmıştır. Bu bâbda İran, Hint, Sind, Yunan, Roma ve diğer eski kültürlerin filozoflarından vecizeler, hikâyeler nakledilmiş; zâhidlerin, halifelerin ve hikmet erbâbının öğütleri dile getirilmiştir. Başlıkta ‘Arap olmayan’ dense de, konu içinde hadislerin ve Arap müelliflerinin sözlerinin bulunması *tağlîb* kaidesine uyulduğunu gösteriyor.

1

HÜKÜMDARLARA ÖĞÜTLER

Allah’tan nasibi sadece dünya olan kimse zarar etmiştir, -hepimiz o adam gibiyiz ya- bilmelisin ki önemli ve büyük şahsiyetlerden olsalar da, hükümdârların zihinleri birçok problemle doludur.

Dolayısıyla onların fikirlerine nüfûz eden, iç dünyalarında harekete vesile olan, basiretlerine takılı kilitleri açan ve gözlerindeki perdeyi kaldıran faydalı öğütlere muhtaçtırlar. Allah Teâlâ buyuruyor ki:

“De ki, dünya geçimliği azdır.”.1

Allah (c.c) dünyanın tüm nimetlerini az bir geçimlik diye vasıflıyor. Sen bu az geçimliğin de azına sahipsin; sonra elindekilerden Allah’a isyan etmeksizin faydalanabilirsen yine de yaptığın iş geçici bir oyun, eğlence ve süslenmeden ibaret kalıyor. Allah şöyle buyuruyor:

“Bilmelisiniz ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal, çocuk sahibi olmaktan ibarettir.”2 “Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır. Keşke bilseler!”3

Ey akıl sahibi! Eskimez bir gençliğin, bitmeyen bir hayatın hüküm sürdüğü âhiret yerine, hemen fenâ bulan şu kısa eğlenceye takılıp kalma! Fudayl b. Iyâd der ki: “Eğer dünya yok olan bir altın; âhiretse ebedî bir tuğla olsaydı, fânî altın yerine kalıcı tuğlayı seçerdik. Nasıl oluyor da ebedî altın yerine fânî tuğlayı seçiyoruz?”

Bir düşünsene! Allah sana Süleyman b. Dâvûd’a (a.s) ihsân ettiği kadar dünyalık verdi mi? Ona tüm dünyanın, insanların, cinlerin, kuşların, yabanî hayvanların itaat ettiği bir hükümdârlık nasib etti. Rüzgâr onun emriyle onun istediği yere kolayca gidiyordu. Allah bu nimetlerden sonra hepsinden daha hayırlı olanı ihsân etti.

Şöyle buyuruyor: “İşte bizim bağışımız budur. İster tut, ister ver, hesapsızdır.”4

Allaha yemin olsun ki Süleyman bu nimetleri ne sizin gibi tek tek saymış, ne de bir üstünlük vesilesi olarak görmüştür. Aksine nimetler geldikçe o şöyle diyordu: “Bu benim Rabbimin iyiliğindendir, beni sınıyor; şükredecek miyim yoksa nankör mü olacağım?”5 Rabbinin, Süleyman’a, iyiliği göstermek babında “Bu bizim bağışımızdır; ister ver, ister

tut; hesapsızdır.” demesi ince fikirli insanlar için gayet açık bir derstir. Ve Süleyman bilmediği bir taraftan gelip onu düşürecek tehlikeden korkmaktadır.6 Bu böyledir. Sana ve diğer dünya ehli kimselere Allah (c.c) şöyle sesleniyor: “Rabbine and olsun ki hepsini yaptıklarından sorumlu tutacağız.”7 “Kıyamet günü doğru teraziler kurarız, hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile, yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak biz yeteriz.”8

Peygamber (s.a.v)’den gelen şu hadisi düşün: “Dünya Allah nezdinde bir sinek kanadı kadar değerli olsaydı, oradan hiçbir kâfire bir yudum su içirmezdi.”9 Cibrîl’den Muhammed’e gelen şu hadisi kudsîye bir kulak ver: “Ey Muhammed! Allah Teâlâ sana diyor ki: Dilediğin gibi yaşa, sen muhakkak öleceksin; dilediğini sev, sen mutlak ondan ayrılacaksın ve dilediğini yap, sen elbette yaptığının karşılığını bulacaksın!”10 Bak şu cümlelerin manâ yüküne! Ölüm çırpınışından, sevgililerin terk edilişinden ve hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağından bahsediyor. Gökten başka bir şey inmese bunlar yeterdi. Hasan’ın naklettiği şu hadisi anlamaya çalış! “Peygamber (s.a.v) içinden ölü çıkmış bir eve uğradı. Baktı ki ortada bir yavru ceylan leşi var. Şöyle dedi:

“Bunu ev halkının küçümsediği bir hal olarak mı görüyorsunuz?” Oradakiler; “Önemsemediklerinden olsa gerek, bırakmışlar ortaya bu leşi” dediler. Peygamber (s.a.v) şu karşılığı verdi: “Canımı elinde tutan Allah’a and o lsun ki dünya Allah nezdinde şu ev halkının ortaya bıraktığından daha değersizdir.”11

Görüldüğü gibi dünya Allah indinde bir kenara bırakılmış leşten daha basit ve değersizdir. Ebû Hureyre de şunu anlatıyor:

Peygamber (s.a.v) bana dedi ki:

“İçinde taşıdığı her şeyle dünyayı göstereyim mi sana?”

“Evet” dedim. Böylece, Peygamber (s.a.v) elimden tuttu, beni Medîne vadilerinden birine götürdü. Karşımda pislik, insan başları, hayvan kemikleri ve eski püskü çaputlardan müteşekkil bir çöplük görüyordum. Sonra bana şöyle dedi:

“Ey Ebû Hureyre! Bu gördüğün kelleler sizin hırsınızı taşıyor, sizin gibi emellere kapılıyordu. Sonra bugün bir bak; kemikler hariç deriler dökülmüş, kemikler de ufalanıp kül olmaya yüz tutacak. Bak, şu dışkılar onların oradan buradan kazanıp yediği rengârenk yemeklerdi. Karınlarına doldurdular, şimdi bu haldeler. İnsanlar bu tezekleri kullanmakta. Bak şu çürümüş çaputlara! Onların elbisesiyken bu hale geldiler, rüzgâr savuruyor, kaldırıp atıyor. Hele şu kemikler! Sırtlarına binip ülkenin dört bir yanını dolaştıkları bineklere ait. Kim dünyaya ağlayacaksa ağlasın. Ne kadar içten ve sarsıla sarsıla ağlasak da dünya yâr olmaz bize.”12

İbn Ömer anlatıyor:

Allah elçisi (s.a.v) bedenimin bir yanından tuttu ve şöyle dedi: “Abdullah! Dünyada yalnız bir gurbetçi ya da yolcu gibi ol ve kendini ölüler arasında kabul et.”13

Ey adam! Ecelin sana ne zaman sürpriz yapacağını bilmiyorsan uzun ve tükenmez ihtiraslarla kendini kandırma! Bu hal kalbi karartır, güzel ameli bozar. Allah (c.c) nimet verdiği pek çok kavmin ömürlerini uzattı. Ama onlar bitmeyen ihtiraslara kapılıp kalplerini simsiyah ettiler. Allah buyuruyor ki: “İnananların gönüllerinin Allah’ı anması ve O’ndan inen gerçeğe içten bağlanması zamanı daha gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar, onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.”14 Şair ne diyor:

Günler güzel geçince zamana hüsn-ü zan ettin.
Korkmadın getireceği belâlardan kaderin.
Geceler göz kırptı sana, karanlıkla eğlendin.
Geceler durulduğunda çökecektir kaderin.*
Kulak ver ey dost ve gönlünle düşün:

Eğer ölüm vaktini bilmiyorsan bil ki,
Sen yaşamayacaksın sonuna kadar dehrin

* * *

Nerede öncekilerin ve sonrakilerin babası Âdem? Nerede elçilerin pîri fânisi Nûh? Nerede âlemlerin Rabbine yükselen İdrîs? Nerede Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın yakın dostu İbrâhim? Nerede nebîler ve resûller arasında Allah ile kelâm etme şerefine erişen Mûsâ? Nerede zâhidlerin reisi, gezgin âriflerin önderi, Allah'ın ruhu ve kelimesi İsâ? Nerede son elçi Muhammed? Nerede onun tertemiz seçilmiş ashâbı? Nerede önceki ümmetler? Nerede eski krallar? Hani geçmiş asırlar, hani başlarına taç koyanlar? Hani güç ve ordularıyla övünenler? Hani despot ülke sahipleri? Nerede başlarında sancak dalgalananlar? Hani ordulara kumandanlık edenler? Hani saraylar inşâ edenler? Hani savaş meydanlarında zafer kazananlar? Hani en tehlikeli anlardan sıyrılıp kurtulanlar? Hani doğunun ve batının hâkimi olanlar? Hani zevk ü sefâ içinde eğlenenler? Nerede Allah'ın kullarına tepeden bakıp içi kibir ateşiyle dolanlar? Hani sabah akşam meclislerde gönül eğlendirenler?15 Nerede gösteriş için yumuşak ve geniş giysileri arzu edenler? "Onlardan önce nice nesilleri yok ettik ki, onlar varlıkça ve gösterişçe bunlardan daha üstündüler."16 Nerede doğudan batıya her yanı şerefle dolduranlar? Nerede saraylarını yumuşak yaygılar ve kristallerle döşeyenler? Nerede yeryüzünü heybeti ile titretenler? Nerede kulları zulüm ile zelîl edenler? "Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor ya da onlardan hiçbir ses işitiyor musun?"17 Allah onları yok etti. O'dur ümmetlerin hayatına son veren. O'dur onları paramparça kemikler haline getiren. O'dur onları geniş konaklardan çıkarıp kayaların, toprağın altına, mezar kıskacına gönderen. Şimdi onlardan geriye kalan sadece evleridir. Kurtlar onların cesetlerinde cirit atmakta, gözler yanaklardan aşağıya akmış, ağızlar çiyanlarla dolmuş, organlar teker teker düşmüş, deriler kavlamış, etler derbeder olmuş, karınlar açılıp dağılmış...

Şimdi ne toplayıp yaydıkları mal ne de kazandıkları, hiç ama hiçbir şey kurtaramıyor onları.

Dostlar ve yakın yârenler sana güle güle dedi; kardeşlerin ve seçkin sohbetdaşların seni terk etti. Uzaktakiler ve akrabaların da unuttu seni. Sen unutuldun. Konuşsaydın, dilin dile gelebilseydi bize toprağın suskunlarından, mezarın esirlerinden ve çürümekten dem vurur, şu şiirimizi söylerdin:

“Dümdüz bir kabrin rehiniyim,
Çöktüm ayrılmamacasına.
Dağ, tepe, vadi, ova geziyor meclisdaşlarım
Ben değildim, sanki onların yâreni bir zamanlar,
Değildiler sanki onlar kara gün dostlarım.
İğreti bir selâm da olsa selâm veriniz bize,
Bunu da yapmazsanız uzaklardan el sallayınız.
Vakit uzar ve kendimizden başka dost bulamazsak,
Siz hatırlayınız bizi sevginin duruluğuyla.
İşte bir arkadaştan sana azın da azı bir öğüt,
Bu öğüdün gerisi kıyamette gelir ey dost.
Eğer biz olsaydık sizin yerinizde,
Sulardık kabirleri gönül hoşluğu ile.”

* * *

Âbidlerden Yûsuf oğlu Mükrim der ki: Allah Teâlâ, İsrâiloğulları’na gelen peygamberlerden birine şöyle ferman buyurmuş: “Şehirlerin kapısında ve surların önünde dur! İnsanlara benden iki şey ilet. Sadece helâl yesinler ve sadece hakkı söylesinler.”

Yezîd er-Rakkâşî, Ömer b. Abdülazîz’in huzuruna çıktığında halife:

“Bana öğüt ver, ey Yezîd!” dedi.

Yezîd:

“Ey mü’minlerin emîri! Bilmelisin ki sen ölümü tadacak olan ilk halife değilsin” dedi.

Ömer ağladı:

“Öğüdünü artır” diye istirhâm etti:

Yezîd:

“Ey mü’minlerin emîri! Seninle Âdem arasında ölmüş atalardan başka kimse yok!” dedi.

Ömer daha şiddetli ağlayıp:

“Söyle, söyle ey Yezîd” deyince Yezîd:

“Ey mü’minlerin emîri! Sen ölümün ne zaman ziyaret edeceğini bilemezsin, aranızda randevu yok!” dedi. Ömer’in ağlayışı iyice arttı, ama tekrar, “Anlat ey Yezîd!” demekten geri durmadı.

Yezîd:

“Ey mü’minlerin emîri! Cennetle Cehennem arasında bir yer yok!” deyince Ömer ansızın bayılarak yere yığıldı.

Ey dost! Seni uyanık kılacak düşüncelere bîhaber olma! Unutma ki insan için fânilik haktır; sevinçler bitecek, tatlar damakta kalacak, şehvetin kaynağı tükenecek, art arda gelen zaferler kedere dönüşecektir. Dünya yurdu olmayanın yurdu, malı olmayanın malıdır.18

Akılsız adam toplar dünya için. İlimsiz kişi dünya için tehlikelere göğüs gerer. Fikri incelmemişler, dünyevî bir sebepten ötürü hased ateşiyle yanarlar. Kim dünyada gemisini yürütmüşse, gerçekte çukura düşen odur. Dünyada kazasız-belasız, dertsiz-sitemsiz, mutlu yaşayan, şifâsız bir hastalığa dûçâr olmuştur. Kendini dünyalığa muhtaç hisseden, tasadan kurtulamaz. Dünyalığın kendisine yettiğini zanneden kişinin aklı karışmış, fitneye düşmüştür. Dünyalığın helâli sorgudan geçer, haramı azabdan geçer. İkisi arasındakiler yerilme ve kaygıyı getirirler. Kim dünya için koşarsa, dünyayı hep kaçırır; çünkü hep daha ilerisini ister. Kim dünyanın yüzüne bakmazsa huzur bulur, ‘rızkı’ peşinden gelir. Kim dünyalığa göz dikmişse kör olur. Kim dünyadan ibret alırsa basiret sahibi olur. Faydası uzun sürmez, sevinci ebedî olmaz, hiçbir yaratık kalmayacak orada.

Dünya tümüyle altın ve gümüş olsa ve sana vekâlet yoluyla teslim edilip anahtarları eline tutuşturulsa sonra hepsini ölümü savmak için kullansan yine de afiyetle huzur içinde yaşayamazsın!

Bitecek bir şeyle övünülmez! Fâni ile caka satılmaz. Evvelin19 dediği gibi, dünya kaynayan bir kazan, daim dolan bir çöplüktür. Şair ne diyor:

“Eve hal hatır sordum, fakat zâtıma
Şöyle kibirle yandan bakıp sustular.
Nihayet bir çöplüğe uğradım, iltifat etti.
‘Dünyan mal ve gıdaları’ yanında dedi.”

İbnü’s-Semmâk, Hârûn Reşîd’in “Öğüt ver!” çağrısına cevap verirken, ne kadar doğru konuştu! Halife avucuyla su içiyordu. İbnü’s-Semmâk şöyle dedi:

– “Ey Emîr! Şu bir yudum suyu içmeni engellesem, karşılığında tüm mülkünü fedâ eder miydin?”

Halife “Evet!” deyince, İbnü’s-Semmâk devam etti:

– “Ey Emîr! İçtiğin suyun senden çıkışı engelleniverse, önü açılsın diye tüm mülkünü fedâ eder miydin?” Halife bu soruya da “Evet” deyince, ârif zât şu muhteşem sözü söyledi:

– “Ne bir yudum suya, ne de bir damla sidiğe değmeyen hükümdârlıkta hayır yoktur.”

Delikanlı! Gençliğine aldanma. Çünkü, ölenlerin çoğu gençtir. Kanıt mı istiyorsun! Bak insanların ne kadar azı ihtiyar. Nice develer var ki fırında kızartılıyor; oysa babası otlaktadır. Nice bebeler toprakta; dedeler hayattadır.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a), yeni Müslüman olmuş bir papaza:

– “Bana öğüt ver” dedi. Adam:

– “Ey mü’minlerin emîri! Allah sana karşı ise herhangi birinden yardım umabilir misin?” dedi.

Ali:

– “İyi söyledin, devam et.” dedi. Öteki:

– “Allah seninle beraberse kimden korkarsın?” dedi. Ali:

– “Güzel, devam et.” deyince, adam öğütlerine devam etti:

– “İnsanlar Allah’ın günahkârları affedeceğine inanırlar, tamam; ama sâlih kulların sevabını elde edebilirler mi onlar hiç?” Bu cevaptan sonra Ali:

– “Yeter bu öğüt bana” deyip kırk gün ağladı.

Hasan Basrî anlatıyor: “Şâir Ferezdak’ın amcası Sâsa‘a, Peygamber’in (s.a.v) yanına vardığında onun şu âyetleri okuduğunu duydu: ‘Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.’20 Sâsa‘a: ‘Bu âyet bana yeter, bundan başka âyet işitmesem de bu bana yeter!’ dedi.”

Süleyman b. Abdülmelik, Humeyd et-Tavil’den öğüt istedi. Humeyd de şunları söyledi: “Eğer Allah’ın seni gördüğüne inandığın halde O’na isyan ediyorsan, yüce bir Efendiye karşı çok cüretkâr davrandın. Eğer O’nun seni görmediğini zannediyorsan, Yüce Efendiyi inkâr ettin demektir.”

Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Selmân’a şöyle bir mektup gönderdi:

“Dünya bir yılana benzer, yumuşacık bir sürtünüşü vardır; ama zehiri öldürücüdür. Dünyadan ve seni dünyaya çeken her şeyden başını çevir ki dünyevî şeylerin dostluğunu azaltabilesin. Onun bir gün yok olacağını kesin bildiğine göre, tasasını da kalbinden silip atmalısın. Ne kadar sakınabiliyorsan, o kadar huzurlu olabilirsin dünyada. Çünkü, dünyada yaşayan, orada sevince erdiğini kabul ettiği zaman ansızın kötü bir sürprizle karşılaşır.”

Şair Ebu’l Atâhiye der ki:

“Dünya bir eza yurdu bir dârû’l aceze,
Aldanışın öz vatanı bir gurbethâne
Tüm hazinelerine erişsen şu dünyanın,
Emeline ermeden son nefesini alırsın.
Ey uzun ömür arzu edenler!
Tehlikelerle doludur uzun seneler.
Hele ihtiyarlayıp gençlik bitince,
Hayır yok bu yaştan sonra hayat sürmede.”

Mazdek canının istediği, hayatı boyunca arzuladığı dünyalığı elde edince tuttu, bir kenara fırlattı. Şöyle diyordu:

“Bu bir mutluluk... Keşke aldanış olmasaydı. Bu bir nimet, keşke yok olmasaydı. Bu koca mülk keşke mahvolmasaydı. Bu bir zenginlikti, bitmeseydi eğer. Bu ne büyük ne şaşaalı, bir de üzüntü getirmeseydi. Bu ne övgüye lâyık bir hâl, kaybolmasaydı eğer. Bu ne müthiş ihtişam, kimseye minnet

borcu olmasaydı. Bu ne yükseliş, ama zâyi olup alçalış haline gelmeseydi. Bu ne şeref ve izzet, ama bela olmasaydı. Bu ne güzellik, hüzne dönüşmeseydi keşke. Bu öyle bir gün ki, ona güvensen, ansızın kaçar senden.”

Ey dost! Onun iyisini eleyip çer çöpü tutan elek olma. Bil ki kalbi kararan kişi hakkı kabul etmez; bin yoldan ona hak gösterilse de. Allah şöyle buyuruyor:

“Sığırın bir parçasıyla ona vurun dedik. İşte böylece Allah ölüleri diriltir ve aklınızı kullanasınız diye size âyetlerini gösterir. Sonra kalpleriniz taşlaştı, taş gibi, hatta daha da katı oldu. Oysa taşlar arasında kendisinden ırmaklar fışkıran vardır, yarılıp su çıkan vardır, Allah korkusundan yuvarlananlar vardır. Allah yaptığınızı bilmez değildir.”21 Şöyle ki günahların çokluğu kalbin hakkı kabûl etmesini engeller. Nasihatlar bir yol bulup giremez o kalbe. Allah buyuruyor ki:

“Hayır, hayır! Onların kazandıkları kalplerini paslandırıp körletmiştir.”22 Demek ki yapılan işler, kazanılan şeyler kalbi sarıp sarmalıyor. Artık bu kalp ne bir hayrı, ne bir doğruyu kabul ediyor, ne de bir öğüte kulak veriyor. Tefsir kitaplarında anlatılır: Kul günah işleyince kalbinde siyah bir nokta belirirmiş; sonra günahları arttıkça siyah noktalar da artar, kalp kapkara olurmuş.

Huzeyfe b. el-Yemân der ki:

“Kalp avuca benzer; kul günah işleyince yumulur ve bir parmağını çeker. Sonra günah işleyince diğer bir parmağı daha yumar. Sonra üçüncü, dördüncü derken tüm parmaklar yumulur ve Allah’ın mührü vurulur.” İşte yukardaki âyette geçen kalplerin kör olması böyledir.

Bekr b. Abdullah der ki:

“Kul günah işleyince kalbinde sanki iğne deliği açılır. Sonra günahlar geldikçe kalp eleğe döner”. Hasan Basrî burada bahsedilen günahın üst üste yapılan ve sonunda kalbi öldüren günah olduğunu söyler. İbn Şibrime der ki: “Beden hasta olunca yemek neyine yarar ki? Kalp dünya

aşkıyla gama bürünmüşse hiç vaazdan etkilenir mi?” Bu bâbda şöyle bir beyit var:

Kalp katılaşınca öğüdün faydası olmaz.
Toprak tuzluysa yağmur yeşertmez.

Rivayet olunduğuna göre Şair Ebu’l-Atâhiye bir kâğıtçıya uğramış. Orada bir sayfa üzerinde şu beyiti görmüş:

Nefisler vazgeçmez tutkularından

Kendilerinden bir muhalefet olmadıkça.

Ebu’l-Atâhiye, bu dizeler kimin diye sorar:

“Ebû Nüvas’ındır.” derler.

“Keşke” der Ebu’l-Atahiye, “Bunlar benim olsaydı da tüm şiirimin yarısını feda etseydim uğruna.”

El-Asmaî anlatıyor:

İmrü’l-Kays’ın, Havarnak sarayını inşâ eden büyük oğlu bir gün eserine tepeden şöyle bir baktı. Elde ettiği lüks, mülk, nüfûz ve saygınlık koltuklarını kabartmıştı. Dostlarına dönerek:

“Bana verilenler kadar hiç kimseye verildi mi?”

Dostları arasındaki bir filozof şöyle dedi:

“Sana verilen bu mülk elinden kaymayıp ezelî kalacak bir şey midir yoksa senden önce yaşayan birine aitti de sana mı kaldı?” Numan: “Hayır; benden önce yaşayan birine aitti. Ondan bana intikal etti, benden de gidecek.” dedi. Filozof: “Demek tadı damağından gidecek, geriye hatırası kalacak bir şeyle seviniyorsun ha?” Numan: “Peki kaçış nereye, kurtuluş nerede?” Filozof: “Ya bu işi Rabbine itaat ederek yürütürsün, ya da üç-beş çaput giyinip insanlardan kaçar, ölüm gelinceye kadar bir dağda inzivaya çekilerek Rabbine ibadet edersin!” Numan: “Böyle yaptığım zaman ne kazanacağım?” Filozof: “Ölümsüz bir hayat, ihtiyarlığa dönmeyen bir gençlik, pörsümeyen bir sıhhat, eskimeyen yepyeni bir mülk.” Numan: “Fâni olanda ne hayır var ki? And olsun Allah’a ebedî hayatı arayacağım.” dedi. Tahtını terk etti, kaba kumaşlara büründü, bir gezgin oldu. Filozof

da onun ardına düştü. Bu iki insan ölünceye kadar gezdiler.23 Rabb'e itaat ettiler."

Adiyy b. Zeyd yukarıdaki hadiseye atfen şu kasideyi söylemiştir:

Havarnak'ın sahibine bir sabah âyan oldu.
Mülkünün çokluğu onu sevince boğmuştu.
Sedir Sarayı ve deniz manzarasıyla kalbi ürktü, korkuyla doldu.
Dedi ki: "Ölümlü bir fâninin bu övüncü niye?
Nerede şahlar şahı Enûşirvan ve atası Sâbur nerede?
Hani Bizans'ın ulu kayzerleri, Asfaroğulları unutuldu gitti.
Olaylar uyandırmadı hiçbirini...
Yok oldular hepsinin sarayı ıssız, hepsinin mülkü gitti..."

Esved b. Yâfer bu olay hakkında şu beyitleri söylüyor:

"Senin haber verdiklerinden gayrı şunu da bildim:
Yol Zül A'vâd kabilesinin yoludur.
Artık Muharrık hânedânından sonra ne ümit edeyim.
Onlar evlerini ıssız bıraktılar. Ya Iyâd'dan sonra ne düşüneyim.
Onlar Havarnak'ı ve Sedir Sarayı'nı terk ettiler
Barık kabilesinden sonra ne düşüneyim.
Hele Sindat nehrine bakan balkonlarıyla o malum saraydan sonra.
Hepsi Ankıre'ye yerleştiler.
Üzerlerinden akıyordu Fırat nehri, dağlardan taşlardan sekerek.
Orada öğle uykusunun güzelliğinden ötürü orayı tercih etti Kâ'b b. Mâlik ve İbn Ümmi Dâvûd.
Rüzgârlar esti onların ülkelerinden.
Sanki koşuyorlardı ertelenmiş bir randevuya.
Ansızın tüm nimetler ve tüm oyuncaklar bir gün yokluğa dönüştü.
Her şey kül oldu."

Vehb b. Münebbih diyor ki:

"Kral Seyf b. Zîyezen'in sarayı olarak bilinen Gumeddan yıkıntıları üzerinde bir yazıya rastlandı. Burası Yemen'in San'a şehrinde bir bölgedir. Seyf b. Zîyezen ise büyük Yemen krallarındandır. Yazı o devrin Himyer diliyle kaleme alınmış bir kitâbeydi; Arapça'ya nakledildiğinde güzel öğütleri ve çok güçlü beyitleri içerdiği görülüyordu:

"Dağların doruklarına çıktılar,
Onları koruyacaktı yığın yığın adamlar,
Ama faydası olmadı zirvelerin,
İndiler yüce yüce sığınaklarından,
Hep birden kabre yattılar,
Ah ne kötü bir iniş bu."

Defnedildikten sonra birisi seslendi onlara:

"Hani hânedân, hani taçlar hani sohbet toplantıları?

Hani gizlenen yüzler.
Nerede tahteravanlar üstünde perdeli gezenler!”

Kabir onları anlattı, onlardan sorulduğunda dedi ki:

“İşte kurtların yediği yüzler o yüzlerdi
Uzun uzun yediler uzun uzun içtiler
Şimdi hepsi birer yem olmuşlardı.”

Kadı Ebu’l-Velîd el-Bâcı bazı hakîm şairlerin beyitlerini okudu. Ben de orada oturuyordum.

“Yazıklar olsun ey Esmâ! Nedir bu halin?
Vallahi saptırdın beni perişan ettin.
Ölüm hak, bilmelisin ki, bir gün benim de mezarımın üstünden geçecek biri.
Ben de mal sahibiydim; ama hamd olsun bana hayat verene ve beni zengin edene ki,
Ne zaman göz aydınlandıysa unutmadı yaradanı
Ve şunu bildim belalara sabretmeliydim.
Çünkü ben ailemi kaybedecektim
Ve komşularımı da, malımı da terk edecektim sonunda.
Hem de şeytanoğlu şeytan birine.
Ya oğlumun karısına ya kızımın kocasına.
Ah ne ağır bir hüsran bu, ne kötü bir akıbet.
Benim mülkümde ya mesud olacak ya da bedbaht olacaktı.
Birçok uğursuzluğun, kaynağı bir cemiyet
Ama iyi olurlarsa onlar da sevap kazanır.
Kıyamette terazimin günah kefesi hafifler.”

Kral soyundan olup dünyanın fâniliğini gören ve ibret alanlar arasında İbrahim b. Edhem b. Mansûr’u da sayabiliriz. Bu muhterem zât Horasan krallarından birinin oğlu idi. Belh yöresinin hâkimiydi. Dünyaya karşı meyli azalınca seksen tahtın hepsinden de vazgeçmişti. İbrahim b. Beşşâr anlatıyor:

İbrahim b. Edhem’e sordum: “Sen bu zâhidâne hayata nasıl başladın ve nasıl bu hale geldin?” Önce, “Boş ver; bundan başka soru sorman senin için daha hayırlı olurdu.” dedi. Ben “Allah seni rahmetiyle kuşatsın. Kim bilir bana da faydası dokunur, bir gün bu öğütlerin” dedim. Ve yine sordum. O, “Allah’la meşgul ol, kendini Allah’a ver!” dedi. Ben ısrar ettim ve dedim ki: “Eğer bana anlatacak olursan ibret alırım, Allah’ın izniyle bana faydası olur senin öğütlerinin. Allah sana rahmet etsin, haydi anlat!” Bu sefer İbrahim b. Edhem öyküsünü anlatmaya başladı:

Babam Horasan krallarından şanslı biriydi, bende de bir avcılık tutkusu vardı. Bir gün tazımla beraber yollara düştüm. At sırtında tavşan avına çıkmıştım. Tilki de arıyordum. Birden atım irkildi arkamdan bir ses işittim: “İbrahim! Sen bu iş için yaratılmadın, sana böyle yapman da emredilmedi.” diyordu. Durdum, sağa bakıyor, sola bakıyor; ama kimseyi göremiyordum. Kendi kendime, “Allah şeytana lânet etsin.” dedim. Fakat atım yine ürktü; bu defa öncekinden daha güçlü bir ses işittim: “İbrahim! Sen bu iş için yaratılmadın, sana böyle yapman da emredilmedi.” diyordu.

Tüylerim diken diken olduğum yerde kala kaldım. Sağa sola nereye baksam da hiç kimseyi göremiyordum. Yine “Allah İblise lânet etsin”’ dedim. Fakat atım durmuyordu, yine hareketlendi. Eğerimin arka kısmından şu sesin geldiğini işittim: “İbrahim! Sen ne bu iş için yaratıldın, ne de böyle yapmakla emrolundun!” Durdum ve söylenmeye başladım. “Heyhat!.. Sana âlemlerin Rabbinden bir uyarı geldi, ama sen hâlâ anlamadın!” İşte o günden bu yana Rabbime isyan etmemeye çalışırım. O beni korur. Sonra ailemin yanına döndüm. Küheylanımı saraya bıraktım, babamın çobanlarının yanına vardım. Onlardan birinin abasını ve giydiği diğer elbiseleri aldım. Ona da kendi parlak elbiselerimi uzattım. Yola koyuldum, daima yürüyor, beldeden beldeye geçiyordum. Irak’a vardım. Orada günlerce çalıştım. Helâl rızık arama çabası içindeydim. Oranın üstatlarından birine helâli nerede bulabileceğimi sordum. “Şam’a git” dedi. Döndüm Şam’a uzandım. Mansûriye denilen bir kente vardım. Oranın diğer adı Masîsa’ idi. Birkaç gün orada çalıştım. Yine içine kazandıklarımın helâl olduğu fikri yerleşmiyordu. Bazı şeyhlere sordum. Dediler ki: “Gerçekten helâli arıyorsan Tarsus’a gitmelisin; çünkü orada çalışarak helâl şeyler elde etmek imkânı vardır.” Bu tavsiye üzerine yola koyuldum. Bâbü’l-Bahr denilen yerde otururken, karşıma bir adam

çıkageldi, bana iş teklifi yaptı. Onun bahçesine bakacaktım. Beraberce yürümeye başladık. Bahçesine geldim günlerce burada bekçilik yaptım.

Bir gün karşımda arkadaşlarıyla beraber bana doğru gelen bir kâhya gördüm. Eğer gözkulak olduğum bahçenin o adama ait olduğunu bilseydim, dik dik bakmazdım onlara. Adam arkadaş halkasının ortasına oturdu ve bana dönerek:

“Ey Efendimiz!” dedi. “Evet, buyurun” dedim. “Git bize, gözüne kestirdiğin bir nar getir. Ha iyi bak, en tatlısından olsun”. Gittim getirdim. Adam meyveyi kesti; fakat şansım yâver değildi ki, nar ham çıktı. Adam:

“Efendimiz! Sen şu kadar zamandan beri bahçemizdesin; meyvelerimizden yiyor, narımızın tadına bakıyorsun, ama hâlâ ekşiyi tatlıdan ayırt edemiyorsun.” dedi.

“Vallahi sizin meyvelerinizden hiç yemedim, meyvelerin ekşisini tatlısından nasıl ayırt edebilirim ki?” dedim. Kâhya güldü. Arkadaşlarına başıyla imada bulundu. Şöyle dedi:

“Şu adamın haline hayret etmiyor musunuz?” Sonra bana dönerek:

“Sen İbrahim b. Edhem olsaydın bundan daha fazlasını yapamazdın.” dedi. Ertesi gün halk mescidde bu hadiseyi konuşuyordu. Akın akın bahçeye geldiler. İnsanların biriktiğini görünce bir kuytuya gizlendim. Millet içeri giriyor, beni arıyor, bense onlardan kaçıyordum.

İşte İbrahim b. Edhem’in kıssası böyledir. O, kendi elinden yerdi, rençberlik ve bostan bekçiliği yapardı. Ayrıca çömlekçilik yapmış, bağ bekçiliğinde de bulunmuştu. Bu görevi esnasında askerin biri yanına uğruyor ve diyor ki:

“Bana bir salkım üzüm versene!” İbrahim şu cevabı veriyor: “Bu bağın sahibi böyle bir şeyin yapılmasına izin vermedi.”. Asker, İbrahim’in bu sert cevabına kamçı darbesi ile mukabelede bulunuyor. İbrahim başını sallıyor ve şöyle diyor:

“Sen, bir başı ancak Allah’a isyan ettiği sürece kamçılayabilirsin.” Bu cevap askerin hoşuna gidiyor ve oradan çekiliyor.

Sehl b. İbrahim de şu olayı anlatıyor:

İbrahim b. Edhem’in arkadaşıydım. Hastalandığım zaman çok faydası dokundu, bana epey harcamada bulundu. Karnım acıktığında eşeğini sattı ve beni doyurdu. Artık iyileşmeye yüz tutmuştum. “İbrahim nerede eşeğin?” dedim. “Onu sattık.” dedi. “Peki neye bineceğim?” deyince, “Ey kardeş, gel omuzuma bin!” dedi. Gerçekten de beni omuzladı ve üç konak öteye kadar sırtında taşıdı.

Hikmetli şairlerden biri şu dizeleri söylermiş:

“A dostlar, dünya bir denizdir / hem de coşkun, fırtınalı bir deniz. / Sakın ha ona güvenmeyesiniz! / Kurtuluş yoluysa apaçık / O da sadece günlük rızık ve az ile yetinmeniz.”

Duyduğuma göre, Hindistan’ın garip bir adeti varmış. İnsanlar her yüzyılda bir, genç-yaşlı hep beraber büyücek bir meydanda toplanırlarmış. Herkes yerini aldığında kralın tellalı çıkar, meydanın tam ortasında dikili olan bir taşı göstererek “Buraya yüz sene önceki toplantıya katılanlar gelebilir.” dermiş. Tellalın bu çağrısından sonra ya kuvveti kesilmiş, gözü kör olmuş ve gençliği mahvolmuş bir ihtiyar adam ya da gençliğinden sadece hatıraları kalmış zamanın boynunu büktüğü, sırtını kambur ettiği bir kocakarı çıkagelir, bu yüksek taşın üzerine tırmanırmış. Böylece ihtiyar adam ya da kadın anlatmaya başlarmış: “Ben yüz sene önceki büyük toplantıya geldiğimde minicik bir çocuktum. Kral da falanca kimseydi” dermiş. Ardından eski orduları, o zamanki halkı anlatır, zamanın onları nasıl öğüttüğünü, şimdi toprağın altına nasıl gömüldüklerini vasfedermiş. Adamın bu kısa ve etkileyici cümlelerinden sonra memleketin hatibi meydana gelir, insanlara vaaz eder, ölümün ansızın gelişinden ve dünyadan kopmanın muhakkak olduğundan bahsedermiş. Dinleyenler ağlamaya başlarlar, yaptıkları kötülükten, zûlümlerden tevbe

ederlermiş. Böylece daha çok sadaka verirler, kötü yollara düşmüşlerse terk ederler, bir müddet daha bu vaazın tesiriyle sulh içinde yaşarlarmış.

Vehb bin Münebbih anlatıyor:

Adamın biri ruhban cemaatinden olduğu belli bir derviş ile arkadaşlık etmiş. Amacı onun yüksek hâletinden bir şeyler kapabilmek, istifade etmekmiş. Ama bakmış ki, rahip Allah'ı zikrediyor, aralıksız tefekkür içinde ona yüz vermiyor. Yedi gün böyle sürmüş. Yedinci gün rahip dayanamamış, demiş ki: "Ey dost! Senin ne istediğini biliyorum, iyi dinle! Dünya sevgisi tüm günahların başıdır, dünyaya eğilmemekse tüm hayırların başıdır. Allah'ın emrine muvafık davranmak tüm güzelliklerin tacıdır. Öyleyse sen tüm kötülüklerin başından sakın ve tüm güzelliklerin kaynağına koş! Rabbine yalvar ki, sana güzellikler tacını ihsân etsin." Rahibin bu öğüt verişinden sonra adam "Bunu nasıl bilebilirim, nasıl yapabilirim?" demiş. Rahip başlamış anlatmaya:

Benim dedem hikmet sahibi, güzel konuşan, sözü dinlenen insanlardandı. Dünyayı yedi şeye benzetirdi: 1- Tuzlu bir suya benzetirdi ki aldatır, ama susuzluğu gidermez. Zarar verir ve kesinlikle faydası dokunmaz. 2- Yağmur getirmeyen şimşeklere benzetirdi. Bu da aldatır, ama hiçbir faydası yoktur. 3- Yaz bulutuna benzetirdi. Bu da aldatıcıdır, faydası olmaz, yağmur getirmez. 4- Uzaktan gözüken simsiyah azap bulutuna benzetirdi ki bilmeyen biri aldanır, yağmur zanneder, ama helâk olur. 5- Ayrıca ilkbahar çiçeğine benzetirdi ki gören göze şenlik verir, ama kısa bir zamanda solar, onu çer çöp halinde görürsün. 6- Uyuyan adamın rüyâlarına benzetirdi ki adam rüyâsında şenlik içindedir, sevinir. Bir de uyanınca elinde hiçbir şey bulamaz, hüsran içinde kalır. 7- Zehirle karışık bala benzetirdi ki önce iştahla ona atılıp sonra ölürsün. Dedemin bu benzetişlerini düşündüm ve ben yetmiş sene bu güzel cümleleri tefekkür ettikten sonra bir şey daha ekledim. Dünyayı bir hayâlete

benzettim; sana yanaşıp çağırdığında cevap verirsen helâk ediyor; ama çağrısına cevap vermeyenlere de dokunmuyor, terk ediyor. Daha sonra dedemi rüyamda gördüm, şöyle dedi: “Oğulcağızım, sen bendensin ben de sendenim! Doğru aynen dediğin gibi. Dünya bir gulyabâniye benzer ki arkadan sinsice seslendiğinde başını dönüp cevap vereni mahveder, çıldırtır bu hayâlet, ama seslenişine cevap vermeyene hiçbir şey yapamaz.” Rahibin bu anlattıklarından sonra ben sordum: “Peki söyle bakalım! Dünyada zühd nasıl sağlanır, gerçek zâhid nasıl olabilirim?” Rahib: “Yakîn ile sağlanır, yakînî iman ise basiret ile olur, basiret göz iledir. Ama göz düşünce ile esas işlevini kazanır.” dedi. “Bu öğütleri al, seni bir daha arkamda görmeyeyim. Fakat gevezelik etmeyip salih amel işlersen, o zaman bana takılabilirsin, benimle beraber olabilirsin.” dedi. O adamın rahibi gördüğü ve konuştuğu son an buydu. Vehb b. Münebbih’in sözleri burada bitiyor.

Allah-ü Teâlâ dünyayı ve ehlini yukardaki anlatılanlardan daha kapsamlı bir benzetmeyle çok güzel beyan ediyor, şöyle buyuruyor: “Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda öğünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu yağmurun bitirdiği ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer. Sonra kurur, sapsarı olduğu görülür. Sonra çer çöp olur. Ahirette çetin azap da vardır. Allah’ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise sadece aldatıcı bir geçinmedir.”24 Evet, ekinler topraktan başını çıkardığı ilk zamanlarda yemyeşildir, yumuşacıktır. Yeryüzü kupkuru iken bu güzel görüntü ile göz alıcı bir şekle bürünür. Onun birden büyüyüp sonra sarardığını görürsün. Kurur, kızarır, paramparça olur; sapı başaktan, başağı dâneden ayrılır. Sonra öğütülür un olur, saman olur. Allah Ademoğluna benzetiyor dünyayı. İnsanlar da doğdukları sırada miniciktirler. Sonra serpilirler, ana ve babalar onları sever, tıpkı çiftçilerin ekini sevmesi gibi. Sonra büyürler, artık bûlûğ çağına ermişlerdir. İyilik ve

kötülükle karşı karşıyadırlar. İki şeyden birini yaparlar. Sonra ihtiyarlarlar, boyunları bükük, belleri kambur hale gelirler. Çocukluklarındaki güzellik kalmamıştır. Gençliklerindeki canlılık kalmamıştır. Hani o tazelik, hani o güzellik? Kupkuru, fersiz ve zayıftırlar. Sonra ölürler. Onların kabirde, değirmendeki çer çöp gibi öğütüldüğünü görürsün. Bu güzel benzetmeyi yaptıktan sonra Rab Teâlâ dünyayı beş kötü haslet ile niteliyor: Oyun, eğlence, ziynet, övünç aleti ve çoğalma yeri. İlk nesil (sahabe) dünyayı domuza benzetirdi. Eğer bundan daha beter bir isim bulsalardı, elbette o ismi takarlardı. Bir de Ümm-ü Züfer derlerdi ki “pisliğin anası” demektir.

Mâlik b. Enes anlatıyor: Bana ulaşan rivayetlere göre İsrailoğulları’ndan gelen bir kral ihtişamlı elbiselerini giyip yola koyulmuş. İnsanlar seve seve önüne dikilip selam veriyorlar, seyrediyorlarmış bu kralı. Kral yol kenarında kendisine hiç aldırış etmeyen, başını kaldırmayan, işiyle meşgul olan bir adama rastlamış. Durmuş ve demiş ki: “Herkes bana bakıyor, oysa sen hiç aldırmadın bile” Adam şu cevabı vermiş: “Ben senin gibi bir kral görmüştüm daha önce, o da bu yöredeydi. Öldüğünde zavallı biriyle beraber gömdük. Hem de yan yana, aynı günde. Biz her ikisini de dünyada tanıyorduk. Biri saygın, diğeriyse zavallıydı. Kabirlerinde iken tanımak da nasip oldu. Rüzgâr kasırgaya dönüşmüştü bir gün. Her ikisinin çukuru açıldı. Kemikleri birbirine karıştı. O anda kralın kemikleri zavallının kemiklerinden ayırt edilemiyordu. İkisi birbirine tıpatıp benziyor, birbiriyle karışıyordu. Bu yüzden kendi işime devam ettim ve sana bakmadım.” demiş.

Dâvûd (a.s) dağlarda gezerken bir mağaraya rastlamış. Bakmış ki içerde insanoğlunun en azmanı diyebileceğimiz iri yarı bir adamın kemikleri duruyor. Yanı başında bir kitâbe ve şu mealde: “Ben kralım! Bin yıl hükümranlık ettim, bin şehri fethettim, bin orduyu yendim. Hepsi kral kızından olan bin bakireyle yattım ve gördüğün şu hale

geldim. Toprak yatağım, taş yastığım oldu. Kim beni görürse dünyanın aldatıcılığını anlasın.”

Vehb b. Münebbih anlatıyor: İsâ b. Meryem bir gün havarileriyle beraber yola çıkmış. Gün öğle olunca yeşil bir tarlanın yanından geçmişler. Havariler, “Ey Allah’ın Nebîsi! Biz açız.” deyince, Allah İsâ (a.s)’ya: “Onlara izin ver de yiyeceklerini arasınlar.” diye vahyetmiş. İsâ (a.s) dostlarına tamam deyince adamlar yeşilliğin arasına dalmışlar, avuçlayıp avuçlayıp yiyorlarmış. Bu hal üzere tarlanın sahibi gelmiş: “Tarlam, arazim, babalarımdan miras kalan bu güzelim topraklar ne halde! Kimin izniyle yiyorsunuz?” deyivermiş. İsâ (a.s), Allah-u Teâlâ’ya dua etmiş. Rab Teâla bir anda Âdem (a.s)’dan o güne kadar buraya sahiplik etmiş, burada ekmiş biçmiş herkesi toplamış. Birde bakmışlar ki her başağın yanında bir adam, her başağın yanında bir kadın, herkes birbiriyle kavga ediyor, bağrışıyor, herkes “Benim tarlam, benim arazim, ben babalarımdan miras aldım.” diyormuş. Adam korkmuş, ödü patlamış. Daha önce İsâ diye birinin çıktığını biliyormuş ama, henüz onu tanımıyormuş. Karşısında bu harikulâde olayı yapan adamı görünce hemen İsâ (a.s) ile karşı karşıya olduğunu fark etmiş ve demiş ki: “Ey Allah’ın elçisi! Senden özür diliyorum. Bilmiyordum senin İsâ olduğunu. Malım da tarlam da, bağım ve bahçem de sana helâldir.” İsâ (a.s) ağlamış ve şöyle demiş: “Yazıklar olsun sana! Bunların tümü senin arazine sahip olmuşlar, kendi babalarından miras almışlardı. Ektiler, biçtiler, imar ettiler ve göçtüler. Sen de göçeceksin, onların yanına varacaksın. Yazık sana! Senin aslında ne malın var ne de arazin, her şeyin sahibi Allah!” demiş.”

Şair Ebu’l-Atâhiye der ki:

Mezarlar sana öğüt veriyor
O suskun mezarlar
Ve sessiz yıllar sana bunca nimet verdi.
O sessiz yıllar.
Ben de o sessiz yılların, mezarların
Sana söylediğini sanıyordum.

Ölmüş insanlardan bahsettiğini
Suskun suratlardan çürümüş yüzlerden
Bahsettiğini sanıyordum.
Kabirler arasında yeri hazır mezarının.
Henüz sen diriyken vaaz vermiyor mu sana?
Kim bilir hakkında "Ocağı battı, geberdi" denilenler.
Yine değişecek ve bütün millet ölecek.

Rivayet olunduğuna göre Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Fâtıma (r.a)'ı elbisesine sarılı bir halde cansız olarak görünce ağladı ve şu mersiyeyi okudu:

"Ne zaman iki dost yan yana gelse
Mutlak ayrılır bir gün.
Ölümün önünde duran yoktur.
Dünyanın tüm sıkıntılarının başıma yağdığını,
Belaların çoğaldığını görüyorum.
Zaten dünyada yaşayan, ölene kadar hastadır.
Bir bir dostları kaybedişim
En açık belgedir hiçbir dostun kalmayacağına. Ey peşimi bırakmayan ölüm beni huzura erdir artık. Kaybettim tüm sevdiklerimi. Seni görüyorum, sevdiğim herkese dört gözle bakıyorsun. Sen apaçık gerçeği gösteriyor, gerçeğe davet ediyorsun."

Ali (r.a), Fâtıma'nın kabrine toprak attıktan sonra Benî Dabbe kabilesine mensub bir şairin söylediği şu mısraları dile getirdi:

"Sözler söylüyorum gözyaşların taşıyor üzüntüden.
Görüyorum yeryüzü yerinde ama dostlar yerinde yok. Dostlara dostlar! Eğer ölüm gelmese başka bir hastalık gelseydi. Sitem ederdim size, ama ecele sitem edilir mi?"

Attâbî der ki:

"Kutubdaki iki yıldıza döndüm ve dedim ki: / Gece ufukları kaplamış her yanı sarmıştı o sırada. / "Kalın kalabildiğiniz kadar yerinizde. / Bir gün mutlaka ikinizin arasına ayrılık oku girecek." / Aldanmıştır zanneden emellerine ulaşacağını / Ve yine aldanmıştır boynunda hülya kolyeleriyle gezen. / Nice dostlar nice şölenler tertipledi. / Bir araya gelindi sonra gurbet ve iftirak. / Evet yaratıklar için ebedilik yok. / Ama ebedîlik sadece Allah için, ebedî sadece Hallâk"

Bazı edebiyatçılardan şöyle dizeler sâdır olmuştu:

"Ey iki tatlı hurma ağacı! / Sevindirin beni ve sevinin / Sonra da bu feleğin getirdiklerinden ötürü / Bana mersiye yakın / Bilin ki siz yanyanasınız. / Bir balta sizi ortadan ikiye ayırdığında kopacaksınız / Hayatıma and olsun siz tadınca ayrılık ateşini / Beni ağlatan şey hüzne boğacak sizi."

Hârûn Reşîd, Tus şehrine doğru yola koyulunca, havanın sıcaklığından olacak birden durgunlaştı, yığıldı kaldı. Doktoru: "Senin bu halin ancak hurma yağı denilen şifa ile

düzelebilir.” dedi. Hârûn’un durduğu yer yukardaki şiirlerde geçen iki hurmanın kenarıydı. Hemen emretti, hurmalardan biri kesildi ve tepesindeki yağ alındı. Orada beklerken Hârûn’un meclisdaşlarından biri, hurma ağaçları hakkında önceki şairlerin söylediği mezkûr beyitleri okumaya başladı. Hârûn irkildi: “Keşke bilseydim bu beyitleri, kesmezdim hurma ağacını” dedi.

Makedonyalı İskender ölüm yatağındaydı. Aristotales, hükümdârına yaklaştı ve şöyle dedi:

“Ey kral! Bizi bugün ızdıraba soktun sessizliğinle, bizi harekete geçirdin sakinliğinle.”

İskender’in dostlarından olan bir diğer filozof da şöyle demiş:

“Kral dün konuşuyordu, ama bugünkü sessiz hali dünkü halinden daha ibret verici, daha etkiliyici! O, bugün dünkünden daha öğüt verici.”

Ebu’l-Atâhiye şu beyîtleri söyler:

“Senin göçüşünle gelen hüzün yetti bana.
Senin kabrine kendi elimle attım toprakları.
Senin hayatında benim için bin ibret vardı.
Ama sen sustun, yaşamından daha etkileyici ölümün.”

Bir mezarın başucunda şöyle bir kitâbeye rastlanmış:

“Ezdiğimizi ezdik, kahrettiğimizi kahrettik.
Şimdi durup bakanlar için ibret levhası olduk.”

Abdullah b. Mu’tez şu beyiti söyler:

“Her gün her an ecellerimize yürüyoruz.
Günlerimiz katlanıyor, günlerimiz birer konak.
Ben ölüm gibi gerçek görmedim.
Ölüm hülyalar ve kuruntular arasında bu batıllıkta tek hak
Çocukken aşırılık, kötüdür, şımarıklık
İnsan ihtiyarlayıp saçları apak olunca
Daha da berbat değil mi hovardalık.
Dünyadan takvâ azığıyla çık
Zira ömrün birkaç günlük konaktır.”

Ebu’d-Derdâ Şam’a girdiğinde şöyle dedi:

“Ey Şamlılar! Öğüt veren bir kardeşin sözlerine cevap verin.” Toplandılar, devam etti: “Sizin üst üste binalar yaptığınızı, oturmayacağınız yerleri inşa ettiğinizi görüyorum. Yiyemiyeceğiniz malları topluyorsunuz. Sizden

önce sapasağlam binalar diken kavimler olmuştu. Onlar çok uzak çok geniş hayâllere kapıldılar. Mal yığdılar, ama tüm hırsları söndü. Hepsi bir aldatmacaydı. Topladıkları her şey unufak oldu. Şimdi onların meskeni kabirler değil mi?”

Rivayet olunduğuna göre Câhiz şöyle bir olay anlatmış: Bir mezarlık taşındaki kitâbede şunlar yazıyordu: “Ey insanoğlu! Hayatının geriye kalan kısmının ne kadar az olduğunu görsen ümitlerinde ve ihtiraslarında biraz daha derli toplu olurdun, daha az şey hayâl ederdin ama; amelini artırır, dünyaya olan hırsını azaltır ve hilelere başvurmazdın. Yarın pişman olacaksın. Hani o ayağının kaydığı ve ailenin seni mezara yolcu ettiği, tüm ihtişâmını kaybettiğin en can dostlarının dahi seni terk ettiği, sevgililerin bırakıp gittiği gün var ya! O gün geldiğinde pişman olacaksın. O gün ne dönüp amelini artıracak güce ne de yakınlarınla yaşayabilecek güce sahipsin!”

Mâlik b. Enes şu rivayeti yapıyor:

Bana gelen rivayetlerden birinde geçtiğine göre, iki kadın İsâ b. Meryem’in yanına varmış: “Ey Allah’ın ruhu! Bize dua et, babalarımızı mezarından çıkarsın. O öldü bizse yalnız kaldık.” İsâ, (a.s), “O’nun kabrini biliyor musunuz?” demiş. “Evet” demişler, beraberce kabre gelmişler. İsâ (a.s) dua etmiş ve adam dirilince bakmışlar ki bu onların babası değil. İsâ (a.s) tekrar dua etmiş, adam kabre gömülmüş. Sonra iki kadın İsa’yı başka bir kabre götürmüşler, yine dua etmiş; bakmışlar ki bu adam babaları, hemen sarılmışlar, selam vermişler ve demişler ki: “Ey Allah’ın Resûlü! Ey güzelliğin öğretmeni! Dua et babamız bizimle kalsın.” İsâ şu cevabı vermiş: “Bu iş için nasıl dua edeyim? Onu yaşatabilecek bir rızık yok.” Adam tekrar mezara dönmüş ve İsâ da oradan gitmiş.

Bir şair şu beyitleri söylemiş:

“Ah ne büyük üzüntü o kavmin ayrılışına ki / Parlaktılar tıpkı meşaleler gibi / Ama sapasağlam kalelerine / Yağmur yüklü bulutların yağmur yağdırmasına / Şenlikli şehirlerine / Dimdik dağlarına / Huzur ve asayişe / Berekete ve sükûna rağmen. / Geceler boyu kalamadılar / Dünyaya yâr

olamadılar / Her ateş her köz bizim kalbimizdi / Ve her su bizim gözemizdi o zamanlar./”

Kral Nu‘mân b. Münzîr ava çıkmış. Yanında Adiy b. Zeyd var imiş. Beraberce bir ağacın kenarından geçerken Adiy b. Zeyd demiş ki: “Kral! Şu ağacın neler dediğini biliyor musun?” Kral, “Hayır” demiş. Adiy, “Bak ne diyor”, deyip şu beyitleri okumuş:

“Bizi kim gördüyse kendine söylesin.
O da bir gün gidecek hem de yakın bir gün
Azrail bırakmıyor dünyada hiçbir şeyi.
Ölüm gelince dağlar bile boyun eğer.
Onlar yaşamları boyunca heryeri imar ettiler.
Mutlu, yavaş, sakin ve emindiler.
Sonra bir fırtına esti kökleri kesildi.
Zaman böyledir, işte an be an değişir.”

Adamlar, kral ve şair, beraberce ağacın yanından kalktılar; bir mezarlığa vardılar. Adiy dedi ki: “Kral! Biliyor musun bu kabristanın neler dediğini”? “Hayır” dedi hükümdâr. Adiy, “Bak şöyle diyor” deyip okumaya başladı:

“Ey bereketli topraklara çadır kuran yolcular. / Biz de sizin gibiydik, ama siz de bize dönüşeceksiniz!”

Bu beyitlerden sonra kral Nu‘mân şöyle der: “Biliyorum ağaç da kabristan da konuşmazlar. Sen bana öğüt vermek istedin ve öğüdünü verdin. Söyle bakalım kurtuluş yolu nedir?”

Şair Adiy cevap verdi:

“Putlara tapmayacaksın, tek Allah’a yöneleceksin.” Kral, “Yani hakikaten felâh bu mudur?” deyince, şair:

“Evet” diye cevap verdi. Böylece kral Nu‘mân Allah’a şirk koşmayı terk ediyor ve o gün kendisini ibadete vererek ölümüne kadar zâhidâne bir yaşamı seçiyor.

Abdullah el-Muallim anlatıyor: Kûfe’den hac için yola çıktık. Rüveysiye’ye geldiğimizde konaklayalım dedik. Yanımızda bir adamı görünce kalakaldık. Eski püskü ama heybetli bir görünüşü vardı. Dedi ki: “Hizmetçi isteyen var mı? Su getirecek adama ihtiyacı olan var mı?” “Evet, al şu kırbayı su getir” dedim. Gitti hemen işini yaptı, yanıma suyu

getirdi. Adama baktım elbiseleri çamur içindeydi, fakat mutluydu, gülüyordu. “Başka işiniz var mı?” dedi. “Hayır” dedik, onu doyurduk. Kuru ekmek vermemize rağmen Allah’a hamd etti, uzun uzun şükretti. Bir kenara çekilip yattı. Yiyişi uzun zamandan beri hiç yemek görmemiş birinin yiyişine benziyordu. Ona karşı merhametle dolduk. Daha güzel bir yemek sunmak istedik ve dedik ki: “Biliyoruz senin karnın doymadı, hatta dişinin kovuğuna bile yetmemiştir bu ekmek parçaları. Haydi al şu güzel yemeği!” Adam bize ve benim suratıma baktı, gülümsedi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın kulu! Zaten benim yaşadığım hal ansızın gelen bir açlık nöbetidir. Kuru ekmek de yesem, güzel bir yemek de yesem açlığı bastıracak idim”. Daha sonra kafilemizde bulunan biri, “O adamı tanıyor muydun?” diye sordu bana. Ben “Hayır” dedim. Anlatmaya başladı: “O Hâşimoğulları soyundan gelen Abbas b. Muttalib oymağından olan biriydi. Basra’da oturuyordu. Malını mülkünü terk edip tevbe etti. Basra’dan çıktı ve artık yüzüne rastlanmaz oldu”. Kafilemdeki bu arkadaşın söyledikleri benim ilgimi çekmişti. O garip adama yaklaştım, dost oldum. “Benimle eşyalarımda ortak olur musun? Bende ihtiyacımdan daha fazlası var. Hem sevap kazanırım.” dedim. Üstü başı yırtık heybetli adam, “Eğer bunu isteseydim ben çoktan hazır ederdim, bulurdum kendim.” dedi; ama benle de dost oldu ve anlatmaya başladı: “Ben Abbâs soyuna mensubum. Basra’da oturuyordum. Çok kibirli ve satvetli biriydim. Bir gün yatağımın ipek ve yastığımın da gül yaprağıyla doldurulmasını emrettim. Yapılan bu yastık üzerine uzandım, ama diken battı. Hemen yastığı hazırlayan hizmetçiye döndüm. Bu dikkatsizliği yaptığı için ona vurdum. Sonra yine yatağıma döndüm. Dikeni yastıktan çıkarttım ve uyuklamaya başladım. Ansızın korkunç sûretler görmeye başladım. Birisi dehşetli bir sesle şöyle diyordu: “Aç gözlerini, uyan artık, silkin şu şaşkınlığından!” Ardından uykumdaki bu garip adamın şu dizeleri okuduğunu duydum:

“Ey yanak! Sen yumuşacık yastıklara değsen de / Ölümden sonra sağır taşlara değmeyecek misin? / Öyleyse sen ey yanağın sahibi kendine salih ameller hazırla ki mutlu olasın. / Ve yarın niye yapmadım diye pişman olmayasın.”

Bu rüyayı gördüm, irkilerek uyandım. O günden sonra evden çıkıp hep Rabbime koştum. Rabbimle başbaşa oldum.”

Abdulvâhid b. Zeyd’in anlattığına göre, Ûbelle harabelerinde deli bir cariye yaşarmış, ama pek hikmetâmiz konuşurmuş. Abdulvâhid şöyle der: Onu arıyor arıyor bulamıyordum. Nihayet köhne bir mekânda taşın üstünde oturmuş, sırtında yünden bir aba, başı kel bir vaziyette gördüm. Bana baktı ve ben daha konuşmadan: “Merhaba ey Abdülvâhid!” dedi. Ben de “Allah seni mutlu etsin” dedim. Onun hemen beni tanımasından ürkmüş, şaşırmıştım. Oysa daha önce hiç görüşmemiştik. Dedi ki: “Seni buraya getiren nedir? Ne çekti seni buraya?” “Senden öğüt dinlemek için yollara düştüm de geldim.” dedim. “Şaşılacak şey! Öğüt dinlemek isteyen bir öğüt verici ha!” dedi. Sonra anlatmaya başladı. “Abdülvâhid! Bilmelisin ki kul normal bir halde iken dünyaya meyleder, ihtiyaçlarını görüyorken çok daha fazlasını isterse Allah ondan zühdün tadını alır artık. Onun şaşkın olduğunu, sağa sola baktığını ve aptallaştığını görürsün. Eğer Allah nezdinde kadrü kıymeti varsa Rab Teâlâ onu uyarır ve yalnız kaldığında onun kalbine şunu ilhâm eder: “Ey kulum! Senin kadrini ta melekler nezdine yücelttim, arşımı taşıyanlar nezdinde bile itibarın vardı. Seni dostlarıma kılavuz ve yeryüzündeki ibadet ehlime cânân etmiştim. Ama sen dünyanın değersiz bir eşyasına meylettin, beni terk ettin. Ben de bunca dostluğumdan sonra seni yalnız bırakıyorum. Bunca izzet ve kıymetten sonra seni zelîl ediyorum, hakikî zenginlikten sonra seni fakirliğinle başbaşa bırakıyorum Ey kulum! Sen daha önceki güzel haline dön ki ben de sana döneyim, sana senin özünde olan şeyi iade edeyim!” İşte Allah kuluna böyle ilham eder, onu seviyorsa eğer.”

Yalnız cariye, bu ibretli vaazı verip sırtını çevirerek yürüyüp gitti. Kalbim ona karşı saygı ve sevgiyle doluydu. Burada Abdülvâhid'in sözleri bitiyor.

Bazı hikmet erbâbından şu beyitler geldi:

"Sen ey insan öyle bir yurttasın ki / orada ancak çalışanın ameli kabul edilir, orası sınırlıdır./ Görmüyor musun ölüm her yandan kuşatıyor ve hırsla dolu kimsenin yolunu kesiyor./ İsteklerinle günaha ne kadar hızlı da koşuyorsun./ Oysa tevbeyi kabul edene tevbe etmeyi düşünseydin ya! / Ölüm ansızın gafletteyken gelir./ Söyle, akıllı ve kararlı insan dünyada ne yapmalıdır?"

Sa'd b. Ebi Vakkas Hira'ya geldiğinde ona, "Burada soyu krallardan gelen çok ihtiyar bir kadın yaşıyor." denildi. "Adı Haraka'dır. Nu'mân b. Münzir'in kızıdır. Arapların belki de en akıllıları arasına girer. Bu kadın eskiden halkla görüşmeye çıktığında üzerine ipekten elbiseler giyer, çevresinde binbir bendesi ile cakalı bir halde yürürmüş." Verilen bu bilgiden sonra Sa'd kadını çağırdı. Bulup getirdiler. İhtiyar, değnek gibi kupkuru bir hanımcağızdı bu. Şöyle dedi: "Ey Sa'd! Biz bu ülkenin kralıydık senden önce. Vergisini toplar idik. Halk bize itaat ederdi. Nihayet devran döndü aristokratlarımız parçalandı, hânedânımız çöktü, zaman tüm felâketleriyle bize asıl yüzünü gösterdi. Dönek ve kahpedir zaman. Bizi hükümranlık günlerimizde görseydin göğsün, dehşetle dolardı." Hanımcağız sözlerini bitirince Sa'd şöyle dedi: "Gerçekten sizin en büyük nimetiniz ne idi? Elde ettiğiniz en yüksek nimet nedir?" Kadın cevap verdi: "Dünyanın ferahlığı ve çağırdığımız zaman art arda buyurun efendim diyen yüzlerce ses idi." Bu cevaptan sonra şu beyitleri okumaya başladı ihtiyar kadın.

"İnsanları yönetirken biz hükümdâr idik./ Ansızın, hiç yüzüne bakılmayan, insaf edilmeyen tebâ olduk./ Kahrolası dünya nimetleri ebedî değil. Bize yüz çeviriyor bak!"

Bu beyitlerden sonra kadın sözlerine devam etti: "Ey Sa'd! Hira halkı asırlar boyunca insanlara ibret olacaktır!" Kadın sözlerini bitirince Sa'd bolca ikrâmda bulundu bu hanımcağıza. Kalkarken şöyle dedi kadın: "Ey Sa'd! Allah senden nimetini eksik etmesin; seni bir mel'una muhtaç

etmesin, seni bir salih kuldan yüzçevirir hale getirmesin. Kim sana iyilik yapmışsa, mutlaka karşılığında bulunabilme imkânını versin!”

Bazı hikmet erbâbı şöyle der: Ölümün mutlaka yetişeceğine, kabrin mesken olacağına, haşir gününün hak olduğuna, kıyamette ya bahçeler arasında sevinç ile ya da ateş içinde et kızarışıyla karşılaşacağına inanan kimse şunu iyi bilir: Takvâdan başka her şey çirkin! Dünyada takvâdan gayrı dayanılan her şey kötü! Bak şu dünyayı kendine vatan edinene. Bilmiyor, istekleri onu bir bir sıkıntıya sokacak!

Rivayet olunduğuna göre İsâ b. Meryem (a.s), bir arkadaşıyla beraber seyahate çıkıyor. Acıkınca yol kenarındaki bir köye uğruyorlar. İsâ (a.s) arkadaşına, “Haydi git, bize şu köyden biraz yemek getir.” diyor ve orada ibadete başlıyor. Adam gidiyor, üç ekmekle dönüyor. İsâ Aleyhisselam’ın ibadeti bitirişini bekleyemiyor ve ekmeklerden birini yiyor. İsâ Aleyhisselam dönüp, “Üçüncü ekmek nerede?” diye soruyor. Adam:

“Hayır, sadece iki tane ekmek vardı.” diyor. Tekrar yola koyuluyorlar ve bir ceylana rastlıyorlar. İsâ Aleyhisselam ceylana doğru sesleniyor ve ceylanı yakalayıp boğazlıyorlar, bir miktar yiyorlar. Sonra İsâ (a.s), “Haydi, Allah’ın izniyle kalk” diyor, yerdeki boğazlanmış hayvana. Ceylan kalkıyor. Adam:

“Fesûbhanallah” diyor. İsâ (a.s):

“Sana bu mucizeyi gönderen Allah’a and olsun ki söyle, ekmeğin sahibi kimdir?” Adam tekrar tutturuyor: “Hayır, sadece iki ekmekti.” diyor. Yine yürüyorlar; karşılarına coşkun bir nehir çıkıyor. Kocaman bir nehir. İsâ (a.s) elini suya değdiriyor ve su açılıp yol oluyor. Karşıya geçiyorlar. Adam: “Sübhânallah” diyor. İsâ (a.s), “Sana bu mucizeyi gösteren adına söyle, üçüncü ekmeğin sahibi kim?” Adam:

“Hayır” diyor. “İki ekmek vardı”. Yola koyuluyorlar, karşılarına büyük bir kasaba çıkıyor ama harap olmuş. Yakınlarda ise üç altın kalıbı görüyorlar. Adam:

“Bu bir servet!” deyip seviniyor. İsâ (a.s) “Evet bu gerçekten önemli bir mal; bir tanesi bana, bir tanesi sana, bir tanesi de hani o üçüncü ekmek vardı ya, onun sahibinin olsun” diyor. Adam, “Hayır, o ekmeğin sahibi benim.” diyor. İsâ (a.s), “O zaman bu altınların hepsi senin olsun.” diyor ve adamı terk ediyor. Muhteris kişi altınlarla beraber kalıyor; çünkü yanında yüklenip taşıyacağı hiçbir şey yok. O sırada üç kişi oradan geçmekte. Adamı görüyorlar, altınları elinden alıp öldürüyorlar. İkisi bir araya gelip üçüncüye diyor ki: “Haydi kalk, bize şu köyden biraz yiyecek getir.” Üçüncüsü kalkıyor, köye gidiyor. Kalan iki kişiden biri, diğerine: “Gel bu adam yanımıza geldiğinde pusu kurup öldürelim, altını da aramızda paylaşırız!” diyor. Ötekisi de, “Evet, öyle yapalım.” diyor. Köye giden ise, “Ben köyden getirdiğim yiyeceğin içine zehir katarım, oradakileri öldürürüm, altının da sahibi olurum!” diyor. Ve hakikaten de köyden dönerken yiyeceğin içine zehir katıyor. Adam geldiğinde onu öldürüyorlar. Getirdiği yiyeceği de kapışıyorlar. Ama zehirli olduğu için hepsi dünyayı değiştiriyor. İsâ (a.s) yine dönüp oradan geçerken bakıyor ki altınların çevresinde bir sürü ceset. Şöyle diyor: “İşte dünya, dostlarına hep böyle yapar!”

Abdülmelik b. Umeyr anlatıyor: Ben bu sarayda çok gariplikler gördüm. Hüseyin (r.a)’in başının iki örtüye sarılmış bir halde İbn Ziyâd’ın elinde sallandığını gördüm. Sonra İbn Ziyâd’ın kellesini Muhtar’ın ellerinde gördüm. Sonra Muhtar’ın kellesi kumandan Mus‘ab b. Zübeyr’in elindeydi. Daha sonra da Mus‘ab’ın kellesini Abdülmelik b. Mervân’ın ellerinde gördüm.

El-Asmaî anlatıyor: Hârûn Reşîd, meclisini süslemiş ve tantanalı bir eğlenceye hazırlamıştı. Birçok yemek yaptırmış Ebu’l-Atâhiye’ye de haber göndermişti. Ebu’l-Atâhiye gelince, “Haydi ey şair! Biz nasıl bir haldeyiz, dünyanın hangi nimetleri içindeyiz anlat bakalım.” dedi. Ebu’l-Atâhiye, şöyle bir manzum cevap verdi:

“Haydi yaşa bakalım sana gelen nimetlerle sarayların sırtında huzur içinde. / İstediğin her şey, canının çektiği ne varsa, hizmetçiler ve bakire

kızlarla geliyor. / Ama ruhlar çırpınıp göğüs kafesinden kaçmak isteyince / O zaman kesinlikle bileceksin ki sen bir aldanıştasın.”

Hârûn bu sözlere ağladı. Fâdl b. Yahyâ şöyle dedi: “Emir seni buraya ferahlamak için çağırdı, sen onu kedere boğdun.” Hârûn, “Bırak şairi. O, bizi gördü, bizim kör olduğumuzu fark etti ve bu körlüğümüzün daha da artmasını istemediği için uyarıda bulundu” dedi.

Rivayet olunur ki; Süleyman b. Abdülmelik bir gün en güzel elbiselerini giymiş, en güzel kokuları sürünmüş, aynaya bakmış, görünüşünden çok hoşlanmış. Cumaya çıkmış ve cariyesine çıkarken nasıl gözüktüğünü sormuş. Cariye şu beyitlerle cevap vermiş:

“Sen ne güzel bir haldesin, ebedî olabilseydin eğer.
Ama şu bir gerçek ki insan için bekâ var mı?
Görebildiğimiz kadarıyla senin hiçbir noksanlığın yok, yakışıklısın.
Ama sen geçicisin, göçücüsün bu âlemden.”

Süleyman b. Abdülmelik, cariyesinin bu sözlerini dinlememiş bile. Avludan çıkmış, camiye gitmiş, minbere çıkmış. Sesi mescidin en ötesinden bile duyuluyormuş. Ansızın bir ateş basıvermiş, sesi soluğu çıkmaz olmuş. Hatta en yakınındakiler dahi onu duyamaz olmuşlar. İki kişinin yardımıyla camiden çıkmış, ayakları yerde cansız bir şekilde sürünüyormuş. Yatağına uzandığında cariyesine demiş ki: “Sen evin avlusunda, ben çıkarken bir şeyler söylemiştin, ne idi onlar?” Cariye, “Ben seni görmedim ve sana hiçbir şey söylemedim, hem sen çıkmaktan bahsediyorsun, ama evin avlusu nere? Ben nere? Ben hiç oraya çıkmadım.” demiş. Abdülmelik, “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Kendime istirca ediyorum.” demiş ve vasiyetini yapıp kendisinden sonra gelen veliahdını da tayin ettikten sonra bir dahaki cumaya kalmadan bu dünyadan göçüvermiş, kabre inmiş.

Kral Seyf b. Zîyezen’in sarayında şöyle bir kitâbe bulunmuş:

“Toprağa çıplak ayağıyla basmayanlar yanağını soğuk taşlara değdirecekler bir gün. Toprağa indiğinde hemen senin yanı başında olan ile aranda bir bilsen dağlar kadar mesafe vardır. İnsanlar haşre gidince tabaka tabaka topraktan. O zaman seçilemeyecek, köle efendiden, efendi köleden.”

Rivayet olunduğuna göre, Makedonyalı İskender yedi hükümdârı eskiten bir şehre varmış. Artık hiç kimse yaşamıyormuş orada. Sormuş: “Acaba bu şehri önceden yöneten krallar neslinden hiç kimse kaldı mı?” Demişler ki: “Şurada, kabristanda dolaşan birisi var.” Onu çağırtmış: “Söyle bakalım, seni bu mezarlıklarda dolaşmaya sevkeden nedir?” demiş. Adam: “İstedim ki kralların kemiklerini, kedilerin kemiklerinden ayırayım. Ama hepsini de birbirine benzer buldum.” demiş. İskender: “Eğer sende bir himmet, bereket, hikmet var ise peşime takıl. İster misin atalarının şerefini iade edeyim, dirilteyim senin için?” Adam: “Evet, benim himmetim büyüktür, ama eğer dileğimi gerçekleştirirsen yanına gelirim.” demiş. İskender: “Dileğin nedir, söyle bakalım?” deyince, demiş ki: “Hiç ölümü olmayan bir hayat, ihtiyarlığa erişmeyen bir gençlik, sonu fakirlik olmayacak bir zenginlik ve hiçbir tatsızlığın bozmayacağı bir ferahlık istiyorum.” İskender, “Buna benim gücüm yetmez.” deyince, adam: “O halde sen işine git, bırak beni ayrılayım, koşayım hedefime. Böylece isteğimi kabul eden ve beni huzuruna alanı bulurum.” demiş. İskender ise, “Bu gördüğüm insanlar arasında en hikmetli olandı.” demiş.

İbn Adiy anlatıyor: Lübnan dağlarında, Velîd b. Abdülmelik zamanında bir mağara bulundu. Orada altın bir divan üzerinde Hristiyan bir ceset vardı. Baş tarafında da şu kitabeye rastlandı. -Kitabe Roma dilindeydi- “Ben Sebe b. Nuvas b. Sebe. Aysû b. İshâk’ın hizmetçisiydim. O adam Rabb’ın dostu olan İbrahim’in soyundan geliyordu. Daha sonra öldü. Ben uzun yıllar yaşadım. Nice acaiplikler gördüm. Ama bunca garabet arasında ölümü unutan şaşkından daha gafilini görmedim. O, babalarının bir bir yıkıldığını ve dünyadan göçtüğünü görür. Dostlarının kabristanının kenarından yürür. Bir gün onlara kavuşacağını bilir, ama yine de tevbe etmez. Onun hali ne ilginçtir. Ve şunu bildim ki; kaba, saçı sakalı uzamış çapulcular beni tahtımdan aşağı indirecek, tahtımı da bir

zenginlik vesilesi edinecekler. Bu hal; zamanın değişmesinin, çocukların hükümdâr olmasının ve daha nice gâileler çıkmasının bir alâmetidir. Kim o zamana yetişirse az yaşayacak ve zelil ölecektir.” Böyle bir kitâbe bulunmuş bu garip mevtânın başucunda. Yine -İsrailiyyat dediğimiz- İsrailoğulları’ndan gelen bir rivayette şunlar anlatılmaktadır: İsâ b. Meryem (a.s) seyahatlerinin birinde kuru bir kafatasıyla karşılaşmış. Emretmiş, Allah’ın izniyle kafatası konuşmuş. Demiş ki: “Ey Rûhullah! Ben Mervan b. Habs’im. Yemen’in kralıydım, bin sene yaşadım. Bin çocuğum oldu, bin bakireyle yattım ve bin orduyu yendim. Bin zorbayı öldürdüm, bin şehri fethettim. Kim beni gördüyse dünyanın fâniliğini anlasın ve aldanmasın. Dünya uyuyan adamın rüyası gibidir.” İsâ (a.s) bu sözlere ağlamış.

Benim de duyduğuma göre krallıkları bitmiş, hânedânı çökmüş bazı hükümdârların saraylarında bulunan bir kitâbede şu ibareler varmış:

> *“Burası öyle bir kavmin yatağı ve yurduydu ki / Onları tanıyordum, sözlerini tutarlardı / Ama şimdi ağlıyor yurtları onlar için. / Hani bir zamanlar şenlendirirdi burayı sıhhat ve sefanın şarkıları.”*

Abdullah b. Ebî Serh anlatıyor: Bir Arap kabilesi Yemen’in vadilerinden birindeymiş. Orada birbirleriyle anlaşmazlığa düşmüşler ve kabile savaşına girişmişler. Ansızın bir ses duyulmuş. Oradan çıkagelmiş ve bağırmış hikmet erbâbından biri: “Ey çarpışanlar! Gelin, elçilerinizi gönderin ve bana niçin savaştığınızı söyleyin. Allah’a yemin olsun ki bana yetmiş tane kör sahip oldu, hepsinin de kölesiydim ve hepsinin de ismi Amr’dı.” Ve sonra kabile kavgalarında ataların kavgalı olduğu anlaşıldığı ya da bilindiği zaman hemen sebepsiz yere büyük savaşlara girildiğini anlattı.

A dostum! Geçmiş hükümdârlardan ibret al, geçmiş ümmetlerden önceki nesillerden dersler çıkar. Bak dünya onlar için nasıl da genişletilmiş idi ama sonlarını unuttular, kuruntulara düştüler. Araçlarla, mallarla, sayılarla imdat istediler. Böyle kurtulacaklarını sanıyorlardı. Fakat bir baksana zaman onları nasıl öğüttü, yaldızıyla nasıl aldattı?

Yüce yüce sütunlarla dolu ferah saraylardan sonra taşların arasına, toprağın arasına nasıl gönderdi? Zenginlik, yüzyıllardan kalan bir hatıra, krallık ise öylesine bir efsaneye dönüştü. Bak bugün zamanın güzel yanları gitmiş, geriye bulanık yanları kalmış. Ölüm her müslümana en tatlı hediye. Bak sen, hayır gözden düşmüş, şer milletin gözünü doldurmuş, cehalet ve azgınlık eğlence olmuş. Olgunluk ve dürüstlük ağlıyor, sahibi yok. Adalet çökmüş, zulüm yükselmiş, ilim toprağa gömülmüş, cehalet yaygınlaşmış, kalleşlik yükselen değer olmuş, cömertlik kıymetsiz olmuş. Sevgi yok, kin herkesle herkes arasında. Keramet salihlerden sökülüp alınmış da şerli insanlara keramet sahibi gözüyle bakılıyor. Bak, şeytan fikirli pis insanlar ortalıkta cirit atıyor. Vefâ uykuda, yalan meyvelerini verir hale gelmiş, doğruluk kıymetsiz olmuş, kötüler göklere yükseltilmiş, iyiler yerin dibine geçirilmiş. Dünyayı görüyor musun? Hırsla koşanın koşması gibi yöneliyor önce, sonra korkup kaçanın yaptığını yapıyor. Ezgin ve bıkkın kimselerin karşılaşması gibi karşılıyor seni ve hızla kaçan biri gibi ayrılıyor. Onun hayrı azdır, ömrü kısadır, ikbali ve tarihi aldatıcıdır. Birden yüzçevirip dönmesi felakettir. Lezzeti fani dünyanın, ardına komayıp bıraktığı kötülükleri silinmez. Sen zamanı ganimet bil. Nerede olursan ol fırsatı değerlendir. Kendin için kendine vakit ayır, bugünün için yarının için hemen düşün! Ehli dünya ile yarışma, onların hayatından daha üstün bir hayat yaşayacağım deme. Onlarla yemek yeme rekabetinde bulunma. Ama şöyle bir bak, nasıl da hızlı hızlı konup geçiyorlar ve devrilip gidiyorlar. Şair der ki:

“Nice fidanlar var yaşıyorken, onu dikenlerin hırsı ile ölüyor.”
Bak zaman da böyledir. Zamanın matemi, şenliğinden, festivalinden çoktur ve yakındır. ”

Şair Tihâmî diyor ki:

“Dünyada boş yere çekişip rekabet edersin./ Onun en büyük zenginliği nihayetinde bitecek, fakirlik olacak. / Biz dünyada bir günah halkı gibiyiz ki / Hepimiz yerimizde yurdumuzda sanırız kendimizi / Ama zaman kuş olup geçer yanımızdan.” /

Bir şair de şöyle diyor:

“Dünya hiç ummadığın şekilde senin yanına koşuyor. / Ve hadiselerden sonra hadiseler meydana geliyor. / Geceler toplantılarla ve ayrılıklarla bitiyor. / Ve yıldızlar doğuyor, güneşler batıyor./ Kim zamanın ebedî olduğunu sanır ve sevinirse bilmeli ki / Bu imkânsız! Ebedî değil hiçbir sürûr./ Allah; derdini birleştiren, sadece âhiret için dertleneni / Ve dünyanın bir değirmene benzediğini bilenleri affedecek.”

Şair Muhammed b. Ebu’l-Atâhiye ölmeden önce şu şiiri söylemişti:

“İlâhî! Bana azab etme; çünkü ben benden sadır olan günahları ikrar etmekteyim. / Hiçbir kurtuluş yolum yok, ama sadece umudum senin affedişin./ Affedersen eğer, bayram o zaman./ Nice günahlarla ayağım kaydı, düştüm çamurlara. / Ama sen benim için merhametlisin, fazilet sahibisin./ Geçirdiğim bunca boş yılı düşününce parmak uçlarımı hırsla yerim, sıkarım dişlerimi./ Dünyanın parlaklığına aldanıp da çıldırdım./ Ve zamanı öyle geçirdim temenniyle./ Bu kuruntularla yaşarken şuursuz / Önümde büyük bir randevu vardı./ Çağrıldım, / Dünyaya karşı sadık bir zâhid olsaydım / Dostluğu bırakır, düşman olurdum fâniye./”

İbn Abbâs anlatıyor:

Abdülkays oğullarının elçisi Peygamber Efendimize gelince Peygamber (s.a.v) sordu: “İçinizden Kuss b. Sâide’nin öyküsünü bilen var mı?” Oradakiler “Hepimiz biliyoruz Ya Resûlallah!” deyince, Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: “Ben onu unutamıyorum. Ukaz panayırında kırmızı bir zeminin üzerinde insanlara öğüt veriyor, şöyle diyordu: “Ey insanlar toplanın; toplandıysanız işitin. Kulaklarınızı açtıysanız daha bir bilinçli dinleyin ve gönlünüze nakşedin! Eğer gönlünüze naklediyorsanız, konuştuğunuz zaman doğru konuşun! Yaşayan ölür, ölen geçip gider. Her gelecek gelmiştir.

Gökte bir haber var, yerde nice ibretler! Gök tavana, yayılmış yere, yıldızlara ve sakin denize and olsun. Kuss, Allah’a dosdoğru bir yeminle and eder. Yalanı yoktur, günahı yoktur. Yeryüzünde nice hoşnutluk var ise gazaba dönüşecek. Allah’ın bir dini var ki sizin dininizden daha güzeldir. Hani şu üzerinde olduğunuz, yaşadığınız dinden daha güzel. Bakıyorum da insanlar gidiyor, dönmüyorlar! Yoksa gittikleri yerden memnun muydular?”

Peygamber Efendimiz bu sözlerden sonra şöyle dedi: “İçinizden Kuss b. Sâide’nin şiirini rivayet edecek olan var mı?” Hep birlikte söylemeye başladılar.

“Önceki asırlarda bize nişâneler vardır. /
Ben ölümün okyanuslarını gördüm uçsuz bucaksız idi./
Kalbimi gördüm, küçük büyük hepsi üzerime koşuyordu./
Mazi dönmedi bana. / Mezardakiler de gelmedi./ Onlar sıcak evlerini vatan edinmişlerdi. / Ama evler kabristan oldu./
Kesinlikle biliyorum ben şüphesiz bir gün / Kavmin gittiği yere gideceğim./”

Bu şiirlerden sonra Abdülkays kabilesinden olan biri şu olayı anlattı: “Ben Kuss b. Sâide’nin ilginç bir haline şahit oldum. Bir vadiden geçiyordum. Yeşillikler arasında, Kuss b. Sâide’nin elinde değnek, yüce bir ağaç dibinde, gürül gürül akan bir göze yanında oturmuşken buldum. Gözeye doğru birçok yırtıcı hayvan yaklaşıyor. Kuss ise onları elindeki değnekle kovalıyordu. Beni gördü: “Yaklaş; senden öncekilerin gelip içtiği bu kaynaktan sen de iç” dedi. Onun bu halinden irkildim. Hafifçe sokuldum. Bana, “korkma!” dedi. Birden iki kabir arasında olduğumu hissettim. Arada bir mescit vardı. İkimiz yan yanaydık. “Bu iki ulu mezar nedir?” dedim. “Bunlar, benim kardeşlerimin kabirleriydi. Onlar Allah’a ibadet eder, benimle bu yerde dua ederlerdi. Ben de o ikisinin arasında ibadetimi yapıyor, onlara erişeceğim günleri bekliyorum.” dedi. Ben de dedim ki: “Ama kavmine varsan da onların civarına otursan daha iyi olmaz mı?” Şöyle dedi Kuss: “Hay anan doğurmayasıca! Bilmiyor musun, İsmail’in çocuğu da babasının dinini terk etti ve putlara taptı. Allah’a şirk koştu.”* Bu sözleri söyledi, iki kabre doğru yöneldi ve şu beyitleri okudu:

“Dostlarım, sevinin burada yattığınız sürece./ Bakıyorum kiranızı da vermiyorsunuz./ Ben uykuyu kemikler ve sizin ciltleriniz arasında görüyorum. / Burada uyumayı tercih ediyorum./ Yeryüzünü sulayan yağmur sizi de suluyorsa./ Bilmiyor musunuz? Ben yalnız bir işiticiyim./ Sizden başka bir dostum yok bu dünyada. / Sizin mezarlarınız arasında yatacağım, ayrılmayacağım./ Sizin çağrınız gelinceye kadar geceler boyunca./ Yaşadıkça size ağlayacağım./ Artık şu boğaza yapışan gamı ne geri çevirebilir ki./ Siz ve ölüm ruhuma en yakın gaiplersiniz./ Sizin kabrinizde iken bana / Eğer bir nefis bir nefsi kurtaracak olsaydı / Kendimi feda ederdim sizin yolunuzda./ Selam olsun / Esenlik olsun/

Rahmet olsun / Meltem olsun / Ve rahmetin sahibi Mevlâdan mağfiret olsun şu kabristana./”

Hadiste geçtiğine göre, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuş: “Kuss b. Sâide tek bir ümmet olarak diriltilecektir.” Yani her ümmet kendi resûlüne iman etmiş bir halde bir ümmet olarak diriltilir, kimse onlara karışmaz. Kuss b. Sâide ise tek başına dirilecek ve kimse onun yanında olmayacaktır.

Rivayet olunduğuna göre Halife Mehdî, bir gün rüyasında şu beyitleri söyledi:

“Ben öyle bir saraydayım ki ehli helâk olmuş./ Sütunları çökmüş ve geriye sadece hatırası kalmış. / Ve çocuğunu kaybetmiş annelerin sesiyle ötüyor rüzgâr o sarayda./”

Mehdî rüyasında bu beyitleri terennüm ettikten sonra on gün geçmeden vefat eder. Kadı Ebu’l-Abbâs el Cürcânî (rahimehüllah) Basra’da iken bana şu beyitleri okumuştu:

“Rabbim Allah’a and olsun nice sarayların yanından geçtim./ Şenlik ve lezzetler içerisinde mamurdu hepsi./ Tutkuların kartalı sarayların civarında dolaşıyor iken / Ansızın savaş koptu ve vaveylâ yükseldi çevresinde./ Çalış ve rızkını ara Allah’tan umut ederek / Ama hayır, Rabbime and olsun rızık sırf taleple gelmiyor./”

Yine bir dost bana şu beyitleri okumuştu.

“Ey yavaş yavaş binaları yükselten!
Zaman fırsat vermeyecek bu binalarda kalmaya
Şu yüksek saray belki kalacak ama
Her şey son bulacak, sen de son bulacaksın
Hakikat şu ki, insan eşyasından önce göçüyor!”

Hakîm b. Amr, Ebû Ca‘fer el-Mansûr’un ölüm esnasında şöyle dediğini söyler: “Allah’ım! Sen biliyorsun ben büyük günahlar işledim, senin huzurunda cüret ettim kötülükler yaptım; ama bilirsin, senin en hoşuna gidecek şekilde de itaat ediyor ve diyorum ki; Allah’tan başka ilâh yoktur. Bu inancım senin bir nimetindir, yoksa bir başa kakma değildir.”

Ebu’l-Ca‘fer el-Mansûr’un Hadra sarayında ihrama bürünmesinin sebebi şuydu: O bir gün uykudayken rüyasında bir heyûla gördü, ona şöyle seslendi:

“Sen bu ehli göçmüş sarayda bâkî kalacağını mı zannediyorsun? Baksana sarayın temeli çökmüş, onca

ferahlıktan sonra bir toprağa dönüşmüş, bütün sütunlar paramparça.” Halife korkuyla uyanıyor, sonra tekrar uyuyor ve şu beyitleri dinliyor:

> *“Ey Ebû Ca‘fer! Senin vefatın yaklaştı./ Yılların bir bir tükendi ve Allah’ın emri muhakkak gerçekleşecek. / Artık hazırla ne kâhinin ne müneccimin varsa./ Ey Ebû Ca‘fer! Ölüme çare yok./ Bunu da bilsen iyi olur./”*

Ebû Ca‘fer bu olaydan sonra mabeyincisi Rebî’ye diyor ki: “Ey Rebî! Bana suyumu getir, abdest alayım!” Kalkıyor, gusûl abdesti alıyor, terliği giyiyor ve hac için yola çıkıyor, sonra da: “Ey Rebî! Beni Mekke-i Mükerreme’de Allah’ın Haramı’nda karşılarsın!” diyor.

Kadı Ebu’l-Abbâs el-Cürcânî Basra’da iken bana şu beyitleri de söylemişti:

> *“Eğer dünyanın süsüne doğru koşuyorsan / Krallar kralı Karun’un mülküne bak! / Her şeyi yönetti, tüm insanları ya yumuşak yöntemlerle ya da şiddetle hizmetçi etti. / Sonunda kendisini yenecek hiçbir şeyin olmadığını zannedince / Ve ayaklarını hem de ne biçim yere basınca / Ansızın uçuverdi hülyaları / Ansızın çöktü o bütün haşmet. / O bütün izzet çamura suya karıştı.”*

Bağdat’tayken Ebû Muhammed Teymî isimli bir dost bana şu beyitleri okumuştu:

> *“Kim için dikiyorum bu binaları? / Kim için güdüyorum bu davarları? / Kim için başlayacağım yepyeni işlere? / En yakın dostlarım arkadaşlarım toprağın altında çürümüş iken / Ve ben onların firakıyla yalnız kalmışken / Tüm çilelere çâr nâ çâr göğüs geriyorum. /”*

Dünyaya değer vermeyenlerden biri de Ebû Ukâl Alvân Hasen’dir. Bu adam Ağlebîlerden idi. Mağrib’de krallık etmiştir. Büyük bir mülkün sahibi, cesur ve zorba bir adamdı. Allah’a tevbe etti ve elindeki tüm malını mülkünü bırakıp döndü zühde. İbadette çevresindeki tüm akranlarını geçmiş, duasının kabul oluşu ile tanınmıştı. Alimdi, edipti. Meşhur fakih Sahnun’un bazı arkadaşlarıyla sohbet etmiştir. Onlardan ilim almış, rivayetlerde bulunmuştur. Bu arif Afrika’nın sahillerinde gezerken, Ebû Hârûn el-Endülûsî denilen, dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini Allah’a vermiş başka bir adamla karşılaştı. Onun çok sıkı bir riyâzete çekilmediğini ve rahat bir ibadet hayatı olduğunu gördü. Bakıyordu; kendisi geceleri teheccüd namazı kılıyor, ama Ebû Hârûn uyuyor. Şöyle dedi Ebû Ukâl kendi kendine:

Ey nefis! Bu adam kadri büyük koskocaman bir âbid olduğu halde geceleri uyuyor, sen ise uykusuz geçiriyorsun; birazcık rahatlasan iyi olmaz mı?” Böyle deyip başını kıvırdı yan tarafına ve uyudu. Rüyasında bir adamın şu âyetleri okuduğunu duydu: “Yoksa kötülük işleyen kimseler kendilerini, inanıp yararlı iş işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar! Ne kötü hüküm veriyorlar!”25

Âbid ansızın uyanıyor, korku içindedir ve bu âyetten kendisinin kasdolunduğunu fark etmiştir. Kalkıyor, yanı başındaki Ebû Hârûn’u uyandırıyor ve diyor ki: “Söyle bakalım hiç büyük günah işledin mi?” Adam: “Hayır ey kardeşimin oğlu. Ne küçük ne de büyük günah işlememeye çalıştım. Yani kasden günah işlemedim. Allah’a şükürler olsun.” diyor Ebû Ukâl, “İşte sen bu yüzden güzelce uyuyor ve ferah oluyorsun; benim gibilere ise ancak daha çok ibadet etmek daha çok uykusuz kalmak düşer.” diyor ve Mekke’ye doğru yola koyuluyor. Beytullah’a geliyor, burada uzun müddet kalıyor, defalarca hac ediyor, tanınmış bir ârif oluyor. Bir köyde kendi başına çalışıyor. Kendi kazandığından yiyor. Sonunda Mekke’de Mescid-i Haram’da namaz kılarken secdede Rahmân’a kavuşuyor. Yıl 296. Bu büyük arif ile yol arkadaşlığı etmiş birisi şöyle demiş: “Eğer bir isteğin varsa bana haber ver olur mu?” Ebû Ukâl diyor ki: “Evet pişmiş bir kelle yemek istiyorum.” Adam anlatıyor: Ona iki tane kelle aldım, ince bir kâğıda sardım ve getirdim. Sonra günler geçti Nasıldı, beğendin mi, kelleleri? dedim. Hayır hiç yemedim. Açar açmaz karşıma kurtlarla dolu iki kokmuş et çıktı, dedi. Bu cevabı alınca dosdoğru kelleyi pişiren adama gittim. Ona durumu anlattım. Adam biraz durdu, düşündü, dedi ki: Zamanımızda Allah’ın böylesine haramdan koruduğu, haramdan sakınan insanların olduğunu bilmiyordum. O başlar bazı vergi tahsildarlarının zorla alıp yanıma getirdiği bir hayvandan alınmıştı. Kelle pişirenin bu sözünden sonra iki kelle daha aldım; ama o koyunlardan olmamasını tenbih ettim. Bu iki güzel yiyecekle

beraber Ebû Ukâl'in yanına vardım. Bu sefer hemen yedi. Ona kellecinin söylediklerini anlattım, ağladı ve şöyle dedi: Yâ Rab! Senin kulun Ebû Ukâl bu kadar büyük bir himayeye müstehak değildi; ama sen fazlından, kereminden ona acıdın, onu haramdan korudun. Ya Rabbi! Senin benim üzerimde ne büyük nimetin vardır. Artık istek ve tutku ile hiçbir yemek yemeyeceğim, sana kavuşuncaya kadar inşaallah, dedi. Bu büyük ârifin Allah'a ibadet eden bir kızkardeşi vardı. Ölünce onun Mekke'deki kabrine geldi ve şu beyitleri yazdı:

"Keşke bilsem anlasam senin gördüklerini bunca suskunluktan sonra. / Şöyle apaçık, uykusuz değil, diri bir halde. / Sen ki nefsini çekip aldın haramlardan./ Ve sevgiliden uzak oldun ve türlü türlü meskenlerden./ Ey dost! Delirmekten alıkoyacak bir hal yok bende şu içimdeki vecd ile./ Yüzler nasıl toprakta eskir ve sararırsa / Hüzünlerde öyle iz bırakır yüzlerde./"

Rivayet olunur ki iki adam bir arazide kavgaya tutuşmuşlar, anlaşamıyorlarmış. Allah çevredeki bir tuğlayı konuşturmuş. Şöyle demiş tuğla: "Ben büyük bir kraldım bin sene dünyaya hükmettim; sonra öldüm, un ufak oldum. Bu bin senelik kum halinden sonra beni bir tuğla ustası aldı, gördüğünüz şekle soktu. İşte o zamandan beri bu haldeyim. Siz niçin şu toprak için kavga edersiniz?"

Bir şair şöyle der:

"İnsan gündüz gece durmadan hep birbiriyle çekişip durur/ Ama bir gün çekişme kabul etmeyen Allah onu sorguya çekecek."

İsrailiyyattan olan haberler içinde çok garip şeyler vardır. Kral kızlarından biri dünyadan el etek çekmiş, tevbe etmiş, tacı tahtı terk edip hiç duyulmadık bilinmedik bir yere gitmek istemişti. Orada âbidlerin karargâh kurduğu bir manastır vardı. O gün aralarına ibadeti seven bir genç katıldı. Manastırdakiler bu gencin çabasını ve salih amel hususundaki ciddiyetini gördüler, onun hiç durmadan Allah'a yalvardığına şahit oldular. Bu küçük köyde hiç kimse ondan daha samimi, daha hoş bir şekilde Allah'a ibadet etmiyordu. Bir müddet orada kaldı. Nihayet gün geldi. Ölüm onu çağırdı. Tüm Manastır halkı onun için üzüldü. Âbidler,

zâhidler, kendini dünyadan çekmiş herkes ağladı, gözyaşı döktü seller gibi. Sonra defnetmek için onu yıkamaya başlayınca baktılar ki karşılarında bir kadın duruyor! Bu kadın en başta bahsettiğimiz tacını tahtını kaybetmiş prensesti. Bu hal onların saygısını daha da artırdı. Aralarında şuna karar verdiler: Bu kadın uzun bir müddet omuzlarında taşınmalıydı. Yıkadılar, kefene sardılar. Herkes onu birer birer omuzlarına alıyor, yorulunca arkadakine veriyordu. Sonunda kadın kefenler içinde kupkuru bir hale geldi, mafsalları bunca uzun bir zamandan sonra koptu, o zaman onu gömdüler.

Endülüs'ten ötede Hristiyanlığın hâkim olduğu ülkede bir rahip vardı. Dünyadan uzaklaşmış münzevî bir hayat yaşıyordu. Dağların tepelerinde, yüksek vadilerde dolaşıyor, hiç kimseden haberi olmuyordu. Bir gün Müsteîn b. Hûd ile karşılaştı. Müsteîn bu yalnız rahibe ikrâm etti, elinden tuttu hazinelerin olduğu yere götürdü. Ak ve kırmızı ile karışmış yakutlar, mücevherlerle üst üste güzelim kolyeler, yanyana altınlarla dolu bir hazineydi bu. Yan tarafta cariyeler, hizmetciler, koltuklar ve silahlar vardı. Bu rahip birkaç gün burada kaldı. Sonra oradan çekilip giderken kral sordu: "Saltanatımı nasıl buluyorsun?" Adam şu cevabı verdi: "Evet büyük bir mülk, ama seni ondan ayıran bir hâl var. Eğer onu halledebilirsen, çok ama çok güzel yönetebilirsin mülkünü. Eğer buna gücün yetmezse bu mülk yok gibidir, hayırsızdır." Kral "Nedir bu haslet?" deyince şu cevabı verdi: "Azmedeceksin, şöyle koskocaman bir örtü alıp tüm ülkenin sınırlarının üstüne gereceksin; ama kalın, büyük ve geniş olmalı ha! Bunu, Azrâil'in seni bulamaması, ülkene girememesi için yapacaksın." Müstaîn şaşırıp: "Sübhânallah! İnsan buna güç yetirebilir mi?" deyince, ihtiyar cevabı verdi: "Be adam! Seni yarın terk edecek bir şeyle niye bu kadar övünüyorsun? Faniyle övünen adam uykuda gördüğü şeye sevinen adama benzer."

Hızır (a.s)'la ilgili olarak anlatılan acaip hadiselerden biri de şudur: Hızır'a sormuşlar: "Bunca seyahatın esnasında gördüğün en garip şey ne idi? O kadar çöller aştın, yollar gittin, en enteresan ne idi?" Hızır şu cevabı vermiş: "Gördüğüm en garip şey şuydu ki, bir gün çok çok güzel bir şehrin yanından geçiyordum. Orada bulanan birine sordum. Bu şehir ne zaman kuruldu? Dediler ki: 'Sübhanallah! Babalarımız da dedelerimiz de bu şehrin ne zaman kurulduğunu söylemiyorlar. Tâ Nûh tûfanından beri böyle.' Sonra oradan gittim. Beş yüz sene dolaştım, oraya yeniden geldim. Fakat karşımda bütün güzelliği kaybolmuş, sütunları çökmüş bir harabe vardı. Soracak kimse bulamadım. Biraz uzakta bir koyun çobanı vardı. Yaklaştım, dedim ki: 'Bir zamanlar burada koskoca bir şehir vardı, hani nerede?' Çoban, çevresindeki çobanlara yaklaştı, gelip dediler ki: 'Sübhanallah! Babalarımız, dedelerimiz burada böyle bir şehir olduğunu söylemiyor.' Yeniden gittim, beş yüz sene gezdikten sonra tekrar oraya geldim. Şehrin bulunduğu yerde koskocaman bir deniz vardı. Dalgıçlar girip çıkıyor, inci bulmaya çalışıyorlardı. Birisine sordum: 'Ne zamandan beri bu deniz burada?' Dediler ki: 'Sübhanallah! Babalarımız da dedelerimiz de böyle bir şey söylemedi, ancak burası Nûh tufanından beri vardır.' Yine beş yüz sene dolaştım, tekrar oraya geldim. Bir de baktım ki deniz göçmüş, suyu gitmiş, koskocaman bir bataklık; sazlıklar ve vahşi hayvanlar dolaşıyor. Orada birkaç balıkçı gördüm; minik bir teknenin içinde avlanıyorlardı. Sordum: 'Hani buradaki derin deniz?' Dediler ki: 'Sübhanallah! Babalarımız da dedelerimiz de böyle bir şey söylemiyor, burası hiç deniz olmamış ki!' Yine beş yüz sene gezdim, tekrar oraya geldim. Bir de baktım ki ta ilk zamanlardaki gibi koskocaman bir şehir kurulmuş. Büyük büyük saraylar, dev gibi surlar, çarşılar vardı. Halktan birine sordum: 'Burada eskiden bataklık vardı; söyleyin bana bu şehir ne zaman kuruldu?' Şaşkın şaşkın baktılar. 'Sübhanallah! Hiç kimse buranın bataklık olduğunu söylemiyor, burası Nûh

tufanından bu yana böyledir.’ Bu cevabı aldıktan sonra beş yüz sene daha gezdim; tekrar bu bölgeye döndüğümde her yanı altı üstüne getirilmiş, her taraftan dumanlar fışkırır bir halde gördüm. Hiç kimseyi bulamadım ki soru sorayım. Sonra uzaktan geçen bir çobana rastladım. Bir zamanlar burada insanların bulunduğunu, bir kentin dikildiğini söyledim; bu dumanın ne zaman çıktığını sordum; ne zaman yıkıldığını sordum bu şenlikli kentin. Adam şaşırdı: ‘Sübhanallah! Babalarımız, atalarımız bu yerin, varolduğundan beri dumanlık olduğunu, yıkıntı olduğunu, söyler. Kimse burada şehir olduğunu söylemiyor.’ dedi. İşte seyahatlerim esnasında gördüğüm en ilginç şey buydu.”

Kulların efendisi olan Allah’ın kadri ne yücedir. O beldeleri helâk eder. O, yeryüzünün ve yeryüzünde yaşayanların tek varisidir. Şairin biri şöyle der:

“Bekle dur şu ülkede / İşte onların geride bıraktıkları / Sevenler hasretle ağlıyor, özlemle bekliyor. / Ben ne kadar durup sormuşumdur haber bekleyerek bu ülkenin halkından./ Ya konuşmuşumdur, ya merhamet etmişimdir, acımışımdır geçmişlere./ Bana felek kendi üslûbuyla cevap verir. / Der ki: “Ben dünyaya sarılanı bir bir ayırdım sarıldığından./”

Irak’ta gezerken şu beyitleri işitmiştim:

“Ey tozlarla örtülü köhne ev / Sen bir zamanlar gözdeydin, şimdi izbe oldun./ Hani sakinlerin ne yaptılar haber ver bana ey yağmurla sulanan ev./ Onlara muhakkak bir tellal gelip davet etmiştir. / Davete icâbet edince göçtüler bu diyardan. / Ve bana elveda dediler/.”

Bu bâbda söylenmesi güzel olacak bir şiir de aşağıdaki şu dizelerdir:

“Nice kumrular var ki kuşluk vaktinde sakin sakin öterler/ Seslerinde bir güzellik bir tazelik / Taze ağaç dalında yuva yaparlar./ Kim bilir şöyle bir şarkı söylerler:/ Sevgiliyi hatırladım ve o güzel zamanları./ Ağlamıştı benim de hüznüm coştu o ağlayınca./ Gözyaşları ince ince aktıkça bakışları beni inceltir./ O beni sevindirince ben onu sevindiririm./ Ben onu sevindirince o beni sevindirir./ Şikâyetçi olur ama onu anlamam./ Şikâyetçi olurum o da anlamaz beni./ Şu kadar var ki ben de aşk derdini bilmekteyim o da aşk derdiyle tanır beni.”

Ariflerden biri azamet sahibi bir hükümdârın kapısına bakmış, kapı güzel işlenmiş, çok hoş nakışlarla doluymuş, şöyle demiş: “Yeni bir kapı, ani gelen bir ölüm, şiddetli bir koparılış ve uzak bir yolculuk.”

Abdülmelik b. Mervân'ın hastalığı ağırlaşınca, yanı başında elini sıvazlayan bir gassâl gördü. Adam yavaş yavaş elbiseleri çıkarıyordu. Abdülmelik gözlerini gassâla dikip şöyle dedi: "Keşke ben de bir gassâl olsaydım da elimin ekmeğiyle geçineydim." Bu haber meşhur zâhid Ebû Hazim'e ulaşınca şöyle dedi: "Ölüm anında böyle güzel bir şeyi temenni eder hale getiren Allah'a hamd olsun. Onlar ölüm ânında, bizim içinde bulunduğumuz şeyi temenni ediyorlar; bizse onların halini hiç temenni etmedik."

Resûlullah (s.a.v) şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Fayda vermeyen bilgiden, doymayan nefisten, korkmayan kalpten, ağlamayan gözden sana sığınırım." Ve şöyle derdi: "Sizden biri dünyadan ne bekler ki ya insanı azdıran bir zenginlik olacak, ya her şeyi unutturan bir fakirlik, ya her şeyi bozan bir hastalık, ya insanı aciz bırakan, bitiren bir hastalık ya da Deccâl. Deccâl henüz gaib bir şerdir ki hep beklenmektedir. Kıyamet ise muhakkak şiddetlidir muhakkak kopacaktır."26

İsâ b. Meryem (a.s) buyuruyor ki: Allah Teâlâ dünyaya şöyle vahyetmiştir: "Kim bana hizmetçi olduysa sen ona hizmet edeceksin. Kim de senin kölen olduysa sen onu kullanacak, kendine köle edeceksin. Ey dünya! Evliyâmın yanından geçerken onlarla uğraşma. Sakın ha onları aldatma."

Musâhib el-Iclî şöyle buyuruyor: "Ey insan! Her gün rızkın sana veriliyor, sen kederdesin, tasadasın. Ömrün bitiyor ama sen, seni azdıracak şeyi istiyorsun, zaten yanı başında olan şeyler sana yetiyor. Ne az ile kanaat getirirsin, ne de çok ile doyarsın."

Peygamber Efendimiz bir hutbesinde şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Günler katlanıp geçiyor, ömürler tükeniyor, bedenler toprak altında çürüyor, gece ve gündüz bir habercinin koşturması gibi yaklaşıyor, uzakları yakın ediyor. Her yeniyi eskitiyor. Allah'ın öyle kulları vardır ki haram isteklere kapılmaz ve salih amellere koşarlar."

Hikmet erbâbından biri şöyle dermiş: “Dünya tuzlu suya benzer, sahibi ne zaman içmek istese susuzluğunu daha da artırır. Bal dolu bir tasa benzer ki dibinde zehir vardır. Tattıkça tadarsın, acele ettikçe zehire varırsın. Önce tatlı sonra zehirlidir. Dünya uyuyanın rüyalarına benzer. Uykuda sevindirir ama uyanınca tüm sevinç biter. Dünya birazcık aydınlatan ve birden yok olan şimşeğe benzer. Karanlıkta kalır ve yol yordam ararsın. Dünya ipek böceğine benzer, böcek yine kendisinden örüyor, kat kat kozasını tamamlıyor. Ama çıkmak istedikçe kurtuluştan daha da uzaklaşıyor, hiç çıkamıyor.” Bu hususta bir şair şöyle der:

“Tıpkı bir ipekböceği gibi ki durmak bilmeyen bir hızla örer kozasını /
Sonra kederden helak olur kendi ördüğü ipek yorgan arasında.”

Dünya hayatının aldıtıcılığına kanıp da öte dünyadan yüz çevirenin hali şuna benzer: İki adam yolda yürürken yerde üzüm çekirdekleri bulurlar. Biri hemen saldırır ve üzümün çekirdeğini emerek biraz da olsa tat almaya çalışır. Sonra tükürür. Öbürsü ise o tek taneyi alır ve eker. Uzun bir zaman geçtikten sonra iki adam karşı karşıya gelirler. Çekirdeği eken adamın koskocaman bir bağı olmuş, her taraf üzümle dolmuştur. Öbürü ta en başta çekirdeğe ben ne yapmıştım der, araştırır, bir de düşünür ki o çekirdek yok olmuş, artık ezilmiştir. Geriye kala kala “Keşke atmasaydım” sözleri kalır. Bir de daha önce işin sonunu düşünüp bağ kuran akıllı dostunu takdir etmek.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: Allah Teâlâ İsrailoğulları’ndan gelen bir peygambere şöyle vahyetmişti: “Eğer benim huzurumda Kudüs civarında oturmak istersen, dünyada tek başına yaşa! Dertli ol! İnsanlardan uzak ol. Tıpkı tek başına uçan bir kuş gibi olmalısın. Kuş çölleri dolaşır, gezer, ağaçların tepelerinden yer, gözelerden içer, gece olunca da yine tek başına bir kuytuya sığınır ve hiçbir kuşla beraber dolaşmaz.”

Şairlerden biri şöyle demiş:

“Hadiselerde ne ilginçlikler var, ne döneklikler var./ Ve art arda gelen felâketler, aksilikler var. Gençliğini bitiriyor ve hiçbir amel yapmadan

bitiyorsun./ Dünyadan çok şey istiyorsun, ama bir yolcunun azığı kadar yiyecekle kalıyorsun.”

Mâlik b. Enes anlatıyor: Bana gelen rivayetlere göre, İsâ (a.s) bir gün bir köye doğru yola çıkmış, buranın bütün duvarları yıkılmış, nehirleri kurumuş ve ağaçları kökünden sökülmüştü. Şöyle nida etti İsâ: “Ey harabe! Nerede senin ehlin?” Hiç kimse cevap vermedi. Sonra yine nidâ etti: “Ey harabe! Nerede senin halkın?” Bu sefer İsâ (a.s)’a şöyle bir cevap geldi: “Onlar mahvoldular, yer onları yuttu. Boyunlarında yaptıkları üç beş amelle beraber kıyamet gününe doğru yola koyuldular.”

Mâlik anlatıyor: Âd kavminin soyundan gelen Herîme adlı ihtiyar bir kadın vardı, ona sordum: “Allah’ın en şiddetli azabı nedir?” Kadın: “Allah’ın bütün azapları şiddetlidir. Allah’ın selâmeti ve rahmeti ise kim bilir belki de rüzgârsız bir gecedir.” dedi ve devam etti. “Ben öyle günler hatırlıyorum ki yerle gök arasında kopan kasırgalar koca koca develeri dahi havada taşıyordu.”

Tefsirci Mücahid anlatıyor: “Yahyâ Peygamber’in yemeği birkaç yeşillikle kuru ekmek idi. Allah korkusuyla ağladığı zamanlar gözlerinden öylesine yaş akardı ki eğer zift ya da sert taş konsa kim bilir, onlar bile delinip geçerdi. Yanaklarında iz bırakmıştı damlalar.”

Haşmetli bir hükümdâr meşhur filozof Sokrat’ın yanından geçiyordu. Sokrat uyurken kral dayanamadı; ayağıyla itekleyerek onu kaldırdı. “Kalk!” diye ferman etti. Sokrat kalktı, hiç de hoşnut değildi. Kralın suratına bile bakmadı. Kral sordu: “Sen beni tanımıyor musun?” Sokrat: “Hayır, ama sende dört ayaklıların ahlâkını görüyorum” dedi. “Çünkü dört ayaklılarda ayaklarıyla bir şeyi teper ve iterler!” Kral gazaplandı: “Benim için böyle bir şey diyorsun ha. Hem de sen benim bir kulum, hizmetçimsin!” dedi. Sokrat, “Hayır sen benim kölemin de kölesisin.” Kral, “Bu nasıl olur?” deyince, Sokrat cevap verdi: “Çünkü seni yöneten tutkularındır. Ben ise tutkularıma sahibim,

tutkularım benim kölemdir.” Kral: “Ben krallar kralı, efendiler efendisiyim. Şu kadar şu kadar beldelerin sahibiyim” dedi. Sokrat, “Bakıyorum hiç de kendinde olmayan bir şeyle övünüyorsun. Sana yakışan kendinde olan bir şeyle övünmektir. Hep böyle yaparsın! Haydi gel bakalım, ikimiz de ne olduğumuzu belli eden elbiselerimizi çıkartalım ve şu nehirde yıkanan elbiselerden giyelim, o zaman konuşalım kim faziletli ve üstün; kim alçak, hemen belli olacaktır.” Kral bu cevabı alınca utandı ve döndü.

Ben de sana başımdan geçen bir hikâyeyi anlatayım. Aklımı başımdan alan, dizlerimin bağını çözen, her hatırlayışımda beni uzun uzun düşündüren hadise şuydu: Bir gün Irak’ta bir dostumun yanında su içiyordum. Bu adam akıllı biriydi, şöyle dedi: “Şu su içtiğim sürahi var ya! Bir zamanlar insandı. Öldü, toprak oldu. Kim bilir bir çömlekçinin araştırması ile bu toprak uygun görüldü ve adam güzelce şekil verdi, ateşle düzeltti, gayet güzel bir kap meydana getirdi. Ondan sonra bu maşrabanın her tarafta kullanıldığını görürsün. Oysa daha önce yiyen, içen, insanlara ihsânlar dağıtan, lezzet alan, şarkı söyleyen, şenlenen bir insandı; sen, ben gibi.” Düşündüm; adamın bu sözlerinin mümkünâttan olduğunu görünce şöyle bir tefekküre daldım: İnsan ölünce toprak oluyor, tıpkı ilk yaratılıştaki gibi. Sonra mezarı dağılıyor ve bu topraktan suyla karıştırılarak çömlekler elde ediliyor. Evlerde kullanılıyor ya da duvar yapmak için tuğlalar elde ediliyor, ya da evlerin damlarının sıvanmasında kullanılıyor. Kim bilir hiçbirisi olmuyor da herkesin basıp geçtiği bir yol oluyor. İnsanın kendi toprağı ağaç, yaprak, meyva oluyor. Hayvanlar bunları yiyor, insanlar da yiyor. Bu sefer insan ve hayvanda ete, kana ve kemiğe dönüşüyor. Bu meyvalardan haşereler doyuyor. Bir zamanlar yemek yiyen insan, sonra yenilen bir varlık oluyor. Yiyen -artık ne ise- hayvan da olabilir insan da olabilir, meyvayı dalı yedikten sonra dışkılıyor evlerin tuvaletine ya da yollara. Kim bilir belki de

kabir aniden açılıyor, dağılıyor ve rüzgârla beraber cesedin toprağı da etrafa saçılıyor. Vadilere, ovalara, çöllere dağılıyor bu toprak. İşte bu hadisede akılları baştan alan insanı çıldırtan bir gerçek saklı değil mi? Öyle bir gerçek ki hayattan lezzet almak unutuluyor ve dünyanın değeri küçülüyor hakikatin yanında. Bu hakikatı küçümseyen, dostlardan, maldan, candan, her şeyden ayrılacağını bilir ve dağların zirvelerine koşar ya da vahşî hayvanların dostu olur; tâ ki Allah'ın emri gelir, bu hayattan göçer. Bu ibretâmîz hâdisede kralların tahtını insan gözünde küçülten bir nükte yok mu? Bu hâdise insanı tutkulardan soyuyor, lezzetlerden ırak ediyor.

Misar b. Kidâm der ki: Nice yarına koşan var ki henüz işlerini tamamlamamış, ama yine de yarından bir şey beklemek durumunda kalmıştır. Fakat ecelinin ne zaman geldiğini bilmiyordu. Siz ölümü görebilseniz ve onun nasıl size hızla yol aldığını hissedebilseydiniz uzun temenniler, büyük kuruntulardan vazgeçer, nefret ederdiniz. Me'mûn b. Zünnûn, Endülüs krallarındandır. O meşhur sarayını inşa ettiğinde hazine odalarını ayrı ayrı özenle yaptırdı. Yeryüzünün belki de en güzel binasını inşa etmişti. Bu sarayın ilginç yanlarından biri de şuydu ki tam ortasında bir su kaynağı var idi. Onun da ortasında su fışkırtan bir kubbecik, yani fıskiye bulunuyor idi. Yerin altından sarayın en üstüne kadar koskocaman bir alana yükselen bu güzel görünümü mühendisler sağlamıştı. Su kubbeden aşağı doğru iniyor, her tarafı dolaşıyor, art arda aktığı için de sanki o koskocaman kubbe camdan bir lâmbaya dönüşüyordu. Me'mûn bu güzelliklerin ortasına oturur seyrederdi. Bir gün orada uyurken rüyasında adamın birinin şu beyitleri okuduğunu duydu:

> *"Ebedî kalacakların sarayını dikersin / Ama biraz akletseydin, / Senin dünyadaki ömrün ne kadar azdır./ Sana birkaç misvak ağacının gölgesi de yeterdi./ Zaten her gün yolculuğa hazırlanması gereken kimse için yeterli gölgelik de budur./"*

Me’mûn bu olaydan sonra fazla beklemedi, öldü. Şairin biri şöyle der:

“İşte buralar o kavmin yurdu idi./ Onları tanırdım, güzel bir hayat sürer tehlike ve darbeden uzak./ Onları zamanın felâketleri çığlık çığlığa çağırdı. / Ve tersyüz oldular, kabre indiler. / Artık ne yüzleri var ne de güzellikleri./”

Sâhib b. Abbâd şöyle der:

“Onların ülkelerinden geçtim sütunlar çürümeye yüz tutmuş idi. / Durdum o sırada devenin sesi yükseldi ve kafiledeki diğer hayvanların sesleri duyuldu. / Gözlerimi oraya çevirdim ah şu gözler sütunlardan uzaklaştıkça kalp güçleniyor./ Şöyle canlı bir kalp istedim./ Orada kalpsiz bir cisim vardı ta göğsümün içinde./”

Eğer o dünyaya kendini anlat denilseydi, herhalde şu beyitlerden daha güzel anlatmazdı:

“Kim dünyanın hilesinden emin olursa suyu avuçlayan gibidir./ Parmak araları ihanet eder ona./”

Rivayet olunduğuna göre Haccâc, hutbesinde şöyle demiş: “Ey insanlar! Dünyadan geriye kalan, birbirine karışan iki ayrı sudan geriye kalan gibidir*. Eğer dünyada kalan şeyler şu külahıma konsaydı o bile kabul etmezdi. Niçin üzüleyim ki bu dünyada kalanlara.” Me’mûn b. Mahran, Hasan el-Basrî ile karşılaştığında ona: “Seninle buluşmayı çok istiyordum, bana vaaz ver.” dedi. Hasan el-Basrî şu ayeti okudu: “Biz onlara yıllar yılı nimetler vermiş olsak, sonra da tehdit edildikleri şeyler başlarına gelse kendilerine verilmiş olan nimetler onlara bir fayda sağlar mı?”27 Me’mûn: “Sana selam olsun ey Hasan Ebû Saîd! Sen bu güzel öğütü verdin. Hayret o ilk dirilişi yalanlayana, hayret o Allah’ın kudretine şüphe gözüyle bakanlara ki her gün yaratıklarını görüyor! Hayret o dirilmeyi inkâr edenlere, her gün ölüyor, her gece ölüyor, her sabah diriliyor! Hayret o ebedîlik yurduna inandığını söyleyene ki büyük bir aldanış içinde dünya için çırpınıyor! Hayret cimrilere ve kendisiyle öğünen aldanmışlara ki önceden bir nutfeydi, sonra bir leşe dönecek; ama yine de ne yaptığını bilmiyor.”

Rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ Âdem (a.s)’a şöyle vaad etmiş: “Hayrın tümü dört şeyde toplanmıştır. Biri benimle ilgili, birisi seninle; bir diğeri ben ve sen ikimiz

arasında; dördüncüsü ise seninle insanlar arasındadır. Benimle ilgili olan şudur: Bana ibadet edeceksin, bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaksın. Seninle ilgili olan şudur: Ne yaparsan yap, mutlaka sana karşılığını vereceğim, ister iyilik, ister kötülük. Benimle senin aranda olan şudur: Sana dua etmek düşer, bana da o duaya icâbet etmek. Seninle diğer insanlar arasında olana gelince, o da şudur: İnsanlara karşı onların sana nasıl davranmasını istiyorsan öyle ol. Süleyman b. Dâvûd (a.s) buyuruyor ki: "Bize insanlara verilmeyen büyük bir mülk verildi. Bize insanların bildiği ve bilemiyeceği çok büyük bir bilgi verildi. Ama hem gayben hem de şehâdeten Allah'tan korkmak var ya; işte bu nimetten daha büyük başka bir nimet bulamadık. Ve kızgın iken de olsa hoşnut iken de, doğru sözü söyleyebilmek... Bu da çok güzel bir nimet. Ayrıca zenginlikte ve fakirlikte samimi olabilmek..."

Muâviye, Âişe anamıza şöyle bir mektup yazdı. "Bana çok kısa bir mektup yaz. Hiç uzatmadan en iyi öğütleri ver." Âişe (r.a) şöyle yazdı: "Selam olsun. İmdi ben Resûlullah (s.a.v)'in şöyle dediğini işittim. 'Kim Allah'ın gazabına karşılık insanın rızasını istiyor, insanın rızasını tercih ediyorsa Allah onu insanlarla başbaşa bırakır.' Vesselâm."

İbn Mülcem, Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a) vurduğunda, Ali (r.a) darbeden aldığı baygınlıkla eve getirildi. Sonra ayıldı, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı. Onlara şöyle öğüt verdi: "Size Allah'tan hakkıyla sakınmanızı öğütlüyorum. Ahiret sevgisiyle dolun. Dünyaya karşı heveskâr olmayın. Kaçırdığınız bir şey oldu mu fazla üzülmeyin. İyilik yapın; zalime düşman, mazluma dost olun." Bu öğütlerden sonra Muhammed'i çağırdı ve şöyle dedi: "Kardeşlerine verdiğim öğütleri duydun mu?" Muhammed, "Evet duydum." dedi. "Ben de sana kardeşlerini dinlemeni, onlara iyilik etmeni öğütlüyorum. Onların senden daha kıdemli olduğunu bil, onlara danışmadan bir şeye karar verme. Önce onlara sor, sonra iş yap diyorum." Hz. Ali, Muhammed'i işaret ederek,

Hasan ve Hüseyin’e döndü: “Size kardeşinize iyi davranmanızı tavsiye ederim. O sizin kılıcınız, babanızın oğludur. Siz biliyorsunuz ki onun babası onu çok severdi, siz de onu sevin.” Sonra yine Muhammed’e döndü. “Oğulcağızım! Sana Allah’tan sakınmanı, gaibde ve şehâdette O’ndan korkmanı öğütlerim. Doğru sözü ister gazab ânında, ister hoşnut iken söylemekten çekinme. Fakirlik ve zenginlikte yoldan çıkma, orta yolu takip et. Düşman da olsa dost da adaletli ol karşındakine! Sâlih amellerden geri durma. Zor ve kolay zamanlarında Allah’tan razı ol. Oğulcağızım! Eğer bir ağır işten, kötü gibi gözüken halden sonra cennet gelecekse, o iş kötü değildir. Eğer iyilik gibi duran bir şeyden sonra cehennem gelecekse ona da hayırlı şey denmez. Cennete nisbet edilince, diğer tüm nimetlerin değersiz olduğu, cehennemle kıyaslanınca da tüm belaların hafif kaldığı gözükür. Oğulcağızım! Kendisinin hatasını gören, diğer insanlarla uğraşmaz. Allah’ın kendisi için taksim ettiği rızka razı olan da kaybettiği şeyler için üzülmez. Kim anarşi ve düşmanlık tohumları eker ve bu sebeple isyan ederse yine bu sebeple ölür. Kişi kazdığı kuyuya düşer. Kim kardeşinin gizli hallerini açığa vurursa kendi günahları da ortaya dökülür bir gün. Kendi suçlarını göremeyen, başkasının günahlarını görmeye başlar. Kendi görüşünü seven sapar. Aklı ile herkesten üstün ve mustağnî olduğunu sanan kişi bir gün tökezler. İnsanlara üstünlük taslayan hakir olur. Alçak ve âdi kimselerle dost olan alçalır. Kötülüklerin kaynağına yaklaşan kötülük etti suçlamasına maruz kalır. Alimlerle dost olan onların vakarını alır. Alay ve güldürüde aşırıya giden aşağılanır. Bir şeyi çokça yapan o şeyle tanınır. Çok konuşanın çok hatası olur. Çok hatası olanın da utanması azalır. Utancı az olanın verâsı az olur ve kalbi ölür. Zaten kalbi ölmüş kimse de cehenneme girecektir. Oğulcağızım! Edeb en güzel mirastır. Güzel huy en iyi dosttur. Oğulcağızım! Afiyet ve iyilik on parçadır. Dokuzu susmaktadır. Ancak Allah’ın hatırlattığı, Allah’ın buyurduğu şeyler hariç! Bu on öğütten geriye kalan

biri de sefih insanların meclisini terk etmededir. Oğulcağızım! Fakirliğin ziyneti sabır, zenginliğin ziyneti şükürdür. Oğulcağızım! İslâm'dan daha yüce bir şeref, takvâdan daha üstün bir kerâmet yoktur. Verâdan daha iyi bir sığınak, tevbeden daha iyi bir şefâatçi yoktur. Sıhhat ve afiyetten daha güzel bir elbise hiç yoktur. Şer; buğzun tacı, belanın bineğidir. Şerre binen belaya gider. İşe başlamadan önce tedbir alman seni pişmanlıktan korur. Allah'ın kullarına zulmetmek, onların haklarına tecavüz etmek kadar kötü bir azık var mıdır âhiret yolunda? Allah için amelinde, ilminde, sevgisinde, nefretinde, eleştirisinde, vazgeçişinde, sususunda, sözünde, duruşunda samimi davrananlara müjdeler olsun!"

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. Hattâb, yaralandığında kendisine süt getirilmesini istedi. Sütü yudumlamaya başlayınca, vücudunun delinen yerlerinden sütün aktığı gözüktü. Bu manzara karşısında "Allah-u ekber!" deyince etrafındakiler Ömer'e senâ getirmeye, onun için hayır dua etmeye başladılar. Ömer şöyle dedi: "İsterdim ki bu dünyadan hiçbir şeysiz çıkayım. Tıpkı dünyaya geliş anım gibi. Güneşin üzerine battığı ve doğduğu tüm yaratıklar bugün benim olsaydı yine de sorgulama anının korkusuna karşılık hepsini feda ederdim." Ömer'in oğlu şöyle diyor: "Ömer baygınlaştığı zaman başını göğsüme aldım. Şöyle dedi: 'Başımı yere koy. Umulur ki Allah bana rahmet eder.' Bu sözlerinden hemen sonra yanaklarını toprağa değdirdi ve dedi ki: 'Ömer'e veyl olsun. Veyl olsun, yazıklar olsun onun anasına eğer affolunmayacaksa Ömer.' Ben ona dönüp şöyle dedim: 'Benim kucağımla yer aynı mıdır, ikisini eşit mi tutuyorsun babacığım?' Şöyle dedi Ömer: 'Başımı toprağa koy anasız kalasıca.' Emrettiğini yaptım. 'Sizler de ruhumu teslim edince beni hemen çukuruma götürün. Orası ya bana sunulacak bir hayır ya da sizin omuzlarınızdan bırakıldığım andan itibaren düşülecek bir şerdir.' Ömer bu sözlerden sonra ağladı. Ona niçin ağladığı sorulunca şu cevabı verdi:

‘Göğün haberi! Göğün haberini merak ediyorum. Cennete mi götürecek beni yoksa cehenneme mi sürecek?’”

Ömer b. Abdulazîz’in vefat anı yaklaştığında şöyle dua etti: “Allah’ım! Sen emrettin, ama ben emrinin gereğini yapamadım. Beni nehyettin ama isyan ettim. Bana nimet verdin ama, nankörlük ettim. Eğer affedersen bu senin nimetindendir. Eğer cezalandırırsan sen zalim değilsin, adaletindendir. Ama ben tanıklık ediyorum ki Allah’tan başka ilâh yoktur, O’nun ortağı yoktur ve yine tanıklık ediyorum ki Muhammed (s.a.v) O’nun kuludur, Resûlüdür.” Ömer bu sözleri söyleyip ruhunu teslim etti.

Hişâm b. Abdülmelik vefat anında ailesine baktı. Herkes çevresinde ağlıyordu. Şöyle dedi: “Hişâm size dünyalık vererek cömert davrandı. Siz de ona ağlayışınızla cömertlik ettiniz. O size tüm topladığını bıraktı. Siz de ona artık ne yüklendiyse, ne amel ettiyse onu bıraktınız. Eğer Allah affetmeyecekse Hişam’ın devrilişi ne korkunç, ne kötü bir gidiştir!” Me’mûn ölüm hastalığındayken en güzel yaygısının serilmesini emretmişti. Üzerine çul da dikilecekti. O, emri yerine getirilince geldi, uzandı ve şöyle dua etti: “Ey mülkü yok olmayan, ey ebedî! Sen mülkü fani olanlara acı.”

Rivayet olunduğuna göre Ebû Bekir Sıddık (r.a), bir dala konmuş kuşun yanından geçerken şöyle dedi: “Müjdeler sana ey kuş! Uçuyorsun, istediğin dala konuyorsun, meyvalardan yiyorsun. Senin ne hesabın var, ne de cezan. Keşke senin gibi bir kuş olaydım. Vallahi yol kıyısında bir ağaç olmayı isterdim. Yanımdan develer geçer, beni ağzında çiğneyerek geviş getirirlerdi. Sonra hazmedip çıkarırlardı. Hiçbir şey olmayaydım keşke!”

Âsım b. Ubeydullah naklediyor: “Keşke bunun gibi zararsız olaydım, anam doğurmasaydı beni, unutulup bir hiç olsaydım.”

İbn Mes‘ûd diyor ki: “İki yanında kanadı olup uçan bir kuş olaydım.” İbn Mes‘ûd “Ashâbı Yemîn’den (Kıyamette Cennete girecek şanslı kimselerden) olsaydım ah...” diyen

bir adama rastlıyor ve şu karşılığı veriyor: “Ben hiç diriltilmeseydim keşke.” İmrân b. el-Hüseyn şöyle der: “Fırtınalı bir günde saçıp savrulan bir kül olaydım.” Ebû Dâvûd şöyle der: “Keşke gövdesine yaslanılan, meyvaları yenilen bir ağaç olsaydım da insan olmayaydım.”

Rivayet olunduğuna göre, Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Sıffîn harbinden dönünce Kûfe’nin kenar mahallelerine geliyor, orada bir kabirle karşılaşıyor. Bu kimin mezarı diye sorunca “Habbab el-Eret’in mezarıdır.” diyorlar. Orada bir müddet bekliyor ve şöyle diyor: “Allah Habbab’a rahmet etsin. Allah aşkıyla İslâm’a girdi. Sadece ona itaat ederek hicret etti, mücâhidce yaşadı ve eziyetlere katlandı. Hey! Bilmelisiniz ki Allah güzel işler yapan kullarının ecrini zayi etmedi.” Bu sözlerden sonra yürüdü, başka mezarlarla karşılaştı. Onların başında durup şu sözleri söyledi: “Size selam olsun ey yalnızlar yurdu! Siz bizim selefimizsiniz, biz de arkanızdan geleceğiz, hem de kısa bir zaman sonra. Allah’ım! Bize ve onlara acı. Bizimle onların günahlarını bağışla! Ahireti unutmayana müjdeler olsun. Hesap günü için güzel ameller işleyene, azla yetinene ve Allah’tan razı olana müjdeler olsun!” Hz. Ali bu sözlerinden sonra şöyle devam etti: “Ey kabristan ehli! Bıraktığınız kadınlara gelince, hepsi evlendi. Evler doldu, hepsinin sahibi var. Mallarınız taksim edildi! İşte bizdeki haber bu. Söyleyin bakalım sizin haberiniz ne?” Ali bu sözlerinden sonra arkadaşlarına döndü ve şöyle dedi: “Bakın onlar konuşabilselerdi, ‘Bizler en güzel azığın takvâ olduğunu gördük.’ derlerdi.”

1. Nisa, 77.
2. Hadid, 20.
3. Ankebut, 64.
4. Saffât, 39.
5. Neml, 40.
6. İstidrâc; kulun elde ettiği nimetlerle şımarması ve Rab Teâlâ tarafından başaşağı edilmesidir. Bazıları da istidrâcı; “Kulun adım adım Allah’ın rahmetinden uzaklaşıp azabı hakeder hale gelmesidir” diye tarif ederler. Diğer bir yoruma göre; Ademoğlunun ezelî düşmanı şeytan, nimetleri ve

gücü artan insanı azmaya sevk eder ve insan helâk olur. İşte buna istidrâc denir. Bkz; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 20.

7. Hicr 92, 93.
8. Enbiyâ, 47.
9. Hadisin kaynağı: Benzeri hadisler için bkz; *Sahîhi Buhârî*, c. 6, Bab. No. 18, Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 154, 177.
10. Hadisin kaynağı: Concordance'da bulamadım. Yalnız *Keşfu'l-Hafâ* adlı eserde bu hadisin; Taberânî, Kudâî, Şirâzî tarafından Sehl b. Sa'îd yoluyla rivayet edildiğinden bahsediliyor. Hadisi Ebû Nuaym ve Hâkim de naklediyor. Bkz; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2, s. 58. Beyrut, 1352 hicri.
11. Hadisin kaynağı: Sünen-i Tirmizî, Kitabu'z-Zühd, Bab no: 13. Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu'z-Zühd, Bab no: 3. Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 229. Keşfü'l-Hafâ'da "Dünya bir leştir, taliplileri köpektir" tarzında hadislerden bahsediliyor. Mânâca sahih olsa da lafız olarak uydurma olduğunu söylüyor Sağanî, Bkz; Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 409.
12. Hadisin kaynağı: Concordance'da yok. Şevkâni'nin mevzû hadislerle ilgili kitabı Fevaid'de de yok. Dünya ile ilgili hadisler için bkz; Aclûni, Keşfü'l-Hafâ, c. 1, s. 410.
13. Buhârî, Kitabu'r-Rikâk, Bab no: 3, Müsned-i Ahmed, c. 2, s. 24.
14. Hadid, 16.

* Gecenin durulması (safvu'l-leyâli); şafak sökümü demektir.

15. Metindeki (H.L.L) maddesi eğer Hulle'nin çoğuluysa; baştan aşağı her yanı kaplayan cübbe, pelerin gibi geniş ve uzun giysiler anlamına gelir ki, o zaman şöyle çevrilebilir: "Nerede sabah akşam baştan aşağı giysilere bürünenler?" Biz metindeki kelimenin Hılle'nin çoğulu olacağını düşünerek, meclisler diye çevirdik. Zira bir sonraki cümle zaten elbise ve mefrûşattan bahsediyor.
16. Meryem, 74.
17. Meryem, 98.
18. Dünya cenneti olmayanın cennetidir. Müslümanların bir cenneti olduğuna göre dünya müslümanlar için cennet değildir.
19. Sîret yazarı İbn İshâk Ehl-i Kitab'a güvenir, bu taifeye "İlk ilim sahipleri" derdi. Bkz; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Leipzig 1871. (C.B.)
20. Zilzâl, 7-8.
21. Bakara, 73-74.
22. Mutaffifîn, 14.
23. Metinde (S.Y.H) kelimesi geçiyor. Bu kelime gezmek anlamına gelir. Sonraları, yeryüzünde ibretâmiz olayları müşahede etmek ve Rahmân'ı anmak için yapılan yürüyüşler anlamında da kullanılır oldu. Dolayısıyla zaman zaman, dervişlik, âriflik anlamına da gelir oldu.
24. Hadîd, 20.

* Arapların saptığını, bu yüzden onlarla geçinemeyeceğini söylüyor.

25. Casiye, 21.
26. Hadisin kaynağı: Hadis bu kadar teferruatlı bir şekilde meşhur kitaplarda yok. Yalnız ölümün arkasından gelen üç şey için de sadece amelinin

kalacağına dair kısa bir hadis için bkz; Buhârî, Kitâbu'r-Rikâk, Bâb no: 42.
* Her şey karışır, hiçbir şey seçilmez, her şey bulanık ve belirsizdir, anlamında bir deyim.
27. Şuarâ, 205-207.

2

ÂLİM VE SÂLİH KİMSELERİN YÖNETENLERE KARŞI TAVIRLARI VE UYARILARI

Ahnef b. Kays, Muâviye'nin huzuruna çıktığında üzerinde kalın bir abayla kaftan vardı. Muâviye Ahnef'i küçümseyici bir gözle süzdü, ona doğru yöneldi: "Dur bakalım!" dedi. Ahnef, Muâviye'nin bu tepkisinden sonra sözlerine başladı:

"Ey mü'minlerin emîri! Basra halkı sayıca az, bedence zayıftır. Art arda kıtlıklar gelmiş, defalarca istilâ edilmiştir burası. Burada çok alan gözünü yere dikip uzun uzun düşünmek zorunda kalmış, az alan ise geliri azaldığı için kendini fakir saymıştır. Böylece bir sıkıntı hasıl olmuştur. Eğer mü'minlerin emîri buradaki nefret ve kin ortamını görüyorsa, şöyle yapmalıdır: Fakirin ihtiyacı giderilmeli, yarası olanlar sarılmalı, zorda olanlara yardım edilmeli, art arda gelen isyanlar ve istilâlar önlenmeli, kıtlıklara karşı tedbir alınmalı, halka gerektiği şekilde ihsân edilmelidir ki bela kalksın, hüzün yok olsun, sorgulamalar bitsin. Dikkat etmelisiniz, 'Efendi' demek; ihsânını umûmî kılan, sadece özel bir zümreye ait kılmayan, avâm ve havâssı âsâyişe çağıran, kimseyi kimseden aşağı görmeyen demektir. 'Efendi insan' odur ki kendisine iyilik yapıldığında teşekkür eder, kötülük yapıldığında ise affeder." Muâviye, Ahnef'in bu sözlerinden sonra, "Tamam burada dur, aynen dediğin gibi ey Ebû Bahr!" dedi. Sonra şu âyeti okudu: "And olsun sen

onların sözlerini üslûbundan tanırsın! Allah amellerini bilir.”1

Süfyân-ı Sevrî anlatıyor: Halife Mehdî hacca gittiğinde “Bana Sevrî’yi bulun!” deyince evimin ortasında muhafızları buldum. Vakit gece yarısıydı. Tuttular beni Mehdî’nin karşısına çıkarttılar. Mehdî beni karşısına aldı ve şöyle sordu: “Niçin yanımıza gelmiyorsun? İşlerimiz hususunda sana danışır, ne emredersen onu yapar, bizi neden men edersen vazgeçerdik, iyi olurdu.” dedi. Ben de: “Söyle bakalım, şu yolculuğa ne kadar harcadın?” dedim. “Bilmiyorum, benim yazıcılarım ve vekillerim var, onlar bilirler.” dedi. Ben, “Söyle bakalım, yarın Allah’ın huzuruna çıktığın zaman ne cevap vereceksin? O seni bu hususta sorguya çekince özrün ne olacak? Bak Ömer b. Hattâb hacca gittiğinde kölesine ‘Bu yolculuğumuzda ne kadar harcadık?” deyince, onun cevabı üzerine ‘Ömer şöyle demişti: ‘Yazıklar olsun bize! Beyt-i mâli tamtakır ettik!’ Süfyan’ın vaazı burada bitiyor.”

Zührî anlatıyor: Süleyman b. Abdülmelik’in huzuruna çıkıp gayet güzel derdini anlatan bir adam biliyorum. Onun sözlerinden daha iyisini hiç işitmedim. Şöyle demişti: “Ey Emîr! Benden bir cümle dinleyeceksin. Bunlar dinin, mülkün, âhiretin ve dünyanın ıslahı için gerekli cümlelerdir.” Adam destur alınca devam etti: “Aslında halletmek istemediğin şeyler için güya yapılmasını arzuluyormuşsun gibi emir yağdırma hiç kimseye! Kolay yükselişler seni aldatmasın, inişi de pek rezil olacaksa eğer! Bil ki yapılan tüm işlerin bir karşılığı vardır! Akıbetten sakın! Felaketlerin âni baskınları vardır. Uyanık ol!” Zührî’nin rivayeti burada bitti.

İbn Semmâk, Hârûn Reşid’in huzuruna çıkınca Halife: “Bana öğüt ver!” dedi. İbn Semmâk da anlatmaya başladı: “Ey Emîr! Allah Sübhanehü Teâlâ yeryüzünde sana halifelik nasip etmiş. Öyle ise sen de sadece Allah’ın razı olacağı şeyler yap! Sen Resûlullah’ın amcaoğlundan gelirsin,

halifeliğe de lâyık birisin. Ey Emîr! Kim boynundaki ağır yüklerden kurtulmak istiyorsa bu dünyada önce kendini azâd etmelidir! Ey Emîr! Dünya kime güzel yanlarını göstermiş, lezzetinden nasipdâr etmiş ise âhiret o kula acılarını tattıracaktır! Ey Emîr! Allah'tan niyazım odur ki, genişliği gökler ve yer olan cennete doğru gidesin! Cennete çağrılıyorsun, ama senin hiç nasibin yok! Ey Emîr! Sen tek öleceksin, tek başına sorguya çekileceksin ve mahşere de pişmankâr bir vaziyette geleceksin! Biz, sen, hepimiz bir gurbet diyarındayız. Hepimiz göçmen komşularız!" İbn Semmâk'ın sözleri burada bitiyor.

Süleyman b. Abdülmelik hacca gittiğinde Ebû Hâzım'ın yanına çağrılmasını emretti. Geldiğinde "Konuş ey Ebû Hâzım!" dedi. Ebû Hâzım "Ne konuşayım?" deyince, "Bu işi bırakmak, emirliği terk etmek mevzuunda öğüt ver." dedi. Ebu Hazım, "Ama senin işlerin devam ediyor." deyince Süleyman: "Nedir hatalar, ne yapmalıyım?" dedi. Ebû Hâzım: "Sadece helâl olanı al, bir görev verdiğinde liyakati olana teslim etmeyi düşün!" Halife: "Buna kimin gücü yeter?" deyince Ebû Hâzım: "Allah'ın senin gibi emirlik ihsân ettiği kullarının gücü yeter!" Halife, "Bana öğüt vermeye devam et!" deyince Ebû Hâzım: "Ey Emîr! Bu iş sana senden öncekilerin ölmesiyle gelmiştir. Bu güç ve kudret nasıl geldiyse öyle çıkacaktır elinden! Ey Emîr! Rabbini tenzîh et! O'nu an! O'nun nehyettiği yerlerde olmayasın, bilakis emrettiği yerlerde bulunmalısın. Ey Emîr! Sen bir çarşısın. Sende yapılan tüm harcamalar iyilik de olsa kötülük de olsa senin hesabına olacaktır. Artık hangisini beğeniyorsan onu al!" Halife şöyle dedi: "Ne oluyor sana, niçin bizim yanımıza gelmiyorsun?" Ebû Hâzım şu cevabı verdi: "Size gelip de ne yapacağım. Bana yakın olsanız, beni büyük bir sınavla başbaşa bırakacaksınız. Senden korkacağım hiçbir şey yok! Senden hiçbir şey umut etmiyorum!" Halife: "Bana ihtiyaçlarını söyle bakalım." deyince Ebû Hazım: "Ben ihtiyaçlarımı senden daha güçlü

olana arz ettim. Bana ne verdiyse kabul ettim. Bana neyi yasakladıysa razı oldum, boyun eğdim.” Allah şöyle buyuruyor: ‘Senin rahmetini onlar mı paylaşmaktadırlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık, birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık. Rabbi’nin rahmeti, onların toplayıp yığmakta oldukları şeylerden daha iyidir.’2 “Söyle ey Emîr! Kendisine verilen çok ise, kim eksiltebilir o kulun nasibini? Ya da kısmeti az ise kim çoğaltabilir?” Halife Süleyman bu öğütler üzerine sarsıla sarsıla ağlamaya başladı. Halife’nin meclisdaşlarından bir adam ileri fırlayarak: “Mü’minlerin emirine çok kötü davrandın! Onu nâhoş bir hale soktun!” dedi. Ebû Hâzım şu cevabı verdi: “Sus! Allah Teâlâ alimlerden söz almıştır. Tâ ki onlar insanlara gerçekleri beyan etsin, hiçbir şey saklamasın diye!” Ebû Hâzım Halife’nin yanından çıkıp evine vardığında, arkasından hediyeler gönderildiğini duydu; ama hepsini reddetti ve haberciye şöyle dedi: Ona de ki: “Ey Emîr! Ben bunu senin için dahi uygun bulmuyorum. Kendim için nasıl uygun bulabilirim? Böyle bir şey yapmamalıydın!” Ebû Hâzım’la ilgili rivayet burada bitiyor.

Fadl b. Rebî anlatıyor: Hârûn Reşîd hacca gittiğinde bizim eve uğradı, uyuyordum. Ansızın kapı çalındı, “Kim o?” dedim. Dışarıdan gelen bir ses: “Kapıyı aç! Emîrü’l Mü’minîn gelmiştir.” diyordu. Koşa koşa çıktım: “Ey Emîrü’l Mü’minîn niye bana haber göndermedin? Hemen yanına gelirdim!” dedim. Dedi ki: “Hayır, hayır! Birden aklıma soru soracağım bir adamı aramak fikri doğdu!” dedi. Ben, “Burada Süfyân b. Uyeyne var, ona sorabilirsin.” dedim. Halife, “Beni oraya götür.” dedi. Süfyân’ın yanına vardık. Kapıyı çaldık. “Kim o?” dedi. Ben, “Aç kapıyı! Emîrü’l Mü’minîn geldi” dedim. Aşağıya koşa koşa indi: “Ey Emîr! Keşke haber gönderseydin, senin yanına gelirdim” dedi. Hârûn Reşîd yanındaki hizmetçisine, “Ona getirdiğimiz şeyi ver” dedi. Süfyân biraz duraksadı. Halife, “Senin etrafa

borcun var mıydı?” deyince Süfyan, “Evet” dedi. Halife yanındaki hizmetçisine, “Abbâs! Süfyan’ın borcu için gerekeni ver!” dedi. Sonra oradan çıktık. Yürüyorduk. Halife bana dönerek, “Senin dostun da benim ihtiyacımı gidermedi, bana bir adam bul da ona içimdeki soruyu yönelteyim” dedi. “Bak şurada Abdurrezzâk b. Hemmâm var!” dedim. Halife, “Bizi oraya götür, ona da soralım” dedi. Beraberce oraya gittik, kapıyı çaldık. “Kim o?” deyince: “Kapıyı aç, mü’minlerin emîri geldi!” dedim. Dışarı koşarak süratle kapıya geldi. Şöyle dedi: “Bana haber gönderseydin yanına gelirdim sultanım!” Halife: “Getirdiğimiz şeyden biraz al!” dedi. Halife’yle Abdürrezzâk biraz konuştular. Halife, “Borcun var mı?” dedi. “Evet” cevabını alınca, “Abbas, Abdürrezzak’ın borcu için gerekli miktarı çıkar.” dedi. Oradan da kalktık. Hârûn yine bana dönerek: “Senin bu dostun da benim ukdemi çözemedi, şöyle derdime merhem olacak bir adam bul bana!” dedi. Ben, “Bak! Hemen kenarda Fudayl b. Iyâd var.” dedim. Halife, “Bizi oraya götür.” dedi. Oraya gittik. Fudayl namazda kıyam halindeydi. Allah’ın âyetlerini okuyordu, onu duyuyorduk. Kapıyı çaldım. Selam verip “Kim o?” dedi. Ben, “Aç Emîrü’l Mü’minîn geldi.” dedim. Fudayl: “Benim emirle ne işim var, niye geldi?” deyince “Fesubhânallah,! Sen emire itaat etmekle yükümlü değil misin? Yoksa Resûlullah’tan şöyle bir hadis geldiğini bilmiyor musun?” Buyurur ki: “Müslüman kendini küçük düşürmemelidir.”3 Bu sözlerim üzerine kapıyı açtı, beraberce odaya çıktık. Kandili söndürdü ve bir kenara dikildi. Onu el yordamıyla aradık. Nihayet Hârûn benden daha önce buldu. Fudayl, “Bu ne yumuşak el! Yarın Allah’ın azabından kurtulursan ne âlâ!” dedi. Kendi kendime, “Adamcağız gece vakti temiz bir kalp ile hoşça kelâm eyledi.” diyordum. Hârûn, “Sana getirdiğimiz şeyi almaz mısın?” dedi. Fudayl, “Ne için getirdiniz? Sen hem kendine yazık ettin, hem de seninle beraber bu emaneti yüklenen onlarca kişi sana yazık ettiler. Onlara sorsaydın ya,

hepinizin örtüsü kalkıp amelleri okunduğunda, biri senin mes'uliyetin altında işlediği günahı senin sırtından alacak mı? Onların içinde seni en çok seven, yarın senden en çok kaçan olacak!" Fudayl bu sözlerden sonra şu hâdiseyi anlattı: 'Ömer b. Abdülazîz, hilâfet makamına geldiğinde Sâlim b. Abdullah'ı çağırdı. Onunla beraber Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve Recâ b. Hayvede geldiler. Ömer onlara dedi ki: 'Görüyorsunuz; Ben böyle bir imtihan ile karşı karşıya kaldım. Bana yol gösterin!' Fudayl bu rivayeti yaptıktan sonra Hârûn'a döndü: 'Ömer hilafeti imtihan sayıyordu! Sense ey Hârûn, hilafeti dostlarınla beraber eğlenceli bir nimet sayıyorsun! Ömer'in yanına gelenlerden Sâlim b. Abdullah şöyle demiştir: 'Yarın Allah'ın azabından emin olmak istiyorsan dünyadan elini eteğini çek! Dünya bir oruç olsun, ölümün de iftar!' Muhammed b. Kâ'b da şöyle dedi: "Eğer Allah'ın azabından kurtulmak istiyorsan, ümmete karşı şöyle bir tavır takınmalısın: Müslümanların büyüğü senin baban olmalı. Müslümanların orta hallilerini bir kardeş saymalısın, küçüklerini ise evladın gibi görmelisin! Babaya iyilik et, kardeşe merhamet, evladına şefkat! Reca b. Hayve de şu öğüdü verdi: 'Yarın Allah'ın azabından kurtulmak istiyor musun? Kendin için neyi uygun gördüysen Müslümanlar için de onu seç. Kendine neyi yakıştıramıyorsan Müslümanlara o hali yakıştırma! Müslümanları o hale düşürme! Bu tavsiyeleri yerine getirdikten sonra ne zaman ölürsen öl! Ancak böyle rahat edebilirsin! Sana bunları söylüyorum ama, ayakların kaydığı günde halin ne olacak diye senin adına da korkuyorum ey Emîr!'

Fudayl bu hâdiseyi anlattıktan sonra şöyle dedi: "Allah seni rahmeti ile kuşatsın ey Emîr! Senin yanında böyle güzel uyarılarda bulunan dostların var mı?" Hârûn hüngür hüngür ağladı ve bayıldı. Fudayl'a dedim ki: "Emîr'e biraz şefkatli davransan daha iyi olmaz mıydı?" Fudayl, "Ey İbn Rebî! Sen ve dostların onu öldürdünüz! Esas şefkatli

davranan ve ona merhamet eden benim!” Halife az sonra ayıldı ve Fudayl’a dönerek: “Bana yeniden öğüt ver!” dedi. Fudayl, “Ey Emîrü’l-Mü’minîn! Bize gelen rivayetlere göre şöyle bir hâdise vuku bulmuş: Ömer b. Abdülaziz’in vergi tahsildarlarından birisi Ömer’e bir hususta şikâyetçi olmuş. Ömer şu mektubu yazmış: ‘Ey kardeş! Cehennemliklerin ateşte nasıl uykusuz kalacağını düşün! O azabın sonsuzluğunu düşün! Bu fikir seni Rabbinle başbaşa koyacak, uyku tutturmayacaktır. Sakın ha bu yolda kayanlardan olmayasın, yoksa işin biter.’ Vergi tahsildarı bu mektubu okuyunca bulunduğu yerden hemen kalktı, şehirleri aştı, huzura çıktı. Ömer, ‘Ne oldu, niçin geldin?’ diye sorunca şu cevabı verdi: ‘Mektubunla kalbimi yerinden oynattın. Bundan sonra kesinlikle senin memurun olmayacağım, ruhumu teslim edinceye kadar!’ Hârûn bu olayı dinledikten sonra da ağladı ve “Devam et Fudayl” dedi. Fudayl yine sözü aldı: “Ey Emîr! Hz. Peygamber’in amcası Rasûlullah’ın huzuruna çıktı ve dedi ki: ‘Ey Rasûl! Bana emirlik ver, yöneteyim!’ Rasûlullah: ‘Ey Abbas, ey Elçi’nin amcası! Sana can veren bir nefes, hesabına katlanamayacağın emirlikten çok daha iyidir! Emirlik, kıyamet günü insanların pişmanlık duyacağı âh ü vâh getiren mes’uliyettir!4’ Hârûn yine ağladı: “Allah seni rahmetiyle kuşatsın ey Fudayl, devam et!” dedi. Fudayl devam etti: “Ey yakışıklı, ey cümle halkın hesabını kıyamette Allah’ın huzurunda vermesi zorunlu olan ağır yüklü kişi! Bu hoş yüzünü ateşten korumaya gücün yetiyorsa koru bakalım! Eğer sabah akşam kalbinde yönettiklerine karşı bir zulüm ve aldatma hissi olduğu halde hayatını sürdürüyorsan yazık sana! Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyuruyor ki: Kim tebâsına karşı zulüm ve aldatma hissi ile sabahlarsa cennetin kokusunu alamaz!” Hârûn yine ağladı ve sordu: “Ey Fudayl, borcun var mı?” Fudayl, “Benim Rabbime borcum var! Henüz hesaba çekmedi. Yazıklar olsun bana. Beni hesaba çektiğinde ne diyeceğim? Hele

hele beni karşısına alıp sıkı bir sorgulamayla terlettiğinde, hele bana delilini ilham etmediğinde halim ne olacak?” dedi. Hârûn, “Ben, diğer insanlara borcun var mı? Bunu kastetmiştim.” dedi. Fudayl, “Rabbim bana bunu emretmedi, O’nun va’dine inanmamı, fermanına boyun eğmemi emretti.” Şöyle buyuruyor: Ben cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri için yarattım. Onlardan rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istemiyorum. Allah rezzâktır, güç sahibidir, metindir.5 Hârûn, Fudayl’a dönerek: “Bak burada elli dinar var. Al bunları, ailene harcarsın. Hem Allah’a ibadet ederken sana destek olur.” dedi. Fudayl, “Sübhânallah! Sana kurtuluş yolunu gösteriyorum da benim bu nasihatımı böyle bir dünyalık ile mükâfatlandırıyorsun ha!” dedi. Ardından şu duayı ekledi: “Allah seni selâmete eriştirsin, seni başarılı kılsın.” ve sustu. Bizimle bir şey konuşmadı. Onun evinden çıktık. Hârûn bana dönerek: “Bak eğer bir adama götüreceksen böyle bir adama götür: Bu adam, zamanımız müslümanlarının en iyisidir.” dedi. Fudayl b. Iyad’ın hanımı bizim kafile gittikten sonra eşine diyor ki: “Be adam! Nasıl zor bir halde olduğumuzu bilmiyor musun? Şu hediyeyi alsaydın ne güzel olurdu! Ferahlardık!” Fudayl cevap veriyor: “Sizinle benim durumum bir gruba benzer ki yaşlı develeri vardır, onun kazancından yiyorlar. Ey ehlim! Açlıktan ölün! Ama Fudayl’ı kesmeyin. Sizin bana tavsiye ettiğiniz hediyeyi kabul etmem, Fudayl’ı kesmek gibidir.” Reşid bu hâdiseyi duydu ve dedi ki: “Gidin, Fudayl’ı bir görün, belki biraz hediye kabul eder!” İbn Rebî devam ediyor: Fudayl’ın yanına gittik. Bizim geldiğimizi görünce evinden çıktı, toprağın üzerine oturdu; Hârûn da gelmişti. Fudayl’ın yanına çömeldi; karşılıklı konuşmak istiyordu, ama Fudayl’ın hiç cevap vermeye niyeti yoktu. Biz bu haldeyken siyah bir cariye gözüktü, bize dönerek: “Bakın, ihtiyar adamcağıza ne kadar eziyet verdiğinizin farkında mısınız? Bu gece ona işkence ettiniz! Allah sana rahmet etsin ey Emîrü’l Mü’minîn! Ne

olursunuz o adamcağızı kendi haline bırakınız!” dedi. Biz de bıraktık ve geldik.

Şebib b. Şeybe, Halife Mansûr’a şöyle öğüt vermiş: “Ey Emîr! Allah senden mülkce üstün hiç kimseyi kılmamış. Sen de öyle şükret ki ibadet ve şükürde senden daha iyi durumda bulunan kimse bulunmasın!” Amr b. Ubeyd, Mansûr’un huzuruna çıkıyor ve şu âyetleri okuyor: “Fecre and olsun, on geceye de and olsun.” sûrenin başından, “Rabbin muhakkak gözetleyicidir.”6 âyetine kadar geliyor ve diyor ki: “Rab Teâlâ herkesin ne yaptığını bilir! Ey Emîr! Allah’tan kork. Senin kapılarında alevli bir ateş var! Orada Allah’ın kitabıyla amel edilmiyor. Rasûl’ün sünneti uygulanmıyor! Sen dostlarının işlediği her şeyden sorumlusun. Ama onlar senin hatalarından mes’ul değil. Sakın ha kendi âhiretini mahvederek onların dünyasını mamûr etmeye kalkma! Memurlarına öyle davran ki seni râzı edecek şeyin adalet olduğunu bilsinler. Adaletten hoşnut olmayanlar bile sana yaklaşırken adaletini vesîle edeceklerdir!” Orada bulunan Süleyman b. Mücâhid: “Sus! Mü’milerin emiri’ni kedere boğdun” deyince o şöyle diyor: “Yazıklar olsun sana ey İbn Mücâhid! Bunca zaman Emir’e hiç öğüt vermediğin, uyarmadığın yetmiyor mu? Bir de onunla uyarıcılar arasına engel koyuyorsun ha! Ey Emîr! Allah’tan kork. Bu adamlar kendi menfaatleri için seni aracı edinmişler. Sen ineğin boynuzlarıyla karşı karşıya kalıyor, zorluğa katlanıyorsun; ama senin dışındakiler ineği sağıyor.7 Ey Emîr! Bu adamlar Allah huzurunda sana hiç faydası dokunmayan kimselerdir. Seni sorgudan kurtaramayacaklardır!” Bu rivayet burada bitti.

El-Evzâî, Mansûr’a şöyle demiş: “Ey Emîr! Bilmiyor musun, Rasûlullah’ın elinde kuru bir çubuk vardı. Misvak olarak kullanıyor ve bununla münâfıklardan korunuyordu. Cibrîl (a.s) Elçi’nin (s.a.v) yanına geldi ve dedi ki: ‘Ey Muhammed! Elindeki bu çubuk edir? Onu at da şu insanların kalbi korkuyla dolmasın,”8 Ey Emîr! Bir de haline

bak! Müslümanların kanını akıtmak, derilerini kırbaç darbeleriyle parçalamak, mallarını yağmalamak ne büyük bir fecâattir. O Peygamber ki, gelmiş geçmiş tüm günahlarının affedildiği Kur'ân'da beyan ediliyor. Kasıt olmaksızın bir bedevîye vurduğunu sandığı kamçıdan ötürü pişmanlık duyuyor, kısasa çağırıyor.9 Senin halin nice olacak ey Mansûr! Cibrîl (a.s) Rasûl'e şöyle buyurdu: "Allah-u Teâlâ seni, yönettiklerinin kalbini kıran bir zorba olarak göndermemiştir."10 Ey Emîr! Ateşten bir elbise olsa ve yeryüzünü sarsa, tümünü baştan sona kül ederdi. Ya bu ateşten gömleği giyen kimsenin hali nice olur? Eğer cehennemdeki ateş zincirlerinden bir halka koca bir dağın üzerine bırakılsaydı, dağ erir su gibi akardı. Peki bu yolda hiç durmadan yürüyen ve boynuna habire günah yığanın hali nice olur?" Bu rivayet burada bitti.

Hikmet sahibi sözü dinlenir bir adam zamanın hükümdârının huzuruna çıkmış ve şöyle demiş: "İnsanlar içinde en çok cömert davranması gereken kimse Allah'ın kendisini ihsânlara boğduğu kimsedir ve en âdil davranması gereken; Rab Teâlâ tarafından kudret sahibi kılınan kimsedir. Öyleyse ey hükümdâr! Elindeki nimetleri dağıtmaya devam et ki üzerindeki borcu ödeyesin!"

Rivayet olunduğuna göre bir bedevî Hişâm b. Abdülmelik'in karşısına çıkıyor ve şöyle diyor: "Ey Emîr! Seninle üç yıl geçti milletin üzerinden; birincide etler yendi, ikincisinde yağlar eridi, üçüncüsünde ise kemikler parçalanmaya başladı. Senin yanında öyle çok mal var ki! Eğer Allah içinse bu mallar, hemen onu Allah'ın kulları arasında taksim et. Eğer bu mallar kulların kendisine ait ise, niçin onlara dağıtmıyorsun? Eğer sizinse, Allah rızası için sadaka olarak veriniz bunları! Allah iyilik yapanların ecrini mutlaka verecektir." Hişâm bu öğütten sonra emîr veriyor ve oradaki mallar insanlara dağıtılıyor. Ârâbî de bir parça sunuyor. Adam şöyle diyor: "Söyleyin bakalım müslümanların her birine de bu kadar verildi mi?" Hişâm:

“Hayır, bu işle beytü’l mal ilgilidir, onlara gereken miktar o müesseseden verilmiştir.” diyor. Bedevî şöyle diyor: “Hayır, Emîrü’l Mü’minîn adına halkın ileri gelenlerine gönderilen bu malda benim gönlüm yoktur, buna ihtiyacım da yok.”

Adamın biri Ömer b. Abdülazîz’e şöyle diyor: “Ey Emîr! Benim sana şu anda vereceğim öğütleri iyi tut. Hasımlarının çokluğu kıyamet gününde Allah ile karşılaşacağını sana unutturmasın. O zaman ameline güvenemeyeceksin ve günahlardan uzak olmadığını da anlayacaksın.” Ömer bu söze ağlıyor. Sonra tekrarlatıyor ve sürekli bu sözü söylemeye başlıyor kendisi. Üzüntüyle soruyor: “Bir ihtiyacın var mı?” Adam şöyle diyor: “Senin Azerbaycan’daki tahsildarın benden on iki bin dirhem gasb etti.” Ömer diyor ki: “Hey! O adama gereken talimatı yazın; buradaki zavallıya malını iade etsin.”

Ziyâd, Ömer b. Abdülaziz’in huzuruna çıkınca halife şöyle diyor: “Ziyâd! Ümmet-i Muhammed’in emirliğini almakla ne büyük bir imtihan içine düştüğümü görüyor musun?” Ziyâd diyor ki: “Ey Emîr! Vallahi başımdaki kılların hepsi teker teker kopsa ve vücudumda da hiçbir kıl kalmasa yine de mes’uliyetinin ne kadar büyük olduğunu idrâk edemezsin. İçinde bulunduğun şu halden kurtulmak için çalış çabala. Ey Emîr! Karşısında çok çetin hasımlar bulunan bir adamın hali nice olur?” Ömer “Elbette kötü bir haldedir.” deyince, Ziyâd: “Peki onun iki tane çetin hasmı olursa ne olur?” diye sorar. Ömer, “Daha kötü bir halde olur.” der. Ziyâd, “Peki üç tane olursa ne olur?” der. Ömer, “Artık uyku tutmaz, hayat ona zehir olur.” der. Ziyâd şu cevabı verir: “Allah’a yemin olsun ki Muhammed ümmetinden kim varsa o senden davacı olacak, hasmın olacaktır” der. Ömer ağlar ve Ziyâd, “Keşke bunları sana söylemeseydim.” der.

Muhammed b. Kâ’b, Ömer b. Abdüazîz’e der ki: “Ey Emîr! Dünya bir panayır yeridir. İnsanlar orada âhiret için kâr edecek şeyleri yaparak çıkarlar. Bazen de zarar ile çarşının sonuna gelirler. Nice kavimler nice topluluklar var ki senin

yaşadığın şu hal onları aldatmış, ölüm gelince dünyadan azığı tükenmiş bir halde çıkmak zorunda kalmışlardı. Âhiret için hiçbir şey alamadılar dünyadan. Onları zerrece iyilikle anmayan bir varisler grubu mallarına kondu ve ölenler kendilerini hesaba çekecek Rabbin huzuruna varmışlardı bile. Ey Emîr! Seninle görüşmek isteyen adama yol ver, yanına gelsin, derdini anlatsın. Seninle yan yana yürümek isteyenlere de yol ver, onları da düşün. Gereken karşılık ne ise onu vermelisin. Sakın ha bozulmuş ve senden gayrısına da felâket getirmiş bir mala yönelmiyesin! Ey Emîr! Kapını açık tut, perdeni kalın etme, mazluma yardım et.”11

Adamın biri hükümdârın huzuruna çıkınca gazabını çekmiş: Adam hükümdârın şiddetini görünce der ki: “Sen gök gibisin, gürüldediğin ve çaktığın zaman tıpkı gök gibi rahmetin de yakın olur.” hükümdâr bu cevabı dinleyince sakinleşmiş ve adamı ihsâna boğmuş. Endülüslü Mansûr b. Ebî Âmir başkasına ait bir araziye el koymak ve yerine daha güzel bir mıntıka vermek arzusunda bulunmuş. Bu dileği için de fakihleri sarayında toplamış; fetva isteyecekmiş, ama alimler bu işin kesinlikle caiz olmadığını söylemişler. Sultan hiddetlenmiş. Vezirleri arasında aceleci tavrı ve kıyıcılığı ile meşhur birini alimlere göndermiş. Vezir fukaha gürûhunu karşısına alıp başlamış söylenmeye: “Emîrü’l-mü’minin size emir veriyor: Ey kahrolası şeyhler, ey insanların mallarını helâl edip yiyenler, ey yetim malına düşenler, ey kötülüğün şahitleri, ey rüşvetçiler, ey birbiriyle çekişmeyi tavsiye edenler, ey şerrin takipçileri, ey işleri birbirine karıştıran ve tutkularına esir olmuş kimselerden rivayet alan yalancı bilginler! Siz kahrolun! Sizin görüşleriniz de yerin dibine batsın. Allah aziz kılsın emirimizi. Adam sizin rızkınızı eskiden beri veriyor, hâinliğinizi, emanete karşı nasıl alçakça davrandığınızı biliyor ama sabrediyor. Gün geldi, sizin görüşünüze ihtiyacı oldu; hem de koskoca ömrü içinde belki de böyle bir şeye ilk defa muhtaç olmuştu. Siz onun iradesine uygun davranmadınız! Onun, hakkınızda neler

düşündüğünü biliyor musunuz? Böyle yapacağınızı zannetmemişti. Vallahi sizi huzuruna çıkartacak, maskelerinizi düşürecek ve aranızda gerekeni yapacak hem de neler neler yapacak." Vezir'in bu ağır sözlerini dinleyen ulema grubu içerisinde yaşlı ve minnet borcu olan bir zavallı konuştu: "Emîrü'l-mü'minîn'in söylediği sözlerden ve kızgınlığından ötürü Allah'a sığınırız ve ondan af istirham ederiz!" Fakat şeyhin bu sözüne grubun lideri Muhammed b. İbrahim b. Cenûn şiddetle karşı çıktı. Muhammed, sert ve kesin bir eda ile şöyle dedi:

"Niçin tevbe edecekmişiz ey şeyh? Biz senin tevbenden de savunduğun hususlardan da uzağız." Cesur adam vezire döndü: "Vezir, vezir! Sen ne kötü bir tebliğcisin. Emîrü'l mü'minîn adına bize attığın bu sözler, bu taşlamalar esas sizlerin özelliğidir. Hani o sayın emîrinin hizmetçiler gürûhunun özelliği bunlar. Sizsiniz bâtıl yere insanların mallarını kapış kapış eden! Zulmünüzü helâl gören! İnsanlar arasında terör dalgası estirerek gasb eden! Hayatlarını rüşvet, adam kayırma ile idâme ettiren! Yeryüzünde anarşi rüzgârı estiren sizsiniz! Bize gelince; öğünmek yok, ama bu saydıklarınız bizim vasıflarımız değildir. Dininde şüphe edilecek bir adamdan gayrısı söyleyemez bunu bize. Biz doğru yolun kılavuzları karanlıkları aydınlatan kandilleriz. İslâm bizimle güç kazanır. Helâl ve haram bizimle ayrılır. Hükümler bizim vasıtamızla uygulamaya geçirilir. Farzlar bizim sözümüzle uygulanır. Hukuk tümüyle ancak bizim vasıtamızla insanlar arasında eşit olarak tatbik edilir. Kanın korunması, ırzın korunması bizim bilgimizle mümkündür. Eğer Emîrü'l-Mü'minîn bize bazı hususlarda sitem etmiş, gazap göstermişse hiçbir günahımız yoktur." Bu cesur alim, vezirin bazı sözlerinden de müthiş bir öfkeye kapılmış, ona dönerek şunu söylemişti: "Bizim dile getirdiğimiz şeyleri sultana ulaştırmakta yavaş davranacaksın ve gönlünden geçen çirkin hallerin en kötüsünü isteyeceksin bizim

hakkımızda. Ayrıca yüz yüze geldiğimizde böyle bir şey söylemediğini bize fısıldayacaksın! Ancak seni anladık. Sultana cevabımızı gönderiyoruz, hem de en elverişli olan sözlerle. Sen hükümdâra yumuşak davranıp yağ çekersin. Onun sırrını yaymaz ve ona söylediğimiz sözlerden ötürü bize diş bilersin. Bilmekteyiz ki Emîrü'l-Mü'minîn isteğinin kâbil olmadığını gördüğü için, kapıldığı bizim hakkımızdaki yanlış zanna devam etmeyecektir. Bizim niteliklerimizin ne olduğu hususunda bu inancını sürdürmeyecektir. O, bizim uyarılarımız ve yol gösterişimiz sayesinde basiretine yeniden kavuşacaktır. Eğer bizim için söylediğin o aşağılık kelimeleri Sultan'ın yanında söylerken biz de orada bulunsaydık, Allah korusun Sultan öyle bir yanlışlığa düşerdi ki yaptığı tüm işlerin başarısızlığa uğrayacağı, başından sonuna kadar hilafeti için aldığı sözün de* bozulacağını gün gibi biliyoruz. Bizim hakkımızda senin anlattığın kadar ağır yargılarda bulunan bir sultana, ne savaşta ne de barışta hiçbir belge imzalamayız. Alışveriş, hibe, köle azadlığı, sadaka ve benzeri ancak bizim danışmanlığımız ve şahitliğimizle mümkün olan hususların hiçbirinde ona yardımcı olmayız. Bizim görüşümüz budur vesselam..." Bu cesur ve sarih konuşan bilginin sözleri bitince fakihler kalkıp dağıldılar. Sarayın kapısına gitmediler. Elçiler, tellallar onları çağırıyordu. Sonunda hükümdârın huzuruna çıkmak niyetinde olacaklar ki saraya doğru yöneldiler. Kendileriyle yüzgöz olan vezir onları en derin hürmetle karşılıyordu. İçeri girdikten sonra büyük itibar gördüler, hükümdâr ve erkanı vezirin söylediği sözlerden ötürü alimlerden özür diliyordu. hükümdârın sözcüsü bilginlere şöyle dedi: "Emîrü'l-Mü'minîn kapıldığı pür hiddet halinden ötürü sizden özür diliyor ve şeytandan Allah'a sığınıyor. Size cefâ yapmaya sevk edecek her türlü meylinden kendini Allah'a sığındırarak huzur bulmaya çalışıyor. Size duyuruyor ki o, kendisinden sadır olan tüm yanlışlıklar hususunda büyük bir pişmanlığa gömülmüş, size

saygı göstermesi, haklarınızın korunması hususunda sağlam bir bilince kavuşmuştur. O sizin münasib gördüğünüz şekilde, elbise ve diğer ihtiyaçlarınız için gerekli her türlü yardımın yapılmasını emretti, amacı sizin gibi basiretli bir ulema topluluğundan razı olduğunu belli etmektir. Mâbeyincinin bu sözlerinden sonra bilginler hükümdâr için hayır duada bulundular. Kendileri için hükümdârın verdiği şeyleri aldılar. Muzafferâne bir eda ile saraydan çıktıklarında onlara zerrece bir felâket dokunmamıştı.

Mâlik b. Dinar, Mühelleb'in yanına vardığında valinin eteklerini gururla yerde sürüdüğünü, burnunu havaya dikip sükseli bir tavırla yürüdüğünü görünce şöyle seslendi: "Elbisenin yerlere değen kısmını kaldır, daha mütevazı ol!" Mühelleb, Mâlik'e başını çevirerek "Sen beni tanımıyor musun?" deyince Mâlik şu cevabı verdi: "Evet ben seni tanıyorum. Senin çıkışın zerrecikler halinde meni, bitişin ise insan dışkısı gibi kokan bir leştir. Sen bu iki durak arasında içinde işkembe taşıyorsun."

Rivayet olunduğuna göre adamın biri Abdullah el-Ömerî'ye şöyle demiş: "Bak Hârûn Reşîd tavaf yapıyor. Onun önünü açayım. Sa'yını (Safâ ile Merve arasındaki gidişini) daha rahat yapsın. Hârûn: "Hayır bu işi bırak; Allah benim hesabıma yaptığın bu iyilikten ötürü sana ecir versin. Sen benim muhtaç olmadığım bir iyilik yapmaya çalışıyorsun." dedi. Adam Hârûn'a iyice sokuldu ve şöyle dedi: "Hârûn, Hârûn!" Hârûn adama, "Buyur ey amca, ne istiyorsun?" deyince adam: "Bak bakalım, burada ne kadar insan görüyorsun?" dedi. Hârûn, "Bilinmez. Ancak Allah buradakilerin sayısını bilir." dedi. Adam, "Bilmelisin ki herkes kendi yaptığı işlerden sorguya çekilecek; ama sen tek başına herkesin yaptıklarından sorguya çekileceksin. Bak bakalım o kadar övünülecek bir halde misin?" Hârûn ağlamaya başladı ve oturdu. Hizmetçileri ona gözyaşlarını kurutması için mendil sunuyorlardı. Adam sözlerine devam etti: "Vallahi kişi kendi malının artması için çalışıp

çabaladığı halde yine bu çabasından ötürü hesaba çekilecek, zor bir sorgudan geçirilecektir. Peki ya Müslümanların malları hususunda tasarruf sahibi olan, dilediğini yapan zavallının hali nice olacak?”

Rivayet olunduğuna göre Hasan b. Muhammed, Ömer b. Abdülaziz’in huzuruna çıkıyor ve şöyle diyor: “Ey Ömer! Üç sıfat vardır ki kim onları taşırsa imanını kemâle erdirmiştir.” Ömer, Hasan’a dönerek: “Söyle bakalım ey peygamberlik evinden gelen, risaletin madeninden çıkan ve Rasûl’ün dizlerinde oynayan kutlu kişi!” Hasan şu cevabı veriyor: “Hoşlandığı şeyler arasına hiçbir bâtılı karıştırmayan, sadece Allah rızası için isteyen. Gazab ve hiddete kapıldığında haktan sapmayan. Kudret sahibi olduğu, eli her şeye uzanabildiği vakit kendisine ait olmayanı gasb etmeyen. Bu üç kimsenin özelliğini bir araya getiren imanını kemâle erdirmiştir”.

Ömer b. Abdülaziz, hilâfete geldiğinde ülkenin her tarafından temsilciler geliyordu. Hicazlıları temsilen gelen grubun başında sözcü olarak küçük bir çocuk vardı. Ömer, “Senden daha yaşlı birisi konuşsun.” deyince, çocuk: “Allah Emîrü’l-Mü’minîn’i ıslah etsin. İnsan iki küçüğüyle; kalbi ve diliyle insandır. Allah-u Teâlâ bir kula bir lisan, Allah’tan korkan bir kalp vermişse, o konuşmayı hak etmiş, onun erdemi ve üstünlüğü dinleyenler tarafından tasdik edilmiş demektir. Ey Emîrü’l-Mü’minîn! Eğer iş yaşta olsaydı, senin oturduğun mevkide oturması gereken çok daha fazla insan bulunurdu bu ülkede.” Ömer, çocuğun bu sözlerine “Doğru söyledin delikanlı. Söyle bakalım ne diyeceksin?” dedi. Çocuk söze başladı: “Allah Emîrü’l-Mü’minîn’i ıslâh etsin! Biz hilâfeti tebrik etmek için buraya gelmiş bir heyetiz. Tahkir ve kötüleme amacıyla gelmedik. Allah’ın seni halife yapmakla bize nasib ettiği nimetin şükrünü eda etmek, bundan hoşnut olduğumuzu bildirmek için geldik. Buraya ne korktuğumuz için ne de mal sahibi olma tutkusuna kapıldığımız için geldik. Mal sahibi olma hırsına gelince, biz

senin yanından hemen ülkemize döneceğiz. Burada durmayacağız. Korktuğumuz için gelmedik demiştim. Çünkü biz senin zalim olmadığını biliyoruz, senden eminiz! Ömer: “Bana öğüt ver ey çocuk!” dedi. Çocuk, “Allah Emîrü’l-Mü’minîn’i salâha kavuştursun. Bilmelisin ki Rab Teâlâ’nın hilmi ve anında ceza vermemesi sebebiyle kendini aldatan; uzun ihtiraslara kapılan, insanlardan aldığı övgüler ile nefsini kabartan kişinin ayağı kaymıştır. Bu, cehennem ile karşı karşıyadır. Öyleyse ey Emîr! Allah’ın senin için azap göndermemesi ve yumuşak davranması sakın ha aldatmasın seni! İnsanların sana yağ çekmesi ve gelecek hakkında ihtiras dolu emellerin, seni kaplayıp ayağını kaydırmasın. Sen de cehenneme düşen kavmin takipçisi olmayasın, bilakis bu ümmetin salihlerinin yanına var, onlardan ol!” dedi ve sustu. Ömer çocuğun yaşını sorunca “on yaşlarında olduğunu” söyledi. “Neredensin, kimdensin?” diye sorunca, çocuk Hüseyin b. Ali soyundan geldiğini anlattı. Bu cevabı işiten Ömer şu beyitleri söyledi:

> “İlim talebinde ol. /İnsan doğarken alim doğmaz./ İlmin takipçisi hiçbir zaman câhil gibi değildir./ Kavmin en erdemli insanı dahi doğduğunda / Kendisi için şenlik yapıldığı sırada / Henüz hiçbir şey bilmiyordu./”

Yine buna benzer bir mevzuda elbisesine, giyimine kuşamına önem vermeyen Attâbî’ye deniyor ki: “Üstüne başına dikkat etsen daha iyi olmaz mı?” Şair Attâbî şu cevabı veriyor: “İnsan ancak edebi ve zekâsıyla yükselir. Elbisesi ve süsüyle değil! Allah, görüntüsü ve yakışıklılığı ile yükselmek isteyen insanı rezil eder. Hayır, Rabb’a yemin olsun ki insanın iki küçük uzvu; kalbi ve dili yücelmedikçe, derdi ve bilinci doğru bir yolda olmadıkça insan şeref sahibi olamaz.” Damra b. Damra, kral Münzir b. Münzir’in huzuruna çıktığında hakirâne bakışlarla karşılaştı. Kral bu bilge kişiyi küçümseyerek süzdü ve şöyle dedi: “Muaydlı adamı işitmen, görmenden daha hayırlıdır.”12 Kralın bu sözü üzerine Damra şöyle dedi: “Ey padişah! İnsanlar, önüne alıp boğazladığın ve kalitesine baktığın koyunlar gibi değildir. Kişi iki küçüğüyle, kalbi ve diliyle kişidir. Konuştuğu

zaman derdini ifade ediyor, söz söylediği zaman etkiliyor ise işte hakiki üstün insan odur. İnsanlar terazi ile tartılmaz. Çuvalla da büyüklüğü anlaşılmaz!" Kral, Damra'nın bu sözlerinden çok hoşlandı.

Rivayet olunduğuna göre Ruh b. Zenba, Mekke'ye doğru yola koyulmuştu ve hava son derece sıcaktı. Dostlarıyla beraber bir yerde konaklayıp çadır kurdular. Etraftan yemekler, soğuk şerbetler gelirken karşılarında birden yalnız bir çoban belirdi. Onu da yemeğe çağırdılar. Adam onların seslerini duyup gelince "Ben orucum, katılmayayım." dedi. Ruh, "Böyle bir sıcak günde oruç mu tutuyorsun?" deyince çoban şu cevabı verdi: "Günlerimin bomboş geçmesini mi bekleyeyim?" Ruh, "Sen günlerin konusunda ne kadar hassassın, ne kadar cimrisin ey çoban!" Ruh b. Zenba bu bilge çobana cömertçe davrandı ve hediyeler ihsan etti.

Rivayet olunduğuna göre bedevînin biri Süleyman b. Abdülmelik'in huzuruna çıkıp şöyle dedi: "Ey Emîr! Ben seninle bir şeyler konuşmak istiyorum. Hoş görmesen bile bu sözleri tut ve düşün! Çünkü, ardında senin kabul edeceğin, hoşuna gidecek sonuçlar vardır." Süleyman, "Söyle bakalım ey köylü!" deyince adam başladı: "Ben dillerin sustuğu, lâl olduğu şeyleri söyleyeceğim. Allah rızası için ve emanetimin yerine getirilmesi için! Sen kalitesiz insanları etrafına topladın. Onlar, dinleri karşılığında senin dünyanı satın aldılar. Rablerinin gazabından değil, senin gazabından korktular ve senin rızanı Rabbin rızasından üstün tuttular. Onların dünyası salah bulmayacaktır. Çünkü âhiretleri batmıştır. Kıyamet günü insanların en çok zarara uğrayanı âhiretini başkasının dünyası için satmış zavallılardır!" Süleyman, "Be adam iyi nasihat verdin. Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın da bana ve çevremdekilere rahmetle nazar etmesini umut ediyorum. Dilin de pek keskinmiş, ne kadar da ağır konuşuyorsun!" deyince bedevî

şöyle dedi: “Evet ey emîr! Ama senin iyiliğin için bunlar, senin kötülüğüne değil!” cevabını verdi.

İbn Ebî Ârûbe anlatıyor: Haccâc Mekke’ye doğru yola koyulduğunda Medine’yle Mekke arasında bulunan bir vâhâda konakladı. Yemek hazırlanması için emir verdi ve mâbeyncisine: “Bak bakalım! Bizimle kim yemek yiyecek, yanımıza kim gelecekse, bazı hususları sormalısın.” dedi. Karşıki tepeye baktıklarında bir çobanın abası içinde uyuduğunu gördüler. Muhafızlardan biri ayağıyla çobanı dürterek, “Kalk, emîrin yanına gel!” dedi. Çoban Haccâc’ın yanına geldiğinde vali, “Ellerini yıka ve yemeğe otur.” dedi. Çoban: “Senden daha iyi olan birisi beni davet etmişti.” dedi. Haccâc: “Kimdi o?” deyince çoban, “Allah Teâlâ beni oruca davet etti, ben de oruç tuttum.” dedi. Haccâc: “Hem de bu sıcakta ha!” deyince çoban: “Evet, bugünden daha şiddetli bir hararete sahip olan o gün için oruç tuttum.” dedi. Haccâc, “Boşver! Şimdi orucunu boz, yarın gene tutarsın.” dedi. Çoban, “Bana yarına kadar yaşayacağım hususunda garanti verebilir misin?” deyince Haccâc: “Hayır, kendime bile garanti veremem ki bunu!” dedi. Çoban, “O halde ebedî olan için hemen şimdi bitecek olan faniyi yaşamamı niye istiyorsun benden? Hem gücün de yetmiyor bana garanti vermeye” dedi. Haccâc,“Ama şimdi yiyeceğimiz yemek son derece lezzetlidir” deyince, çoban: “Öyle deme; yemeği lezzetli kılan ne sensin, ne de aşçı. Ama yemeğin lezzeti sıhhat ve helâlliğinden gelir.” cevabını verdi.

Hârûn Reşîd hac yolculuğuna çıktığında, Mâlik b. Enes’e beş yüz dinarlık bir kese verilmesini emretti. İbadetini bitirip döndüğünde Medîne’ye geldi ve Mâlik b. Enes’e bir emir göndererek, halife seninle beraber Bağdat’a, Medînetü-s Selâm’a gitmek istiyor tarzında ferman buyurdu. Mâlik gelen elçiye dedi ki: “Halife’ye bildir; beş yüz dinarlık kese onun yüzüğündedir.” Allah Resûlü

buyuruyor ki: “Medîne onlar için daha iyidir, keşke bilselerdi!”13

Vehb İbn Münebbih anlatıyor: “Krallardan biri insanları imtihan ediyor, domuz eti yemeye mecbur ediyordu. Devrin en erdemli şahsı olarak bilinen bir adamı huzuruna çağırdı. İnsanlar başına bir şey gelir diye korktular ve bu işi büyüttüler. Emniyet müdürü, bilgenin yanına varıp şu teklifi yaptı: ‘Ben sana bir kuzu vereceğim, onu keseceksin ve daha sonra et getirildiğinde helâlinden yiyeceksin. Böylece kral domuz eti yemeye çağırdığında sana getirdiğim etten yiyeceksin!’ Polis gerekeni yaptı. Kral bilgeyi huzuruna çağırdı, öte yandan domuz etinin getirilmesini emretti. Emniyet müdürü daha önce kestiği kuzunun etinden bir parça getirip bilgenin önüne koydu. Kral ‘Ye bakayım şunu!’ deyince, faziletli yüce insan bir lokma dahi almadı. Az ileride polis müdürü kaş göz işareti yaparak yemesini istirham ediyor, ama bizimki oralı bile olmuyordu. Sonunda bilge zâtın boynunun vurulması emri emniyet müdüründen sadır olacaktı. Ferman uygulanmadan az önce müdür yanına varıyor ve diyor ki: “Sen de biliyordun ki bu et senin kestiğin kuzunun et idi. Niçin yemedin?” Adam şu cevabı veriyor: “Biliyorum, o helâl etti; ama insanların bana bakarak aldanmasından korktum. Gün gelip hepsi domuz eti yemeye mecbur bırakılınca demezler mi, domuz etini falanca erdemli alim de yemişti, biz de yiyelim! Böylece benim yaptığım yakışıksız hareketten ötürü arkamda kötü bir yol açılır, onlar için fitne haline gelirim!” dedi ve öldürüldü.

Rivayet olunur ki Ömer b. Hattâb, Ka‘b’a: “Ey Kâ‘b! Bizi korkut bakalım.” diyor. Kâ‘b, “Sizde Allah’ın kitabı ve Nebi’nin sünnetinin bilgisi yok mudur?” deyince Ömer, “Evet ama sen yine de bize vaaz et, bizi kötülükleri işlemenin fecaatinden korkut.” diyor. Kâ‘b burdan gerisini şöyle anlatıyor: Ömer’in bu sözü üzerine dedim ki: “Ey emîr! Kıyamette altmış nebînin işlediği sevapları sunsan,

yine de o gördüğün dehşetli manzaradan ötürü yaptığın amelleri az göreceksin.” Ömer üzüntüye kapıldı, bir müddet düşündü, başını kaldırıp tekrar: “Ey Kâ‘b bizi uyar!” deyince ben tekrar sözü aldım: “Ey emîr! Cehennemden öküz burnu kadar bir delik açılsa ve doğuda belirse batının en ucundaki adamın beyni kaynar, hararetinin şiddetinden vücudu erirdi.” Ömer yeniden mahzun oldu, sonra başını kaldırdı: “Ey Ka’b, vaazına devam et!” dedi. Ben, “Ey mü’minlerin Emîri! Cehennem kıyamet günü alevleriyle öyle bir haykırır ki ne yakın kılınmış bir melek ne de gönderilmiş bir elçi bu sese dayanamaz, diz kapakları üzere yere yıkılır. Hatta Rahmân’ın dostu İbrahim (a.s) dahi diz çökecek ve şöyle dua edecektir: “Ey Rab! Senden sadece kendimin kurtuluşunu istiyorum, yardım et bana!”

Ebû Dehmân adlı ârif zât, sultanlardan birinin huzuruna çıkmak için izin istiyor. Fakat önüne engeller koyarak arzusuna müsbet cevap vermiyorlar. Tekrar izin isteyince sonunda huzura çıkıyor ve şöyle diyor: “Ey yönetici! Elde ettiğin bu emirlik başkalarının elindeydi. Allah’a hamd olsun onlar göçtüler, birer hatıraya dönüştüler. Eğer hayır işledilerse varacakları yer hayır oldu. Şer işledilerse akıbetleri şer oldu. Allah’ın kullarına sevdir kendini. Güzel muamele ile hoş tut onların kalbini. Aradaki perdeleri çoğaltma. Zira Allah’ın kullarının sevgisi Allah’ın sevgisiyle alâkalıdır. Biri olmadan diğeri olmayabilir. Onların nefreti ve kızgınlığı da Rabb’ın kızgınlığıyla alâkalıdır. Çünkü onlar Allah’ın tüm kâinatta tanıklık etsin diye gönderdiği şahitlerdir.”

Zamanındaki abidlerin efendisi sayılan Muhammed b. Anbese, Basra emîri Bilâl b. Ebî Bürde’nin huzuruna çıktığında, elbisesi diz kapağının az aşağısında kalıyor, iyi bir manzara arz etmiyordu. Bilâl, Muhammed’e dönerek: “Nedir bu hal?” deyince, İbn Anbese: “Bizi böylece tanıtan sizsiniz. Önceki sâlih insanların elbisesi de benim giydiğim gibiydi. Fakat siz etekleri uzattıkça uzattınız. Aranızdaki

gelenek yaygın bir bid‘at ve tanınmış bir alâmet olunca, bizim halimiz insanlar arasında garip gözükmeye başladı.” cevabını verdi.

Bana gelince14 Mısır melikinin huzuruna çıktığımda “Selamün aleyküm, Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.” dedim. Melik Afdal b. Emîr el-Cüyûs selamı en güzel şekliyle aldı, oturmama izin verince oturdum ve dedim ki: “Ey Melik! Allah Teâlâ sana yüksek bir makam nasib etmiş. Kâinâtında sana da hükmetme hakkı tanımış. Bu ülkede senin herkesten daha tesirli olman ve buyruğunun her yerde nüfuzunu göstermesi onun sebebiyledir. Öyleyse sen herkesten daha çok Allah’a şükretmelisin. Allah Teâlâ insanların sana itaat etmesini nasib eylemiş, o halde sen herkesten çok itaat etmelisin Rabbe. Allah kullarına şükretmelerini emrediyor. Sen öyle olmalısın ki, benden daha çok ibadet eden hiç kimse olmamalı, herkesi geçmeliyim diyecek hale gelmelisin. Bil ki şükür dil ile değildir sadece. Şükür fiil ile, iyilik ile ihsan iledir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey Dâvûd hânedânı, şükrediniz!”15 Ey Melik! Bilmelisin ki elinin altındaki mülk senden öncekilerin ölümüyle sana geçmiştir. Senden de aynen çıkacaktır. Öyleyse Allah’tan kork! Allah çekirdeğin dışındaki lekeden içindeki taneye kadar ümmet hesabına her şeyden seni sorguya çekecektir.16 Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Rabbine and olsun ki hepsini yaptıklarından sorumlu tutacağız.”17 Başka bir âyette şöyle buyuruluyor: “Kıyamet günü doğru teraziler kurarız. Hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak biz yeteriz.”18 Ey Melik! Bilmelisin ki Allah Teâlâ Süleyman (a.s)’a tepe tepe dünya mülkü vermişti. Ona cinleri ve insanları hizmetçi kıldığı gibi şeytanları, kuşları, yabanî hayvanları da emrine âmâde etmişti. Rüzgâr Süleyman’ın emriyle onun istediği yere rahatça gidiyor, emrettiğini yapıyordu. Allah Teâlâ Süleyman’a şöyle buyurdu: “İşte bizim bağışımız budur.

İster ver, ister tut, hesapsızdır.19 Allah’a and olsun o büyük Peygamber sizin sayıp büyüttüğünüz gibi nimet olarak saymadı kendisine verilenleri. Sizin zannettiğiniz gibi bir kibre ve üstünlüğe de kapılmadı. Bilakis Allah tarafından gelen bir denenme olmasından korktu ve bu benim Rabbimden gelen bir fazlı keremdir. Beni deniyor, şükredecek miyim yoksa nankör mü davranacağım?” dedi. Süleyman Peygamber kapısını açtı, engelleri yumuşattı, mazluma yardım elini uzattı. Ey Emîr! Allah idaren altındakilere iyi davranma hususunda sana yardımcı olsun. Korkan insanların sığınağı olmayı nasip etsin!” Bu sözlerimden sonra sohbeti bitirdim ve şöyle dedim. “Ben batıdan doğuya her yanı gezdim. Ama evlenip çoluk çocuk sahibi olmak için burayı seçtim.”20 Şu beyitleri de okudum:

> “İnsanlar bir adamı öveceklerse, en çok iyilik gördükleri insanı övmek isterler.”

Bir filozof, dostu olan bilge birine şöyle yazmış: “Sana üç şey soracağım, cevap verirsen öğrencin olurum. Söyle bakalım insanların merhamet ve rahmete en çok muhtaç oldukları durum nedir? Halkın işi ne zaman ziyan olur? Allah Teâlâ’nın nimetine nasıl kavuşulur?” Bilge bu sorulara şu cevapları vermiş: “İnsanların merhamet ve rahmete en muhtaç oldukları durum üç türlüdür. Günahkâr bir sultanın iyiliğe dönmesi hâli ki o tüm zamanı boyunca işittiği ve gördüğü şeylerden ötürü hep mutsuzdur. Câhil bir adamı yetiştirmeye ve yönetmeye çabalayan akıllı adamın durumu. O da devamlı yorgun, kederlidir. Aşağılık bir adama muhtaç olan asalet sahibi adamın durumu. O da her zaman şerefsiz kişiye boyun eğmekte, küçümsenmektedir. İnsanların işi ne zaman ziyana düşer, karışır diye soruyorsun. Eğer görüşü alınamayacak derecede aşağı seviyeden olan kimselere fikri soruluyorsa, silahı kullanmayı bilmeyenler de her türlü silah bulunuyorsa, tepe tepe yığdığı malları harcamayan cimrilerde mal birikiyorsa, o zaman insanların işi berbattır. Allah’tan nimet nasıl gelir, ihsânına nasıl kavuşulur diye soruyorsun. Ona devamlı şükretmek, itaat etmek,

günahlardan kaçınmakla nimete erişilir.” Bu cevabı alan birinci adam ikinci adamın ölene kadar öğrencisi oluyor.

Yahyâ b. Sa‘îd anlatıyor: Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz’le beraber hac yolculuğuna çıkmıştı. Asvan denen mevkiye gelip yukarıdan aşağıya doğru göz attıklarında Süleyman b. Abdülmelik kurduğu çadırlara ve askerlerinin çıkarttığı toz dumana bakarak şöyle dedi: “Ey Ömer! Neler görüyorsun aşağılarda?” Ömer, “Geniş bir dünya görüyorum. Herkes birbirini yiyor. Sen hepsinden sorguya çekileceksin.” Onlar böyle konuşurken uzaktan bir karga belirdi. Süleyman çadırına gagasını değdirdi, bir parça koparıp uçarken bed sesiyle ortalığı inletti. Süleyman, “Bu karganın hareketini nasıl yorumlarsın?” deyince Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: “Onun ne dediğini bilmiyorum. Ama hikmet ile sana bir yorum getireyim istersen.” deyince Süleyman, “Söyle bakalım!” dedi. Ömer anlatmaya koyuldu: “Bu karga senin çadırından gagasında bir parça ile uçarak şunu diyor: Ey Sultan! Sen koparılan bu parçadan da mes’ulsün. Nereye oturduğundan, nereye girdiğinden ve nereden çıktığından mes’ulsün.” dedi. Süleyman, “Sen bize acaip şeyler söylüyorsun.” deyince, Ömer, “Sana bundan da daha ilgincini haber vereyim mi?” dedi. Süleyman, “Evet, söyle bakalım.” deyince, Ömer sözü aldı: “Allah’ı bildiğini söyleyen O’na nasıl isyan ediyor. Şeytanı tanıdığını söyleyen ona nasıl itaat ediyor. Ölümün hak olduğunu gören nasıl rahat afiyet ve huzur içinde yaşıyor.” dedi. Süleyman, “Sen bulunduğumuz hali ayıplıyorsun.” dedi. Atının terkisine bir şaplak indirip kendi yoluna koyuldu.

Bilâl b. Ebî Bürde, Basra emîriyken bir cenazenin kaldırılışına şahit olmuştu. Orada bir grup insanın ayakta beklediğini görünce “Bu nedir?” diye sordu. “Mâlik b. Dinar insanlara vaaz veriyor, bu yüzden herkes ayakta onu dinliyor.” dediler. Yanındaki hizmetkârına, “Mâlik b. Dinar’ın yanına git. Ona bizimle beraber kabre gelmesini söyle!” dedi. Ben de Mâlik’in yanına gittim, haberi bildirdim. Mâlik,

“Hayır, benim emîrle bir alıp veremediğim yok ki onun isteğine uyayım. Eğer kendisinin özel bir ihtiyacı varsa gitsin kendi sağlasın.” dedi. Bilâl avanesiyle birlikte ölüyü defnettikten sonra Mâlik’in vaaz halkasına yaklaştı, çömeldi, çevresindeki insanlar da onunla beraber dinlemeye koyuldular. Mâlik, Bilâl’i görünce sustu ve bir müddet hiç konuşmadı. Bilâl, “Ey Ebû Yahyâ! Bize vaaz etsene!” deyince, Mâlik, “Sana unuttuğun bir şeyi hatırlatayım mı?” dedi. Bilâl, “Evet, bizimle konuş!” dedi. Mâlik, “Böyle diyorsan tamam, anlatıyorum.” deyip söze başladı: “Senden önce Basra’nın emîri vefat ettiğinde onu şu karşıki mezarlığa defnetmiştik. Sonra bir zenci vefat etti. Onu da yanına gömdük. Allah’a yemin olsun ki Rab Teâlâ nezdinde hangisinin daha şerefli olduğunu bilmiyordum!” Bilâl bu vaaz üzerine, “Ey Ebû Yahyâ! Söyle bakalım bize karşı böyle cüretli konuşmaya ne sevk etti seni? Ve biz niçin senin bu sözlerine rağmen susuyoruz, biliyor musun? Çünkü sen bizim hiçbir dirhemimizi kabul etmedin. Ama Rabb’e yemin olsun ki, eğer zerrece paramızdan alsaydın bu cüreti gösteremez, bu sözleri söyleyemezdin. İşte hal böyledir dostlar. Emîrlerin parasından kaçınınız.”21

İbn Şihâb, Velîd b. Abdülmelik’in huzuruna çıkınca “Velîd, bize Şam halkı hususunda bir hadis aktarır mısın?” dedi. İbn Şihâb, “O hadis neymiş ey Emîr!” deyince Sultan, “Bize rivayet ettiklerine göre, Allah Teâlâ bir kulunu halkın başına yönetici olarak dikince tüm sevapları onun hanesine yazar, hiçbir kötülük yazmazmış.” İbn Şihâb ez-Zührî birden ayağa fırladı. “Bu koskoca bir yalan ey Emîr! Söyle bakalım halife olan bir peygamber mi Allah’a daha yakındır, yoksa peygamberlikle hiç alâkası olmayan bir halife mi?” Sultan, “Hayır, elbette ki peygamber olan bir halife Allah’a daha yakındır.” deyince, Zührî: “Öyleyse ey Emîr! Hiç kuşku duymayacağın bir şeyi sana söylüyorum. Allah Teâlâ buyuruyor ki: ‘Ey Dâvûd! Seni şüphesiz yeryüzüne halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese

uyma. Yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, onlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azap vardır.'22 Ey Emîr! dinlediğin âyet-i celîle halife olan bir peygambere yöneltilmiş bir tehdittir. O halde peygamber olmayan bir halifenin hâli nice olur? Ne düşünürsün?" Sultan,"İnsanlar dinimiz hususunda bizi kandırıyor, yalan şeyler söylüyorlar." deyip sustu. Ziyâd, Mâlik b. Enes'ten naklediyor: "Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr bana ve İbn Tavûs'a haberci göndermiş. Huzuruna çıktığımızda rahat bir döşeğin üstüne oturmuş, önüne mahkûmların altına konan meşin yaygılar dizmişti. Karşısında yalınkılıç cellatlar duruyor, habire baş kesiyordu. Bize eliyle işarette bulundu: "Gelin, oturun bakalım şuraya" dedi. Oraya vardık, oturduk. Bize doğru bakıp uzunca bir müddet düşündü. Sonra kafasını kaldırıp İbn Tavûs'a yönelerek, "Bana babandan bahset." dedi. İbn Tavûs söze başladı: Babamdan işittim, diyor ki: Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurur: "Kıyamet günü insanların en şiddetli azaba çarptırılacak olanı Allah Teâlâ'nın mülk ihsan ettiği o kuldur ki hükümranlığı esnasında her türlü zulmü işlemiştir." Ebû Ca'fer bir an gözleriyle İbn-i Tavûs'a mıhlanıp kaldı. Mâlik olayı şöyle anlatıyor: O anda elbisemi yukarı doğru çektim, İbn-i Tavûs'un kellesinin uçurulacağından ve üzerimin kan içinde kalmasından ötürü ânî bir hareketti bu yaptığım. Ebû Ca'fer hiç konuşmadan biraz bekledi. Sanki bizimle onun arası simsiyah olmuş, bulutlanmıştı. Tekrar: "Ey İbn Tavûs! Şu kalemi bana verir misin?" dedi. Fakat İbn Tavûs hiç hareket etmeyince bana kalemi uzat diye daha şiddetli bir tonla emrini tekrarladı. İbn Tavûs yine kapırdamadı. Ebû Ca'fer "Kalemi bana vermekten men eden nedir?" deyince, İbn Tavûs: "Onunla bir günaha imza atmandan ve beni de ortak etmenden korkuyorum." dedi. Ebû Ca'fer bu cevabı alınca, "Kalkın gidin yanımdan." dedi. İbn Tavûs, "Zaten istediğimiz de buydu." cevabını verdi. Mâlik devam ediyor: O günden beri

Tavûs oğlunun ne kadar yüce bir şahsiyet olduğunu hep tasdik ederim.

Ahmed b. Ebi'l-Havârî anlatıyor: İbnü's Semmâk'tan nakil yapan bir adam söylemişti: "Hârûn haberci gönderdi bana. Sarayın kapısına vardığımda iki bekçi koluma yapıştı; zorla, koştura koştura alt kata getirdiler. Dehlizde acele acele yürüdük. Yaka paça kabul salonunun kapısına geldiğimizde hadım edilmiş iri yarı iki azman kollarımdan tutup beni başka bir odaya götürdüler. Oradan yine ayrı iki muhafız beni kaptığı gibi Hârûn'un huzuruna çıkardılar. Hârûn adamlara kızarak, "İhtiyara iyi davranın!" dedi. Sultan'ın karşısına dikilip şöyle dedim: "Ey mü'minlerin emîri! Doğduğum günden beri hiç böyle yorulmamıştım. Allah'ın kullarına nasıl davrandığına bir bak ve Allah'tan kork ve Muhammed (a.s)'ın ümmetine nasıl titiz olduğunu düşünerek onun gazabından sakın! Teba'ana güzel davranma hususunda kendini uyar! Sen Allah'ın huzuruna çıktığında benim mevkiimden daha aşağı bir yerde olacaksın. Allah'ın gazabından sakınmıyor musun? Allah öyle belalar verir, öyle hallere sokar ki şaşırıp kalırsın!" Hârûn yattığı yerde kıvranmaya başladı. Bulunduğu yüksekçe yerden indi ve namaz kılınan postekiye oturdu. Tekrar söze başladım: "Ey Emîr! Sana döndüm ve tasğîr ettim. Bu anlatımım karşılığında bu tepkiyi gösterdin. Ya gözünle gördüğün, tanıklık ettiğin zaman ne hallere düşeceksin, hiç düşünüyor musun?" Mâbeynci Yahyâ arkada bekleyen iri yarı iki adama dönerek: "Alın bu adamı, çıkarın emîrin huzurundan! Kedere soktu sultanımızı!" dedi.

Yine başka bir mecliste Hârûn, İbnü's-Semmâk'tan vaaz istiyor, hem kısa hem de etkili birkaç söz söylemesini istirham ediyor. İbnü's-Semmak şöyle diyor: "Ey mü'minlerin emîri! Sana bunca mülkü ve nimeti ihsan eden Rab, elbette ki senin sevgine en çok lâyık olandır. O neyi istemişse onu istemeli, O neyden razı değilse ondan uzak durmalısın. Allah'a and olsun ki sen Allah'ın yücelttiği yurdu

sevmedin. Bilakis Allah'ın küçümsediği ve buğz ettiği vatanı kendine yurt edindin. Sanki Rabbine muhalefet etmek için yapıyorsun bunları. Ya da Rabbinden başka bir efendi mi tanıyorsun? Ey Emîr! Şunu iyi bil: Eğer şu anda sahip oldukların senden önce geçmiş sultanların elinde kalsaydı hiçbiri sana ulaşmazdı. Sana kalmayacağı gibi senden sonrakilere de kalmayacak. Allah'ın nasip ettiği hilâfet nimetini yürütürken Alllah'tan kork ve Muhammed (s.a.v)'in ümmetine yaptığı tavsiyelere sen de uy." Hârûn âbidlerden birinin yanına vardı, selam verdi. Adam: "Sana da selam olsun ey Melik! Allah'ı seviyor musun?" diye sordu. Hârûn, "Evet" deyince, zâhid şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki Rabb'i seviyorum sözünde yalancısın. O'nu sevseydin O'na isyan etmezdin." O bu sözleri söyleyip şu beyitleri okudu:

> "Allah'a isyan ediyorsun sevdiğini söyleyerek. / Hayatına and olsun bu çok garip bir iştir. / Eğer sevginde samimi olsan O'na boyun eğersin. / Seven mutlak sevdiğine boyun eğmektedir. / Her güne O'nun nimetiyle başlıyorsun. / Sence bunun karşılığı şükretmemek midir? /"

Yezîd b. Eslem babasından naklediyor: "Ca'fer b. Süleyman el-Hâşimî Medîne valisiyken ona şunları söyledim: 'Düşün, yarın İslâm'da nesebi ve babası olmayan biri gelip Allah'ın Rasûlü'ne senden daha lâyık olabilir.'23 Firavun'un hanımının Nûh ve Lût'un eşlerinden daha şerefli olmaları gibi. Nûh ve Lût'un hanımının Firavun'a lâyık olmaları gibi. İslâm hususunda yavaş davrananı nesebi kurtaramayacaktır. Ama titiz ve hassas olanın da nesebi ne olursa olsun hiçbir şey batırmayacaktır, geride bırakmayacaktır."

Bişr b. es-Serî anlatıyor: Haccâc kabul salonunda istirahat ediyorken Yemen ehlinden birisi ansızın içeri girdi. Etrafı kolaçan ediyor, dönüp dönüp geliyordu. Haccâc çevresindeki bir hizmetçisine o adamı takip etmesini salık verdi. "Dolaşmasını bitirince yanıma getirin." dedi. Adamı getirdiler. Haccâc, "Sen kimlerdensin?" deyince adam, "Yemen ehlinden" dedi. Haccâc, "Muhammed b. Yusuf'u tanır mısın?" Adam, "Evet" deyince, Haccâc, "Bana ondan

haber ver.”. Adam, “Şişman ve hantal biri olarak onu orada terk edip buraya geldim.” Haccâc: “Vay küstah! Sana bunu sormuyorum”. Adam, “Peki neyi soruyorsun?” Haccâc, “Onun sağlığı nasıldır, iyi midir? Onu soruyorum.” Adam, “En kötü bir huya sahiptir desem, en pis yemekleri yiyor ve Allah’a en açık düşmandır, hükümlerini çiğniyor desem ne dersin?” Haccâc birden kızdı köpürdü ve şöyle dedi: “Saygısız herif! O adam benim kardeşim bilmiyor musun?” Adam, “Tabii, elbette biliyorum.” Haccâc: “Peki benim işkencemden kurtulacağına garantin var mı?” Adam: “Sen bilmiyor musun? Allah benim Rabbimdir. Kardeşin için söylediğim sözler hususunda Allah benim yardımcımdır!” Haccâc, “Tamam, şu adamı alın götürün burdan, bir daha gelmesin” dedi.

Esmaî anlatıyor: Medîne ehlinden bir adam bana şunları bildirdi: Muhammed b. İbrahim’in naklettiğine göre o Medîne’de Ebû Ca‘fer’i görüyor. Ebû Ca‘fer Kureyş’ten bir adamla ehli beytten muhacir birisinin işine, aralarındaki davaya bakıyor. Adam Ebû Ca‘fer’e diyor ki: “Bizimle karşımdaki adam arasına İbn Ebî Zîb’i hakem tayin etsene.” Ebû Ca‘fer, İbn Ebî Zîb’e “Falanca adamlar hakkında ne dersin? Bu soy hususunda kanâatin nedir?” diyor. İbn Ebî Zîb: “Şerli bir sülaleden en şerli adamlar.” derim. Ehli beytten olan, “Ona Hasan b. Yezîd’i sor ey emîrü’l-mü’minîn” diyor. -Hasan b. Yezîd de sultanın Medîne’deki vergi tahsildarı- Emîr, “Hasan hakkında ne diyorsun?” deyince İbn Ebî Zîb: “O halkın bedduasını alıyor, kendi saçma sapan görüşleriyle hüküm veriyor.” cevabını iletir. Hasan hemen huzura gelir: “Ey Emîr! Allah’a and olsun ki İbn Ebî Zîb’e bizzat efendimizi, seni sorsan muhakkak ki cehennemin dibine atardı. Sana da şer damgasını yapıştırırdı.” der. Bunun üzerine Emîr: “Benim hakkımda ne dersin?” diye sorar İbn Ebî Zîb’e. O, “Beni bağışlar mısın?” deyince Emîr: “Muhakkak ki söylemen gerekir, gerisine karışma!” diyor. Bunun üzerine İbn Ebî Zîb diyor ki: “Sen

yönettiklerine adil davranmıyorsun, eşit dağıtmıyorsun.” Ebû Ca‘fer’in yüzü renkten renge giriyor. Kenarda duran Musul valisi İbrahim b. Ömer b. Ali ayağa kalkarak hiddetli bir eda ile, “Onun kanını temizleme şerefini bana ver sultanım!” diyor. İbn Ebî Zîb adama dönerek: “Otur aşağı evladım, Allah’tan başka ilâh yoktur diye şehâdet getiren bir adamın kanında temizlenecek hiçbir şey yoktur.” “Ey Emîr! Şimdi bu mevzuu bırakalım da şuna geçelim. Duyduğumuza göre sen Irak’ta salih bir çocuk sahibi olmuşsun!” İbn Ebî Zîb bu sözleriyle Mehdî’yi kasdediyordu. “Bunu söylemişsem şunun için diyorum.” diye devam etti. “O gündüzünü oruçla geçiriyor, sabahtan akşama kadar günahtan uzak bir yaşam sürüyor.” İbn Ebî Zîb kalktı ve oradan çıktı. Ebû Ca‘fer ardından söylendi. “Allah için adamın aklı sağlam, bizzat gerçeği söyledi ve içinden geldiği gibi konuştu.”

Ebû’n-Nadr Sâlim halifeye bağlı tahsildarın huzuruna çıktığında adam şöyle dedi: “Ey Ebû’n-Nadr! Bize halifeden ferman geliyor. İnfaz etmekten başka çare bulamıyoruz, ne dersin?” Ebû’n-Nadr, “Sana Allah’ın fermanı geldi halifenin fermanından önce. Hangisine boyun eğersen, onun ehlinden olursun!” cevabını verdi.

1. Muhammed 30.
2. Zuhruf 32.
3. Hadisin kaynağı: *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 3, s. 30, Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu’l-Fiten Bâb No: 60.
4. Hadisin kaynağı: Hadisin lafız olarak aynısı yok... “Siz emirlik tutkusu içindesiniz. Boşa geçmek kıyametle pişmanlıktır” manasında bkz; Buhârî, Kitabu’l-Ahkâm, Bâb No: 7, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 2, s. 448.
5. Zâriyât 56, 57, 58.
6. Fecr sûre: 1-10.
7. Bu söz bir deyimdir. Kısaca kendisi tehlikelere göğüs gerdiği halde elde ettiği kazanç ve başarıları başkasına yarayan akılsız kimseler demektir.
8. Hadisin kaynağı: Concordonce’de yok, meşhur hadis kitaplarında ve Kütüb-i Sitte’de yok. Ayrıca halk dilindeki yaygın hadisleri araştıran *Keşfü’l-Hafâ*’da ve Şevkânî’nin *Mevzuât*’ında yok.
9. Veda haccında vuku bulmuştur.

10. Hadisin kaynağı: Lafız olarak aynısı yok “… Rabbim beni inatçı bir zorba kılmamıştır” şeklinde bir versiyonu için bkz; İbn Mâce, Kitabu’l-Et‘ıme, Bâb no: 6.
11. Perdeyi kolaylaştırmak, bürokrasi zincirini kırmak için söylenen bir tabirdir.

* Sultana, alimlerin ve halkın ileri gelenlerinin verdiği biât.

12. Bu Arap dilinde çok söylenen bir deyimdir. Anlamı: Bu adamı hiç görmesen, ama dinlesen daha iyidir, demektir. Çünkü yüzü ve tavırları hoşuna gitmese de sözü iyidir. Bkz; (*Mu‘cemü’l-Hadîs* (Larüs) s. 1310)
13. Bu tarzda bu şekilde gelen bir hadis meşhur kaynaklarda yok. Yalnız Medîne’nin bereketi hakkında bkz; *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 1, s. 183.
14. Müellif kendisini anlatıyor.
15. Sebe, 13.
16. Bu cümle Arapça’da bir tabirdir. Büyük küçük her şeyin sorulması anlamına gelir.
17. Fecr, 92-93.
18. Enbiyâ, 47
19. Sâd, 39
20. Turtûşî Endülüs’ten çıkmış Afrika’yı geçerek Bağdat’a, Basra’ya ve daha uzak yerlere varmış, sonunda Mısır’a gelip Efdal b. Emir el-Cüyûş’un hükümran olduğu bu yörede postunu kurmuştur.
21. Bu son cümle İbnü’l-Velîd Tûrtûşi’ye aittir.
22. Sa’d, 26.
23. “İslâm’da nesebi, babası ve ceddi olmayan” bir terimdir. Soyunda müslüman bulunmayan kişi demektir.

3

VALİLER, YARGIÇLAR, BU TÜR VAZİFELERİN TEHLİKELİ VE SUİSTİMÂLE AÇIK OLUŞUNA DAİR

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ey Dâvûd! Seni şüphesiz yeryüzünde hükümran kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevese uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarına karşılık azap vardır.”1 Tefsir kitaplarında geçtiğine göre, iki kişi arasında hakemliğe tayin edilen kişinin hasımlardan birine akrabalık ya da başka bir yolla torpil geçmesi hevaya uymak sayılır. Bu kötü özellikten ötürü Süleyman b. Dâvûd (a.s) mülkünü kaybetmiştir. İbn Abbâs anlatıyor: Süleyman (a.s)’ın başına gelen şuydu: Onun en sevdiği eşi olan Cerâde isimli kadının akrabalarından biri, bir adamla ihtilâfa düştü. Süleyman olaya hakem tayin edilince, Cerâde’nin akrabasını haklı çıkarmak istedi. Hükmü de bu meyline göre verince, Allah tarafından cezalandırıldı. Çünkü her iki hasma karşı objektif olamamıştı. Allah Teâlâ’nın hükümdarlar hakkında bildirdiği âyet’ül-mülûk’te yönetim ve hakimliğin nasıl olması gerektiğini belirtmektedir. Bu âyetlerde mülkün devamı ve devletlerin yıkılmaması için şart olan genel siyaset (siyaseti âmme)in nasıl olacağı belirtilir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “And olsun ki, Allah’a yardım edenlere O da yardım eder. Doğrusu Allah kuvvetlidir, güçlüdür.” Bu âyetin devamında yardımı hak kazananları ve yardımın şartlarını izah ediyor Rab Teâlâ: “Onları biz yeryüzüne yerleştirsek namaz kılarlar, zekât verirler, uygun olanı emrederler, fenalığı yasak ederler. İşlerin sonucu Allah’a aittir.”2

Gördüğün gibi, Allah Teâlâ hükümdarlar için yardımın nasıl hak edildiğini beyan ediyor. O halde yöneticiler karşılarına bir düşman, anarşist, hasedci çıktığında ya da yönetim işleri ağır gelip yardımcılar arasında kıskançlık ve benzeri tohumların zuhûr ettiğini gördüklerinde Allah’a sığınmalı ve Rab Teâlâ’nın gazabını hak etmekten kaçınmalıdırlar. Bu kaçınış Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de bildirdiği Mîzânû bi’l-Kıst’ı3 gerçekleştirmekle olur. Ayrıca yer ve göklerin dayanağı olan adaletin yöntemlerini bilip

uygulamalı, dinin ilkelerini hayata hakim kılmalı, mazluma yardım etmeli, zalimin eline darbeyi vurmalıdırlar. Zayıfı kuvvetliye ezdirmemeli, fakirleri gözetmeli, devlet içerisinde yersiz, yurtsuz ve işsiz kalanlara yardım elini uzatmalı, zayıf bırakılmış, aç bî ilaç kalmış kimsesizlerin hali düşünülmelidir. Ve hükümdarlar bilmelidirler ki eğer bu kötü hale düşmüşlerse muhakkak Allah-u Teâlâ'nın zafer için şart koştuğu dört özellikten birini ihlâl etmişlerdir.4

Rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız ve hepiniz yönettiklerinizden mes'ulsünüz. İnsanlar üzerine tayin edilen imam bir çobandır ve peşindekilerden sorumludur. Kişi ailesinden sorumludur. Kadın, eşinin evinden, kendi çocuğundan sorumludur. Köle bir çobandır, efendisinin malından sorumludur. Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden mes'ulsünüz.5 Resûl (s.a.v) başkasının hakkını gözeten herkesi, o şeyin çobanı yapıyor. Buradaki *râi* kelimesi riayet ve *mürâat* kökündendir. İnsan gözetimi altında bulunanlardan sorumlu olduğuna göre, eğer hakkı çiğniyor ve gasb ediyorsa sonu helâktır. Şairin dediği gibi:

"Sürünün çobanı sürüyü kurttan korur.
Kuzulara çoban olsa kurt, sürüyü kim korur?"

Müslim'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Bir insan müslümanların yönetimine tayin edilir, fakat çaba göstermez ve öğüt vermezse, kesinlikle onlarla beraber cennete giremez."6 Ma'kal b. Yesâr, Resûlullah'tan yine buna benzer bir mealde şu hadisi naklediyor: "Allah tarafından yönetim nimeti ihsan edilen kişi hakkını yerine getiremezse cennetin kokusunu alamaz."7 Abdurrahman b. Semûre'den gelen bir hadiste, Resûlullah şöyle buyuruyor: "Ey Abdurrahman! Emirliği isteme. Eğer kendi talebinle bu vazife sana verilirse, büyük bir mes'uliyet altına girersin; ama kendi arzun olmaksızın bu işe tayin edilirsen yardıma kavuşur, zafer bulursun.8

Ebû Hureyre’den gelen bir rivayete göre de Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Siz emirlik hususunda çok ihtiras göstereceksiniz. Emirlik kıyamet günü bir pişmanlık olarak tezâhür edecektir. Sütten emen sevinir, ama kesilen de kahrolur.”9 Ebû Zer şöyle der: “Resûlullah’a ‘Bana emirlik görevini ver ey Allah’ın Elçisi!’ dedim. O şöyle buyurdu: “Emirlik emanettir. O kıyamet günü pişmanlık olarak tezahür edecektir. Ama yönetim işini üstlenip hakkını veren müstesna.”10 Buhârî’nin de rivayet ettiğine göre, Resûlullah şöyle buyuruyor: “İnsanların en hayırlısının bu işten en çok uzak durmak isteyenler olduğunu göreceksiniz.”11 Başka bir hadiste şöyle geçer: “Kim insanların yönetim işini üstlenir, ama onların hakkını koruyamaz, ailesine verdiği gibi onlara da nasihat veremezse, ateşten oturacağını hazırlasın.”12 Rivayet olunduğuna göre Ömer b. Hattab oğlu Âsım’ı zekât memuru yapmak istiyor. Âsım bu görevi reddediyor ve Resûlullah’tan şu hadisi naklediyor: “Kıyamet koptuğunda Allah Teâlâ yönetim işlerinde görevli olanın cehennem köprüsü üzerine atılmasını emreder. Sonra köprüye harekete geçmesini ferman eder. O fışkırışla adamın bütün kemikleri yerinden oynar. Sonra yine Rabb’ın emriyle kemikler toplanıp eski yerlerine döner ve Allah bu mes’ul kişiyi hesaba çeker. Eğer Rabbe itaat etmişse onu elinden tutar, rahmetini iki kat verir. Eğer Rabbe isyan etmişse, köprüyü parçalar, dibine varışı yetmiş sonbahar süren cehennem ateşine yuvarlar.”13

Ömer oğlunun sözleri üzerine şöyle dedi: “Şimdiye kadar hiç işitmediğim bir şeyi duymuş oldum Resûlullah’tan”. Âsım da “Evet” cevabını verdi. Selmân ve Ebû Zer bu hadisi söyleyen Âsım’ın hemen yanı başındaydılar. Selmân “Vallahi ey Ömer, alevler içinde bir vadide yetmiş sonbahar!” deyince, Ömer elini alnına vurup şöyle dedi: “Biz Allah’a aitiz ve biz O’na döneceğiz.”14 “Bu kadar ağır mes’uliyetiyle kim yüklenir bu vazifeyi?” Selmân cevap

verir: “Allah’ın şerefsiz kıldığı, yüzünü yere sürttüğü kimseler üstlenir.”

Rivayet olunduğuna göre Abbâs (r.a), “Bana emirlik ver yâ Resûlallah, bahtım açılsın geçineyim.” diyor. Resûlullah şu cevabı veriyor: “Ey Abbâs! Ey Rasûl’ün amcası! Sana hayat veren bir nefes, hakkına riayet edemeyeceğin emirlikten daha hayırlıdır. Size emirliğin ne olduğunu haber vereyim mi? Başı yerilme, ortası pişmanlık, sonu ise kıyametteki dövünmedir.”15

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde geçtiğine göre, bir adam Resûlullah’a geliyor ve diyor ki: “Ey Allah’ın elçisi! Babam su işlerine bakan bir memurdur. O senin, beni de kendisinden sonra bu işe memur kılmanı istiyor! “Resûlullah şöyle der: “Danışmanlar ateştedir.”16 Basralı fakih Ebû Yahyâ Zekeriyya Es-Sâcî’nin Ebû Sa‘îd el-Hudrî’den rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Kıyamet günü en korkunç azabı çekecek olan zalim önderdir.”17

Ali b. Ebî Tâlib Resûlullah’tan şöyle bir söz işittiğini belirtiyor: “Hiçbir vali ve hakim yoktur ki kıyamet günü Allah’ın huzuruna çıkartılıp, sırat üzerine bırakılmasın. Sonra melekler adamın hâlini ve gidişâtını tüm insanlara, tüm yaratıklara dönerek okurlar. Eğer âdil biriyse, Allah onu adaleti sebebiyle kurtarır. Eğer böyle değilse sırat birden sarsılır, adamın tüm azaları yerinden fırlayıp bin sene sürecek uzaklıktaki bir mesafeye uçar. Sonra sırat delinir, adam cehennem çukurunun dibine varmadan iki yanı ateşten erir.”18 Muâz b. Cebel’den gelen bir rivayete göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Hakim, cehennem içinde Adn cennetinden en uzak olan yere kayarak düşer.”19 Âişe (r.a) Peygamber Efendimizden şu hadisi duyduğunu bildiriyor: “Kıyamet günü adaleti gözeten hakim çekildiği sorgunun şiddetinden o kadar bunalacak ki iki kişi arasında bir hurma çekirdeğinden doğan tartışmaya dahi 20 hakimlik etmeseydim keşke diyecek.” Hasan el-Basrî’nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) Abdurrahman b.

Semûra'yı vergi tahsildarı yapmak için çağırıyor. Abdurrahman: "Yâ Rasûlallah! Benim için en hayırlısı ne ise sen onu söyle" deyince Resûlullah: "Öyleyse evinde otur." diyor.21 Bir hadiste geçtiğine göre, Resûlullah şöyle buyuruyor: "Kıyamet günü bazı gruplar, daha önce Süreyya yıldızına düşüp hiç kimseyi yönetmemiş olmayı temenni edecekler. Allah ve Rasûlü'nün malında nice tasarruf edenler var ki yarın onların yeri ateş olacaktır."22 Bir hadiste de Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: "Ümmetimden iki sınıf vardır ki onlara kesinlikle şefâat ulaşmayacaktır: Zorba, zalim önder ve dinde aşırı gidip sapan kişi."23 Huzeyfe b. Yemânî şöyle buyuruyor: "Kıyamet alâmetlerinden bazıları da şunlardır: Günaha saplanmış yöneticilerin zuhuru, yalancı okuyucular, emanete hıyanet eden vekiller, zalim yardımcı ve danışmanlar."24 Ubeyd b. Umeyr diyor ki: "Kişi hükümdara yaklaştıkça Allah'tan uzaklaşır. Takipçileri çoğaldıkça vesvese veren şeytanları da çoğalır. Malı arttıkça sorgusu güçleşir." Ebû Hureyre şöyle der: "On kişiye dahi başkanlık eden, kıyamet günü her tarafı bağlı bir halde gelecektir. Yaptığı işler onu ya kurtaracak ya da mahvedecektir." Tağûs, Süleyman b. Abdülmelik'e şöyle der: "Ey Emir! Kıyamet günü insanların en korkunç azaba müstehak olanı kimdir biliyor musun? Allah'ın mülk ihsân ettiği o kuldur ki, O'nun hükümlerini dinlememiş, zalim olmuştur!". Süleyman bu söz üzerine birden yatağa yıkılıyor, ağlıyor. Çevresindeki meclisdaşları oradan bir bir çekiliyor, fakat o ağlayışına devam ediyor.

Bir hadiste Resûlullah şöyle buyuruyor: "Hakimlik yapanlar üç kısımdır. İkisi ateşte, biri cennette. Bilgisiz hakimlik yapan ateştedir. Sapık ve günahkârların bilgisiyle hakimlik yapan da ateştedir. Hak ile hükmeden, doğru hüküm veren ise cennettedir." Bu hadisi Yezîd adlı biri Resûlullah'tan nakletmiştir.25

Bazı çocuklar Ubeyde es-Selmânî'nin yanına geldiler. Yazı yazdıkları sayfaların hangisinin iyi olduğunu ona danışıyorlardı. Ubeyde, "Bu bir hüküm verme hadisesidir. Ben kesinlikle hakemliği üstlenmem." cevabını verdi. Çocuklar İbn Ömer'e gittiler. O yazılara baktı ve şöyle dedi: "Bu bir hükümdür. Muhakkak düşünmek gerek."

Bazı müellifler kitaplarında Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan şu merfu hadisi nakletmektedirler. Resûlullah buyuruyor ki: "Kim hakimlik makamına gelmişse, bıçaksız kesilmiş kurban gibidir."26 Kadılarla (hakimler) ilgili hadiselerin nakledildiği kitapta anlatıldığına göre, bir hakim geldiği beldede akıllı ve dinini bilen biriyle karşılaşır. Adam: "Ey kadı! Sana Rasûl'ün şu sözü ulaştı mı? "Kadılık makamına gelen bıçaksız kesilmiştir." der. Kadı: "Hayır" deyince, adam: "Peki, yöremizdeki müslümanların işlerinin berbat bir halde olduğu, yönetimin kötülüğü haberi sana ulaştı mı ki iyileştirmeye ve düzeltmeye geldin?" der. Kadı yeniden "Hayır" deyince adam, "Peki sultan seni bu göreve mecbur mu etti?" diye sorar. Kadı yine "Hayır" deyince, adam dayanamaz ve şöyle söyler: "Şahit ol ki, ben senin meclisine ayak basmayacağım ve ebediyyen senin lehine tanıklık etmeyeceğim."

Rivayet olunduğuna göre, Ebû Bekir es-Sıddîk bir hutbesinde şöyle buyurmuş: "Kişi hükümdarlığı ele geçirince Allah onu kendi malına cimri, diğerlerinin malına karşı istekli ve muhteris kılar. Onun kalbine korku ve tasayı doldurur. O artık aza hased eder, çoğa buğz eder. Yüzü güleç, içi kederlidir. Gölgesi kalkıp hayatı son bulunca Allah'ın karşısına çıkar, zorlu bir imtihanla karşı karşıya kalır. Affedilmesi ne kadar zayıf bir ihtimaldir!" Bedevînin yanında sultandan bahsedilir. Bedevî şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki, dünyada despotlukla yükselseler bile âhirette ilâhî adalet gereği yerin dibine geçeceklerdir. Eğer ebedî bir bolluğu istiyorlarsa aza razı olmalı, azla aziz

olmalıdırlar. Sonra pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda dizlerini döverler.”

Ebû Bekir b. Ebî Meryem anlatıyor: “Bir grup insan hac yolculuğuna çıktığında, içlerinden biri sahrada vefat etti. Onu yıkayacak su bulamadılar. Bu sırada bir yalnız adam onlara doğru geliyordu. Hemen yaklaşıp bize suyu gösterir misin?” dediler. Adam: “Bana otuz üç defa yemin edebilir misiniz ki ölen maliye memuru, vergi tahsildarı, danışman, ya da devletin özel ulağı değil? Eğer bu sınıflardan birine girmezse size suyu göstereceğim!” Kafile başı adama yemin etti. Hem de otuz üç defa! Rehber suyu gösterdi. Adamın yıkanıp temizlenmesinde yardımcı oldu. Kafiledekiler, “Haydi gel, öne geç de cenazenin namazını kıldır.” deyince, tekrar: “Hayır; bana otuz dört defa yemin edin deminki hususlarda!” dedi. Herkes yeniden yemin edince rehber, cenazenin namazını kıldırdı. Biraz sonra çevrelerine bakındıklarında adamı göremediler. Kim bilir, belki de gelen Hızır’dı.

1. Sa’d, 26.
2. Hac, 40-41.
3. İnsaf ve adaletle hükmetmek, Kıst adaletten daha husûsidir. Kur’ân’daki kullanımları için bkz. Hadîd 25, Rahmân: 9, Enbiyâ: 47.
4. Görüldüğü gibi Turtûşî, devlet vb. her türlü siyasî kuruluşun hakimiyetini devam ettirebilmesi için âyette geçen dört şartın muhakkak yerine getirilmesi gerektiğini söylüyor. Şartlardan birincisi, salâtı ikâme etmektir. Zannımızca buraya ibadetin her türlüsü, özellikle tür olarak ibadet dediğimiz namaz kılmak, oruç tutmak vb. şeyler giriyor. İkinci şart zekâtı vermek. Zekâtı vermek iktisadî bir olaydır. Kısaca gelirin bireylere mümkün olduğu kadar eşit dağıtılabilmesi için gayret göstermek demektir. Üçüncü şart, iyiliğin yayılması için gayret göstermektir. O halde devleti yönetenler; güzeli yaymak, insanlara güzeli öğretmek için çaba sarfetmeli, medyayı ve diğer araçları kullanmalıdırlar. Dördüncü şart, münkerden uzak tutmaktır. Demek ki bir devlette fenalık yasak edilmiyor, yaygınlaştırılmasına izin veriliyorsa, dört şarttan biri yerine getirilmemiş demektir. Allah o devletin devamını kesinlikle vaad etmiyor.
5. Hadisin kaynağı:
Sahîh-i Buhârî, Kitâbu’l-Cüm’a, Bâb No: 11.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 6, s. 111.
6. Hadisin kaynağı:
Sahîh-i Müslim, Kitabu’l-İmân, Hadis No: 229 ve Kitabu’l-İmâre, Hadis No: 22.
7. Hadisin kaynağı:

Buhârî, Kitâbu'l-Ahkâm, Bab No: 8.
Sahîh-i Müslim, Kitâbu'l-İman, Hadis No: 227.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 15.
8. Hadisin kaynağı:
Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'l-İman, Bâb no: 1.
Sahîh-i Müslim, Kitâbu'l-İmâra, Hadis no: 13.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 26.
9. Bu terimin anlamı ve hadisin kaynağı:
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 448, Neseî, Kitâbu'l-Kudât. Bab no: 5, Sütten kesilmek, ölümün gelmesi demektir. Bkz: Zemahşerî, Esas, s. 2134 ve 477.
10. Hadisin kaynağı:
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 476 ve c. 4, s. 29.
Sünen-i Neseî, Kitabu'l-Kudât. Bab no: 5.
11. Hadis'in Kaynağı:
Buhârî, Kitabu'l-Menâkıb, Bâb no: 1.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 418
12. Hadisin kaynağı:
Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'l-Ahkâm, Bab no: 8.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 207.
13. Hadisin kaynağı:
Hadis meşhur kitaplarda yok. Emirlik vb. mes'uliyet getiren işlerin zorluğu hakkında kısa ve özlü birçok hadis var; fakat böyle teferruatlısı yok.
14. İstirca cümlesidir. Kur'ân'da Bakara Sûresinde ayet 156'da geçer. Peygamberimiz (s.a.v) musibete uğranıldığında bu ayetin okunmasını, tavsiye eder bkz: *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 1, s. 201.
15. Hadisin kaynağı:
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 267.
16. Hadisin kaynağı: *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Kitâbu'l-İmâre, Bâb no: 5.
17. Hadisin kaynağı:
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 22, 55.
18. Hadisin kaynağı: Bu tür teferruatlı hadislerin rivayet zincirine dikkatli bakılmalıdır. İmamın adilliği ve zalimliği hususundaki hadislerin çoğu kısadır. Meşhur kaynaklarda bu hadis yok.
19. Hadisin kaynağı:
Burada da aynı şey söz konusu. Bu hadisin de kaynağı belirsizdir. Yalnız üç türlü kadı olduğunu, davayı iyi bilmeden hüküm veren ile bilerek haksız hüküm verenin cehenneme gireceğini, doğru hüküm verenin ise cennete gireceğini bildiren hadisler mevcuttur. (Bkz; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2. s. 97.)
20. Hadisin kaynağı:
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 6, s. 75.
21. Hadisin kaynağı: Meşhur kitaplarda yok.
22. Hadisin Kaynağı:
Ayrı lafızda olmasa bile benzeri için bkz; Buhârî, Kitâbu'l-Humus, Bâb. No: 7.

23. Hadisin kaynağı: Bu lafızda bir hadis yok. Zalim önderin hali malum. Dinde aşırılık hususunda “Sizden öncekilerde dinde aşırılıktan ötürü mahvoldu” hadisi için bkz; Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 215.
24. Yalancı okuyucular, Kur’ân-ı Kerîm’i mânâca tahrif ederek din bilgini olduğunu iddia edenlerdir sanıyoruz.
25. Bkz; Üsdü’l-Gâbe c. 5, Terceme-i Hâl, No: 5614.
Hadisin kaynağı: Bkz; Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, c. 2, s. 97. Biraz lafız değişikliği vardır.
26. Hadisin kaynağı: *Sünen-i Ebû Dâvûd,* Kitâbu’l-Akdiye, Bâb. No: 1. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 2, s. 230.

4

SÜLEYMAN B. DÂVÛD’UN (A.S) HÜKÜMDARLIĞI, MÜLK SAHİBİ OLMAYI İSTEME TARZI, KENDİSİNDEN SONRA KİMSEYE BU KADAR GÜÇ VE SERVETİN VERİLMEMESİNİ ALLAH’TAN NİYAZ EDİŞİ VE CİMRİLİKTEN UZAK OLUŞUNA DAİR

birisi bize sorabilir. Süleyman (a.s) şöyle buyurmamış mıydı: “Rabbim beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver. Sen şüphesiz daima bağışta bulunansın dedi.”1 Süleyman (a.s) sözünün devamında kendisinden sonra hiç kimseye bu kadar mülk verilmemesini istiyor. Sahiden cimrilik anlamına geliyor bu. Bu soruya şu cevap verilebilir: Âyetteki kelâm birkaç yönden ele alınabilir. Süleyman (a.s) bu isteğini mülkü Allah tarafından elinden alındıktan sonra yapmıştı. Sonra Rab

Teâlâ, Süleyman’a hükümranlığını iade etti. Demek ki hükümranlığı isterken zaten hükümdar idi. Sanki şöyle diyordu: Ey Rabbim!Bana yeniden verdiğin şu mülk var ya, kesinlikle sana isyan etmeyeceğim bir şekilde bunun devamını sağla. Eğer senin emrine aykırı iş yaparsam benden geri al. Bu te’vilin doğruluğunu gösteren işaret de onun duasına mağfiret isteyişiyle başlamasıdır. Şöyle diyor: Rabbim! Beni bağışla. Yani bana öyle bir mülk ver ki bir daha sana isyan etmiyeyim, edersem beni hemen sorgula: Bu yorumun sahih olduğuna dair kanıt şu ayettir: “İşte bizim bağışımız budur. İster ver ister tut, hesapsızdır dedik.”2 Sanki Rab Teâlâ, Süleyman’ın duasına icâbet ediyor ve şöyle diyor: “İstediğin gibi tasarruf edebilirsin. Sana mülkün hususunda hesap sorulmayacaktır.” Ya da ona şöyle buyuruluyor: Eğer ihsân edersen sevaba erişeceksin. Elinde tutarsan sana takip yoktur. Bu hüküm sadece Süleyman b. Dâvûd (a.s)’a özgü bir durumdur. Onun dışında Âdemoğullarından hiçbiri böyle bir hükme girmez. Zira Allah Teâlâ kulları için şöyle buyuruyor: “Rabbine and olsun ki hepsini yaptıklarından sorumlu tutacağız.”3 Süleyman (a.s)’ın benden sonra hiç kimseye verilmesin” sözüne gelince, bu şu anlama gelebilir: Öyle bir ver ki ömrümün geri kalan kısmında tekrar elimden kaybetmiyeyim ve böylece başka birine kalmasın. Daha önce yaptığım hatadan ötürü kaybettiğim gibi olmasın. Ya da şöyle yorumlanabilir: Bu mülkte başıma şeytanı musallat etme daha önce yaptığın gibi. Bu husus şu şekilde de yorumlanmıştır: Süleyman (a.s) böyle bir niyazda bulunmuştu. Zira affedildiğini, tevbesinin makbul olduğunu bilmek istiyordu. Ona istediği cevab geldi. Ve affolunduğunu öğrenmiş oldu. Şu da bu ayete getirilen bir yorumdur: Bu tür bir niyazda bulunmuştur. Tâ ki tevbesinin kabûlüne dair bir nişâne ve affedilişine dair ilgi bulunsun.

Mukâtil b. Süleyman der ki: Süleyman zaten bir hükümdardı. O, benden sonra kimseye yâr olmasın sözüyle,

rüzgârların ve kuşların hizmetçi kılınışını kastetmişti. Duasından hemen sonra gelen şu âyetler de bu yorumun sıhhatine dair en önemli kanıttır: “Bunun üzerine biz de istediği yere onun buyruğuyla kolayca giden rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağlı diğerlerini onun buyruğu altına verdik.”4

Bazı bilginler de şöyle demiştir: Süleyman (a.s)’ın mülkünün sırrı yüzüğünde idi. Dolayısıyla yüzüğünün gitmesiyle hükümdarlığı da gitmiştir. O da bunun üzerine, “Benden sonra kimseye yâr olmasın. Mülkümü sadece bana ait kıl. Yüzüğüme yerleştirme ki hiç kimse sahip çıkmasın benim sahip olduklarıma” demiştir. Zira İblis, Süleyman (a.s)’ın yüzüğünü alınca Peygamber’in mülkü İblis’e geçmiş, şeytan aleyhilla’neh Süleyman’ın tahtına oturarak hüküm vermeye başlamıştır. Fakat İsrailoğulları durumdan şüphelenir ve şeytanın hükümlerini inkâr ederler.

Ömer b. Osman el-Mehdî şu yorumu yapmaktadır: Süleyman (a.s) mülk isterken kendi nefsine hakim olmayı, haram arzuları kırmayı kastetmiştir. Süleyman eş-Şâbânî’den gelen bir rivayet de bu yorumu desteklemektedir.

Rasûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: “Siz Süleyman’ı ve Allah’ın ona ihsân ettiği hükümdarlık nimetini biliyor musunuz? O Allah’tan korktuğu ve ürperdiği için ölene kadar bir kere dahi göğe bakmamıştır.”5 Bazıları da bu yoruma şu eklemeyi yaparlar: Süleyman (a.s) nefsine hakim olmak istiyordu. Böylece hükümdarlık sınavında başarılı olacaktı. Zaten önce bağışlanmayı istemiş, daha sonra mülkü talep etmiştir. Bazı vaizler de şu yorumu yapıyor: Süleyman (a.s) bu talepte bulunmuştur. Çünkü niyeti insanoğulları adına şeytan ve soyundan intikam almaktı. Şeytan insanoğlunu ve zürriyetini cennetten atmamış mıdır?

Buhârî’nin rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Cinlerin içinde kuvvetli biri (İfrit) dün namazımı kesmek için dört dönüyordu. Allah ona karşı bana

yardım etti. Onu mescidin direklerinden birine bağlamak istedim. Tâ ki cıyak cıyak bağırsın. Hepiniz de ona bakasınız. Fakat Süleyman (a.s)'ın şu sözünü hatırladım: "Rabbim! Benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana." Allah, İblis'i (Süleyman'ın bu duasından sonra) eliboş kovmuştu."6

Yûsuf (a.s)'un şu sözünün anlamı sorulabilir. "Yûsuf: Beni memleketin hazinelerine memur et, çünkü ben korumasını ve yönetmesini bilirim dedi."7 Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Ayetten çıkan manâ o ki, kendisinin kadri kıymetini bilmeyecek bir kralla karşı karşıya gelen kişi ya da faziletini anlamayacak bir ümmetle yüz yüze gelen peygamber ziyan olmaktan (anlaşılmamaktan) korkuyor, erdemli ve üstün olduğunu açıkça belirtmek istiyorsa; bu durumda bulunan kişi ya da peygamberin, karşısındakileri uyarması ve kendisine dokunacak bir kötülüğü defetmek için durumu güzelce izah etmesi câizdir. Faziletini ortaya koyacak ki esas konumuyla değerlendirilebilsin. Bu tavrın hikmetli bir yanı da şudur: İnsan işlerin ehliyetsiz kimselerin, hırsızların, hâinlerin, emanete riayet etmeyenlerin elinde oyuncak haline geldiğini görür ve kendisinin de bu vazifeyi hakkıyla üstlenebileceğine kanâat getirirse sultanı uyarması, yeterliliğini ona anlatması gerekir. Bu yüzden Şâfiî âlimlerden bir kısmı şu hükme varmıştır: İctihâdın araçlarını ve kadılık şartlarını taşıyan kimsenin, faziletini sultana bildirip kadılık hutbesine çıkması uygun olur. Bazıları daha da ileri giderek şöyle der: Hatta bu vasıfları toplayan kişiye -eğer vazife beceriksizlerin elinde ise- yukarıdaki teklifi yapması vâcib olur.8

1. Sa'd, 35.
2. Sa'd, 39.
3. Hicr, 92-93.
4. Sa'd, 36-38.
5. Hadisin kaynağı: Meşhur kitaplarda yok.
6. Hadisin kaynağı: Buhârî, Kitâbu's-Salât, Bab no: 75. Müslim, Kitâbu'l-Mesâcid, Hadis no: 39.
7. Yusuf, 55.

8. Bu fikirler için krş; İbnü ebi'd-Dem, Edebü'l-Kadâ, Mustafa Zuhaylî, Dimaşk 1982, s. 88.

5

ÂDİL DAVRANAN VALİ VE YARGIÇLARIN ERDEMİNE DAİR

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı, yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah âlemlere lütufkârdır."1 Bu âyet şöyle yorumlanabilir: Allah, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önleyen, mazlumu zalimin elinden kurtaran bir hükümdarı yeryüzüne koymasa, güç sahipleri zavallıları ezer, halk birbiriyle çekişmeye girer, asayiş bozulur, olaylar yatışmaz, yeryüzünde fesat çıkardı. Allah Teâlâ yaratıklarına rahmet nazarıyla baktığı için âyetin sonunda şöyle buyuruyor: "Fakat Allah âlemlere lütufkârdır." Yani O'nun lütfu, yöneticiyi başa getirmesindedir. Onun sayesinde insanlar huzura kavuşuyor. Rab Teâlâ'nın zalime olan fazlı, elinin zulümden alıkonmasıyla; mazluma olan nimeti ise, korunması ve emin olarak yaşamasında tezâhür ediyor.

Ebû Hureyre'den gelen bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Üç kimse var ki duası kesinlikle reddolunmaz: Adil önder, oruçlu kimse -iftar vaktine kadar- ve mazlum."2

Başka bir rivayette Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir: "Yedi kişi vardır ki Allah Teâlâ, hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde onları kendi gölgesine alacaktır. Adaletli imam, Allah'a ibadet içerisinde yetişen genç, kalbi mescidlere bağlanmış kişi, birbirini Allah için seven, Allah için toplanan ve ayrılan iki insan, mevki ve güzellik sahibi bir kadının davetine "Ben Allah'tan korkarım." diyerek cevap veren kişi, sadaka yaptığı zaman sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli davranan kişi, Allah'ı anınca gözleri yaşaran."3

Kesir b. Mürre'den gelen rivayete göre Rasûlullah şöyle buyurmaktadır: "Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Allah'ın kullarından zulme uğrayan herkes ona sığınır. Eğer hükümdar âdil davranırsa sevap kazanır, yönetilenlerin de şükretmesi gerekir. Fakat zalim davranırsa, en büyük vebal onun üzerinedir, teba'ya da direnmek düşer."4 Ebû Hureyre'den merfu olarak gelen bir rivayette de şöyle buyurmaktadır: "Teba'sına âdil davranan önderin bir günlük ameli, kendi dostları ve ehli arasında ibadet eden âbidin yüz ya da elli yıllık ibadetinden daha iyidir."5 Kays b. Sa'd şöyle demektedir: "Önderin adaletle geçen bir günü, evinde altmış sene ibadet eden adamın tüm ibadetinden daha hayırlıdır." Mesrub şöyle der: -Buradaki Mesrub, Ebû Âişe Mesrub b. el Ecda- "Bir gün boyunca hakkaniyet ölçülerine riayet ederek yaptığım hakimlik görevi, Allah yolunda yüz sene savaşmaktan daha zor geliyor bana." Rivayet olunduğuna göre Sa'd b. İbrahim, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Muhammed b. Mus'ab b. Şurahbil, Muhammed b. Safvân, Sa'îd b. Süleyman b. Zeyd'e şöyle demişler: "Bir gün boyunca hakka uyarak kadılık etmek, Allah nezdinde ömür boyunca namaz kılmandan daha hayırlıdır."

Yukarıda gelen bu sözlerin doğruluğunu, hükümdar salih davrandığı zaman yönetilenlerin de elde ettiği huzuru düşünürsen anlarsın. Allah seni doğru yola eriştirsin. Ey

dost! Şunu iyi bil ki insan dünyanın en aziz, kadru kıymet bakımından en üstün varlığıdır. İnsanların barış içinde yaşaması yönetici ile sağlanıyorsa, böyle bir yönetici dünyanın en aziz ve bereketi en geniş kişisi haline gelir. Allah iki yurt yarattı. Dünya yurdu, âhiret yurdu. İyi hükümdar iki yurdun da mamur edilişine vesile olur. Sen; faydası şehirlere ve insanların geneline dokunan, iyi olduğu için de insanların dünya ve âhiret iyiliğine vesile olan bir hükümdar ol ki Allah nezdinde yüksek bir mertebede olasın, kalplerde yer edinesin. İnsanlara iyilik ve menfaat edişin ne kadar kapsamlı olursa, amellerin de o derece yüksek olur. Ne kadar iyilik edersen, Allah tarafından o kadar ihsân ve kabule mazhar olursun. Görmüyor musun? Allah'ın elçilerini, insanlara en çok faydası dokunanlar onlardır. Onlar değeri, kadri en yüce olanlardır. Çünkü insanları ıslâh etmek, karanlıktan aydınlığa çıkarmak için didinip dururlar. Yeryüzünde hükümdarlık eden de böyledir. O halkı barış içinde yaşatmak, Allah'ın dinine çağırmak, ihtiyaçlarını gidermek, yolunda gitmeyen işlerini düzeltmek hususunda peygamberlerin vekili gibidir. Hakikaten âdil olan bir yöneticinin mertebesinin üstünde sadece peygamberler ya da yakîn kılınmış melekler vardır. Öyleyse ey dost! Böyle bir hükümdarlığın kıymetini bil, Allah'ın senin aleyhine kullanacağı bir kanıt olarak düşün; sana zararı değil, faydası gelecek şekilde kullan. Hükümdar olmanın kârlı yolu insanların sana bağlanmasına sebep olan dünyevî menfaatten ibaret değildir. Senin korunman ve malının azgın haydutlardan korunması elbette ki senin için daha iyidir, eğer düşünebiliyorsan.6 Yeryüzünde hiçbir hükümdar yok ki Allah onu adaletin şartlarını yerine getirip getirmediğinden ötürü hesaba çekmesin. İyiliğin yolları ve insaf ölçüleri hususunda titiz olup olmadığından ötürü sorgulamasın! Aynı şekilde zalim ve şerli bir hükümdarın mertebesinden daha aşağı bir mertebeye sahip hiç kimse

yoktur. Çünkü onun zararı herkesi kapsamaktadır. Oysa âdil bir hükümdarın faydası da herkese dokunmaktadır.

Âdil yöneticiyle nasıl ülkeler ve insanlar salah buluyor, Allah-u Teâlâ'ya daha da yakınlaşıyor, cennete erişmek imkânı çoğalıyorsa; zalim bir hükümdar da ülkelerde karışıklık çıkmasına, insanların birbirini yemesine, günahların sel gibi çoğalmasına ve beldelerin mahvolmasına sebep olur. Çünkü yönetici âdil olunca yönetilenler arasında adaletle hükmetmek ilkesi yaygınlaşır. İnsanlar kıst ölçüsünü hayatlarına hakim kılarlar.7 Birbirleri ile olan ilişkilerinde hakkı üstün tutarlar, adalet ilkelerine sarılırlar. Bâtıl ölür. Zulmün simgeleri de yok olur. Hakk'a dayalı prensipler egemen olunca gök yağmurunu indirir, yer bereketini fışkırtır. Ticaret kâr getirir, ekinler ve hayvanlar çoğalır, rızık artar, fiyatlar düşer, tencereler dolar, cimriler bu huylarını terk edip diğergâm olur. Cömertler daha çok verir. Kimsenin kimsede hakkı kalmaz. Emanetler yerine teslim edilir. Yiyeceklerin ihtiyaç dışında kalan kısımları fakirlere dağıtılır, hediyeleşme çoğalır, dünya metaı dediğimiz türlü türlü nimetler mebzül miktarda olduğu için değersizleşir, azizken sıradan olur. İnsanlar geniş gönüllü, sağlam karakterli hale gelirler ve borçlarına sadık olurlar. Senin de fark ettiğin gibi otorite sahibi adaleti hâkim kıldığı için sevap alıyor, ayrıca insanlar arasında adalet ilkesine sarılma tavrının artmasına vesile olduğu için de yine sevap alır. Yönetici zulmettiği zaman ülkede zûl yaygınlaşır. Tüm insanlara sirâyet eder. Değerler alt üst olur, parçalanmalar çoğalır, karakter (nurûet) ölür, günahlar artar, emanetler zâyi olur, ruh zaafiyeti baş gösterir, gönüllerden ümit kalkar, haklar yerine getirilmez, bâtıl hükümran olur, ölçü ve tartıda dolandırıcılık alıp başını gider, kan akıtılma hadisesi sıradanlaşır, bereket kalkar, gök suyunu vermez, yer ekinini bitirmez, dünya metaı azaldıkça azalır, insanlar tasalı ve ümitsiz hale gelir, ellerinde fazladan bir nimet varsa da stok edip kimseye tattırmazlar, olmayan şey üzerine iş

bağlarlar.8 Bu gidişât zekâtın verilmemesine, güzel bir örf haline gelmiş zor zamanlarda yardım etme duygusunun azalmasına vesile olur. Herkes elini hayırlı işlerden çekmekte, en küçük bir miktarda dahi çetin kavgalara tutuşmakta, kimse hakkına razı olmamaktadır. Kul hakkı çiğnenirken "Amaan! Küçücük bir şey" diyerek geçilmekte, yalancı iman ortama hakim olmaktadır. Alışverişte hilekârlık, insanlar arası münasebette ikiyüzlülük, hakimlik müessesesinde adam kayırma öylesine yaygınlaşır ki hırsızı hırsızlıktan alıkoyan utanma duygusundan başka hiçbir şey kalmaz; o da varsa! Zina öyle yaygınlaşır ki sadece hayâ sahibi olanlar işlemez. Böyle ortamda yaşayan biri dininin güzelliklerinden ve kişilik elbisesinden sıyrılarak en büyük dert diye dünya menfaatini elde etme peşinde koşar. Onun festivali şu samana dönüşecek dünyadan birkaç lokma daha yiyebilmektir. Bu hayatı yaşayan için yerin altı sırtından kat kat hayırlıdır. Vehb b. Münebbih diyor ki: "Otorite sahibi zulmetmeye niyetlendiği ya da bizzat zalim olduğu zaman Allah onun memleketine kıtlık, çarşılarına, ekinlerine, hayvanlarına ve her şeyine mahrumiyet verir; ama hayır ve adalet ilkelerine sarılırsa, Rabb'ın bereketi o hükümdarın memleketi üzerine yağmur gibi yağar." Ömer b. Abdülazîz diyor ki: "Havassın işlediği amellerden ötürü herkes mahvolabilir, ama avamın amellerinden ötürü havas helâke uğramaz. Havastan kasıt otorite sahipleridir." Sanıyoruz bu fikir Rab Teâlâ'nın şu yüce kelâmına uygundur: "Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının. Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin."9 Velîd b. Hişâm şöyle der: "Yönetilenler otorite sahibinin fesadıyla bozulurlar. Yine otorite sahibinin salahıyle huzur ve barış ortamında yaşarlar." Süfyân Sevrî, Ebû Ca'fer el-Mansûr'a şöyle demişti: "Ben öyle bir adamı tanıyorum ki o iyi olsa tüm halk iyi olur." Ca'fer: "Kim o?" deyince Süfyân, "O sensin" cevabını verdi.

İbn Abbâs anlatıyor: Kralın biri, kendini gizleyerek ülkesinde seyahate çıkmış. İnek güden bir adama misafir olmuş. Adam ineği otlaktan gelince sağmış, üç davarın verebileceği sütü elde etmiş. Kral bu hâdiseye hayretengiz gözlerle bakmış, kendi kendine: “Şunu bir alabilsem.” demiş. Ertesi gün yeniden bu adama uğrayınca ineğin tekrar sağıldığını, fakat bu sefer dünkünün yarısı kadar süt verdiğini görmüş. Kral, adama sormuş: “Bu ineğe ne oluyor ki sütü azaldı. Yoksa dünkü meradan başka bir yerde mi otlattın?” Adam, “Hayır, fakat sanıyorum Kralımız ineğimi gasbetmek istedi ki sütü azaldı. Çünkü bir hükümdar zulmetse ya da zulme niyetlense bereket gider, her şey eksilir.” demiş. Bu cevap üzerine Kral kendi kendine: “Allah’a yemin olsun ki bu ineği gasb etmeyeceğim.” demiş. Bir sonraki gün adamı tekrar ziyaret ettiğinde ineğin yine üç kat süt verdiğini görmüş. Kral Allah’a tevbe ediyor ve “Yaşadıkça hep âdil olacağım.” diye söz veriyor.

Fas diyârında çokça anlatılan bir hâdisedir: Sultanın biri şeker derecesi yüksek kamışların bulunduğu bir bahçeden haberdar oluyor. Tek kamıştan bir kadeh şeker usâresi elde edilen bu bereketli bahçenin sahibi de bir kadın. Sultan bahçeyi bu kadından gasbetmek niyetine kapılıyor. Sonra kadının yanına gelip bahçeyi ondan almak istediğini bildiriyor. Kadın, “Tamam” diyor. Fakat o esnada şeker kamışından tatmak isteyince bir tanesini kesip sıkıyorlar. Çıkan, sadece yarım kadeh! Hükümdar kadına dönerek, “Hani dendiği kadar o usâre yok ki bunlarda?” diyor. Kadın, “Hayır; sana haber geldiği gibi bir kamıştan bir kadeh şeker usâresi çıkıyor idi. Fakat hükümdar bahçeyi benden almak niyetine kapılınca tüm bereket kalktı!” cevabını veriyor. Sultan tevbe ediyor, niyetini temizliyor, o bahçeyi almamaya and içiyor. “Hadi bana bir bardak şeker kamışı ikrâm et de gideyim.” deyince, kadın bir kamış kesiyor. Hakikaten bir kadeh dolusu usâre çıkıyor ve sultan geri dönüyor.10

Mısır hâdiselerini anlatan ihtiyar adamlardan biri de bana şu olayı anlattı: Mısır'ın Said bölgesinde on irdep (yüz elli kilo) civarında hurma veren bir ağaç vardı. O zamanlar bunun yarısı kadar bile ürün veren hiçbir ağaç bilmiyorduk. Sultan bu ağaca zorla sahip oldu. O yıl bir hurma dahi vermedi o ağaç. Said'li ihtiyar biri, bu hâdisenin anlatılışından daha sonra bana demiştir ki: "Ben o ağacı Garbiye mıntıkasında gördüm. On irdep ve altmış veybe kadar ürün veriyordu. Ağacın sahibi hurmanın pahalandığı senelerde her veybe için bir dinar alırdı."11 Ben de İskenderiye'de şöyle bir olaya şahit oldum: Körfezde balık avlamak herkese serbest idi. Balık nerede ise sudan fazlaydı. Çocuklar çuvallarla avlıyordu. Sonra yöre valisinin emriyle o bölgede avlanmak yasaklandı. Balık kuş olup uçmuştu sanki. Sular boşalmış, tek tük arada sırada bir gözükür olmuştu deniz hayvanları. Görüyorsun ya, hükümdarların niyeti dahi yönetilenleri etkiliyor. Hayırsa, hayırlı yönde; şerse, olumsuz yönde.

Tarihçiler hükümdarların halkı nasıl etkilediğine ilişkin şu ibret verici nakilleri yapmaktadırlar: İnsanlar Haccâc'ın zamanında dün kim öldürüldü, kim asıldı, kime değnekle işkence edildi, kimin kafası uçuruldu diye sorup dururlardı. Velîd b. Abdülmelik masraf yapmayı seven, şatafatlı yemek toplantıları düzenlemeye tutkun olan biriydi. İnsanlar onun zamanında yüksek binalardan, mükellef sofralardan, açılan kanallardan, dikilen ağaçlardan bahsederlerdi.12 Süleyman, yemesi ve kadınlara olan meyli ile meşhur idi. O başa geçince halk lezzetli yemekler, cariyeler ve nikâhtan bahseder oldu. Meclisler bu konulardan bahsederek şenleniyordu. Ömer b. Abdülazîz başa geçince insanlar birbirlerine şöyle sorular yöneltmekteydi. "Kur'ân'dan ne kadar hıfzettin, her gece Allah'ı ne kadar anmaktasın, falanca adam dinine ne kadar sahip çıkıyor. Hatim (Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona okunması) vakti hangi gün? Bir ayda kaç gün oruç tutuyor?"

1. Bakara, 251.
2. Hadisin kaynağı: *Sünen-i Tirmizî*, Kitâbu'l-Cemre, Bâb no: 2 ve Kitâbu'd-Da'vât, Bab: 128. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 4, s. 154.
3. Hadisin kaynağı: *Sünen-i Neseî*, Kitâbu'l-Kudât. Bâb no: 2. *Sahîh-i Buhârî*, Kitâbu'l-Ezân, Bâb no: 36.
4. Buradaki sabr kelimesini direnç olarak tercüme ettik. Çünkü sabr haddizâtında kötü olana direnmek, göğüs gerip başı dik tutabilmektir. Fakat bu hadisin kaynağı hakkında da şüpheler vardır. Bkz; Şevkânî, *el-Fevâid*, el-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa, s. 210. İmama sadece masiyet, İslâm dışı haller olmadığı zaman itaat edileceğine dair bkz; Buhârî, Kitâbu'l-Ezân, Bâb no: 4.
5. Hadisin kaynağı: Bu tarzda bir hadis yok meşhur kitaplarda. Yalnız âdil imamla ilgili bkz. Buhârî, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 1, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, c. 2, s. 444.
6. Hükümdarın ırzının, malının ve nefsinin korunması ise, yukarıda belirtilen adalet ilkesini hâkim kılmasına bağlıdır. Çünkü adalet ilkesini hâkim kılabilirse, âhirette Allah tarafından azaba düçâr edilmeyecektir.
7. Kıst'ın açıklaması: Kıst adl kelimesinden daha husûsî bir kavramdır. Kıst sahibi kişiye muksıd denir. Muksıd kişi adaletten nasibi olan, bir işte muhatabının hakkı olduğunu görünce insaflı davranıp "Senin hakkın var." diyerek gerçeği kabul eden kimsedir. Kıst ile adl kelimeleri de iki yönlüdür. 'Adâle' hem sapmak anlamına gelmekte, hem de adaletli olmak anlamına gelmektedir. 'Kaseta' zulmetmek anlamına gelmekte; ama 'akseta', hakkı kabul etmek, hak olan payı vermek anlamına gelmektedir. Günümüzde de adalet adına hak yoldan sapılması, yanlışlıkların artması bu iki kavramın birinci anlamında kullanıldığını gösterir. Bugün bizim kastettiğimiz esas anlamı dışında, yani âdillik ve başkasının hakkını görebilmek, insaf edebilmek anlamında kullanılmadığını söylüyoruz.
8. Tenâcüz 'alel mefkût: 'Olmayan şey üzerine iş bağlamak' diye terceme ettiğimiz bu kavram, bugünkü piyango, toto, loto gibi şans oyunlarını içine aldığı gibi, hayâlî ihrâcâat ve dolandırıcılığın her türünü de şâmildir.
9. Enfal, 25.
10. Şeker kamışı kelimesi 'kasab' olarak geçiyor. Bugün Mısır ve civarında da yine bu şekilde bilinen sözcük halk telaffuzunda "asaba" diye câri olmaktadır. Kamışlar büyük bir makineye atılarak kırılıp parçalanmakta, makinenin altından bir oluk vasıtasıyla suyu büyük bardaklarla doldurulmaktadır. Hakikaten çok lezzetli ve gayet ucuzdur.
11. Bir veybe 24 müd demektir. Bir müd ise 1.8 litredir. Said bölgesi, Mısır'da Kahire ile Asvan arasında kalan geniş bir bölgedir. Asyut ve civarı olarak da bilinir. Bölge halkı sert mizaçlı ve mert olurlar; Kahire ve İskenderiye'ye nisbeten. Biz de nasıl Doğulular ya da Anadolular için saflık fıkraları anlatılırsa, Mısır'da da Saidliler için o tür fıkralar anlatılması pek yaygındır.
12. Bu cümleler neredeyse bizim Lâle Devri'ni anlatıyor.

6

YÖNETİLENE NİSBETLE YÖNETENİN DAHA ÇOK KAYBETTİĞİ VE KÂR DEĞİL ZARAR ETTİĞİNE DAİR

*A*llah rehberiniz olsun dostlar, bilmelisiniz ki sultanın tehlikesi büyük, imtihanı umûmîdir.1 Onun kapısını büyük afetler çalar ve onu öylesine tehlikeli durumlar kuşatır ki, akıl sahibi herkes sultanın mes'uliyetinde bulunan şeyleri taşımaktan Allah'a sığınır. Bu ağır vebalden koruduğu için Rabb'ına şükreder. Sultanın düşüncesi sükûnete ermez. İçinde bitmeyen bir endişe vardır, kalbi kederle doludur. Halk onunla uğraşmamakta ama; o halk ile meşgul olmaktadır. Sıradan biri tek bir düşmandan korktuğu halde sultan binlerce düşmandan korkar. Yine sıradan biri ailesinin geçimi, huzur içinde yaşamı ve maişetinin temini için sıkışırken, sultan daha büyük bir sıkıntıya düşmekte, memleketinin tümünü güzel siyaset etme zorunda kalmaktadır. O bir düşmanı yense, birkaç düşman birden onu keskin gözlerle süzerler. Bunun dışında insanlarla uğraşmak, onların husûmetinden doğacak sonuçları bertaraf etmek, vali ve kadıların tayini, orduların donanımı, beytül maldeki gediklerin kapatılması, vergilerin toplanması ve ülke içinde zulmün önlenmesi gibi önemli sorunlar da sultanın başını ağrıtmaktadır.

İşin en acaip yanı, onun tek bir nefsi vardır. Yönetilen fertler gibi o da dünyadan sadece vücuduna yetecek kadarını alır. Fakat sonra kıyamet günü sultan onların hepsinden sorumlu olacak, teba‘ ise yöneticisinden sorumlu olmayacaktır. Aman Allah’ım!Bir parça ekmeğe erişmekle ihtiyacı kapanan; ama milyon insandan sorguya çekilen şu adamın hali ne kadar da hayrete şayan! Doldurduğu işkembesi tek; ama milyon mideden sorumlu. Bir can ile tat alıyor dünyadan; ama milyon candan hesaba çekilecek. İşte hükümdar tüm hallerinde böyledir. Yönetilenlerin vebâlini çeker. Onların kalplerine kıvanç ve ferahlık doldurur, düşmanlarıyla savaşır. Zor durumda kalanların ihtiyacını giderir. Onlarla uğraşırken Rabb’ına isyan eder; günaha girer; Yaradan’ın emrine aykırı davranır; yasaklarını çiğner. Onlarla uğraşırken bile bile cehennemlik zümrelerin arasına katılır. Sonra ey dost! Sen yönetilenlerin hükümdara karşı kin dolu olduğunu görürsün. Kalbinin arasına Allah girmese hiçbir akıllı böyle bir hâli istemez, bu makamdan razı olmaz. Gönül gözü açık hiçbir kimse sultanlık mertebesini seçmez. Bu bölümde anlatacağım her şey Rasûlullah’ın söylediği şu kelimelerle özetlenmiştir: “Size ne oluyor ki emirliğe tayin ettiğim kimselerle uğraşıyorsunuz? Onların yönetiminin hoş ve duru yanı size, bulanık ve zor tarafı kendi başlarına kalmaktadır!”2

Sultan, teba‘sıyla beraber ziyafete gelenlerle yan yana duran bir aşçıya benzer ki adam onca gayret ve ilgiyle yemekleri hazırlıyor, misafirler de afiyetle yiyor; sıcak ateşin karşısında ter ve sıkıntı onun, tadı tuzu yerinde yemekler, soğuk şerbetler misafirlerin. Halk lüksü ve üst üste nimetleri istedi. Ama dosdoğru yoldan saptılar. Derler ki: Kavmin efendisi onların en bedbaht olanıdır. Bir atasözünde de şöyle geçmektedir: Kavme su getiren sâki, sunduğundan en son içecek olandır.

Mağrib sultanlarından biri önünde muhafızlarla beraber yürüyordu. Gözü bir tüccar grubuna ulaşınca vezirine şöyle

dedi: “Sana üç ayrı taife göndereyim ister misin? Birinci taife hem dünyayı hem âhireti elde ediyor. İkinci taife dünyayı da âhireti de kaybediyor. Üçüncü taife ise, âhirette hüsrana uğruyor; fakat dünyayı kazanıyor.” Vezir: “Bu nasıl ey sultan?” Sultan: “Dünya ve âhiretin sahibi olanlar şu gördüğün tüccarlardır. Günlük rızıklarını kazanıyorlar, namazlarını kılıyorlar, kimseye eziyet etmiyorlar. Hem dünyası hem âhireti berbat olanlar şurda gördüğün emir kulu polislerdir, şu önümüzdekiler... Âhireti kaybedip dünyayı kazananlar ise ben, sen ve diğer saltanat sahipleridir.”

O halde ey dost! Teba‘ içindeki tüm bireylerin güzel öğüt ve karşılıklı nasihatleşmeyle hükümdara yardım elini uzatmaları; hayır dualarında ona da yer vermeleri; hayırlı işlerinde ona yardımcı olmaları; onun gören gözü, zulmü ansızın yakalayan yumruğu, kötülükten koruyan zırhı, hakkı söyleyen dili, onu yürüten ayakları, sağlam tutan temelleri olmaları gerekir.

Selâmet sultandan ne kadar uzaktır. Felah nerde, o nerde? hükümdarlardan biri dostlarına şöyle demiş: “Bilmelisiniz ki sultan ile cennet hiçbir zaman buluşmayacaktır.”

Sözü dinlenir kadr ü kıymet sahibi bir dostum, bana şunları anlatmıştı: Sultan, “Karını boşa” diye bana emir gönderdi. Niyeti, onu meclisdaşlarından birine nikâhlamaktı, reddettim. Sultanın elçileri yanıma defalarca gidip geldiler. Biri: “Bu işi gönül hoşluğuyla kabul et; çünkü hiçbir çıkışın yok. Zaten sultan dünyada âr, âhirette nârdan korkmaz!” Ve sultan kadını aldı, ayırdı.

Rivayet olunduğuna göre Abdülmelik b. Mervan, hilafeti ele geçirdiğinde Kur’ân-ı Kerîm’i alıp odasının bir kenarına koyarak şöyle demiş: “İşte bugün ikimizin yolları ayrılıyor!” Hârûn Reşid hacca gittiğinde Abdullah el-Ömerî ile tavaf esnasında karşılaştı. Abdullah: “Ey Hârûn!” diye seslenince: “Buyur amca” cevabını verdi halife. Abdullah: “Şurada

Allah’ın ne kadar kulu vardır dersin?” Hârûn: “Sadece Allah’ın bileceği iştir onların sayısı”. Abdullah: “Ey adam! Şunu bilmelisin ki o gördüklerinin her biri kendine ait işlerden sorumlu olacaktır. Ama sen tek başına onların hepsinden sorguya çekileceksin. Nasıl bir halde olduğuna bir bak!” Hârûn ağlamaya başladı ve çömeldi. Çevresindekiler Hârûn’un gözyaşları için mendil yetiştirmeye çalışıyorlardı. Abdullah sözlerini şöyle bitirdi: “Vallahi insan kendi malından dahi harcama yaptığında sorguya çekilecek, sıkıntıya girmesi hak olacaktır. Ya Müslümanların malında tasarruf eden, dilediği gibi harcama yapan kişinin hali nice olur?” Rivayet olunduğuna göre Hârûn hep şöyle dermiş: “Allah’a yemin ederim ki ben her sene hac yapmak istiyorum; ama beni engelleyen Ömer soyundan gelen şu adamdır. Hoşlanmadığım şeyleri bana duyuruyor.”

Mâlik b. Dinâr anlatıyor: İçinde hikmet bulunan kadim kitapların birinde okumuştum, Allah Teâlâ şöyle buyurmuş: “Sultandan daha aptal kim var? Kim bana isyan edenden daha câhil olabilir? Benimle yücelen ve övülenden daha aziz kimdir? Ey kötü çoban! Sana semiz koyunlar verdim. Hepsi de sapasağlam. Sen etini yedin, sütünü içtin, yağını azık ve şifâ edindin, yününden elbise diktin, hayvandan geriye tak tuk ses çıkaran kemikler bıraktın. Ama kaybolmuş bir garibi evine almadın, kalbi kırık ya da vücudu hasta olanın yaralarını sarmadın. Bugün işte bu yüzden senden intikam alıyorum.”

1. Buradaki tehlike kelimesi ‘hatar’ ile ifade ediliyor. Hatar, mecâzî olarak önem anlamında da kullanılmaktadır.
2. Hadisin kaynağı: Meşhur kitaplarda yok. Emirlik hususundaki rivayetler birbiriyle çelişki halindedir. Bir yandan övülürken, öbür yandan kötülenmektedir emir ve emirler. Bkz; Tirmizî, Kitâbu’l-Cuma. Bâb no: 80 ve Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 352.

7

YERYÜZÜNDE HÜKÜMDARIN VARLIĞINDAKİ HİKMET

dostlar bilmelisiniz ki yeryüzünde hükümdarın bulunmasında Allah Teâlâ'nın yüce bir hikmeti ve kulları üzerine bereketli bir nimeti vardır. Çünkü Rabb'imiz kulların özüne adalet ve insaf huyunu yerleşmiştir. İnsanlar yöneticisiz kaldıkları zaman, sudaki balıklar misaline dönerler ki büyük ve iri olanlar, hafif ve küçük olanları yutar. Onların hükümdarı olmayınca işleri düzene girmez. Hayatlarını doğru düzgün sürdüremezler, zevk alamazlar yaşamaktan. Dolayısıyla bazı kadim filozoflar şöyle derler: "Yeryüzünden hükümdar kalksa Allah'la ilgili bir şey kalmazdı." Bir otorite sahibinin hükümranlığı Allah Teâlâ'nın varlığına işaret eden alâmetlerden sayılabilir. Şöyle ki: Bir müdebbir1 olmaksızın evrenin âhengi nasıl imkânsız ise, yeryüzünde de bir başkan, yönetici, hükümdar olmaksızın işler intizam içinde yürümez. Bir belde de iki hükümdar olunca nasıl istikâmet kalmayıp düzensizlik hâkim olursa, âlemin tümü de Allah'ın yetkisi ve gücü altında düzenini koruyabilir.2

Ali b. Ebî Tâlib şöyle buyurur: "İki büyük hâdise vardır ki biri ancak teklikle, diğeri ise danışma ve ortaklıkla mümkündür. Bunlardan biri hükümdarlık, diğeri rey'dir. Hükümdarlık paylaşıldığında iş nasıl rayından çıkarsa, kişi kendi görüşünü diretir ve hiç kimseyle ortak olmazsa aynı şekilde istikâmetten sapar."

Teba'sına zulmeden sultan ve hükümdarsız teba' bir eve benzer ki ortasında bir kandil yanmakta, çevresinde insanlar oturup kendi işlerini görmektedirler. Ansızın kandil sönünce herkes elini işinden çeker, yaptıkları uğraşılar yarıda kalır. Zararlı hayvanlar harekete geçer, zehirli yılanlar tıslar, akrep yuvasından çıkar, koca koca fareler deliklerden su gibi akar, yılanlar çatlaklardan sudûr eder,

hırsız numaralarını ortaya döker, pireler onca küçüklüğüne rağmen insanlara aman verdirmez, üretilen faydalar ziyan olur, yapılan her şey zarara dönüşür. Ama sultan teba‘sına âdil davranır, ülkesinde sözü geçer biri haline gelirse menfaati herkese dokunur, kan damarında kalır çıkmaz, mahremler çiğnenmez, çarşılar ma’mûr, mallar korunmuş, köprü ve benzeri ammeye hizmet veren yerler sağlam, erdemli ve günahsız canlılar mutlu; şerliler, fuhuş ehlinden olanlar ve fâsıklar zelil olur. Fakat yetki kargaşası doğunca fesad herkesin üzerine karabulut gibi çöker. Yöneticinin baskısı bir kefeye, yönetilenlerin gâileler içinde kalışı birbirlerine zulmedişi, her saat her gün oluk gibi kan akıtılışı, otorite işinin tamamen anarşiye dönüşü ayrı bir kefeye konsa; bir saatlik bu karmaşa düzeni, bir senelik baskıcı ve otoriter düzenden daha kötüdür, daha ağırdır. Nasıl hayır diyebilirsiniz ki! hükümdarın zayıflamasıyla içlerinde şer ateşi yananlar harekete geçecek, utanmazlar münâfıkça etrafa dağılacak, hırsızlık, yağmalama ve gasp eylemleri artacaktır.3 Fudayl der ki: “Altmış senelik baskıcı düzen bir senelik karmaşa ve fitne düzeninden hayırlıdır.” hükümdarın zevalini hiç kimse istemez. Ama aldanmış cahiller ve her türlü mahzurlu şeyin işlenmesini isteyen fâsıklar hariç. Yönetim altındaki herkesin Allah’a hükümdarın salahı için dua etmesi gerekir. Yönetilenler muhakkak sultana öğütte bulunmalı, yola gelmesi için hayır dua etmelidirler. Çünkü insanların ve beldelerin salahı ancak hükümdarın salahıyla, yine onların fesadı da hükümdarın fesadıyla olmaktadır. Bilginler şöyle derler: Eğer hükümdarın işleri size düzenlik, esenlik, birlik ve adalet getirmişse Allah’a şükredin, hamdi bolca yapın. Eğer istemediğiniz şeyleri getirmiş ise bunu günahlarınıza yorun. Günah işlediğiniz için kerih gördüğünüz şeylerin başınıza geldiğini düşünün. Başındaki işlerin çokluğu, memleketi dört bir yandan koruyabilmenin güçlüğü, düşmanlarla mücadele etmek, öğüt verenlerin azlığı, tamahkâr ve

sapkınların çokluğundan ötürü sultanın bazı hataları sâdır olmuştur deyip onu mazur görün.4 Tâc kitabında geçmektedir. Şöyle diyor müellif: “İnsanlığın dertleri küçüktür; fakat hükümdarların dertleri büyüktür. hükümdarın gönlü büyük proplemlerle, teba‘nın zihni minik şeylerle doludur. Cahil bahane bulduğunda kendisine mazeretini hemen yapıştırır hatası için; fakat sultan taşıdığı onca güçlüğe rağmen hiçbir zaman mağdur görülmez. Bu yüzden Allah sevdiği hükümdara yardım eder, ona doğru yolu gösterir ve aziz kılar. Arap bilginleri şöyle demişlerdir: “Hiçbir yeri vatan edinme! Ancak güçlü ve sözü geçer bir hükümdarın, âdil bir hâkimin, işlek bir pazarın, işini iyi bilen bir doktorun, bol su akıtan bir nehrin mevcut olduğu ülkeye yerleş!”

1. Müdebbir: İşleri en ince ayrıntısıyla düzenleyen, yerden göğe tam yaratıklar evreninde intizamı sağlayan yüce varlık; Allah demektir.
2. Bu teori siyasal bilimciler tarafından ‘Yerde tek gökte tek hükümdar.’ diye özetlenir. Monarklığın temelidir.
3. Turtûşî kendi zamanını anlatıyor. Endülüs’te Tavâif’ül-Mülûk döneminde yetki birden fazla küçük devletçiklerin elinde iyice ufalanıp neredeyse güç güçsüzlük haline gelince anarşi artmış, devletlerin birbirini yemesinden faydalanan Hristiyan orduları Müslümanları kılıçtan geçirip, yavaş yavaş Afrika’ya sürmüştü. Aynı şekilde o dönemin Suriye, Mısır ve daha ilerdeki ülkelere bakıldığında güçlü, fakat ceberrut sultanların hakimiyetindeki ülkelerde nisbeten bir sükûn gözükmekte, küçük, fakat birbirlerinden ayrı ayrı yaşayan sultanların hükümran olduğu bölgelerde ise bitmeyen bir kaosa şahit olunmaktadır. Turtûşî bu ve bundan sonra gelecek bazı bâblarda kendince realist bir tavır takınmak istemiş ya da zamanın hakim fikirlerine övgüde bulunmuştur.
4. İşte bu cümle de Turtûşî’nin ve ondan sonraki birçok bilginin ve daha önceki bilginin idareyle yaptığı ittifaklardaki temel fikirdir. İdâre âdil davranıyorsa herkes övmeli, ama zalim davranıyorsa ne yapalım, iyi olur deyip geçiştirmelidir. İslâm’ın onca güzel umdelerine rağmen katılımcı düşünce, şûra sistemine dayalı otorite anlayışı devam ettirilmediği için İslâm ümmetinde amelî ve düşünsel hayatta büyük bir verimsizlik başgöstermiştir.

8

SULTANIN FAYDALARI VE ZARARLARI

Arabın ve acemin bilgeleri şöyle derler: Faydaları yanında, sultanın zararlarını Allah'ın gökten yağdırdığı sağanağa benzetebiliriz. Toprak ve toprak üstünde yaşayan tüm canlılar bu yağmurla hayat bulur. Ama yolcular büyük eziyetlere katlanırlar. Binalar bu yağmurdan ötürü kayar ve sarsılır. Yıldırımlar düşer, seller akar, insan, hayvan, zâhire ambarları telef olur. Deniz yağmura dalgayla karşılık verip azınca gemiciler şiddetli afetlerle başbaşa kalır. Ama tüm bu felaketler yeryüzünde bitkiyi dirilten, rızkı artıran, ilâhî rahmetin neticelerine ibret gözüyle bakan kulları Rabb'in nimetine şükretmekten alıkoyamaz. Onlar yağmurla gelen bunca musibete rağmen Allah'a hamdeder, çok az sayıda insana çok özel bir durumda olanlara isabet eden felaketlerin lafını bile etmezler. Yine rüzgârı misal verebiliriz ki Allah Teâlâ rahmetini yaymak için onu gönderiyor. Bulutlar harekete geçiyor ve rüzgâr meyveleri aşılayan, kulları bunaltıcı havadan kurtarıp serinleten bir melteme dönüşüyor. Sular rüzgârla akıyor, ateş yelle tutuşuyor. Gemilerin büfür büfür yelkeni şişiyor denizde. Ama karada ve denizde pek çok insana zararı dokunan da rüzgârın ta kendisi. Fakat bu husûsî oluyor. İnsanların bir kısmına ezâ verdiği halde, şükredenler yine teşekkür ediyorlar Rabb'e. Bu hâdiselerin hiçbiri rüzgârın mertebesini alçaltmıyor âbid kullar nezdinde. Bilakis Rabb'in nimetinin tamamlanışındandır diyorlar.

Buna bir örnek de yaz, kış, mevsimlerdir. Allah yazın hararetini, kışın soğuğunu ekin ve çoğalmanın elverişli olmasına bir vesile kılmış, tane ve meyvenin olgunlaşmasında kullanmıştır. Tohumlar ve meyva ağaçları Allah'ın izniyle soğuk tarafından gizlenip korunuyor. Yine Allah'ın izniyle onları açıp çatlatan, olgunlaştıran sıcağın ta kendisi oluyor. Meyve yavaş yavaş olgunlaşıyor, tohum

zamanla başak oluyor ve benzeri nice menfaatleri vardır mevsimlerin. Ama sıcakla soğuğun, dondurucu kış ile hasta eden zemherinin insana verdiği nice eziyetler de vardır. Tüm bunlara rağmen mevsimler hayırla anılır, onlardan sevinçle söz edilir. Çünkü faydaları zararlarından çoktur.

Meselemize bir nümûne de gecedir. Allah, geceyi dinlenme, uyku ve gevşemeye vesile kıldı. Oysa geceleyin fakirler yapayalnızdır. Batakhane erbâbı koşturmakta, haydutlar ve hırsızlar kol gezmektedir. Yırtıcı hayvanlar av peşinde, yılan-çıyan ve nice öldürücü zehire sahip hayvancıklar uyanıktır. Allah'ın kulları üzerlerine yağan nimetleri görmezden gelemez, unutamazlar. Faydası çok olan şey biraz zarar verse dahi bu hâl onun kadrini eksiltmez.

Buna bir misal de gündüzdür ki gündüz Allah'ın ışığıdır. Rab Teâlâ günü yayılma, kazanç ve hareket vesilesi kılmıştır. Harpler, baskınlar, nice zorluklar, tuzaklar, gözgöze gelip kinlenmeler hep gündüz olur. Bu kadar yorgunluktan sonra herkes geceye sığınıp uyur ve Allah'ın gün içinde gönderdiği nimetleri unutur. Dünya işleri içinde büyük olanlar da bu verdiğimiz örneklere benzer. Zararı özel, faydası genel ise o şeyin kapsamlı, geniş bir nimet olduğunu söyleyebiliriz. Ama bir şeyin faydası çok dar ve husûsî ise onun genel bir belâ olduğunu da söylemekten geri durmayız.1

Eğer Allah'ın nimetleri külfetsiz, kolayca gelse, dert ve kederden arınmış, dupduru bir şekilde sunulsa idi, dünya ayakta dikilme ve yorgunluğun olmadığı cennete dönüşürdü.2

Şair şöyle diyor:

"Sakın ha hiçbir şeyin öz be öz menfaat olduğunu umma! / Çerçöp de yârenlik eder rüzgâra ve yağmura."

1. Turtûşî'nin yöneticinin fayda ve zararları hususunda söylediği bu söz pek mühimdir. Birkaç bölümden beri süregelen sultanın iyi yanlarının daha fazla belirtilmesi, gerekirse âzamî derecede baskı yapmasının dahi mübahlaştırılması tenkîde şâyândır. Fakat şu da bilinmektedir ki yönetim

kolay bir iş değildir. Toplumdaki kesimlerin çoğu memnun edilmeli, dertlilerin ihtiyaçları giderilmeli, mütecâviz, aranan düşmana gereken ders verilmelidir. O halde işbaşındaki idarenin iyi ya da kötü olduğu nasıl anlaşılabilir. İdarenin zararlı bir yönü görüldüğünde bu idare batmaya müstehaktır deyip haklı çıkmak ne kadar tutarsızsa, onca zulmüne cevr u cefasına rağmen birkaç iyiliği var diye de savunmak o kadar beyinsizliktir. O halde yöneticilerin, kısaca devlette yürütülen siyasetin menfaati özel bir zümreye, özel bir duruma ait kalıyorsa, biz genel bir belâdan söz edebiliriz. Ama yönetimin geniş kitlelere faydası dokunuyor, gidişat umûmiyetle hayır yönünde oluyorsa, bazı özel zümrelerin menfaati çiğnense ve dar çerçevede kalan hatalar yapılsa bile bu siyasetin başarılı olduğunu, Turtûşî'nin deyimiyle kapsamlı bir nimetle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu belki de iyimser bir yorumdur. Fakat gerçeğe yakındır, yaşanan gerçeğe.

2. Bu söz derindir. İslâm ile dünyayı cennet edinen diğer din, doktrin ve mezhepler arasındaki farkı çok güzel belirtmektedir.

9

HALK NEZDİNDE SULTAN'IN YERİNE DAİR

teba'ya nisbetle sultan, bedene nisbetle ruh gibidir. Ruh kederden arınınca organlara sağlam ve sâlim bir biçimde sirâyet eder. Bedenin en küçük bir parçasında dahi etkisi görülür. Böylece beden huzursuzluk ve başkalıktan kurtularak âzâların ve duyu organlarının da doğru düzgün çalışmasıyla tüm fonksiyonlarını muntazaman yerine getirir. Fakat ruh bulanır1, veya mîzâcı bozulursa o ruhun bulunduğu bedenin hali içler acısıdır. Tüm hassalara ve organlara bir karmaşa ve dengeden sapma hali bulaşır. Artık her âzâ ve hassa genel bozulmadan payını almıştır.2

Tüm organlar hasta olup işlevini yürütemez hale gelir ve mahvolmaya doğru bir gidiş başlamıştır.

Sultan ateşe, halk oduna benzer. Halk içinde gidişâtı düzgün olan kimseler (mu'tediller) ateşe ihtiyaç duymaz. Yamuk yumuk ve çatallı olanlar ise ateşe muhtaçtır ki eğri yanları ateşle düzeltilip düzgünleşsin. Fakat burada şu ince noktayı unutmamak gerekir: Ateşin yakıcılığı yüksek derecede olur ve bir aşırılık ortaya çıkarsa, odun eğri yanları düzelmeden yanıp kül olacaktır. Öte yandan ateş az verilirse, eğriler eğri kalmaya devam edecektir. O halde ateş, dengeli bir sûrette verilmeli ki çubuk düzelsin.3 Sultan da teba'ya karşı göstereceği tavırlarda böyledir. Eğer aşırı giderse halkı mahveder. Gevşek bırakırsa eğriler düzelmez. Ama îtidalli davranırsa halk da dengeli olur.

Sultanla alâkalı bir örnek olarak temiz bir topraktan gürül gürül fışkıran gözeyi düşünebiliriz. Suyun içimi güzel, tadı yerinde, rengi duru, kısaca tüm vasıflarıyla temiz ise yere uzanır, afiyetle berrak bir su içersin. Sonra ağaçların kökleri ve damarları bu suyla beslenir. Güçlenip hayat bulur, gövdesi kalınlaşır, yaprakları çoğalır ve sen meyvelerini sevinçle devşirirsin. Bu su; gürlüğü, tadı, rengi ve kokusuyla mükemmel bir doğallıkta fışkırmış; kulların ihtiyacını gidermiş, can verdiği çimenlerden koyun, kuzu ve haşereler faydalanmış; kuşlar süzülüp ihtiyacını yudumlamış; tabiatın ahengi bozulmamıştır. Suyun çevresinde bitkiye elverişsiz topraklar bulunsa ya da meyve vermeyen gölgesi az ağaçlar boy verse de her varlık nasibi ve kabiliyeti ne ise onu alacaktır.

Fakat su kaynağının bulanık, yetersiz, bozuk ya da tuzlu olduğunu düşünelim. O kaynaktan beslenen ağaçların mîzâcı dumûra uğrayacak, hastalık kapan, zayıflayan dallar sağlam kısımları da düşürecektir. Gövde incelecek, dallar zayıflayacak, yapraklar renklenecek, çiçekler ve meyveler pek az olacaktır. Görüldüğü gibi, suyun bozukluğu, ağacın her yanına ulaşmakla meyveler kalitesiz, tatsız, kokusuz ve

renksiz büyüyecektir. Meyvelerin ve diğer bitkilerin ürünlerinin kalitesizliği tüm canlılara yetecektir. Hayvanlara, insanlara, kurda-kuşa, böceklere... Su duru ve gür iken faydası nasıl bitkiye, haşerâta, hayvanlara ve insanların tümüne dokunuyorsa; yetersizliği, tuzluluğu ve bulanıklığı da çevredeki canlıların hepsine dokunur. Bu yüzden Rasûlullah şöyle buyuruyor: “Böcekler insanoğlunun günahından ötürü kovuklarında ölürler.” Bu hadisi şöyle yorumlayabiliriz: Yeryüzünde günah çoğaldıkça gök suyunu kesiyor, toprak nebatını bitirmiyor, yerin sırtında yaşayan ve gezinen yılan-çıyan, börtü-böcek ve tüm haşerât bundan nasibini alıyor.

1. ‘Bulanmak’ kelimesinin metindeki ifadesi kederdir. Keder: tozlanma, gölgelenme, karışma, bulutlanma, kısaca sâfiyetin bozulması demektir. Hakiki (lugavî) anlamı budur. Sonradan mecâzî olarak bildiğimiz keder anlamında kullanılmıştır.
2. Hassa: Çoğulu havâs gelir. Eskilerin havassı “selime” diye de tabir ettiği, bu günün diliyle beş duyu organımız kastolunmaktadır. Uzuv kelimesi de zikredildiği için Türkçe açısından karmaşa olmasın diye bedendeki el, kol ve ayak gibi organlarımızı zaman zaman uzuv olarak tercüme ettik. Hassa’yı da duyu organları diye hep aynı terkipte tercüme etseydik ayrı şeyleri ifade ettiği halde aynı kelimelerin cümlede kullanılması zihinlerde karışıklık, söyleyişte zevksizlik getirecekti.
3. Ateşin odunu kısaca çubuğu ya da tahtayı düzeltmesi tabiri şehirde yaşayanlar için anlamsızdır. Kırsal kesimde yaba, çatal, övendere vb. birçok alet elverişli ağaçlardan kesilen esnek çubuklardan, kısaca odunlardan yapılır. Odun biraz daha kalın olduğu ve başka çağrışımlar içerdiği için dal ve çubuk demek yerindedir. Mesela yaba yaparken (bu alet ekin saplarını bir yerden başka yere atmada kullanılır) çubuğun bazı kısımları ateşte kızartılarak uzun bir müddet ipler ve yere çakılı kazıklar vasıtasıyla gereken esnekliğe ulaştırılır ve kullanıma elverişli hale gelir. Baston yapımı da buna benzer bir usûldedir. Yaş ağaç üzerine hafif ateş, cilâ ve koruyucu malzeme vazifesini de görür.

10

MEMLEKET VE DEVLETLERİN DÜZENİ HUSÛSUNDA ŞERÎATIN SUNDUĞU

PRENSİPLER

bunlar üç tanedir: 1) Esnekliğe önem vermek, sert ve baskıcı tavırları terk etmek.

2) Danışmak.

3) Maliye (el-Âmâl) ve Merkeze bağlı yerel yönetim kurumları (el-Vilâyât) na bu tür işlerde gözü olan kimseleri tayin etmemek.

Allah Teâlâ, devlet idaresinde istikâmetin sağlanması ve dinin düzenli bir halde işlerlik kazanması için, yukardaki prensipleri kesin bir ifadeyle kitabında bildirmiş, Rasûlullah da işaret buyurmuştur.

Bilmelisin ki bu prensipler mülkün temelidir, ama bunları uygulayan krallar ve yöneticiler öyle azdır ki... İlk ikisi gökten gelen vahiyle bildirildi, sonuncusunu da Rasûlullah söyledi. Önce nass-ı ilâhîye bakalım:

“Sadece Allah’ın rahmetinden dolayı, ey Muhammed, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet. Onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış.”1

Bu âyetle iki şeye dikkat çekiliyor. Evvelâ kaba ve baskıcı olmanın dostlarda nefret, mecliste bulunan bakan ve danışmanlarda kin uyandırdığı, kitleleri dağıttığı izah ediliyor. Zira, devlet ya da krallık; meclisteki görevliler, dostlar, danışmanlar ve tebâ ile koca bir gemidir. Dostları kaçırtacak, düşmanları devletine musallat edecek bu kötü huya kapılma! Otorite sahibine yaraşan bu kötü sîreti terk etmek, böylece getireceği acı neticelerden kurtulmaktır. Yönetici, Allah’ın buyurduğu gibi olmalı:

“Sana uyan mü’minleri kanatların altına al.”2

Hadîs-i şerif’te geçtiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) ashabı ile oturmaktayken adamın biri geldi:

– Hanginiz Abdülmuttalib soyundan? dedi. Oradakiler:

– İşte şu geriye doğru yaslanan beyaz tenli! dediler. Adam Rasûlullah’a yönelerek:

– Ey Abdülmuttalib torunu! diye seslendi. Rasûlullah:

– Buyur, söyle bakalım! diye mukabele etti.3

Bu hadîs gösteriyor ki Allah elçisi mecliste kendine ait bir üstünlük alâmetiyle oturmuyordu, ne elbisesi ne de oturduğu mekân itibariyle diğerlerinden farkı yoktu. O sert ve kaba davranarak iletilemeyecek olan pek çok şeyi yumuşak, esnek ve anlayışlı davranarak ümmetine tebliğ etmiştir. Görmüyor musun, rüzgâr yürekleri hoplatan uğultusuyla estiğinde ağaçlar arasından geçer. Yapraklar ve dallar eğilip hareket ederek kopmamayı başarırlar. Ama hareket kabiliyeti tıkanıp rüzgâra karşı durursa paramparça olur dallar. Su, esnekliği ve kıvamıyla ağacın kökünü yumuşatır, çekip alır, söker topraktan. Yılan dahi keskin zehiri ile deliğinde çöreklenirken tatlı söz ve müzikle yumuşar, uzatır başını ve yükselir.

Oysa insan yumuşak ifade ve ikna ile söz dinlemeye en yatkın varlıktır. Sen sana kötülük söyleyenden hakkını almak istiyorsan, onun söylediği her yakışıksız kelimeye bir güzel kelimeyle karşılık ver!

İkinci işarete gelince Rab Teâlâ elçisine “Onlara danış” diyor. “Nasıl olur? O, onların peygamberi, imamı, onların danışması gereken rehberi iken, onlara danışmasının anlamı ne?” denilirse (deriz ki), bu Allah’ın Rasûlü’ne gösterdiği bir güzel üslûptur. Diğer yöneticilere, hükümdarlara ibret olsun diye! Zira Allah Teâlâ’nın da bildirdiği şekilde istişâre demek; meclistekilere güzel davranmak ve onları yönetime ortak kılmak demektir. Böylece danışmanların, bakanların ve öğüt veren tecrübeli kimselerin reise karşı sevgisi artar, gönül rahatlığı ile boyun

eğerler, aralarında sulh olur. Allah Elçisi’ne, “Böyle davran” diyerek kanununu açıklıyorsa, Mü’minlerden yönetim erkine sahip olanlar da böyle hareket etmelidirler. Baksana, Rasûlullah bir muharebe hususunda ashabına “İnin bineklerinizden!” diye emretti de Sa’d:

“Ey Allah’ın Elçisi! Eğer bu senin halinden ise hemen itaat eder, dinleriz. Eğer böyle değilse inmek yok.” diye karşılık verdi. Rasûlullah:

“Öyleyse sefere koyulun”4 diye sözünü tamamladı.

İster hükümdar olsun, isterse herhangi bir makamda idareci, insanın taşıyabileceği en kötü, vasıf kendi bilgisiyle müstebit olmak, diktatör ve zorbaca davranarak akıl danışmayı bir kenara atmaktır. İnşaallah kitap içinde müşavereye dâir ayrı bir bâb tahsis edeceğiz.

İmdi en başta dile getirdiğimiz üç prensipten üçüncüsüne gelelim. Buhârî, Müslim ve diğer muteber kaynakların rivayet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah’ın yanına gelerek:

– Ey Allah’ın Elçisi! Beni yönetim ve mâli işlerden birinde görevli yap! dedi. Rasûlullah şu cevabı verdi:

– Biz tutkuyla isteyeni işimize memur kılmayız!5

Bu prensibin sırrı şudur: Memurların atanacağı makam ve mevkîler aslında birer emanettirler. Buralarda halkın canlarının ve mallarının korunması mevzûbahistir. Böylesine ağır bir yükün altına koşmak hiyanete işaret olabilir. Kim tutkuyla ister böyle ağır mes’uliyeti? Elbette ki yiyip semirmek isteyenler! Eğer bir hâine emânet teslim edilirse bu atamayı yapan hükümdar, kurdu koyunların başına çoban dikmiştir!

Bu kuralın uygulanmayışından ötürü yönetilenler hükümdar ve yöneticilere karşı kinle bakar, kalpler isyân ateşiyle dolar. Çünkü hakları ellerinden alınmış, malları gasbedilmiş kitlelerin içleri beddua ile kaynar. Dillerini keskin kılıç gibi salarlar, şikâyet yeri göğü tutar, diğer

hükümdar ve idarecilerin adaletinden, ihsanından bahsederler. Tıpkı şu beyitte dile getirdiğimiz gibi:

“Çoban kurdu koyundan savmak için durur,
Ya başlarına kurdu dikersen sürüyü kim korur?”

Emaneti alan hâin olur da makam ve mevki sahipleri yeryüzünde bozgunculuk ve tuğyan rüzgârı estirirse iş Şairin dediğine döner:

“Tuz ile korunur bozulması muhtemel yiyecekler,
Ya tuz bozulup tuzluktan çıkmışsa ne yiyecekler?”

Bir diğer şair de şöyle diyor:

“Namaz kılan bir kurdu eğer görürsen,
Rükûya varır senle başbaşayken.
Biçârenin(!) duâsı asûmanı tutmada:
“Elime bir kurban geçmiyor ey Hudâ!
Tezelden göndersen bana katından ey Celîl,
Kalp yerinden oynadı vücudumsa pek alîl!”

Kıyamet alâmetlerinden biri de emanete tecavüz etmek ve makam hırsıdır. Hadîs-i şerif’te Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor:

“Zekâtın baştan savılacak bir borç, emanetin de yenilecek bir ganimet haline gelmesi kıyamet alâmetlerindendir.6

Artık böyle hükümdara zayıflar ve iyiler beddua eder, ona kötü ve iğrenç birini süzer gibi bakarlar, iktidar onun üzerine kabus gibi çöker, halk ve yakın dostlar nezdinde adı geçtiğinde yüzler ekşir. Herkes ondan kurtulmayı hulûs-i kalb ile niyaz etmekte, onun defolup yerine işleri düzeltecek birinin gelmesini cân-ü gönülden arzu etmektedirler.

1. Âl-i İmrân, 159. Arap dilinde ‘el-Emr’ kelimesi hem durum, iş hâl, vaziyet gibi anlamlara gelir, hem de işlere bakma, yönetme, emirlik gibi anlamlara gelir. Aslında apayrı anlamlar değildir bunlar, biri diğerini gerektirir. Âyetteki ‘emr’ kelimesi böyle anlaşılabilirse görülecektir ki Peygamberimize, işlerin idaresi ve yönetimle ilgili kararlar hususunda çevresindekilere danışması Allah tarafından emredilmektedir.
2. Şuarâ, 215.
3. *Sahîh-i Buhârî*, Kitâbu’l-İlm, Bâb no: 6.

Neseî, Kitâbu’s-Siyam, Bâb no: 1.
İbn Mâce, Kitâbu’l-İkâme, Bâb no: 194.
4. Krş; İbn Hacer, Üsdü’l-Gâbe, c.1, s. 436. (Ca‘fer el-Beyâtî’nin notu)
5. Bkz; Benzeri hadisler için:
Sahîh-i Buhârî, Kitabu’l-İcâre, Bâb No: 1, Kitabu’l-Mürteddin, Bab no: 2.
Sahîh-i Müslim, Kitâbu’l-İmâre, Hadîs no: 15.

Sünen-i Ebî Dâvûd, Kitâbu'l-Akdiye, Bâb no: 4, Kitâbu'l-Hudûd, Bâb No: 1.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 409.
6. Bkz; Benzeri bir rivayet için:
Tirmizî, Kitâbu'l-Fiten, Hadis No: 38.

11

OTORİTENİN DEVAMINI SAĞLAYAN TEMEL KURALLAR

gözetilmesi şart olan en önemli kural adalettir. Adalet mülkün temeli, devletlerin varlığını devam ettirmesinde en temel etken, ister "nebevî", ister "salahî" olsun, tüm devletlerin varoluşundaki asıl sebeptir. Ey dost! Bilmelisin ki Allah Teâlâ önce adaleti emretti. Ardından insanın sadece adaletle salah bulamayacağını gözönüne alarak hemen "ihsan" sıfatını getirdi. "İhsan" adaletten daha yüksektir.

"Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder."1

Eğer millete adalet yetseydi ya da başka bir sıfat olmadan "adil olmayı" devam ettirebilselerdi, "ihsan" sıfatı peşisıra getirilmezdi. Kendisinden adaletli olması talep edilerek salih bir tavır takınması istenen hükümdar, eğer adaletin iletilmesi demek olan ihsan sıfatını taşıyamıyorsa nasıl salih olabilir ki?

Adalet Allah'ın yeryüzündeki terazisidir. Zayıfın hakkı güçlüden ancak adaletle alınır, hakkı gasbedilen kişi gâsıptan ancak adaletle kurtulabilir. Adalet terazisi sadece teba' arasında geçerli değil, hükümdar ile yönetilenler arasında da geçerlidir. Kim dosdoğru kurulması Allah tarafından emredilen bu teraziyi yamultursa, Allah'ın hışmına uğrayacaktır.

Ey yönetici, bilmelisin ki devlet bir vücuda benzer. Sen onun başısın. Vezirin bu vücudun kalbi, yönettiklerin bu bedenin ayaklarıdır. Senin danışmanların ve yardımcıların ise vücudun kollarıdır. Ama en mühimi şu ki, bedenin ruhu adalettir! Ruhsuz beden neye yarar?

Eğer adaleti en güzel şekilde hâkim kılmak istiyorsan haberin olmalı ki teba‘ üçe ayrılır: 1) Büyükler, 2) Küçükler, 3) Orta halli olanlar. Sen bu katmanlar arasında barışı tesis et; büyükler baba olmalı, ortancalar kardeş, küçükler ise evlat olmalıdır. Büyüğe iyi davranmalısın, kardeşine yardımcı olmalısın, küçük evlatlarına sevgi ve merhametle yaklaşmalısın. Sen ancak bu tavırla Allah’ın hoş muamelesine, yardımına ve merhametine erişebilirsin.

Ey dost! Bilmelisin ki, bir başkasının adaleti, bireylerin ona olan meylini artırır, artık reis onların ittifak ettiği, saydığı kişi olmuştur. Oysa zulüm ve ayrımcı muamele, fertleri başkandan uzaklaştırır. Yöneticinin adaleti, yönetilenlerin yaşama hakkına sahip olması demektir.

Şöyle bir hikmetâmîz söz var:

Kırk yıl2 müstebit bir hükümet kuran sultan, bir an dahi olsun adaletin ihmal edildiği teba‘nın yöneticisinden hayırlıdır. Yönetici çevresindekilere âdil davranabilirse, uzağındakiler de ona karşı davranışlarını düzeltirler.

Hükümdarların fazileti halkına karşı cömert olmasında yatar. Onların şerefi, halkına şefkatli ve bağışlayıcı bir tavır sergilemesiyle mümkündür. İzzet ve değeri ise halkı arasında adaleti hâkim kılması ile belli olur.

Hükmedenin üç azığı vardır: 1) Öğüt veren tecrübeli kimselerle görüş alışverişinde bulunmak, 2) Danışman ve bakanların iyi niyeti sürekli taşıyabilmeleri, 3) Âdil kimselerin tayin edilmesi.

Zamanların en hayırlısı, âdil yöneticilerin hükümrân olduğu zamanlardır.

Şimdi adaletin kısımlarına gelelim:

1) İlâhî adalet: Allah'ın elçileri tarafından vahiy yoluyla getirilmiştir.

2) Şibhî adalet: İşte bu kısma "Siyaset-i Istılahiyye" diyoruz. Yaşlılarımızın gördüğü, gençlerimizin de yaşamakta olduğu realitedeki siyasettir bu. İster imanlı; isterse inkârcı olsun, bir otorite sahibinin ayakta kalabilmesi ya da teba'nın istikâmet içinde yaşayabilmesi, devlet işlerini istikrâra bağlamış sağlam bir adalet sistemi olmaksızın gerçekleşemez.

Kitabımızın başında anlattığımız gibi, Süleyman (a.s)'ın bir hakemlik esnasında tüm mülkü elinden alınmıştı Allah tarafından. Olay şuydu: Birbirleriyle anlaşmazlığı bulunan iki kişiden biri Süleyman (a.s)'ın akrabasıydı. "Hakkın şundan yana olmasını isterdim." diye içinden geçirdi Süleyman Peygamber. Verdiği hüküm de bu doğrultuda olunca Allah tüm mülkünü elinden aldı Peygamberi'nin. Artık mahkeme kürsüsünde şeytan oturuyordu. Sen adaleti, siyasetinin başına koymalısın ki, siyaseti dejenere edecek cümle afetler senden ırak ola! Memleketin asayiş içinde idaresi için gerekli şartlar da ancak böyle sağlanabilir.

İmam Ali b. Ebî Tâlib (r.a) diyor ki:

"Adaleti hâkim kılan bir imam sağanak halindeki yağmurdan daha hayırlıdır. Pençe attığını öldüren bir arslan zâlim hükümdardan daha iyidir. Ama müstebit bir sultan da hiç bitmeyen uzun bir fitneden daha hayırlıdır."

İbn Mes'ud (r.a) diyor ki:

"Hükümdarı koruyan, merhamet ve adâlettir."

Arabın ve diğer ırkların filozofları şuna kani olmuşlar: Devlet bir bina ise ordu bu binanın temelidir. Temel sağlam olunca bina da sağlam olur, ama gevşer ve zayıflarsa bina sallanır ve çöker. O halde şu bağlantılara iyi bak:

Ordusuz devlet ve otorite olmaz. Mal ve imkân olmadan ordu toparlanmaz. Mal ve imkân ise düzenli olarak vergileri almakla mümkündür, halkın yaşam seviyesini yükseltmeden vergi toplayamazsın; ama halkı mâmur etmen de ancak

adaletli olmanla mümkündür. Görüyor musun, tüm prensiplerin dayanağı adalet!

Bundan sonra Adli-Nebevî ile Adl-i Istılâhî'yi daha ayrıntılı açıklayacağız:

FASIL: 1

Nebevî Adalet:

İktidara sahip olanın, âlimleri, dini sadakatle koruyanları ve fakihleri yanına almasıyla gerçekleşir. Onlar Allah'ın yolunu gösteren birer rehberdirler. İlâhî hükümleri uygulayan, Allah'ın koyduğu sınırlara riayet eden ve halka öğüt veren meşâlelerdir bu güzel insanlar.

Ebû Hüreyre (r.a)'den gelen bir hadis var:3

Rasûlullah (s.a.v) "Din nasihattır." buyurdu. Oradakiler "Din kime nasihattir?" diye mukabele ettiler. Rasûlullah şöyle dedi: "Din: Allah için, Elçisi için, Müslümanların imamları için ve tüm inananlar için nasihattir."

Öyleyse ey hükümdar! Âlimleri rehber, salihleri elbise edinmelisin ki, memleketin işleri âlimlerin öğüdü, salihlerin dûasıyla dönsün. Mülkünü bu iki vasıfla idâre et ki temeli sağlam, ömrü uzun olsun. Neden olmasın ki? Bak Allah (c.c) kendi kudretine şahit olmada onları yakın kıldı zâtına. Ve onları öz be öz ma'rifet-i ilâhîye ile donatarak arındırdı:

"Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O güçlüdür, hakîmdir."4

Bu âyette Rab Teâlâ önce zâtıyla başlıyor, sonra melekler, sonra da ilim sahipleri geliyor. Onlar elçilerin vârisleri, Allah'ın muhafızlarıdırlar. Zira elçiler ne dinar ne de dirhem miras bırakırlar. Onların bıraktığı sadece ilimdir. İlim sahiplerine saygı göstermek ve yakın olmak; Allah'ın emrine uymak ve üstün tuttuğu kimseleri üstün tutmak demektir. Onların sohbet meclislerine hürmet etmek ve konumlarını diğerlerinden ayırt etmek gerekir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

“Ey iman edenler! Toplantılarda size “Yer açınız.” denince yer açın ki, Allah da size genişlik versin. “Kalkınız” denildiği zaman da hemen kalkın ki, Allah içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah işlediklerinizden haberdardır.”5

Bu davranışta teba‘nın gönlünü almak, onların yönetene karşı niyetlerini samimi kılmak, onu sevmede ve saymada müttefik olmalarını sağlamak mümkündür. Sultana gereken; bilginler olmadan bir işi kesinleştirmemek ve ancak bilginlerle görüş alışverişinde bulunduktan sonra bir hükme varmaktır. Zira sultan, Allah’ın mülkünde hükümranlık ediyor, O’nun kanunu doğrultusunda hareket ediyor. Sultan Allah karşısında nefsini muhasebe ederken, kendisi ile görevlendirdiği valiler arasındaki durumu düşünmelidir. Bir valisi ona aykırı davranıp ferman buyurduğu emirleri dinlemeyince onu azletmiyor mu, artık onun hilesinden emin olmayıp cezalandırmıyor mu? Ama bir vali de onun buyruklarını dinleyip koyduğu yasaklardan kaçınırsa valiye karşı gönlü rızâ ve muhabbetle dolmuyor mu? Hayret, hayret o kimseye ki kendisine isyan eden valisine kızıyor da, Rabbine isyan edince Yaradan’ın gazabından korkmuyor.

Bir sonuca varmak isteyen azimli bir kralın kararlılığı nasıl seçkin bakanlarla istişâre ettikten sonra meyvesini veriyorsa, onun adaleti de ancak kaliteli âlimlere danıştıktan sonra kemâle erer.

Halife Memûn, Amr b. Mesâde’den zarar görmüş biri ile ilgili hikâyede şöyle der:

“Ey Amr! Sahip olduğun nimetin ömrünü adaletle uzat. Çünkü zulüm o nimeti mahvedecektir. Düşmandan emin olmak, apaçık gerçeğe sarılmak, sağlam bir gönüle ve güzel bir cana sahip olmak ancak adaletin nûruyla mümkündür.”

Hürmüzân’a Ömer b. Hattab (r.a)’ın huzuruna girmek için izin verildiğinde orada ne kapıcı ne de mâbeyinci buldu.

Ömer’in mescidde olduğunu öğrenince mescide geldi. Halife’nin çakıl taşlarını yastık edinerek, önünde kamçısı, upuzun yattığını görünce şöyle dedi:

“Adaletle hükmettin, emin oldun ve uyudun.”

Hasan el-Basrî der ki:

“Osman (r.a)’ı gördüm, emîrü’l-mü’minîn olduğu halde başının kenarında çakıl taşları kümelenmişti ve ridâsının bir kısmı da bu taşlar üzerindeydi. Önünde kamçısı duruyordu ve yanında hiç kimse yoktu.”

Hımıs vergi memuru Ömer b. Abdülaziz’e gönderdiği mektupta şehrin mahvolduğunu ve imâra muhtaç olduğunu bildirince Ömer şu cevabı yazdı:

“O şehri adaletle muhkem ve sağlam et. Yollarını zulümden arındır. Vesselâm.”

Filozoflar der ki:

“Kim adaletli davranmaktan mahrum ise onda hayır yoktur, insanlar da onun iktidarından hayır göremeyeceklerdir.”

Yahyâ b. Eksem anlatıyor:

“Halife Me’mûn’la beraber bir bahçede yürüyorduk. Güneş solumdan vuruyordu, Me’mûn böylece gölgede kalıyordu. Turumuzu tamamlayıp geri döndüğümüzde güneş gene benim tarafıma vuruyordu. Me’mûn dayanamayıp, “Ben senin yerine geçeyim, sen de benim yerime geç ki benim gibi gölgeden faydalanabilesin. Beni koruduğun gibi ben de seni güneşten koruyayım. Zira adalet, önce yakınlara ve dostlara âdil davranmakla başlar. Sonra diğerlerine adil davranılır. Böylece en alt tabakaya kadar uzanır.” Me’mûn bana yöneldi ve yer değiştirdim.

Denilir ki, kızgın hükümdarın mülkünün devamından daha zor ve imkânsız bir şey yoktur.

İskender’e şöyle dediler:

“Kadınlarını çoğaltsan iyi olur, neslin de çoğalır, şanın da ölümsüz olur.”

Şu cevabı verdi:

“Şan ve hatırayı yaşatan güzel davranışlar ve övülesi bir sîrettir. Erkekleri mağlub etmiş birine, kadınlara yenilmek yakışmaz!”

Hakîm der ki:

“Adli kendisine yol edinen en sağlam zırha bürünmüştür. Kim adalet elbisesine sımsıkı sarılırsa erdem zinetine tam anlamıyla sahip olur.”

Abdullah b. Mes’ud oğlu Ebû Ubeyd’e der ki:

“Âdil önder, Allah’a uzanan bedduâ ve şikâyet seslerini keser. Oysa zalim önder figân ve şikayetleri çoğaltır.”

Hakîm der ki:

“Hükümdar hukuk binasını koruduğu ve ülkeyi mâmur kılmanın temel kurallarını çiğneyip geçmediği sürece egemenliğini devam ettirir, aksi takdirde Allah onu yerinden edecektir.”

Derler ki:

“Zayıflara zulmetme ki, güçlülerin alçaltıp ezdiği kimselerden olmayasın.”

Bazı filozoflar şöyle derler:

“Adaletsiz hükümdar yağmursuz bulut gibidir. Allah korkusu ve samimiyet taşımayan âlim, çorak toprağa benzer. Hatalarından dönmeyen genç, meyvesiz ağaç gibidir. Cimri zengin, anahtarsız kilit demektir. Sabır ve dirençten yoksun fakir, ışıksız kandile benzer. Utanmaz kadın, tuzsuz yemek gibidir.

İran Kisralarından biri der ki:

“Fars hükümdarları dört prensip üzerine ittifak ettiler:

1) Yemek ancak iştah varken yenmeli.

2) Kadın sadece kocasına bakmalı.

3) Kral kendisine boyun eğildiği zaman faydalı olur.

4) Teba‘ ancak adaletle salah ve sükûnet bulur.”

Âdil olmaya ençok zorunlu olan kimseler, yöneticilerdir. Zira ancak onların âdil davranmasıyla, yönettikleri arasında adalet hüküm sürebilir. Onlar bir şey emrettikleri ya da yaptıkları zaman hemen etkilerini gösterirler, reddolunmazlar!

Hikmet ehlinden biri der ki:

“Ey dost! İnsaf ve adalet ile dileğine eriş ki ben senin zafer bulmanda yardımcın ve rehberin olayım. Zulüm; nimetin bozulup elden gitmesine ya da hızlı bir intikama yol açmada en etkili faktördür.”

Hakîm der ki:

“Âhirete giderken en kötü azık günah üstüne günahtır. Bundan daha beteri de insanlara saldırmak, haklarını çiğnemektir. Hükümdar şânının artmasını, sesinin her yanda duyulmasını istiyorsa adalet pazarını kursun. Eğer Allah nezdinde yakınlık ve üstün bir makam istiyorsa adalet pazarını kursun. Her iki şeyi istiyorsa yine adalet pazarını kursun. Çağlar boyunca hükümdarların hatırasını aziz ve ebedî kılan vasıf ya parlak bir adalet, ya da iğrenç bir zulümdür. Birincisi hükümdara rahmet, ikincisi ise lânet yağdıracaktır.”

FASIL: 2

Adlin “Siyaset-i Istılâhiyye” Olanı:

Siyaset-i Istılâhiyye diye zikrettiğimiz ikinci kısma gelince, bunun temeli hoşnutsuzluk ve cefaya dayansa bile dünya işleri böyle bir adâletle de yürüyebilir. Bu tür siyaset İranlıların beylikler döneminde örneği görüldüğü üzere, insafın derecelerinden birini teşkil eder. Onlar, Allah’ı inkâr eden, ateşe tapan ve şeytanların fısıltılarına kulak veren kimselerdi. Ama aralarında birtakım kaidelerde anlaştılar ve kendileri için bazı hükümler koydular. Böylece yönetilenler arasında bir derece adaletin sağlanması, halktan haraç alınması ve alışveriş vergilerinin tanzimi gibi hususlarda başarılı oldular. Tüm bu işleri Allah’ın indirdiği

bir burhan doğrultusunda değil, sadece kendi akıllarıyla yaptılar.

Tabiî ne zaman ki Allah nezdinden mucize sahibi Rasûlü vasıtasıyla bir yasa (Şeriat, Nâmûs) indi, -ki bu yasa vergide alınacak payı belirtiyor, önceki bazı kuralları tamamen kaldırıyordu- işte o vakit temel amaçlar Allah'ın emrine muvafık oldu, Allah'ın indirdiği egemen oldu ve ilâhî ahkâmdan gayrısı bâtıl oldu. Biz önceki bahse geçelim: İşte İran beyleri aralarında anlaştıkları kanunlara riayet edince güçlerini korudular. Başıboş devenin ipi bağlanmıştı artık. Onlar hukuka uygunluk gereğince bu prensipleri ayakta tutuyorlar, ister lehlerine, isterse aleyhlerine her davayı bu kurallarla yargılıyorlardı.

Bu gibi örneklerden ötürü şöyle denilir:

Istılâhî siyasetin şartlarını koruyan kâfir bir hükümdar; kendince âdil ama nebevî siyasetten doğan bir adâleti uygulamaktan âciz olan mü'min bir hükümdardan daha güçlü ve daha kalıcıdır. Bir düzen sıkıntılı ve cefa dolu olsa da adaletin ihmal edildiği ortamdan daha hayırlıdır. Çünkü sultanın gücünü, işlerin tertibi ve düzeni kadar hiçbir şey sağlamlaştıramaz. Oysa sultanın gücüne, hükümdarın iktidârına, en çok zarar veren faktör, yönetim işlerinin ihmâle terk edilmesidir.

Şunu bilmelisin ki, âdil bir hükme dayansa dahi normale aykırı ve düzenin ihmali yoluyla alınan bir dirhem, milleti huzursuz etme bakımından resmî usûle dayalı gayet kabul görmüş bir siyaset yoluyla alınan on dirhemden daha etkilidir. Eğer bu dirhem zalimce bir hükme dayanılarak alınıyorsa artık ne ehl-i imân ne de ehl-i küfrün otoritesi ayakta kalır. Otorite ancak nebevî bir adaleti ya da benzeri diyebileceğimiz ıstılâhî düzeni hâkim kılmakla sağlanabilir.

İbnü'l-Mukaffâ der ki:

"Krallar üç kısımdır: 1) Din kralı, 2) Otorite kralı, 3) Kendi bildiğini okuyan hevâ kralı. Din kralına gelince; eğer memleketinde halkının dinine uygun, onların rızâsını almış

bir vaziyette hükümranlık ederse oradaki kızgın şikâyetçiler dahi diğer yerlerin mesud vatandaşı gibidir. Otorite kralına gelince; o, idareyi, eleştiri ve gazaptan uzak kalmasa dahi elinde tutar, güçsüzün yergisi kudretli hükümdarın otoritesine zarar veremez. Ama kendi bildiğini okuyan, arzularına düşkün hevâ kralı ise zamanını oyunla geçirir, vaktini öldürür."

Bize kadar gelen eski bir rivayete göre, Hindistan krallarından biri sağırlaşınca mazlumların işini ihmal etmekle suçlanır olmuş. Zira onların göğe uzanan feryâd ü figanlarını duyamıyormuş artık. Sonunda tellâline "Kim mazlumsa kırmızı elbise giymesi gerektiğini halka bildir." demiş. Ve ardından eklemiş:

"Kulaklarımı kaybettiysem gözlerimi de kaybetmedim ya!" Böylece zulüm gören, şikâyetçi olan kimseler kırmızı elbise giyip bir bir saraya gelince, akıllı kral onların tazallum davalarına bakabilmiş.

Çin'e kadar giden Ebu'l-Abbas el-Hicâzî "Çinli kralların siyasete dâir kuralları" bâbında bana şunları söylemişti, "Kralın oturduğu evde demir bir tokmak var. Bu tokmağın ucundaki bir zincir evi aşıyor, yolun kıyısındaki sekreterlere ve muhafızlara uzanıyor. Zulme uğramış şikâyetçi biri geldiğinde bu zincirin ucundan tutuyor, sallıyor, böylece tokmak gonga vuruyor ve kral sesi duyunca mazlumun huzura girmesini emrediyor. Bu zinciri kim sallamışsa oradaki koruyucular adama refakat edip içeri alıyorlar."

1. Nahl, 90.
2. Leiden nüshasında kırk gün geçiyor.
3. Bu hadisin lafız olarak aynısı için bkz;
Sahîh-i Buhârî, Kitâbu'l-İmân, Bâb No: 42.
Sahîh-i Müslim, Kitâbu'l-İmân, Hadîs No: 95.
Başına 'İnnema' vurgusuyla gelmiş ve üç defa tekrarlanmış versiyonları için bkz;
Sahîh-i Müslim, Kitâbu'l İman, Hadis no: 96.
Sünen-i Tirmizî, Kitâbu'l Birri, Bâb no: 17.
Sünen-i Neseî, Kitabu'l Beyat, Bâb no: 31.
Sünen-i Dârimî, Kitâbu'r-Rikâk, Bâb no: 41.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 351, c. 2, s. 297. c. 4, s. 102.

Sadece ilk cümle tekrarlanmış ayrı rivayetler için bkz:
Sünen-i Ebû Dâvûd, Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 59.
Sünen-i Neseî, Kitâbu'l-Beyat. Bâb no: 32.
Dinin nasihat olduğuna dair özel bir bâb için bkz:

Sünen-i Dârimî, Kitâbu'r-Rikak, Bab no: 41.

Bu hadis "Din herkesin herkese nasihatıdır." diye de yorumlanabilir. Yani Allah'ın kitabında vahyedilenler; karşılıklı olarak Rasûl'ün mü'minlere ve yöneticilere, mü'minlerin Rasûl'e ve yöneticilere; yöneticilerin mü'minlere ve Rasûl'e öğüdüdür.

4. Âl-i İmrân, 18.
5. Mücâdele, 11.

12

HÜKÜMDARLAR, SALTANAT VE DEVLETLERİNİN YIKILIŞINI HANGİ SEBEPLERE BAĞLIYORLAR?

Ey hükümdar! Memurlarının çekip çevirdiği işlerden haberdar olma hususunda son derece ısrarlı ol! Böylece daha cezayı hakeder duruma düşmeden suistimâle niyetli kişiyi istihbaratınla fark eder, mükâfatını vermeden önce de vasıflı memurun sinyallerini alırsın.

Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr şöyle der:

"Mütref, lükse düşkün ve şımarık evlatlara yönetimi teslim etmeden önce Umeyyeoğullarının siyaseti gayet doğru bir yolda idi. Mütref evlatların onca mülkten amaçladıkları tek şey; şehvetlerin doyurulması, fütursuzca Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi, gazab-ı ilâhîyi artıran şeylerin yapılması olmuştu. Onlar ya Allah'ın basîretlerini

kapamasıyla cehaletten ötürü, ya da kendilerini Allah'ın hilesinden uzak gördükleri için bu hallere düştüler. Allah da onlardan şeref ve nimeti çekip aldı."

Ubeydullah b. Mervan var ya, hani şu "Eşek Mervan" diye bilinen Mısır'ın Bûsîr ilinde öldürülen son Emevî kralının oğlu, diyor ki:

"Saltanatımız târumâr olup maiyetimle beraber Nûba ülkesine1 kaçtığımda Nûba kralı firarımı işitip yanıma geldi. Benim önüne serdiğim halıya değil, toprağın üstüne oturdu. Ona:

"Yaygımıza oturmaz mıydın?" diye rica ettim.

"Hayır, olmaz." dedi.

"Niçin?" dedim.

Şu cevabı verdi:

"Ben bir hükümdarım. Tüm hükümdarların Allah'a karşı mütevazı olmaları gerekir, zaten onlara saltanat nimetini verip yükselten de O'dur!"

Böyle dedikten sonra soru yöneltti:

"Size yasaklandığı halde, niçin içki içiyorsunuz? Yine böyle kullanmanız size haram kılındığı halde niçin altın ve gümüş takınıyor, ipeği ve atlası niçin giyiniyorsunuz?"

Ben de şu cevabı verdim:

"Krallık bizden geçmiş, destekçilerimiz de azalmıştı. Gittik, dinimize giren, bize tâbi ve köle olan yabancılardan yardım aldık. İşte onlar bizi bu hale getirdi."2

"Durum senin anlattığın gibi değil. Siz Allah'ın yasak ettiğini mübahlaştıran, yönettiklerinize zulmeden bir grup oldunuz. Aziz Allah (c.c) da günahlarınız sebebiyle sizi söktü kökünüzden. Ayrıca Allah'ın sizden alacağı intikamlar da var. Korkarım, siz ülkemdeyken azaba dûçâr olursunuz da sizinle beraber ben de mahvolurum!.. Misafirlik üç gündür, hadi ihtiyacınız olan azığı alın da çekip gidin yurdumdan."

* * *

Buzurkmihr’e soruldu:

“Sâsanîlerin saltanatı nasıl bu hale geldi? Onca ihtişamı, gücü ve debdebesine rağmen hali nice oldu?”

Buzurkmihr şu cevabı verdi:

“Onlar işlerin büyüğünü başlarına sardılar, ama küçük adamlara yularları teslim ettiler.”

Hikmet sahibi ulu kimseler der ki:

“Bin yüce ve temiz kişinin ölümü, bir alçağın yükselip hükmedici olmasından daha az zarar verir.”

Atasözüdür, derler ki:

“Devletlerin çöküşü, alçakların göreve gelmesiyle olur.”

* * *

İmam Şafiî şöyle diyor:

“İnsanlar arasında kendini en çok yıpratan kişi alçak ruhlu kişidir. O talihi yüzüne gülüp de yükselince yakınlarını sıkıntıya sokar, iyiliklerini inkâr eder, şereflileri küçümser ve erdem sahibi salih insanlara burun kıvırır.”

* * *

Mülkü başına yıkılmış bir sultana sordular:

“O kadar nimeti nasıl kaybettin?”

Cevap verdi:

“Bugünün işini yarına bıraktım, bir yığın insanın hakkını çiğneyerek bir avuç kimseye torpil geçtim!”

Yine devleti yıkılmış bir krala sordular:

“Senin gücünü ve satvetini yok eden neydi?”

Kral cevap verdi:

“Burnu havada âdî kimselere bol bol verdim, bugünün işini yarına erteledim!”

* * *

Devleti yıkılmış, perişan olmuş bir hükümdara sordular:

“Mülkünüzü yerle bir eden, şerefinizi ayaklar altına alan felaket nasıl başınıza geldi?”

Adam cevap verdi:

“Lükse ve boş işlere olan eğilimimiz, en önemli meselelerle meşgul olmamızı engelledi. Çapulcu muhafızlarımıza güvendik, kendi menfaatlarını bize tercih ettiler, vergi memurlarımız halka zulmeder oldu. Artık halkımız bizim için iyi şeyler düşünmüyordu, bizden kurtulmak istiyorlardı. Ayrıca gelirlerinden pay aldığımız kimselere darbeler indirilmişti. Gelirimiz azalmış, ordumuzun maaşını ödeyemez duruma gelmiştik. Askerler bize itaat etmez oldu, düşmana karşı yöneldik destekçilerimiz bizi terk etti. Tüm bunlar olup biterken hiçbir olay bize söylenmiyor, gerçekler bizden saklanıyordu.”

* * *

Filozoflar derler ki:

“Hükümdarı çabuk yıkan, destekçilerini bir anda dağıtan en etkili faktör bir gruba yakın olup diğerine soğuk bakmak, bir kabileye (etnik topluluğa) meyledip diğerlerini ihmal etmektir. Hükümdar bir etnik gruba sevgisini izhar ederse diğerlerinin destek ve sempatisinden mahrum olacaktır.”

Çok eskiden beri ırkçılık ve kayırmacılığın büyük bir fitne olduğunu söylerler.

* * *

Mihmot Mubzân der ki:

“Irak edilmesi gereken alçakları yakınlaştırıp, yakın muamele görmesi gereken iyi kimseleri uzaklaştırmak, saltanatın çöküş işaretidir. İşte şimdi arkadan vuranların zamanı gelmiştir.”

Mülkünü kaybetmiş bir krala nasıl bu hale geldiği sorulunca şu cevabı verdi:

“Devletime güvendim, bildiğimi okuyup diktatör davrandım, danışma akıllılığını gösteremedim, şiddet ve acımasızlığımı sevdim, tam muhtaç iken yardımcılarımı ve

malımı harcadım,3 çabuk davranmak gerektiği vakit yavaş ve uyuşuk davrandım.”

* * *

Ümeyye soyunun son kralı Mervân el-Câdî muhasara edilince şöyle dedi:

“Ah o devlete ki yardım göremeyip battı, vah o yumruğa ki zafer bulamadı, yazık o nimete ki şükrü edâ edilmedi.”

Efendisinin bu hayıflanışı, Bizans’ın asilzâdelerinden iken kaderin cilvesiyle Mervan’a hizmetçi olan Basil’e4 şu sözleri söyletti:

“Kim tehlike büyümeden aklını başına devşirmez, kıvılcım ateş sütunu olmadan tedbirini almaz, yılanın başını küçükken ezmezse, başına bu belâler gelir.”

Bazı âlimlere “Mervanoğulları nasıl düştü?” diye sorulunca âlimler şu cevabı verdiler:

“Rakip görevlilerin birbirini çekememesi, iletişimin koparak birbirlerinden haberdar olamayışları hakiki sebeptir.”

Yezid b. Ömer, Nasr b. Seyyar’ı düşürmek istiyordu. Ona ne yardım elini uzattı, ne de onun bölgesi olan Horasan’la ilgili gelişmeleri sultana (Mervan b. Muhammed’e) iletti. Nasr b. Seyyar bu duruma vakıf olunca şu beyitleri okudu:

“Kül eşelendi görüyorum, canlandı ateşi,
Yakındır alevlerin kızılca boy verişi.
Yangın iki çöpün sürtünmesiyle kızışır.
Sözdür savaşın başı.
Mütecâhilen dedim ki: “Ah sezebilsem,
Ümeyye ayakta mıdır,
Yoksa uykuda mı?”

Abbasîler devletlerini kuruyor, ama Ümeyyeoğulları sultanına hiçbir haber ulaşmıyordu. Nihayet onların gücü egemen oldu, Benî Ümeyye iktidarı zayıfladı.

Daha önce bahsi geçen Mervan b. Muhammed el-Câdî -ki son Emevî kralıdır- Emevîlerin yıkılışını soranlara şöyle bir izahat getirir:

“Kendi görüşümde ısrar ettim. Nasr b. Seyyar’dan sürekli imdad çağrısı alıyordum. Mal ve adam göndermemi istiyordu. Kendi kendime “Bu adam devletin çöktüğünü fark edince mal toplama arzusuna düştü.” diyordum. Heyhât ki bu vesveselerle Horasan’ı kaybettim.”

Mervân’ın devleti Horasan’dan parçalanmıştı.

1. Nûba; Nil Nehri üzerinde Mısır’ın Asvan şehrinden Güneyde Sudan içlerine kadar uzanan mıntıka. Firavunlar döneminde, ticarî, siyasî ve askerî açıdan ehemmiyetli olan bu mıntıka sonraki dönemlerde de bu vasfını korudu. el-Müncid, Öz. İs. Bölümü, s. 715.
2. Bu satırlarda o dönem Emevilerinde yaygın olan Arap unsurîliği göze çarpıyor. Irkçılık; kendi karşıtını doğuracak, Arapları sevmeyen ve diğer milletlerin tarihini, özgeçmişini savunan bir edebiyatçı grubu doğacaktı. Bunlar ‘mevâli’ diye tâbir edilen yeni Müslüman olmuş kavimlerden olduğu gibi, Müslüman olmayıp Arapça eser veren birçok yazar, siyasetçi ve şairden müteşekkil idiler. ‘Şuûbiye’ adını taşır bu akım. Bkz; Mustafa Kılıçlı, Arab Edebiyatında Şuûbiye, İşaret Yay. İstanbul, 92.
3. Leiden baskısında “En çok başvurmam gerekirken hileyi ihmal ettim.”
4. “Basil” Rumca bir kelimedir. Bu adam belki de Mervan b. Muhammed devrinde önemli roller oynamıştı. Bizans imparatorlarından biri de Basillel ismini taşıyordu.(C.B.)

13

BİR DEVLETİ ÇÖKERTEN SEBEPLERİN NELER OLDUĞUNA DAİR FİLOZOFLARIN GÖRÜŞLERİ

*E*n şaşırılacak hallerden biri de kibir ve pohpohla beraber sultanlığın ayakta kalmasıdır. Bilmelisiniz ki insanın kendini beğenip her şeyden üstün görmesi, faziletleri yokeder, rezaletlere yol açar. “Kibir” makam sebebiyle oluşur. Kendini beğenme dediğimiz “ucûb” ise bazı imkânlar, yetenekler ve diğerlerinden üstün olmakla vücud bulur. Mütekebbir kişi, zâtını muhtaç kullar derecesinden daha yüksek bir derecede hisseder. Benlik sevgisiyle dolu hodbin

kişi, edep sahibi insanların terbiyesinden istifâde etmeyi zül sayar. Kulak vermeyi bilmeyen, edeb sahibi olmayı engelleyen bir tavır, en büyük rezalet değil midir sence? Ve bu, husumet tohumları ekecek, dostluk ve sevgi ortamını mahvedecektir. Allah'ın Kur'ân'da zikrettiği tüm kibir kelimeleri şirk ile yanyana geçmiştir. Bu yüzden Rasûlullah şöyle buyurdu Abbas'a: "Seni Allah'a ortak koşmaktan ve kibirlenmekten men ediyorum; çünkü Allah her iki huya sahip olanlardan da yüz çevirecektir."

Ardeşir b. Babik diyor ki: "Kibir hiçbir şey değil; sadece ahmaklığın en uç hâlidir (Ultra aptallık). Ahmak insan aptallığı sebebiyle nereye yöneleceğini bilemez de kibire yönelir." Ahnef b. Kays diyor ki: "Bir insan büyükleniyorsa; kendinde hissettiği büyük bir alçaklıktan ötürü bu haldedir! Hikmet sahibi insanlar hayatları boyunca daima kibirden sakınmaya çalışmışlardır!"1

Şair diyor ki:

"Ve bir genç zarif ve hoş ruhlu biri, ama fakirlikten ya da samimiyetten değil. / Bilakis kibirden, kendine "ne büyük adam" desinler diye böyle poz veriyor!/"

Filozof Eflâtun, cahil ve kendini beğenmiş bir adama bakarak şöyle dedi: "Senin hayalindeki sen olmak isterdim. Düşmanlarım hakikatteki sen gibi olsaydı ne iyi olurdu."

Mülk birçok eksiklikle beraber ayakta kalabilir. Nice fakir var ki kavmine reis oldu. Nice aptal var ki sülalesinin önderi oldu. Akra b. Hâbis de onlardandır. Rasûlullah bu adam hakkında şöyle demişti: "İşte kendisine itaat edilen, insanların boyun eğdiği bir aptal."

Bilgeler tekebbür ile iktidarın devam etmeyeceğini söylerler. Egemenliği ve mülk sahibi olmayı engelleyen şey bir alçaklık olarak yetmez mi sana? Hepsinden daha önemlisi, Allah Teâlâ cenneti mütekebbir kullara haram etmiştir. Şöyle buyuruyor: "Bu âhiret yurdunu, yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu istemeyen kimselere veririz. Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."3

Görüldüğü gibi, Allah Teâlâ kibri bozgunculuk gibi önemli bir suçla beraber ele alıyor, cennete girmenin en büyük engeli olarak gösteriyor. Başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimden yüz çevirteceğim. Onlar bütün âyetleri görseler yine de inanmazlar. Doğru yolu görseler, yol olarak benimsemezler. Azgınlık yönünü görseler, hemen onu yol edinirler. Bu, onların mucizelerimizi yalan saymaları ve onlardan habersiz görünmelerinden ileri gelir.”4

Bazı filozoflar şöyle der: “Nice böbürlenen kimse gördüm, hepsi bende şifa buldu. Ben de ona karşı kasılıp böbürlenince tıs diye söndü, kibri bitti.”

Ey dost bilmelisin ki kibir, kin ve husumeti getirir. Bir sultana en yakın dostları muhabbet yerine düşmanlık besliyorsa onun işi bitiktir, işleri bir daha düzelmez. En yakınındakilerin nefretine müstehak olmuş biri, su içerken boğulan birine benzer. Sıcak yârenlerin kerih gördüğü adam, düşmanların saldırısına her zaman açıktır. Kendini beğenme (ucûb); yöneticiyi istibdata, danışmanları ile meşverette bulunmamaya iter.

İktidar ve mülkün devamını önleyen kötü vasıflardan biri de yalancılıktır. Bunun ardından gaddarlık, hayırsız işlerde kullanılan kurnazlık (hubus, pislik), zulüm ve kandırma gelir. Arab’ın ve Acem’in hikmet erbâbı şöyle derler: Altı özellik var ki sultana hiç yakışmaz, affedilemez: Yalan söylemek, yemini bozmak, kıskançlık, en küçük bir hadisede pürhiddet olmak, cimrilik ve korkaklık. Çünkü hükümdar yalancı olursa kimsenin güvenini kazanamaz. Ne vaad ettiği ödüllere ne de uygularım dediği cezalara kimse kulak asmaz. Kimse ondan hayır beklemez, kimse ondan titremez. Korkutmayan sultanın pahası ne ki?

Filozoflar; ülkelerin harap edilişini de ma’mur kılınışını da yöneticiler tarafından verilen sözlerin tutulmamasına bağlarlar. Yalan; huyların en alçağı ve sahibine en ağır gelenidir. Yalan gizli ve yapışkan olduğu için sahibinden en

zor sökülen huydur. Bedevîye sormuşlar: “Niçin yalan söylemiyorsun?” Şu cevabı vermiş: “Eğer içimde tutup zaptedebilseydim yalanı hiç bırakmazdım.” Bu huy bir nevi fahişelik ve âdîliktir. Hayâl ve kuruntuları hoş göstermek temeline dayanır. Buna gizli ahmaklık da diyebiliriz. Yalan söylemenin getirdiği belalardan biri şudur ki, yalancı zaman zaman başkasının günahını da yüklenir. Ortalıkta yaygın ne kadar söylenti ve uyduruk söz varsa onun yaydığını sanarsın. Şair diyor ki:

> “Yalancıya yeter şerefsizlik olarak, “O yaptı” diye millet arasında yayılan söylentiler. / Ondan sadır olmayan bir yalanı işittiğin zaman aklından hemen o geçer./”

Başka bir şair şöyle diyor:

> “Uyuyan adama çözüm getirebilirim. / Ama yalancının şifasını bilmiyorum./Canının istediğini uyduran adama / Ne çözüm sunacağım bilmiyorum./”

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Yalan uyduranlar ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanlardır. Yalancılar işte onlardır!”

Hasede gelince; hükümdar bu kötü huya kapılınca gözü kimseyi görmez, çevresindeki şereflilere gereken değeri vermez. Güzel huylu, şerefli kimseler zâyi edilince teba‘ mahvolmaya sürüklenir. Halk ancak içindeki bilge ve aziz insanlar vasıtasıyla huzura erişir, ıslah olur. Şair diyor ki:

> “Aziz ve bilgelerini kaybetmiş halk düzelmez, herc ü mercdedir./ Cahiller egemen olunca asiller olur esir./”

Cimriliğe gelince; hükümdar bu huya kapılırsa kimse ona öğüt vermeye yanaşmaz. Oysa yönetimi üstlenme mes’uliyeti ancak öğütleşme ile hakkı verilen bir haldir. hükümdarın, beytü’l-malı avucunda tutarak halkına cimrilik etmeye hakkı yoktur.

Korkaklığa gelince; yönetici korkaklaşınca düşmanları cesaret kazanırlar. Nüfuzu azalır, gedikler büyür.

Hükümdar hiddetli ve kızgın olursa, hele kendisine lâzım olan güç ile arasında bir engel bulunuyorken, gazabı ve çabuk karar verişiyle teba‘sını mahveder. Kral, ihtiyacı olan güç ile o anki durumu arasında bir engelin varlığını hissetmişse, kesinlikle öfkesine kapılmamalı, uyanık

olmalıdır. Necran Hristiyanlarının reisi, Mus’ab b. Zübeyr’in huzuruna çıktığında, kumandan Mus’ab temsilcinin yüzüne bir değnek vurarak kanattı. Hıristiyan sözcü şöyle dedi: “Kumandan izin verse de ona İsâ (a.s)’a inen bir âyeti okusam!” Mus’ab “Haydi, oku bakalım.” deyince Hristiyan şu sözleri söyledi: “Önder, acımasız ve sefih olmamalıdır. Olgunluk ve hilm gibi güzel vasıflara sahip olmalıdır. Zâlim de olmamalıdır ki adalet nasılmış ondan öğrenilsin.”

Evzaî der ki: “Sultan kendini beğenme ve araya engeller koyma ile helâka sürüklenir.” Kendini beğenme mevzuunu etraflıca anlattık. Araya engeller koyma yöntemine gelince, bu husus otoritenin yıkılmasında en önemli faktördür. Devletler, erk sahibine giden yollar uzayıp bürokrasi arttıkça daha süratli bir batış sürecine girmişlerdir. Yönetici halkından yüz çevirip mâbeyncileri çoğalttıkça bir nevi suskun ölümü seçmiştir. Çünkü aracılar koymak hükmen ölmek demektir. Artık kralın yakınları kumandanları ve sülâlesinin diğer fertleri, halk arasında her türlü tecavüz eylemlerine girişirler. Zalim bu tür hallerde mazlumun sultana ulaşamayacağını bilmektedir. Biz tecrübe dolu uzun yaşamımız boyunca gördüğümüz ve duyduğumuz batış hadiselerinin çoğunun bizzat hükümdarlardan kaynaklandığını biliyoruz. Onlar yönetim işleri ile ilgilenmediler. Direkt müdahale edemediler. Şunu iyi biliniz, yönetilenler hükümdara ulaşabildikleri sürece tek bir otorite altında yaşamaya devam ederler. Sultan tek olsa bile aracılar artar, hükümdar yüzünü halktan çevirirse ortalığı derebeyleri sarar. (Tevâifü’l Mülûk)

Ey kendinle övünerek aldanan sultan! Perdeler ve kapıları çoğaltarak yönettiklerinden yüz çevirdin. Onlarla arana ulu dağlar diktin. Taş ve balçıktan örülü surlar inşa ettin. Oysa bilmiyor musun, Allah’ın kapısı dua edip yalvaranlara her zaman açıktır. Allah ile gönülden dua eden arasında ne perde ne kapı ne mâbeynci ne de kapıcı vardır. Şöyle buyuruyor Rab Teâlâ: “De ki: Ben buna karşı sizden bir

ücret değil, ancak Rabb'ine doğru bir yol tutmak dileyen kimseler olmanızı istiyorum."5

Muâviye şöyle der: Kralın teba'sına hakim olması ya da teba'nın kralına hâkim olması arasında disiplin ve esneklik vardır. Yönetmek ve kral olmanın kıvamı iki vasfı birden taşıyabilmektir. İfrat derecesine varmayan bir sertlik ve gevşeme; alçalma, boşverme derecesine varmayan bir esneklik."

Bozorgmihr'e soruldu: "Hangi kral daha disiplinli ve sebatkârdır?" Bozorgmihr şu cevabı verdi: "Ciddiyeti şakacı yönüne egemen olan; vicdanı arzusuna galebe çalan; yeri gelince içinden geçirdiğini açıkça söyleyen; bir an öfkeye kapılıp da eline geçen fırsatı kaybetmeyen; gazabıyla tedbiri elden bırakmayan hükümdar en disiplinli, uyanık ve azimli yöneticidir."

Hikmet erbâbından biri şöyle der: "Devletlerin zevâli alçakların yönetimde görev almasıyla başlar. Teba'sına karşı husumeti ve nefreti artan hükümdarın, saltanatı kısa zamanda yıkılır." Yine şöyle derler: "Gözünü açıp uyanık davranmayan, koruyuculardan medet ummasın."

Yahyâ b. Halid der ki: Siyasete dair en beliğ bulduğum söz şudur: "Tevâzu ile yan yana olan cehalet ve eli sıkılık, kibir getiren ilim ve cömertlikten daha iyidir. Tevâzu ne güzel bir huydur ki iki kötü vasfı örtüyor. Kibir ne kötü bir huydur ki iki güzel vasfı yok ediyor."

1. Bu cümleden yola çıkarak kibrin haddizâtında benlikte hissedilen bir eksiklik ve alçaklıktan doğduğunu ileri süren psikolojik görüşlere göz atarsak Firavun'dan günümüze kibrin daha sağlıklı bir tahlilini yapabiliriz.
2. Kasas, 83.
3. A'raf, 146.
4. Nahl, 105. Bu âyet önceki ve sonraki âyetlerle beraber ele alındığında Allah'ı inkâr etme ve benzeri mühim konuları içermektedir. Dolayısıyla, yöneticinin yalan söylemesi ya da sıradan insanların bazı hallerde yalan söylemesiyle direkt bir ilişkisi yoktur.
5. Furkan, 57. Müellif 'Rabb'e karşı bir yol tutmak' terimini dua ile açıklıyor.

SULTAN’DA BULUNMASI GEREKEN GÜZEL NİTELİKLERE DAİR

*a*limler ve hikmet erbâbı kimseler bu güzel hasletler hususunda ittifakla şöyle dediler: “Ey sultan! Eğer rakibine gücün yetmiyorsa rakibinde olmayan güzel huylara bürün ki geceleyin ansızın yapılan bir baskından daha çok tesir bırakasın onda.”

Muaviye, Sâ’saa b. Sühan’a şöyle dedi: “Bana Ömer b. Hattab’ı anlat!” Sa’saa anlattı: “Ömer yönettiklerini iyi tanırdı. Hüküm verdiği zaman âdil davranırdı. Kibirli değildi. Özrü kabul eder, kendisine ulaşmak isteyenlere kapılarını açar, doğruyu araştırır, zayıfa dost olur, güçlüyü kayırmaz, çevresindekilere zulmetmezdi.”

Derler ki: İyilik sevgiyi, kötülük de kini doğurur. Karşılıklı kötü muamele uzun boylu bir düşmanlığı, güzel muamele dostluğu doğurur. Samimiyet insanlar arası güveni artırır. Güvenilirlik huzur ve itmi’nana yol açar. Adalet gönüllerin cezbedilmesini ve biraraya gelmesini sağlayan en büyük etkendir. Zulüm ayrılığı; güzel huy bağlılığı; kötü ahlâk tiksintiyi; hoşgörü dostluğu; dargörüşlülük ve despotluk yalnızlığı getirir. Kibir buğzu, tevâzu muhabbeti doğurur. Cömertlik övgüye; cimrilik yergiye; gevşeklik ve nemelazımcılık ziyâna ve telefe; ciddiyet işlerin yapılacağına dair ümîdin artmasına yol açar. Herhangi bir hadiseyi ve neticelerini küçümseme, acı bir pişmanlık doğurur. Disiplin ve uyanıklık sevince ve ruh dinginliğine vesile olur.

Gurur, keşke yapmasaydım demeye; sakınım ise selâmete yol açar. Tedbiri doğru ve zamanında almak nimetin devamı

için şarttır. Olgun ve sabırlı davranılarak maksatlara ulaşılır. Esnek davranırsan dost sohbetleri sevgi içinde geçer, alçak gönüllü olursan insanlar sana ısınır. İnsanın ahlâkı ne kadar güzel olursa yaşamı da öyle güzel olur. Dostu küçümsemek kırgınlık ve ayrılığı getirir. Uzunca susmak heybet verir. Adâlete uygun tavır ve sözler saygıyı artırır. İnsaflı olursan halkla ve dostlarınla ilişkin kesilmez, çoğalır. Erdemli davranırsan kıymetin artar. Ancak güzel ahlâka sahip olursan amellerin tertemiz olur. Zorluklara katlanabilirsen efendi ve bereketli olursun. Kimsesiz ve zavallılara karşı sabırlı olabilirsen, dostların çoğalır. Etrafına sıcacık davranabilirsen, şerefli olma vasfını hak edersin. Seni ilgilendirmeyen ve sana fayda vermeyen şeyleri terk edersen, faziletin en yüksek derecesine erişir, kâmil adam olursun. Dengeleri düşünerek karar vermek (siyaset) sana olan sevgiyi artıracak, sert ve aceleci kararlar ise, sana olan rağbeti yok edecektir. Hased, büyük dertlerin adamı olamamaktan ileri gelir. Hele dosta, sahip olduğu bir nimetten ötürü kıskanç davranmak bu sözün tam içine girer. Olayların sonunu görebilmek kurtuluştur. Hilm sıfatına bürünerek olgun davranmayan pişman olur. Sabreden büyük menfaatlere erişir.

Yerinde susan kurtulur. Korkulması gerekenden korkan beladan uzak olur. Hadiselerden ibret alanın gözü açılır. Gözü açılan kimsenin idrâkı gelişir, anlayışı artar. İdrak gücü artan, âlim olur. Kendi görüşünde direten ve şehvetinin esiri olan sapar. Acele hareket pişmanlık doğurur. İyilik eken, sevinç ve güzellik biçer. Akıllı adama herkes gıpta eder. Cahile arkadaşlık eden yorgun düşer ve hayattan bunalır.

Bilmediğinde sor. Yanlış bir adım atarsan dön. Kötülük yaptığında pişman ol. Pişmanlığı hissettiğinde bir daha o işi hiç yapma. İyilik yaptığında sakla. Kötülüğü önlemek istiyorsan bu işi en güzel yolla yap. Verdiğinde düşünmeden cömertçe ver. Kızdığında dizgini elinden kaçırma, olgun

davran. Sana iyilik edenin minnet borcu altında kalabilirsin. Karakterle ilgili tüm güzel vasıflar aklın önderliği altındadır. Rey ancak tecrübeye tâbi ise faydalı olur. Aklın temeli azim, meyvesi ise kurtuluştur. Başarının temeli akıl, meyvesi sevinçtir. Başarı ve disiplinli çalışma birbirlerinin eşidirler. Disiplinli çalışma bir yöntemdir. Başarı ancak disiplinli ve sıkı bir çaba ile gerçekleşir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ama bizim uğrumuzda çabalayıp cihad edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz. Allah şüphesiz iyi davrananlarla beraberdir."1

Amellerin hepsi de kaderin sonucudur.

Hikmet erbâbı, dört kitaptan dört cümle seçtiler. Tevrat'tan: "Kanaat edenin gözü ve gönlü doyar." Zebur'dan: "Susan kurtulur." İncil'den: "İnsanlardan uzaklaşıp ruhunu dinleyen felaha erer." ve Kur'ân'dan: "Kim Allah'ın kitabına sarılırsa şüphesiz doğru yola erişir."2 Olgun davranış şereflilikiktir. Sabır zaferdir. İyilik hazinedir. Cehalet zavallılıktır. Günler dönüp dolaşan nimetlerdir. Zaman dönektir. İnsan yaptığı işle anılır, amellerinden hesaba çekilir. İyilik yapmayı kendine huy edin ki övgü kazanasın.

Dostlar! Meclisinize katılanlara ikrâm ediniz ki cemiyetleriniz şenlensin. İçinizden gelerek insaflı davranın ki insanların size güveni artsın. Sakın ha süflî emellere, kötü ahlâka kapılmayın. Kötü huylar asaleti yok eder, şerefliyi beş paralık eder. Bir işten cahili alıkoymak, işgüzarlık edip dırdır etmesinden daha iyidir. Ailenin başı, vebal altına giren, ailenin yaptığı işlerin hepsinden sorumlu olandır. Arab'ın ve Acem'in hikmet erbâbı şu dört cümlenin doğruluğu hususunda ittifak ettiler: "Gönlüne başaramıyacağı şeyleri yükleme! Sana faydası dokunmayan işi yapma!Karşı cinse aşırı düşkünlük göstererek aldanma!3 Dağ gibi yığılı da olsa mala güvenme!"

1. Ankebut, 69.
2. Âl-i İmrân, 101. Âyetin aslında 'kim Allah'a sarılırsa' diye geçmektedir. Meallerde 'Allah'a sarılmak', 'kitabına sarılmak' olarak yorumlanmıştır ki,

doğrudur.

3. Bazı nüshalarda ‘iğtirar’ yerine ‘teğayyûr’ geçmektedir. O zaman anlam şöyle olur: Bir kadın sebebiyle bulunduğun güzel halini değiştirme.

15

SULTAN’IN İFTİHAR EDECEĞİ BİR DURUM Kİ O DA İTAATTİR...

bir İran şahı zamanın mûbedânı mûbedi1ne yönelerek şöyle demiş, “Sultanın iftihar edeceği şey nedir?” Mecûsîbaşı cevap vermiş: “İtaattir.” Şah sormuş: “İtaat nasıl sağlanır?” Öteki cevap vermiş: “Aristokratlara sevgiyle, genel halka ise âdil davranmakla.” Şah: “Evet doğru söyledin.” demiş. Güvenilirlik itaatın barınağı, itaat dinin ziynetidir.

Şöyle derler: “Sultana itaat dört şekilde olur: Rağbet, korku, sevgi ve dindarlık ile.” Sa’d el-Aşîra, Himyer krallarından birinin huzuruna çıkınca, hükümdar soruyor: “Ey Sa’d söyle bakalım, mülkün sağlıklı bir biçimde devamı nasıl sağlanır?” Sa’d cevap veriyor: “Eksiksiz adalet, kötülüklere ma‘ni olacak bir heybet, sana boyun eğen bir teba‘ ile mümkündür. Zira, tüm varlıkların, evrenin yaşamı adalet ile mümkündür. Zulüm heybetle önlenir. Yönetilenlerin itaati ile de yaralar sarılır, sevgi ve bağlılık artar.”

Müslüman imamlara itaat etmek teba‘ üzerine farzdır. Yöneticiye itaat Allah’a itaatten sonra gelir. Allah’ın kadrini

bilip hakkını koruyarak muttakî olun. Yöneticiye de itaat ederek (belâlardan) korunun. Adil de olsa zalim de olsa yönetene saygı duymak, Allah'a saygı duymak kabilindendir.2 İtaat müslümanların işini düzene sokar.

İmamlara isyân etmek inancın temellerine halel getirir. İtaat dinin kıvamıdır. İtaat selâmetin kaynağıdır. Saadetin en yüce mertebesidir. İtaat, en yüce yol urvet'ül vüska'dır.3 Şöyle buyuruyor Rab Teâlâ: "Tâğutu inkâr edip Allah'a inanan kimse kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir."4

Ümmetin âhenk içinde yaşaması, Peygamber sünnetinin ayakta kalması ancak imamlara itaat ile mümkündür. İtaat her türlü fitneden insanı korur. İtaat şüphelerden kurtulmaktır. İmamlara itaat etmek, bu tercihi yapan ve bu hükme sığınanlar için koruyucu bir halkadır. Yönetilenlerin içlerine doğsa, nefislerine hoş gelmese de imamların aldığı tedbirlere karışma ve itiraz etme hakları yoktur. Bilakis teba' boyun eğmeli, önderler de var gücüyle çalışmalıdır. Sınırların korunması, farzların eda edilmesi, kan akıtılmasının önlenmesi ve yolların emniyeti ancak itaat ile sağlanır. Yöneticiye en çok nasihat vermesi ve itaat etmesi gerekenler, güzel huylara sahip, dini bilen insanlardır. Çünkü din ancak bir idareciyle ayakta kalır. Huzurlu bir hayat, nimetlerin devamı, ırz ve namusun korunması ise ancak dinle mümkündür.

İmâmet; şehirlerin yaşaması, insanların korunması demektir. Allah, önderliğin mes'uliyetini yüklenen fazilet sahibi kimselere itaat edilmesini şart koşmuştur. Bu vasıflara sahip imama yapılan itaati, kendine ve Rasûlü'ne yapılan itaatle yan yana anmıştır. Şöyle buyuruyor: "Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan buyruk sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz -Allah'a ve âhiret gününe inanmışsanız- onun hallini Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir."4 İmamlara itaat onların nuruyla aydınlanan

herkes için bir hidayet yoludur, bir sığınaktır. İtaate karşı çıkan, korunma hakkını kaybetmiştir. Emanet olmaktan çıkmıştır. O nimete karşı nankörlük etmiştir. İmamlara itaat; Allah'ın sağlam ipi, O'nun koruyucu zırhıdır. Sakın ha! İtaatin getirdiği dostluktan, isyan ve günahın getireceği yalnızlığa koşmayın. Önderlerinizin kötü yola düşmesine sevinmeyin.5 Samimi olun ve yöneticilerinize nasihat etmekten geri durmayın. Bir kavim adil yöneticiye karşı çıkarak onu yere düşürmek isterse ölümü tatmalarından önce muhakkak Allah tarafından hor ve hakîr edilirler. İtaat sevgiye bağlıdır. Sevgiden doğan itaat, korku ve heybetten doğan itaatten çok daha iyidir.

Yönetici yönettiklerine güzel muamele etmeli, onların huzuru, sükûnu ve salahı için elinden gelen her şeyi yaparak sözlerini tutmalı, ahlâklı olmalı, adaleti baştâcı etmeli, onlar arasında eşit hüküm vermelidir. Yöneticinin yönetilenler üzerindeki hakkı ise; onların boyun eğmeleri, düzgün bir yaşam sürmeleri, şükretmeleri ve öndere sevgi beslemeleridir. Yönetilenlerin yönetene olan ihtiyacı, bazen yönetenin yönetilenlere olan ihtiyacından daha fazla olur. Eğer koruyup gözeterek yönetenler olmasaydı halk helâk olurdu. Eğer koruyup gözeten çobanlar olmasa develer helâk olurdu.

1. Mûbedânı mûbed, başhakîm, Mecûsîbaşı demektir.
2. Bu ve benzeri cümleler saltanatla yönetilmeye alışmış zihinlerin çıkmazını gösterir, hiçbir kıymeti yoktur.
3. El-Urvat'ül Vüska; sağlam kulp, tutak demektir. Kur'ân'da da geçmektedir. Bkz; Bakara, 256.
4. Urvei vüska'nın ne olduğu hususunda muhtelif görüşler vardır. Bazıları Kur'ân-ı Kerîm olarak yorumlamışlardır.
4. Nisâ,59.
5. Ya da "önderlerinizi aldatıp iki yüzlü davranmayın."

16

İKTİDAR SAHİBİNİN YÖNETİM İŞLERİNİ KIVAMINDA GÖTÜREBİLMESİNE DAİR

Süleyman b. Dâvûd (a.s) buyuruyor ki: “Merhamet ve adalet mülkü belâlardan korur.” Ziyad der ki: “Otoritenin dengesi üç şeyle sağlanır: Suç işleyene sert davranmak, iyileri ödüllendirmek ve doğru konuşmak.”

Şah Sabur Zül Ektaf Rum ülkesini ve ordularını darmadağın edip patrikleri öldürünce Kayzer, Şah’a şu soruyu yöneltir: “Sen öldürdün ve harap ettin. Şahit olduğum bu güce nasıl ulaştığını, senden başka hiçbir kralın erişemediği bu ince siyaseti nasıl uyguladığını bana anlatır mısın? Eğer senin önerinle yönetim işleri zap ü rapt altına alınabiliyorsa sana düzenli olarak haracımı verir, önünde eğilerek sıradan bir teba‘n olurum!” Sabur şu cevabı verdi: “Ben siyasette şu sekiz vasıftan başka bir vasfa sahip olmadım: Yapılsın ya da yapılmasın diye ferman ettiğim hiçbir işte gevşek davranmadım. Ne ceza ile tehdit edişimde ne de ödül vaad edişimde sözümden caymadım. İşlerin başına ehliyetli memurları getirdim. Şehvetinin ve zevkinin esiri olanlara değil, akıllı ve bilge kimselere dayandım. Vurduğum zaman öfkelendiğim için değil, memleket ahvalini düzeltmek ve ıslah için vurdum. Yönetilenlerin gönüllerine bana karşı cür’et değil, sevgi duygusunu yerleştirdim. Dehşeti değil, heybeti koydum. İhtiyaç miktarı yiyecek ve eşyaları herkese dağıttım, fakat lüks ve israfı yasakladım.” Sabur’un bu sözlerinden sonra Bizans Kayzeri ona boyun eğdi, haraç vermeye razı oldu.

Velid, valisi Haccâc'a nasıl davrandığı hususunda aydınlatıcı bilgi vermesi için mektup göndermesini ferman buyurdu. Haccâc şunları yazdı: "Ben aklımı uyandırdım, hevâmı uyuttum.1 Grubu ve zümresi içerisinde hatırı sayılan efendi kimselere yakın oldum. Savaşı, savaş işlerini iyi bilen disiplinli ve kararlı kumandanlara teslim ettim. Haraç toplama görevini emanete hıyanet etmeyen memurlara teslim ettim. (Siyasi) rakiplerimden her birine şans tanıdım. Onların hallerini düşünüp uyanık davrandım. Sonra kılıcımı kötü ve azgınlara yönelttim. Böylece benim gücüm hususunda şüphe edenleri cezamın sertliğiyle korkuttum."

Mâmer Ebû Ubeyde der ki: "Hükümdar sırrını korur, içinden geçenleri kimseye sezdirmez, halkın ruhunda heybet ve sakınım duygusu uyandırarak yardımcılarını seçer, âfetlere karşı tedbirini iyi alırsa günahsızlar ondan korkmaz, suçlular onun cezasından emin olmaz." Böyle bir üslûbu takip etmesi mülkünün devamı için en yaraşan harekettir.

1. Hevâ; istek, arzular, kişiyi tehlikeye götüren kösnül duygular, tehlike, heves, tutku, aşk gibi anlamlarda kullanılmıştır. Fakat çoğunlukla nefiste potansiyel olarak mevcut olup insanı çamur kutbuna iten, zelil ve alçak kılan huy, hareket, gidişat ve tavırlara denir.

17

HÜKÜMDARIN İYİSİ VE KÖTÜSÜNE DAİR

*h*ükümdarların en iyisi, yönetilenlere eşit davranandır. Herkesin bir payı vardır ve kimse kimsenin hakkını alamaz. Böyle bir hükümdarın yönetiminde güçlüler yöneticileri kandırmaya çalışmaz, zayıflar da adaletten umudunu kesmez. Rasûlullah (s.a.v) Medine'deki herhangi bir cariyenin elinden tutuyor, şehir sokaklarını dolaşarak kadıncağıza lâzım olacak şeyi temin etmede ona yardımcı oluyordu.1

Hint atasözüdür: hükümdarların en iyisi masumun emin olduğu, suçluların ise korktuğu hükümdardır. hükümdarların en kötüsü suçluyu emin eden, masumları korkutandır. Ömer, Muğîre'yi Kûfe'ye vali tayin edince şöyle dedi: "Ey Muğîre! İyiler senden ezâ gelmeyeceğine emin olsun. Kötüler senden korksun."

Yine Hintlilerin söylediği hikmetli bir söz vardır: En kötü mal harcanmayan maldır. En kötü kardeş, yardım istediğinde senden kaçan, ihtiyacını vermeyendir. En kötü hükümdar, iyilerin kalbine korku salandır. En kötü ülke, bereket ve emniyetin kalktığı ülkedir. En iyi hükümdar kartala benzeyendir ki çevresinde leşler vardır. Leşe benzeyip de çevresinde akbabalar dolaşan değil. Yine bu manâ da şöyle derler: Yönetilenlerin sakındığı bir hükümdar; halk için, yönettiklerinden korkan bir hükümdardan daha iyidir.

Yaygın sözlerdendir: Heybet ve korku salman, ezilip peşkeş çekilmenden daha iyidir.2 Derler ki: Sultanların en kötü vasfı, düşmanlarına karşı korkaklık göstermeleri, zayıf ve zavallıları ezmeleri, verdikleri zaman cimri davranmalarıdır. Ömer b. Hattab şöyle buyurur: "Üç şey hakikaten talihsizliktir: Bir komşu ki iyilik yaptığında saklar, senin bir kötülüğünü gördüğünde hemen fısıltıyla yayar. Bir kadın ki evde iken başının etini yer, evde olmadığında ne yaptığından emin olmaz. Bir hükümdar ki hoş muamele etsen seni övmez, hizmette kusur etsen seni hemen öldürür." Âlim bir adam ârif birine sormuş: "Ne zaman

bilinçli olarak saparım?” Arif cevap vermiş: “Bazı emirlerin kulu olduğunda, onlara itaat etsen seni ezerler. İsyan etsen kelleni uçururlar.”

Ebû Hâzım, Süleyman b. Abdülmelik’e şöyle dedi: “Hükümdar bir panayırdır. Orada ne için harcama yapılmışsa onun semeresi görülür.” İbn Mukaffâ kitabında şöyle diyor: “İnsanlar hükümdarın dini üzeredirler, çok azı hariç. Eğer hükümdarın iyilik ve güzellikten nasibi varsa memleketindeki günah ve alçaklık azalacaktır.”

Ziyâd, zamana söven bir adamı işitince şöyle dedi: “Zamanın ne olduuğunu bilerek böyle konuşsaydı onu muhakkak cezalandırırdım. Çünkü zaman o devrin hükümdarı demektir.” Muaviye, İbnü’l-Kevâ’ya der ki: “Bana zamanı anlat.” İbn’ül Keva şu cevabı verir: “Sen zamanın ta kendisisin. Eğer sen adam olursan zaman da güzel geçer. Sen bozulur, bozgunculuk çıkarırsan zaman da bozulur.” Tüm zamanlar ve tüm insanların dilinde yaygın bir deyiş vardır: İnsanlar yöneticilerinin inancı ve görüşü üzeredirler.

Bazı hikmet erbâbı der ki: İnsanlar içinde sakınılıp uzak durulması gereken kimseler; günahında sınır dinlemeyen düşman, arkadan vuran dost, eziyet ve cefaya meyilli hükümdardır. Bozorgmihr der ki: “İnsanı en çok yoran, hayattan bıktıran hâl, kötü huylu karaktersiz hükümdarın arkadaşı olmaktır.” Bazı ârifler şöyle dediler: “Teba‘sının menfaatini ve huzurunu istemeyen bir hükümdarla arkadaş olmak felaketine dûçâr olmuşsan, sen iki şey arasında kaldın, başka bir seçeneğin yok. Ya hükümdara meyledip teba‘yı ezeceksin; bu, dini mahvetmendir ya da teba‘ ile bir olup hükümdara karşı çıkacaksın; bu da dünyanın göçmesidir. Önünde hiçbir çözüm yok. Ölüm veya sultandan kaçman haricinde.”

Derler ki: Adil sultan duru bir nehre benzer. Oradan şerliler de hayırlılar da faydalanır. Bu nehir hiç kimseye zarar vermez. Kötü sultan leşe benzer. En çirkin ve şerli

hayvanlar koşa koşa leşin yanına varır. İnsanlar ise onun kokusundan ve görüntüsünden uzak durmaya çalışır.

1. Hadisin kaynağı: Benzeri hadisler için bkz;
Buhârî, Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 61.
İbn-i Mace, Kitâbu'z-Zühd, Bâb no: 16.
Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 3. s. 216.
2. Metinde 'rehamut' ve 'rehebût' kelimeleri geçiyor. Rehamût kelimesine burada ezilmek, peşkeş çekilmek, gücü yetmemek anlamı verdik. Çünkü rahmet anlamı verildiğinde düzgün bir anlam çıkmıyordu. Bu anlamın doğruluğu için bkz; Sa'îd Hasan el-Kermî, el-Hadî İlâ Luğati'l-Arab, R.H.M maddesi.

18

KUR'ÂN NEZDİNDE OTORİTE SAHİBİNİN KONUMU

*R*ivayet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ Kur'ân ile önlemediği şeyleri hükümdar ile önler." Buradaki "Vezea" kelimesi; def eder, men eder anlamında kullanılmıştır."1 Ka'b2 der ki, "İslâm, hükümdar ve insanların durumu bir çadıra benzer ki çadırın örtüsü İslâm'dır. En büyük direği hükümdardır, yere saplanan kanca ve kazıkları ise insanlardır. Hiçbiri kendi başına salah bulamaz. Her biri diğerine muhtaçtır."

Ardeşir, Şah oğluna şöyle dedi: "Oğlum, hükümdarlık ve din iki kardeştir ki her biri diğerine muhtaçtır. Din bir esastır, faziletli kral onu korur. Esası ve üssü olmayan her şey mahvolmaya mahkûmdur. Bir üssün koruyucusu ve gözcüsü yoksa zâyi olur. Oğlum, rûhen asil insanlarla sohbet et. Gayretli savaşçılara ödül ver. Din bilginlerini sevindir. Seni ilgilendiren şeyi kendi derdi olarak algılayan ve senin için dertlenen kimselere sırrını aç, sırdaşın akıllı olsun."

Derler ki: Din ve otorite ikiz kardeştir, birbirinden ayrılamaz.3

1. Bkz; İbnü't Taktaka, *El-Edebü's Sultaniyye ve'd-düvelü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966, s. 58.
2. Ka'b Yahudilikten dönme biridir. Müslüman olmasına rağmen İslâm'dan sonraki hayatında İsrailoğullarıyla ilgili pek çok şey nakletmiştir. Nakilleri arasında yanlışlar doğrulardan çoktur.
3. Burada otorite olarak karşıladığımız kelime 'sultan' diye geçiyor. 'Sultan' hem masdar anlamında hem de müştak anlamında kullanılmaktadır. Yani hem otorite, otorite sahibi olmak, yönetmek, iktidar gibi anlamlara geliyor; hem de bu anlamların izafe edildiği kimse, sultan, vali, emir, kral, şah, hükümdar, hâkim gibi manâlara geliyor. Yukardaki metinde bulunan cümlede din ile beraber kullanıldığı için masdar anlamını seçtik. Daha doğrusu ismi mastar anlamını seçtik.

19

HÜKÜMDARIN İŞİYLE İLGİLİ EN KAPSAMLI PRENSİPLERE DAİR

Derler ki: Hükümdarın rakiplerini yenmesi yönettiklerine âdil davranabildiği kadar mümkündür. Savaşlarda başarılı olması askerlerine cömert davranabildiği kadar mümkündür. Halkı ıslah etmek, kum gibi ordu toplamaktan daha faydalıdır.

Derler ki: Sultanın tâcı iffeti, kalesi adaleti, silahı dengeli oluşu, malı halkıdır. Hint filozofları şöyle dediler: İsyan ve anarşinin olduğu yerde zafer mümkün değildir. Pisboğazlık varsa sıhhat yoktur. Kibirli kimse övülmez, sevilmez. Kötü ahlâk varsa şeref yoktur. Cimrilik ve kıskançlık varsa iyilik

yoktur. Hırs varsa yasaklardan kaçınmak zordur. Zekâ ve ince düşünce yoksa, yönetmek ve iktidar sahibi olmak mümkün değildir. İntikam düşüncesine sahip olan efendi olamaz. Cahil danışmanlar seçen gevşek hükümdarın mülkü çabuk zeval bulur.

Ebû Bekir (r.a) halifeliğe geldiğinde şu hutbeyi okudu: “Ey insanlar! Benim nezdimde mazlumdan daha güçlü kimse yoktur. Hemen hakkını veririm. Zalimden daha aşağı ve zayıf yoktur. Hemen gasbettiği hakları alırım.” İskender’e sormuşlar: “Bunca mülk ve güce nasıl eriştin?” Şu cevabı vermiş: “Rakiplere merhametli ve kibar davranarak, dostlara bolca ihsan ederek.” Bozorgmihr der ki: “Hürleri ve aristokratları sadece sevgiyle genel halkı korku ve ümit ile âdî karakterli alçak kimseleri yüreklerine saldığınız dehşet ile idare ediniz.” Mobzân der ki: “Mülkün devamını ve işlerliğini kazandıran vasıf; yönetilenlere yumuşak davranmak, onlardan zorluk çıkarmaksızın gereken miktarı alıp açıkları kapatmak, yol emniyetini sağlamak, mazlûmun hakkını zâlimden almak, zayıfa karşı güçlüye yardım etmemekle mümkündür.”1

Yönetilenler için hükümdar cesede nisbeten ruha benzer. Beden, ruhsuz yaşayamaz. Yöneticinin kendini ifsad ederek yönettiklerini de ıslah edip işlerini düzene sokmaktan fersah fersah uzaklaşması, kellesi uçurulduktan sonra bedenin hayata uzaklığı gibidir. Hükümdar sahip olduğu görüşlere aykırı söz söyleyen nasihat ehli kimselere karşı sabırlı olmaya, onların sözleri acı da olsa hazmetmeye alışmalıdır. Yöneticiler ancak güzel idare ve tedbir hususunda birbirlerini kıskanmalıdırlar. Yalan söylememelidirler. Çünkü biri kalkıp da onun yüzüne gerçeği söylemekten korkar, gücü yetmez. Öfkelenmemelidirler. Çünkü öfke güç ile yanyana geldi mi fesad ve pişmanlık tohumlarını eker. Eli sıkı davranmamalıdırlar. Zira hükümdarlar insanlar arasında fakirlikten en az korkanlardır. Uzun boylu nefret duymamalıdırlar. Çünkü onlar, teba‘ları içinde birileriyle

rekabet etmekten uzak ve rahattırlar. Yönetici kamçının yeterli olduğu yerde kılıcını kullanmamalı. Hapis cezasının kifayet ettiği yerde kamçısını kullanmamalı. Tehdit ve hafif eziyetin sonuç getirdiği yerde zindan cezasına başvurmamalıdır.

Muâviye der ki: “Ben kamçımın yettiği yerde kılıcımı, dilimin yettiği yerde kamçımı öne sürmem. Benimle insanlar arasında bir kıl olsaydı kopmazdı. Halk kılın bir ucundan çekince ben gevşek bırakır, biraz salardım. Onlar kılı gevşek bırakınca da ben çeker düzeltirdim.”

Şâbi de buna benzer bir söz söylemiştir: “Muâviye güngörmüş deveye benzerdi. Göngörmüş deve nasıl yürüyeceğini bilen, ayağını ancak gördüğü yere basan tecrübeli devedir.”

Yöneticinin yönettiklerine şunu öğretmesi gerekir: Hayırlı iş yapabilmesi ancak teba‘sının kendisine yardım etmesiyle mümkündür. Hükümdar, teba‘sıyla ilgili önemli ve ağır işlere dalarak yönetimle ilgili küçük ve ayrıntı saydığı şeylere kayıtsız kalmamalıdır. Zira küçük ve latif olandan da istifahade edilebilir. Allah Teâlâ dünya mülkünü Süleyman b. Dâvûd’a verdi. Süleyman ise hüdhüdü arıyor, şöyle diyordu: “Bana ne oluyor hüdhüdü göremiyorum?”2 Çünkü az ve küçük olanı önemsememek, büyük tehlikelere düşmenin, önemli şeyleri kaybetmenin alâmetidir. Şair şöyle der:

“Çakmak taşını küçümseme. / O taş vesilesiyle nice cinayetler işlendi.”

Hikmet erbâbı şöyle demiş: “Her şeyin aslı tektir, bir şeydir.” Ama insan önemli ve ağır işleriyle meşgul olmaktan kaçınmamalıdır. Mühim meselelerin öyle bir yeri var ki unutulduğu veya geriye atıldığı zaman kangren olur. Öte yandan tamamen ayrıntı sayılacak işlere kendini bağlayıp gözünü o tür işlere mıhlamamalıdır. Yoksa çok önemli ve büyük şeyleri kaybeder.

Ziyâd, mâbeyncisine şöyle dedi: “Seni hicâbet görevine tayin ediyor, fakat dört şeyden de yetkini alıyorum:3 Müezzini men etme, yemek getireni de men etme; çünkü

yemek iade edildiğinde tekrar ısıtılır ve bu işlem onun tadını bozar. Gece tellâli ki alarm vermekte, bir tehlikeden haberdar etmektedir. Onu da men etme!Devletin kılavuzu ve habercisi ki, ulaştırılması gereken bir haberi geç almak bir senelik işi heba edebilir. Onu da engelleme!”

Kan döken Ebu’l-Abbas şöyle derdi: “Yumuşak muamele edeceğim, ta ki yumuşak muamelenin faydası kalmayıp şiddetin şart olduğuna hükmedinceye kadar. Haramdan emin olduğum sürece seçkin kimselere ikrâm edeceğim. Hakka dayalı bir sebepten ötürü çıkarmam gerekmediği sürece kılıcımı kınımda bırakacağım. Bağış yapılacak bir yer kalmayıncaya kadar ihsan etmeye devam edeceğim.”

Ardeşir, saltanatını kurup düşmanlarını imha edince şöyle dedi: “Hiçbir hâkim akıllı insanlar üzerine ibret ve ders yöntemine başvurup da faydalanabildiği kadar başka bir yönteme başvurmamıştır. Akıllı insanlara hâkim olan tecrübedir. Aklı en derli toplu hale getiren ve disiplinize eden şey korku ve ihtiyaçtır. Öyle bir ihtiyaç ki kişi yaşadığı ânı ne gerektiriyorsa onu yapar, onu düşünür.”

Ömer (r.a) şöyle derdi: “Bu yönetim işi ancak zaafiyet ve gevşemeye dönüşmeyen bir esneklik, öfkeye dönüşmeyen bir kuvvetle mümkündür.” El-Asmaî diyor ki: Hârûn Reşid bana şöyle demiştir: “Güzel huyları toplayan, sözcükleri az ama akılda kalması kolay birkaç cümle söyler misin? Bu cümleler tam maksadlarını ifade eder kelimeler olsun. Gizleri açıklasın, bilinmeyen yönleri vüzuha kavuştursun.” Ben de ona şu cevabı vermişimdir: Evet ey Mü’minlerin Emiri! Sorduğun şeyi biliyorum. Eksem b. Sayfî krallardan birinin huzuruna çıktığında hükümdar ona şöyle demişti: “Kafama takılan ve hâlâ kuşkuyla baktığım şeyleri sormak istiyorum sana. Ne biliyorsan söyle.” Eksem, “Sen hayırsız bir adamı yanına almadın. Bilge bir insana sordun, tecrübeli bir insanın bilgi hazinesinden faydalanmak istedin. Verilecek cevabın kayırıcısı haktır. İçine ne doğuyorsa söyle bakalım ey hükümdar:” Kral sordu: “Efendilik nedir?”

Eksem, “Aile ve teba‘yı güzel yönetmek, zorluklara göğüs gerebilmektir.” Kral, “Şeref nedir?” “İnsanlara zararı dokunan şeyleri önlemek, halka ihsan yağdırmaktır.” Kral, “Üstünlük ve asalet nedir?” Eksem: “Borç altında ezilen, zorda kalan kimselerin imdadına koşmak, iz bırakıp âdet olacak güzellikleri işlemektir.” Kral, “Kerem nedir?” Eksem,“Zor ve kolay zamanda vefâkârâne kardeşliktir, arkadan vurmak değildir.” Kral, “İzzet nedir?” Eksem, “Sayıca çokluktur.” Kral, “Hoşgörü nedir?” Eksem, “Elde ettiğin nimetleri dağıtabilmen, nail olduğunu herkesle paylaşabilmen, senden bir şey isteyen ve sana soru soranları sevebilmendir.” Kral, “Zenginlik nedir?” Eksem, “Yaşamaya yetecek miktarda hoşnut olmak ve az ihtiras etmektir.” Kral, “Rey nedir?” Eksem, “Tecrübenin yol göstericiliğinde ve refakatinde olan vicdandır.” Bu sözlerden sonra Kral Eksem’e şöyle dedi: “Sen bilinç taşımı bileyledin. Tecrübe ateşimi alevledin.”4 Eksem bu iltifattan sonra Kral’a “Öyleyse ibret al, bilgece düşün.” dedi. Bunun üzerine Kral: “Söylediğin her kelime için kırk deveyi hak ettin.” deyince Eksem: “Hayır, onların hepsi senin olsun.” dedi. Asmaî bu hadiseyi Hârûn’a anlattıktan sonra Hârûn şöyle diyor: “Ey Asmaî! Senin de söylediğin her kelime için muhteşem bir inciyi hak ettiğin kuşku götürmez bir gerçektir.” Asmaî sözlerini şöyle tamamlıyor: “Bu sohbetten sonra seksen bin dinarla huzurdan çıktım.”

Kuss b. Sa‘îde Bizans Kayzeri’nin misafiri olur, hükümdar ona ikrâm ederdi. Bir gün şöyle sordu: “En üstün bilgi nedir?” Kuss b. Sa‘îde cevap verdi: “Kişinin bilgide derinleşmesi, sıhhatli bilgiyi elde etmesidir.”5 Kayzer, “En güzel huy nedir?” Kuss, “Kişinin yüz suyunu muhafaza edebilmesidir.”6 Kayzer, “En iyi mal nedir?” Kuss b. Sa‘îde, “Hakkı olanlara payını teslim etmede vesile kıldığın maldır.”

1. Burada, açıkları kapatmak; hataları düzeltmek; hazinedeki açıkları kapatmak; (bütçe gediğini kapatmak) ve tamir edilmesi gereken yerleri tamir etmek anlamında kullanılmıştır.

2. Bkz; Neml, 20-21. “Süleyman kuşları araştırarak ‘hüdhüdü niçin göremiyorum, yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir’ dedi.”
3. Hicabet, perde anlamına gelen ‘hicab’ kökünden gelir. Hicab; örtmek, engellemek, mesafe koymak gibi anlamlara da gelir. Hükümdar ile yönetilenler arasına engel, perde ya da kapı koyma gibi durumlar İslâm tarihinde sonradan meydana gelen hallerdir. İlk halifeler devrinde bu tür uygulamalar yoktu. Osmanlıda buna mâbeynci denir. Fakat daha küllî bir bakışla tarihe bakıldığında, İslâm devletlerinin Avrupa ve diğer kültürlerin devletlerine göre yöneticiye daha kolay ulaşılabilir bir sistemi benimsediğini görüyoruz. Çünkü gerek İslâm felsefesinde gerekse sûfî edebiyatında güç sahibine, ilim sahibine ya da bazı yetenekleri kazanmış kimselere ulaşılmanın zorluğu övülen değil, yerilen bir durum olmuştur. Dolayısıyla belli yetenekleri hâiz kimseler halka faydalı olabilmek için halk ile kendileri arasındaki engelleri kaldırmaya ya da azaltmaya çalışmışlardır.
4. Buna benzer bir tabir Türkçe’de de vardır: Kafasında bir şimşek çaktı ve benzeri tüm tabirler Arapça’daki iki çakmak taşının birbiriyle sürtünmesi sonucu ateşin parlamasının zekâya mecaz olarak kullanılması anlamıyla yakından ilgilidir, arada ilişki vardır.
5. Metinde ‘vukûf’ kelimesi geçiyor. Vukûf, bir şey üzerinde durmak, düşünmek, ya da Türkçe’ye geçmiş anlamıyla vakıf olmak anlamında kullanıldığı gibi, bilgisi gereğince yapılmaması gereken şeyleri bildiği için bu tür işlerde geri adım atmak anlamında da kullanılmış olabilir.
6. Bu da Türkçe’de yüzü suyu hürmetine diye geçmektedir. Şeref, namus, asalet, temizik demektir.

20

HÜKÜMDARIN DAYANACAĞI DÜSTURLAR1

Ebû Ca‘fer el-Mansûr diyor ki: “Bana en gerekli olan, kapımda dört kişinin bulunmasıdır. Onlardan birinin bile olmamasına dayanamam, hiçbirinden geçemem.” Orada bulunanlardan biri sordu: “Kimleri kasdediyorsun ey

Emir?!” Ebû Ca‘fer şöyle dedi: “Onlar mülkün temelidirler. Yönetim ve memleket işleri ancak onlarla sağlıklı bir yapıda yürür, tıpkı seririn dört ayak üzerinde durması gibi.2 Bir seririn sadece tek ayağı kırılsa çarpılır ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya olur, değil mi? Sözünü ettiğim dört insandan biri kadıdır. Öyle bir kadı ki verdiği hüküm hususunda Allah’tan başka hiç kimseden korkmayacak. Diğeri emniyet müdürüdür ki zayıfı güçlünün elinden kurtarıp adaletle muamele edecek. Üçüncüsü, vergileri toplayan maliye müdürüdür ki görevini yaparken teba‘ya zulmetmeyecek. Ben de onların yaptığı zulümden, bu zulmün vebâlinden uzak olacağım.” Sultan bu sözleri söyledikten sonra işaret parmağını ısırdı. Üç kere bu hareketi yaptı ve her seferinde “ah!” dedi. “Niçin böyle yapıyorsun, dördüncü kimdir ey Emir?!” denilince şu cevabı verdi: “Devletin özel ulağı ki bu üç önemli görevlinin ve halkın ne halde olduğunu doğru bir şekilde haber vermelidir.”3

Ömer b. Hattab şöyle der: “Vali ancak dört niteliğe sahipse elverişli olur. İşini sağlıklı bir şekilde yürütebilir.4 Bu dört özellikten biri eksik olsa valinin işleri düzelmez. Helâl ve kanunî yollardan mal toplamaya gücü yetmeli; toplanan meblağı doğru yerde kullanmalı; zorbalığa varmayan bir sertlikle muamele etmeli; gevşeklik ve laubalilik derecesine inmeyen bir esneklik göstermeli.”

1. Buradaki ‘sultan’ kelimesi masdar anlamında kullanılabilir. O zaman yöneticinin dayanacağı düsturlar diyebiliriz. İsmi masdar anlamında kullanılırsa otoritenin dayanacağı düsturlar da diyebiliriz.
2. Burada özellikle “serir” tabirini kullandık. Bu; köylerde de sedir, mahat diye anlatılan, yerden hafif yüksek, uzunca, yatay bir döşektir. İslâm siyaset literatürünün ilk devrelerinde taht değil, serir ifadesi kullanılmıştır. Serir insanlar arasında biraz daha eşit olmayı, seviyenin aşırı yükselmemesini sağlayan, tahtlara göre daha yumuşak daha eşitlikçi bir ifadedir.
3. Burada ‘Sâhib-i Berîd’ tamlaması geçiyor. Sâhib-i berîd, bazı farklı kitapların tercümelerinde postacı olarak geçiyorsa da o sıralarda, daha doğrusu ilk siyasal İslâm literatürünün kurulduğu sıralarda devletin özel ulağı, kılavuzu, bir nevi istihbarat görevini de yürüten adam için kullanılan bir tabirdir. Yaptığım araştırmalar da sâhib-i berîd kelimesinin daha çok, devletin merkezine uzak şehirlerde yaşayan halkın ne durumda olduğunu, buralardaki merkezî yönetim tarafından tayin edilen yöneticinin istiklâl

niyetinde olup olmadığını anlamak ve gerekli haberi ulaştırmak için vazifelendirilmiş bulunan özel haberciler için kullanıldığını gördüm.

4. Vali kelimesi de ‘velayet’ kökünden türemiştir. Velayet bir şeyin yanında olmak, takip etmek, daha sonraki kazandığı anlamlar ile bir şeyin üstünde olmak, yönetmek, yönetim işini üstlenmek (velayeti emr) anlamında kullanılmıştır. Vali kelimesi Osmanlı siyasal ıstılahında üç-beş şehirden müteşekkil yörelerin, eyaletlerin merkez tarafından gönderilen yöneticisi anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki kullanımı da Osmanlıdaki anlamından çok, Fransız sistemindeki anlamına yakındır.

21

HÜKÜMDARIN BİLGİYE OLAN İHTİYACI

İbnü’l Mukaffâ diyor ki: “İnsanlar sana malından ya da gücünden ötürü ikrâm ediyorsa bu hâl seni aldatmasın. Çünkü sahip olduğun mal ve güç yok olunca kerâmetin de eriyip gidecektir. Ama asıl ilminden, edebinden, dininden ve bilgeliğinden ötürü sana ikrâm ediyor, saygı duyuyorlarsa o zaman sevin, kendini sev.”

Ey dost! Allah seni doğru yoldan ayırmasın. Bilmelisin ki insanlar içerisinde harcama yapmaya en çok meyilli olan, en fazla tüketen; ailesi, takipçileri, eşyası ve dostları en kalabalık olanlardır. Halk güzel huyları, yüce yolları sultandan öğrenir, düşmanlıkların önlenmesi, çekişmelerin bitmesi ve yönetimin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi hususunda sultana muhtaçtırlar. O halde sultan ilimleri ve hikmeti bilmeye en çok muhtaç olan kuldur Allah’ın yaratıkları arasında. Bilgisiz şahıs sahipsiz eve benzer.

Genellikle insanlarda, özellikle de hükümdarda bulunan en güzel vasıf; bilgi ve hikmete aşık olmak, bilgiyle süslenmek, hikmet erbâbını dinlemeye koşa koşa gitmek, ilmi yüklenenlere saygı göstermektir. Zira bu güzel vasıflar hükümdarda insaniyetin gücüne delâlet ettiği gibi, hayvanî niteliklerden de uzak olduğunu gösterir. Bu hal onun yüksek âleme yakınlığı anlamına da gelir.1 Saydığımız vasıflar teba'da kaçınım ve hürmet duygusunu en çok uyandıran vasıflardır. Hükümdar ilimsiz olunca şehvetinin esiri olur. Hevâya yenik düşen, yönettiklerine zarar verecektir. O, kimi düşmüş ne yolda gittiğini bilmeyen, koştukça da mahvolmaya yaklaşan bir binek hayvanına benzer.

Bilmelisin ki faziletlerin parlaklığı, yaşadığın takdire şâyân olayların güzelliği, yaptığın iyiliklerin insanlar nezdindeki değeri ve bu saydıklarımızın tam tersi olan rezaletlerin kötü sonuçları, fecaat ve sıkandalların çirkinliği... Hepsi senin üzerinde tesirini gösterecek, senin kıymetini belli edecek, derecenin yükselmesini ya da alçalmasını sağlayacaktır. Senin bir hükümdar olarak yaptığın güzel işler işlerin en güzeli, çirkinlikler de çirkinliklerin en çirkinidir.

Yüksek mertebelerde bulunup da âlimlerin meclisine, fıkıh bilginlerinin dostluğuna; ilmi kitapları incelemeye, konusunda uzman kimselerin yazdığı eserleri mütâlaa etmeye ve âriflerin ahlâkını almaya sultandan daha muhtaç biri yoktur. İki sebepten ötürü bu hükme varıyoruz. Birinci sebep: Sultan, insanların kötü huylarını düzeltmeye, yaptıkları kavgalara son vermeye, onları barış içinde yönetmeye adamıştır kendini. Bu iş için onların başında duruyor. Görevlerini yerine getirebilmesi için sağlam bir ilme, keskin bir bakışa, tecrübe ve bilgiyle donanmış bir zihne ve uzun araştırmalara ihtiyacı vardır. Eğer azığını hazırlamamışsa gücü bunlara yetmeyecekse nasıl yürütecek vazifesini? İkinci sebep: Sultanın dışındaki insanlar her zaman bir eleştirmen bulurlar. Dostları onlara kusurlarını,

savundukları görüşlerdeki hatalı yönleri bildirir; hem de birbirlerinin hoşnutluğu ile olur. Eşit insanlar birbirleriyle tartışabilirler. Bu tartışma ve karşılıklı uyarılar, akılları güzel fikirlere gebe kılar, nefisleri kirlerden temizler, hükümlerin nasıl uygulanacağı hususunda zihni hazırlar. Ama sultan böyle değildir. Onun yüksek bir makamda bulunması, diğer insanlarla alâkasını nisbeten kesmektedir. Çünkü o, sadece kendisine yağ çekenler, kadr ü kıymetin yüceliğinden dem vuranlar, yaptığı günah ve hataları örtenler, yapmadığı güzel fiilleri anarak onu övenler ile baş başadır. Etrafındakilerin her mevzuda sözleri "Evet efendim, tamam efendim, emirimiz doğru söylemiştir." cümlelerinden ibarettir. Şu iyi bilinmelidir ki, derece ve makam ne kadar yüksek olursa yuvarlanış da o kadar feci olur. Duvar ne kadar yüksekse yere düşüldüğü zaman çıkan ses de o kadar iç paralayıcı olur.

FASIL

Ey hükümdar! Hiç kimse takvâ ile emrolunmaktan müstağni değildir.2 Allah'ın buyruğunu kabul edenden daha kıymetli hiçbir kimse yoktur. Allah'ın ahkâmını öğrenmekten daha mühim bir şey yoktur. Allah'ın sıfatlarına bürünmekten daha yüksek bir şeref yoktur. Allah'ın sıfatları içinde insanların bürüneceği niteliklerden biri de ilimdir ki Rab Teâlâ kendini bilgi ile vasıflayıp şöyle buyuruyor: "Onun bilgisi gökleri ve yeri içine almıştır, kaplamıştır."3 Kürsü bilgidir. Kürsüler âlimlerdir.4

Eğer ilim erdem ise, hükümdarların ve güç sahiplerinin rağbet etmesi, ilme koşması en doğru hareket değil midir? Zira onlardan sâdır olacak bir yanlış iş diğerleriyle kıyaslanmayacak, en çirkin sayılacaktır. Erdemli olmaya karar vermek de erdemdir. İbrahim b. Mehdî yeğeni halife Me'mûn'un huzuruna çıktığında çevresinde fıkıhtan bahseden bir cemaat buldu. Me'mûn, İbrahim'e dönerek: "Amca bu adamların söylediği şeyler hakkında senin

malumatın var mı?” deyince İbrahim: “Ey mü’minlerin emîri! Küçükken vakitlerimiz alındı, başka şeylerle meşgul edildik. İhtiyarlayınca da önceden ne öğretilmişse onu yapıyoruz.”. Me’mûn: “Peki, niçin şimdi öğrenmiyorsun?” İbrahim: “Benim gibi birine ilim talebi yakışır mı ki?” Me’mûn: “Evet, Allah’a yemin olsun ki ilim arayarak ölmen, bilgisizliğe kanaat getirip cahilce yaşamandan daha hayırlıdır.” İbrahim: “İlim talep etmek hangi yaşa kadar insana yakışır?” Me’mûn: “Hayat sana yaraştıkça ilim talep etmek de yaraşır, ölene kadar.”

Ariflerden biri, ilimde derinleşmeyi isteyen ama utanan ihtiyarı görmüş ve sormuş: “Be adam, âhir ömründe yaşadığın tüm hallerden üstte bulunmak ve yükselmekten mi utanıyorsun?! Tamam, çocukluk bir bahanedir. Ama cehaletin bahanesi var mı?” Atasözlerindendir. Gençlerin cahilliği ma’zur görülebilir. Onların bilgisi henüz gömülüdür. Ama ihtiyarın cehaleti çok çirkindir, ondaki eksiklik daha çok yergiye sebep olur. Zira eğer erdem kazandırmayacak, bilgi sahibi kılmayacaksa, yaşlanıp pîr-i fâni olmanın saygın tarafı yoktur. Çocuk dahi böylesi birinden daha üstündür. Çocuğun umudu güçlü, şansı açıktır. Çocuklarla cehalet hususunda eşit olup da faziletce onlardan aşağı olan bir ihtiyarın kabâhati düşünmen için ibret olarak yeter sana!

İlme muhtaç olan birçok kimseyi zikrettik. Ama sultanın ihtiyacı herkesten daha fazladır. Çünkü diğer insanların bilip bilmemesi ancak kendini ilgilendirir. İhtiyacı kadarını bilmeleri kâfidir. Ama hükümdar memleketini yönetmekle, onlara doğruyu öğretmekle, yaralarını sarmakla mükelleftir. Bilgiye en muhtaç olan, halkı yönetendir. Şair diyor ki:

> “Eğer senelerin ard arda gelip geçişi değilse insanda faziletin arttığına işaret /Ben o adama tıfıl derim. / Günler geçiyor ama sen faydasını göremiyorsan/ Sana lazım olan, ilim ve akıl derim. / Eğer zaman kötü yönetim ve fesattan ötürü cahillere meyletmişse / Ben o zamana ve zamanelerine cahil derim.”

Bazı ârifler şöyle der: Bilgiyle kuşatılmamış tüm üstünlükler zillete dönüşür. Aklın işletilmediği bir bilgi fazlalıktır. Bir hükümdar ya da yüksek makam sahibi ilim

talep etmekten nasıl yüz çevirebilir? Mûsâ (a.s) sadece ilim sevgisinden ötürü Şam'dan Mecmau'l Bahreyn'e gitmiş. Orası en uzak batıdır. Karanlıklar denizine varmış. Hızır'la karşılaşmak için, ondan bir şeyler öğrenmek için.5 Mûsâ Hızır'ı bulunca şöyle dedi: "Sana öğretileni hayra götüren bir bilgi olarak bana öğretmen için peşinden gelebilir miyim?"6

İşte Muhammed; Rasûlullah, Allah'ın seçkin kulu. Onun Rabb'ı, zâtının bilgi hazinelerinden nasıl istifade edeceğini ona şöyle öğretmişti: "Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Ey Muhammed! Kur'ân sana vahyedilirken, vahiy bitmezden önce, unutmamak için, tekrarda acele edip durma. Rabbim! İlmimi artır de."7 Eğer Rabb'ın hazinesinde ilimden daha yüce bir şey olsaydı, elbette ona dikkat çekerdi. Bak Âdem'in haline. Melekler Rabbi teşbih ve tenzih ile övününce, Âdem bilgiyle övündü. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra eşyayı meleklere gösterdi. Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin dedi."8 Melekler isimleri söylemekten âciz kalınca Rab Teâlâ onlara, Âdem'e secde edin diye emir buyurdu. Sahibine secde edilmek şanını veren özellik ne yücedir. Akıl sahipleri düşünüp tartışsın diye Allah tarafından bildiriliyor. İnce düşünenler için Kur'ân-ı Kerîm en ikna edici sözdür.

Ey dost! Bazı yaygın sözlere dayanarak kendine bahane aramaya kalkma. Meselâ derler ki: "Küçükken öğrenilen bilgi taşa kazılmış yazı gibidir. İhtiyarken öğrenilen bilgi suya yazılan yazıya benzer." Bunlara aldırma. Ahnef b. Kays çocuğa verilen bilgi, taşa kazılan yazıya benzer diyen birini duyunca şöyle dedi: "Büyüğün aklı ve tecrübesi de büyüktür. Ama onun kalbi bir sürü işle meşguldür." Sen ey dost! Bu sözdeki inceliği anla, illetin ne olduğunu düşün.9

Peygamber'in ashabı pîr-i fâni; çökmüş, kocamış olarak İslâm'a giriyor, ama Kur'ân öğrenmekten geri durmuyor, Rasûl'ün sözlerini hıfzetmekten üşenmiyorlardı. Rasûl'ün

arkadaşları ilim okyanusuydular. Hikmetin coşkun dalgaları fıkhın esas kaynağı onlardı. Ama şu kadar var ki küçük yaşta öğrenilen ilim daha sağlam olur. Ayrıntılar da daha iyi bellenir. Öte yandan bir şeyin tümünü elde edemiyorum diyerek hepsini kaçırmak da yakışmaz.

Adamın biri Ebû Hüreyre'ye der ki: "Ben ilim öğrenmek istiyorum, fakat ziyan etmekten de korkuyorum." Ebû Hureyre cevap verir: "Senin ilim öğrenmemekte ısrar edişin en büyük ziyan olarak yeter. Birazcık da olsa hayır, tümüyle şerden daha iyi değil midir?"

Cehalet yükü altında ezilen cahil, ağır heybeler altındaki deveye benzer. Hayvancağız yükünü bir bir azalttıkça rahatlar, sonunda hepsinden kurtulur. Fakat böyle yapmaz, azar azar yüklerini boşaltmazsa ansızın yıkılması ihtimali belirecektir, cahil de böyledir. Tedrîcî olarak biraz bir şeyler öğrenirse amacına erişmesi yakın olur. Fakat çocukluğumda kaçırdım diyerek ihtiyarlığında da bir şey öğrenmezse cehaletin ağır yükünü taşıyarak ölmesi an meselesi olur.

1. Burada 'El-Alemü'l-Ulvî' tabiri geçiyor. Bu tabir yüce ruhların bulunduğu âlem; ârifler, peygamberler, erdemli insanların bulunduğu mertebe olarak da tercüme edilebilir. Tüm kültürlerde buna benzer tabirler vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de de melei a'la tâbiri geçmektedir.
2. 'Takvâ' iki ayrı kökten gelebilir. Birinci kök 'V.K.Y' köküdür ki korumak demektir. Bu anlamda alınırsa Allah'ın koyduğu sınırlara riayet etmek, kul hakkına riayet etmek, insanlık haklarını korumak demektir. İkinci bir kökte 'T.K.Y' köküdür. Tekâ, yetkı, tekıyye, tükâ. Bu kök; sakınım, korunum, tedbir alma anlamına gelir. Bu kök ile anlam verdiğimizde takvâ, haramlardan korunmak, Allah'ın yapma dediği şeylerden sakınmak, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkmak anlamına gelir.
3. Bakara, 254. Bu bildiğimiz Âyet-el Kürsî âyetidir. Âyette kürsî kelimesi geçiyor. Turtûşî, Kürsî'ye ilim te'vilini yapıyor. Bazı bilginlere göre Allah'ın ilminin de genişliği başka âyetlerde vurgulandığı için Kur'ân'ın Kur'ân'la yorumu ilkesi gereğince kürsînin ilim ile te'vili sahihtir. Ama aslında Allah'ın kürsüsünün ne olduğu insan için malum değildir. Onu ancak Allah bilir.
4. Kürsüyle bilgi Türk dilinde de birbiriyle alâkalı kullanılmıştır. Doktora tezlerinin kürsüden okunması, konferansların kürsüden yapılması, yine bilgi kaynaklı olan hukukun kürsüden icra edilmesi, kürsüye çıkıp bir şeyler anlatmak, bildirmek gibi.
5. 'Mecmau'l Bahreyn'; iki denizin birleştiği yer demektir. Tarihçiler ve coğrafyacılar bunu Atlas Okyanusu'yla Akdeniz'in birleştiği yer olarak

anarlar. Cebelitarık Boğazı'ndan bahsediyoruz. Karanlıklar denizi ise eski coğrafyacılar tarafından Atlas Okyanusu'na verilen isimdir. Zira Atlas Okyanusu genişti ve ötesine geçilememişti. Bilinmezliğin verdiği korku, dehşet ve merak hissi bu uçsuz bucaksız su kütlesine karanlıklar denizi adının verilmesine sebep olmuştur.

6. Kehf, 66.
7. Tâhâ, 114.
8. Bakara, 31. Âyetin devamın da şöyledir. "Cevap verdiler: "Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen hem bilensin, hem hakîmsin." Allah (c.c): "Ey Âdem onlara isimlerini söyle" dedi. Âdem isimlerini söyleyince, Allah (c.c): "Ben göklerde ve yerlerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da biliyorum, size söylememiş miydim." dedi. Bakara 32 33.
9. Bu sözleriyle Turtûşî büyüklerin de rahatça ilim elde edebileceğini, yalnız dünyevî meşgalelerle fazla uğraşmamaları gerektiğini söylüyor.

22

ALİ B. EBÎ TÂLİB'İN, (R.A) İLİM VE İLİM EHLİNE DAİR KÜMEYL B. ZİYÂD'A VERDİĞİ ÖĞÜTLER

Kümeyl b. Ziyâd en-Nahaî anlatıyor: Ali b. Ebî Talib'le beraber çöle doğru yola çıktık. Sahraya vardığımızda durup bir yorgunluk nefesi aldı. Ve şöyle dedi:

"Ey Kümeyl! Kalpler kaplar (gibi)dir. En iyisi, içindekini en iyi koruyandır. Öyleyse sana diyeceklerimi iyi belle! İnsanlar üç kısımdır: Rabbânî âlim; kurtuluş yolundaki öğrenci ve her sese kulak veren; rüzgar nereye eserse o tarafa dönen körkütük cahil sürüler...

Bunlar ne ilim nûruyla aydınlanmış, ne de sağlam bir temele dayanmışlardır. İlim maldan üstündür. İlim seni korur, malın koruyucusu ise sensin. İlim, amel edildikçe artar. Mal ise harcandıkça eksilir. İlim hâkimdir (egemen, etken, yöneten, karar veren, özne). Oysa mal mahkûm aleyhdir (çekip çevrilen, yönetilen, nesne). Âlimi sevmek boyna borçtur. İlim, âlime yaşarken itaat kazandırır. Öldükten sonra hayırla anılmasını sağlar. Mal biriktirenler henüz yaşarken ölmüşlerdir! Oysa âlimler, zaman durdukça duracaklardır. Kendileri göçüp gitseler de özdeyişleri(ve hatıraları) gönüllerde yaşar.

Ah! Ah! -eliyle göğsüne işaret ederek- şuradaki ilmi kendilerine nakledebileceğim kimseleri bulabilsem! Buldum, ama güvenilir kimseler değildiler. Onlar dinde (dini anlamada) vesîle olanı (ilmi) dünya için kullanıyorlar. Allah'ın belgeleriyle O'nun kitabı aleyhine propaganda yapıyor, O'nun nimetini kullarının aleyhine kullanıyorlar. Bir kısmı da Hak ehline boyun eğmiyor, onlar Hakk'ı yaşama ve diriltme hususunda bilinçsizdir! Daha işin başında şüpheye düşüyorlar. Bu iki zümrede de hayır yoktur. Bir kısmı da, yuları arzularına teslim ediyor. Başka bir grup, ise mal yığmaya düşkündür. Bunlar din davetçisinden çok, merada otlayan hayvanlara benziyor!

Böylece âlimlerin ölümüyle ilim de ölüyor. Allah'ım!.. Varlığını kanıtlayan delillerinin ve apaçık âyetlerinin boş şeyler olduğu iddia edilmemesi için yeryüzü âlimsiz kalmasın! Bunların sayısı azdır. Ama Allah nezdinde pek kıymetlidirler. Hikmet onların kalplerinde birikir. Tâ ki, benzerlerine teslim etsinler, onlar da kendi gibilerinin gönüllerine tevdî etsinler bu hikmeti.İlim onlara hakiki yüzüyle geldi, hücum etti. Onlar yakîn-i ruhla yüz yüze oldular. Lüksün ve azgınlığın şımarttığı kimselere sert ve katı gözüken şeyler; onlar nezdinde yumuşaktır. Cahillerin bırakıp kaçtığı şeylere onlar yanaşıp dost olmuşlardır. Onlar bedenleriyle dünyadadırlar. Ruhları ise en yüce makama

aşıktır, asılıp kalmıştır. Onlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve dinin davetçisidirler. Ah!... Onları görmeyi öyle arzu ediyorum ki!"1

1. Bu rivayet farklı lafızlarla Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâsı'nda geçmektedir. Bkz; c. 1, s. 79. Ayrıca Hilye'nin de muhtasarı olabilecek Şule Yay. çevirisinde de geçmektedir. C. 1, s. 199. Bunların dışında bkz; İbn Abdi'l-Berr, Câmiu Beyânî'l-İlm, c. 2, s. 112. İbn Abdi'l-Berr bu hadisin ilim ehlince meşhur bir hadis olduğunu şöhretinden ötürü rivayet zincirine pek ihtiyaç duyulmadığını belirtir. Muttaki el-Hindî'de Kenzü'l-Ummâl'de bu hadise yer vermiştir. Bkz; c. 5, s. 231.

23

AKIL, HİLE VE KURNAZLIĞA DAİR

Kitâb-ül Esrâr adlı kitapta aklın hakikatı, kısımları, mahallî ve hükümleri daha ayrıntılı yapılamayacak şekilde izah edilmiştir. Biz burada aklın faydalarını, gayesini ve o kitaptaki sözlerin bir özetini sunacağız. Akıl kısaca şahit ile gâibe tanık olmaktır.1 Tevhid ehline göre (Kelâmcılara göre), her kim görebildiği şeyler ile göremediği şeylere kanıt getirebiliyorsa akıllıdır. Bu adam artık mes'uliyet sahibidir. Bu şöyle izah edilir: Kim bir saraya bakar ve binanın mükümmelce yapıldığını, temellerinin sağlam bir şekilde atıldığını görür, saray sakinlerinin kullanabileceği her türlü aletin mevcud olduğuna şahit olur ve bir başka kimsenin refakatinde saraya girdiğinde içeride ayrı ayrı odaların, büyük kapıların, yerlere kadar uzanmış

perdelerin, tasların, ibriklerin, hamamların, çeşmelerin, fıskıyelerin, kemerli salonların, hamamların dumanının çıkması için yuvarlak deliklerin, rüzgârın rahatça girebilmesi için menfezlerin... kısaca akıllı bir kimsenin “Bu sarayda yapılması faydalıdır.” dediği her şeyin mevcud olduğunu görünce şöyle düşünür: Bu saray ihtiva ettiği şeylerle birlikte bir sanatkârın, hem de diri bir sanatkârın eseri midir? Yoksa her şey kendi kendine meydana gelmiş, hiçbir mimar olmadan mı oluşmuştur? Zarûrî olarak bu düşünceyi daha ileri götüren kimsenin zihninde bir sanatkâr olmaksızın sarayın meydana gelemiyeceği fikri doğar. Tabî ki bu saray bir mimara muhtaçtır. Görüldüğü gibi “el istidlal bi’ş Şâhid ale’l Gâib” öyle bir bilgidir ki hiçbir uzun düşünceye ve ayrıntılı kanıtlama tekniklerine ihtiyaç olmaksızın akla südûr eder, zihne hâkim olur. Sen bu misalleri çoğaltabilirsin. Zira, insanoğlunun organlarındaki mükemmellik, o güzel yaratılış ve ilginç ayrıntılar; bir saraydaki ayrıntılardan ve fonksiyonel bölümlerden kat kat fazla ve karmaşıktır. Kişi kendine bakar, kendi terkibindeki her uzvun kendine göre işleyişine tanıklık ederse ya bir menfaati elde etmek ya da bir zararı yok etmek için hazırlandığını görür tüm organlarının... Öyleyse insan bir organını inceleyecekse son derece iyi gözlemlesin! Meselâ ağzı... Evvelinde köpek dişleri vardır. Tıpkı baltaya benzer, kesmeye ve doğramaya elverişlidir. Arkasında ve içlerine doğru öğütücü dişler vardır, un ufak etmeye yarar. Ağzının kenarlarında avurtlar vardır. Bu avurtlar, bir taş değirmenin çevresindeki engellere benzer ki, yemeğin dışarı taşmasını önlemektedirler. Bir de dil vardır. Öğütülen yemekleri içeri alır, öğütülmeyenleri de daha rahat bir öğütme sağlamak için çevirip durur. Bunların daha da arkasında yemek borusu gelir. Ağızdaki yiyecekleri yutmak içindir. Sırf ağız ve çevresindeki bu organların işlevlerini düşünen kimse en ufak bir araştırma ile dahi anlar ki bu zincirleme sistem kendi kendine oluşmamıştır. Bilakis bir bilinçli yaratan varlığın yaratışına, bir sanatkârın sanatına aittir. Eğer bu

şekilde düşünürsek her uzvun faydalarını bulabilir, enteresan şeyler keşfedebiliriz. Fakat burada daha uzatmamak için konuyu kapatıyoruz. Yüce Kitap bu hususta şöyle der: “Sizin kendilerinizde de âyetler vardır. Düşünmüyor musunuz?”2 Ancak böyle bir ders ile akıllar Yüce Yaratan’ın varlığına kanaat getirebilirler. O’nu cevherlere ve ârâzlara kıyas etmekten geri durabilirler. Yüce Yaratan’ın görünenler âleminde (şehâdet, şâhid aleminde) isbatı için en faydalı örnek; mühendis, marangoz ve terzi gibileridir. Onların yaptıklarına dikkatli bir şekilde bakınca mecburen kâinatın ve insan bedeninin inceliklerine hükmeden ve düzgün yaratan yüce sanatkâra yol açılacak, onun varlığına hükmedilecektir.

İnsan şahitlerde (görülenlerde) bilgiyi zarûrî olarak elde eder. Görülen şeyleri bilmek kaçınılmazdır. Çünkü mîmarın, evi yaptığını; terzinin elbiseyi diktiğini; marangozun ağacı yonttuğunu görmektedir. Fakat akıllar Râb Teâlâ’nın yaratışını, icad edişini direkt göremezler. O’nun sanatını ancak şahide (görülenlere) nazar ederek anlayabilirler. Ama şöyle bir soru ortaya atılabilir: “Akıllarda iz bırakan, ruhlara tesir eden hangi bilgidir? İki bilgiden hangisi? Marangozun, divanı oyup eserini meydana getirirken zihnimizde oluşan bilgi mi, yoksa yerlere, göklere ve ikisinin arasındakilere baktığımızda yüce sanatkâr hakkında zihnimizde uyanan bilgi mi?” Böyle bir soru atılırsa deriz ki; bu husus ayrıntılı açıklamayı gerektiren bir hususdur. Kitabın konusu buna el vermez. Alemin kim tarafından yaratıldığını sorabilecek seviyeye gelmiş bir akla akl-ı garîzî diyoruz. Bu aklın sahibi sorumluluk üstlenecek düzeye gelmiş âkil bir kişidir. Akl-ı teklifî diye de andığımız bu aklın sahibi yaptıklarından sorumludur. Bu bilgileri iyice öğrendikten sonra şunu bilmelisin ki Allah Teâlâ yaratıkları dört vecih üzere vâr etmiştir. Melekler, insanoğulları, şeytanlar ve hayvanlar.

Melekler şehvetsiz veya benzeri bir hevâya kapılmayacak şekilde yaratılmışlardır. Hayvanlar, akılsız ama

şehvetlidirler. Şeytanlar ve cinlere gelince, Allah Teâlâ onlara hem akıl, hem şehvet, hem de hevâ vermiştir (Hevâ, irade anlamında kullanılan bir kelimedir). Böylece insanoğlunda da akıl, hevâ ve şehvet mezcedilmiştir. Şeytanlarda şehvet ve hevâ akla galip gelmiştir. Onlar tüm zamanlarını kötü huylara sahip olarak geçirirler. Kendini beğenmişlik, kincilik, böbürlenme, büyük iddialarda bulunma, hased, eziyed etme ve diğer helâk edici vasıflar gibi... Hayvanlara gelince; onlar vakitlerinin hepsini mideyi doldurmak ve çiftleşme ile geçirirler. İnsanlara gelince; onlarda meleklerin aklıyla şeytanların ahlâkı ve hayvanların şehveti birleşmiştir. Kimin aklı hevâsına üstün çıkarsa o melekler âleminden gibidir. Peygamberler, Allah'ın velî kulları, seçkin kullar gibi. Fakat bu kimseler çok azdır. Her kimin de aklı hevâsına yenik düşer şehvetine esir olur ve bu şehvet mübah (Allah'ın haram kılmadığı) şeylerden olur ise; elbiselere, güzel atlara, güzel yiyecek içecek, giysi ve kadınlara helâlinden erişebiliyorsa, o hayvanlar âlemine yakındır. Şaşırmayın! O adamı niçin hayvanlar âlemine ilhak ettiğimizi soruyorsanız şöyle izah edebiliriz: Hayvanlar nasıl yaptıklarından sorumlu değilse, mübah nimetleri elde edenler de bunları yemekten, kullanmaktan sorumlu değillerdir. Yani, sorumlu tutulmayacaklardır; çünkü helâlinden kazanmışlardır. Fakat, eğer insan üzerinde şeytanların ahlâkı egemen olursa ki bunlar; kibir, kendini övme, hased, kandırma ve diğer kötü ahlâklardır. Bu durumda o insanın şeytanlar âleminden olduğuna hükmedebiliriz.Bir şahısta aşırı derecede şehvet, hevâya uyma ve bildiğimiz kötü huylar egemen olursa, o kimse sûreten âdem ama hilkaten şeytandır. İstekleri ve arzuları bakımından hayvandır. Böyle bir insan dost edilmez. Bütün bunları zihnine yerleştirdikten sonra bil ki akl-ı garîzî, normal gözden daha çok uyur, kılıçtan daha çok keskinleşmeye muhtaçtır.3

FASIL

Akl-ı müktesebe gelince; bu akl-ı garîzî'nin neticesidir. Akl-ı mükteseb; bilgide incelme, düşüncede tutarlılık demektir. Bunun bir sınırı yoktur. Zira, kullanıldıkça çoğalır, eksilmez. O ihmal edilince azalan bir şeydir. Aklı müktesebin artışı iki durumdan biriyle olur. Ya henüz doğarken insanın bir zekâya, yüksek bir anlayışa sahip olmasıyladır ki Asmaî bu hususa şöyle örnek verir: Ufak bir çocuğa soru sordum. Bana fesâhati ve nüktedanlığı ile öyle bir cevap verdi ki içim sevinçle dolu olarak şöyle dedim: "Bin dirhem hatta yüz bin dirhem versem; ama sen de ahmak olsan bunu kabul eder misin?" Çocuk dedi ki: "Hayır, kesinlikle almam!" "Niçin?" dedim. Şu cevabı verdi: "Aptallığımdan ötürü bir hata yapmaktan, malımı kaybetmekten korkarım. Geriye ahmaklığım kalır." Çocuk keskin zekâsıyla kendisinden yaşça daha büyük olanların dahi anlayamıyacağı şeyi anlamıştı. Bazı çocuklara da şöyle sorulmuştur: "Senin baban var mı?" Çocuk, babasızlığını şu nükteyle ifade etmiştir: "Ben Meryem oğlu İsâ gibiyim!"

Filozoflar derler ki: Aklın alâmeti çabuk anlayıştır, zirvesi zannın doğru çıkması, teorinin ilmî hakikate dönüşmesidir. Zekânın bir sonu yoktur. Kabiliyetin de sonu yoktur. Görmez misin? İyâs b. Muâviye ki zekâsı ile atasözlerine geçmiştir. Henüz ufacıkken ağabeyini kendinden üstün tutan babasına şöyle demiştir: "Babacığım, kardeşim ve benim bir nümûnemi sana sunacağım. Biliyor musun, ben bir güvercin yavrusuyum, ne kadar küçükse o kadar çirkin... Ama büyüdükçe güzelliği ve tatlılığı artacak; öyle ki, onun için yüksek kafesler, küçük saraylar yapılacaktır. Krallar güvercinden hoşlandığı için el üstü tutacaktır o yavruyu... Ağabeyim ise bir sıpaya benzer ki ne kadar küçükse o kadar tatlıdır. Ama büyüdükçe çirkinleşecek ve kartlaşacaktır. Sonunda çöp ve toprak taşımada kullanılacak ihtiyar bir eşeğe dönüşecektir."

Birinci kısımda, ki mükteseb aklın zekâ ile ortaya çıktığını söylemiştik. İkinci kısma gelince bu tür mükteseb akıl;

tecrübe ve birikim sahiplerinin aklıdır. Uzun uzun araştırma, bol tecrübe, hadiselerden ibret alma yoluyla ve diğer insanların hayatı hakkında hikâyeler dinlemekle ortaya çıkar bu akıl... Bazı filozoflar derler ki: “Tecrübeden daha uyarıcı, günlerin dönüp gidişinden daha ibret verici hiçbir şey yoktur. Tecrübe aklın aynasıdır. Kendini beğenmişlik cehaletin meyvesidir.” Bu yüzden olacak ki, ihtiyar kimselerin görüşleri hemen öne çıkar, övgü toplar. Derler ki: “İhtiyar kurtlar vakârın ağacı, ibret dolu hikâyelerin kaynağıdırlar. Onların hisleri şaşmaz, zanları tutar.” Giden ihtiyarların fikirlerini öğrenin, yapışın bu görüşlere, zira tabiî zekâlarını kaybetseler dahi geçirdikleri günler onlara öylesine çok deneyim ve birikim sağlamıştır ki!

Şair der ki:

Görmez misin, akıl ehli için bir ziynettir.
Ama aklın mükemmelliği ancak uzun tecrübelerle sağlanır.

Bir diğer şair şöyle der:

İnsanın hayatı âfetsiz, olaysız bir şekilde geçse de
Günler ard arda gelişiyle ona yepyeni bir akıl vermiştir.

Ama aklın da âfetleri vardır. Bazı filozoflar şöyle der: Akıllı insan, hep aklını kullanan kişi, kurtuluşu nasıl umabilir, hevâ ve şehvet onu her yandan sarmış iken?! Hevâ; çok sıkı kararlı ve uyanık kimselerin hilesinin dahi nüfûz edemiyeceği garip bir şeydir. Hevâ ruhun hayvânî kısmına çok ince bir şekilde südûr eden, anlaşılamaz bir hadisedir. Hevâ nefisten daha çok hâkim olur nefise. Hevâ bedenin hâkimi olur. Denmiştir ki: “Nice akıllı kimseler var, bir diktatör hevânın esiri olmuştur.” Hür olmak isteyen hevâsına kapılmaz, çukura düşmez. Eğer hevâsına kapılırsa köle olur. Ali b. el-Cehm’in dediği gibi:

Onlar hür nefisler idi
Bizse köleyiz.
Muhakkak ki tutkunun bağları,
Sert ve kopmaz bağlardır.

İnsanlar mükteseb akıl hususunda ihtilaf etmişlerdir. Artınca ve gittikçe seviyesi yükselince fazilet midir, yoksa

rezâlet midir? Akıllı kimselerin çoğu derler ki: Mükteseb aklın artışı fazilettir. Çünkü, mükteseb akıl ard arda gelmiş şeylerin bir birikimi değil midir? O ard arda gelmiş şeyler aslen fazilet kabûl edilmiyor mu? O halde faziletlerin çoğalması da fazilettir. Fakat, sınırlı kalması gereken şeylerin çoğalması eksikliktir, fazilet değildir. Şecaatte aşırıya varmak, cömertlikte ifrat etmek gibi... Birincisinin sonu tedbirsizlik, ikincisinin sonu israftır. Oysa mükteseb akıldaki artış bir bilgi artışıdır. Zanların isabet etme olasılığının artışıdır. Olmamış şeylerin olan şeylere kıyas edilme gücünün artışıdır. Bunlar da müsbet şeylerdir.

Rivayet olunduğuna göre, Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: “İnsanların en faziletlisi en akıllı olanlardır.” Peygamber yine şöyle buyuruyor: “Akıl nerede olursa olsun, tanıdık bir dosttur.”4 Kasım b. Muhammed der ki: “Kimin aklı hayırlı hasletlerinin en yükseği değilse onun cehaleti ve ahmaklığı tüm özelliklerinin önüne çıkar.”

Görmez misin? Halifelerden biri öldüğünde Rum ülkelerinin liderleri buna bayram etti. Toplandılar, dediler ki: “Şimdi Müslümanlar birbirleriyle uğraşıyor. Onların gaflet anını yakalayıp intikam alabiliriz.” Bu hususta birbirleriyle danıştılar, uzun uzun tartışmalar yürüttüler. Sonuçta ansızın baskın yapmayı, kurbanı boğazlamayı en iyi fikir olarak öne sürdüler. O ülkede yaşayan akıllı, tecrübeli biri vardı. İçlerinden biri dedi ki: “İttifak ile karara vardığımız bu hükmü bir de o tecrübeli şahsa sorsak daha iyi olmaz mı?” Herkes, “Tamam” deyince onu toplantılarına çağırdılar ve durumu anlattılar. Adam: “Ben bu kararı doğru bulmuyorum.” dedi. Bunun üzerine niçin doğru bulmadığını açıklamasını istediler. Adam: “Yarın inşaallah açıklarım.” dedi. Sabah olunca çevresini sardılar: “Haydi söz vermiştin.” dediler. Adam: “Tamam” dedi, iki büyük köpeğin yanına getirilmesini emretti. Onların karşısına geçip birini diğerine dalaştırdı. Köpekler hırladılar ve çatışmaya başladılar. Üzerlerinden kan akıyor, ama

birbirlerini ısırmaktan vazgeçmiyorlardı. Tecrübeli adam amacının bir kısmı gerçekleşince evinin diğer kapısını açtı. Oradan da köpeklerin üzerine bir kurt gönderilmesini emretti. Demek ki daha önce hazırlamıştı kurdu. Köpekler kavga halindeyken kurdu görünce hemen toparlandılar bulundukları kötü hâli bir kenara bırakarak birbirlerine ısındılar, topluca kurda saldırdılar. Bütün kin ve acılarını kurttan çıkardılar. Tecrübeli kişi olayı seyreden saray eşrafına yönelerek şöyle dedi: “Sizin Müslümanlarla olan durumunuz şu kurdun köpeklerle olan durumuna benzer. Hercümerc ve kavga onlar arasında hep devam edecektir. Tâ ki hepsinin de ortak bir düşmanı ortaya çıkıncaya kadar. Onların hepsine birden buğzeden hepsinin de ortak düşmanı sayılabilecek biri ortaya çıktı mı aralarındaki düşmanlığı bırakırlar, kalpleri birbirine ısınır ve hep birlikte düşmana doğru saldırıya geçerler. Durumu anlayınız.” Saray erkânı tecrübeli kimsenin sözünü çok değerli buldular, daha önce vardıkları karardan vazgeçtiler.

Akıldan bahsettiğimiz bu bâbta kötülenen şeyin ne olduğuna geldik. Akıl bâbında kötülenen ve istenmeyen şey aklın kurnazlık ve şeytânî amaçlara alet edilmesidir. Şâbî diyor ki: “Fitne vukû bulduğunda Arapların kurnaz kimseleri altı tane idi: Muaviye b. Ebû Süfyan, Amr b. el-As, Muğîre b. Şûbe, Ziyâd b. Ebîh, Kays b. Sa‘d b. Ubâde ve Abdullah b. Bedil b. Verka.”

Asmaî diyor ki: Muâviye şöyle derdi: “Ben acele etmeyip fırsat gözlemede birinci idim. Amr ansızın karar vermede birinci idi. Ziyad b. Ebîh büyük küçük herkesle başetmede birinci, Muğire ise büyük işleri halletmede birinci idi.”

Kabîsa b. Câbir der ki: “Sultan olmadığı halde Talha b. Ubeydullah’tan daha çok malını ikrâm eden başka bir insan görmedim! Muâviye’den daha tedbirli ve yavaş davranan birini de görmedim. Toplanıp bir araya geldiklerinde insanlarla baş etmesini bilen onları çekip çevirmede usta olan Amr b. As’tan daha uyanığını görmedim. Sırrı ve

herkese yaydığı sözleri aynı olan Ziyad b. Ebih'ten daha harbisini görmedim. Muğîre'ye gelince; o bir şehirde olsa ve o şehrin sekiz tane kapısı olsa, bakardınız hiçbirinden çıkmaz; fakat bir yolunu yordamını bulup her birinden çıkar gibi gözükürdü..."

Ebû'd-Derdâ naklediyor: Resûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: "Ey Uveymir! Aklını çoğalt ki Rabb'ine daha yakın olasın." Ben, "Anam babam sana feda olsun ey Resûl! Ben kim, akıl sahibi kim, benim akılla nasıl bir ilişkim olabilir?" dedim. Resûlullah şöyle dedi: "Eğer Allah'ın yasak kıldığı şeylerden kaçınır ve farzlarını eda edersen akıllı olursun. Eğer salih amelleri ard arda işlersen dünyada aklın artar, Rabb'inden de yakınlık, izzet ve şeref kazanırsın."5

Ali b. Ebî Tâlib'in şu beyitleri söylediği rivayet olunur:

Güzel huylar tertemiz vasıflardır.
Birincisi akıldır, ikincisi dindir, ilim üçüncü gelir
Dördüncüsü hilmdir. Cömertlik beşinci ve güzeli emretmek altıncıdır.
İyi ve hoş tutum yedinci, sabır sekizincidir.
Şükretmek dokuzuncu, yumuşak ve esnek davranmak onuncudur.
Nefis bilir ki ben nefsi hiçbir zaman tasdik etmem
Ancak nefse isyan edince bulurum doğru yolu.
Göz bilir ki ister dostlarımdan olsun, ister düşmanlarımdan,
Her biri benim gözümde birdir!

Bazı filozoflar şöyle demişlerdir:

"Akıllı kimse, aklını doğru yolu göstermede vesile edendir. Görüşünü insanlara yardım etmede kullanandır. Onun sözü sağlamdır, işleri övülür. Cahil kimse cehaletinden ötürü hep kandırılır. Onun sözü sakattır, işi yerilir."

Amma aklını hile, kurnazlık, şerr ve insanları kandırmak gibi kötü hallere vesile etmek için kullanan Haccâc, Ziyâd ve benzerlerine gelince; onların bu tavırları elbetteki bâtıl, elbetteki aşağılıktır.

Ömer b. el-Hattab diyor ki: "Ben kandırıcı biri değilim, ama en kurnazlar dahi beni kandıramaz." Muğire der ki: "Allah'a yemin olsun ki, Ömer b. el-Hattab aldatmaya yanaşmayacak kadar faziletli, ama aynı zamanda aldatılamayacak kadar da akıllıydı."

Aslında kurnazlık, deha ve hile gibi vasıflarla anlatılan kimseler yerilen kimselerdir. Bu vasıfların sahibi, sürekli başkaları tarafından kendisinden korkulan, bir bela getirmesinden endişe edilen kimselerdir. Ömer b. el-Hattab, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Ziyâd'ın valiliğini engellemesini, Ziyâd'ı valilikten azletmesini emretmişti. Ziyâd dedi ki: "Bir hata ya da benzeri bir şey mi buldun ey Emir'ül Mü'minîn?!" Ömer: "Hayır, ne bir hata ne bir kusur! Ama aklının fazlalığı sebebiyle insanlar üzerinde bir ağırlık yapmanı hoş bulmadım." Ziyâd Muâviye'ye şöyle yazdı: "Irak kuzeyimdedir. Sağımda da büyük bir boşluk vardır. Beni Hicaz'a tayin et ki seni Hicaz ehlinin şerrinden koruyayım." Bu, sözler İbn Ömer'e varınca şöyle dedi: "Allah'ım, Haccâc'a karşı bize sen koruyucu ol!" Bu duadan sonra Haccâc'ın parmağı yaralandı ve günler sonra öldü.

Biz kurnazlık, kandırıcılık ve bu anlamdaki dehâyı istemiyorsak da "sorunlara münasip çözüm bulma"nın önemli olduğunu söylüyor ve tavsiye ediyoruz.

"Münasip çözüm bulmak" akıllı kimselerin eski zamanlardan bugüne sürekli tavsiye ettiği şeylerdendir. Az olsun çok olsun, yükselmek isteyen, yönetim işlerini başarmak isteyen hiç kimse gerektiği kadar kurnazlıktan daha iyi bir yardımcı bulamaz kendine. Az bir hîle (münasip çözüm) pek çok şiddetten daha hayırlıdır. Filozoflar der ki: "Aklın kıvamı hiledir. İster kolay, isterse zor olsun, her soruna tedbir ile yaklaşmak gereklidir."

Rivayet olunur ki, adamın biri İran Kisrası'nın önünde durmuş ve demiş ki: "Ben diğer insanların yapamayacağı şeyleri yapabilirim." Kisra: "Nedir?" deyince demiş ki: "Sen benim ayağıma kalınca bir ip bağla, bu ipin diğer ucu da filin omuzuna bağlanmış olsun. Öteki ayağımı da başka bir yere bağlarsın. Sonra fili satarsın. İşte bu durumda bana hiçbir şey olmayacak, yerimden bile kımıldamayacağım." Hakikaten adam dediğini yapmış ve kurtulmuş. Adam bununla da kalmıyor ve Sultan "Dört fille de böyle yapılsa

yine kurtulabilir misin?” deyince, “Evet” cevabı veriyor. Fakat bu sefer hilesi fayda vermiyor. Filler adamı iki parçaya bölüyorlar. Kisra diyor ki: “Taşıdığı en büyük meziyet akıl değilse eğer, insan muhakkak en iyi özelliği ile ölür.” Bazı şairler de bu anlamda şu beyitleri okumuşlardır:

Bir insan en büyük meziyet olarak aklı taşımıyorsa
Onu yok edecek olan taşıdığı diğer büyük özelliklerdir.

Hocamız Kadı Ebu’l-Velîd anlatıyor: Adamın biri izin isteyerek Hârûn’un huzuruna çıktı ve dedi ki: “Ben diğer insanların yapamayacağı şeyleri yapabilirim.” “Haydi gel de yap!” deyince, adam bir kamış sapı çıkardı. İçinde üç dört tane iğne vardı. Bir tanesini alıp yere fırlattı. Ayağa kalktı, yukardan iğneyi hizalıyor ve fırlatıyordu. Sonuçta elindeki tüm iğneler ardı ardına birbirlerinin deliklerine girdi. Her iğne ötekinin deliğine giriyordu. Sonunda on taneye yakın iğneyi bu şekilde bitirdi. Halife Reşid adama yüz değnek vurulmasını, daha sonra da yüz dinar ihsan edilmesini emretti. Niçin hem kerâmet hem de hakaret vasıflarını tecellî ettirdiği Hârûn’a sorulunca şöyle dedi: “Ona zekâsının keskinliğinden ötürü yüz dinar verdim, ama bu korkunç zekâsını gereksiz işlerde kullandığı için de terbiyesini ihmal etmedim.”

Aklı mükteseb aşırı derecede arttığı zaman fazilet olamayacağını savunanlar şöyle demişlerdir: “Fazilet orta derecede olan özelliklerdir. Faziletler iki yanlış fazlalık arasında dururlar. Kim orta bölgeyi aşarsa faziletin sınırından da çıkmış sayılır. Mesela cömertlik; bu huy cimrilik ile israf arasındadır. Mesela cesaret; bu huy öfke ile korkaklık arasındadır. Bu yüzden fazilet olmuştur bunlar...”

Filozoflar derler ki: “Ey hükümdar! Tüm işlerinde itidal üzere ol. Çünkü bir şeyi fazlaca yapmak ayıpsa, az yapmak da acziyet anlamına gelir.” Hadîs-i Şerîf’te Peyamber (s.a.v) şöyle buyuruyor: “İşlerin en hayırlısı orta olanlarıdır.”6 Ali b. Ebî Tâlib şöyle der: “İşlerin en hayırlısı en yücelerin dahi dönüp müracaat ettiği, fakat sıradan kimselerin de nasibini aldığı şeylerdir.”

Derler ki: “Aklın fazlalığı sahibini kurnazlığa ve menfî anlamıyla dehaya götürür. Bu hâl yerilen bir hâldir. İyi değildir.” Biz bu itiraza şöyle cevap veririz: Bu ve benzeri iddiaların tümü daha önce çürütülmüştür. Bu söz “akl-ı garîzi” dediğimiz tabiî akılla, ilimler ve diğer faziletler ile de çatışan bir sözdür. En son itiraza, (müktesep aklın ziyade oluşu sahibini kurnazlığa ve menfî anlamında dehaya götürür.) gelince, şu cevabı verebiliriz: Dehâ, akıl dışında da birtakım manâları içeren bir kelimedir. Bunlar, aklın temel özelliklerinden değildir. Kişi aklıyla isterse (olumsuz anlamıyla) dâhîce davranır ve kurnazlık eder ama, isterse de elini eteğini kötü işlere bulaşmaktan çeker. Senin de söylediğin gibi, akıllı insanın yaptığı her kötü işte onun bizzat aklı etkin değildir. Doğrusu aklının azlığı şerli işlere düşürmüştür onu, esas etken iradesidir.

Bozorgmihr özdeyişler ve ibretler kitabını bitirdikten sonra her bâbı özenli bir şekilde dizmiş ve sonunda şu cümleyi yazmıştır: “Bu özdeyişleri kalbine nakşedip de âlim olana hayret etmemek gerek. Esas bunları bilip de âlim olamayana hayret etmeli!” Ben de diyorum ki: Şu kitabımı okuyup tam anlamıyla dersini alarak kendini düzeltenlere hayret etmemeli; hakikaten hayrete şâyân biri varsa o da bu kitabı okuyup kâmil bir ahlâka sahip olamayanlardır!”7

1. Şahit ile gâibe dair kanıt getirmek; bu kısaca ‘kıyas’tır. İslâm tarihi boyunca görülenin görülmeyene kıyas edilişi, daha doğrusu görülmeyen şeylerin de görülenmiş gibi varsayılarak akıl yürütülmesi pek çok bilimde kullanılmıştır. Bu bazı yerlerde son derece faydalı olmakla birlikte, Müslümanların birçok konuda ihmalkâr davranmasına yol açmıştır. Çünkü tüm bilinmezlerin bilinene kıyas edilmesi hâdisesi, bazı yönlerden bilginleri tembelliğe sevk etmiş; görülebilir fakat uzun bir çabayla görülebilecek (halledilebilecek) düzeyde olan şeylerin de sanki görülmüyor, bilinmiyormuş gibi sayılmasına yol açmış sonuçta çok, çok eski kitaplardaki bilgilere başvurulup, sanki şu anki meseleler gâibmiş (bilinmezmiş) de eski kitaplardaki veriler şahitmiş gibi algılanınca İslamî ilimlerde tıkanıklık başgöstermiştir. Çağımızdaki bazı İslâm felsefecileri de “el-İstişhâd bi’ş-Şâhid Ale’l-Gâib” kâidesinin İslâm kültür tarihindeki yanlış uygulanış biçimlerini eleştirmiş, daha dikkatli bir araştırma ve yeni meselelere yeni gözlemler getirilmesi gereği üzerinde durmuşlardır. Câbirî gibi.
2. Zâriyât 21.

3. Akl-ı garîzî, insanın şehvetleri ve hevâsına egemen olan akıldır. İnsanın balçık yönüne egemen olan akıl diyebiliriz. Böyle bir akıl; uyku vasfını taşıyan normal gözden bile daha fazla meyillidir uykuya. Sürekli gaflete daldığı için kılıçtan daha çok bileylenmeye muhtaçtır. Bir kamanın, bir kılıcın bileylenmesi gerek. Fakat böyle bir aklın daha çok bileylenmeye ihtiyacı vardır.
4. Hadisin kanağı: Kaynaklarda böyle hadislere rastlanmıyor. Bu tür sözler bilgelerin söylediği halk arasında revaç bulan anlamı sahih sözlerdir. Yalnız "... Aklediniz, akıl nimettir.." tarzında bir hadis için bkz; Darîmi, *Müsned*, Kitâb-ı Mukaddime, Bâb 57. Akılla ilgili uyduruk hadislerin cerhi için bkz; Şevkânî, el-Fevâid, s. 375-378.
5. Görüldüğü gibi Peygamber Efendimizin kastettiği akıl, şeytânî akıl değil, Allah yolunda mesafenin artışına vesîle olan akıldır.
6. Hadisin kaynağı: Hadis zayıftır. Hadis olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, s. 391. Eski bilgelerin söylediği doğru sözlerdendir. Ama "orta yolun adalet olduğu"na dair bir hadis için bkz; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 32.
7. Bu bölümün mukayesesi için bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çeviri Reşid Rahmeti Arat, s. 32-35. Ayrıca, s. 22-23 ve 142-143.

24

VEZİRLER VE NİTELİKLERİNE DAİR

Allah Teâlâ Mûsâ (a.s) kıssasında onun dilinden şöyle buyurur: "Ey Rabb'im! Bana ehlimden bir vezir kıl."1 Eğer sultan vezirlerden müstağnî olaydı, hiçbir yardımcı ve danışmana ihtiyacı olmasaydı bu işe en lâyık kimse Allah'ın kelâm ettiği Mûsâ b. İmrân olurdu! Rab Teâlâ bu sözünden sonra yine Musâ'nın dilinden vezirliğin hikmetini şöyle açıklıyor: "Mûsâ dedi ki: "Onunla güçleneyim ve yönetim işime onu ortak edeyim."2 Bu âyet gösteriyor ki vezirlik makamı memleketin temellerini sapasağlam tutmak için vardır. Vezirlik makamı; sultana kusurlarını söylemek, eksiklerini gidermek için vardır ki sultan yarım kalan

meziyetlerini tamamlasın, övülen yönlerini çoğaltsın. Rab Teâlâ sonra Mûsâ'nın dilinden şöyle buyuruyor: "Tâ ki ey Rab seni daha çok tesbih edelim ve çokça analım."3 Bu kelimelerden anlaşılan odur ki ancak âlimlerin, salih insanların, tecrübe sahibi kimselerin ve irfan ehlinin nasihatıyla dünya işleri düzene girer, âhiret işleri de kıvamında olur. Küheylan nasıl kamçıya muhtaçsa, bıçağın keskin yanı zaman zaman nasıl biley taşına ihtiyaç duyuyorsa, en büyük krallar dahi vezirlere muhtaçtır.

Ebû Sa'îd el-Hudrî anlatıyor: "Allah Teâlâ hiçbir nebî ve halife göndermemiştir ki yanıbaşında iki türlü akraba ve yârân olmasın. Birinci tür akraba ve yârân ona iyiliği tavsiye eder ve teşvik eder. Öteki yârân ve akraba ise kötülüğü emreder, şerli işlere bulaşsın diye teşvik eder. Kötülüklerden arınabilen kimse ancak Allah'ın koruduğu kimsedir."

Vezâret ya da vizâret kelimesi vezr kökünden çıkmıştır. Vezr ağırlık demektir. Böylece vezir ağırlıklar kaldıran, vebal altına giren demektir. Yöneticilerin en bahtiyarı sadık bir vezire sahip olandır. Böyle bir sultan vazifesini unuttuğunda veziri ona hatırlatır: Hatırladığında da iyi şeylerin yapılmasında ona yardım eder. Vehb b. Münebbih anlatıyor: Mûsâ (a.s) Firavun'a demişti ki: "İman et, cenneti kazanacaksın, mülkün de yine senin olacak." Firavun: "Dur bir dakika, Hâmân'la bu hususu görüşeyim." dedi ve görüştü. Hâmân Firavun'a şöyle dedi: "Sen ibadet edilen, herkesin taptığı bir ilâh iken, bu vasıflarını terk edip de kullar gibi ibadet eden biri haline mi geleceksin?" Firavun düşündü, burnunu dikti, kibre kapıldı ve herkesin bildiği hallere düştü. Haccâc'ın veziri Yezid b. Ebî Müslim de aynı bu tarzdadır, Firavun'un vezirine benzer. Kötü adamın kötü dostu ne korkunç bir şanssızlıktır.

Ey dost! Bilmelisin ki kralların vezirlerden istifade ettiği şeyler arasında en önemlileri iki hususdur:

Bir; kral bilmediği şeyleri vezirinden öğrenir ve bu sebeple gücü artar. İki; bildiği şeyleri de vezirinden tekrar öğrenir, bu sebeple bazı hususlardaki şüphesi yok olur. İnsanoğlunun işgal edebileceği en yüce makam peygamberlik, ondan sonra halifelik, daha sonra da vezirliktir. Yönetenin yardımcısı olan vezir âfet anında hemen imdada koşar. Vezir, sultan ile beraber iken onun kulağı, gözü, dili ve kalbi mesabesindedir. Atasözleri arasına geçmiştir: “Vezir ne güzel bir dosttur.”. Sultanın zekâsı, ayırt etme gücü ve meyli; onun vezirleri seçişinde, meclisdaşlarını tayin edişinde ve akıllı kimselerle istişâre edişinde ortaya çıkar. Bu üç zümre ile yaptığı muamele sultanın kemâline ya da zevâline delalet edecektir. Yine bu özellikleri ile halk arasında zikri ve şânı yayılacak, zihinler onu yüceltecek, kadr u kıymeti bilinecek, gönüllerde azameti yerleşecektir. İnsan dostu ile tanınır. Derler ki, “Kralların süsü ve kolyesi vezirleridir.”

Kelile kitabında şöyle geçer: Sultan ancak vezirler ile salah bulur, iyiliğe erişir. Yardımcılar olarak vasıfladığımız vezirler ise ancak sevgiyle nasihat ile salah bulur. Sevgi ve nasihat; kaliteli görüş ve namusla mümkündür. Özelde yöneticilere genelde ise tüm insanlara en çok zarar veren şey; yöneticilerin iyi vezirleri ve salih dostları bu makamlara getirmemeleridir. Sonuçta sultanların dostları ve vezirleri kifayetsiz, ehliyetsiz kimselerden seçilir. Bir kral, vezirlik makamına ne idüğü belirsiz, araştırılmamış kimseleri getirmemelidir ki daha sonra yönetimi zâyi etmesin. Yine sultana, güvenilir, tecrübeli bir tabîbden başka herhangi bir kimseyi dost ve tabîp edinmemesi de tavsiye olunur.

Şüreyh b. Ubeyd diyor ki: “İsrailoğulları arasında ne kadar kral varsa yanıbaşında hikmet erbâbından bir kimse olurdu. Bu hakîm kişi kralı kızgın görünce sayfalar dolusu şu cümleyi yazardı: Zavallılara acı! Ölümden kork ve âhireti hatırla! Kral gazaplanınca böyle bir yaprağı eline alır, öfkesini dindirirdi.”

Ardeşir diyor ki: “Krala yakışan ince görüşlü, nazik, fakat son derece korkutucu olabilmektir. Yönettikleri arasına saldığı merhamet ve güzel duygular onun âzâmetini ve korkusunu yok etmemelidir. Kral “Bugünün tedbirini aldım.” diyerek yarını düşünmemezlik edemez. Kral kendisinden uzak olanlardan değil; her zaman karşılaştığı, yanıbaşında bulunanlardan sakınmalıdır. Halktan çok çevresindeki akrep akrabalardan sakınmalıdır. Halkı ıslah etmeden önce çevresindekileri, aristokrat tabakayı ve toplumun ileri gelenlerini ıslah etmelidir.” Yine Ardeşir diyor ki: “Her kralın bir yakın çevresi vardır. Bu yâranlar topluluğu memleketin her yanından gelir. Eğer düzgün, gidişâtı iyi bir topluluk kurabilirse; bu topluluğun her bireyi de gittikleri yerlerde kendi çevresinde bir benzerini kuracaklardır. Böylece yönetilenlerin tümü güzellikte ve barışta ittifak edecek, salaha erişecektir.”

Kralın yanında insanları krala yaklaşmaktan alıkoyan, insanlara menfaatinin dokunmasını engelleyen kötü vezirin durumu; berrak suya benzer ki, içinde timsahlar cirit atmaktadır. Uzaktan gelen bir susamış ne kadar iyi yüzse ve ne kadar dudakları çatlasa da bir türlü suya girip ihtiyacını gideremez.

Sultan doktor gibidir. Halk hastaya benzer. Vezir hasta ile doktor arasında gidip gelen aracı kimsedir. Eğer aracı yalan söylerse doktorun aldığı tüm tedbirler boşa çıkar. Yine aradaki sefîr hastalardan bir kimseyi öldürmek isterse gider doktora, o kişinin hastalığını yanlış tarif eder. Farklı bir hastalık olduğunu söyler. Böylece derdini izah edemeyen hastanın yerine konuşan aracı, doktoru etkisi altına alarak yanlış ilaç içirmesine vesile olur, hasta ölür. Aynı şekilde vezir, kralın huzuruna çıkan zavallı bir kimsede olmayan huyları anlatır krala... Kral da bilmeden zavallıyı öldürür. Bu yüzden biz vezirin; a) Kesinlikle doğru sözlü olmasını, b) Dininde adaletli olmasını, c) İyi bir ahlâka sahip olmasını, d) Halkın ne vaziyette olduğunu iyi bilmesini ve e) Vezirin

yakın dostlarının da güvenilir, tecrübeli kimselerden müteşekkil olmasını şart koştuk. Kral kesinlikle vezâret makamına âdî kimseleri getirmemelidir. Alçak ve meymenetsiz kimseler yükseldikçe zulmetmekten zevk alır, kibre kapılır, bildiklerini bilmezden gelir, şerefli asîl ruhlu insanları küçümserler. Böyle kimselerin başa geçmesi erdem sahibi olan kutlu insanlara felaket getirir, eziyet verir.

Süleyman b. Abdülmelik, Haccâc'ın yazıcısı olan Yezid b. Müslim'i kendisine yazıcı etmek, sırlarına ortak kılmak isteyince Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Ey mü'minlerin emîri! Allah için senden istiyorum ki Haccâc'ın şânını ihya etmeyesin. Bu adamı yanına yazıcı almakla Haccâc'ı diriltmiş olursun." Süleyman şöyle dedi: "Ey Ebû Hafs! Ben bu adamda bir hıyânet görmedim. Ne bir dirhem ne de bir dinarımı boşa harcamamıştır." Ömer: "Ben sana dinar ve dirhem hususunda ondan daha iffetli bir kişiyi gösterebilirim, onu kabul edecek misin?" dedi. Süleyman: "Kimdir o?" deyince Ömer şu cevabı verdi: "İblis, İblis'ten bahsediyorum! Hani şu tüm mahlukâtı mahvetme isteğinde olandan."

Akıl ve edep sahibi bir adam, halifenin huzuruna çıkınca yanıbaşında zimmî birini gördü. Halife zimmîye eğiliyor, onunla hoş sohbet içinde bulunuyordu. Akıllı adam şu beyitleri okudu:

Ey itaat edilmesi vacip olan sultan
Ve sevilmen de şarttır, gereklidir.
Ey sultan sana şeref veren kimse inanıyor ki,
O adam yalancıdır.*4*

Şair bu beyitleri okuduktan sonra "O yalancıdır." derken parmağıyla zimmîye işaret etti ve şöyle dedi: "Ey Emir! Sor bakalım zimmîye, seninle böyle konuşurken samimi mi yoksa yalancı mı?" Emir zımmîye sordu. Ama kesinlikle samimi olmadığını da anlayıvermişti. Zimmî bu sıkıntı halinde gerçeği itiraf etti ve Müslüman oldu.

Bir sultanın veziri, efendisinin lehine ve aleyhine olan şeyleri öylesine önemseyebilmelidir ki; kendisine güvenen bu sorumlu insanı, tıpkı bir âşığın sevdiği kadından diğer erkekleri uzaklaştırıp onu kıskanması gibi korumalı ve kıskanmalıdır. Krallardan biri üç kâğıt parçasına bir şeyler yazdırmış vezirine şöyle demişti: “Beni kızgın görürsen hemen birinci kâğıt parçasını ver.” Orada şunlar yazılıydı: “Sen ilâh değilsin, sen öleceksin, sen toprağa döneceksin, vücudunun bir kısmı diğer bir kısmını yiyecek.” İkinci kâğıt parçasında şunlar yazılıydı. “Yeryüzündekilere merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin.” Üçüncü kâğıt parçasında da şunlar yazılıydı: “İnsanlar arasında Allah’ın hükmü ile hüküm ver; çünkü insanları barışa, esenliğe, huzura ve selâmete götürecek tek şey budur.”

Vezir rey, heybet, azâmet, itaat ve korku hususunda neredeyse sultana denk hale gelmişse, sultan bir yolunu bulup onu hemen uzaklaştırmalı, gücünü kırmalıdır. Eğer böyle yapmazsa, bilmelidir ki sonunda yine yere çarpılacak olan, hüsrana uğrayacak olan kendisidir.

Atasözlerinde geçer: “Kitleler suskunsa vezirlerden korkulur!” Memleketin tüm işleri vezirlik makamı ile ilgili olduğuna ve meliklerin dizginleri vezirlerin avucunda sımsıkı tutulu olduğuna göre, bazı akıl sahibi kimselerin şu sözü söylemeleri vezirler için ne kadar isabetlidir: “Eğer vezir seni kandırmışsa, sultan beni seviyor diye sevinme! Vezir seni sevmişse sultandan korkma!” Yine denilir ki: “Esas düşüncesizlik ve aptallık sultanlara yağ çekip vezirlere düşman olmaktır. Nice durum vardır ki sultan o hususta bir karar vermek istemiş ama vezir onu engellemiştir. Sultan bir eve benzer, vezir kapısıdır. Her kim eve girmek isterse kapısından girmelidir. Evin içine kapısından giremeyen yorulacak, sıkıntılarla boğuşacaktır.”

Kralın sekreteri, onun sırlarının biriktiği bir karargâhtır. Kralın konuşan dilidir. Memleket meseleleri hakkında onun sözlerine itibar edilir. O özeldir, diğer danışmanlardan önce

o gelir. Sultanın zafer getiren dostu veziridir. Sultanın zîneti mâbeyncisidir. Sultanın dili yazıcısıdır. Sultanın elçisi casuslarıdır.

Yazıcılık halifenin ayakta kalmasını sağlayan bir kurumdur. Yazıcılık başkan olmanın yegâne dayanağı, memleketin ayakta kalmasını sağlayan temel direktir. Yazıcının kral üzerinde üç hakkı vardır: a) Kral kendisiyle yazıcısı arasına engel koyamaz, b) Yazıcısını kötüleyenleri itham etmelidir, c) Kral sırrını ancak yazıcısına açabilir.

Enûşirevân diyor ki: “Bir kralın işi ancak şu vasıfları taşıyabilirse mükemmel olur: Kendini tüm noksanlık ve ayıplardan uzak etmeli. Kendisi sarayda değilken güvenebileceği bir dostu olmalı ve güzel şeyleri öğütleyen, çalmayacağı hususunda güven veren hizmetçisi olmalıdır.”

Bir ülkede vezirlik makamı gözün karşısındaki aynaya benzer. Aynaya bakıp da yüzündeki güzellikleri ve çirkinlikleri göremeyen kimse şu sultana benzer ki onun iyi bir veziri yoktur, dolayısıyla devletinde olup biten kötü işleri ve güzel halleri bilemez.

Filozoflar derler ki: “Kibirli insan samimi bir övgü beklemesin! Habis ruhlu kimseler dostlarının çoğalmasını beklemesin. Ahlâksız kimseler yüceleceğini sanmasın! Cimri ve karaktersiz insanlar iyi olacaklarına inanmasınlar! İhtiras sahibi, öfkeli kimseler de günahlarının azalacağını ümit etmesin! Vezirlerine gücü yetmeyen, kötü yardımcıları etrafına almış gevşek kral, memleketinin devamından ümidini kessin!”

Ayna nasıl temiz olduğu zaman sana yüzünü olanca ayrıntılarıyla gösteriyorsa, pastan, kirden arındığı zaman nasıl her yanını tıpkısıyla aksettiriyorsa, bir vezir de ancak keskin zekâsı, doğru anlayışı, duru gönlü ile görevini tam yapabilir. Vezirliğin şartlarından biri de halka karşı merhametli olması, yumuşak muamele etmesidir. Böylece yönetilenler sultandan yediği darbeleri vezirin şefkatiyle tedavi etsinler. Vezirlik şartlarından diğer biri de sultandan

uzakta olduğu zaman dahi samimi olabilmesi, kalbinin safiyetini koruyabilmesidir.

Krallardan biri vezirine şöyle demiş: “Beni düşündürüp kızdıracak şeyleri, beni sevindirecek şeylerden daha geç ve yavaş söyleme!” Yine başka bir kral da şöyle demiş: “Sana, hoşuna gitmeyecek bir haber getirene de nimet ver, hoşuna gidecek bir haber getirene de; çünkü uyarıp kötülüklere karşı ihtar eden kimse de müjdeleyen gibidir.”

Vezirliğin şartlarından biri de orta yollu olmaktır. Vezir, kral için ne ise; halk için de kral odur. Sultan iyi olduğunda yönetilenler nasıl iyi oluyorsa, vezirler kötü olduğunda da kral öyle kötü olur. Eğer vezirler salah sahibi iyi kimselerden olurlarsa sultan da iyi olur. Şöyle derler: “Aklın afeti arzuya esir olmaktır. Yöneticinin âfeti beceriksiz bir vezir edinmektir.”

Muktedir Billah veziri Ali b. İsâ’ya şöyle dermiş: “Allah’tan kork ki beni sana karşı şefkatli kılsın! Ona isyan etme, yoksa beni sana musallat eder.” Me’mûn Muhammed b. Yezdâd’a şöyle dermiş: “Sakın ha! Bana yakın olayım derken Allah’a isyan etme! Sonra Rab Teâlâ beni sana musallat eder.

Bil ki, vezir hiçbir öğüdü sultandan esirgememeli, kızdıracak tarzda bile olsa gerekli nasihatleri vermelidir. Vezirin devlet içindeki yeri insanın gözlerine ve ellerine benzer. Gözler ve eller sağlam ise, insan bir şeyi rahatça seçebilir, tutabilir, tedbirini doğru alır. Fakat bu organlar sakat ise bedenin her yanı sakat gibidir.

Vezirlik ehliyetsiz kimselere verildiğinde huzur ve asâyiş kalkar. Tıpkı sultanlığın ehliyetsiz kimselerde oluşuyla devletin ve halkın âsâyişten uzak olması gibi... Vezirlerin en şerlisi, şerli dostlara sahip olan desîseci kimsedir. Böyle vezirlerin yine kendisi gibi âdî yâranları, meclisdaşları ve yakınları vardır.

Bir valide sultan, padişah olan oğluna şöyle vasiyet etmiş: “Oğulcağızım, bir sultanda altı şeyin bulunması gerekir: 1) Görüşüne güvenilir, akıllı ve sırlarını açabileceği bir vezir. 2)

Korktuğu ve ürktüğü zaman sığınacağı sağlam bir kale. 3) Hasımları başına üşüştüğü zaman kırılmayacağından emin olduğu kendine ihanet etmeyen keskin bir kılıç. 4) Başına bir felaket geldiğinde hemen atıştırabileceği taşınması kolay azık. 5) Yattığı zaman derdini ve gamını gideren sevimli ve akıllı kadın. 6) Canı hiçbir şey istemeyip iştahı kesilse dahi onun hoşuna gidebilecek yemekler yapabilen usta bir aşçı.5

1. Tâhâ, 29.
2. Tâhâ, 32-32.
3. Tâhâ, 33-34.
4. Şeref veren kimseden maksat tebâdır. Sultan halkını güzel yönetebildiği zaman Allah nezdinde şeref kazanır. Dolayısıyla, bir yöneticinin şerefi ancak yönettikleri ile mümkündür, yönettiklerinden gelir. Şair burada kendisini kastediyor.
5. Krş; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Ç. Reşid Rahmeti Arat, s. 164-169. Ayrıca bu bölümde geçen kâtiple alâkalı bölümler için krş; aynı eser s. 198-202. Ayrıca aşçı başıyla alâkalı not için bkz; s. 209-212.

Vezirlik makamının ortaya çıkışı, bu terimin kullanımı biraz da Sâsânîlerle ilgilidir. Daha önce İranlılar Kisra'nın vekiline yardımcısına Vezurgfarmdân demişlerdi. Bkz: M.M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Türkçesi, Mustafa Armağan, c. 2, s. 396 ilgili bölüm, çev. Y. Ziya Cömert, İnsan Yay. 1990.

25

YÂRENLER VE YÂRENLİK ADABINA DAİR

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında dost olanlar birbirine düşman olurlar."1 Başka bir âyette şöyle buyuruyor: "O gün zâlim kimse ellerini ısırıp keşke peygamberlerle beraber bir yol

tutsaydım, vay başıma gelene; keşke falancayı dost edinmeseydim. And olsun ki beni, bana gelen Kur’ân’dan o saptırdı. Şeytan insanı yalnız ve yardımcısız bırakıyor.”2 der.

Sultanın akıllı, edepli, asil, sağlam görüş sahibi, tecrübeli kimselerle meclis kurması gerekir. Akıllı insanlarla dost olmak aklı ve nezaketi artırır. Bu yüzden tecrübeli, yaşlı insanların görüşleri hep övülegelmiştir. Eskiler şöyle derler: İhtiyar insanlar vakar ağacıdır. Onlar haberlerin kaynağıdır. Zannettikleri zaman mutlaka zanları tutar. Tecrübeli insanların görüşlerine sarılınız. Onlar tabiî zekâlarını kaybetseler dahi başlarından birçok hadise geçtiği, kulakları nice ibretli vakaları işittiği için faydaları kesilmez. Derler ki: “İhtiyar adamın kanaati, toy delikanlının tanıklığından daha iyidir.”

Abdülmelik b. Mervan sohbet ettiği kimselere şöyle dermiş: “Yanıma gelin, yanıma gelin, yanıma gelin, iyi dinleyin! Beni kovuşturmayın, benim hakkımda dedikodu etmeyin. Çünkü ben kendimi sizden bilirim. Bana yalan söylemeyin. Zira, yalan söyleyenin görüşüne güvenilmez. Yanımda başka birinin gıybetini yapmayın, yoksa hepinize karşı kalbim şüpheyle dolar.”

Bazı filozoflar da şöyle derler: “Edep ve olaylardan ibret almak en büyük tecrübedir. Günlerin ard arda geçişi en büyük vaazdır. Tecrübe aklın aynası, aptallık cehaletin meyvesidir.”

Heram b. Katabe ki Arapların hikmet erbâbındandır. Âmil b. Tufeyl ve Alkame b. Alâse’ye şöyle demişti: “Size yaşlı ve keskin görüşlü kimselerin danışmanlığını tavsiye ediyorum.” Yine Arapların yetiştirdiği filozoflardan biri şöyle demiş: “Size gençlere danışmanızı tavsiye ediyorum. Çünkü gençler ihtiyarlık rutûbeti ile kararmamış, eskidiği için de yıpranmamış sağlam görüşler üretirler.” O böyle diyor, fakat ben yine de akıl sahibi insanlar için yukarıda dile getirdiğim

görüşlerin daha doğru olduğu kanaatindeyim. Zira, ihtiyarlar gençlerden daha üstündür bu konuda.

Abdülaziz b. Zûrâre Muaviye'ye diyor ki: "Ey mü'minlerin emîri! Sana tecrübeli insanlarla dost olmanı, onlarla meclis kurmanı tavsiye ediyorum.İster dostun ister düşmanın olsunlar... İsterse yakınların olsunlar. Çünkü akıl akıldan üstündür. Onlardan her zaman faydalanabilirsin." İbn Abbas şöyle der: "Akıllı insan her zaman üstün olur, şerefine şeref katar." Süfyan b. Uyeyne şöyle diyor: "Sizden önceki ümmetlerde yaşayan biri hep akıllı insanlara danışmayı kendine âdet edinmişti. Böylece günler sonra o da akıllı insanlardan sayıldı, tecrübesi kat kat arttı."

Mâlik b. Enes diyor ki: Süleyman b. Dâvûd (a.s), Mısır civarındaki bir sarayın kenarından geçti. Orada şu kitâbeyi buldu:

"Çorak taşla örülü köylerden geçtik.
Ellerimizle yaptığımız saraylara yerleştik.
Kim bize saraydan soruyorsa
Bilsin ki onu önümüzde kurulu bulduk.
İnsan insanla kıyas edilir.
Eğer kıyas etmek ve ölçmek isterse.
Bir şey başka bir şeyden üstün olabilir.
Ve bu üstünlüğün alâmetleri vardır.
Sakın ha! Cehaletin kardeşi olanlara dost olma!
Ondan sakın, uzak dur ondan!
Nice cahil insan var ki,
Hilm sahibi olgun kimseleri de batırdı kardeşliği ile"

Süleyman (a.s) bu kitâbenin üst tarafında henüz yeni konmuş bir kartal gördü, onu yanına çağırdı ve sordu: "Bu sarayı kim inşa etti?" Kartal: "Bilmiyorum." dedi. "Peki sen ne zamandan beri buralardasın?" deyince kartal şu cevabı verdi: "Yedi yüz seneden beri buralardayım." Atasözlerinde geçmektedir. Şöyle derler: "Dostunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim." Arkadaşı hakkında ne düşünülüyorsa kişi hakkında da aynı şey düşünülür.

Abdullah b. Ca'fer hacca gittiğinde Mekke'de bir gece kaldı. Sabah olunca şöyle dedi: "Ey Mekke halkı! Sizin hayırlılarınızı şerlilerinizden ayırt ettik, hem de tek bir

gecede.” Halk: “Bunu nasıl başardın?” deyince şu cevabı verdi: “Buraya konakladığımızda yanımızda hem şerli, hem de hayırlı kimseler vardı. Bizimle beraber gelen iyi kimseler sizin iyi kimselerinizin yanına gitti, onlarla hemen kaynaştı. Yanımızdaki şerliler ise sizin içinizdeki şerlilerin yanına gitti. Dostun dosta delâleti; dumanın ateşe delâletinden daha açık daha belirgindir. Kişi taşıdığı huylar ile dostunun nasıl biri olduğunu hemen belli eder.” Evzâî diyor ki: “Dostun dostla olan münasebeti, elbisenin yamayla olan münasebetine benzer. Eğer orada o parça olmasa elbise kullanılmaz hale gelir.”

Mâlik b. Mesmâ, Ahnef b. Kays’a şöyle dedi: “Ey Ebû Bahr! Sen huzuruma çıktığında başka bir insana ihtiyaç duymuyorum. Sen burada olmadığın zaman da yanımdaki hiç kimse bana fayda vermiyor.” Mâlik’in bu sözünü yanıbaşındaki yazıcı İbrahim b. Abbas hemen nazma döktü ve şöyle dedi:

“Sen ey dost! Onlar arasında bana en yakın olansın.
Sen iyisin ve itaat edilensin.
Sana ne oluyor ki onlar uzaklaşınca yalnız kalıyorsun.
Onlar, sen uzaklaşınca nasılda kendi aralarında toplanıyorlar.”

Abdullah b. Tâhir diyor ki: “Mal terk eder. Sultan yok olacak bir gölgedir, dostlar bereketli birer hazinedirler.” Asmaî diyor ki: İki adam bir bedevî ile tartışıyordu. Köylü, adamlardan birine şöyle dedi: “Senin gibi bir insanla din hususunda konuşup görüş alışverişinde bulunmak farzdır. Senden söz dinlemek, edepli olmak anlamına gelir. Seninle aynı meclisi paylaşmak zinettir, seni bilmek ve senin bilgin şereftir. Seninle bir konuyu müzakere etmek, aklı üretken hale getirir, seninle kardeş olmak, insanı övülen bir kimse yapar.”

Simsimâni diyor ki: Muhârık, Me’mûn’un huzurunda şu beyitleri söylemiştir:

“Ben öyle bir arkadaşın gölgesine hasret duymaktayım ki;
Kızdığım, kafasını bozmaya çalıştığım zaman
Olgunca konuşarak kederi dağıtır.
Ve öyle bir insandan kaçarım ki

Üzdüğüm zaman bana yaklaşmaz.
Ellerimi uzattığımda da benimle barışmaz.”

Me’mûn neşelendi ve şöyle dedi: “Ah ey Muhârık! Benden hilafetimin yarısını al, tüm mülkümü seninle paylaşayım, yeter ki böyle bir insan bul.”

Hikmet erbâbı der ki: “İşlerin sonunu düşünebilmek aklı işlek hâle getirir. Akıllı kimsenin sadakati kesilmez, o her zaman doğrudur. Ahmak insanın sevgisi daimi değildir. Sen dostlarının nasihatlarını ciddiye al, kendi huylarına onları ayna edin. Nasıl parlak bir aynada kendini süzmek istiyorsan onların nasihatlarıyla kendini düzelt. Çünkü sen sûretini güzelleştirmekten çok huylarını ve davranışlanı düzeltmeye muhtaçsın.”

Me’mûn, Hasan b. Sehl’e şöyle dedi: “Lezzetlerin hepsine baktım, tümü de karışık ve problemliydi. Yedi tanesi hariç!” Hasan: “Bu yedi temiz ve katışıksız lezzet nedir ey Mü’minlerin Emîri?!” deyince Me’mûn şu cevabı verdi:

“Buğday ekmeği, koyun eti, soğuk su, yumuşak elbise, güzel koku, geniş ve rahat yatak ve güzel olan şeylere bakmak.”

Hasan: “Peki ey emîrü’l mü’minîn! Kaliteli insanlarla görüşüp akıl danışmayı niye unuttun, sen nerelerdesin, bunları düşünmüyor musun?” deyince, halife şu cevabı verdi: “Doğru söyledin, senin teklifin hepsinden de önce gelir.”

Hişam b. Abdülmelik diyor ki: “Tüm bâdireleri atlattım, nice tehlikelere göğüs gerdim, acıyı tatlıyı tattım. Sonunda hiçbirinde lezzet bulamadım. En güzel parfümlerden kokladım, artık hiçbirinin kokusunu duymuyorum. Nice kadınlarla yattım, sonunda kadınla mı yoksa duvarla mı yattığımı fark edemez hâle geldim. En nihayet bunca tecrübe ve birikim beni şu yargıya götürdü: Bana güvensizlik vermeyen sadık dosttan daha iyi hiçbir şey yoktu.”

Abdülmelik b. Mervan diyor ki: “Her şeyden geçtim, hiçbir şeyi önemsemiyorum artık. Ama zor zamanlarda yardım eden arkadaşların danışmanlığı hariç.” Yine şöyle diyor Abdülmelik: “Kim âdîlerle dost olur, onları kendine yakın eder ve faziletli kimseleri çevresinden uzaklaştırırsa hüsrana uğramayı hak etmiştir. Her kim malını hayır işlerine harcamazsa, servetini hayırsız ve kıymet bilmez kimselere bırakıp göçer dünyadan!” Hikmet erbâbının söylediği şu söz ne kadar güzeldir: “Güç sahipleri kudret ve takatten çok kendilerini yüceltecek, kötülüklerden arındıracak, dine, hayâya ve adalete sevk edecek bir akla; uzun tecrübelere, güzel huylara sahip iyi dosta ve akıbetleri görebilecek yardımcılara muhtaçtır.” Günlerin dönekliğini fark edemeyen insan feleğin çarkından kurtulamaz. Ufak tefek deyip de küçük hadiselerden ders almayan kişi, hiçbir hata ve günahtan çekinmez hâle gelir. Eğer dostunda hoşuna gitmeyen bir hâl görürsen, benimsemediğin bir kelimenin ağzından çıktığına şahit olursan ya da ona yakışmaz diyebileceğin bir tavrı sahiplendiğini bilirsen, hemen ipleri koparma! Fakat yaralarını ve yanlışlarını tedavi et. Hatalarını ört. Onun davranışlarını düzeltmede yardımcı ol. Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey Resûl! Sana başkaldırırlarsa yaptıklarınızdan uzağım de.” Görüldüğü gibi Rab Teâlâ karşıdakiler kâfir olduğu halde ilişkinin kesilmesini emretmiyor, bilakis yaptıkları kötülükten uzak durmayı, berî kalmayı tavsiye ediyor. Şair şöyle der:

Bana bir mafsalım acı verince
Tuttum kestim onu yerinden!
Bu sefer hiç kalkamadım.
Oysa tedavi etseydim keşke
Eğer iyileşirsem beni sevindirirdi.
Sakatlığı kesinleşirse tahammül ederdim.

Adamın biri hikmet erbâbından bir zâta gelerek arkadaşını şikâyet eder, “Onunla aramdaki bağları koparacağım, intikam alacağım.” der. Hakîm: “Sana söyleyeceğim şeyleri anlayabilir misin, yoksa anlamanı engelleyecek bir öfkeyle mi dolusun?” diye sorar. Adam:

“Sen ne dersen dinleyeceğim. Gönlüme nakşedeceğim.” karşılığını verir. Hakîm şöyle der: “Onun işlediği suç sebebiyle gönlünde oluşan tasa mı daha derindir, yoksa ona olan sevgin sebebiyle kalbini dolduran huzur ve sevinç mi daha uzun, daha geçerlidir?” Adam: “Bilakis ona olan sevgim sebebiyle kalbimi dolduran huzur ve sevinç daha derindir.” deyince, Hakîm şöyle der: “Onun iyilikleri mi çoktur, yoksa sana yaptığı kötülükler mi?” Adam: “Hayır! İyilikleri daha çoktur.” der. Hakîm: “Öyleyse en yumuşak ve sabırlı halinle davran ona, onun suçunu affet! Önceki dostlukların sebebiyle oluşmuş güzel hatıraların hatırı için hatasını yok say! İntikam duygularını at bir kenara! Öfkeye kapılıp yorma kendini! Kim bilir umduğun intikamı da alamazsın. Öfken uzadıkça uzar ve hiç istemediğin bir sonuca gidersin.”3

1. Zuhruf, 67.
2. Furkan, 27, 28, 29.
3. Bu konunun karşılaştırması için bkz; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmet Yarat, s. 412-425 ve 314-315.

Ayrıca bkz; es-Seâlibî, *Âdâbü’l-Mülûk*, ed-Kritik, Celil el-Atıyye, s. 199 ve 146. Yine es-Seâlibî’nin, Men Gâbe Anh., s. 198.

26

SULTANIN ERDEMİ VE CEMÂLİ HANGİ VASIFLARLA BELLİ OLUR?

daha önce ülkeyi bir bina yerine koymuş, ayakta kalması için gerekli olan temel özellikleri anlatmıştık. Şimdi ise hükümdarlığın en güzel ve özel yanı; yâni tâcı mesâbesinde olan hasletleri sayacağız. Bu vasıflar, ipek ve tâc gibi insanı güzelleştiren, güzel izlenim, zerafet ve kemâl-i ahlâk gibi insanı sevdiren şeylerdir. Hepsinin temeli affetme huyudur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.”1 Bu âyet indiğinde Resûlullah (s.a.v) şöyle demişti: “Ey Cibrîl! Bu nedir, ne anlama gelir?” Cibrîl (a.s) şöyle dedi: “Bilmiyorum, gidip bilene sorayım.” Gitti, bir müddet sonra döndü ve şöyle buyurdu: “Ey Muhammed! Rabb’im; seninle bağlarını koparana gidip dostluğu tazelemeni, seni mahrum edene ikrâm etmeni, sana cefa vereni affetmeni tavsiye ediyor, emrediyor!”

Allah sizi doğru yola eriştirsin, dostlar! Bilmesiliniz ki, Allah (c.c) affetmeyi emretmiş, bu huyun faziletini anlatmış, kulları bu huya teşvik etmiş, kendisini de bu vasıf ile nitelendirmiştir. Şöyle buyuruyor: “Onlar bollukta ve darlıkta sarf eder, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.”2 Yukarıdaki âyetlerle düşünüldüğünde Allah Teâlâ kimleri sevdiğini, kimlere muhabbet duymasının vacip olduğunu şöyle açıklıyor: “Onlar affedenlerdir.” Ayrıca bu kimseleri övüyor ve ihsan sıfatını veriyor onlara. Bir başka âyette şöyle buyuruyor: “Ama sabredip bağışlayanın işi, işte bu, azmedilmeye değer işlerdendir.”3 Azmedilmeye değer olmak, yani büyük şeyler yapabilmek; Allah’ın seçkin peygamberlerinin vasıflarındandır. Onları da Allah Teâlâ “Ulu’l-azm” olarak nitelendirmiştir. Rab Teâlâ başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Ey Muhammed! Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret, inkârcılar için acele etme! Onlar, kendilerine söz verileni gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir müddeti eğlendiklerini sanırlar. Bu bir bildiridir. Yoldan çıkmış olanlardan başkası mı yok edilecektir!”4

Bir âyette de şöyle buyuruyor: “Öfkelendiklerinde bile bağışlayanlar, Rab’lerinin çağrısına cevap verenler ve namaz kılanlar için Allah katındaki nimetler daha iyi ve daha süreklidir. Onların işleri aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da sarf ederler.”5 Bir âyette

de şöyle buyurmaktadır: “İçinizden lütuf ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, düşkün ve Allah yolunda hicret edenlere vermemek için yemin etmesinler, affetsinler, geçsinler. Allah’ın sizi bağışlamasından hoşlanmaz mısınız? Allah bağışlayandır, merhametli olandır.”6

Allah Teâlâ kullarını affediyor, onlara yumuşak davranıyor. Hata edenler Allah Teâlâ’dan nasıl bir şey yapmasını bekliyorsa Yüce Râb da öyle davranıyor kullarına; ama öte yandan haklı olup affetmeyen ve kendisine yapılan kötülüğe karşılık verene de “Yanlışsın” demiyor, şöyle buyuruyor: “Zulüm gördükten sonra hakkını alan kimselere, işte onların aleyhine bir yol yoktur. Sorumluluk en çok insanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere yönelir. İşte can yakıcı azap bunlaradır.”7 Görüldüğü gibi Allah Teâlâ kötülük yapandan hakkını alan kimseye zorluk çıkartmıyor. Evet onun için bir fazilet belirtmiyor, ama böyle yapmasını da onaylıyor.

Başka âyetlerde ise özrü kaldırıyor, perdeyi açıyor, affedenlerin intikam alanlardan daha erdemli olduğunu, haklarından gönül hoşluğu ile feragat edenlerin karşılığının, ille de hakkını isteyenlerden daha yüce derecede olduğunu sarahatla belirtiyor. Şöyle buyuruyor Rab Teâlâ: “Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynı ile mukabele edin. Sabrederseniz, and olsun ki bu sabredenler için daha iyidir.”8 Bu nas te’vil kaldırmayan açık bir nastır. Bu mevzuda derinlemesine söylenecek bir söz varsa o da şudur ki; karşılığı almak, cezayı vermek adalettir. Ama affetmek de fazilettir. Allah’ın fazileti elbette ki bizim için adaletinden daha güzeldir. Zira, Rab Teâlâ bize tam âdil davransa ve hakkı gereği bizi yargılasa helâk olurduk. Ama rahmetiyle bizi affettiği için kurtuluyoruz. Eğer adalet tüm güzel huyları içine alan en geniş kavram olsaydı, Rab Teâlâ bu vasfın hemen yanında ihsan vasfını da anmazdı. Rab Teâlâ adl mevzuunda birtakım münâkaşalar ve anlam derinliği olduğunu bildiği için, hemen yanında ihsan vasfını

zikretmiştir. Zira, adl vasfı gönüllere tam oturmamış, nefisleri zaman zaman sıkıştırır hale gelmiş bir vasıftır. Adlin ardından ihsanı anıyor ki kastolunan manâ açıkça belirtilsin. Şöyle buyuruyor: “Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.”9

Dolayısıyla ceza vermek, hiçbir tolerans tanımadan azap etmek ve intikam almak anlamına gelebilir. Oysa affetmek, Allah tarafından insanın kalbine ilham edilen bir sevgidir, ihsandır. Aynı şekilde intikam almak bir kötülüktür. Oysa af iyiliktir, güzelliktir. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Güzellik ile kötülük hiçbir zaman denk olmaz. (Sevapla günah eşit değildir.)”10 Ceza verme esnasındaki intikam alışı kötülük diye vasıflandırışımıza itiraz edenler olacaktır. Buna delil şu âyettir: “Bir kötülüğün karşılığı ancak kendi gibi bir kötülüktür.”11 Görüldüğü gibi kötülüğün karşılığı dahi kötülük olarak vasıflandırılıyor. Bunun seyyie diye adlandırılması şu sebeptendir ki ortada bir kötülük vardır, bu da onun neticesidir. Ama yaygın anlamıyla öc almak câiz değildir. Bu durumu Amr b. Külsûm’ün şu beyitleri izah eder:

> Biliniz ki hiç kimse bizi görmezden gelemez.
> Biz bizi görmezden gelenlerden de üstteyiz.
> Biz de onları görmeyiz!

Görüldüğü gibi görmezden gelme fiilinin karşılığı da yine görmezden gelmedir. Yani cehlin karşılığı cehl olmuştur. Oysa hakikatte böyle değildir, bu mecazdır.

Hazreti Âişe (r.a)’nin söylediği şu söz de bu kabildendir: “Ben Resûlullahın, yapılan hiçbir zulümden ötürü öc aldığını görmedim; ama şu kadar var ki eğer Allah’ın yasak kıldığı bir şey işleniyor, bir haram irtikâb ediliyorsa onun öfkesini tutacak hiçbir şey yoktur.” Başka bir rivayette Resûlullah şöyle buyuruyor: “Kıyamet günü bir tellâl şöyle seslenir: Kimin Allah’tan alacağı bir mükâfatı varsa ortaya çıksın. Hiç kimse kalkmaz, sadece dünyada affetme vasfına sahip olanlar ayakta olurlar.” Öyleyse ey dost! Eğer

affedilebilirsen senin ecrini Allah verecektir. Affedemezsen doğal olarak sana yapılan cefanın karşılığını vermiş olursun. Ama şunu bil ki Allah tarafından sana bir ecir garanti edilmesi, bir kul tarafından hatanın tazmin edilmesinden daha iyidir. Hem affetmezsen sadece hakkını elde edersin, herhangi bir ziyade; ek bir kazancın olmaz. Ama affedersen kardeşin vasıtasıyla elde ettiğin bir hasenen (sevabın) vardır ve Rab Teâlâ şöyle buyurur: “Her kim bir güzellik (hasene) getirirse ona tam on misli vardır.”12

Uyeyne b. Hısn, Ömer b. Hattab’ın huzuruna çıktığında şöyle dedi: “Ey Hattab oğlu! Bize mükâfaat vermiyorsun. Aramızda adaleti de tavsiye etmiyorsun!” Ömer bu söze öfkelendi ve adama ceza vermeyi kafasına koydu ama amcaoğlu onu uyararak şöyle dedi: Ey Mü’minlerin Emiri! Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme!”13 İşte böyle, Allah’a yemin olsun ki Ömer bu âyetler okununca daha ileri bir adım atmadı; çünkü o Rabb’ın kitabına hürmet gösterir, O’nun dur dediği yerde dururdu.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsin.”14 Bir de şöyle buyurmuştur: “Merhamet et ki merhamet bulasın.” Şöyle denilirdi eskiden: “İnsanlar içinde saltanata en lâyık olan, aralarında rahmet ve sevgiye en çok sahip olandır.” İncil’de bile şöyle geçmektedir: “Rahmet ve merhamet ehli kurtulmuştur. Çünkü onlara merhamet edilecektir.” Süleyman b. Dâvûd (a.s) şöyle buyuruyor: “Allah Teâlâ hemen kan dökmeye koşanlara buğzetmiştir.” Rahmetten uzak oluş, kalbin kararması ve meymenetsizlik kan dökmekten doğar. Dâvûd (a.s) Câlût’u yenip, öldürmeye gücü yeter hâle gelince onu öylece bıraktı. Halbuki düşmanıydı. Şöyle dedi: “Ey Rabb’im! Benim kanımı düşmanlarımın gözünde büyüt; benim gözümde düşmanlarımın kanını büyüttüğün gibi. Ve beni tüm dertlerden kurtar.”

Hint ehlinden hikmetli kimseler şöyle demişlerdir: “İntikam ile efendilik bir arada yürümez. Hayvânî hislerle başkanlık da bir arada yürümez. Böbürlenmeyle olgunluk bir arada yürümediği gibi.” Bazı hikmet erbâbı da şöyle derler: “Hiçbir şeyle aşırı gitmek, affetmedeki aşırı gitmek gibi değildir.” Affetmedeki aşırılık güzeldir. Aynı şekilde insanın bağışlama huyundaki eksiklik yerilen bir şeydir. Ama ceza verme hususundaki eksikliği sevilir. Ey dost! Bilmelisin ki bin davada affedişin sebebiyle hataya düşsen, senin bu halin tek bir davada ceza vererek hataya düşmenden daha iyidir.

Muâviye der ki: “Ben affımdan daha büyük günahım olmadığı için kendimi yüksek tutarım. Olgunluk ve yumuşaklığımdan daha büyük cehalet olmadığı için nefsimi yüceltirim. Kapatmaya gücümün yetmediği bir açıktan da utanmam.”

Halife Me’mûn der ki: “Yumuşak ve olgun davranmak bana zor gelmez. İsterdim ki suç işleyenler benim affetme hususundaki görüşümü bilseler de kalplerindeki korku tümüyle kalksa, böylelikle bana daha samimi davranırlardı.”

Adamın biri Mansûr’a şöyle dedi: “Ey Mü’minlerin Emîri! Yapılan kötülüğün intikamını almak bir yerde adalet sayılabilir, fakat aşırı gidip hakkı gasbetmek fuzulîdir, gereksizdir. Gereksiz ve fazladan bir davranışta bulunan kişi insaf sınırını aşmıştır. Biz mü’minlerin emîrinin kendi zâtı için iki paydan kötü olanını seçmesini istemeyiz ve iki yüksek dereceden en yüksek olanına varmasını engelleyecek bir hisse kapılmasından sakındırırız! Öyleyse ey emir! Bizi affet ki Allah da seni affetsin.” Emir bu sözleri üzerine adamın bulunduğu grubu affetti. Onlar da şu beyitleri okudular:

> “Sana birisi cehaleti sebebiyle isyan etmişse,
> Onu güzel davranışla öldür
> Kötü ve hayırsız şeyle değil.”

Adamın biri Selem b. Kuteybe’nin affına mazhar olunca şöyle demiş: “Allah’a yemin olsun ki ey emir! Hangi

gününün daha güzel olduğunu bilmiyorum. Şu zafer kazandığın gün mü, yoksa affettiğin, insanları bağışladığın gün mü?”

Şair der ki:

“Sen hataları affetmeye devam ediyorsun.
Suçüstü yakalanmışken dahi kötüleri salıyorsun.
Hatta isyancılar dahi artık temenni ediyor,
Senin yanında akşamlamayı. Zincirler ve bukağları ile.”

Enuşirevan’a “Halkın şâhı ayıpladığı, zira suçlu kimseleri affetmeyi alışkanlık haline getirdiği” iletildi. O da şu emri yazıp ferman etti: “Suçlular hastalara benzer, biz doktoruz, onların devamlı hasta olmaları, hastalığı alışkanlık haline getirmeleri, tedavi olmayacakları anlamına gelmez. (Niye onları keseyim ki!)”

Ömer b. Abdülaziz diyor ki: “Sabır ve olgunluğun ilimle, bağışlamanın da kudretle yan yana gelişi kadar güzel bir şey yoktur.” Ahmet b. Kays bir mahpûsun cezadan kurtulması için sultana aracı oldu. Mahpûs için şefaatcı oldu ve şöyle dedi: “Ey emîr! Bu adamcağız eğer hakikaten suçluysa affedişin onu da içine alacak kadar geniştir. Eğer suçsuzsa adaletin onu kapsayacak kadar büyüktür.”

Büyüklerden birine demişler ki: “Emîrü’l-mü’minînin kulağına bir kötülük gitti. Senin hakkında hoş olmayan bir şeyler duydu. Adam: “O halde aldırmıyorum.” der. “Niçin aldırmıyorsun?” denince şu cevabı verir: “Eğer bu doğru ise onun affı beni içine alır. Yalansa adaleti beni saracaktır.”

Bir adam Abdülmelik b. Mervan’a, (Mühelleb’e galip gelince) şöyle demişti: “Ey emîr! Senin kadar zalim, senin gibi zafer elde eden fatih ve senin gibi affı geniş olan başka kimse görmedim.”

Tâbiînden bir büyük zât da şöyle demiştir: “Cezalar suçlunun akraba ve dostlarının gönlünde husumet uyandırır. Oysa affeden kimse onların teşekkürünü ve övgüsünü kazanır. Suçlunun çevresi ve dostları güçlendiklerinde affeden emîre karşı iyi muamele edeceklerdir. Senin geniş gönüllü olmak vasfıyla övülüp

anılman, kalpsiz ve katı biri diye anılmandan daha hayırlıdır. Sen hataları geçiştirirsen, senin de hataların Rabb'in nezdinde geçiştirilir. Sen insanları affedersen, Allah da seni affeder. İnsanlara verdiğin ceza, Allah'ın sana vereceği ceza ile bağlantılıdır. Allah affedenleri sever."

Mansûr şöyle der: "Hür kimselere verilecek ceza hafifçe imâ etmektir."15

Me'mun şu beyitleri söylerdi:

"Suçların cezalandırılamayacak kadar çoğaldığını görünce,
Sonuçta affedişi bir ceza yaptım.
Öyle ki bu ceza boyunları vurmaktan daha etkiliydi!"

Ahmet der ki: "Araplar affı zulme dönüştürmediği, cömertliği de israf haline getirmediği sürece herkes tarafından fazileti tartışmasız kimseler olarak anılacaktır!"

Hikmetli sözlerdendir: "Yapılan kötülüğe karşılık verdiğinde adaletli davranmış olursun. Ama affettiğinde de erdem sıfatını kazanırsın." Bazı ârifler şöyle demiştir: "Yapay dahi olsa sana sunulan özrü kabul et! Ama murûetin kesinlikle kabul etmeyeceği özürleri kabul etme." Ya da bir özrü kabul ettiğin zaman harama ve kötü şeylere cesaretlendirmiş olacaksan ya da şerri güçlendireceksen sakın ha böyle bahanelere de göz yumma! Çünkü bu tür mazeretleri kabul etmek münkerin yayılmasına, kötülüklerin artmasına ortak olmak anlamına gelir. Filler Şam'a girdiğinde insanlar merak ve heyecan ile onu görmek için toplandılar. Muâviye yüksekçe bir balkonda insanlara bakıyordu. Bu esnada sarayının harem dairesinde bir adamın gezindiğini gördü. Odaya geldi, kapıyı çaldı. Hiç kimse kapıyı açmaya fırsat bulmadan içeri daldı ve adama şöyle dedi: "Be adam, benim sarayımda benim kanatlarım altında haremimle aşna fişne yapmaktasın, şu anda da avucumdasın. Seni böyle cüretli olmaya iten nedir?" Adam iri gözlerini açarak şöyle dedi: "Yumuşaklığın beni bu hallere düşürdü." Muâviye: "Seni affedersem bu yaptığını gizler misin?" dedi. Adam: "Evet" deyince Muâviye adamın yolunu açtı, serbest bıraktı. Bu olay büyük bir dehânın geniş

bir hilmin eseridir. Bir caniden yapılan cürmü örtmesini isteyebilmek elbetteki dehâ ve hilmin bir araya gelişidir. Şairin şu sözü de bu hususu îmâ eder:

“Hastalandığımız zaman size geldik.
Sizi ziyaret ettik.
Siz suç işlediğinizde size geliyoruz, sizden özür diliyoruz.”

Bu beyitlerde dokundurma ve iğneleme vardır.

Mûsû el-Hâdî’ye bir suçlu getirildi. Mûsâ: “Böyle ettin, şöyle ettin.” diyerek adamın yaptıklarını sayıp döküyordu. Adam “Başıma kaktığın şeylerden ötürü önünde diz çöküp özür dilemem senin için bir ayıptır. Senin söylediğin şeyleri benim tasdik etmem de suçtur. Fakat ben diyorum ki: Eğer ceza vererek rahatlıyacaksan ver cezanı, fakat affettiğin zaman da mükâfatta cimrilik yapma!” deyince, Mûsâ suçluyu serbest bıraktı.

Mühelleb şöyle der: “Hiçbir şey sultanı, affetmek vasfı kadar ayakta tutamaz.” Ama yönetilenler affı sebebiyle sultana karşı olumsuz bir serbestlik ve güven hissi duymaya başlayınca çok ciddi de olsa pek çok suçu işlemekten geri durmaz hale gelirler. Yapılan suçlar büyük dahi olsa, teba‘ cürm işlemekten çekinmez hale gelir, alışır. Fakat öte yandan, yönetilenler suç işlendiği zaman ceza gelecek diye korkarak hareket ederlerse, işlenen suçlar küçük dahi olsa sonuçta teba‘yı isyana itebilir. Bu hususta Şah Sabur’un sözü pek mânidardır. Evlatlarını topladığında şöyle demiştir:

“Oğullarım, yönetilenlerin gönüllerini hayâ ve sevgiyle dolduramıyorsanız korkuyla doldurun. Fakat bu onlar arasında cezayı hak etmeyenlere ceza vermeniz demek değildir. Bilakis suç işleyip de cezayı hak edenlere süre tanıyıp daha sonra vermeniz demektir.” Rab Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor: “Ey Muhammed!Anlaşma yaptığın kimseler, sonucundan sakınmayarak anlaşmalarını her defasında bozarlar. Savaşta onları yakalarsan, arkalarındakilere ibret olacak şekilde, darmadağın et!”16

Biz affın güzel olanı derken bunu kastediyoruz. Hatta affetmek benzeri şer eylemlere sebep olacak ise âyette geçtiği gibi yapmak vacip olur. Çünkü böyle bir durumda affa müsaade etmek yeryüzünde fesad çıkarmak anlamına gelir.

Ey kral! Eğer suçluya ceza vermeyi kararlaştırmışsan sakın ha işkence etmekten zevk alan hasta kimseler gibi sadistçe davranma! Çünkü sen suçlu ile aynı babanın aynı annenin çocuğusun. Âdem ve Havva ikinizin de babası annesidir. Sen ne elindeki kudretle ne de imkânlarınla ondan üstünsün. Bilakis Allah'ın sana verdiği nüfûzu hayırlı yerlerde kullanmakla ondan üstün olabilirsin. Düşün bakalım, sen suçlunun yerinde olsan, o da senin yerinde olsa ne yapardı? O halde zamanın bir gün değişebileceğini, ceza verirken acımadığın kimselerin senin makamına geçebileceğini hiç aklından çıkarma! Ne aşırı git ne de geride kal. Ceza verirken kendini suçlunun yerine koy. Verdiğin ceza sınırlı ve ayarlı olsun. Verdiğin ihsan ve hediyeler de öyle olsun. Cezayı düzeltmek ve güzelleştirmek için ver, intikam için değil. Cezayı caydırmak için ver, zevkinden ötürü değil. Bozorgmihr şöyle der: "Krallar hor görülmeye lâyık olmayan birini hor görerek diğerlerine hediye dağıtmamalıdırlar. Aynı şekilde şeref sahibi olmayan kimseleri pohpohlayıp diğerlerini de aşağılamamalıdırlar."

Ey kral! Sakın ha iyilik ve ihsana olan meylin ve kudretin, kötülük ve cezaya olan meylinden daha az olmasın. Cimriliğe olan şevkin ve eğilimin, cömertliğe olan eğiliminden daha fazla olmasın. Şair şöyle der:

"O öyle biridir ki suçları affeder.
Sanki insanlar arasında hiçbir suçlu yok sayar."

Süleyman b. Dâvûd (a.s) şöyle buyuruyor:

"Ceza ve sert tedbirler şerli kralın emniyetidir. Allah öylelerinin üzerine yine kendileri gibi acımasız olanları musallat eder."

Muâviye der ki: "Kral ne öfkeden kudurup küplere binmeli ne de sevinçten coşup her tarafı toz pembe görerek

havalarda uçmalıdır. Kral ya iyilere mükâfatını vermeli ya da kötülere gereken cezayı vermelidir.”

Ardeşir diyor ki: “Kralın yönetilenlere olan üstünlüğü, övgüyü hak ettirecek işleri yapabilmesiyle mümkündür. Eğer hayırlı işleri artırabilirse onun fazileti ortaya çıkar, oturduğu mevkii hakettiği belli olur. Fakat güzel işleri azaltırsa sefiller gürûhundan olur.” Me’mûn der ki: “Ben affetme esnasında intikam lezzetinden daha yüksek bir haz duyuyorum.”

Ey dost! Bilmelisin ki kral kesin bilmediği sebeplerden ötürü birilerini küçümser ya da cezalandırırsa çok büyük vebâlin altına girer. Girdiği günah, kurtulma amacıyla suçluya verdiği cezadan daha büyüktür. Ömer b. Hattab diyor ki: “Şerli yolları vesile edinerek galip gelen, hakikatte mağluptur. Hiçbir gerçek zafer, günahla kazanılmamıştır.”

Eflâtun’a sormuşlar: “İnsanların huylarından en çok hangisi Allah’ın vasıflarına benziyor?” Eflâtun şu cevabı vermiş: “Kendi gibilerine ikrâm etmesi.” Hakîm der ki: “Hilm zavallı insanlara verilecek en iyi hediyedir. Af, aklın zekâtıdır. Efendi kimse odur ki zaferinin güzelliğini intikam çirkinliği ile lekelemeye ve kralların en üstün huyu af edişleridir.” Yahyâ b. Muâz şöyle derdi: “Kulunu günah işlediği için alçaltan, fakat affedişiyle de günahı küçülten Allah ne yücedir. İlâhî, eğer affedersen sen merhametlilerin en yücesisin. Fakat azap edersen bilirim ki sen kesinlikle zalim değilsin. İlâhî, sen sadece itaat ehlinden razı olacaksan bunca günahkâr ne yapacak? Eğer senin huzurundan umudunu kesmeyecek olanlar sadece senin vefa ehlin ise affa muhtaç zavallılar kime yalvaracak?”

Şair şöyle der:

> “Allah hilm sahibidir şüphesiz.
> Fakat o hilmin gücüyle alır intikamını.”

Rivayet olunduğuna göre, Haccâc Kutrî b. el-Fûcâe’nin kardeşini yakalamış ve şöyle demiş: “Seni öldüreceğim.” Öteki: “Niçin?” deyince, Haccâc: “Kardeşin bana isyan ettiği

için” cevabını vermiş. Adam: “Benim yanımda mü’minlerin emirinin fermanı vardır. Kesinlikle kardeşimin suçu sebebiyle beni yakalayamazsın!” Haccâc: “Göster bana” deyince, adam: “Zihnimde sana göstereceğim belgeden daha sağlam bir şey var.” demiş ve şu âyeti okumuş: “Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenemez.”.17 Haccâc bu güzel cevaba hayret ediyor ve adamı salıyor!

Ebû Tâlib oğlu Akîl ki, Hz. Ali’nin kardeşidir. Muâviye’ye elçi olarak geldiğinde vali tarafından kendisine yüz bin dirhem verilmesi emredilir. Akîl huzurdan çıkarken yolu üzerinde kırk bin dirhemlik bir câriye görür ve Muâviye’ye geri dönerek bu câriyeyi de istediğini söyler. Muâviye: “Onu ne yapacaksın?” deyince, Akîl: “Bana çocuk doğuracak, sen kızdırırsan kafanı ortadan ikiye ayıracak.” diye latîfe eder. Muâviye emir verir, câriye satın alınıp Akîl’e ihsan edilir. Bu kadından Müslim b. Akîl doğar. Daha sonraki yıllarda Müslim, Şam’a gelecek ve Muâviye ondan köylülerin çalışıp mahsûl elde ettiği bir araziyi satın alacaktır. Haber Hüseyin b. Ali’nin kulağına gelince Muâviye’ye şu mektubu yazar: “Ben Müslim’in alışverişine izin vermiyorum.” Muâviye Müslim’e haber salar ve şöyle der: “İşte Hüseyin’in mektubu burada, malın iade edilmesini emrediyor.” Müslim şöyle der: “Ya kafanı kılıçla ikiye bölerim malı öyle veririm ya da hiç vermem.” Muâviye güler ve der ki: “Vallahi baban da anneni satın alırken beni böyle bir sözle tehdit etmişti.” Bu sözlerinden sonra araziyi Müslim’e iade eder. Hüseyin b. Ali, haber kendisine iletildiğinde şöyle demiştir: “Muâviye hilmi ve cömertliğiyle bizi geçti.”18

1. Ârâf, 199.
2. Âl-i İmrân, 134.
3. Şûra, 43.
4. Ahkâf, 35.
5. Şûrâ, 36, 37, 38.
6. Nûh, 22.
7. Şûrâ, 41, 42.
8. Nahl, 126.
9. Nahl, 90,
10. Fussilet, 24.

11. Şûrâ, 40.
12. Kasas, 84.
13. Ârâf, 199.
14. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 47-50. Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 16, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 90. İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu'z-Zühd, Bâb no: 13, Dârimî, *Müsned*, Kitâbu'l-Ferâid, Bâb no: 6.
15. Buradaki hürden maksat gönlü zengin, cesur ve karakterli kimselerdir. Ancak öylelerine hür denebilir.
16. Enfâl, 56-57.
17. En'âm, 164.
18. Bu bölümde geçen sultanın taşıması gereken hasletler, affetme ve diğer güzel huylar için karşılaştırınız: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmett Arat, s. 146-163. Burada beyliğe lâyık bir beyin hangi vasıfları taşıması lâzım geldiği anlatılmaktadır.
Ayrıca affetme ve intikam için krş; es-Seâlibî, *Âdâbü'l-Mülûk,* ed-Kritik Celil Atıyye, s. 95.

27

DANIŞMA VE NASİHATA DAİR

Bu bâb, hikmet erbâbı kimselerin memleket yönetimi ve saltanatın sağlam temellere dayanması hususunda önemli bulduğu özellikleri anlatacaktır. Yöneten de yönetilen de müşâvere ve nasihate muhtaçtır. Biz bu özellikleri devletin hangi temellere oturması hususunda Kur'ân'ın sunduğu prensipler bâbında anlatmıştık.1 Bu bâbda ise bu vasıfların getireceği faydaları anlatacağız. Dostlar bilmelisiniz ki akıl danışan yetkili kimse, her ne kadar görüş belirterek akıl veren tecrübe erbâbından daha üst bir konumda olsa da; onlardan aldığı yardım ile ufku açılacak, tıpkı ateşin yağla beslenip gürleşmesi gibi ârif kimselerin görüşleriyle de sultan tecrübesini çoğaltacaktır. Öyleyse sakın ha içine doğmasın "İnsanlarla istişâre ettiğin zaman bazıları senin başkalarına muhtaç olduğunu zannediyor" gibi bir fikir!

Böyle saçma bir düşünceye kapılırsan müşâvereden geri durursun ve şunu bil ki sen övünmek için ya da birilerinden üstün olmak için değil, faydalanmak için istişâre ediyorsun. Hem şan ve şeref istiyorsan müşavere iyi bir şeydir. Çünkü siyaseti bilen kimseler senin tek başına karar vermediğini, rey sahibi kimselere danıştığını görünce seni öveceklerdir. O halde, verdiğin kararı uygulamaya koymada ve doğruyu araştırmada sakın ha istişâreden ayrılmayasın. Görmüyor musun İbrahim (a.s) dahi oğlunu kesme emrini aldığı zaman güzel edeple hareket ederek istişâre hususunda insanlara örnek olacağını bilip şöyle demişti evladına: “Bak ne dersin?”2 Bu örnek ele alacağımız bâbta zikre değer en güzel örnektir.

Ömer b. Hattab der ki: “Tek kişinin görüşü zayıf bir ipe benzer. İki kişi içiçe geçmiş iki ip, üç kişi kopması mümkün olmayacak sağlam bir ip yumağıdır.” Rivayet olunduğuna göre, bir Romalı ile bir İranlı karşı karşıya gelip kendilerini övmeye başladılar. İranlı şöyle dedi: “Biz başımıza insanlara akıl danışan birini kral yapmayız.” Romalı ise şu cevabı verdi: “Biz ise tersine akıl danışmayan kimseyi kral yapmayız.”

Bozorgmihr der ki: “Yönetimi elinde tutan ve iş hususunda karar vermek isteyen kimsenin görüşü belirginleşmez, probleme çözüm getiremez hâle gelmiş olursa bu adam incisini kaybetmiş kimse gibidir. Sonra düşürdüğü yerde araştırma yapar ve bulur. Aynı şekilde, zor ve sorun çıkartan bir iş hususunda rey erbâbının görüşlerine başvurarak hükme varmak isteyen kimse doğruyu bulacak, kendisine sunulan görüşleri birbiriyle mukayese ederek en iyi kararı verecektir.”

Eskiler şöyle derlerdi: “Kimin danışması çok olursa onun yönetimi övgüye lâyıktır.” Hindistan’ın hikmet erbâbından bazıları şöyle demiş: “Akıllı ve savaşçı kral, yine kendisi gibi akıllı ve işi sağlam tutan vezirlerin görüşleriyle daha üst bir seviyeye çıkar, tıpkı bir gölün ırmaklardan aldığı su ile

beslenerek güçlenmesi gibi.” Şu iyi bilinmelidir ki kuvvet ve ordu ile elde edilemeyecek nice hedefler, sağlam görüş ve ciddiyetli çalışma ile elde edilir. Ayrıca ciddi ve soğukkanlı çalışan vezirler, danışmanların sözlerindeki acı yanları bir nebze olsun yumuşatırlar, tıpkı cehâletin hevâ ve aşağılık istekler peşinde koşmayı onaylaması gibi.

Me’mûn, Tâhir b. Hüseyin’e şöyle dedi: “Bana tahttan düşen kişinin, Emîn’in (kardeşidir) ahlâkını anlat.” Tâhir şu cevabı verdi: “Emîn göğsü geniş, tasasız biriydi, fakat edepsizdi. Hür insanların kendine duyabileceği güveni hiçbir zaman zâtı için duymamıştır. Hiç kimseden nasihat dinlemez, meşveret ve istişâreyi kabul etmez, kendi görüşünde diretir durur. Akıbetinin kötüleştiğini an be an fark ettiği halde söylediği yanlış şeylerden vazgeçmez!” Me’mun ikinci bir soru sordu:

“Emin’in savaşları nasıldı?” Tâhir:

“Bölükleri müsrifçe toplar, hiç tedbir almadan dağıtır, düşman üstüne sürerdi.” Me’mun bu sözlerden sonra şöyle dedi: “Bu özelliklerinden ötürü makamına lâyık olamadı. Ama Allah’a yemin olsun ki eğer nasihatın tadına varabilse, danışabileceği iyi kimseleri seçebilse ve yanlışlığa götürecek isteklerine gem vurabilseydi, elbetteki zafer kazanır, tahtta otururdu.”

Bazıları şöyle der: “Yönetim işlerini tecrübeli kimselere danışmadan yürütmeye koymak, niyet etmeden ibadet etmeye benzer.” Birçok akıl sahibi görüşleri ve mezhepleri farklı olmasına rağmen, gaibe tanıklık ederler,3 bunamış ihtiyarlardan dahi görüş almayı ihmal etmezler.

İşte Ömer b. Hattab şöyle diyor: “Benim kusurlarımı düzeltmeme yardım eden kimseye Allah merhamet etsin.” Eskiler şöyle derlerdi: Dört vasıf kime verilmişse o kimseler dört şeyden alıkonmayacaktır: “Şükür vasfını elde eden kimseye nimet kat kat çoğalacak, engellenmeyecektir. Tevbe vasfına kavuşan kimsenin duaları kabul olacaktır. Hayrı arama tutkusu ve danışma vasfı taşıyan kimse hayırdan men

edilmeyecektir. Meşveret eden doğruyu elde edecektir.” Bazı filozoflar şöyle derler: “Reyin eski ve yıllanmış olanı; taze ve yeni olanından daha hayırlıdır.” Nasihat ve görüş belirtmenin uzun uzadıya düşünülerek te’hir edilmesi hemen sunulmasından daha iyidir.

Tâc kitabının sahibi anlatıyor: İran şahlarından biri vezirlerine danışıyordu. Bir vezir dedi ki: “Kral bizden birine danışacaksa hep bareber değil, başbaşa kaldığı zaman danışmalıdır. Çünkü böyle yapmak sırları korumada daha iyi bir yoldur. Görüşün sağlama bağlanmasında ve selâmette olmayı başarmada daha isabetli bir tutumdur. Kral böyle yaparsa içimizden birileri diğerlerine tuzak kurmaya da çalışmaz, bizi birbirimize düşürmez.” Yine İran şahlarından biri, danışmanlarından bir mirzaya soru sorup görüşlerini aldıktan sonra onların yanlış hükümler ürettiğini görünce, erzak ve zahire memurlarını çağırıp cezalandırdı. Memurlar: “Senin mirzaların hata ediyor fakat sen bizi cezalandırıyorsun.” diye söylendiler. Şah şu cevabı verdi: “Evet böyle yapıyorum, çünkü onlar zihinlerinde rızık korkusu takılı kaldığı için hataya düşmüşlerdir. Tek dertleri rızkı bulabilmek olan bu insanlar elbette hata edecektir.”

Tecrübe sahibi yöneticiler bir adama danışmak isteyince o adamın evlâdu ıyâlinin yiyecek sıkıntısı içinde olmamasına dikkat eder, gönlünü rızk endişesiyle doldurmaması için daha önceden talep edeceği tüm ihtiyaçları gönderirlerdi. Şöyle derler: “Nefis ihtiyacı olan yiyeceği elde edince sükûn bulur. Eğer danışacaksan önce ekmek hususundaki sorunları ortadan kaldır ve bu işte samimi ol ki meşveret sana fayda versin. Danışılacak konuyu da gizleyip farklı bir şekilde anlatma ki yine kendinden doğan bir hatanın mes’ulü olmayasın!”

Bazı İran şahları şöyle demiştir: “İçinde kendine dair oluşan büyüklük duygusu ve sert davranma hissi seni başkalarının görüşünü almaktan men etmesin. Eğer isabet edersen muhakkak övüleceksin; fakat hata edersen özür

dilemeye de sebebin olur.” Böyle yapmanda birçok fayda vardır. Eğer senin görüşün başkalarının görüşüyle uyum içinde olursa bir kat daha kendine güvenin artar. Eğer başkalarının görüşüyle uzlaşmaz çatışırsa biraz düşünürsün, karşındaki farklı görüşü savunan kimsenin düşünceleri seninkilerden üstünse onu kabul edersin. Ama onun görüşünün seninkinden bir basamak daha aşağı ve kısa vadeli olduğunu görürsen almazsın, daha da önemlisi insanlarla görüş alışverişinde bulunmayı öğrenirsen hata da etsen birilerinin nasihatını dinlemek gibi bir yücelik elde edersin. Karşındaki adam derin görüşlü olmasa bile sana olan sevgisini artıracaktır.

İstişâre etmenin hiçbir iyi yanı olmasa bile şu kadarı yeter ki sen müstebitçe hüküm verip isabet etsen dahi sana karşı hased dolu kimselerin verdiği zarar sebebiyle isabet edişinin faydasını dahi bulamazsın ve aradan biri çıkıp “Bu sadece rastlantıdır. Böyle yapmışsa güzel bir şeydir, ama sadece rastlantıdır.” der. Fakat istişâre ile karar alıp isâbetli hüküm verirsen etrafındaki insanlar ve halk senin görüşünü beğenirler. Zira, bu beğenişte biraz da kendi nefislerini okşayış vardır. Eğer hata edersen çevrendeki cemaat hatanı o kadar büyültmezler, biraz da kendileri yüklenirler. Zira bu hatadan kendilerini de sorumlu tutmaktadırlar.

Ey dost! Bilmelisin ki, eğer akıbet güzel olacaksa çok ağır sözler ve tavsiyeler dahi dinlenmelidir. Zaten hasta iyileşmek için acı ilaçları içmez mi? Bedevînin biri demiş ki: “Ben ne kazandıysam cemaatimle kazandım, ne kaybettiysem onlarla beraber kaybettim.” Karşısındaki sormuş: “Bu nasıl oldu?” Şu cevabı vermiş bedevî: “Ne yapsam onlara danışarak yaparım.” Abesoğullarından birine şöyle sormuşlar: “Sizin en güzel yanınız nedir?” Adam şu cevabı vermiş: “Biz bin kişiyiz. Aramızda bir tane tecrübeli ve disiplinli karar veren kişi vardır. Hepimiz de ona itaat ederek bin tecrübeli insan haline geliriz!”

İbn Hübeyre Basra emîriyken şöyle demişti: “Allah’ım, sadece kendi akrabalarını düşünerek kendi çevresine yardım etmek isteyen kimselerin dostu olmaktan sana sığınırım. Böyle kimseler hevâsından ötürü, müsteşârlarına da danışmazlar.”

Hint vecizesidir, şöyle derler: “İstişâre anında dostlarından ruhsat ve torpil isteyen, hastalık anında doktorlardan yumuşak davranmasını isteyen ve şüphe anında hukukçulardan ruhsat fetvasını isteyen kimse hata etmiştir. Böyle yapan hastanın hastalığı artar, böyle soran kimsenin fakihten aldığı ruhsat cevabıyla vebâli artar.”

Hakîmler derler ki: “Öğretmenle istişâre etme! Çobanla istişâre etme! Kadınlarla çok oturan kimseye akıl danışma! İhtiyacını gidermek için sabırsızlanan kimseye akıl danışma! Korkağa yanaşıp ondan rehberlik isteme! Önünü ve arkasını tutamayanlardan da istişâre bekleme!”4 Derler ki: “Hasta olanın, hâzıkın ve hâkıbın görüşü yoktur. Geçim derdine düşüp de yanında unu kepeği bile olmayana da danışılmaz.” Hâzık, ayağına fakirliğinden ötürü dar ayakkabı giyendir. Hâbık ise midesinden gurultular çıkan zavallı demektir.

Her kim bir âcize derdini şikâyet ederse, karşısındaki adam taşıdığı sıkıntıları ona da ulaştırır, yardım edeceğine sıkıntı verir. İstişâre hususunda ilginç vakalardan biri de şudur: Ziyâd b. Ubeydullah el-Hârisî, Ubeydullah b. Ömer’le kardeşi Ebû Bekir hususunda istişâre etti: “Acaba kadılığa tayin etmeli mi etmemeli mi?” diye. Ubeydullah: “Tamam o kadılığa lâyıktır.” deyince, Ziyâd Ebû Bekir’e haber gönderdi. Fakat Ebû Bekir teklifi kabul etmedi, kadı olmayacağını açıkça bildirdi. Bunun üzerine Ziyâd, Ubeydullah’a elçi göndererek Ebû Bekir’i ikna hususunda kendisine yardım etmesini talep etti. Ebû Bekir, Ubeydullah’a şöyle dedi: “Allah seni doğru yola eriştirsin, korusun. Beni kadılığa münasip görüyor musun, bu makama geçeyim mi?” Ubeydullah: “Allah için söyliyeyim. Hayır, geçmeni istemem.” dedi. Haberi duyan Ziyâd:

“Fesûbhanallah! Sana bu adamı danıştım, tuttun kadılığa uygundur dedin. Sonra da işitiyorum ki, adamla konuştuğun zaman kadılığa gelmemesinin uygun olduğunu söylüyormuşsun!” Ubeydullah şu cevabı verdi: “Ey emir! Sen geldin bana akıl danıştın ve düşünüp en uygun olanı söyledim. Böylece hem sana hem de Müslümanlara doğru olanı göstermiş oldum. Daha sonra Ebû Bekir’in kendisi geldi, benimle istişâre etti, düşünüp taşındım ve onun için de doğru olanı söyledim.” Rivayet olunduğuna göre Haccâc, Mühelleb’e haberci göndererek; Hariciler’den bir grup olan Ezrakîlerle yapılacak harbe çabuk gitmesini talep etmiş. Vali Mühelleb şu cevabî mektubu göndermiş: “Teklif edilen görüşün, kişiye olayları bilen ve tanıyan birinden değil de bilakis amirinden ve mâlikinden gelmesi ne büyük bir belâdır!”

NASİHAT HUSUSUNDA BİR FASIL

Ey dost! Bilmelisin ki nasihat hem müslümanlar için hem de tüm kullar içindir. Ve peygamberlerin ahlâkındandır. Allah Teâlâ Nûh (a.s)’ı anlatırken şöyle diyor: “Allah sizi azdırmak isterse ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz.” Şuayb (a.s) şöyle diyor: “Ey milletim! And olsun ki Rabb’imin sözlerini sizlere bildirdim, öğüt verdim. İnkârcı millet için ne üzüleyim.”5 Salih (a.s) de şöyle dedi: “Ey milletim! And olsun ki ben size Rabb’imin sözünü bildirmiş ve öğüt vermiştim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”6

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Bir hizmetçi efendisine iyiliği tavsiye eder ve Allah’a olan ibadetini samimice yaparsa onun iki kat mükafatı vardır.”7 Ebû Hüreyre şunu rivayet ediyor: Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur: “Din nasihattır, din nasihattır, din nasihattır.” Resûlullah’a: “Ey Allah’ın elçisi, kimin için nasihattır?” diye soruldu. Peygamber Efendimiz şu cevabı verdi: “Allah için,

Kitabı için, Elçisi için, Müslümanların önderleri için ve Müslümanların hepsi için.”8

Nushu (öğüdü) hülasa etmek gerekirse; salah, barış ve esenliğin gerçekleşmesine vesile olacak şeyi yapmak demektir. Salâhat ile nasâhat birbirlerinden anlam etkilenmesi olan köklerdir. Nasihat, kök itibarıyla örülen şey demektir. Küçükleştirme kalıbı ile nusayhatun’dür. Araplar “Bu gömlek mensuhtur.” derken, örülmüştür demek isterler. Nush, çeşitli haller ve öznelerle beraber kullanılırken anlamı da değişir. Meselâ, nushun Allah için olması demek, Allah Teâlâ’yı noksan sıfatlardan tenzih etmek demektir. Biz Allah’ı zihnen ve sözle O’na yakışmayacak sıfatlardan berî olduğunu düşünür ve söylersek, Allah için nasihat etmiş oluruz. O’na itaat eder, O’nun hukukuna hürmet gösterirsek; O’nun yasakladığı şeylerden kaçınır, sevaplara koşarsak, bizim yaptığımız bir nasihattır. O’na isyan edenlere tavır alır ve O’nun yolunda cihat edebilirsek, Allah için nasihat etmiş oluruz.

“Nasihatın; Allah’ın kitabı için olması”na gelince, Kur’ân-ı Kerîm’i okumak, içinde geçenleri anlamak, tahrif edicilerin yorumlarından onu uzak tutmak, Kur’ân’a leke düşürmek isteyenlere kulak vermemek ve tüm insanlara faydalı olmak için ondaki ilmi öğrenmek demektir bu ifade... Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Sana indirdiğimiz kitap, mübarek bir kitaptır. Tâ ki ayetlerini düşünsünler ve basîret sahipleri ibret alsınlar diye.”9

Resûl için nasihat; Allah Resûlü’nü desteklemek, ölü veya diri ona feda olabilmek, onun geleneğini diriltmek, davet yolunda onun uslûbunu izlemek ve onun tertemiz ahlâkına sarılmak demektir.

Nasihatın imamlar için olması, önderlere nasihat edilmesi demek; gaflet anlarında onları uyararak yaptıkları görevde yardımcı olmak, bilmediklerini öğretmek, kötülük yapmak isteyenleri bu işten sakındırmak, vergi tahsildarlarının ve memurlarının nasıl bir huy taşıdığını ona bildirmek, ihtiyaç

anında yardımına koşup zafer bulmasında katkı sağlamak, iyi ve hakka dayalı bir idare yürüttüğü zaman kalpleri ona ısındırmaya çalışmak demektir.

İslâm cemaati için nasihat; Müslümanlara şefkatli davranmak, ihtiyarına saygı, çocuğuna merhametle yaklaşmak, zorluklarını gidermek, onları mes'ud edecek şeye çağırmak, zihinlerini meşgul eden sıkıntılardan onları korumak demektir. Ayrıca gönüllerinde vesvese uyandıran düşünceleri uzaklaştırmaya çalışmak da Müslümanlara nasihat anlamına gelir. Rivayet olunduğuna göre, Ömer b. Hattab yolda bir çekirdek buluyor, eğilip eline alıyor. Biraz yürüdükten sonra bir grubun bahçesine gelince hemen içeri atıyor ve şöyle diyor: "Kim bilir bu çekirdeği onların bir tavuğu yer de hayrı dokunur."

Tüm milletler ve İslâm dışı dinlere mensub olanlar için nush ise şöyledir: Onlara İslâm'ı sevdirmek, onları imana çağırmak, küfrün kötü âkıbetinden sakındırmak, eğer Müslümanlara saldırıyorlarsa kılıçla karşı durmak ya da onları ikna edip Müslümanlarla savaşmaktan alıkoymak, zimmî statüsünde onları korumak, aksi takdirde yüz yüze savaş Allah nezdinde onlar için en iyi nasihattir. Zira Allah'ın emri olan savunma onlara karşı ancak böyle mümkün olacaktır.

Muâz'ın rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Üç şey vardır ki Mü'minin kalbi o hususta yumuşaktır. Kesinlikle bunları yapmaktan geri durmaz. Allah için samimice amel etmek, iş başında bulunan idarecileri uyarmak, Müslüman cemaatini korumak ve onlara sığınmak. Zira hakiki bir İslam cemaatinin duası ve daveti peşlerinde olan herkesi içine alır, herkesi nasibdâr eder."

Câbir b. Abdullah rivayet ediyor: "Resûlullah'a dinlemek ve boyun eğmek hususunda söz verdim. O da bana gücümün yettiği kadarını yapmamı telkin etti ve her Müslümana öğüt vermemi tavsiye etti."10 Enes'ten rivayet

olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bir Mü’min kendi için istediğini kardeşi için de istemedikçe Mü’min olamaz.”11

Ebu’d Derda diyor ki: “İlmi iyiler de kazanır, günahkârlar da... Oysa Allah için nasihat; sadece akılları sahih ve niyetleri sağlam olan kimselerin gönüllerinde sabit durabilir.”

Ey dost! Bilmelisin ki nasihat yemeğinin lokması acı da olsa onu ulu’l-’azm12 kimseler kabul etmiştir. Ömer b. Hattab şöyle derdi: “Allah benim hatalarımı gösteren kula merhamet etsin.”

Meymun b. Mihran, Ömer b. Abdülaziz’in kendisine şöyle dediğini nakleder: “Kerih göreceğim şeyler de olsa yüzüme söyle! Çünkü insan, olur ya, söylediğim zaman hoş görmez diye dostuna dahi nasihat etmekten çekinir hâle gelebilir!” Mâlik der ki: “Allah’ın yarattığı şu dünyada Allah için nasihat etmek tüm peygamberlerin insanlara gönderiliş sebebidir.”

Yine İslâm’ın tavsiye ettiği amellerden biri de orta yollu olmak, işlerin yürütülmesi hususunda Allah’ın kullarına yardımcı olmaktır. Nasihat nefislere zor gelir. Nefis hevâsına uygun düşeni yapmaya meyillidir. Öğüt verecek kimselerden uzak durur. Hikmetli sözlerdendir, şöyle derler: “Sana nasihat vereni sev! Senin görüşüne tıpatıp uyarak zevkine boyun eğene buğzet! Senin kardeşin, verdiğin nasihatın ağırlığına katlanabilendir.” Şairlerden biri şöyle demiş:

“Nasihatımı Zeyd’e sundum.
Bana ‘aldattın.’ dedi.
Oysa öğüt bazan acıdır.
Bana ne oldu sanki Zeyd’e nasihat ettim diye.
Bilirim Zeyd’in tertemiz olduğunu elbette.
Fakat bana gelen haberlere göre
Zeyd Vak’a bölgesinde şerli işler yapıyormuş.
Bunun üzerine ben de ona ‘sakın her işten’ dedim.
Ve ekledim, söylentiye sebep olacak işleri yapma!
Hür ruh şerden âzâde ise hürdür.”

Bir diğer şair şöyle diyor:

“Nasihat dinleyene öğüt veririm,

Ama öğüt verenlere isyan ederim.”

Kaddâmi şöyle der:

“Dostun sana isyan etmesi diz çöküp söz dinlemekten daha acı gelir sana.
İşlerin en hayırlısı seninle yüz yüze gelendir.
Senin farkına varmayıp peşinden koştuğun değil!”

Varaka b. Nevfel şu beyitleri söylemiş:

“Nice kavimlere öğüt verdim ve dedim ki,
Ben bir uyarıcıyım, sakın ha sizi kimse aldatmasın,
Gördüğünüz hiçbir şeyin tazeliği kalmayacak,
Ancak Allah müstesna,
O hep diri.
Ve tüm mal ve evlatlar gidecek,
Şah Hürmüz’e, bir gün bile fayda vermedi hazineleri.
Ebediliğe gelince,
Âd bunu gerçekleştirmeye çalıştı ama, başaramadı!”

İbn Vehb şöyle der: “İnsan kendisi için ne istiyorsa başkaları için de onu istemelidir.” Hikmet erbâbından bazıları şöyle demiştir: “Hakikatı bilme hususunda ikimizin görüşlerinin bir araya gelmesi senin sadece kendi görüşünle baş başa kalmandan daha iyidir, çünkü hepimizin nefsi; arzularımızdan yaratılmıştır.”

Ebu’d Derda diyor ki: “İsteseniz size nasihat edebilirim. Allah’a en sevgili olan kullar, Allah’ı kullarına sevdirenler ve yeryüzünde barış içinde insanlara öğüt vererek yaşayanlardır.” Rivayet olunduğuna göre adamın biri İbrahim b. Ethem’e bir tokat atıyor. İbrahim başını göğe çevirerek şöyle diyor: “Ey Rabbim, bana sevap yağdırıyor; karşımdakini ise cezalandırıyorsun. Ne bana sevap ver ne de onu cezalandır. Uyar onu!”

Cemâl ve Kemâl sıfatlarından olan bir güzel huy da hilmdir.13

1. Bkz. Bölüm 10.
2. Saffat, 1-2.
3. Gayba tanık olmak demek, görülmemiş ve bilinmemiş bir olayı daha önceki olaylara kıyas ederek tedbirini almak, akıllıca davranmak anlamında kullanılmıştır burada.
4. Maksat, çok yiyen ve nefsine düşkün olan kimselerdir.
5. Ârâf, 93.
6. Ârâf, 79.
7. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitabu'l-Itk, Bab no: 17. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 20, 102, 142. Dârimî, *Sünen*, Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 125.
8. Buhârî, *Sahîh,* Kitâbu'l-İman, Bâb no: 42, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 351, c. 2, s. 297, c. 4, s. 102.
9. Sa'd, 29.
10. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-İman, Bâb no: 42. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 358. Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 17. Müslim, Kitâbu'l-İman, Hadis no: 97, 99.
11. Hadisin kaynağı: Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-İman, Bâb no: 7. Benzeri versiyonlar için bkz: Tirmizi, *Sünen*, Kitâbu'z-Zühd, Bâb no: 2. İbn Mâce, *Sünen*, Kitabü'z-Zühd, Bâb no: 24.
12. Ulu'l-'azm, zorluklara göğüs geren kararlı, disiplinli, cesur, atak, hayırlı bir şeyde karar verdiği zaman kesinlikle görüşünden dönmeyen kimseler demektir. Ulu'l-'azm peygamberler de böyledir.
13. Müellif hilmi önümüzdeki babda açıklayacaktır. Şimdi bu bâbda geçen tavsiyelerle; kısaca danışmayla ilgili bölümler için bkz; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 80, 86 ve 94, 102. Ayrıca 371, 392.
Bunların dışında krş; es-Seâlibî, *Âdâbü'l-Mülûk*, s. 91.

28

HİLME DAİR

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimseydi."1Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyuruyor: "Biz gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları gereğince yarattık. Kıyamet günü şüphesiz gelecektir. O halde yumuşak ve iyi davran."2

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: "Yumuşak ve iyi davranmak; başa kakmadan razı olmak demektir; ama hiç kin tutmamakla beraber." Eskilerin sözlerinden biri de şudur: "Yumuşak ve sabırlı kişi neredeyse peygamber olacaktı." Rivayet olunduğuna göre bir adam Allah Resûlü'ne şöyle demişti: "Bana birkaç kelime öğret onlarla yaşıyayım; ama çok

söyleme ki unutup gitmiyeyim.” Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Sakın ha gazaplanma!”

Ey dost! Bilmelisin ki hilm; huyların en güzeli ve akıl sahiplerine en yaraşır olanıdır. Çünkü hilmde gönüle huzur veren, övgüyü celbeden bir sır vardır. Hilme en çok sahip olması gereken de sultandır, zira o; kulların ihtiyacını karşılamak, onların ahlâkını düzeltmek için o makama gelmiştir. Zaten insanlar barış ve huzur zamanında sultanı yormazlar, bilakis kavga ettikleri, aralarında huzursuzluk arttığı, anlaşmazlığa düştükleri ve ahlâken zayıf hâle geldikleri zaman onun kapısına gelirler. Eğer sultanın o anda hilm gibi güzel bir sıfatı yoksa kapısına gelenleri yüzüstü problemleriyle başbaşa bırakır ve büyük bir mes’uliyet altına girer.

Enuşirevan son derece ihtiyatlı hareket eden ve hilm sahibi olan biriydi. O şöyle derdi: “Bende iki haslet var ki tebâ arasındayken iyice belirginleşip üstün çıkmasa, korku ve dehşetle dolardım. Bunlar; hilm ve tedbirli hareket etmektir.”

Rivayet olunduğuna göre Yahyâ b. Zekeriyya, (a.s) İsâ b. Meryem (a.s) ile karşılaşıyor ve şöyle diyor: “Ey Rûhullah! Bana her iki yurtta da en zor olan şeyi söyle!” İsâ diyor ki: “Allah Teâlâ’nın gazabıdır.” Zekeriyya: “Ey Rûhullah! Beni Allah’ın gazabından kurtaracak şey nedir?” İsâ diyor ki: “Kızgınlığı terk edebilmendir.” Zekeriyya: “Ey Rûhullah! Kızgınlık nasıl başlar?” İsâ: “Kendini üstün görmek; insanlara karşı böbürlenmekle başlar.”

Hadiste de Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Allah Teâlâ’nın muhabbeti; kızdıktan sonra hemen sakinleşebilen ve öfkesini tutanlaradır.”

Bu bâbta hilmiyle atasözlerine geçen ve tarihte bilinen kimse İshâk (a.s)dır. İbrahim (a.s) ona şöyle demişti: “Ey oğulcağızım! Doğrusu ben uykuda iken seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün ne dersin?” İshâk dedi ki: “Ey babacığım! Neyle emrolundunsa onu yap. Allah dilerse

sabredenlerden olduğumu göreceksin.”3 Güzel oğul böylece babaya teslim olup sırtüstü yatınca baba bıçağı onun üzerinde gezdiriyor; fakat İshâk sadece hayır konuşuyor, güzeli söylüyor. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor: “Biz de ona yumuşak huylu bir oğlan müjdeledik.”4

Eskilerden gelen bir rivayete göre İblis (lanetullâhi aleyh) şöyle dermiş: “Biz insanlar arasında sert, cesur olanlardan hiç ümidimizi kesmedik. İsterse duasıyla ölüleri diriltir olsun! Çünkü bir zaman gelir de ansızın hiddetlenirse şeytanlarımızdan birinin tuzağına düşecektir.”

Rivayet olunduğuna göre Ca‘fer b. Muhammed, Hârûn Reşid’in huzuruna çıktığında Hârûn gazabından ötürü kötü ve yakışıksız bir durumda gözüküyordu. Ca‘fer şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emîri! Sen ancak Allah için kızabilirsin. Öyleyse O’nun rızası için gazablandığın kadar hiçbir şeye gazaplanma! Allah seni doğruya ulaştırsın, bilmelisin ki bu kelimelerin aslında pek de kıymeti yoktur. Allah mesajını nasıl ulaştıracağını bilir. O ne yücedir! O’nun risaleti ne büyüktür! Sen ey sultan! Allah’ın izniyle O’nun mülkünde söz sahibi oluyorsan bilmelisin ki Rab Teâlâ sınırlar çizmiş, yasalar koymuştur. O bazı şeyleri de yapmayı yasaklamış, işlendiği zaman belli bir ceza takdim etmiştir. Öyleyse ey sultan! Bir yanı kesilmesi gerekeni öldürme, hapsetme, dövme ve had uygulama! Dövülerek edeplenmesi gerekenin bir uzvunu sakın ha kesme! Bir uzvunun kesilmesi ya da bazı cezalarla tehdit edilmesi gerekeni de öldürme! Ayrıca hapsolunması gereken dışında hiç kimseyi hapsetme!”

Halifeler insanları mertebelerine göre cezalandırıyordu. Mürüvvet sahibi, akıllı başlı adamın biri suç işler, ayağı kayarsa ilk hatası için herhangi bir ceza verilmezdi. Zira, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: “Mürüvvet sahibi (dengeli) kimselerin zellelerini bağışlayınız.”5 Böylelerinin dışındakiler ise derecesi ve hatasının büyüklüğü itibarıyla cezalandırılırdı. Mesela akranlarıyla dolaştığı, oturduğu,

takıldığı bir yere getirtilir; yaptığı hatadan ötürü, herkes oturmuşken, o ayağa kaldırılıp bekletilirdi. Bir diğeri daha ileri derecede bir hata yaparsa elbisesinin kenarı yırtılırdı. Daha kötü bir suç işleyenin başından sarığı çekilip alınırdı. Başka birinin de yüzüne karşı sertçe konuşulur, sözle te'dib edilirdi.

Şa'bî diyor ki: "Ömer, Osman ve Ali (r.a) zamanında halktan biri kötü ve uygun olmayan bir iş yapınca sarığı başından alınır; mescidde, kendi ailesi çevresinde döndürülerek, bu adam suç işlemiştir diye dövülürdü. Ziyâd başa geçince bu dereceden suç işleyenlere dayak attı, başlarındaki sarığı da çekip yere attı. Mus'ab b. Zübeyr vali olunca böylelerinin saçını kesti ve dövdü. Bişr b. Mervan vali olunca böylelerini sandalyelere oturttu, ellerini iki yana uzatıp avuç içlerine çivi çaktırdı. Sonra ansızın altlarından sandalyeyi çekip o şekilde asılı bıraktı. Bu tür cezaya çarptırılan ister ölsün; ister işkence çekip diri kalsın, hiç karışmıyordu. O bilinen adam var ya, Haccâc; işte o başa geçince şöyle demiştir: "Bizden öncekiler oyun oynadı, artık kim bir pisliğe bulaşırsa kellesini uçururuz!"

Aristotales der ki: "Aşağılık bir ruh; küçümsenmenin elemini hissedemez. Yüksek ruhlu insanlara ise az bir söz dahi tesir eder." Bu hususta şöyle denmiştir: "Kim aşağı ise onu aşağılamak pek kolaydır."

Ölünün yarası iyileşir mi hiç?

Ey dost! Bilmelisin ki, ceza hususunda Allah'ın koyduğu sınırları geçen kimse suçluya günahta ortak olmuştur. O suçluya verdiği cezanın aynısını hak eder. Ahirette onun zevkinden ötürü ceza verdiği açığa çıkacak, Allah'ın gazabını hak edecektir.

Süleyman b. Dâvûd (a.s)'un kitabında şu söz vardır: "Nefsini yenen, tek başına (ülkeleri) fethedenden daha güçlüdür." Allah'ın elçisi ne doğru söylemiş. Çünkü sultan bir şehri fethediyor, ordularını yeniyor, kahramanlarını öldürüyor; fakat sonunda kendi şehveti onu yenebiliyor,

zevkinin esiri olunca ya şarkıcı bir yosma ile ya da aklını yok eden bir kadeh içki ile her şeyini kaybediyor.

Eksem b. Sayfî der ki: “Yumuşaklığı yudumlayarak sabretmek, pişmanlık meyvelerini devşirmekten daha iyidir.”

Ali b. Ebî Tâlib İranlıların ileri gelen yaşlı zatlarından birine en hayırlı şahlarının kim olduğunu sordu, o da şu cevabı verdi: “Ardeşir fazilette en önde olandır. Ama sîreti bakımından en çok övülen Enuşirevan’dır.” Ali: “Peki, Enuşirevan’ın en öne çıkan huyu neydi?” Adam: “Hilm ve ihtiyatlı hareket.” Ali: “Bu huylar ikizkardeşe benzer, neticeleri;karakter ve gayenin yücelmesidir.” dedi. insanlar arasında senin ceza ve mükâfat verirken acele etmeyişinin bilinmesi, güzel bir sîrete sahip olduğunun alâmetidir. Bu tarz bir davranış korkanın korkusunu, ümit edenin de ümidini devamlı kılar.

Mahmut el-Verrak şu beyitleri söylemiştir:

“Her suçluya karşı yumuşak olmayı şart edeceğim kendime.
Onun bana yaptığı cürüm ve hakaretler çok büyük de olsa.
İnsanlar üç kısımdan biridir kesinlikle,
Ya (benden) şereflidir, ya daha aşağıdır, ya da denktir bana…
Benden üstte olanın bileceğim kadrini,
Doğru şeyler hususunda ona tâbi olacağım, yapışılır doğruya!
Benden altta olana gelince o bir şey söyler ise,
Ona cevap vermez geçiştiririm, birileri kızsa da.
Benim gibi olana gelince,
O ayağı kaysa ve hata yapsa,
Ona tolerans gösteririm; çünkü hilmdir faziletin başı ve hakimi.”

Asmaî anlatıyor: Bir Arabînin şöyle dediğini duymuştum. “İnsanlar arasında en rahat ve en çabuk cevap verebilen, kızmadan hareket edendir. İki yanın arasında (göğsünde) gazap közünü alevlendirme. Bu közün kötülüklerini hilmle tersine çevir. Zira ateş ağacının rüzgârla alevlendiğini görünce bilmelisin ki dallar birbirine girer, alev her yanı tutar, ağaç kökünden yanar.’” Ömer b. Abdülaziz diyor ki: “Üç şey var, kimde toplanırsa onu mesud eder: Kim ki gazaplandığı zaman öfkesi onu haktan saptırmaya, razı

olduğu zaman sevinci onu bâtıla düşürmeye, güçlendiği zaman da affetmeyi ve elini mazlumdan çekmeyi bile!”

Ca‘fer b. Muhammed’e hilmin ne olduğu soruldu, o da şu cevabı verdi: “Tam anlamıyla hiç kimsede tecelli etmeyen bir şeyin ziyadesi ve fazileti nasıl anlatılabilir ki?”

Ahnef, oğluna şöyle demiştir: “Oğulcağızım, bir adamla kardeş olmak istiyorsan önce onu kızdır, sana insaflı davranırsa hemen arkadaş ol, aksi takdirde ondan kaçın!”

Seleme b. Nevfel -ki Kinâne oğullarının reisidir- kavmi içinde bir adamın kılıçlı saldırısına uğradı. Adamı tuttular, yanına getirdiler. Sordu: “Ne yaptın, benim intikamımdan korkmuyor musun?” Adam: “Seni niçin başımıza getirdik ki? Öfkeni yutabilmen, suçluyu affedebilmen, cahile sabredebilmen, nefse zor gelen, mala zarar veren şeylere tahammül edebilmen için!” Seleme bu güzel cevap karşısında adamı salıverdi. Orada bulunanlardan biri şöyle dedi:

> “Niceleri reis seçilir halbuki reisliğe yakışmazlar,
> Elbetteki esas efendi, bildiğimiz Seleme b. Nevfel’dir.”

Kelb kabilesinden biri Hakem b. Evânî’ye şöyle dedi: “Sen bir kulsun”. Hakem şu cevabı verdi: “Vallahi sana hiçbir kulun veremiyeceği bir hediye vereceğim.” Hakem bu adama yüz tane esir hediye etti.

Arapların güzel sözlerindendir: “Hilm sahibi ol ki reis olasın.”

Rivayet olunduğuna göre Hişam, şerefli birine öfkelendi, küfür etti. Adam Hişam’a şöyle dedi: “Sen Allah’ın yeryüzündeki mes’ulü iken, bana küfretmekten utanmıyor musun?” Hişam utandı ve kısas yap.” dedi. Adam: “O zaman senin gibi aşağılık olurum.” deyince, Hişam: “O halde bu hatama karşılık biraz mal al!” deyince adam: “Böyle de yapmam.” dedi. Hişam: “Tamam sen o malı al. Allah için hibe edersin.” deyince, adam: “O mal zaten Allah’ındır, daha sonra senindir.” dedi. “Vallahi bir daha böyle hareket hiç yapmayacağım.”

Şair der ki:

“Nice kavimler asilzâde olsalar da hakiki övgüye erişemezler;
Kendilerine ağır gelse de diğerleri için mütevazı davranmadıkça.
Ötekilerin küçümsemesine maruz kalmadıkça ki,
O zaman renklerin açıldığını göreceksin.
Ama bil ki yumuşak davranırlarsa bu yumuşaklık zillet değil, ikrâm yumuşaklığıdır.”

Bir diğer şair şöyle diyor:

“Biz cehli hilmimizle karşılayıp cevap verdik,
İsteseydik cehle cehaletle karşılık verirdik.
Fakat biz hilmi tercih ettik.
Zaten nice hilm sahipleri kalben tüy gibi hafiftir.
Sefahat ehline faziletle cevap verdik.”

Hişam, Halid b. Safvan’a şöyle demişti: “Bana Ahnef b. Kays’ı anlat.” Halid anlattı: “Ey emîr! İstersen sana onun üç özelliğini söyliyeyim, istersen iki özelliğini, istersen bir özelliğini.” Hişam: “Bana üç özelliğini de anlat” deyince Safvan anlatmaya başladı: “Ahnef hırslı değildi, cahil değildi, hüküm vermesi gerekince hakkı söylemekten çekinmezdi.” Hişam: “Bana iki özelliğini anlat.” Safvan: “Ahnef hayrı tercih eder, şerden kaçınırdı.” Hişam: “Bana onun bir özelliğini anlat.” Safvan: “O insanlar arasında kendine en çok sahip çıkandı, kendini yenebilendi.”

Eksem b. Sayfî diyor ki: “Gerçek yücelik ve zafer hilimle olur.”

Ahnef diyor ki: “Bana insanlardan çok, hilmin yardım ettiğini gördüm.” Ahnef doğru söylemiştir; çünkü kim hilim sahibi olursa insanlar onun yardımcısı olurlar.

Rivayet olunduğuna göre, adamın biri kendi başına susmakta olan bir edebiyatçıyı yerden yere vurmuş. Yoldan geçmekte olan biri edibe yaklaşarak: “Allah sana rahmet etsin, sana yardım edip intikamını alayım mı?” demiş. Edip: “Hayır, gerek yok!” deyince, adam: “Niçin?” diyor. Edip şu cevabı veriyor: “Çünkü ben hilmi; insanlardan daha iyi bir dost, daha iyi bir yardımcı olarak görüyorum. Ne zaman bir yardımcı bulsam ne zaman korunabilsem hilmim sebebiyle buluyorum; ancak hilmimle korunabiliyorum.”

Adamın biri Amr b. As'a şöyle der: "Sana gününü göstereceğim!" Amr şu cevabı verir: "Tamam, bundan sonra sıkıntıya ve kalp huzursuzluğuna düştün demektir."

Abdullah b. İmrân diyor ki: Sizden öncekilerden biri bir kavme misafir olmak istedi. O kavmin her gelene havlayan bir köpeği vardı. O akşam şöyle dedi: "Vallahi bu gece ev halkıma gelen misafir için hiç havlamayacağım." O akşam sadece karnından uludu. Bu haber o zamanın bir peygamberine ya da veli bir şahsına ulaştığında şu sözleri söyledi: "Bu hâdise, sizden sonra gelecek bir ümmetin haline benzer ki onların en aşağı düzeyde olanları en halîmleri olarak tecelli edecektir."

Ahnef b. Kays der ki: "Sakın ha çakalların görüşüne kapılmayın!" Sordular: "Çakalların görüşü de ne demek? Çakallar kim?" Ahnef cevap verdi: "Affı ve yumuşaklığı ayıp olarak görenler." Ahnef'e hilmin ne olduğu soruldu, şu cevabı verdi: "O zor sabredilen bir zillet anlamına da gelir. Ben halim olamam, ama belki de sabırlı olabilirim."

Rivayet olunduğuna göre Mühelleb, Temimoğullarından saygın bir zat ile tartıştı. Adam, Mühelleb'in üstüne üstüne gittikçe vali susuyordu. Niçin böyle yaptığı sorulunca şu cevabı verdi: "Gençliğin verdiği hilebazlık ve aşağılama gücümü kullanmaktan hayâ ettim. Alçak ve şerefsiz kimselerin galip gelişi gibi zafer bulmaktan uzak durdum. Adam bana sövdükçe yüzü alevlendi, nefsi göğe erdi. Galip gelse de mürüvveti bir kenara atarak, hayâyı silerek kötü bir şöhretle galip gelecekti."

İsâ (a.s) bir Yahudi grubunun yanına geldiğinde ona karşı kötü sözler söylediler. İsâ onlara sadece güzel sözle karşılık verdi. Onlar böyle yapmaya devam edince İsâ'nın çevresindekiler İsâ'ya çıkıştılar: "Karşındakiler kötü laf ediyor ama sen sadece hayır söylüyorsun." İsâ şu cevabı verdi: "Herkes sermayesi ne ise onu kullanır, yanında ne huy varsa onu belli eder."

Eksem b. Sayfî diyor ki: “Hilm sahibi olan başa geçer, bir gün efendi olur. Anlayış sahibi olanın değeri artar. Nimete nankörlük etmek âdîliktir. Cahille dost olmak şansızlıktır. Dostlarla sohbet etmek, onlarla bir araya gelmek ganimettir. Sıcak muamele uğurdur. Azığı boşa harcamak fesattır, bozgunculuktur.”

Adamın biri Şa‘bî’ye küfretti, hakkında ağır sözler söyledi. Şa‘bî şu cevabı verdi: “Eğer yalancıysan Allah seni affetsin. Eğer doğru söylüyorsan Allah beni affetsin.”

Adamın biri Ebû Bekir es-Sıddık’a şöyle dedi: “Sana öyle söveceğim ki seninle beraber kabre de girecek. Ebû Bekir şu cevabı verdi: “Vallahi, söylediğin şey senle beraber kabre girer, benimle değil.”

Adamın biri Ahnef’e dedi ki: “Bana bir söylersen on katıyla karşılık veririm. Ahnef de şöyle dedi: “Ama sen bana on söylersen benden hiçbir şey işitmezsin!” Rivayet olunduğuna göre, birisi Ahnef’e sövüyor, hem de yol arkadaşıyken. Ahnef varacağı menzile yaklaşınca duruyor ve şöyle diyor: “Be adam içinde başka şeyler kalmışsa şuracıkta söyle, rahatla. Çünkü mahallemin gençlerinin az ilerde seni işitip ceza vermeye kalkmasından, seni dövmelerinden korkuyorum.”

Adamın biri bir filozofa söver. Filozof da şu cevabı verir: “Galibin mağlubtan daha kötü olacağı bir harbe girmek istemem.”

Lakid b. Zürâre şu beyitleri okudu:

> “Mâd oğullarına söyle, benimle sizin aranızda ne var ki!
> Gücünüz yettiğince benden üstün çıkmaya çalışıyorsunuz. / Oysa be sizin en kibirli, adlanmışınızı dahi affettim. / Hem en güzel en lekesiz benim.
> Basîret sahibiyim kötülüklere göz yummam.
> Eğer beni esir eder de kahredersen,
> Afiyet olsun dilediğini yap. Sen serde ustasın, mâhirsin.”

Adamın biri Ebû Zer’e der ki: “Sen Muâviye’nin Şam’dan sürdüğü adamsın. Eğer sen de bir damla hayır olsaydı sürgün etmezlerdi.” Ebû Zer şu cevabı verir: “Ey kardeşimin oğlu! Benim önümde zor bir yokuş var. Eğer

bundan kurtulursam senin sözlerin bana zarar vermez, eğer kurtulamazsam senin söylediğinden de kötüyüm ben.”

Lokman (a.s) oğluna dedi ki: “Oğulcağızım! Üç şey ancak üç şeyin yanında bilinir: “Hilmin sahibi ancak öfke anında, cesur savaşta, dostun da ihtiyacın olduğunda!”

Adamın biri hikmet erbâbından birine söver. Arif yüz çevirip susar. Adam üsteleyip, “Seni kasdediyorum seni!” deyince hikmet sahibi şahıs şöyle der: “Ben de zaten senden yüz çeviriyorum.” Bu hususta şu beyitler söylenmiştir:

“İçinden ne geliyorsa ne kötülük ne yalan varsa söyle,
Hilmim sağırdır, kulaklarımsa kirişte.”

Ahnef b. Kays’a bir gün sormuşlar: “Seni hilm sahibi yapan nedir?” Ahnef şu cevabı vermiş: “Ben halîm biri değilim, ama halîm olmaya çalışıyorum. Allah’a yemin olsun ki bir söz işittiğimde üç kere düşünür ve başımı ağrıtırım. Beni cevap vermekten alıkoyan şey, o sözden daha kötüsünü işiteceğim korkusudur.”

Şair der ki:

“Rıza makamına erişecek kimsenin hilmi tamam olmaz,
Öfke anında hilmi onu dizginlemiyorsa.
İnsan tam anlamıyla cömert de olamaz,
Dar zamanda zıvanadan çıkıyorsa.”

Rivayet olunduğuna göre, biri Ca‘fer b. Muhammed’e sövüyor. Ca‘fer de şu cevabı veriyor: “Bizim hakkımızda söylediği şeyler bizde varsa Allah’a istiğfar ederiz. Ama bizde yoksa bu hususta seni Allah’a havale ederiz.”

Hikmet erbâbından biri şöyle demiştir: “Gazabdan sakınınız; çünkü nice gazap vardır ki sahibini Allah’ın gazabına müstehak eder.” Eksem b. Sayfî diyor ki: “Alçak biri karşısına geçip de “Bu adam kötü, zayıftır.” demedikçe kişi hakiki halîm olamaz. Ahmak biri karşısına geçip “Bu adam bozguncudur, her şeyi bozuyor.” demedikçe de kişi samimi olamaz.”

Hilm hususunda söylenmiş şiirlerden biri de Ka‘b b. Züheyr’in şu beyitleridir:

“Sen cahillerden yüz çeviremiyor, onların sözüne aldırış ediyorsan,
Ya halîm olmaya çalışmalısın ya da sana hep cahiller rastlar.”

Bedevînin biri halîm bir dostunu tarif ederken şöyle demiş: “Bir kuşun cücüğünden daha yumuşak.” Başka bir bedevî de şöyle der: “Öfke aklın düşmanıdır.” Bu yüzden akıl, anlayış ile sahibinin arasına girer. Sa‘saa b. Sühan der ki: “Öfke aklı kırar.”

Bedevî der ki: “Öfke gelince şer hâkim olur.” Abdullah b. Amr ailesinden birine kızınca “Sübhanallah, Allah Teâlâ seni mübarek etsin.” derdi.

Asmaî anlatıyor: Ardeşir yanında hizmetkârlığını yapan birine bir kâğıt parçası uzatıp şöyle dedi: “Beni fazla öfkeli bulunca hemen kâğıdı uzat.” O kağıtta şunlar yazılıydı: “Sakin ol, sen tanrı değilsin! Yakında bir kısmı bir kısmını yiyecek olan bir beşersin. O zaman toprağın ve kurtların malı olacaksın.” Bu sünneti ilk uygulayan Tubbâ meliki idi. O bir kitaba, bir sayfaya şöyle yazılmasını emretmişti: “Sakin ol, sen bir ilâh değilsin!” Dostuna da şöyle demişti: “Kızdığımda bu sayfayı bana göster.” Kral köpürdüğü zaman dostu bu sayfayı ona gösterir, o da sakinleşirdi.

Muâviye diyor ki: “İnsana verilen en güzel şey hilmdir. Böyle birisi uyarılınca dinler. Kendisine bir şey verildiğinde şükreder. İmtihan olunduğunda sabreder. Kızıp öfkelendiğinde öfkesini yutar. Gücü yettiğinde affeder. Kötülük yaptığında istiğfar eder. Söz verdiğinde tutar.”

Hikmetli kitapların birinde şu satırlar vardır: “Gazaba boyun eğen selâmete erişemez. Hakka isyan eden zilletin kurbanı olur.” Hikmet erbâbından biri şöyle demiş: “Öfkeyi yutmak hilmdir. Hilm sabırdır.” Bir diğeri şöyle demiştir: “Öfkenin başı delilik, sonu pişmanlıktır.” Bir diğeri şöyle demiş: “Kişiye dört hasleti ağır basıp, bunların etkisinde kalınca o sefil olmuştur: Korku, aşırı tutku, öfke ve insanlara zulmetme hissi.”

Salih insanlardan birine demişler ki: “Falanca adam senin hakkında şöyle şöyle diyor.” Salih zat şu cevabı vermiş: “O adama böyle yapmasını emredene kin tutuyorum. Allah beni de o adamdan etsin.” Sormuşlar: “Ona kim böyle yapmasını

emretmiştir ki?” Salih zat cevap vermiş: “Şeytan!” Adamın biri dostuna şöyle demiş: “Ben falanca adamın yanından geliyorum. O senin hakkında kötü şeyler söylüyordu. Bu yüzden sana acıdım, seni korumaya çalıştım.” Dostu şöyle demiş: “Benim o adam hakkında bir şeyler söylediğimi duydun mu hiç?” Öteki: “Hayır” deyince, bizimki: “Öyleyse sen bana değil, ona acı!” demiş.

Fudayl b. Iyaz diyor ki: “Dört kimse var ki kızdığı zaman yerilmemeli, niye kızıyor diye onlara çıkışılmamalıdır: Hasta, oruçlu, misafir...”

Ahnef b. Kays diyor ki: “Hilmi Kays b. Âsım el-Minkarî’den öğrendim. Onun yanında aynı evde oturuyorduk. Bize hadis rivayet ediyordu ki yanımıza sırtında... taşıyan bir cemaat geldi. Beraberlerinde bir de esir vardı. Kays’a bu adam senin oğlun, onu kardeşin öldürmüştür, dediler. Kays okuduğu hadisi yarıda kesmedi. Birden ayaklanmadı. Mevzuyu bitirdikten sonra şu beyitleri okudu:

“Kendimi teselli ediyorum, tavziye ediyorum.
İki elimden biri felç oldu artık.
Her ikisi de sahibinin yardımcısı dostuydular.
Bu kardeşim ona beddua edemem ki, öteki de oğlum!”

Sonra öteki oğluna dönerek şöyle dedi: “Kalk amcanı serbest bırak. Kardeşinin defin işlerini çabucak yap. Onun anasına yüz deve ver.” Mesih (a.s) der ki: “Cahilin yanında susup toleranslı davranmayan hilm sahibi değildir. Öfkeyi yenemeyenin gücü nerede? Ne ki Allah’ın huzurunda eğilmeyenin zenginliği yoktur.”

İskender’e demişler ki: “Falancayla falanca senin hakkında konuşuyor, seni çekiştiriyor, onları cezalandırsan.” İskender şu cevabı vermiş: “Onları cezalandırırsam beni çekiştirmekte haklı çıkarlar.”

Rivayet olunduğuna göre, Cerîr b. Abdullah binek üstünde, oğlu da arkasından gelirken yolda kendisine laf atan biriyle karşılaşmış. Cerîr susmuş. Adam dönüp gidince oğlu: “Babacığım niye sustun?” demiş. Cerîr şu cevabı vermiş: “Oğulcağızım, yara açıp onu genişleteyim mi?”

Hikmet erbâbından biri diyor ki: “Öfkemi nasıl durduracağımı bilmiyordum. Gücün yettiğinde affet denildi. Cahilce davranıldığında da sabret denildi”

Ahnef’in dostlarından birine sormuşlar: “Ahnef kızar mıydı?” Adam: “Evet” demiş, devam etmiş: “Eğer kızmasaydı hilmi ortaya çıkmazdı. Bir şeye kızdığında bir iki gün yüzünde kızgınlığı belli olurdu. Ama sabreder, yumuşak davranırdı.”

Ey dost! Bilmelisin ki kızılacak şeylere kızmayan da birçok fazileti kaybetmiştir. Cesaret, savunma gücü, hakkını alabilme, gerekli kıskançlık gibi. Bu hasletler kızgınlığın neticesinde ortaya çıkar. Evet öfkesini yok eden fazileti baştâcı edinir. Ama, ilerde cesaret bâbında açıklayacağımız üzere, cesaretini kaybeden kişi değersiz ve alçak olur. Değersiz, alçak, rezil tabiatlı olan da hiçbir faziletini muhafaza edemez. Derler ki: “Gazaplanmayan hilm sahibi olamaz. Çünkü hilm sahibi olmak ancak gazap anında ispatlanabilir.”

Şa‘bî diyor ki: “Cahil mahkemedeki hasma benzer, halîm ise hâkime.”

Şâfiî diyor ki: “Kim hakikaten gazaplanılacak bir şeye karşı öfkelenmezse eşektir. Kim samimi bir insan tarafından gönlü hoş edilmek istenir de hoş olmazsa zorbadır.”

Rasûlullah (s.a.v) gazaplanırdı, ama o kendi için değil Rabbi’nin bir haramı çiğnendiği için öfkeye kapılırdı.

Ey dost! Bilmelisin ki Allah gazaplanmayanı övmüyor, bilakis gazap anında ihtiyatlı davranıp öfkesini yutanı övüyor. Şöyle buyuruyor: (Ve öfkesini yutanlar ve insanları affedenler) “Onlar eni gökler ve yer kadar olan cennete gireceklerdir. Allah iyilik yapanları sever.”6

Nâbiğan el-Ca‘dî Resûlullah’ın huzurunda şu beyitleri söylemişti:

“Hilmin bir hayrı yoktur, eğer kanıtlanmamışsa,

Onun berraklığını bozacak badirelerden geçerek.

Cehl’in hiçbir faydası yoktur,/Eğer hilmi gerektiren bir hal vuku bulduğunda yumuşak davranılmıyorsa.”

Resûlullah (s.a.v) Nâbiğan’ın bu sözlerini tasvip etti.

İbn-i Ömer yolculuğa çıktığında önüne sefih birini alır ve şöyle derdi: “O kötü ve âdî insanların şerrini bizden def eder.”

Allah sizi doğru yola ulaştırsın. Dostlar bilmelisiniz ki, krallara yakışan en yüce ve en güzel huy nebîlerin süsü, temiz ve insanların güzel giysisi, evliyânın hullesi, kulaklarda hatırası devamlı zikredilen, meclislerde her zaman anılan, halka en çok faydası dokunan diğer tüm faziletlerin üstüne çıkan ve tüm güzellikleri tamamlayıp kemâle erdiren haslet, hilmdir. Sana bu hususta enterasan bir hadise anlatacağım. İşte Abbasioğulları evveli Ebu’l-Abbas es-Seffah’tır. Bugüne gelinceye kadar içlerinden hiçbirisi Me’mûn kadar halîm değildi. O hilminde öyle bir dereceye varmıştı ki şöyle derdi: “İnsanlar benim affetmek esnasında aldığım lezzeti bilselerdi, bana hep suç işleyerek yakınlaşmak isterlerdi.” Onun hilmi diğer tüm Abbasî halifelerinin hilmini geçmiştir. O, hilmiyle atasözlerine geçmiştir. O mülkünü bu güzel sıfatıyla korudu, kardeşi Emin’i bu huyuyla yendi.

Al sana Emevîler devleti... İlk başı Muâviye b. Ebî Süfyan, sonu ise Mervan el-Câdî’dir. Ülkelerinde Muâviye’den daha fazla hilm sahibi biri yoktu. Arabın ve acemin nicelerini köle etmiş, ama hilmiyle ün salmıştır. Halk onu kendine reis etmiş, akıllı kimseler baştâcı etmiştir. Rivayet olunduğuna göre şöyle derdi: “Benimle insanlar arasında örümcek ağı gibi bir iplik ya da incecik bir kıl olsa yine de kopmazdı. Çünkü onlar çektiğinde ben salardım, onlar saldığında da ben çekerdim.”

Al sana İranlıların devleti. Bu devlet dünyanın bildiği en büyük, en güçlü, bilgi ve hikmetçe en zengin devletidir. Onların kisraları arasında hiçbirisi Enûşîravan kadar hilm sahibi değildi.7

1. Hûd, 75.
2. Hicr, 85.
3. Saffât, 102. Bu ayetin başında şu ayet vardır: Biz de onu yumuşak huylu bir oğlan ile müjdeledik.
4. Saffât, 101.
5. Zelle ve de asre küçük hata demektir.
Hadisin kaynağı:
Dârimî, *Sünen*, Kitâbu'l-Hudûd, Bâb no: 5.
Hadisin Dârimî'deki lafzında "Hadler hariç!" eklemesi vardır. Had cezasını gerektiren durumlarda hafifletme yok anlamında.
6. Âl-i İmrân, 133-134.
7. Burada iki cümle vardır ki daha önce tekrarlanmıştır. Hz. Ali'nin yaşlı bir İranlı'ya "En yumuşak şahınız kimdi?" diye sormasıyla başlayan bu cümleler bölüm içerisinde aynen tekrarlanmıştır, birçok nüshada. Bu yüzden almıyoruz. Bu bölüm için bkz; Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, s. 371-387 ve 389.

29

HİDDETİ VE KIZGINLIĞI DİNDİREN ŞEYLER

*e*vvela şeklinin değişmesine, yüzündeki kızarıklığa, avurtlarının patlarcasına şişmesine, utanç duygusunun yok oluşuna, düşük sözler söyleyişine, ağzından çıkan lafların değersiz oluşuna baktığın zaman gazabdan vazgeçmeyi düşünebilirsin. Sen dostlar arasında normaldir deyip küçük saydığın yanlış sözleri dahi dile getirmeye cesaret edemezken, gazab esnasında en kötü kelimeleri ard arda sıraladığını görürsün. Hiddetlenen kişi sakinleşince önceki halini düşünse; dudaklarının titreyişi, suratındaki değişim, sözlerindeki manâsızlık, dilindeki sürçmeler, aklındaki hafiflik ve dağınıklık sanki kaplanmışcasına birden ortaya atılması, maymun gibi sağa sola dönmesi; az önce temessül ettiği tüm bu özellikler onu şaşkına çevirecek, kendisine verilen öğütlere aptal biri gibi kulak vermeyişi ve dört

ayaklılar gibi işittiklerini anlamayışı onu dehşete düşürecektir.

Öfkenin ne denli büyük bir belâ olduğuna dair önemli kanıtlardan biri de şudur ki, ruh kızgınlıktan eyvallah deyip çeker gider, canlar helâk olur. Mervan b. Abdülmelik'in ölüm sebebi şuydu: Onunla kardeşi Süleyman arasında bir laf geçince Süleyman ansızın ileri atılıp; "Hay anasını takip edesice!" dedi. Mervan cevap vermek için ağzını açtığında yanıbaşındaki Ömer b. Abdülaziz Mervan'ın ağzını tuttu, sözünü kesti ve şöyle dedi: "Ey Abdülmelik oğlu Mervan! Bu adam senin imamın ve kardeşindir. Yaşça senden büyük, bu yakışır mı?' Mervan: "Ey Ebû Hafs beni öldürdün!" Ömer: "Sana ne yaptım ki?" deyince Mervan şu cevabı verdi: "Kızgın kordan daha sıcak bir şeyi boğazıma tıkadın." Bu sözleri söyledi hemen yığıldı ve öldü.

Hayatıma and olsun ki hiddet aptallığı artırır. Bu yüzden olacak, kızgın kişi çarçabuk halet değiştirir. Ansızın önceki tavrından farklı bir tavra yönelir. İranlılar şöyle derler: "Ayaktaki kızdıysa oturt, oturuyorsa kaldır." Me'mûn da bu yolu takip ederdi.

Rivayet olunduğuna göre bir adam katı kalpliliğini nasıl gidereceğini Peygamber Efendimize sormuş, Resûlullah (s.a.v) şu cevabı vermiş: "Mezarlıkta gez, yaşayıp dolaşanlardan ibret al."

Derebeylerinden biri kızdığı zaman daha önce emrettiği üzere kendisine ölmüş kralların türbe anahtarları fırlatılırdı. Anahtarları gören beyin tüm şiddeti ve hiddeti giderdi.

İkrime, "Unuttuğun zaman Rabbini an"1 âyetini şöyle yorumluyor: Kızgınlığa kapıldığın zaman Rabb'ini an demektir. Çünkü kızgın kişi Allah'ı hatırlayınca takvâsı artar ve gazabı gider.

Tevrat'ta şöyle geçmektedir: "Ey Ademoğlu! Hiddete kapılınca beni an ki, ben de kızdığımda seni hatırlıyayım ve mahvettiklerim arasına seni katmayayım."

Hiddeti dindiren şeylerden biri de şudur: Kızgınlığa kapılan kimseye, kalplerin ondan soğuduğu söylenmeli, hemcinsleri arasında prestij kaybına uğradığı, aptallık, çaylaklık, kincilik gibi vasıflarla kendisinden bahsedildiği ona belirtilmelidir. Bu hatırlatış kim bilir onun gayzının dinmesine vesile olabilir. Başka bir yol da kızgınlığını önlediği zaman kalplerin ona karşı sevgiyle dolduğunu, dillerin onu övgüyle andığını, canların ona meylettiğini kulağına söyleyebilmektir. Zira hilm şereftir, en güzel ziynettir. Sefihlik insanın alnına yazılan lekedir, zillettir.

Ebû Sa‘îd el-Hudrî’nin rivayetine göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuş: “Affeden hiç kimse yoktur ki şerefi artmış olmasın! Öyleyse siz de affediniz ki Allah tarafından izzet sahibi kılınasınız.”

Bazı filozoflar şöyle der: “Allah’ın kudretini takdir eden, O’nun her şeye gücü yettiğini bilen kul, kendi gücünü Allah’ın kullarına zulmetmek amacıyla kullanmaz.”

İran krallarından biri bir şeyler yazıyor, vezirine teslim ederek şöyle diyor: “Kızdığım zaman hemen bunu gözümün içine sok!” O sayfada şu satırlar bulunmaktadır: “Kızmak senin neyine, sen ilah değilsin, yerdekilere acı ki göktekiler de sana acısın.”2

Muâviye genelde şu beyitleri söylerdi:

“Heva ve zevkin tellalleri bize meylettiğinde,
Birileri sesini kesip konuşana kulak verdiğinde,
İnsanlar kalpleriyle toplandıklarında,*3*
O zaman âdil, hakkı bâtıldan ayıran bir ferman buyururuz!
Ümit ve rüyalarınızın bozulmasından korkarak,
Zorluğa katlananla beraber biz de zamanı taşırız!”

Şair diyor ki:

“Hiddet seni ayaklar altına alıp izzetten soyduğunda,
Artık özür dilemenin zilletini düşünmelisin!”

Başka bir şair şöyle der:

“Biz gömleklerimizi kirletmeden uğrayıp geçtik.
En uygun ceza ne ise hep onu seçtik!

Abdullah b. Müslim b. Muhârib, Hârûn’a şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emîri! O yüce yaradan adına senden istirham ediyorum ki, sen O’nun huzurunda şu anki halimden daha

zelil duracaksın. Yine O yaradan adına sana söylüyorum ki, O'nun huzurunda senin cezalandırılışın, senin huzurunda benim cezalandırışımdan daha çetin olacaktır. Şimdi beni affettin mi?" Hârûn, Abdullah'ı affetti. Çünkü ona Allah'ın kudretini hatırlatmıştı.

Recâ b. Hayve, İbnü'l-Eş'as ayaklanmasında esir alınanlara ne yapması gerektiğini soran Abdülmelik b. Mervan'a şöyle demişti: "Senin arzuladığın zafere Allah izin verdi. Sen de Allah'a O'nun sevdiği bir vasıf olan ahd ile karşılık ver!"

Me'mûn amcası İbrahim b. el-Mehdî'ye -ki, İbrahim Me'mûn'un kardeşi Emin'le beraber olup Me'mûn aleyhine çalışıyordu- şöyle dedi: "Sana ne yapacağım hususunda danıştım. Fakat senin kıymetinin, kadrinin, günahından yüksek olduğunu görüyorum. Bu yüzden sana hürmet ederek öldürmeye yanaşmadım. İbrahim şu cevabı verdi: "Ey mü'minlerin emîri, sana akıl verenler siyasetteki âdet gereğince sözlerini söylemişlerdir. Fakat sen zaferi hep affedişte aradın, başka yerde değil. Eğer ölümle cezalandırırsan tarihte senin benzerlerin çoktur. Eğer affedersen benzerin yoktur."

Hikmet erbâbından biri şöyle der: "Gücünün yetmediğine karşı gazaplanman acziyyet ifadesidir. Elinin altında bulunan güç yetirdiklerine karşı gazaplanman ise alçaklıktır."

Gazabı dindiren yöntemlerden biri de şudur: "Kızgın adama biraz sonra düşeceği pişmanlık hatırlatılmalı, artık devamlı intikam duygusuyla zihnini yoracağı belirtilmeli, intikam aldığı zaman da kendisine hiç acımayan biri tarafından kısas uygulanacağı söylenmelidir. Kim bilir bu hatırlatmalar onu öfkeden alıkoyar."4

1. Kehf, 24.
2. Bazı kitaplarda da bunun hadis olduğu geçiyorsa da eski filozofların sözlerinden olma ihtimali daha büyüktür.
3. Burada direkt cem ifadesi değil de alc ifadesi geçiyor. Kalbin toplanması cem'ul kalb aynı zamanda sûfi bir terimdir. Gönlün dünya kirlerinden arınıp

esas gayede yoğunlaşması demektir.
4. Bkz; Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, s. 24.

30

CÖMERTLİĞE DAİR

Cömertlik mevkii pek büyük, kaynağı yüceler yücesi bir huydur. Memleketi ayakta tutan temel, hükümdarın tâcı, güzelliği cömertliktir diyebiliriz. Yüzler cömerte döner. Omuzlar cömerte yaklaşır. Zorbalar cömertin önünde eğilir. Bu vasıfla hürler köle, düşmanlar dost edinir. Bu vasıfla dostlar çoğaltılır, övgü artırılır, hiç tanımadığı yurtlara ve kabilelere giden gurbetçiler dahi cömert olabilirlerse o yörenin riyaset makamına yerleşebilirler.

Bu haslet kesin bir yükümlülükten çok, fazilet ve kemâle benzeyen bir huydur. Biz dünyadan arzuladığı bazı maksatların yerine getirildiğini görünce İslâm'a giren nice kâfir gördük. Yine dünya malından bir parçayı görünce dinden çıkıp isyana kalkışan nice Müslümanın yeniden boyun eğdiğini gördük. Sen insanın benimsediği kötü inançları terk etmesine ve nefsini alçaltmasına yol açan bu huyu kendine rehber edin. Böylelikle önemli kimselerden olabilirsin. Allah'ın yaratıkları arasında cömertlik huyuna en çok ihtiyacı olan kişi; kalplerin sevgisine, yüzlerin yönelişine en çok gereksinimi olandır. Krallardır, valilerdir.

Ey Allah'ın dünya nasib ettiği, nimetler yağdırdığı kimseler! Bilmelisiniz ki, cennette "Hayır" yoktur. Sana "Cennete, düşük ve aşağılık kimseler giremez." sözü bu hususu aydınlatmak için yeter. Cennet nefislerin arzuladığı, gözlerin görmekten zevk aldığı şeylerle doldurulmak için yaratılmıştır.

Kerem, cûd, seha, îsar. Bu kavramların hepsinin de ortak bir yanı vardır.1

Allah Teâlâ cûd vasfıyla vasıflanabilir. Fakat O'na sehî denemez. O alîmdir; fakat Kur'ân-ı Kerîm'de geçmediği için akıl sıfatıyla O'nu vasıflıyamayız. Cûd, verirken zorlanmaman, rahatça dağıtabilmen demektir. Bazıları şöyle derler: "Sehâ ilk derecedir. Ondan sonra cûd gelir, daha sonra da îsar gelir. Bir insan sahip olduğu şeylerin bir kısmını verebiliyor; bir kısmını da veremiyorsa o sehîdir, seha vasfına sahiptir. Elindekilerin çoğunu verene cûd huyuna sahip, cevvâd derler. Başkasını kendine tercih eden kendini onun yolunda feda eden kimseye de îsar sahibi derler.

Zünnûn diyor ki: "Sehânın başı elindeki her şeyle beraber kendini hîbe etmendir. Sehânın son noktası ise, insanların elindekilerle beraber kendini diğerlerine verebilmendir ve dünyadan nasibim nedir, bugün ne yiyeceğim diye hiçbir düşünceye kapılmamandır."

Zahidlerden müteşekkil bir grup Râbia el-Adeviyyin'in yanında sohbet ediyorlardı. Dünyayı kötülediler, ne kadar aşağılık olduğundan bol bol bahsettiler. Râbia onlara dönüp şöyle dedi: "İnsan sevdiği şeyi hatırlar, bol bol ondan bahseder."

Sehâ vasfının aslı hoşgörüdür, verdiğin zaman gönül hoşluğu ile verebilmendir. Bazen mal dağıtan kimsenin cimri olduğunu görürsün, vermek ona zor gelmektedir. Bazen de malını elinde tutan kimsenin cömert, sehâ vasfına sahip biri olduğunu görürsün. Bu olay kişinin verirken zorlanmamasında yatar. Az da olsa elindekini verirken kemküm etmemektedir. Bu yüzden âlimlerimiz şöyle diyorlar: "Allah Teâlâ ezelde kendisinden hiçbir bağış vuku bulmadığı halde O hep cömerttir deriz. Çünkü vermek bir fiildir. Ezelde ise fiilden bahsedilmez. Orada fiil imkânsızdır."

Hikmet erbâbı şöyle der: “Ey mal toplayan! Sakın ha aldanma! Yediklerin bedenine yarayacak, verdiklerin âhiretin için tutanak olacak, tutup kimseye vermeyerek yanıbaşına dizdiklerin de dizi dizi düşmanına kalacak!”

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Daha önce Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine iman yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zarûret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.”2

Ebû Hureyre anlatıyor: Adamın biri Rasûlüllah’ın yanına gelip şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi açım, bana yemek ver!” Rasûlüllah mübarek eşlerine haber gönderdi. Onlar da şu cevabı verdiler: “Seni hakla gönderene yemin olsun ki yanımızda sudan başka bir şey yok.” Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Allah elçisinin yanında seni bu gece doyuracak yiyecek yoktur.” Sonra şöyle dedi: “Bu adamı bu gecelik evinde misafir edecek kimse var mı? Allah onu rahmetiyle kuşatacak.” Ensardan biri çıkıp: “Ben ey Allah’ın Resûlü!” dedi. Ve adamcağızı evine götürdü. Hanımına: “Bu adam Resûl’ün misafiridir, iyi ikrâm etmelisin. Sakın ha ondan bir şey gizleme!” dedi. Hanımı: “Yanımızda çocuğun yiyeceğinden başka hiçbir şey yok.” deyince, adam: “Kalk onları avut, uyusunlar. Sonra mumu yak ve yemeği ortaya çıkar. Misafir yemeğe oturup başlayınca sanki kandili tamir ediyormuş gibi ayağa kalk ve söndür, sonra yanıma gel, ikimiz de ağzımızda lokma varmış gibi ses çıkartalım. Böylece Resûl’ün elçisi bizi yemek yiyor sansın.” dedi. Kadın kocasının tavsiyelerine uydu, ikisi bir olup oturdular, dillerini lokma varmışçasına oynattılar. Misafir onların yemek yediğini zannediyordu. Sabah olunca Resûlullah bu karı kocaya baktı, gülümsedi ve şöyle dedi: “Allah bu gece falanca adamla falanca kadına hayret etmiştir.”

İşte bu âyet anlattığım hadiseden inmiştir.

Enes anlatıyor: Sahabelerden birine kızartılmış kelle ikrâm edildi. Adam çok bitkindi; ama yemeğini komşusuna gönderdi. O komşuda başka bir ev halkına gönderdi. Pişmiş kelle yedi ev döndükten sonra en baştaki adamın evine geldi. O zaman yukardaki âyet inmiştir.

Huzeyfe el-Adevî diyor ki: “Yermük günü savaş meydanına çıktım. Amcamın oğlunu arıyordum, yanımda da birazcık su vardı. Şöyle diyordum: “Birazcık yaşayacak hali varsa hemen ağzına su veririm.” Onu ölmek üzere olanlar arasında buldum. Hemen sordum: “Su vereyim mi?” Amcam oğlu evet anlamında îmâ etti. Fakat yanıbaşımda bir diğerinin feryadını işitince eliyle ona gitmemi rica etti, bir de baktım ki bu adam Hişam b. el-As’tır. Hemen çömeldim. “Su vereyim mi?” dedim. O da yanındakinin figanını işitti, oraya işaret etti. Ötekinin yanına vardığımda adamcağız ölmüştü. Ben Hişam’ın yanına geri döndüm, onun da ruhunu teslim ettiğini gördüm. Sonra amcamın oğluna geldim o da vefat etmişti.”3

Âişe (r.a) anamızın rivayetine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Cömert kul Allah’a çok yakındır, insanlara yakındır, ateşten uzaktır. Cimri Allah’tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır. Cömert bir cahil Allah nezdinde cimri bir âbidden daha sevimlidir.”4

Resûlullah (s.a.v) bir rivayete göre şöyle buyurmuştur: “Ey Ademoğlu! Sen malından ancak yiyebildiğin kadarıyla faydalanırsın, gerisini de helâk edersin. Ya da giyebildiğin kadarını giyer, geri kalan giysileri çürütürsün. Ya da verebildiğin kadarını verir, geri kalanı da bırakırsın.”

Ey dost! Bilmelisin ki cömertliğin çeşitleri vardır: Dünya hususunda cömertlik, din hususunda cömertlik. Dünyaya dair cömertlik vermek, bolca verebilmektir. Hoşgörü ve diğergamlıkta bu cömertliğin içine girer.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Nefsinin cimriliğinden korunan var ya işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”5 Nefsin cimriliğinden kurtulabilmenin alâmeti stokçuluğu terk

etmek, dünya malına soğuk olabilmek, dostları sevindirmek için malı kullanabilmek demektir.

Din hususunda cömertlik; kendini Allah yolunda feda edebilmen, kanını seve seve akıtabilmen, hem de ne dünyada ne de âhirette hiçbir karşılık ummadan şehâdeti arzulamandır. Evet, ahiretteki sevap elbetteki gelecektir ve hiç kimse bundan müstağnî değildir. Ama cömertliğin en mükemmel ve en güzel hali kalbine yerleşmiş kişi, seçimi Allah'a bırakır. O ne dilerse yapar diye düşünür.

Ömer b. Hattab'a soruldu: "Efendi kimdir?" Ömer b. Hattab cevap verdi: "İstendiğinde veren, cehalet kol gezdiğinde hikmet sahibi olan, sohbet ettiği yâranlarına güzel muamele eden, çevresindeki insanlara iyi davranan!"

Nu'man b. el-Münzir birgün dostlarına şöyle sormuştu: "En güzel yaşayan, en huzurlu kalbe sahip olan, en güzel seciyeli ve ruhlarda kadru kıymeti en yüce olan kimdir?" Herkes sustu. Bir genç şu cevabı verdi: "İnsanların en erdemlisi, onlara güzel huyuyla ve malıyla ikrâm ederek temiz bir hayat sürmelerine vesile olandır!" Nu'man: "Doğru söyledin!" dedi.

Hasan el-Basrî diyor ki: Talha b. Osman yedi yüz bine bir arazi satmıştı. Parası gelince şöyle dedi: "Yanında bu kadar para bulunup da nereye sarfedeceğini bilemeyen kişi Allah korusun aldanabilir, Rabb'ini unutabilir!" Sonra bu parayı küçük küçük keselere koyarak gruplara ayırdı. Hizmetçisine emretti, paralar muhtaç kimseler arasında dağıtıldı. Sabah olduğunda Talha'nın yanında sadece bir dirhem kalmıştı.

Esma b. Hârice diyor ki: "Hiç kimseyi geri çevirmek istemiyorum. Zira benden isteyen adam iyi, kaliteli bir insansa onun açığını kapatmış olurum. Eğer alçak biriyse ırzımı ondan korumuş olurum."

Müverrik el-Iclî dostlarına para dağıtırken güzel latife yapardı. Onların yanına parayı bırakır "Bir dakika şunu tutun, biraz sonra döneceğim." derdi. Sonra vakit uzadıkça uzar nihayet hizmetçi gelir, Müverrik'ın fermânını

ulaştırırdı: “Dostlar elinizdeki para size helâldir, dilediğiniz gibi kullanın.”

Utbî anlatıyor: Hakem b. Abdü’l-Muttalib sahip olduğu tüm servetini dağıttı. Yanında hiçbir şey kalmayınca atına bindi, mızrağını aldı, savaşa çıktı. Menbeç taraflarında vefat etti. Menbeç ehlinden birisi şunu anlatmıştır: Hakem yanımıza geldiğinde hiçbir şeyi olmayan fakir biriydi, bizi zengin etmiştir. Ben hemen sordum: “Fakir olduğu halde sizi nasıl zengin etti?” Adam şöyle cevap verdi: “Bizi malla zengin etmedi; fakat bize cömertliği öğretti. Daha sonra birbirimizi ziyaret eder, birbirimize yardım eder hale geldik ve zenginleştik.”

İslâm döneminde Arapların en cömerti Talha b. Ubeydullah’tır. Bir adam yanına geliyor ve akrabası olduğu iddiasıyla bir şeyler istiyor, o da şu cevabı veriyor: “Bak, bu duvardan itibaren şu arazi bana aittir. Hepsini de altı yüz bin dirheme almıştım. İstersen malı, istersen araziyi al.”

Rivayet olduğuna göre, adamın biri bir cariye ile birlikte görev için Cebele mevkiine gönderiliyor. Yolda dostları ile karşılaşınca şöyle diyor: “Siz karşımdayken bu kadını kendim için almam hiç doğru değildir. Bu kadını içinizden birine vermeyi de, sadece birine teslim etmeyi de kerih görüyorum. Hepinizin böyle bir dosta ihtiyacınız var. Ama bilirsiniz ki kadın erkekler arasında ortak değildir.” Oradakiler seksen kişiydi. Adam her birine birer câriye verilmesini emretti.

Kays b. Sa‘dî’ye sormuşlar: “Kendinden daha cömert birini gördün mü?” Şu cevabı vermiş: Evet, çöle inmiş, bir kadına misafir olmuştuk. Eşi huzurumuza çıkıp bize bakınca, kadın: “Sana iki misafir geldi.” dedi. Adam kalktı hemen bir dişi deve getirdi ve kesti. Rahatınıza bakın, devam edin, dedi. Ertesi gün başka bir deve getirdi, onu da kesti. İşinize bakın, devam edin, diyordu. Biz, dün kestiğiniz devenin etini bile bitiremedik, sadece bir kısmını yiyebildik, deyince adam şu cevabı verdi: “Ben dostlarıma kokmuş ve

bayat et yedirmem!” Orada günlerce kaldık. Gök tüm yükünü yağmur halinde indiriyor, o da cömertliğine devam ediyordu. Sonunda yola çıkmak isteyince adamın yanına yüz dinar bıraktık. Kadına da şöyle dedik: “Bizim adımıza ondan özür dile!” Az ilerlediğimizde gün yükselmiş, vakit öğle olmuştu. Birden arkamızdan sesler geldiğini duyduk. Yöneldiğimizde ev sahibimizin şöyle bağırdığını işitiyorduk: “Hey alçak yolcular durun, misafir yemeğine karşılık bana neler verdiniz!” Adam koştu, yetişti ve şöyle dedi: “Verdiğiniz altınları alın yoksa sizi mızrağımla delik deşik ederim.” Biz de çârnâçâr altınları geri aldık, adam da memnun bir şekilde yola koyuldu, geriye döndü.”

Me’mûn b. Mihran diyor ki: “Hiçbir şey sunmadan dostlarını razı etmek isteyen kabristanla dost olsun.”

İbn Abbas diyor ki: “İyilik ancak üç şeyle kemâle erer: Çabuk yapılması, büyütülmemesi, gizli yapılmasıyla. İnsan iyilikte acele ederse gözüne büyük gözükmez, afiyet şeker olur. Yaptığı iyiliği küçük ve hafifmiş gibi sayarsa onun değeri büyük olur. İyiliğini saklarsa sevapça kemâle erdirir.”

Hasan el-Basrî diyor ki: “Eski büyük insanlardan biri kardeşinin ihtiyacı için şalvarının bir kısmını keser, teslim ederdi.”

Muğîre diyor ki: “Her şeyde israf yapmak mümkündür; ama iyilikte israftan söz edilmez.” Hasan b. Sehl’e demişler ki: “İsrafta hayır yoktur!” Hasan şu cevabı vermiş: “Ama hayrın israfı yoktur. Hayır ne kadar çok yapılırsa yapılsın israf sayılmaz.” Görüldüğü gibi Hasan sözlüklerin yerini değiştirerek mükemmel bir manâ elde ediyor. Muhammed b. Hâzım da bu sözleri nazım haline getirmiştir:

> “Fakirlik ar değil, zenginlik de şeref değil,
> İtaat ve ibadetle cömertik israf değil,
> Senin malın ancak sunabildiklerindir,
> Elinde tutup geride bıraktığın her şeyin sonu helâktır.”

Talha b. Ubeydullah el-Huzâî’ye gelince - ki Talha b. Ubeydullah Huzâ kabilesinden olup kendisine Talhatü’t-Talhât ismi verilmiş meşhur bir adamdı- bu adı almasının

sebebi şudur: O her yönüyle çok verici bir adamdı, yüzlerce köle satın alır, hepsini birden âzâd ederdi. Her âzâd ettiğinden bir sürü erkek çocuk doğar, onlara Talha ismini verirdi. Sonunda bin tane Talha adını taşıyan çocuk dünyaya geldi. Bu olayın akabinde Talha b. Ubeydullah'a o ma'ruf isim Talhatü't-Talhât ismi verildi.6 Talha, Sicistan'a vali olarak tayin edilmiştir. Şair bu hususta şöyle der:

> "Allah rahatlık versin, huzur versin.
> Sicistan'a defnedilen Talhatü-t Talhât'ın kemiklerine."

Talha'ya, hocasının Hicaz'da kâtiplik memuriyeti esnasında ihtiyarladığı ve zamanın gadrine uğradığı haberi ulaşınca, hemen hizmetçisine yüz bin dinar teslim edip, "Bunu hocama iletin, öldüyse oğluna, oğlu yoksa kavmine verin." deyu ferman buyurdukta ulak doğruca üstadın bulunduğu Hicaz'a vardı, ama aradığı adam vefat etmişti, parayı geri getirmedi, mevtanın kavmine taksim etti.

Zeyd b. Eslem huşû sıfatına sahip önder âbidlerden biri olarak şöyle diyor: "Ey Ademoğlu! Allah sana cömert olmanı, ancak böylece cennete girebileceğini tavsiye ediyor ve cehenneme girmemen için de âdi davranmamanı tavsiye ediyor."

Hakim b. Hızâm diyor ki: "Sabah kalktığımda kapıma ihtiyaç sahibi birinin dikilmediğini görürsem bunu büyük bir felaket sayarım."

Ebû Ali es-Sekâfî diyor ki: "İyilik, temizden de günahkârdan da uzak olmayan geniş bir hazinedir."

Zübeyr insanların en cömertlerindendi. Çok cesurdu da. Öldüğünde çevresine iki yüz bin dinar borcu vardı.

Bir taşta şu öğütlerin yazılı olduğunu gördüler: "Fırsat geldiğinde kaçırma, sana erişmeyecek şeylerin derdiyle kendini zahmete sokma, gönlünü parçalama, bilmelisin ki parayı yanına biriktirip cimri davranışın başkasının hazinelerini artıracaktır. Niceleri var ki biriktirdiği kazanç; dost edindiği kadının kocasına yâr olacak."

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: “Sen gücünün üstünde, yemeyeceğin malı toplarsan başkaları için haznedarlık yapan bir memur olursun sadece!”

Mâlik, Muvatta’ında şu rivayeti aktarır: Yoksul, zavallı bir kadın Âişe (r.a) anamızdan bir şeyler ister. O da oruçludur, evinde bir iki ekmek kırıntısından başka bir şey yoktur. Hizmetçisine dönerek: “Şu ekmek parçalarını gelen zavallı kadına ver!” der. Hizmetçi kadın Âişe anamıza: “Senin bundan başka yiyeceğin kalmadı.” deyince “Âişe anamız: Boşver, sen uzat onları kadıncağıza” diye mukabele eder. Akşamleyin ehl-i beyt tarafından Âişe anamıza ekmeklerle sarılı bir koyun eti getirilir. O zaman Âişe anamız hizmetçisine şöyle der: “Afiyetle ye bakalım bunu. Herhalde senin getirdiğin ekmek kırıntılarından daha güzeldir.”

Abdullah b. Ömer diyor ki: “Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanında hiçbirimiz ihtiyaç dışı bir şeyi biriktirmeyi düşünmüyorduk.”

Hasan el-Basrî diyor ki: “Biz, kardeşine borç para veren adamı bile cimri sayıyorduk.”

Eski rivayetler arasında bu hususta en ilginç olan Ebû Muhammed el Ezdî’nin aktardıklarıdır. Şöyle diyor: Mısır’da büyük bir mescid yanmıştı. Müslümanlar bu mescidin Hristiyanlar tarafından kundaklandığını zannettikleri için, onlara ait bir meyhaneyi yaktılar. Sultan meyhaneyi ateşe verenlerden bir grubu yakaladı, huzuruna çıkartıp ayrı ayrı kâğıt parçalarına ölüm, kesim, dayak kelimelerini yazdırdı. Suçluların üzerine saçtı. Kime hangi kağıt düşüyorsa orada ferman buyurulan uygulanacaktı. Mücrimlerden birinin şansına ölüm düştü. Adam sakin bir şekilde: “Eğer bakacağım anam olmasaydı bu işe hiç aldırmazdım.” dedi. Hemen yan tarafındaki delikanlı imdada yetişerek: “Benim kâğıdımda dayak yazıyor, hem anam da yoktur. Sen kâğıdını bana ver, benim ki senin olsun.” dedi. Kâğıtları değiştirdiler. Fedakâr genç öldürüldü, ötekisi kurtuldu.”

Ebu’l Abbas el-Antâkî şunu anlatıyor: Bir gün otuzdan fazla kişiden müteşekkil bir grup Ebu’l-Abbas’ın yanına sohbet için geliyor. Yanlarında az miktarda ekmek var, hepsine yetecek kadar değil. Yemek vakti gelince ekmekleri parçalıyor, kandili söndürüyor ve sofraya oturuyorlar. Herkes yiyor gibi yaptıktan sonra sofradan kalkılıyor. Işık yanınca herkes diğergam davrandığı için yemeğin olduğu gibi muhafaza edildiğine şahid olunuyor.

Rivayete göre, Ramle şehrinde irfan ehlinden bir grup toplanmış. Ortaya taze incirlerle dolu bir tabak getirilmiş. Vakit gece yarısı. Meyveler yenmeye başlayınca herkes elini tabağa uzatıyor, el yordamıyla kötü ve göv olanlarını seçmeye çalışıyor. İyisi rastlarsa tabakta bırakıyor ki arkadaşı yesin. Biraz sonra meyve faslı bitince tabağa göz atılıyor, bir de ne görsünler olgun incirlerden hiçbirisi yenmemiş.

Bir râvi şu olayı anlatıyor: Çok soğuk bir gün. Bişr el-Hâfî’yi ziyaret ettim. Üzerinde elbise namına ciddi bir şey yoktu. Sordum: “Ey Ebû Nasr! İnsanlar böyle diş takırdatan bir gün de üşümemek için üst üste elbise giyerken sen neredeyse hepsinden soyulmuşsun, ne bu hal?” Bişr el-Hâfî şu cevabı verdi: “Fakirleri düşündüm. Onların yaşadıkları zorlu halleri düşündüm. Ne yazık, ihtiyaçlarını giderecek hiçbir şeyim yok. Hiç olmazsa onlar gibi soğukla yüz yüze gelerek tattıkları acıyı tatmak, nefsimi onlar gibi yaşatmak istedim.”

Üstad Ebû Ali anlatıyor: Gulâm Halil denen adam sûfîye tâifesini halifeye “Bunlar zındıktır!” deyu şikâyet edince halife, “Tez elden kelleleri uçurula!” fermanını verdi. Önce Cüneyt huzura çıkarıldıysa da fıkıh bilgisiyle kurtuldu. Cüneyd, müctehid Ebû Sevr’in mezhebinde idi. Sonra Şahham ve Ahmed en- Nûri isimli âbidler huzura çıkarıldı. Cellat kütüğüne getirildi. Ahmed en-Nûri arkadaşlarının bir adım önüne geçerek başını uzattı. Cellat: “Ne yaptığını biliyor musun?” deyince Ahmed en-Nûri: “Evet” cevabını

verdi. Cellat: “Seni buraya gönül hoşnutluğuyla koşturan nedir?” deyince, Ahmed en-Nûri: “Arkadaşlarımın hayatını bir anlık olsun geciktireyim. Onları kendimden üstün tutarım ben” dedi. Cellatın şaşkın bakışları arasında haber halifeye ulaşınca bu iş hakkında malumat sahibi olsun diye kadıya haber gönderdiler. Kadı, Ebu’l Hüseyin en-Nûri’ye fıkhî meseleler sordu. Ahmet en-Nûri sorulara cevap verdi ve şöyle dedi: “Allah’ın öyle kulları vardır ki kıyam ettiklerinde Allah ile beraber, konuştuklarında Allah ile beraberdirler.” Bunun dışında daha pek çok güzel ve hikmetâmîz görüşler serd etti. Başkadı ağlamaya başladı, sultana haber iletti: “Eğer bunlar zındıksa yeryüzünde bir tane dahi Müslüman yoktur.”

Kays b. Sa‘d b. Ubâde hasta olunca dostlarının kendisini niçin ziyaret etmediğini merak eder ve soruşturur. Ona şu cevab iletilir: Sen onlara çok para vermişsin, borç altında kaldıkları için seninle karşılaşmaktan utanıyorlarmış! Kays bu cevap üzerine şöyle dedi: “Allah, dostların bana yaklaşmasını, ziyaretime gelmesini engelleyen malı kahretsin!” Sonra tellale şu haberi yaymasını salık verdi: “Kays kime borç vermişse onu almayacaktır, helâl olsun!” Bu haber yayıldıkça kapısının eşiği gelen gidenlerin ağırlığına dayanamayıp kırılmıştı.

Rivayet olunduğuna göre, büyük ve meşhur bir cömert olan Abdullah b. Ca‘fer arazisini teftişe çıkar. Yolda hurma ağaçlarına bekçilik eden siyah bir hizmetçiye rastlar. Çocukcağız üç parça ekmekten ibaret azığını yemeye hazırlanınca yanına bir köpek yaklaşır, çocuk durup elindekileri köpeğe uzatır. Tek tek hepsinin yendiğini görür Abdullah. Yaklaşır ve sorar, “Ey çocuk, senin günlük azığın ne kadardır?” Çocuk, “İşte gördüğün kadar.” Abdullah: “Hepsini köpeğe verdin, niçin onu kendine tercih ettin?” deyince çocuk şu cevabı verir: “Burası köpeklerin dolaştığı, yaşadığı bir yer değildir. Bu hayvancağız çok uzak bir mesafeden aç bîilaç yorgun argın gelmiştir. Onu geri

çevirmeyi uygun görmedim.” Abdullah b. Ca‘fer bu cevaptan sonra şöyle der kendine: Bir de cömert olduğum için güya beni yeriyorlar. Bu çocuk benden çok daha cömerd. Abdullah o çevredeki araziyi satın alıyor, hizmetçi çocuğun sahibini bulup parasını ödüyor, onu âzâd ediyor ve tüm araziyi ona hediye ediyor.

Sevrî diyor ki: “Muhammed b. Sûka’yı sabahleyin yüz bin dinarla görürdüm. Akşam olduğunda aç kalmasın diye onun için arkadaşlarından bir ekmek rica ederdik.”

Ebû Abdurrahman anlatıyor: Ebû Abdullah el-Ruzbârî dostlarından birinin evini ziyaret etti; fakat hiç kimseyi bulamadı. Evin kilitli olduğunu görünce kilidi kırdı; içerde ne var ne yoksa toplanmasını, çarşıya çıkarılıp satılmasını, elde edilen gelirle de bir müddet idare edilmesini tavsiye etti. Öyle yaptılar. Uzun bir aradan sonra evin sahibi geldi. Hiçbir şey söylemedi. En sonunda evin hanımı geldi. Elindeki elbiseleri ortaya attı ve şöyle dedi: “Dostlarım! Bu da mal kabilindendir, bunu da satınız.” Eşi, hanımına: “Bunca şeyi yüklenip geldikten sonra niye böyle yaptın?” deyince hanımı cevap verdi: “Sen dur bakalım, kendisinden gizlediğimiz şeyi araştıran, aleyhimize hüküm veren, bize bakıp düşünen ihtiyara benziyorsun.”

Abdülmelik b. Bahr beş bin dirhemi dostlarına keseler halinde yollar ve şöyle derdi: “Namazlarımda kardeşlerim için cenneti niyaz etmişimdir. Ama onlara malım hususunda cimrilik ediyorum, bu yakışmaz.”

Rivayet olunduğuna göre Eş’as b. Kays, Adîyy b. Hâtim’e hizmetçi göndererek birkaç tencere istetmişti. Bu tencereler haddizatında Adiyy’in babası Hâtim’e aitti. Adiyy tencerelerin içini tıka basa doldurdu, dostu Eş’as’a gönderdi ve şöyle dedi: “Biz boş tencereyi ödünç vermeyiz, dolu gitmelidir!”

Bozorgmihr der ki: “Cömerdce ikrâm ve samimi teşekkür kadar üstün bir fazilet yoktur. Bu vasıflara sahip olanın mülkü, güzel muamele sonucu doğan saygı insanların

kalplerinde kalıcıdır. Kim cömertlik vasfına bürünerek korunur, iyilik ederek kendini sağlama alırsa hedeflediği şeyleri mutlaka elde edecektir.”

Rivayet olunduğuna göre meşhur cömertlerden olan Abdullah b. Ebû Bekir yolculuğu esnasında korkunç bir susuzluğa yakalanıyor. Güzergâhı üzerinde bulunan evden su isteyince evin sahibi kadın kapının arkasında duruyor, sürahiyi uzatarak şöyle diyor: “Siz yaklaşın, hizmetçiniz varsa gelip alsın. Çünkü ben hizmetçisi uzun yıllar önce ölmüş bir Arap kadınıyım.” Abdullah suyu içiyor ve diyor ki: “Hey hizmetçi çocuk, bu kadına on bin dirhem ver!” Kadın: “Fesûbhanallah, be adam benimle alay mı ediyorsun?” deyince Abdullah: “Bak sen, çocuk sen verilenleri yirmi bin dirheme çıkar.” diyor. Kadın: “Allah’tan âfiyet istiyorum.” deyince Abdullah: “Otuz bine çıkar ikrâmımızı.” emrini veriyor. Kadın: “Oh be, yeter!” diyor. Kadına otuz bir dirhem veriliyor, akşam olmadan ard arda dünürler düzülüyor kadının evine.

Râvilerden biri anlatıyor: Adamın biri ziyaret amacıyla kapısını çalar. İçerdeki “Söyle bakalım ihtiyacın nedir?” deyince: “Dört yüz dirhem borcun var.” der gelen adam. Ev sahibi arkadaşını içeri alır, bir müddet sonra dışarı çıkarıp yolcu eder. Eve tekrar girdiğinde ağlamaklıdır. Hanımı merakla eğilip: “Sana cevap vermek zor geldi herhalde ki böyle ağlıyorsun, özür dileseydin ya!” Adam hanımının sözlerine şu karşılığı verir: “Ben niye ağlıyorum biliyor musun, nasıl oldu da muhtaç hale geldiğini anlayamadım ve evime gelmesine mecbur bıraktım onu!”

Eksem b. Sayfî diyor ki: “İyilik yapan düşmez. Düşse de sırt üstü düşer.”7

Hudayl diyor ki: “Bizim zamanımızda borcu iyilikten saymazlardı.”

Rivayet olunduğuna göre bir kadın Hıbbân b. Hilâl’e dostlarına vaaz verirken soruyor: “Size göre cömertlik nedir?” Hıbbân diyor ki: “Dağıtmaktır. Dostu kendine tercih

etmendir.” Kadın: “Peki dinde cömertlik nedir?” diye sorunca Hıbbân cevap veriyor: “Kendini yüce yaradanın rızası için fedâ ederek sadece O’na ibadet etmendir.” Kadın diyor ki: “Peki bu fedakârlıktan sonra ayrıca bir sevap bekliyor musunuz?” Oradakiler: “Evet, çünkü Allah Teâlâ bir iyiliğin karşılığının on katı olduğunu vadediyor, elbette bekliyoruz.” diyorlar. Bunun üzerine kadın şu cevabı veriyor: “Siz bir verip on aldıktan sonra cömertlik ettiğinizi nasıl savunabiliyorsunuz? Cömertlik Allah’a ibadet etmeniz hem de bu ibadetten lezzet alarak üzerine hiçbir mükâfat beklememenizdir. Allah Teâlâ’nın kalplerinizin gizli yanlarını bilip pazarlıkçı bir tavırla bir şeyler istediğinize şahit olmasından utanmıyor musunuz?”

Âbide kadınlardan biri irfan ehlinden bir zâta şöyle demiş: “Cömerdliğin sadece dinar ve dirhemle olduğunu mu sanıyorsun? Cömerdlik hiçbir şey ummadan canı Allah’a teslim edebilmektir.”

Ebû Bekir ed-Dekkak der ki: “Cömertlik malı olanın olmayana vermesi değil, hiçbir şeyi olmayanın olanlara vermesidir.” Şeyh Ebû Abdurrahman diyor ki: “Üstad Ebû Sehl es-Sa‘lûkî pek cömert idi. İnsanlara ikrâm ederken direkt eliyle vermezdi. Önce yere bırakır, ihtiyacı olan gelip malı oradan alırdı. Bu tavrını şöyle açıklardı: “Dünyalık şeyler öylesine önemsizdir ki onun hatırı için elimi başka birinin eli üstünden verme pozisyonu halinde görmek istemem!” Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Yukardaki el aşağıdaki elden hayırlıdır.”8

Ebû Abdurrahman bir gün evinin avlusunda abdest alırken, yanına gelen dilencinin isteklerine hemen cevap veremedi; fakat şöyle dedi: “Dur! İşini bitireyim.”. Adam bekledi, o da abdestini ve diğer ihtiyaçlarını giderdikten sonra, “Şu sarı madenî kabı al, satıp ihtiyacını giderirsin.” dedi. Dilenci uzaklaşınca etrafındakilere dönüp: “Buraya bir insan girdi, sarı bir kap alıp çıktı, herkes arkasından yürümüş; fakat ona yetişememişlerdir. O da arkasına dahi

bakmamıştır. Çünkü peşindekiler cömertliğinden ötürü onu kötülüyorlardı.”

Şu beyitlerde bu manâda söylenmiş olsa gerek:

“Elimi defalarca dünyalıkla doldurdum.
O halde kınayanlar malıma niçin tamah ederler?
Bana bir kere dahi zekât vacip olmamıştır,
Hiç cömert insana zekât vacip olur mu?”

İbn Mezîd adlı yönetici cömertliği ile tanınırdı. Saygı değer şairlerden biri onu medh edince şöyle demiştir: “Yanımda sana takdim edebileceğim miktarda bir şey yok; fakat beni kadıya şikâyet et. On bin dirhem borcum olduğunu söyle. Ben de bunu kabul edeyim, o beni hapseder. Ailem ve aşiretim beni zindanda bırakmaz, parayı sana verirler.” Şair böyle yaptı. İbn Mezid hapse girdi, akrabaları koştular, şaire on bir dirhem verip İbn Mezid’i hapisten kurtardılar.

Ziyad b. Cerir anlatıyor: “Talha b. Ubeydullah’ın bir sohbet meclisinde yüz bin dirhemi dağıttığını görürdüm. O aynı gün şalvarını eliyle dikerdi.”

İbnü’l Münkedir Âişe anamızın yanına geldiğinde şöyle dedi: “Ey mü’minlerin anası, fakirim!” Âişe (r.a) dedi ki: “Yanımda bir şey yok ama on bin dirhem olsaydı hepsini de sana verirdim.” İbnü’l Münkedir oradan çıktıktan sonra Halid b. Esyed tarafından on bin dirhem Âişe anamıza gönderildi, o da hiç beklemeden hepsini İbnü’l Münkedir’e gönderdi. İbnü’l Münkedir bu parayla ihtiyacını gidermiş bin dirheme de akıllı başlı bir cariyeyi kendine yâr etmişti. Bu temiz kalpli kadından üç evlat doğdu ki hepsi de Medine’nin en saygın şahsiyetlerinden, en meşhur âbidlerinden olmuştur. Bunlar; Muhammed, Ebû Bekir ve Amr’dırlar.9

Yahyâ b. Maîn anlatıyor: Cerîr b. Yezid, Muttalib’in evindeydi. Karşısına kendisinden bir şeyler isteyen zavallı bir adam çıkınca hizmetçisine dönerek: Cariyelerin yanına git, onlara şöyle de: “İçinizden elbisesini bırakmak isteyen varsa hemen göndersin!” Çocuk içeri girdi ve denileni yaptı.

Az sonra elleri elbiselerle dolu vaziyette geri dönmüştü. Cerir dilenciye dönerek, “Bunların hepsini alabilirsin.” dedi.

Asmaî anlatıyor: Çölde kanlı bir harp kopmuştu. Daha sonra Basra’ya sirâyet etti. İş çığırından çıktı, içinden çıkılmaz hale geldi. Sonunda sulh ile halledilmeye karar verilince halkın şehrin büyük camisinde toplanması için duyuru yapıldı. Ben henüz bir çocuktum. Dirar b. el-Ka‘kaa b. Hâzım’a haberci olarak gönderildim. O hâkim görevini yapacak bir daha karışıklık çıkmasın diye mazlumun hakkını zalimden alacak, ortalığı yatıştıracaktı. Görevimi yerine getirmek üzere Dirar b. el-Ka‘kaa’nın huzuruna çıktım. İzin verilir verilmez içeri gördiğimde onu bol bir elbise içinde süt veren keçisi için hurma çekirdeklerini öğütüp besin haline getirdiğini gördüm. Milletin toplandığını, kendisinden haber beklediğini söyledim. Durdu, keçisine elinde öğüttüklerini yedirdi. Sonra yanıbaşındaki küçük tası yıkadı ve şu emri verdi: “Cariye kadın, bize yiyeceğimizi getir.” Saygılı hizmetçi içeri girip bir miktar zeytinyağı ve hurmayla döndü. Dırar beni de yemeğe çağırdıysa da onunla beraber yemek yemekten tiksindiğim için oturmadım. Yemeğini bitirince evin ortasına yöneldi; orada bulunan çamuru temizledi; sonra hizmetçisinden su istedi; içti, fazlasıyla yüzünü yıkadı. “Allah’a hamdolsun Fırat’ın suyu, Basra’nın hurması, Şam’ın da zeytinyağıyla beni doyurmuştur. Bu nimetlerin şükrünü biz ne zaman edâ edebiliriz ki!” dedi. Sonra hizmetçisine “Cübbemi getir.” diye salık verdi. Aden kumaşından yapılmış ridasını az önceki bahsettiğimiz bol elbisenin üzerine giyindi. Ondan bu garip kıyafetinden ötürü iyice soğumuştum. O ise hiç aldırış etmiyordu. Mescide yöneldi, arkasından geliyordum. İki rekat namaz kıldı, kalktı kendisini bekleyen milletin huzuruna çıktı, çevresi birden ona hürmetlerini sunan insanlarla doldu. Oturdu, sorunları dinledi, kimin kime ne kadar diyeti ödenecek hepsini öğrendi ve diyet

miktarlarının yekününü kendi cebinden ödeyerek halkı birbiriyle barıştırıp evine döndü.

Behlül b. Râşid hapse girdiğinde hergün zindandaki dostlarına bir dinar veriyordu. Dışardaki arkadaşları böyle yapmaması gerektiğini ona bildirdiler. O esnada Hafs b. Ammar'a Süfyan-ı Sevrî'nin şu sözünü nakletti: "Sadıkın sıdkı kemâle erince o elindeki şeylerin sahibi olamaz, hepsini dağıtmalıdır." Bu cümleden sonra Behlül yere yıkıldı, Hafs'ın ellerini öptü ve şöyle dedi: "Allah (c.c) için soruyorum, sen hakikaten bu sözü Süfyan'dan işittin mi?" Hafs da cevap olarak yeminle Süfyan'dan bu sözü işittiğini belirtti.

Şair diyor ki:

"Ey kadın! Bırak beni malın efendisi olayım,
Mal benim efendim olmasın ki arkamdan övgüyle anasın.
Bana sapkın iken ölmüş bir cömert göster de
Senin dediğine gideyim, ebedi cimri olayım."

Abdullah b. Ebî Bekre oturduğu semtte komşularını memnun ederdi. Önce sağındaki kırk aileye, sonra solundaki kırk aileye, peşinden önündeki daha sonra da arkasındaki kırk aileye bağışta bulunur, hepsinin kurbanlıklarını bizzat kendisi alır, bayramlarda yeni giysiler gönderirdi. Onun her bayram yüz köle âzâd ettiği bilinirdi. Birgün on bin dinara bir cariye alıp âzâd etmek istedi. Aynı zamanda cariyenin bindiği atı da istiyordu. Köle satıcısı "Bu benim atımdır." deyince "Tamam onu da alıyorum, kadıncağızı onun üstüne bindir ve evine gönder." cevabını verdi.

Abdullah b. Zührî diyor ki:

"Ve bir sitemkâr kadın ki bana bela isabet etmesinden korkar.
Sabah akşam durmadan bana söver sayar.
Der ki; sen helâk olursan biz helâk oluruz.
Oysa inanıldığı gibi kulların tüm rızkları Allah tarafındandır.
Ben gücüm yetse ebedî olmayı isterim elbet,
Ama acı duymadan ölmek de benim için ebedîlik gibidir."

Rivayet olunduğuna göre bedevînin biri, Ali b. Ebî Tâlib'in yanına geliyor ve şöyle diyor: Ey mü'minlerin emîri! Benim sana ihtiyacım var ama utandığım için söyleyemiyorum!

Bedevi bu sözlerinden sonra yere bir şeyler çiziktirdi. “Ben fakirim” yazısını yazmıştı. Ali bu yazıyı okuduktan sonra Kamber’e dönerek: “Bu adamı benim elbisemle giydir.” emrini verdi. Bedevîye Hz. Ali (r.a)nin hilyesini giydirdiler. Adamcağız şu beyitleri okudu:

“Bana güzellikleri ebedî kalacak bir elbise giydirdin.
Ben de sana övgüden ve hayır duadan bir elbise giydireceğim.
Övgü ve hayır dua elbetteki kime yapılıyorsa onu ebedîleştirir,
Tıpkı yağmur gibi ki damlaları can verir dağlara, ovalara.
Sen hayır duaya ermişsen en güzel ödüle erdin.
Bu eriştiğinin yerine başka bir şey isteme.
Sakın ha! Başladığın bu güzel iş hususunda cimrileşme,
Herkes ne yaptıysa onun karşılığını bulacaktır.”

Hz. Ali bedevînin bu beyitleri üzerine; “Bu adama yüz dinar verin.” dedi. Verdiler. Adam arkasını dönüp gidince Kamber, “Ey mü’minlerin emîri! Bu parayı Müslümanlar arasında dağıtsaydın onların ahvâlini düzeltirdin, iyi olurdu.” dedi. Ali, “Tamam ey Kamber! Ben Resûlullah’ın (s.a.v) şöyle dediğini işittim: Teşekkür ve nimeti sizi hayır dua ile ananlara veriniz! Onlara aittir. Size bir kavmin en iyisi geldiği zaman siz de ona iyilik yapınız.”10

Mutarrif b. eş-Şıhhîr diyor ki: “İçinizden biri benden bir şey isterse küçük bir kâğıda yazsın. Ben bir şey isteyenin suratında ihtiyaç zilletini görmekten hoşlanmam.”

Kadı Ebu’l Velîd el-Bâcî’ye şu beyitler okunduğunda ben de orada dinliyordum:

“Ve öyle bir nefis ki cimriliği emrediyorsa ben ona geri dur derim,
Yaşadığım sürece benden bir yol yoktur ona.
İnsanların cömertlere dost olduğunu görüyorum.
Ama dünyada, hiç cimrinin hakiki dostu olduğunu görmüyorum.
Biliyorum ki eli sıkılık cimriyi rezil eder,
Bana cimri denmesin diye öylece nefsimi yükseltiyorum.
Bir bilsen delikanlıya yakışan en güzel hal nedir?
Bir hayra erişince hemen onu vermektir.”

Urve b. el-Verd de şu beyitleri okumuştur:

“Ben afiyet içinde biriyim. Kabım ortaktır,
Sen de sağlıklı afiyetli birisin. Oysa kabın tek.
Zayıf olduğum için bana gülüyorsun değil mi?
Biliyorsun ki cismim haktan ötürü zayıftır, hakkı kollamak zordur.
Ben çabamı ve bedenimi birçok bedene taksim ediyorum,

Soğuk halde tertemiz suyu çorba ediniyorum.”*11*

Hâtem-i Tâî’nin annesi şu beyitleri söylemiştir:

“Hayatıma yemin olsun, beni bir kere dahi ısıramadı açlık.
Söz verdim hiçbir zaman açı geri çevirmeyeceğim diye.
Söyleyin şu sitemkâra beni affetsin şimdi,
Affetmeye gücü yetmezse parmaklarını ısırsın yesin.
Siz bende sadece huyumu görüyorsunuz,
Ey Ademoğlu nasıl terk edeyim huylarımı!”

Başka bir şair şöyle der:

“Kirletmemek için kendimi namusumu korurum, İnsanlara gösterip böbürlendikten sonra Allah bereket bırakmaz malda.
Kurnazlık ederim dünya malına, ihtiyacım varsa toplarım, İhtiyacım olsa da insanlara göstermek için başvurmam yollara.”

Rivayet olunduğuna göre bir adam, Hasan b. Ali’ye geliyor, ihtiyacı olduğunu söyleyip bir şeyler istiyor. Hasan Efendimiz adamcağıza elli bin dirhem, beş bin dinar veriyor ve şöyle diyor: “Bana bir hamal getir, bu malları sana taşısın”. Adam hamal getirince Hasan (r.a) hamala Tayrasan kumaşından yapılmış bir giysi veriyor ve şöyle diyor: “Parayı taşıyan hamalın kirası da benden olsun.”

Rivayet olunduğuna göre, Leys b. Sâ’d’ın yanına gelen bir kadın küçük bir tabak içinde bal istiyor. Leys kadına petekle veriyor. Niçin böyle yaptığı sorulunca şöyle diyor: “O benden ihtiyacı kadar istedi. Biz ise ona elimizdeki nimet miktarınca verdik.”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri, Abdullah b. Amir b. Küreyz’e misafir oluyor. Gitmek isteyince Abdullah’ın hiçbir hizmetçisi adamla ilgilenmiyor. Bu ilgisizlik karşısında niye böyle davranıldığını sorunca Abdullah şu cevabı veriyor: “Hizmetçiler, bizden göçenlerle ilgilenmez.”

Mütenebbî de bu anlamda şu dizeleri söylemiştir:

“Bir kavmin yanından göçersen ey dost!
Eğer güçleri yetiyorsa seni göçürmeyip daha da misafir etmeye,
Sen değil onlardır, yolcu ve göçmen olan.”

Bazı hikmet erbâbı şöyle demiş: Güzel huyların hepsinin temeli cömertlik, verme hissidir. Cömertliğin aslı nefsi haramlardan uzak tutmak, insanın sahip olduğu şeyleri umûmî-husûsî, yakın-uzak herkese dağıtabilmesidir. Hayrın tüm kolları ve şubeleri cömertliğin şubeleri içindedir.

Rivayet olunduğuna göre, Behlül b. Râşid (r.a)'in yanında bir miktar yiyecek vardı. Fiyatlar pahalanınca elindeki zahirenin eski fiyattan satılmasını emretti. Daha sonra yarım ölçek hububat satın alınmasını istedi. Ona niçin böyle yapıldığı soruldu. Önce satmış, daha sonra satın almıştı. Şu cevabı verdi: "İnsanlar sevindiği zaman sevinmek, üzüldükleri zaman da üzülmek istiyorum, bu yüzden böyle yaptım."12

1. Ortak yan cömertlik ve vericiliktir. Kerem: Yücelik, asalet, üstünlük anlamına da gelir. Cûd: Cengaverlik ve cömertlik demektir. Sehâ: Elindekini verebilen demektir. İsâr: Kardeşini kendine tercih eden, kardeşi için yokluğa katlanabilen kimselerin sıfatıdır.
2. Haşr, 9.
3. Bkz; Üsdü'l-Gâbe Fi Marifeti's-Sahâbe c. 1, s. 421. (L.B.)
4. Hadisin kaynağı: Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 40.
5. Haşr, 9.
6. Talhatü't-Talhât terkib olarak Talhaların Talhası demektir.
7. Bu Türkçemizdeki 'dört ayak üzerine düşmek' tabirinin karşılığıdır.
8. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Vesâyâ, Bâb no: 9.
Dârimî, *Sünen*, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 28.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'z-Zühd, Bâb no: 32.
Neseî, *Sünen*, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 5.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 67.

9. Muhammed b. Münkedir, Ebû Bekir b. Münkedir, Amr b. Münkedir. Bu zatların menkıbeleri tasavvufî kitaplarda bolca anlatılmaktadır. Hilyetu'l Evliyâ'da da bu zâtlardan bahsedilir.
10. Hadisin kaynağı: Birinci cümleyi bulamadım. İkinci cümle olan "... Size bir kavmin..." bölümü çeşitli zayıf rivayetlerle aktarılmış, meçhul senedlerle gelmiş ise de Aclunî, nakil yollarının çokluğu nedeniyle hadisin güçlendiğini söyler. Bkz; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, s. 76.
11. Bedenimi birçokları arasında paylaştırıyorum, kazandığımı pek çok insana vererek kendimi yoruyorum, demektir.
12. Bkz; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Buğrahan'ın methiyle alâkalı cömertlikten dem vuran beyitler s. 19. Ayrıca cömertlikle alâkalı bölümler için bkz; s. 412-425 arası. Burada doğruluk, samimiyet ve benzeri güzel huylar anlatılıyor. Ayrıca iyilik etmenin faydalarına dair bkz; 28-31.

Bunların dışında bkz; es-Seâlibî, *Âdâbü'l-Mülûk*, s. 97.

31

CİMRİLİK VE TAMAHKÂRLIĞA DAİR

Şuhh, Arap dilinde cimrilik ve fazladan olanı vermemek demektir. Resûlullah (s.a.v) şöyle dua ederdi: “Allah’ım, kendimin düşeceği cimrilikten ve yine kendimin saçıp savurmasından sana sığınırım.”1 Cabir’den gelen bir rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Başkalarının malına göz dikerek cimri olmaktan kaçınınız. Çünkü bu hal sizden öncekileri helâk etti, birbirlerinin kanlarını dökmeye ve namuslarını çiğnemeye sevk etti.”2 Şuhh ile buhl arasını ayıranlar şöyle demişlerdir: Şuhh huyu buhl (cimrilik)den daha kötüdür. Çünkü cimrilik genellikle insanın kendisi için harcıyacağı şeyi elinde tutması anlamında kullanılır.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Allah’ın bol nimetinden verdiklerinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onların kötülüğünedir. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah işlediklerinizden haberdardır!”3 Başka bir âyette şöyle buyuruyor: “İşte sizler, Allah yolunda sarf etmeye çağrılanlarsınız. Kiminiz cimrilik yapıyor; ama cimrilik yapan bilsin ki, ancak kendine karşı cimrilik yapmış olur. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirirseniz sizi ortadan kaldırır, sizin gibi olmayacak bir milleti yerinize getirir.”4 Bir âyette de şöyle buyuruyor: “Allah içinizden sizi alıkoyanları, ve Allah’ın yardımını kıskanarak kardeşlerine (bize gelin zorlanmadıkça savaşa gitmeyin) diyenleri bilir. Kalplerine korku gelince ölüm baygınlığı geçiren kimse gibi gözleri dönerek, ey Muhammed sana baktıklarını görürsün. Korkuları gidince iyiliğinize olanı çekemeyip sivri dilleriyle sizi incitirler. Bunlar inanmamışlardır. Allah bu sebeple işlerini boşa çıkarmıştır. Bu Allah için kolaydır.”5 Rab Teâlâ bir başka

âyette şöyle buyuruyor: “Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.”6

Şuhh, aslında kuruluk ve katılık demek olup engel olmak, vermeyiş, geri çekiş temeli üzerine kurulmuştur. Bu huyun tecellisi malda ve bedenle ilgili tüm menfaatlerde gözükebilir. İbn Ömer diyor ki: “Şuhh, insanın malını vermesi değlidir sadece. Aslında şuhh, kişinin başkasına ait mala da tamah etmesidir.” Bu yüzden İbnü’l Mübarek şöyle diyor: “İnsanın hemcinslerinin elindekine karşı tamahkâr olmaması, gözünün tok olması; ona buna dağıtıp yine de tamah etmesinden daha iyidir.”

Bir adam İbn Mes’ud’a dedi ki: Allah Teâlâ’nın şu âyetini dinledikten sonra helak olmaktan korkuyorum doğrusu: “Kim nefsinin tamahkârlığından korunabiliyorsa işte hakikaten kurtulanlar onlardır.”7 Ben de cimri, tamahkâr bir insanım. Elimden hiçbir şey çıkmıyor, başkasına veremiyorum. İbn Mes’ud adama şöyle dedi: “Allah Teâlâ’nın bahsettiği cimrilik senin şu anda tarif ettiğin şey değildir. Gerçekten burada zikredilen şuhh senin kardeşinin malına tamah etmen, onu gasbetmen demektir. Fakat demin söylediğin kendindeki huy da cimriliktir. Cimrilik ne kötü şeydir!”

Görüldüğü gibi İbn Mes’ud cimrilik anlamına gelen buhl ile daha kötü bir özelliğe sahip şuhh arasında ayırım yapmıştır.

İbn Abbas diyor ki: “Şuhh vasfına sahip kişi, tamamen kendi zevklerine uyar ve imanı kabul etmez.”8 Tâvus diyor ki: “Şuhh, kişinin insanların elinde bulunan mala karşı tamahkâr olması demektir. Cimrilik ise sahip olduğu malı başkasına vermek istememesi demektir.”

Enes’den rivayet olunduğuna göre Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Zekâtını eda eden, misafiri doyuran ve musibet anında elindekini verebilen kişi şuhh vasfından uzaktır.”9

İbn Zeyd diyor ki: “Kim Allah’ın yasakladığı şeye el atmaz, şuhh gibi kötü bir şeye kapılmayarak Allah’ın emrettiği şeyleri yasaklamaz ise o nefsinin tamahkârlığından kurtulmuş demektir.”

Ebu’l Heyâc el-Esedî diyor ki: Tavaf esnasında bir adam gördüm, şöyle dua ediyordu: “Allah’ım, beni nefsimin tamahkârlığından koru!” Bu cümleden başka bir dua etmiyordu. Ona yaklaştım ve sebebini sordum. Şu cevabı verdi: “Ben nefsimin tamahkârlığından kurtulabilirsem çalmam, çırpmam, zina etmem, hiçbir kötülük yapmam zaten!” Daha sonra baktım ki bu adam Abdurrahman b. Avf’tı.

Ey dost! Bilmelisin ki cimrilik insanın Allahü Teâlâ hakkında suizan etmesinden doğar. Kişi zanneder ki Allahü Teâlâ söz verdiği şeyleri yapmayacak, mükâfatı vermeyecek. Bu inanç Allah’ın tekeffül ettiği şeyleri tasdik etme hususunda insanı gevşetir, sağlam inancını zedeler. Kul ile Rab arasında ve diğer insanlar ile kişi arasındaki birçok güzel tavsiyenin yok olmasına yol açar. Artık kişi insanlara yardım etmez, onları uyaramaz hale gelir.

Kisra dostlarına şöyle demiş: “İnsanoğluna en çok zarar veren şey nedir?” Onlar demişler ki: “Fakirliktir!” Kisra: “Başkasının malına tamah edilerek sürdürülen cimrilik fakirlikten daha kötüdür. Çünkü fakir insan ihtiyacını bulunca rahatlar, genişler. Oysa şuhh vasfına sahip kişi kesinlikle huzuru bulamaz, hiçbir zaman ihtiyaçları doymaz”.

İmam Şafiî San‘a’dan Mekke’ye dönerken cebinde on bin dinar taşıyordu. Ona dediler ki: “Bununla iyi bir arazi satın alabilirsin.” İmam Şafiî Mekke dışında bir bölgeye çadır kurdu ve tüm dinarlarını döküp saçtı. Yanına gelen herkese bir avuç veriyordu. Öğle olduğunda ayağa kalktı, önündeki bezi de silkeledi, hiçbir şey kalmamıştı. İmamın vefatı yaklaştığında şöyle demiştir: “Bana falanca adamı çağırın, yıkasın beni.” Adam ortalarda yoktu. Daha sonra oraya

geldiğinde imamın tavsiyesini söylediler. İmam, adamın huzuruna çıkarken borcu olup olmadığına dair bir de kâğıt getirmesini rica etti. Baktılar ki yetmiş bin dirhem borç var adamın sırtında. İmam hepsini temizledi ve şöyle dedi: “Bu da benim seni yıkayışım olsun.”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri, Abdullah b. Abbas’a eziyet vermek ister. Şehrin saygın kimselerinin yanına varır ve şöyle der: “İbn Abbas sizi yemeğe davet ediyor.” Herkes İbn Abbas’ın evine doluşur. İbn Abbas şaşırmıştır. “Hay Allah bu nedir?” deyince birisinin onları evine davet ettiğini öğrenir. Hemen hazırlıklara girişir, tam vaktinde meyveleri aldırır. Ekmek yaptırır, yemek pişirir, durumu bir güzel idare eder. Misafirler çıktığında arkadaşlarına ve ev hizmetkârlarına şöyle der: “Hergün böyle bir şansa sahip miyiz?” Onlar: “Evet” deyince İbn Abbas şu mukabeleyi yapar: “Öyleyse hergün yanınızda misafir olsun, yemek yesin bu dostlar.”

Kemâl ve güzellik makamındaki huyların temeli belki de sabırdır. Önümüzdeki bâbda bu güzel huyu açıklayacağız.10

1. Hadisin kaynağı: Benzerleri için bkz;
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 256.
Neseî, *Sünen*, Kitâbu’l-Vesaya, Bâb no: 12.
Neseî, *Sünen*, Kitabü’l-İstiâze, Bâb no: 27.
2. Hadisin kaynağı:
Müslim, *Sahîh*, Kitabü’l-Birr, Hadis no: 56.
Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 160, 191, 195 ve c. 3, s. 323.
3. Âl-i İmrân, 180.
4. Muhammed, 38.
5. Ahzab, 18, 19. Burada da şuhh kelimesi esihhaten kalıbında kullanılmış. İncitmek ,kıskanmak anlamlarına gelmiştir.
6. Haşr, 9.
7. Haşr, 9.
8. Buradaki kelime ‘hevâ’dır. Hevâ, zevk-i selim değil, kendi görüşünde müstebit olmak, kötüye saplanıp kalmak, haram arzuya esir olmak demektir.
9. Hadisin kaynağı: Benzerleri için bkz; Ebû Dâvûd, Sünen, Kitâbu’z-Zekât, Bâb no: 46.
10. Bkz; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 323, 324 ve 328, 330.

SABRA DAİR

Sabır tüm güzel huyların en önünde yer alır, dizgindir. Tüm erdemlerin, zaferin ve ganimetin sebebi sabırdır. Hayra ve kerâmete sabırla erişilir. Rab Teâlâ buyuruyor ki: “Sabretmeleri sebebiyle Rabbi’nin en güzel kelimesi İsrailoğulları üzerine tamam oldu.”1 Başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.”2Allahü Teâlâ dinle alâkalı tüm vazife ve ibadetlerin karşılığında malum bir mükâfattan bahsetmiştir, ama sabır başka. Çünkü sabrın karşılığı hesapsızdır. Şöyle buyuruyor: “Sabretmelerine karşılık onlar arasında emrimizle hidayete erdiren önderler çıkardık.”3 Bu ayetin dünyadan bahsettiği söylenmiştir. İbn Uyeyne ise şöyle der: “Onlar işin başını sıkı tutunca Allah tarafından önder kılındılar.”

Rab Teâlâ başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Biz biliyoruz onların söylediklerinden ötürü senin göğsünün sıkıştığını.”4 Bunu Peygamber’ine söylemiştir. Başka bir ayette şöyle buyuruyor: “Elbette biliyoruz ki onların söyledikleri seni üzecek, ötekiler seni yalanlamıyor ama zalimler Allah’ın âyetlerini inkâr ederler.”5 Bir de şöyle buyurmaktadır: “Sizden önce kitap verilenlerden (ağır) sözler işiteceksiniz. Allah’a şirk koşanlardan da büyük ezâ göreceksiniz.”6 Bu âyetlerden sonra Allahü Teâlâ kullarına sabrı hatırlatmış, eziyet olsa dahi direnç göstermelerini tavsiye etmiştir. Şöyle buyuruyor: “Eğer sabreder ve sakınırlarsa muhakkak ki bu zor işlerdendir.”7

Sabır nedir? Sabır; nefsin, emirleri ve güzel huyları tutması, nehiylerden ve günahlardan kaçınması demektir.”8 Görmez misin? Cennet ehli çağrılırken; Allahü Teâlâ’ya itaat edip, O’nun günahlarından kaçınmada sabrettiğiniz, çaba harcadığınız için selâm olsun size, diye çağrılacaklardır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Sabah akşam Rabb’ini anan, O’na dua edenlerle beraber tut kendini.”9 Buradaki onlarla sabretmek, kendini onların safında hissetmek, onlarla beraber olmak demektir.

Allahü Teâlâ’nın kulu muvaffak etmesine ve mes’ud kılmasına dair bir alâmet de zor zamanlarda sabretme huyuna sahip olmak, düşkünlere yumuşak muamele edebilmektir. Rivayet olunduğuna göre Rabb’imiz, Dâvûd (a.s)’a şöyle vahyetmiş: “Kim bizim prensiplerimiz üzerine sebat ederse elbette ki bize ulaşacaktır.”

Süfyan b. Uyeyne diyor ki: “Bize söylendiğine göre her şeyin bir meyvası vardır. Sabrın meyvası zaferdir.” Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey iman edenler! Sabredin, cihada hazır bulunun, Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya erişebilesiniz.”10

Görüldüğü gibi Rabb’imiz başarıya erişme ve kurtuluşu sabra, takvaya bağlıyor. Yani Allah’ın farz kıldığı şeylerde sebat edin ve düşmanınıza karşı yanyana birbirinize destek olarak direniniz ki zafere erişesiniz. Buradaki murâbete kelimesinde iki görüş vardır: Birincisi, cihada hazır olun anlamına gelen murâbete demek olur. İkincisi şudur: Namazı bekleme hususunda istekli olun. İkinci yorum Ebû Hureyre’den gelen şu hadisle desteklenmiştir: Resûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: “Size Allah’ın onun sebebiyle hataları örteceği ve dereceleri yükselteceği bir şey göstereyim mi?” Sahabe: “Tabiî yâ Rasûlallah!” deyince Allah elçisi şöyle buyurdu: ‘Can sıkan bir hal olduğunda abdest almak, mescitlere doğru atılan adımların çokluğu ve bir namazı kıldıktan sonra öteki namazı iple çekmek, istekle beklemek. İşte ribat, murâbata budur.”

Hasan el-Basrî “Rabb’i, İbrahim’i kelimelerle imtihan ettiğinde İbrahim bunları tamamlamıştı.”11 âyetinin tefsirinde şöyle diyor: “Rab Teâlâ İbrahim (a.s)’i yıldızlarla sınadı. O sabretti. Ayla sınadı yine sabretti, oğlunun kesilmesiyle sınadı yine sabretti.”12

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: “Ey iman edenler! Sabırla ve namazla yardım isteyiniz. Allah elbette sabredenlerle bebaberdir.”13

Rasûlullah (s.a.v) Ensâra şöyle buyurmuştur: “Benim nezdimde bir hayır ve menfaat varsa kesinlikle onu sizden saklayıp men etmem! Kim affı tercih ederse, Allah da onu affedecektir. Kim kullara muhtaç olmadığını anlarsa, Allah da onu hiç kimseye muhtaç etmeyecek, ona yetecektir. Kim direnir ve göğüs gererse, ona sabrını ve tesellisini Allah verecektir. Hiçbir hediye ve mükâfat sabırdan daha geniş ve hayırlı değildir.”14

İbn Mes’ud anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v) bazı malların taksimini yaptı. Ensârdan biri, “Allah’a yemin olsun ki taksim, rızâ-ı ilâhînin amaç edinilmediği bir taksimdir.” dedi. Bu haberi Rasûlullah’a duyurdum. Allah elçisi birden sıkıldı, yüzü değişti, kızdı. Keşke söylemeseydim diye içimden geçirdim. Sonra şöyle dedi: “Mûsâ”ya bundan daha büyük eziyetler yapılmıştı da sabretmişti.”15

Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.v), bir kabrin başında ağlayan yalnız kadının yanından geçiyordu. Ona şöyle dedi: “Allah’a karşı müttaki ol ve sabret.” Kadın: “Bırak beni, git başımdan, sen benim başıma gelen felaketleri yaşamadın ki!” Rasûlullah (s.a.v) dönüp gidince, kadına: “Bu adam Allah elçisiydi.” denildi. Kadın Rasûlullah’ın (s.a.v) yanına geldi, onu bilmediğinden ötürü böyle söylediğini belirterek özür diledi ve “Sabredeceğim.”’ dedi. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Sabır ilk karşılaşma anındadır.”16 Bu hadis iki türlü yorumlanabilir. Âlim Tâsî şöyle der: “Hadis’in manâsı şudur ki, övgüye lâyık sabır, musibetin indiği ilk anda kulun gösterdiği sabırdır. Oysa sen bezginlik ve ümitsizliğinden ötürü bu fırsatı kaçırmışsın.” El-Kâbîsî ise şu yorumu yapıyor: “Hadis’in anlamı şudur ki, ilk rastlaşma denmesi Rasûl’ün kadına sabrı tasviye ettiği ilk zamandır. Rasûl (s.a.v) unutkanlık, hüznün çokluğu ve

kendinden geçme gibi sebeplerden ötürü sabır vasfını kaçıranlara ders olsun diye bu sözü söylemiştir.”

Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.v)’e imanın ne olduğu soruldu. O şu cevabı verdi: “İman, sabır ve müsamahadır.”17

Hikmetli sözlerdendir. Şöyle anlatılır: Sağlık, ben Mağrib toprağında olacağım demiş. Açlık, senle beraberim demiş. İman, ben Hicaz bölgesinde olacağım deyince, sabır, ben de seninle bareberim demiş. Mülk, ben Irak toprağında olacağım deyince, ölüm ve anarşi ben de seninle beraberim, deyivermiş.18

Ey dost! Acele kötü bir çatlaktır. Buna sebep olan akıl azlığıdır. Bu çatlaktan daha kötüsü ise güçlü olduğu halde kişinin işini savsaklamasıdır. Buna örnek olarak ateş üzerindeki tencereyi gösterebiliriz, eğer suyu azsa kaynar, ama çoksa hemen kaynamaz, dolayısıyla hem ateşten hem de zamandan israfa yol açar.

Câvidân-ı Hırad kitabında şöyle geçmektedir: Dinleyenin konuşana yalancı demesi doğru değildir. Ama üç yer hariç. Bu durumlarda konuşan doğru konuşmaz: Biri kalkıp cahilin en kötü musibetlere dahi sabrettiğini söylüyorsa, akıllının kendisine iyi davranana buğzettiğini söylüyorsa, kaynananın gelinini çok sevdiğini söylüyorsa. *Câ*vidân-ı Hırad İranlıların yazdığı benzersiz bir kitaptır.19

FASIL

Ey dost! Bilmelisin ki sabır kısım kısımdır; kulun kendi kazancı olan bir şeye sabretmesi, yani kendi yapıp ettiği, kendi başına açtığı şeylerden ötürü sabretmesi demektir. Kendi yapıp ettiği olmayan şeylere sabretmesi de ikinci kısımdır. Kendi kesbinden, yaptığı işlerden ötürü sabır iki kısımdır: Allah’ın emrettiği şeyler de sebatkâr ve kararlı olmak, Allah’ın nehyettiği şeylere karşı dirençli ve sabırlı olmak. İnsanın kendi kesbi, yapıp edişi ile ilgili olmayan kendi istemi dışında cereyan eden olaylara sabretmesine

gelince; insanın Allah tarafından verilen bir hüküm sonucu, kaderi neticesi karşılaştığı zorluğa sabretmesi demektir.

Başka bir gözlemle de sabır, dört kısma ayrılır:

1. En önemlisi, Allah'ın emrettiği şeyleri yapabilme, nehyettiği şeylerden de kaçınabilme hususundaki kararlılık.
2. Kaçırılan bir fırsat ya da başa gelen musibetten ötürü ah vah etmeyip dirençli olmak.
3. Beklenen bir korkulu ya da sevinçli haber hususunda temkinli, soğukkanlı ve sabırlı olabilmek.
4. Başa gelen sıkıntılı bir hal ya da korkunç bir musibette sabretmek.

Zikrettiğimiz dört konuda da sabredebilmek tüm milletlerin; mü'min ya da kâfir olsun, tüm ümmetlerin geleneğinde ve lisanında övülmüştür. Eksem b. Sayfî diyor ki: "Sabreden zafer bulur, amacına erişir." Ali b. Ebi Tâlib diyor ki: "Sabır çökmeyen sağlam bir çadırdır. Kanâat, kırılmayan kılıçtır." Ardeşir diyor ki: "Sabır direktir."20

Rasûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: "Sabır, nûrdur. Ancak sabırla kurtuluş umud edilir."21 Başka bir rivayette şöyle buyurur: "Sabır zorluklardan kurtuluş, zamanın felaketlerine karşı yardım ve dirençtir."22

İbn Abbas diyor ki: "En güzel azık, zor zamanlarda sabır vasfına sahip olmaktır." Yazıcı Abdülhamit der ki: Ömer b. el-Hattab'ın şu sözünden daha hayrete şâyân bir şey işitmedim: "Eğer şükür ve sabır iki binek olsaydı, hangisine bineceğim diye hiç aldırmazdım (ikisi de güzeldir.)"

Hikmet erbâbından biri şöyle demiş: İnsan ancak sabırla kendini üzen, hoşuna gitmeyen engelleri aşarak zafere erişebilir. İbnü'l Mukaffa Yetime isimli kitabında şöyle der: "Sabır iki türlüdür; âdi ve alçak kimseler aslında beden olarak en sabırlı insanlardır. Ama ince ruhlu kerîm kişiler ise can olarak en dirençli kimselerdir. Sahibine övgü getiren asıl sabır, bedenin sıkıntıya ve zulme dayanması değildir,

bunu eşekler de becerir. Bilakis nefsi yenebilmek, mes’uliyet gerektiren zor işleri kaldırabilmek, savaşta cesur ve mangal yürekli olabilmektir.”

Hikmetli sözlerdendir: “Kim ebedîleşmek istiyorsa, musibetlere karşı sabırlı bir gönülle çıksın.” Bozorgmihr diyor ki: “Belaları atlatmada sabır gibi bir dost; hasedcileri çatlatmada güzel giyim ve koku gibi bir yol; saygınlık sahibi olmada mizahtan uzak durmak gibi bir yöntem; insanların nefretini çekmede kibir gibi bir huy ve mürüvvet vasfını yok etmede, ciddi olunması gereken bir zamanda saçmalayıp işi şakaya vurmak kadar etkili bir yanlış hareket bilmiyorum.”

Sabrın birinci kısmı olan, Allahü Teâlâ’nın emrettiğine sarılma, nehyettiğinden kaçınma hususundaki kararlılığına gelince; ancak bu sabır sayesinde farzların Sahîh bir şekilde edası, sünnetlerin mükemmel bir şekilde yerine getirilişi mümkündür. Allah Teâlâ’nın şu âyette bahsettiği sabır birinci kısımdır: “Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız olarak verilecek.”23

Ali b. Ebî Tâlib (r.a) şöyle buyuruyor: “İman için sabrın gerekliliği beden için başın gerekliliği gibidir.” Cüneyd şöyle der: “Dünyadan Allah’ı seyrediş mü’min için kolaydır; ama Allah rızası için halkı terk ediş hakikaten zordur, nefisten Allah’a doğru seyrediş çok çok zordur. Allah’la beraber olmak hususunda sabır ise en zor olandır.” Cüneyd’e sabrın ne olduğu soruldu, şu cevabı verdi: “Hiç yüzünü ekşitmeden acıyı içebilmek.”

Habib b. Ebî Habib şu âyeti okuyunca ağlardı: “Ey Eyyûb! Eline bir demet sap alıp onunla vur, yeminini bozma demiştik. Doğrusu biz onu sabırlı bulmuştuk, ne iyi kuldu. Daima Allah’a yönelirdi.”24 Sonra şöyle derdi: “Ne güzel, hem ihsana nail oluyor, hem de üzülüyor.”

Havvâs diyor ki: “Sabır, Kitap ve Sünnetin hükümlerine sebat etmek, elden bırakmamaktır bu prensipleri.” Abdülvahib b. Zeyd diyor ki: “Kim Allah’a itaat etme hususunda sabırlı olacağım diye içinden geçirirse, Rab

Teâlâ ona direnç verir, ona yardımcı olur. Kim Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak olacağım derse, onun yardımcısı Allah'tır. Rabbimiz onu haramlardan koruyacaktır."

Ömer b. Abdülaziz, Kasım b. Muhammed'e "Bana öğüt ver!" deyince Kasım şöyle dedi: "Sabredilecek yerde sabretmeni tavsiye ediyorum." Hasan el-Basrî diyor ki: "Sabır iki kısımdır: Başa gelen musibete sabretmek, Allahü Teâlâ'nın nehyettiği şeylere karşı nefsi alıkoyabilmek ki bu en güzel olandır." Sabır, korku ve ümit açısından da birbirinden ayrılır, insan bir şeyden korkuyorsa ondan kaçmaya çalışmalı, bu hususta azimkâr olmalıdır. Çünkü zararından endişe etmekte, bu yüzden ona yaklaşmamak için direnç göstermektedir. İşte bu sabırdır. Ümitle ilgili sabıra gelince, insan bir şeyi arzuluyorsa onu talep etmek için kararlı olmalı, sebat göstermelidir ki zafere erişsin, bu da sabırdır.

Sabrın ikinci kısmına gelince ki, bu elden kaçan bir fırsattan ötürü ah vah etmemek, ya da bir musibetten ötürü vakitleri hüzün dolu geçmekle ilgilidir. Kişi Allah'a, O'ndan gelen hükme itaat ederek sabrederse gönlü huzura erişir, sevap da kazanır. Ama sabredemez, kendinden geçer ve isyan ederse hem derdi artacak hem de günaha girecektir. Ali b. Ebî Tâlib, Eş'as b. Kays'a şöyle dedi: "Eğer sabredersen kalem senin için hayır yazacak, sen sevap kazanacaksın. Yok bezginliğe düşer ye'sini ifade edersen kalem senin için günah yazacak, vebal altında kalacaksın."

Ebû Temmam bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

"Ali teselli hususunda Eş'as'a öğüt verdi.
Ümitsizliğin getireceği vebalden sakındırarak şöyle dedi:
Başa gelen imtihana sabredip teselli bulur ve derece mi kazanırsın,
Yoksa şikâyetçi olup hep zırlar mısın?
Hem dayanıklı hem de hüzne elverişli erkekler olarak yaratıldık.
Oysa bugünler ağlayış ve matem günüydü."

Ömer İbnü'l Hattab bir adama şöyle demiştir: "Eğer sabredersen Allah'ın hükmü yerine gelir, hem de sen sevap

kazanmış olursun. Fakat bezginliğe düşersen yine Allah'ın hükmü yerini bulacaktır; fakat sen günah kazanacaksın."

Hasan el-Basrî diyor ki: "Allah'a yemin olsun ki bize ümitsiz ve bezgin olmamız emredilse bu yükü kaldıramazdık. Hamd olsun o Allah'a ki bizi nehyetse dahi yapmaktan geri duramayacağımız şeyden ötürü mükâfatlandırıyor." Hikmet erbâbı bu yoruma uygun olarak şöyle demiştir: "Bezginlik ve ümitsizlik sabırdan daha yorucu, daha çetrefillidir; zira bezginlikte hem günah hem yorgunluk vardır. Oysa sabırda ecir ve gönül huzuru var."

Sabır ve bezginlik sûret sahibi olsalardı, sabır bezginlikten daha güzel görünümlü olurdu. Bezginlik ise çirkin ve kötü huylu birinin izlenimini bırakırdı. Yine hikmet erbâbından biri şöyle demiştir: "İnsanlara ümitsiz ve bezgin olun diye emredilseydi onlar hemen sabra sığınırlardı."

Şebib b. Şeybe, Mehdî'ye şöyle dedi: "Sabretmekte en haklı olduğun haller başından defetmeye gücünün yetmeyeceği durumlardır."

Şu dizeler çokça söylenir:

"Başına bir musibet geldiğinde hemen sabret,
Zira sabırsız felaketzedenin musibeti en büyüktür."

Bir diğeri şöyle diyor:

"(Sabredersen) Kaybettiğinin yerine sevap alırsın,
Sevabının gideceği kaybının da gelmeyeceği durumlara düşme!"

Hikmet erbâbından biri şöyle diyor: "Elden kaçan şeye üzülmek kâmil insanın huylarından değildir. Aynı şekilde güzel hadiseler esnasında aşırı sevince kapılıp şımarmak da bu huylara girmez." Bir ârif şöyle der: "Elinden kaçırdığın şeylerden ötürü ümitsizliğe düşeceksen, ilerde başına geleceklerden ötürü de saçını başını yol. Elden kaçan şeyin zaten tükenip yok olacağına inanan kimse musibet anında kolay teselli olur." Şair diyor ki:

"Hüzne düşenin sabır günleri habire uzadıkça,
Sabır ve sebat edişi ona sağlam bir zırh giydirir.
Şüphesiz sabrın âkıbeti güzeldir,
Ama sabra harcadığım şey ömrün tâ kendisindendir."

Eskilerden biri şöyle der: “Sabır dört mertebedir: Özlem, endişe, değer vermezlik ve düşünce.” Bu sözün yorumunu şöyle yapabiliriz: Cennete özlem duyan haram arzulardan uzak durur. Cehennemden endişe eden Allah’ın yasak kıldığı şeyleri bırakır. Dünyaya değer vermeyen kimseye her türlü felaket vız gelir, ölümü çok düşünen günahları terk eder.

Sabrın üçüncü kısmına gelince, ki dört gözle beklenen bir sevinçli haber ya da başa gelmesi korkulan üzüntülü bir olaydan ötürüdür demiştik. Böyle hallerde ancak sabır ve güzel bir gönülle korkulan şeylerin zararı defedilir ve ümit edilen şeylerin faydası elde edilir.

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Kurtuluş ve zaferi sabırla beklemek ibadettir.’25 Muhammed b. Bişr şu beyitleri söylüyor:

“Hadiseler düğüm düğüm olup yollar kapanınca,
Sabır tüm kapalı kapıları açacaktır.
Amacına ulaşma şansını elde etmek için sabreden kimsenin huyunu al,
İçeri girmek için usanmadan kapıları döven gibi ol.”

Hadis râvîlerinden biri şu olayı anlatır: Deffan adlı şehre girdim. Harabeler arasında dolaşırken köhne bir saray döküntüsünün kapısında şu kitabeyi gördüm:

“Ey dert ve endişenin hücum ettiği,
Günlerin ve döneklerin halini alt üst ettiği kişi!
Ümitsizlik anında söylenenleri işitmedin mi?
Hani Allah, hani kadere olan inancın?
Kapıyı güm güm çaldığı zaman bâdirelere dost ol,
Sabırlı dayanıklı ol, elbette sabreden milletler kazandı.
Her darlıktan sonra bir ferahlık gelecek,
Elden kaçana üzülme, ardından zafer gelecek.”

Bu beyitlerin altında başka bir yazı ile şunlar yazılıydı:

“Eğer her sabreden zafer elde etseydi, ben de sabrederdim. Fakat biz hemen gelip geçen şu dünyada sabrın hayatı tükettiğini ve zarar üstüne zarar getirdiğini gördük! Akıllı adama çocukken ölmek yakışır mı? Yakışmaz. Vesselâm.”

Ben de diyorum ki26 eğer o yazıyı görseydim en altına da şunu yazardım: “Huzuru en kısa zamanda temin etmek,

kurtuluşu bekleyebilmek ve Allah hakkında güzel zan etmek, hepsi sabırla mümkündür. Sabır, hesapsız ecir getirir. Ama bezginlik ve şikâyet ard arda gam getirir, bedeni hasta eder. İnsanda çöküntü ve hüsran hissi peyda eder. Ayrıca Allah hakkında kötü zan günah ve bunun cezası da işin çabası. Akıllı adama yaraşan sabretmektir. Bezginlik ve şikâyetten kaçınmaktır. Vesselâm.”

Hikmet erbâbından biri şöyle diyor: “Sabreden amaçlarına erişir, şükreden istediği nimetlere kavuşur.” Şair diyor ki:

“Sabır tüm hayırların anahtarıdır.
Tüm zorluklar ancak sabırla kolay olur,
Geceler geçse de derdin üzerinden sen sabretmeye devam et,
Nice sabredişler var ki hüzünleri yenmeye yardım etmiştir.
Nice hedefler var ki ancak direnç ve sebat ile,
Olmayacak, elde edilmez dense de aşılmıştır.”

Ömer b. Abdülaziz (r.a) şöyle diyor: “Allah kimden bir nimet alıp yerine sabır vasfını vermişse, elbette ki daha hayırlı bir şey ikrâm etmiştir.” Ömer bu sözlerinden sonra şu âyeti okudu: “Ancak sabredenlerin mükâfatı hesapsız verilecektir.”27

Rivayet olunduğuna göre Ali b. Ebî Tâlib (r.a)’in bir cariyesi ev ihtiyaçlarını görmek için dışarı çıktığında karşısına komşu terzi çıkıyor ve şöyle diyordu: “Allah’a yemin olsun ki seni Allah için seviyorum.”. Sürekli bu sözlerle muhatap olan câriye durumu Hz. Ali’ye bildirdi. Ali şöyle dedi: “Bir daha söylerse ona, Allah için ben de seni seviyorum. Maksadını açıkla de” dedi. Adam tekrar câriyeyi gördüğünde aynı şeyleri söyleyince câriye de: “Ben de seni Allah için seviyorum.” dedi. Adam: “Sabret, ben sabrediyorum. Tâ ki Allah sabredenlerin mükâfatını hesapsız versin.”

Cariye eve döndüğünde adamın söylediklerini efendisine (Hz. Ali’ye) aktardı. Hz. Ali terziyi çağırdı. Onun doğru söylediğini anlayınca câriyeyi ona verdi, bir de kadıncağıza katkı ve yardım olsun diye bir miktar para ve mal verdi.

Ali (r.a) diyor ki: “Sabır, başarının garantisidir. Allah’a tevekkül edenin zannı boşa çıkmaz, akıllı kişi karşısına çıkan ilk engelle sektelemez, yoluna devam eder. Yine akıllı kişi kazandığı ilk başarıyla da şımarmaz.” Derler ki: “Sabır selâmettir. Acele ve tecrübeden yoksun karar veriş ise nedamettir.”

Nefsin istemediği, kişiyi korkutan hallerin başa gelmesinden ötürü sabretmek diye açıkladığımız dördüncü kısıma gelince, böyle hallerde dirençli ve sebatkâr olmak dostların yüzünü aydınlatır, düşmanları çatlatıp, oyunlarını boşa çıkartır.

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: “Sabretmelerine karşılık İsrailoğulları üzerine Rabbi’nin en güzel kelimesi tamam olmuştur.”28 Başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Başına gelene sabret, doğrusu sabır azmedilmeye değer işlerdendir.”29

İbn Abbas’ın (r.a) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Eğer gücün yeterse samimi bir imanla, gönül rızan ile Allah için amel et, eğer gücün yetmezse sabret. Çünkü hoş görmediğin şeylere sabretmekle birçok hayra (erişirsin.)”30

Ey dost! Bilmelisin ki zafer ancak sabırla mümkündür. Zorluklardan sonra kolaylık gelir.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) diyor ki: “Sabır, zamanın musibetlerinden kurtuluştur. Ama bezginlik ve şikâyet zamanın dostudur.”31 Feylesof der ki: “Ancak sabrın gücüyle karmakarışık işlerin kapıları açılır. Her şey kolaylaşır.” Şair şöyle diyor:

> “Ben korktuğum, sakındığım şey için endişelenir, şikâyetçi olurum.
> Artık başa gelince niye şikâyet edeyim ki?”

Vezir Ebû Eyyûb on beş sene hapiste yatınca ümidi kırıldı, inancı zayıfladı, sabrı azaldı. Bazı dostlarına yazdığı mektuplarda bu kadar çok zindanda kalışından ötürü şikayetçi oluyor, sabredemediğini belirtiyordu. Ona cevaben şu mektubu gönderdiler:

“Sabır ey Ebû Eyyûb! Hem de kesin bir sabırla,
Direnmelisin ve dönek zamanın ard arda gelen musibetlerine karşı koymaya gücün yetmeyince,
Onları nimetten saymalısın!
Sabret, çünkü sabır peşinden istirahat getirecektir.
Umulur ki onun ışığıyla yolunu aydınlatırsın.”

Ebû Eyyûb şu cevabı verdi:

“Bana sabrı tavsiye ettin, bol bol vaaz verdin!
Oysa ben,
Belki demiyorum, kesinlikle inanıyorum
Devranın lehime döneceğine.”

Ebû Eyyûb fazla beklemedi, şanla şerefle çıkıp yola koyuldu.32

Temim b. el-Muîn diyor ki:

“Sabretmek ve sevap kazanmak için susacağım,
Çünkü ben sabrı keskin bir kılıç olarak görüyorum.
Eğer işkencemi insanlara bildirip şikayetçi olsaydım,
Eksik, düşük ve sakat sayılırım.
Şikâyetimi bildirdiğim, huzuruna çıktıklarım da âciz değilmi?
İnsan faydası dokunmayacak birine arzuhâl ederse,
Cahildir, hele bir de kendini ortaya dökerse.”

Bazı dostlar şu beyitleri söylerdi:

“Bırak zamanı neyle yüklüyse gelsin, aksın,
En hayrete şâyân işlerini bir bir döksün göstersin.
Yum gözünü valilere ve tüm yönetenlere,
Dost ol, durma koş çarkıfeleğe!
Sen böyle olursan acırsın gıpta ettiklerine,
Onların kötülüklerinden ötürü şaşırıp donakalırsın!”

Bir diğer şair de şöyle demiş:

“İnsanlara ben hastayım gelin diye yalvarmak bana zor geliyor;
Zaten arzuhâl ettiklerimin her biri bir dertten muzdarib değil mi?
Şikâyetimi Allah’a sunmaktan beni men eden de şudur ki;
O, ben söylemeden önce bilmektedir nasıl imtihan ettiğini.”

Bu hususta bir şair de şöyle der:

“Felaket geldiğinde Allah’a güven, O’na karşı gönlünü hoş et;
Çünkü belâyı kaldıracak olan sadece Allah’tır.
Ümitsizlik zaman zaman öldürür, parçalar sahibini,
Düşme ye’se, çünkü yol yordam veren yaradan Allah’tır.
Allah’ın kaderi yerine gelince teslim ol O’nun gücüne,
Kaçış yoktur bu durumda, hükmeden Allah’tır.”

Sabır kelimesinden türetilen sözcükler arasında sâbır, sabûr, sabbâr ve mutasabbır kelimelerini sayabiliriz.

Mutasabbır: Canını sıkan şeylere karşı Allah için sabretmeye çalışan, bazen ümitsizliğe düşen bazen de

direnebilendir.33

Sâbır: Ne şikâyet, ne zırlama, ne ümitsizlik, hiçbir alâmet göstermeyendir.

Sabbâr: Başına tüm belalar dökülse, doğru bildiğini yapmaktan vazgeçmeyen, hakkı savunandır. Görünürde sûret itibarıyla biraz değişse bile. Şair der ki:

> “Zor işlere ve musibetlere öyle çok sabrettim ki sonunda,
> Sabrın kendisi, bu kadar sabra sabredilmez dedi.”

Sâbır işte bu zor hadiselere karşı tam anlamıyla direnç gösteren, en yüksek seviyede sabreden kişi demektir. Anlatıldığına göre Rab Teâlâ Dâvûd (a.s)’a şöyle vahyetmiş: “Benim ahlâkıma sahip ol, benim huylarımı edin! Sabûr oluşum da benim ahlâkımdandır.”

Denilir ki: Allah için sabretmek zenginliktir, kimseye muhtaç olmamak demektir. Allah ile sabretmek ebedîliktir, Allah yolunda O’nun uğrunda sabretmek vefâdır, Allahü Teâlâ’dan ötürü sabretmek cefâdır.34

Bazıları şu dizeleri çokça söylerler:

> “İnsanlar her şeyi oyun sayınca sevginin onlarla oyun oynadığını görürsün.
> Şimdi ben nasıl sabredeyim o belaya ki,
> Sol tarafımdaki sağduyu merkezine indi benden.”*35*

Hâris el-Muhasibî der ki: “Sabır öyle bir hale gelir ki artık nimet olmuştur. Allah Teâlâ âhiret nişânelerinden birini kuluna nasip eder, onu sabredenler mertebesine ulaştırırsa, kalp bu nimetin sevinciyle dolar. İşte biz bundan bahsediyoruz.”

Ebû Muhammed el-Hâris şöyle demektedir: “Sabır, nimet ile mihnet arasını ayırmamak demektir ki kalp böylesine birbirine zıt iki ayrı durumda dahi huzur içindedir. Sabır imtihanın ağır yükünü hissetmekle beraber kalp huzurunu taşıyabilmektir.” Şair diyor ki:

> “Sabrettim ama senin aşkını sabrıma duyurmadım, bildirmedim.
> Senin içimdeki yerini sabrımdan dahi gizledim.
> Korkuyordum vicdanımın aşkımı şikâyet edeceğini,
> Gizli gözyaşlarıyla akardı da haberim olmazdı.”

Hâris el-Muhasibî'ye sordular: "İnsan nasıl sabra güç yetirir?" Hâris cevap verdi: "Sabrettiğinde Mevlâ'nın rızasına kavuşacağını biliyorsan, buna gücün yetecektir."

Hikmet erbâbından birinin şu beyitlerini işitmedin mi?

"Razı oldum ve her zaman razı olurum.
Eğer musibetim emir sahibinin rızasını getirecekse!"*36*

Şu beyitler de bu anlama gelir:

"Sen razı olasın diye sabredeceğim ve özlemden öleceğim,
Bana yeter senin razı oluşun, sabırdan ölsem de!"

Derim ki, ey dost! Sevdiğin varlığa karşı gösterdiğin sabır kendin için gösterdiğin sabırdan daha büyüktür. İşte Eyyûb ona felâket isâbet edince şöyle demişti: "Bana bir zarar dokundu." İşte Ya'kûb, canpâresi oğluna musibet geldiğinde şöyle dedi: "Ah Yûsuf'tan ötürü gelen büyük esef!"37

Ahmet b. Ebil Havârî, Süleyman ed-Dârânî'nin şöyle dediğini nakleder: "Biliyor musun, hakiki akıl sahipleri kendilerine karşı yapılan kınamalardan nasıl kurtulmuşlardır?" Ben (Ahmet) dedim ki: "Hayır, bilmiyorum!" Ebû Süleyman şu cevabı verdi: "Çünkü onlar Allah'ın kendilerini bu kınayıcılar ile imtihan ettiğini bilmektedirler. Bu yüzden sabrederler."

Rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiş: "Kuluma musibet indirdiğim zaman bana dua eder. Ona icabeti, kurtuluşu vermekte gecikince şikâyetçi olur, ben de şöyle derim: Kulum, sana rahmet olarak verdiğim şeyden ötürü nasıl acırım sana (bela senin için rahmettir)."

Allah Teâlâ'nın "Güzel bir şekilde sabret."38 âyeti hakkında şu yorum yapılmıştır: Buradaki güzel sabır yanıp yakılma ve şikâyetin olmadığı sabırdır.

Enes der ki: "Âh-vâh eden sabretmiş sayılmaz." Ömer b. el-Hattab diyor ki: "Elden gideni hatırlıyarak gözyaşlarınızı habire artırmayın!"

Şair şöyle der:

"Hiçbir şey ikide bir hatırlayış kadar coşturamaz hüznü."

Ümitsizliğin dehşetine ve bezginliğin artışına yardım eden faktörlerden birkaçı da geçmişteki sevinçli halleri düşünmek, henüz gelmemiş belaları tasavvur ederek kendini korkutmak, her şeyden şikâyetçi olmak ve yazıklanınca aşırıya gitmektir.

Şair diyor ki:

“Dosta karşı şikâyeti çoğaltma.
Arzuhâl edeceksen Hâlık’a dön, yaratığa dönme.
Boğulmuş boğulmuşu kurtarabilir mi hiç?”

Hikmetli sözlerdendir: Sabır musibetine yakalanmak en büyük felakettir, derler. Ey dost! Bilmelisin ki, şiddetli hadiselere sabreden azdır, ama muhakkak umduğu kurtuluşa erişmiştir. Başına bela gelen ya da çetin işlerle uğraşan kendi kendine düşünmeli, bu işlerin kolay olduğuna kendini inandırmalıdır. Sevinçlerin geçici olduğunu, her şeyin fânîliğini, dünyanın yurdu olmayanlara vatanlık ettiğini bilmeli; dünya, malı olmayanların malıdır diyerek gafletten kurtulmalıdır. Zaten aklı olmayan sırf dünya için biriktirir durur. Ancak bilgisizler dünyevî sebeplerden ötürü birbirlerine düşman kesilirler. İnce düşünüş vasfından mahrum olanlar, dünya için hased ederler. Kalpsiz ve içgüzelliğinden uzak olanlar, dünyaya soluya soluya koşarlar. Orada sağlıklı olan aslında sakattır. Orada sakat gözüken hastalıktan uzaktır. Kendini dünyaya muhtaç hisseden gamlanacak, endişeye düşecektir. Dünyaya sahip olduğunda hiçbir şeye muhtaç olmadığını zanneden elbette aldanmıştır. Oranın helâli sorgulanır, haramı ceza yağdırır. Ne helâl ne de haram dediğimiz ikisinin arasında kalanlar da sitem ettirir.39 Dünyanın iyiliği sürekli değildir. Kötülüğü de öyle. Hiçbir yaratık ebedî kalamaz orada. Dünya böyle bilinir, hakikati böyle tasavvur edilirse görülecektir ki, tüm olaylar ve musîbetler kolaydır. Şair diyor ki:

“Akıl sahibi zihninde canlandırır,
Henüz inmeden tüm musibetleri.
Eğer inerse başına hemen paniklemez.
Tıpkı içinden düşündüğü gibidir.
Bakar ki durum aynıdır.

O işin sonunu evvelden görmüştür.”

Hikmet erbâbından biri şöyle demiş: Sakınımlı davranan aldanmaz. Düşünen ve ibret alan acele etmez, bekleyen ve tetikte duran acı duymaz. Bizim yukarıda bahsettiğimiz dünya ahvâlinden ibret almayan, sevinçlerin geçici olduğunu bilmeyen kişi, dostlarından ayrılıp taş ve toprak arasındaki çukuruna gömülünce işte o zaman hadiselerin gerçek çehresini görür, hiçbir şeye sabredemez, onun ümitsizliği kat kattır.

Şair İbnü’r Rûmi der ki:

“Bela üst üste gelmeyince katlanılabilir olur.
Ama üst üste gelince dayanılmaz ona.”

Başka bir şair diyor ki:

“Alıştım belanın dokunuşlarına, hatta dost oldum.
Sonunda güzel teselli ve teskin beni teslim etti sabra.
Kalbimi eziyete açtı üst üste eza.
Zaman zaman daralsa da yük binse de sadra,
Hoşuma gitti insanların tümünden ümidimi kesmek,
Tanıkdım, çünkü künhünü hiç bilemediğim Allah’ın sanatına.”

Bedevîlerden biri şu beyitleri söylemiş:

“Dayan, çünkü sabır hürlere yakışandır.
Hiçbir şey çarkıfeleği gerisin geri döndüremez.
İnsanın bir belâdan ötürü ümitsiz olması ona fayda verseydi,
Ya da aşağılanış bir zafer getirseydi,
Her musibet anında gelen teselliler,
Elbette yakışırdı, iyi olurdu.
Nasıl olsun ki? Hiç kimse kaçamıyor ecelinden,
İnsan göçemez, uzaklaşamaz Allah’ın kaderinden.
Günler habire değişse bizim için,
Birgün şenlik birgün nimet getirse de bildiğini okur!
İçimizdeki cesurları yumuşatamamıştır dönek felek,
Ve bizi yakışıksız şeye boyun eğdirememiştir!
Ama saygın ve şerefli canlar olarak kaldırdık musibetleri,
Çatlarcasına yük altında kaldı canlarımız ama dayandık!
Allah’ın fazlıyla koruduk canlarımızı,
İnsanlar hayret içindeyken hedefimize ulaştık.”*40*

1. Ârâf, 137.
2. Zümer, 10.
3. Secde, 24.
4. Hicr, 97.
5. En‘âm, 33.
6. Âl-i İmrân, 186.
7. Âl-i İmrân, 186.

8. Sabrı böyle anlamak gerekir. Günümüzde sabır yanlış anlaşılmaktadır. Sabır haddizâtında direnç anlamına da gelmektedir. İyiliği devam ettirmede kararlılık, kötülüğe ve zulme karşı direnç göstermek, karşı çıkabilmektir sabır. Dikkat edilirse Âl-i İmrân Sûresinin son ayeti de bu tür bir yoruma elverişlidir.
9. Kehf, 28.
10. Âl-i Îmrân, 200.
11. Bakara, 124.
12. Dikkat edilirse bu kavram temel itibarıyla günümüzdeki sabır kelimesinin tam karşılığı olarak kullanılmıyor. İbrahim'in sınanması sonucu sabretmesi; kötüye, şeytânî olana karşı direnç göstermesi ve iyiye doğru yol alması, kemâle ermek anlamına geliyor. Tekrar ediyoruz ki sabrı doğru anlamalıyız.
13. Bakara, 153.
14. Hadisin kaynağı:
Dârimî, *Sünen*, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 27.
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 50 ve Kitâbu'r-Rikâk, Bâb no: 20.
Tirmizi, *Sünen*, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 77.
15. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Humus, Bâb no: 19 ve Kitâbü'l-Edeb, Bâb no: 53.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Menâkıb, Bâb no: 63.
Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 380, 397, 411, 436, 441, 453.
16. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Cenâiz, Bâb no: 32, 43.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 375.
Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu'l-Cenâiz, Bâb no: 23.
17. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 319. Peyamberimizin "Ben müsamahakâr tevhîdî (hanîf) dinle gönderildim." sözü için bkz: Ahmed b. Hanbel, c. 6, s. 116.
18. Buna benzer rivayetler Ömer b. Hattab'ın Ka'b el-Ahbâr'a gönderdiği mektupta tavsiye istemesi esnasında Ka'b'ın ona söylediği sözler arasında da geçer. Bkz; Hatîbî Bağdâdî, *Tarîh u Bağdâd*, c. 1, c. 25.
19. Câvidân-ı Hırad, ebedî hikmet anlamına gelir. Bu kitap hikmetli deyişleri içeren Farsça yazılmış bir kitaptır. En eski nüsha Sâsânî dönemine kadar varır. Müellifi meçhuldür. Abbasî halifesi Me'mûn bu kitabın esas nüshasının Pehlevî Farsçası'ndan Arapça'ya tercüme edilmesini emretmiş, Zoğban ya da Ebû Zoğban adlı biri de orijinal nüshadaki bazı bölümleri izah etmiştir. (Bkz. Grundiss Der İranischem, Philologie, (C. B)
20. "Derek", Arap dilinde birkaç anlama geldiği ve her anlamda burada doğru olduğu için tek bir manâ verip geçmedik. 1. Başarılmış büyük bir iş demektir. O zaman sabır zaferdir anlamına gelir, Derek; âkıbet ya da kişiyi takip eden şerli veya hayırlı şeyler demektir. Ama genelde şer anlamında kullanılır. O zaman şu anlama gelebilir: Sabır, sonuçtur. İyi ya da kötü sonucun elde edilmesine yol açan en büyük faktördür.
21. Hadisin kaynağı:
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu't-Tahâre, Hadis no: 1.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'd-Da'vât, Bâb no: 85.
Neseî, *Sünen*, Kitâbu'z-Zekât, Bâb no: 1.

22. Hadisin kaynağı: Benzeri için bkz:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 307.
23. Zümer, 10.
24. Sad, 44.
25. Hadisin kaynağı: Benzeri için bkz:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 308.
26. Müellif kendini kasdediyor.
27. Zümer, 10.
28. Ârâf, 137.
29. Lokman, 17. Burada âyetin son tarafı alındığı için sabır, azmedilmeye değer olarak görülmüştür. Esas âyetin başından sonuna kadar okunduğunda şu anlam verilir. “Ey oğulcağızım! Namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle, başına gelene sabret; doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”
30. Hadisin kaynağı: Benzerleri için bkz;
Neseî, *Sünen*, Kitâbu’l-Cenâiz, Bâb no: 22. Son cümlenin aynısı için bkz: Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 307.
31. Zaman, bela; musibet; karmaşa, felâket anlamında kullanılmıştır.
32. Ebû Eyyûb el-Muryânî el-Hurrî, Ebû Ca‘fer el-Mansûr’un veziriydi. ..... dedesi olan Halid’den sonra vezaret makamına geldi. Bkz; İbn Hallikan, Vefâyâtü’l-Âyân, c. 2, s. 410.
33. Bu kelime tekellüf bâbından gelir ki bir şeyi zorlayarak yapabilmek, yapmaya çalışmak demektir.
34. Bunların hepsi temelinde sûfi yorumları getiren sözlerdir. Ancak irfan ehli anlayabilir. Sabrın; için ile ötürü edatlarıyla anlam değişmesi hakkında bkz; Et-Tûsî, *Lümâ*, s. 76-77. Ayrıca İmam Kuşeyrî, Er-Rîsale El-Kuşeyriyye, s. 85-86. Ayrıca bkz; El-Cürcânî, Kitâbu’t-Ta‘rifât, s. 136-137.
35. Maksat kalptir. Çünkü kalp insanın sol tarafındadır; ama sağduyunun da merkezidir. Buradaki yemin kelimesini sağduyu diye çevirdik; çünkü yemin kelimesi Arap dilinde kök itibarıyla uğurluluk, sağ taraf, işlerin yolunda gitmesi gibi anlamlara gelir. Aynı şekilde kelimenin Türkçesi olan sağ da dirilik, sağlık, tedavi ediş ve uğur gibi anlamları çağrıştırır. Mesela, ‘sağından kalkmak’ gibi. Günümüzdeki sağ sol kavramının bunlarla bir ilgisi yoktur. Siyasî içerikli olan sağ sol tabirleri Avrupa’dan gelmiştir, Cemil Meriç’in dediği gibi.
36. Sâhibu’l-Emr, emrin sahibi demektir. Emir tüm varlıklar âlemindeki oluşlar, haller, durumlar, kısaca Allah’ın emri anlamına gelir. Sahip kelimesinin kullanımı için bkz; Suâd el-Hakîm, el Mu’cem es-Sûfî, s. 678-682. Ayrıca emr kelimesi için aynı eser bkz; s. 94-101.
37. Bkz; Yûsuf 84.
38. Meâric, 5.
39. Buradaki sitem Rabb’in sitemidir. Bu inceliği gösterenler, bu ibarelerde bahsedilenler ise ancak Allah’ın iyi kullarıdır diyebiliriz. Kesin helâl ve kesin haram olanlar arasındaki müteşâbihat türü şeyleri işlemek dahi Allah’ın sitemini getirir.
40. Buradan itibaren bir cümle var ki bu cümle daha sonra gelecek bâbın konusunu açıklıyor ve diğer nüshalarda yok. Bu yüzden tercüme etmiyoruz.

Sabırla alâkalı bölümler *Kutadgu Bilig*'de ayrı ayrı sayfalara dağılmıştır. Özellikle sabrın tersi olan acelecilikle alâkalı birkaç beyit için bkz; s. 151. Ayrıca sabırla alâkalı beyitler için bkz. s. 104-105. (Beyit 1318: Sabreden insan ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş olan işler düzelir.) (Beyit 1319: İnsan sabrederse, dileğine kavuşur; sabredip bekleyen avcı ak kuş tutar.) (Beyit 1322: Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; insan sabrederse göğe bile yol bulur.) (Beyit 1321: Eğer zahmet, kaygı ve endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder.) Sabırla alâkalı daha pekçok öğüt olmasına rağmen kitaba dağıldığı için biz en çarpıcı olanlarını verdik.

33

SIR SAKLAMAYA DAİR

Allahü Teâlâ Yûsuf (a.s)'dan bahseden ayetlerinde Ya'kûb'un dilinden şöyle der:1 "Dedi ki: Oğulcuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar; zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır."2 Yûsuf ne zaman ki rüyasını aktardı, sırrını ifşa etti, o zaman olan oldu. Hadisi şerifte şöyle buyurulmaktadır: "İhtiyaçlarınızı elde etmede gizlilikten faydalanınız (gizliliğin yardımıyla ihtiyaçlarınızı gideriniz); çünkü nimetlenmiş olan herkes hasedle karşı karşıyadır."3

Ey dost! Bilmelisin ki sır saklamak tüm insanlar arasında kabul gören huylardandır. Kralların hukukunu muhafaza etme hususunda gereklidir. Hükümdarın yakın dostlarının ve vezirlerin sahip olması kaçınılmaz olan bir özelliktir.

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: "Sırrın senin esirindir, konuştuğun zaman sen onun esiri olursun." Bazıları şu beyitleri çok çok

okurlar:

> “Sırrın esirindir eğer koruyabilirsen,
> Eğer günyüzüne çıkarsa ona boyun eğen esirsin sen.”

Ey dost! Bilmelisin ki sırların emanet edildiği sırdaşlar, mal ve servetin emanet verildiği hazinedarlardan daha azdırlar; ama onlardan daha çok sıkıntı çekerler. Serveti korumak sırları gizlemekten daha kolaydır. Çünkü hazineleri kapılar ve kilitlerle korumak mümkündür; ama sır sandıkları, iki çift laf ile onları ifşa edecek ve herkese dağıtacak dillerin insafına kalmıştır. Sır mes’uliyeti servet mes’uliyetinden daha ağırdır, insan tek başına son derece ağır bir yükü kaldırabilir, yürüyebilir de, fakat sır saklamaya gücü yetmez. İnsan kalbinde sır taşırken öylesine daralır ve kaygılanır ki tepe tepe yükü kaldırırken düşmeyeceği çukurlara düşer. Dilinin bağı çözülüp kalbindekini birilerine duyurunca hemen rahatlar, yavaş yavaş tüm vücudunu bir huzur dalgası sarar. Sanki nefsinden koskoca bir dağ parçasını kaldırıp atmıştır. Ömer b. Abdülazîz diyor ki: “Kalpler sandıklar gibidir. Dudaklar kilit, diller anahtardır. Öyleyse herkes sırrının anahtarını korusun.”

İşin garib olanı, dünya hazinelerinin bekçileri çoğaldıkça güvenliği artar, ama sır böyle mi? Sırrın hazinedarı çoğaldıkça zâyi olma ihtimali çoğalır. Nice sırlar var ki ortaya çıktığında sahibinin kanı heder olmuştur, gayelerinin yolunu kesmiştir. Oysa saklayabilseydi bu belaların tümünden uzak olacaktı. Anüşîravan der ki: “Sırrını koruyabilen bu vasfı sebebiyle iki yönden şanslıdır; hedefine ulaşmak, bela ve darbelerden kurtuluş.”

Hikmet erbâbından biri der ki: “Sırrın senin kanın gibidir, damarlarının dışında gezdirme onu! Ondan bahsedersen onu oluk oluk akıtmış olursun.” Osman (r.a)’ın Hümran isimli bir kâtibi vardı. Vefat anının yaklaştığını hissedip endişeye düşen Osman şöyle dedi kâtibine: “Benden sonra halifeliğin Abdurrahman b. Avf’a verileceğini gizle!” Fakat Hümran dilini tutamayıp Amdurrahman’a gelerek: “Müjde!”

dedi. Abdurrahman: “Neyin müjdesi?” diye merakla sorunca, Osman’dan aldığı haberi iletti kâtip. Abdurrahman koşa koşa Osman’a geldi, durumu sordu. Osman: “Allah’a sözüm olsun bir daha ebediyyen Hümran benimle yanyana oturmayacak.” dedi ve bu kâtibi Basra’ya sürdü. Olayın üzerinden fazla bir zaman geçmeden Osman öldürüldü.

Ey dost! Bilmelisin ki sır saklamak insanın içinde taşıdığı cevherin ne olduğunu gösterir. İçine aldığı yiyeceği tutmayıp deliklerinden kaçıran kapta nasıl hayır yoksa, kendisine verilen sırrı başkasına duyurmamaya gücü yetmeyen insanda da hayır yoktur.

Rivayet olunduğuna göre bir adam, dostuna sır veriyor ve diyor ki: “ ‘Anladın mı?’ Dostu: “Hayır, hiçbir şey anlamadım, bilmiyorum!” diyor.” Adam: “Zihnine nakşedip ezberledin mi?” deyince dostu: “Tam tersine unuttum.” diyor. İşte sır saklamak böyledir. Akıllılardan birine sormuşlar: “Sen nasıl sırrını saklarsın?” Akıllı şu cevabı vermiş: “Sır vereni tanımıyor gözükürüm, ağzımı arayana da aptalmışım gibi davranırım.”

Şair der ki:

“Eğer gücüm yetseydi, saklayabilseydim,
Kalbimin taşıdığı sırları, haberleri,
Hemen sırlarını unutmuş, hafıza kaybına uğramış biri olurdum;
Çünkü beni yakabilirdi birgün sırların neşri.”

Sır saklama hususunda işittiğim en güzel dizeleri Basra’dayken oranın fakihlerinden biri okumuştu bana:

“O kadının sırları var vicdanın derinliğinde kat kat dürdüğüm.
Vicdanım bile unutmuştur yerini o sırların içim kördüğüm.”

Yine bu manâya gelen şu dizeler vardır:

“Aldığım sır emanetinin yerini gizledim duygulardan;
Çünkü korktum duyguların onu bilmesinden,
Ve kaygılandım aşkım belli edecek diye,
Bıraktım sırrımı nefsimin dahi varamayacağı yere.”

El-Utbî anlatıyor: Muâviye, Osman b. Ambese’ye gizlice bir söz söyledi. Ambese’nin oğlu Osman olayın devamını şöyle anlatıyor: “Babama gittim. Mü’minlerin emîri bana bir sır bıraktı, sana söyleyeyim mi?” dedim. “Hayır!” dedi. Ve şöyle devam etti: “Kim sözünü gizlerse tercih onun lehine

olur, kim de açığa vurursa aleyhine olur. Nefsine sahip olmuşken bu konumunu terk edip onu esir etme!” Ben dedim ki: “Bu sır denen şey baba ile oğul arasında da mı geçerli? Baba ile oğulun arasını ayırır mı?” Babam şu cevabı verdi: “Hayır oğulcağızım; fakat sırrını yayarak dilini hatalı kullanmandan hoşlanmam.” Bu konuşmayı Muâviye’ye naklettim. Muaviye şöyle dedi: “Kardeşim seni hatanın kölesi olmaktan kurtarmış.”

Hikmet sahibi birine sormuşlar: “İnsana en zor gelen şey nedir?” Adam cevap vermiş: “Kendini bilmesi, sırrını gizlemesi.”

Kays b. el-Hudayr der ki:

> “Atadan kalma malın gizli olanını dahi cömertçe harcarım;
> fakat Sırrımı soranlara karşı pek cimriyimdir.
> Sır ikinciyi aşınca artık,
> Saçılır etrafa, şom ağızlıların fiskosuna lâyık olur.
> Diğerleri sırrı zâyi edip yaysa da ben,
> Kabilemin sırlarını saklarım, eminimdir.
> Bir sırrı emanet aldığımda onun bir yeri var değeri var,
> Sır ancak yüce bir gönülle korunur.”

Bazıları bu beyitte geçen iki kimseden maksadın sırrı teslim eden ve alan kimseler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ama buradaki ikiden maksat pekâlâ da dudaklar olabilir. Şöyle denilir: İnsanların en sabırlısı sırrını saklamada en başarılı olandır. Arkadaşına dahi söylemez ki kim bilir sonunda düşmanı olur diye korkar.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Biri birine bir şeyler söyler de dönüp giderse o söz onun için emanettir.”4 Öyleyse ben derim ki: Emanete hıyanet etmek nasıl haram kılınmışsa mal ve servette olduğu gibi, sırrı yaymak da öyle haramdır.

Ebû Bekir b. Hazm der ki: “İki insan Allah’ın izni ve güveniyle bir araya gelip konuşurlar, meclis kurarlar. Öyleyse biri diğerine hoşlanmayacağı şeyleri açmasın, sırları söylemesin.”

Hişam b. Urve diyor ki: “Emanetini çiğneyen imanını da bozar.” Ca‘fer b. Osman der ki:

“Ey bana sırrını emanet eden,
Onu benden duyacağını sanma sakın,
O sırrı düşünemem aklıma dahi getiremem,
Sanki kulaklarıma hiç girmemiş gibidir!”

Amr b. el-As şöyle derdi: “Sırrımı ne zaman birisine açsam o da bana sırrını söylerdi, ben de kızardım. Çünkü sır kalbimi yorar sıkıştırırdı.”

Ahnef b. Kays der ki: Eskilerden biri taşıdığı sırdan ötürü daralır, tam konuşacakken kendine şöyle derdi: “Bu sırrı kendimden daha iyi saklamalıyım.” Hikmetli sözlerdendir: “Sırrınla başbaşa kal. Kararlıya söyleme ki adamın ayağını kaydırırsın. Cahil ve kendini bilemeze de söyleme hıyanete uğrarsın.” Bazıları şu beyitleri söylemiştir:

“İnsan, sırrını sakladığı için daralıyorsa,
Sırrı teslim ettiğin adamın kalbi çatlar, daha da kötü olur.”

Hikmetli sözlerdendir, şöyle derler: “Sırrını yayan kimsenin komplocuları çok olur.” Şair diyor ki:

“Sırrın, bir adama söylediğindir,
Üç kişi arasındaki söz açıktır, gizli değildir.”

Bir diğer şair şöyle der:

“Sakın ha sırrını kimselere söyleme, zira,
İki kişiyi aşan sır gün gibi yayılır.”

Bir diğer şair şöyle der:

“Kalbin daraldığı için sırrını vermek istiyorsun,
Gizleyecek birini arıyorsun durmadan,
En çok da korktuğun şeyler hakkında,
Ve endişelendiğin hususlardaki gizlerini saklamalısın.
Sırrın bir muhbirden çıkıp yayılırsa,
Sen ona sitem ederken asas, dizini dövmelisin.”

Bir şair de şöyle diyor:

“Kalbin bir sözden ötürü daralmışsa,
Ve insanlar yaymışsa onu, kime sövüyorsun?
Eğer sözümü yayanı kötülüyor, yeriyorsam,
Sırrım ondaysa esas suçlu benim.”

Feylesof der ki: Düşmandan sakladığını dostuna dahi söyleme, eğer ille de söylemen gerekiyor, öğüt veren samimi birinin danışmanlığına, sana yoldaşlık eden hakiki bir dostun yârenliğine ihtiyaç duyuyorsan, bilmelisin ki sırdaş olacak kimsenin akıllı, dindar, öğüt veren, kalbi sevgi dolu biri olması gerekir. Ancak bu vasıflara sahip olan kişi

sırrı yaymaktan geri durur, emaneti korur. Bu güzel huyların hepsini kâmilen bulunduran ancak zümrütü anka'dır, deriz.

Sırrını sakın ha isteyenlere verme; çünkü emanet peşinde koşan haindir. Salib b. Abdülkuddüs diyor ki: "Talep edene verme sırrı. Çünkü gizleri esas yayan, onları isteyenlerdir."

Kısaca, eğer dilinin tatlılığından ötürü sırrını ifşa edersen artık o söze egemen olan, onu şekillendirecek olan aradaki yayıcılardır. Eğer seni seven nasihat veren birinin kalbine bırakmak istiyorsan sırrını, gizleme acısını senin tatman elbette başkasının sırtına yıkmandan daha iyidir.

Ey dost! Bilmelisin ki başkasının sırrını yaymak, kendi sırrını ortaya çıkarmandan daha kötüdür. Çünkü dostunun sırrını ifşa etmen iki lekeden biriyle lekelenmen demektir; güvenilir biriysen hıyanet damgası, ispiyoncu; ağız arayan biriysen koğuculuk damgası!

Hikmet erbâbından biri şöyle demiştir: "Oğulcağızım! Malı yerli yerinde kullanarak cömert ol; ama sırlarını korumada tüm insanlara karşı cimri ol, ketüm ol! Çünkü insanın karakter olarak en övülecek yanı hayır işlerine harcama yaparken cömertçe davranmak, sırrı gizlerken cimri olabilmektir."

Eskiler şöyle derlerdi: Hür insanların gönlü sırlar kabristanıdır.

Şair diyor ki:

"Görmüyor musun, ağza bakıp laf arayanlar,
Eski-yeni, doğru-yanlış demeden pazarlıyorlar.
Sırrını kimseye açma sadece kendine,
Çünkü her dostun bir dostu var herkes birine açar."

Başka bir şair şöyle der:

"Hiçbir giz açığa vurulmaz bilmelisin,
Dilini sır isteyenlerden korumalısın.
Sır saklamanın acısı,
Saçıp savurduğunda başına gelen musibetlerin yanında şeker kalır.
Tutku, hani şu çevresinde cirit attığın,
Oyun oynadığın ve bildiğin şey değil,
Esas sırrı taşıyabilmektir; çünkü bir açarsan,
Azı dişleri gözükünceye kadar gülecek sana arslan."5

1. Burada ‘Ya‘kûb’un dilinden’ kelimesi yoktu, biz koyduk.
2. Yûsuf, 5.
3. Hadisin kaynağı:
Zayıf ve güvenilmez râvîlerle aktarılmış, nakledenler arasında Sa‘îd b. Sellam gibileri bulunduğu için ihtiyatlı yaklaşılmıştır. Taberânî’nin bu meâlde, merfû bir rivayeti vardır. Manâ olarak zararsızdır. Bkz; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 1, s. 123.
4. Hadisin kaynağı: Şehâvî bu hadisin Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî tarafından rivayet edildiğini söylüyor. Tirmizî hadisin ‘hasen’ (idare eder, zayıf değil) derecesinden olduğunu belirtmiştir. Bkz; Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, c. 1, s. 86.
5. Sır saklamakla ilgili Kutadgu Bilig’te ayrı ayrı beyitler vardır. Daha çok hükümdarın kâtibiyle ilgili kısımda geçmektedir. Bkz; Kutadgu Bilig, s. 198-199. Mesela beyit 2684: Bu ağız bir in gibidir, sözün oradan çıkarsa seher yeli gibi olur.
2685: Dünyaya yayılır ve artık toplanmaz, onu bütün halk duyar ve artık örtülemez.
2686: Ağızdan bazen ateş bazen de su çıkar. Bunların biri yapar, biri yıkar.
Ayrıca 103. sayfada da konuyla ilgili bir beyit var.
1298: İkiyüzlü adama sır verme, sözün yayılır, gizin ortaya çıkar.
Sır saklamakla ilgili olarak Seâlibî’ye de bakılabilir. ‘Adâbü’l-Mülûk, s. 102.

34

ŞÜKRE DAİR

Allah Teâlâ dünya mülkünü nasib ettiği, insanları, cinleri, kuşları, yabanî hayvanları, dilediği yere rahatça giden rüzgârı emrine hizmetçi kıldığı Süleyman (a.s)’ın ağzından şöyle buyuruyor: “Onu tahtı yanına yerleşivermiş görünce: “Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb’imin lütfundandır, şükreden ancak

kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabb'in müstağnidir, kerem sahibidir." dedi."1 Görüldüğü gibi Süleyman (a.s) onca mülkü diğer yeryüzü kralları gibi nimetten saymamış, bilakis farkına varmadığı bir düşüşe yol açmasından korkmuştur. Allah Teâlâ helâkı hak olmuş bir millet için şöyle buyurur: "Âyetlerimizi yalan sayanları, bilmedikleri yönden, ağır sonuçlara yaklaştıracağız. Onlara mahsustan mühlet veririm. Çünkü benim düzenim çetindir."2 Tefsirlerde geçtiğine göre, Rab Teâlâ bu âyette şunu demek istemiştir: "Onlara nimetler yağdırırım fakat istiğfarı unutturururum."

Dünyanın yaldızıyla avunmak, parıltısıyla diğerlerine hava atmak, kıymetli taşları ve parasıyla şımarmak kâfirlerin özelliğidir. Görmüyor musun, lânet olasıca Kârûn ne diyor? "(Kârûn): Bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir demişti."3 Allah da onun bu böbürlenmesine şu cevabı yapıştırdı: "Sonunda onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Allah'a karşı ona yardım edebilecek kimsesi de yoktu; kendini kurtarabilecek kimselerden de değildi."4 Süleyman (a.s) kendisine verilen nimetin bir düşüş sebebi (istidrac) olmasından kaygılandığı için Allahü Teâlâ Süleyman'a şöyle buyurmuştu: "İşte bizim bağışımız budur; ister ver, ister tut, hesapsızdır dedik."5

Ey dost! Allah seni doğruya ulaştırsın, bilmelisin ki; şükür sadece nimetleri korumakla kalmaz, nimetleri çoğaltır ve bu azap ile yok olmasından korur.

Şükür üç mertebede ele alınır: 1- Kalp ile şükür, 2- Dil ile şükür, 3- Azalar ile şükür. Tüm kullar için gerekli olan kalp ile şükre gelince kulun şunu bilmesidir: Nimet sadece Allah'tan gelir. Yerde ve göklerde yaşayan hiçbir varlık kullara nimet veremez. Onlardan geliyor gözükse bile esas sebep Allah'tır. Böylece kendine ve diğer varlıklara nimet verenin Allah olduğunu bildiğin için şükredersin. Şükrün esas mahallinin kalp olduğuna dair delil şudur: "Sizde ne nimet varsa hepsi Allah'tandır."6 Şükür konusunda

yaratıkların söyleyeceği son söz budur. Buna işaret eden bir âyet de şudur: “And olsun ki siz düşkün bir durumda iken, Bedir’de, Allah size yardım etmişti. Allah’tan sakının ki şükredebilesiniz.”7 Rab Teâlâ şunu demek istiyor sanki: Bana karşı sakınımlı davranın; çünkü nimetimin şükrü budur. Allah Teâlâ hayatı kula bir nimet olarak vermiştir. Şöyle buyuruyor: “Ölümünüzden sonra, şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik.”8 Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Şükür, kalbin tevâzu ile Allah’ın nimetlerini itiraf etmesi, tanımasıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Şükür, arzu halısı üzerinde diz çöküp ibadet etmektir ki bu ibadet sürekli kutsal olanı koruyup haramları çiğnememekle olur.

Ebû Osman diyor ki: “Şükür, insanın teşekkür etmekten aciz olduğunun farkına varmasıdır.” Rivayet olunduğuna göre Dâvûd (a.s) şöyle diyordu: “İlâhî! Sana nasıl şükredeyim ki, şükredişim dahi senin nezdinden gelen bir nimettir!” Allahü Teâlâ Dâvûd’a şöyle vahyetti: “İşte şimdi bana şükrettin!”

Allah’ın nimetini ve ihsanını kabul eden ancak gücü yettiği kadar şükredebilir. Çünkü hiç kimse Allah’ın nimetlerine karşı gereği kadar şükredemiyecektir. Mûsâ (a.s) Rabb’ine olan yalvarışı esnasında şöyle demişti: “Ey Rabbim! Sen insanı elinle yarattın.9 Ve sen onca nimet verdin. Sana nasıl şükredeyim?” Rab Teâlâ şu cevabı verdi: “Tüm bu nimetler bendendir. Kulun nimetlerin benden geldiğini bilmesi, bana karşı yapacağı en güzel teşekkürdür.”

Vehb b. Münebbih anlatıyor: Dâvûd (a.s) şöyle demişti: “Ey Yaradan! İnsanoğlunun her bir noktasında senin nimetin vardır. Bunların karşılığını nasıl ödeyecek?” Allah Teâlâ şöyle vahyetti: “Ey Dâvûd! Elindekini bol bol dağıt ve azla yetin. İnsanlara verilen nimetlerin şükrü, şunu bilmektir ki; kulun sahip olduğu her şey benden ihsan edilmiş bir nimettir.” Bu hususta şöyle denilir: Şükretme şansını elde ettiği için insanın şükretmesi en mükemmel teşekkürdür. Bu şu anlama gelir: Sen şükrediyorsan O’nun

yardımıyla, O’nun izin verişiyle şükrediyorsun. Bu izin veriş ve yardım en büyük nimet değil midir sana? Şükretme fırsatı verdiği için O’na teşekkür ediyorsun. Sonra şükrün şükrünü yapabildiğin için tekrar teşekkür ediyorsun ve sonsuza varıyor. Her şükredişinde Allah’ın sana apaçık bir ihsanı tecellî ettiği için insan olarak hiçbir zaman üzerindeki nimetlerin şükrünü tam olarak edâ edemeyeceksin. Mahmut el-Verrak der ki:

> “Allah’ın nimeti olan şükür, benim için de bir nimetse,
> Böyle bir şükrü nasip ettiği için tekrar bir şükür gerekir!
> Şükredebilmek nimeti dahi ancak O’nun izni ve fazlıyladır.
> Günler ard arda gelir, ömür biter, tükenir.
> Şükredene sevinçli haber geldiğinde Allah onun sürûrunu artırır, umumi kılar.
> Şükredene bir musibet değdiğinde peşinden ecir yağdırır Allah.
> Sevinçli haberi de belayı da nimete çevirir Allah.
> Vehim yüklü akıllar anlayamazlar bunu, onlara dar gelir.”

FASIL

DİL İLE ŞÜKRETMEYE GELİNCE

Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor: “Yalnızca Rabbi’nin nimetini anlat.”10 Bazıları bu nimetin peygamberlik olduğunu, bir kısmı da Kur’ân-ı Kerîm olduğunu söylemişlerdir. Âyet tüm nimetleri içine alacak şekilde umûmîdir.

Nûman b. Beşir’in rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle diyor: “Aza şükretmeyen çoğa şükretmez. İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a teşekkür etmez. Nimetleri anmak nimetten bahsetmek de şükürdür.”11

Allah Teâlâ cennet ehlinin ağzından şöyle buyurur: “Onlar, ‘Bize verdiği sözde duran ve bizi bu yere varis kılan Allah’a hamdolsun. Cennette istediğimiz yerde oturabiliriz. Yararlı iş işleyenlerin ecri ne güzelmiş!’ derler.”12 Ömer b. Abdülaziz şöyle der: “Size verilen nimetleri devamlı anınız. Çünkü nimetleri hatırlamak da şükürdür.” Adiyy b. Artaa, Nehr-i Ömer” diye bilinen kanalı Basra’da kazdığında Ömer b. Abdülaziz’e şöyle yazdı: “Basralılar için bir kanal kazdım,

suyu tatlıdır. Bu kanalla onların malları çoğaldı, kazançları arttı; ama hiçbirinin şükrettiğini göremiyorum. Bana izin verirsen yaptığım harcamaları ayırıp geri alacağım!” Ömer b. Abdülaziz Adiyy’e şu cevabı verdi: “Ben Basralılar içerisinde bu kanalın kazımı esnasında çalışırken ‘Elhamdülillah’ diyen bir kişinin dahi bulunmayacağını anlıyorum! Allah bu cümleyi şükür kabul ederek cenneti vermiştir. Sen de bu kelimeyi nehrine karşılık şükrediş say, vesselâm!”

Bu bölümde şükrün hakikatı, iyilik yapana karşı verdiği ihsandan ötürü teşekkür etmekten ibarettir. Allahü Teâlâ’nın bir vasfı da şekûr olmaktır. Kulun Allah’a şükredişi O’nun verdiği nimetlerden ötürü doğan bir övgüdür. Rabb’in kula iyilik yapması demek, ona nimet vermesi demektir.13 Çok şükreden anlamına da gelen şekûr kelimesi Arapların ‘dâbbe şekûr’ tamlamasından alınmıştır. Koyun ve benzeri hayvanlar kendisine verilen yiyecekle kıyaslanmayacak kadar bir iriliğe erişirlerse şekûr diye vasfedilirler. Bir de vech şekûr denilir ki güzel ve mütenasib çehreyi vasfetmek için kullanılır. Hadiste şöyle geçiyor: Allah Teâlâ buyurur ki: “Ben, insanlar ve cinlerle beraber (hepimiz) büyük bir hadiseyi (kıyameti) beklemekteyiz. Ben yaratıyorum, ama benden başkasına ibadet ediliyor, ben rızık veriyorum benden başkasına şükrediliyor.”14

Hikmet erbâbından biri de şöyle demişti: İnsanlara birçok nimet verilmiştir. Çünkü onlar aslında kötülüklere karşı direnç gösterme, güzelliği de yayma hususunda sabırlı olma durumundadırlar. Onlar muhakkak hesaba çekileceklerdir; çünkü şükretme durumundadırlar.

FASIL

BEDENLE YAPILAN ŞÜKRE GELİNCE

Bu hususta Rab Teâlâ şöyle buyuruyor Dâvûd (a.s)’a hitaben: “Ey Dâvûd ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükredenler pek azdır.”15 Atâ anlatıyor: Ayşe anamızın

yanına geldim. Beraberimde Ubeyd b. Umeyr de vardı. Âişe anamıza dedi ki: “Rasûlullah (s.a.v)’i nasıl bilirdin?, bize anlat.” Âişe ağladı, şöyle dedi: “Onun hangi hali hayrete şâyân değil ki? Bir gece huzuruma geldi, yanıma, yatağıma ilişti. Tenim onun mübarek tenine dokununca şöyle buyurdu: Ey Ebû Bekir kızı, beni bırak da Rabb’ime ibadet edeyim. Ben dedim ki: ‘Sana yakın olmayı isterdim. Ona izin verdim, su kırbasının yanına gitti, abdest aldı, suyu bolca kullandı, ayağa kalktı, namaz kıldı, ağlamaya başladı. Gözyaşları göğsüne damlıyordu. Rükûya vardığında ağlıyor, secdeye vardığında ağlıyor, başını kaldırdığında yine ağlıyordu. İbadetine bu şekilde devam ederken Bilâl geldi, namaz vaktini bildirdi. Şöyle dedim: Ey Allah’ın Rasûlü seni ağlatan nedir?! Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek tüm, günahlarını affetmiştir. Rasûlüllah (s.a.v) şu cevabı verdi: Şükreden bir kul olmayayım mı? Niye böyle yapmayayım ki, hem Rab Teâlâ bana şu âyeti indirmişken: Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır. Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. ‘Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin, bizi ateşin azabından koru’ derler.”16

Görüldüğü gibi Rasûlullah (s.a.v) şükrün beden ibadetiyle de yapıldığını göstermiş, kitabın kastettiği şeyi açıklamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için geceyle gündüzü birbiri ardınca getiren O’dur.”17 Bu âyet şu anlama gelebilir: Gece hemen gündüzün arkasından, gündüz de gecenin arkasından geliyor ki, ikisinden birinde güzel ameli kaçıran hemen arkasından gelene yetiştirir. Gündüz yapamıyorsa gece yapar, gece yapamıyorsa gündüz yapar. Tüm bu kanıtlardan anlaşıldığı üzere azalar ile yapılan güzel ameller ve belli aralıklarla yapılan virdler şükürden sayılmıştır.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber (s.a.v), namaza durduğunda ayakları şişiyordu. Dediler ki: “Ey Allah’ın elçisi! Böyle yapıyorsun, oysa senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmıştır.” Rasûlullah (s.a.v) şu cevabı verdi: “Şükreden bir kul olmayayım mı?”18

Ebû Hârûn anlatıyor: Âbid Ebî Hâzım’ın yanına gittim, sordum: “Allah seni rahmetiyle kuşatsın, gözlerin şükrü nasıl olur?” Cevap verdi: “Hayrı görünce yayar, şerri görünce önlersen şükretmiş olursun.” Ben yine sordum: “Kulakların şükrü nasıl olur?” Şöyle cevap verdi: “Hayrı işitip gönlüne nakşeder, günah söz duyduğunda da unutabilirsen şükretmiş olursun”. Sordum: “Ellerin şükrü nasıl olur?” Cevap verdi: “Sana ait olmayana dokunma, Allah için ellerinle yapman gerekenden geri durma.” Sordum: “Karnın şükrü nedir?” Cevap verdi: “Altının sabır, üstünün ilimle dolmasıdır.”19 Sordum: “Irzın şükrü nasıl olur?” Cevap verdi: “Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi olur: ‘Onlar eşleri ve milki timânı altında bulundurdukları dışında mahrem yerlerini herkesten korurlar. Doğrusu bunlar yerilemezler.’20 Ey Ebû Hârûn! Sen bu tavsiyeleri yerine getirirsen, hakikaten şükreden biri olursun.”

İdris (a.s)’in irfani sözlerindendir: Nimete erişmiş hiç kimse, Allah’ın kullarına iyilik yapmaktan daha güzel bir yolla şükredemez yaradanına! Böylelikle o, Rabb’ın kendisine ihsan ettiğini kullarına ihsan etmektedir.”

Allah’a itaat esnasında yaptığımız fiiller şükür olduğuna göre, bunlar arasında önplana çıkan, diğerlerinden daha üstün bir şükür vasfını kazananlar da olacaktır. Mesela; fakirlere yardım yoluyla yapılan şükür, zengin için diğer şükür yollarından daha uygundur. Çünkü kendisine bahşedilen nimetin aynısı ile teşekkür ediyor. Sen Allah’ın nimetinin sürekli üzerine yağmasını istiyorsan, fakirleri gözetip kollamaya devam et! Eğer kadr u kıymeti bilinir, kendisi parmakla gösterilir ulu bir kişiysen sana yakışan bir günaha âlet etmeden zavallı, ezilmiş insanları tutup

kaldırmak yoluyla şükretmendir. Çünkü sana verilen nimet el üstünde tutulma, kadr u kıymettir. Bu nimetin şükrünü de bu şekilde ifâ edersin. Sağlık dolu, illetten uzak kimseye yakışan şükür de hasta ve çaresizlere yaklaşıp ziyaretinde bulunmak, mümkün olduğu kadar gıdalarını temin etmektir. Kişi makam mevki sahibi, hatırı sayılır kimselerden ise; gariplerin ihtiyacını gidererek, dostlarına yardım elini uzatarak, suçu olmayıp sultan huzuruna çıkarılanlara şefaat ederek (sultanla konuşup onları affettirerek) şükretmelidir. Çünkü asîl kişinin devlet ve sultan nezdinde değeri büyük olduğu için sahip olduğu nimetin şükrünü böyle edâ edebilir. Bu misallerde görüldüğü üzere kul Allah'ın ihsan ettiği nimetin şükrünü yine o nimetin cinsinden yapmalıdır. Şükrü en kapsamlı biçimde ifade eden tanımlardan biri de şudur: Şükür, cenân ile marifet sahibi olmak, lisan ile zikretmek, âzâlar ile amel etmektir.21

FASIL

ŞÜKRÜN NETİCESİ OLAN ARTIŞIN NİTELİĞİNE DAİR

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Rabbiniz: 'Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracağım; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir.' diye bildirmişti."22 Bir grup bilgin der ki: Allah Teâlâ bu ve benzeri "Bana dua edin ki size cevap vereyim."23 âyetiyle başkalarını değil tek bir kavmi muhatap almıştır. Bu görüşün kanıtına gelince, biz zenginlik nimetine kavuştuğu için şükreden nice insanlar görmekteyiz ki sonunda fakirlikle sınanıyor. Yine sıhhatli olduğu için Allah'a şükreden pekçok kimse hastalıkla imtihan ediliyor. Oysa Allah verdiği sözden caymaz.

Başka bir grup âlim şöyle yorumluyor: Âyetin anlamı, sizin için âhiret nimetini artırırım demektir. Birisi çıkar da artışı ancak neyin üzerine, neyden ötürü yapılmışsa o türden olur derse24 şu cevap verilebilir: "Dünyevî ve uhrevî nimetler derece bakımından birbirlerinden farklı olsalar bile, hepsi de nimet olma bakımından türdeştirler (mütecânis)."

Diğer bir grup da şu yorumu yapıyor: Bu âyet sizin için hayırlı olanı artıracağım anlamına gelir. Elverişli ve hayırlı olan şey hastalık ve nimetin engellenişi olabilir. Mesela biri Allah'tan mal ve sağlık ister, Rab Teâlâ da vereceği malın kulu tarafından masiyet yolunda harcanacağını, beden sağlığının fuhuş ve güneş batağı için kullanılacağını bilirse, bu durumda mezkûr nimetlerden mahrumiyyet Rab'tan gelen bereketli bir hediyedir.

Diğer bir grup âlim ise şu sonuca varmıştır: Yukarıdaki âyette bir istisnanın var olduğunu düşünmek mümkündür: Şükrederseniz size artırırım, ancak günaha girer ve bana isyan ederseniz durum başka. O zaman sizi mahrumiyet ile cezalandırırım, bu mahrumiyeti sizin için günahları örten bir keffaret sayarım. Böylesi âhirette ceza vermemden daha iyidir. İnsanlar günahtan tamamıyla kurtulamazlar. Günahtan kurtulabilselerdi artırış (ziyade) dediğimiz şey kat kat olurdu. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen Kur'ân'ı gereğince uygulasalardı, her yönden nimete ermiş olurlardı. İçlerinde orta yolu tutan bir zümre vardı, çoğunun işledikleri ise kötü idi."25 Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: "Rabb'inizden bağışlanma dileyin, doğrusu O, çok bağışlayandır. Size gökten bol bol yağmur indirsin, sizi mallar ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın."26

Bunların dışında bir grup ulemâ da şu görüştedirler: Şüphesiz bu âyet özeldir. Husûsî bir durum içindir. Zira umûmî olup herkesi kapsasaydı, yaşadığı sürece Allah'a şükreden hiç kimse gelmezdi.

Bu yorumlardan sonra ben derim ki, Allah Teâlâ artıracağını va'd etmiştir. O'nun sözü haktır. O, kullarına şükrün nasıl yapılacağını bildirmiş, şükre dair nişâneleri belirtmiştir. O halde biri üzerinde nimet artmamışsa biliriz ki o adam hakkıyla şükretmemiştir. Diliyle Allah'a şükreden, öte yandan malı da eksilmekte olan bir zengin

gördüğümüzde anlarız ki o Allah nezdinde makbul olan şükrü yerine getirmemiştir. Ya malının zekâtını vermemiş, ya zekâtı ehil olmayanlara vermiş, ya vaktinden geciktirmiş, elbisesi olmayanı giydirmek gibi üzerine vacip olan bir hakkı yerine getirmemiş ya da kapısına gelen bir açı ve dilenciyi doyurmamıştır. Bu adam Peygamber Efendimizin şu hadisinde bahsettikleri arasına girer: “İsteyen samimi ise; onu reddedip hiçbir şeysiz geri çeviren, kesinlikle kurtulmaz!”27 Allahü Teâlâ buyuruyor ki: “Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez. Allah bir milletin fenalığını dileyince artık O’nun önüne geçilmez.”28 Bu şu demektir: Yaşadıkları ibadet ve ta‘at halini bozmadıkça Rab Teâlâ da onlara verdiği nimetleri değiştirip yok etmeyecektir. Eğer kavim sağlık ve afiyet içindeyse, edebin terki, hakkın çiğnenişi, günaha yol veriş gibi alâmetlerle yaşadıkları güzel hali değiştirmezlerse, Allah da onların halini değiştirmeyecektir. Nitekim bazıları şöyle der: “Şükrün en azı Allah’ın nimetiyle O’na isyan etmemeyi başarmaktır. Zira senin tüm uzuvların Allah’ın nimetidir. Öyleyse onlar vasıtasıyla Rabb’a karşı gelmemelisin!”

“Şükrederseniz size artırırız.” âyetinin anlamı şöyle olabilir: Biz dilersek böyle yaparız. Görmüyor musun? Rab Teâlâ başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Ahiret kazancını isteyenin kazancını artırırız; dünya kazancını isteyene de ondan veririz. Ama âhirette payı bulunmaz.”29 Kulların çoğu dünya kazancını ister; ama bir türlü onlara bu verilmez, o zaman yukardaki âyeti düşünürken, dünyalığı dilediğimize veririz, yorumunu gözden kaçırmamalıyız. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim.”30 İnsanların çoğunun dua ettiğini; fakat bir türlü onlara cevap verilmediğini görürüz. Öyleyse “icabet edeyim” âyetinin anlamı dilersem veya dilediğime icabet ederim, demek olur. Bu yorumumuzun kanıtı da,

“Dilerse yalvardığınız şeyi giderir.”31 âyetidir. Bu yorum mutlakın mukayyede hamli kabilindendir.32

Cüneyd anlatıyor: Henüz dokuz yaşındayken Seriy es-Sekatî’nin huzuruna çıkmıştım. Oradakiler şükür hakkında konuşuyorlardı. Seriy, bana dönerek: “Söyle bakalım ey çocuk şükür nedir?!” dedi. Şu cevabı verdim: “Allah’ın nimetiyle Allah’a isyan etmemektir.” Seriy bu cevabım üzerine: “Senin Allah’tan nasibin, dilindir!” dedi. Hâlâ bu cümle üzerine ağlamaktayım. Rab Teâlâ’nın: “Allah’ın nimetini saymaya kalksanız kesinlikle sayamazsınız.”33 ayetinin anlamı sorulacak olursa ve fiiller içinde varoluş sahasına çıkıp sayılması mümkün olanlardan dem vurulursa şu cevabı veririm: “ ‘Allah’ın nimetleri iki kısımdır, defedişi ve men edişi.’34 Def’in sayımı mümkündür. Ama defedilen belaları saymak mümkün değildir. Allah Teâlâ’nın kudretiyle defettiği diğer şeyleri ve belalar arasında kuldan uzak tuttuklarını veya tutacaklarını saymak mümkün değildir.”

FASIL

Şimdi tekrar filozofların ve âlimlerin şükre dair söyledikleri vecizelere geçelim. Hikmet erbâbından biri der ki: Nimete oranla şükür, misafir için güzergâhındaki köye benzer. Misafir köyü bulursa konaklar, bulamazsa savuşup gider.35 Arabın ve Acemin filozofları ittifakla şöyle demişlerdir: “Şükür nimetleri bağlayan bir kayıptır; şükür mevcut olanı bağlar, mevcut olmayanın da avlanmasına, elde edilmesine yardım eder.”

Âriflerden bir kısmı şöyle demiştir: “Kesinlikle savaş getirecek bir musibet, şükrü hiçbir zaman edâ edilemeyecek nimetten daha hayırlıdır.” Yine âriflerden biri şöyle der: “Şükür vasfına kavuşan bereketten uzak olmaz. Tevbe eden reddedilmez; hayırlı olanı araştıran hayra kavuşur; danışma ilkesini benimseyen doğruya ulaşır.” Eskiden şöyle denilirdi: Nimetleri şükür ile korursan

boynuna asılmış kıymetli gerdanlık olurlar; ama nankörlükle alırsan bedenini zelil kılan bukağılara dönüşürler.

Habib der ki: “Nimetleri şükür ile korursan nimet olmaya devam eder. Böyle yapmazsan hakiki bir felaket olurlar.”

Haccâc, Hasan’a yirmi bin dirhem gönderince Hasan şöyle demişti: “Beni hatırlayan Allah’a hamd olsun.”

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: “Kendisine ihsan edilen nimetin şükründen âciz kimseler gibi olma! Kendine yetecek miktarda elinde kalan malzemeden daha fazlasını isteyen gibi olma. Milleti nehyeden ama kendi nefsini nehyetmeyen, millete emreden, ama verdiği emri kendine tatbik etmeyen kimselerden olma! Salihleri güya seviyorsun, ama onların yaptığını yapmıyorsun, kötülük edenlere kızıyorsun güya; fakat bizzat sen onlardansın! Günahların çoğaldığı için ölümden hoşlanmıyorsun; fakat hayatın boyunca da günah işlemekten geri durmuyorsun.”

Muğire b. Şuğbe der ki: “Sana iyilik yapana teşekkür et, sana teşekkür edene de iyilik yap. Çünkü nankörlük ettiğin zaman nimet gidecektir. Ama şükredebilirsen yok olmaz! Bilmelisin ki, şükür nimetleri artıran; azap, intikam, kötü âkıbetten koruyan bir vasıftır.”

Hasan el-Basrî şöyle der: “Ey insanoğlu! Sen nimetlerden faydalanmaya mecbur olduğuna göre hiçbir zaman onların şükrünü edâ etmekten kaçamazsın! Bir nimete şükrettiğin zaman bu güzel huyun sebebiyle daha büyüğüne kavuşursun.”

Süfyan anlatıyor: Müjdeci melek Ya‘kûb (a.s)’a geldiğinde Peygamber şöyle sordu: “Onu bıraktığında hangi din üzereydi?” Müjdeci melek cevap verdi: “İslâm dini üzereydi.” Ya‘kûb: “Allah’a hamdolsun, işte nimet şimdi kemâle erdi.” dedi.

Rivayet olunduğuna göre Hasan b. Ali (s.a), bir köşeye çekilmiş ve şöyle demişti: “İlâhî! Nimet verdin bana, fakat şükrettiğimi görmedin. İmtihan ettin, sabreder vaziyette görmedin. Buna rağmen şükrü terk edişimden ötürü

nimetlerini çekip almadın. Sabretmiyorum diye de belâyı sürekli kılmadın! Ey Rab! Cömert olandan gelen sadece cömertliktir. İyiden gelen iyiliktir. Cefakârdan da sadece sıkıntı gelir.”

Avn b. Abdullah diyor ki: “İçinde zerre kadar şerr bulunmayan hayır; sağlık anında şükredebilmek, felâket anında da sabredebilmektir.”

Rivayet olunduğuna göre bir karınca Süleyman b. Dâvûd (a.s)’a yaklaşarak şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Ben şu cüsseme nisbetle senden daha çok şükrediyorum Allah’a.” Süleyman at üzerindeydi. Hemen inip secdeye kapaklandı, şöyle dedi: “Sana şükrediyor olmasaydım ey Rab, Bana verdiğin tüm nimetlerden beni mahrum etmeni isterdim!”

Sadaka b. Yesâr anlatıyor:36 “Dâvûd (a.s) ibadet köşesinde iken oradan geçmekte olan minik bir kurtçuğu gördü. Onun niçin yaratıldığını düşündü ve içinden şunları geçirdi: “Kim bilir Allah bu yaratığını önemsemiyordur.” Rab Teâlâ hemen minik kurtu konuşturdu: “Ey Dâvûd nefsin seni aldatıyor! Ben bedenime oranla senden daha çok şükrediyorum Allah’a. Bana ve sana ihsan edilenler kıyaslandığında, benim şükrümün daha büyük olduğu görülür.”

Mahmut el-Verrak şu beyitleri söylemiştir:

“İlâhî! Sana yakışan nasılsa öyle hamdederim.
Hem de hiç lâyık olmadığım nimetler için derim,
Kusurum ne kadar azsa da sensin Kerîm, sensin Rahîm.
Sanki hatalarım ile artıyor fazîletim!”

Âriflerden birinin yakın dostunu sultan hapse atar. Zindandaki arkadaşının gönderdiği mektuplara cevaben bizimki hep Allah’a şükret der. Hücreye elleri kelepçeli bir Mecûsî getirilip, yerleştirilir. Bir de uzun zincir konur ki bir ucu Mecûsînin ayağına, diğer ucu da bizimkinin ayağına bağlanmıştır. Mecûsî geceleyin defalarca kalkar, öteki de kalkmak ve beriki işini bitirinceye kadar beklemek zorunda kalır. Dışardaki içerdekine yine Allah’a şükret demektedir. Mahpus sorar mektupla: “Bundan daha büyük belâ mı olur,

daha ne kadar Allah'a şükret diyeceksin bana?" Zindan dışındaki ârif şu cevabı gönderir: "Mecûsîye bağlanan diğer zincir ve bukağılar senin ayağına bağlansaydı ne yapardın?"

Dervişlerden biri şu beyitleri okumaktadır:

"Yakışmaz bana yaptığın iyiliğe karşılık suskun suskun teşekkür edişim.
Oysa senin iyiliğin lisan-ı hâl'i ile konuşmaktadır.
Güzel tavrın senden geldiğini görüyor; ama gizliyorum, görmezden geliyorum.
Ben bu halimle cömerdin elinden çalan hırsızım."

Adamın biri, Sehl b. Abdullah'a dedi ki: "Hırsız evime girdi, eşyalarımı çaldı!" Sehl b. Abdullah şu cevabı verdi: "Allah'a şükret, esas hırsız kalbine girseydi ve tehvidi çalsaydı ne yapardın? Şeytandan bahsediyorum!"

İdris (a.s) affedilmek müjdesine nâil olunca yeniden affedilmeyi istedi. Ona niçin böyle yaptığı soruldu. Şu cevabı verdi: "Rabb'a şükrediyorum, çünkü mağfiretten önce de hayırlı amel yapıyordum."

İdris'in bu sözünden sonra da melek ansızın kanadını açtı, göğe yükseltti nebîyi.

Rivayet olunduğuna göre eski zamanlarda yaşayan bir peygamber, içinden gürül gürül su çıkan küçük bir taşın yanından geçiyordu. Hayretle baktı. Allah o taşı konuşturdu. Şöyle söyletti: Rab Teâlâ'nın; yakıtı insanlar ve taşlardan ibaret olan cehennemden bahsettiğini duydum, bu yüzden ağlıyorum! Peygamber taşın ateşten korunması için Allah'a dua etti. Rab Teâlâ onu ateşten âzâd ettim diye bildirdi. Oradan uzaklaşan nebî geri döndüğünde taşın yine çatlarcasına su akıttığını görünce şaşırdı ve sordu: Şimdi niçin ağlıyorsun? Allah taşı konuşturdu: Önceki hüzün ve korku ağlayışı idi. Şimdiki ise şükür ve sürûr gözyaşlarıdır!

Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ Mûsâ (a.s)'a şöyle vahyetti: "İster âfiyet içinde, ister mübtela, tüm kullarıma acı!" Mûsâ sordu: "Ey Rab! Âfiyet içinde olanın durumu ne ki? (Ona niçin acıyayım, zaten durumu iyi.)" Allah Teâlâ cevap verdi: "Çünkü onlar kendilerine nasip ettiğim sağlıktan ötürü şükrediyorlar."

Bedevînin biri yine kendisi gibi bedevî olan dostuna şöyle dua etti: “Allah sabredemiyeceğin belayı vermesin sana! Şükredemiyeceğin nimeti de vermesin!” Bedevîlerden biri şu beyitleri okumuştur:

“Ya Rabbi!Bana ihsan ettin, başlama fırsatını da verdin.
Ama senin nimetine karşılık şükür çadırını dikemedim.
Senin nezdinde özür veya kanıt sahibi olabilirse biri.
Özrümü bildiriyorum;
Hiçbir geçerli bahanem olmadığına dair tasdikimdir!”

Mutarrif şöyle derdi: “Ey Rab! Nimet senden gelir, sen nimeti kemâle erdirirsin, şükretme hususunda yardımcı olan sensin, sevabı sen verirsin.”

Allahü Teâlâ bazı kullarını överken çok şükredici olduklarını vurgulamış, nimetlere devamlı teşekkür ettiğini söylemiştir. Diğer kullarını överken de şükür vasfını sürekli gündeme getirir, şöyle buyurur: “Kim şükrederse kendi için şükretmiştir.”37 “Kim arınırsa kendi için arınmıştır.”38 Başka bir âyette şöyle buyurulur: “Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz.”39 Allah Teâlâ’nın bu şükürden ne az ne çok hiçbir menfaatı yoktur. Çünkü o ödül elde etmekten münezzehtir. O insanlardan aşkındır, yücedir. Ne kâfirin küfrü, ne şâkirin şükrü, ne övücünün senâsı O’nun nezdinde herhangi bir şeyi eksiltir. Şöyle buyuruyor: “Rab sizi çağırıyor, size mağfiret etmek için.”40

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: “Nimete nankörlük etmek, buğzu getirir. Senin yaptığına teşekkür ile cevap veren senden aldığından kat kat fazlasını vermiştir sana. İyilik yaptığın veya bir ihtiyacını yerine getirdiğin kişi, senin verdiklerine denk bir nimetle sana cevap vermek istiyorsa teşekkür etsin. Çünkü şükrediş, nimetin hakkını en iyi edâ eden şeydir.”

Şair diyor ki:

“Eğer makam yüceliği şükrü kaldıran bir engel olsaydı,
Rahman kullarına şükrü emretmezdi,
‘Bana şükredin ey insanlar ve cinler topluluğu!’ demezdi.”

İshâk b. İbrahim el-Mûsulî anlatıyor: Başımıza bir kadın geldi ve dedi ki: “Ey millet zaman değişti, bozuldu! Çünkü

şükredenlerimiz azalmış; hakiki zenginlik bizden kaçmış; geriye sıkıntı ve ihtiyaç bırakmıştır. Allah, aklıyla anlayan, fazilet sahibi olan, ihtiyacı kadarıyla geçinen ve iffetli olmaya çalışan kula yardım etsin."

Kisra'ya sormuşlar: "Şükür nedir?" Cevap vermiş: "Gücün yettiği kadar karşılığını verebilmektir." Yine sormuşlar: "Nankörlük nedir?" Cevap vermiş: "Gerekli karşılığı vermemektir." Yine sormuşlar: "Gördüğü iyilikten ötürü dil ile teşekkür etmekten dahi çekinecek kadar cimri birinden daha kötüsü var mıdır?" Cevap vermiş: "Evet vardır. İyiliğin bizzat kendisine düşmanlık edenler."

1. Neml, 40.
2. Ârâf, 182-183.
3. Kasas, 78.
4. Kasas, 81.
5. Sa'd, 39.
6. Nahl, 53.
7. Âl-i İmrân, 123.
8. Bakara, 56.
9. Buradaki el, bazı müfessirlerce kudret olarak tefsir edilir. Biz Allah Teâlâ'nın eli ve benzeri müteşabih hususlarda, âyeti olduğu gibi kabul eder; fakat bunun keyfiyeti hakkında hiçbir yorum yapmayız.
10. Duha, 11.
11. Hadisin kaynağı:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4. s. 278 ve 375.
Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 11.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 35.

12. Zümer, 74.
13. Şekûr kelimesi fe'ûl vezninde olduğu için hem şükreden hem de şükredilen anlamlarına gelir. Şükredilen olduğu kesindir. Çünkü nimetler yağdırmakta, kullar da O'na şükretmektedir. Şükreden olmasına gelince Rab Teâlâ nimeti verdikten sonra kul teşekkür eder. Bunun üzerine teşekküründen ötürü yeniden nimet verir. İşte bu yeniden nimet veriş vasfı mecâzî olarak Rabb'ın şükredişi anlamına gelir.
14. Hadisin kaynağı: Meşhur kaynaklarda böyle bir rivayet yok.
15. Sebe, 13.
16. Âl-i İmrân, 190-191.
17. Furkân, 62.
18. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, (Teheccüd) Bâb no: 6 ve Kitâbü's-Salât, Bab no: 187.
Neseî, Sünen, (Kıyâmu'l-Leyl,) Bâb no: 17.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 251 ve 255, c. 6, 115.

19. Karın bölgesinin alt tarafı mide ve bağırsaklar olduğu için bunları fazla doyurmamak, sabretmek tavsiye edilmekte. Öte yandan üst tarafı kalp

olduğu için gönüle ilim doldurmaktan kinâye kabilinden böyle söyleniyor.
20. Mü’minûn, 5-6.
21. Cenân, bir şeyin ortasında veya merkezinde olup görülemeyen, bilinemeyen, anlaşılamayan şey demektir. Ruh ve kalp anlamında kullanılır. Cenân ile marifet, kalp yoluyla bilinç demektir. Lisan ile zikr, Allah’a hamdetmek, Allah nezdinde güzel olanı söylemek, Allah nezdinde hayırlı olanı tavsiye etmek demektir. Âzâlar ile amel ise hepimizin bildiği, bedenimizle yaptığımız ibadetlerdir, namaz gibi.
22. İbrahim, 7.
23. Gâfir, 60.
24. İtiraz eden bu sualiyle dünyalığı kastediyor. Allah dünyalık verdiğine göre ancak dünyevî bir nimetle ziyade gerçekleşebilir demek istiyor.
25. Mâide, 66.
26. Nûh, 10, 11, 12.
27. Hadisin kaynağı: Sağanî bu hadisin uyduruk olduğunu söyler. İbnü’l-Medînî ve Ahmed b. Hanbel de bu hadisin asılsız olduğunu belirtmişlerdir. Bkz; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, s. 156.
28. Ra‘d, 11.
29. Şuarâ, 20.
30. Gâfir (Mü’min), 60.
31. En‘âm, 41.
32. Mutlak olanın mukayyede hamledilmesi, usûlü tefsir ve usûlü fıkıh gibi pek çok İslâmî ilimde uygulanan, günlük hayatta karşımızdakinin sözleri ve hareketlerine dair tutarlı bir sonuca varmak için tatbik ettiğimiz bir kâidedir. “Bana dua ediniz.” âyeti mutlaktır. “Dilerse yalvardığınız şeyi giderir.” âyeti ise ‘dilerse’ kelimesi ile kayıtlanmıştır. Dolayısıyla birinci âyet yorumlanırken ikinci âyete başvurulur, ikinci âyetin onayıyla yorumlanır. Mutlak mukayyed meselesi Kur’ân’ın kendisini tefsir edişiyle alâkalıdır. Bu konuda güzel bir çalışma için bkz; Dr. Halis Albayrak, Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine, s. 94-102. Ayrıca Şankîtî’nin Advâü’l-Beyan fi idâhil Kur’ân bil Kur’ân adlı muazzam eserine bakılabilir.
33. Nahl, 18.
34. Def‘ kelimesi Arap dilinde başından savmak, ödemek, defetmek, savunmak, kollamak, vermek gibi birbirinden tamamen farklı bir çok anlama gelir. Hepsindeki ortak anlam savmadır. Bir kılıçla savarsak def savunma anlamına gelir. Dua ile savarsak belanın defi anlamına gelir.
35. Gelen nimet şükürle karşılanırsa konaklar. Şükürle karşılanmazsa savuşup gider, durmaz.
36. Bazı nüshalarda siyân olarak geçiyor.
37. Neml, 40.
38. Fâtır, 18.
39. İsrâ, 7.
40. İbrahim, 10.

35

KUR’ÂN’DAKİ BİR ÂYETE İSTİNADEN İNSANIN AHLÂKÇA BAZI HAYVANLARA BENZETİLİŞİ

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar.”1 Allah Teâlâ bizimle diğer canlılar, hayvanlar arasında bir benzeşme noktası olduğunu belirtiyor. Bilinmektedir ki hayvanlar bize şekil, akıl, yaratılış ve gözle görülebilen diğer bir çok hususta benzememektedirler. Öyleyse geriye huylar konusunda benzeşme kalıyor. Kullardan hiçbiri yoktur ki, onda hayvanlardan herhangi birinin huyu olmasın. Zaten bu yüzden insanların huylarını birbirlerinden farklı farklı görürsün. Daha doğrusu; bir insanda itidalden çıkmış bir hâl gördüğün zaman bu hâlin (huyun) hayvanlardan hangisinin haline benzediğini düşün, bulunca o adamı huy bakımından o hayvanların sınıfına kat. O hayvana nasıl davranıyorsan o adama da öyle davran. İşte o zaman sen onlarla çetişmekten kurtulur, huzura erersin, onlar da senden kurtulur, rahata kavuşurlar!

Huy bakımından cahil birini; sert mizaçlı, sağlam bedenli, aşırıya gitmesinden emin olunamaz birini gördüğünde bu adamı hemen yırtıcılar âlemine kat!2 Araplar cahil ve laf anlamaz biri için, “O adam kaplandan daha cahil ve söz dinlemez.” derler. Ondan nasıl uzak olmak gerektiğini; onunla hasımlaşmamak, rekabet etmemek ve karşılıklı atışmamak gerektiğini biliyorsan bu adam hakkında da aynı yolu takip edeceksin!

Bir adamın huylarına egemen olan şeyin hırsızlık olarak tezâhür ettiğini görürsen, o adamın gece gibi karanlık zamanlarda gizlice aşırdığını bilirsen -ki biz böyle birinin fareye benzediğini anlarız-, onunla karşılıklı davanı halletmeye çalışma! Tıpkı ambarını yiyip bitiren, iksab eden farelere sövmeyi terk ettiğin gibi. Nasıl zahireni korumak için en elverişli şekilde tedbirini alıyorsan, bunun için de gereken tedbiri al! Bir adam durup dururken sana söz ve fiil ile zarar veriyorsa anlarsın ki bu adam köpeklerin huylarına sahiptir. Çünkü köpek kendisine eziyet etmeyene eziyet edebilir. Kendisine hiç dokunmayan birine saldırabilir. Bu durumda hemen bir köpek sana havladığı ve yaklaştığı zaman ne yapıyorsan o adama da öyle davran! Sen, köpek havlayınca kendi önüne dönüp onu o halde bırakmıyor musun? Onu hasım kabul etmiyor ve ona sövmüyorsun değil mi? İşte diş gösterip afkuran o adama da öyle davranacaksın!3

Çekişme ve ihtilaf çıkarmanın onda bir karakter haline geldiğini görürsen, adama söz esnasında evet desen, o sana hayır der. Sen hayır desen, bu sefer tersini söyleyip evet der. İşte onu eşşekler âlemine kat! Çünkü eşşeği yanına yaklaştırmak istesen senden kaçar. Uzaklaştırmak istesen yaklaşır. Sen eşekten faydalanırken ona sövmüyor, çekip gitmiyorsun, o halde bu cibilliyette olanlara da böyle muamele et, sövüp sayma, çekip gitme, gerekeni yap!

Bir adamın sürekli insanların hatalarından, orda burda kırdığı potlardan bahsettiğini görürsen, onun insanlar arasındaki konumu sivrisineğin, uçan varlıklar âlemindeki sineğin konumuna benzer, bunu bilmelisin. Zira sinek bedene konduğunda sağlıklı yerleri görmez, oralardan kaçar. Bilakis cerehatli, kanlı, irinli ve pis noktalara konmaya çalışır.

Malları gasbeden bir sultanla sınandığında onu arslanlar kategorisine sok! Ona karşı tedbirini al, hileni yap; arslana

karşı korunup tedbirini aldığın gibi! Tabii ki arslandan kaçılır, başka bir çözüm yoktur. Şair Nâdiga şöyle diyor:

“Arslanın himayesinde yaşanmaz, istikrar yoktur!”

Hileci, kurnaz, kendisiyle bol bol öğünen, burnu havada biriyle imtihan edilirsen onu tilkiler âlemine sok!

Sevenlerin arasını bozan, çirkin lafları götürüp getiren biriyle sınanırsan, bu adamı kokarcalar kategorisine sok! Kokarca küçük bir hayvandır. Bir grup ihtilafa düşüp parçalandıklarında Araplar şöyle der: “Aralarına kokarca girdi de parçalandılar.” Bu hayvanın özelliği şudur ki, bir topluluğun arasına girdiğinde anında onları etrafa kaçırtır! Aralarına bu hayvanın yaklaştığını gören grup nasıl kalkıyor, onu korkutarak uzaklaştırıyor, böylece ortalarına girmesini engelliyorlarsa; aynı şekilde söz gezdiren, koğucu kimselerin de cemaatten çıkarılması gerekir. Böyle yapmazlarsa bu adamın onların arasını bozması, birbirlerine karşı kalplerinde kin tohumu ekmesi an meselesi olur.

İlim, hikmet dinlemeyen, âlimler ve âriflerden köşe bucak kaçan, bol bol hurafe ve güncel dünyevî olayları dinleyen süflî kimselerin meclisinde cerayan eden münakaşalara kulak kabartan birini gördüğünde onu gübre böcekleri sınıfına kat! Çünkü gübre böceği dışkı yemekten zevk alır, pislik kokusuna alışkındır. Onu ya helalarda ya da fosebtik çukurlarının kenarında bulursun. Misk ü amber kokusundan, gül kokusundan kaçar. Ona bir damla misk ya da gül yağı döksen kim bilir belki de ölür!

Tek tasası ve gamı dünya olup fırsat bulduğu her şeyi elde etmeye çalışan, bu açgözlülüğü yaparken de utanmayan birini gördüğünde onu akbabalar sınıfına kat! Böylece akbabaya karşı tedbirini nasıl alıyorsan ona karşı da öyle ol!

Görünürde din, diyanet sahibi, oturaklı, sakin ama öte yandan dünyalık kapmak için çetesini kurmuş, emanet mallarını yemek için hazırlığını yapmış, yetimlerin ve dulların hukukunu gasbetmek için tetikte bekleyen biri ile

sınanırsan onu kurtlar alemine kat! Bu hususta söyleyen söylemiştir:

“Kurdu namaz kılarken görürsün,
Sen yanından geçerken rükûya eğilir,
Duâ eder, hem de ne büyük duâ!
Ah kurbanı eline geçirse ya!
Çabucak gönder şunu ey Hüdâ,
Kalbe sancı girdi, çatladı ha!”

Kurda karşı nasıl hazırlığını yapıyorsan bu adamdan da öyle sakın, tedbirini al!

Çok yalan söyleyen bir adamla sohbet ve arkadaşlık bedbahtlığına düşersen bilmelisin ki, yalancı insan hükmen ölü gibidir. Onun söylediği hiçbir haber kabul edilemez, ölüden haber gelemediği gibi. Ölüyle arkadaş olunamayacağı gibi yalancıyla da arkadaşlık kurulmaz. Özdeyişlerdendir, çok söylerler: “Her şey bir şeydir, ama yalancıyla dostluk hiçbir şeydir.” Bu adamı deve kuşu kategorisine sokman da mümkündür. Çünkü devekuşu tüm yumurtalarını kumun iyice altına gömer. Sonra bir tanesini en üste yüzeye bırakır, bir tane de onun tam altına ince bir kum tabakasıyla örtülü olarak bırakır. Diğer yumurtalar daha aşağılardadır. Karga ya da durumu bilmeyen bir canlı, oraya geldiğinde tek yumurtayı alıp döner. Ya da biraz daha aklını çalıştırıyorsa kumu hafifçe eşeler, diğer yumurtayı bulur. Zanneder ki bundan başka hiçbir şey yok! Oysa devekuşlarının hilesini bilen tecrübeli kişi bir yumurta gördüğünde onu almaz, dibini de kazar. Sonunda ihtiyacını görür, yumurtalara ulaşır. Yüzeydeki yumurtayla aldanmaz! Sen çok yalan söyleyen birine de böyle davranmalısın. Ondan bir haber işittiğinde hemen tasdik etme, altını ara. Haberin aslını keşfedinceye kadar uğraş.

Gelinin damata gösterdiği ilgiyi kendi zâtına gösteren bir adam görebilirsin. Böyleleri elbisesini tertemiz tutar, sarığını yüksekçe dimdik sarar. Kimsenin kendisine dokunmasını istemez. Gözlerini kısarak bakar. En ufak bir lekeyi dahi elbisesinden söküp atmaya çalışır. Sohbet esnasında o dostlarına bakmaz. Hep kendine dönüktür.

Elbisesinin buruşan yerlerini düzeltmekle meşguldür. Böyle birini gördüğünde onu tavus kuşlarına benzet. Çünkü kabarık tavus kuşu sadece kendine bakar, yürüyüşünde gururla sallana sallana ilerler, kuyruğunu yelpaze gibi açar, krallar da bu kuşu hoşça vakit geçirmek ve eğlenmek için yanlarında tutarlar!

Hiçbir küçük hatayı unutmayan, kendisi hakkında yapılan bir yanlışlıktan sonra fırsatını bulduğu anda cezasını vermeye kalkan kinci biriyle sınanırsan onu develer âlemine sok! Araplar böyleleri için “Deveden de kinci” deyimini kullanırlar. Sen sen ol, kindar deveye yaklaşma!

İçi dışıyla bir olmayan, söylediğinin tam tersini içinde taşıyan biriyle sınandığında bu adamı yerbuğ sınıfına sok! Yerbuğ; kemiriciler cinsinden, karada yaşıyan, yerin hemen altında delikler kazarak ev edinen bir hayvandır.4 Yerbuğ toprak altına girdiğinde tünellerde dolaşır. Bir delikten girer, öbür delikten çıkar. Zaten Münâfık ismi de tünel anlamına gelen ‘nefak’ kökünden türemiştir. Avcı bu hayvancağızı yakalamak isteyince hemen bir delikten girdiğini görür. Arkasından kazmaya başlar, ilerler ama sonunda hiçbir şey elde edemez. Çünkü o diğer delikten çoktan çıkıp kaçmıştır. Münâfığın hâli de böyledir. Ondan doğru düzgün, sıhhatli bir davranış gelmez. Sen böyle adamların arkadaşı olmaktan sakın!

İnsanlarla dost olurken zikrettiğim bu yönteme dikkat et ki onlardan kurtulasın, onları da kendinden kurtarasın! Allah için söylüyorum, insanlarla arkadaşlığı doğru bir çerçeveye oturtmuşsan, canın rahat ediyorsa, sakinsen, onların huylarından doğan hilelerin kurbanı olmamış, kurtulmuşsan, izah ettiğim bu yöntemi uyguladığın için kurtulmuşsundur.

Er-Riyahî diyor ki: “Ey Riyah oğulları! Eğer örnek alacağınız bir yönü varsa sakın ha küçüktür diye birini küçümsemeyin! Çünkü ben tilkiden kurnazlığı, maymundan hileyi ve oyunu, kediden çevikliği, köpekten müdâfaayı,

çakaldan sakınımı öğrenmişimdir. Ayrıca, aydan gecenin seyrini ve gelişimini, güneşten an be an değişimi öğrendim.”5

1. En‘âm, 38.
2. Metinde geçen ‘nemr’ kelimesi kaplanlar demek olur. Ama kaplanın özelliği içinde yırtıcılığı vurgulandığı için böyle tercüme ettik.
3. Turtûşî bu paragrafta herhalde fiilî olarak saldırıda bulunanları değil de dil uzatan, kötüleyen ve çamur atanları kasdediyordur. Böyle durumlarda Türkçemizde ifade edildiği gibi ‘it ürür, kervan yürür’ özdeyişinin gereğini yerine getirmeye çalışırız.
4. Yerbuğ, tavşanla fare arasında kemiriciler cinsinden bir hayvandır. Mu‘cîmu’l-Lârus’taki resmi böyle. Tavşan değil; çünkü kuyruğu gayet uzun ve fare gibi ince. Fare değil; çünkü ön dişleri çok uzun, tavşan gibi. Bu yüzden esas ismi olan Yerbuğ kelimesini muhafaza ettik.
5. Bu benzetmeler Beydabâ’nın Kelile ve Dimne’sini hatırlatmaktadır.

36

NE HÜKÜMDAR İLAHDIR, NE DE İNSANLAR MASUM

*E*y kral! Sen, en güzel huylara sahip olsan, dosdoğru bir gidişat sergilesen zevkine uygun hareket etmeyip nefsini kırsan ve her şeyi yerli yerinde kullansan da yönetimin altındakiler senin hakkını yiyor, kadrini bilmiyor, senin hakkında ileri geri konuşuyor, hoşuna gitmeyen sözler söylüyorsa şu kesin bir gerçektir ki sen ilâh değilsin! Onlardan Tanrı’ya dahi göstermedikleri saygıyı ve samimiyeti kendin için bekleme! Sen Allah’tan elbetteki aşağısın. Bu bâbta söylenecek en güzel cümle şudur: Allah Teâlâ kullarını yarattı, onlara her türlü nimeti ihsan etti.

Duyu organlarını mükemmel kıldı. Onlarda arzu ve istek kaynağı yarattı. Onca nimeti yağmur gibi yağdırıp lezzette ve zevkte doruğa çıkartacak şekilde onları donatmasına rağmen bak şu hallerine! Ne Allah'ı hakkıyla bilip takdir ettiler, ne de O'ndan gerektiği gibi sakınıp O'na hürmet gösterdiler. Bilakis O'na hiç yakışmayacak şeyler söylediler. O'nun münezzeh olduğu sıfatları O'na yakıştırdılar. Ve Allah'a ait yüce sıfatları güzel isimleri reddettiler. Onlardan bazıları O üçün üçüncüsüdür; bir kısmı O kadın sahibidir, bir kısmı da O'nun çocuğu vardır dediler. Rabb'in kızları olduğunu, insana benzediğini iddia edenler olduğu gibi O'nu tamamıyla inkâr edenler de vardır. Tümüyle inkâr edenler kulların ve tüm âlemlerin bir yaratıcısı olmadığını söylerler. Yüce Yaradan onların şöyle dediğini belirtir: "Ölürüz ve yaşarız, bizi sadece zaman mahveder."1 Onların bu sözlerine rağmen yaratan, öldüren, bedenleri sıhhate kavuşturan, sapsağlam duyu organları veren, rızıklandıran, ihtiyaçları gören O'dur. Kulların Allah'a isyanları dağ gibi yükselirken, O'nun bereketi yağmur gibi inmektedir. Herkes kendi huyunca yaşar, kendi bildiğini yapar. Neye sahipse ancak onu verebilir. Tüm hal sahipleri bulundukları hâle lâyıktırlar.2

Mûsâ (a.s) Allah'a yalvarırken şöyle diyordu: "İlâhî! Senden istiyorum ki insanlar bende olmayan bir şeyi bana isnad etmesinler." Allah Teâlâ şöyle vahyetti: "Ey Mûsâ! Bu kendime dahi yapılmasına izin verdiğim bir husustur."

İnsanların böyle davranmasında akıl sahiplerinin alacağı birçok ibret vardır. Sen yine de elde edilemeyecek olanın peşinde koşmaktasın. Birbirleriyle aykırı fikirlerde bulunan kimselerin hepsinin birden rızasını nasıl elde edeceksin ki? Ey kısa ömürlü, sayılı günlere sahip, alnında fânîlik yazılı kral! Yönettiklerinin Yaratan'a dahi göstermediği samimiyetli muameleyi kendine karşı nasıl beklersin? O Allah ki rızkı verendir, öldürendir, diriltendir. Senin arzuladığın şey ne uzak ne imkânsızdır; bir bilsen. Allah

Teâlâ’nın kadru kıymetini bilmeyenlere dahi izin verişi senin için örnek olmalıdır. Rab kullarına nasıl dokunmuyorsa sen de insanların bu tavırlarından gocunmamalısın. Rabb’ın kullar hakkındaki hükmü ve takip ettiği yöntemi sen de benimsemelisin. Görmedin mi? Sana birçok iyilikler yaptı da az bir ameline razı oldu. Güç, mal ve zenginlik yağdırdı. Bak hatalarını nasıl örttü, günahlarını kapattı. Gizlice işlediğin fecaatleri ortaya çıkarmadı. Rab Teâlâ’nın bu rahmeti ve affediciliğinde akıl sahiplerinin alacağı dersler vardır. Bunu düşünmek nefisleri doğruya ulaştırmada yardımcı olur. Allah Ömer b. el-Hattab’a rahmet etsin. Sana anlatmak istediğim şeyleri iyi anlamıştı o. Rivayet olunduğuna göre Amr b. El-As’a şu mektubu göndermişti: “Emir aldığın kimsenin sana nasıl davranmasını istiyorsan, sen de yönettiklerine öyle davran!”

1. Câsiye, 24.
2. Bu bizdeki Merkez Efendi’nin menkıbesini hatırlatmaktadır.

37

İNSANLARI İNANÇLARI VE YAŞAMLARI HUSUSUNDA SERBEST BIRAKIP SIKMAMAK

ey kral! İşler kalbinde sıkıntı çıkarmaya, öğrendiklerin seni üzmeye, zaman sana sırtını dönmeye, bozulma alâmetlerini birbir görmeye başladığın zaman, sakın ha şu iki emri uygulamaktan geri durmayasın:1 İnsanların dinlerine

karışma ve dünyalarına da burnunu sokma! Böyle yapabilirsen kapıyı çalan belâlardan, gece ve gündüzün ansızın getireceği sürprizlerden emin olabilirsin. Rivayet olunduğuna göre Me'mûn, kardeşi Emin'in gücü azaldığı, beytü'l-mâli'nin tükendiği, askerlerinin para ve erzak için ayaklandığı bir sırada şöyle demiş: "Kardeşimin önünde geriye bir kapı kaldı, ondan girebilirse şu ayaklarımın altındaki her şeyin yeniden sahibi olabilir." Me'mûn'a sormuşlar: "Nedir bu iş, ne yapması lazım?" Cevap vermiş: "Ben bu işi önce kendim yapmalıyım diyorum. Ben yapmadan başkalarına nasıl tavsiye edebilirim ki?" Daha sonra Me'mûn mülkün ve yönetimin sahibi olunca tekrar soruluyor: "Emin'in yapması gereken neydi?" Me'mûn cevap veriyor: "Kardeşim Emin, ülkenin her yanına tellaller gönderip devlete toplanan haraçların alınmayacağını, sultan için geleneksel hale gelmiş görevlerin yürütülmeyeceğini ve on sene de hiçbir vergi toplanmayacağını söyleseydi, elbetteki benim başıma sultan olurdu. Ama Allah emrini yerine getirir."

Me'mûn, kardeşiyle çekişirken Horasanlıların kendisine verdiği sözü bozmalarından korktuğu vakit veziri Fadl b. Sehl ile istişâre etti. Fadl şöyle dedi: "Ben Kur'ân okudum, Resûlü (a.s)'ın hadisini öğrendim. Bana göre şöyle yapmalısın: Fıkhı iyi bilenleri toplamalı, onları hakka çağırmalı, hummalı bir çalışmaya devet etmelisin. Sünneti diriltmek, adaleti yaymak, mütevâzi bir şekilde yün kilimler üzerinde oturmak, çevre sultanlarla münasebetleri yoğunlaştırmak, onları adam yerine koymak durumundasın!"

Me'mun denilenleri yaptı, Horasan ehlinden haracın dörtte birini almadı. Milletin gönlünde ona karşı bir sevgi başladı. Herkes onun için kardeşimizin oğlu, Resulullah'ın amcaoğlu diyordu. Horasan'daki beylerin büyüklerinden Râfi b. el-Leys de Me'mûn'a boyun eğen, onun sözlerine kulak veren biri olmuştu. İzah etmeye çalıştığım bu gidişat

ve usûlün dayanak noktalarından biri de Rum'un, Arab'ın, İranlı'nın ve Hintli'nin ittifak ettiği şu tavsiyedir: Her aşiretin ileri gelenleri, her etnik grubun önderleri hoş bir muameleyle karşılaşmalıdır. Ayrıca ilim ehline, hukuku (şeriatı) bilen ve koruyan muhterem âlimlere nazik davranmalı, onların ilim meclislerine katılıp kulak kabartmalı, halk arasında sevilen salih kimseler önünde diz çökülmeli, zâhidlere yaklaşılmalıdır. Kısaca dinin kulpuna yapışan herkesle iyi geçinmelidir. Sen tüm grupların önderlerine, her cemaatin ve bilim dalının peşinde takipçisi olan imamlarına ve şerefli insanlara böyle yapmalısın. Onlar insanların dizginleridirler. Ancak onlarla diğerleri yönetilebilir. Onların gönlü hoş edilerek diğer insanlara söz geçirilir. Başkana ve siyaset bilen insana yaraşan odur ki her reis reisliği üzere bırakıla! İzzet sahibi her kimse izzeti yerle bir edilmeye. Makam sahibi sevilen kimselerde yerlerinden edilmeye! İşte o zaman önde gelenler yardımcın olur. Tüm etnik gruplardan en beğenilen faziletli şahısları yanına çekebilen sultan devletini devam ettirebilir. Kendisine boyun eğilmesini sağlayabilir. İleri gelenleri, sevilen önderleri olmayan bir kitle başsız ceset gibidir.

Kurtuba'da halk silahlara bürünüp sultana karşı ayaklanınca, körüğünün başında oturup zanaatını icra eden ihtiyar biri çırağına sordu: "İnsanların hali nicedir, nereye koşuşturmaktalar?" Orada bulunanlar hep beraber cevap verdiler: "Halk sultana karşı ayaklanmış!' İhtiyar sordu: 'Başlarında reis var mı, sevilen biri var mı?" Dükkanın kıyısındakiler cevap verdi: "Hayır öyle biri yok!" İhtiyar adam işine döndü, şöyle dedi: "Bas körüğü evlat!" Bu söz halk arasında deyim haline gelmiştir.2

1. "Bu tavsiyeleri her zaman uygulamalısın, özellikle böyle karışık durumlarda daha çok uygulaman" gerekir anlamında.
2. Bu sözün Türkçe karşılığı: "Değişen bir şey yok, eski tas eski hamam"dır.

HÜKÜMDARI TEBÂ'NIN GÖZÜNDEN DÜŞÜREN HAL

İranlı filozoflardan biri der ki: "Halk kralı üç sebepten biri için eleştirir: Kral ya cömerttir ve bu özelliği ona pahalıya patladığı için gücü azalmış, zayıflamıştır; ya alçak ve gâsıb biridir, haddinden fazla güçlenip semirdiği için kibirlenmiş, despot olmuştur; ya da kendisinde insafın zerresi kalmamış, adaletten uzaklaşmıştır."

Eskilerin güzel bir deyişi vardır: Gönlü hür, asîl insana iyilik yaptığında sana en iyi şekilde karşılığını verir. Kıskanç, cimri ve alçak birine iyilik yaptığında da onu sadece ayakçılığa ve daimî bir dilenciliğe sevk etmiş olursun!

İskender'e sormuşlar: "Falanca adam habire seni kötülüyor, hakkında yakışıksız şeyler söylüyor, ona bir şey yapmıyacak mısın?" Cevap vermiş: "O adamın şerli biri olmadığını biliyorum. Onu böyle söylenmeye itecek bir iş mi yaptık, tarafımızdan ona bir kötülük mü dokundu, araştırmak gerekir." İskender gereken araştırmayı yapar ve adamın zavallı, evsiz barksız biri olduğunu öğrenir. Onunla ilgilenilmesini, halinin düzeltilmesini emreder. Artık kulağına onun kendisini hayırla yâd ettiği haberleri gelmektedir. O zaman İskender şöyle der: "Bizim üstlendiğimiz emirliğin hali budur. Yönetim hakkında ya iyi şeyler ya da kötü şeyler söylenir, bu böyledir."

Sultan, yönetilenleri mal ve zenginlik kaynağı olarak görmemelidir. Bu fikir onda sabitleşirse teba'nın başına gelen bir belâ olur. Şu halde bir fitnedir o. Bilakis yönettiklerini kardeş, evlâd, aile gibi görmelidir ki kendisine yardımcı olsunlar, destek versinler. Bu konu hakkında daha önceki bâblarda gerekeni söylemiştik.

Atasözlerindendir: Yönetilenleri barış, huzur içinde yaşatmak, onların ihtiyaçlarını karşılayıp ıslahı için çalışmak, ordu yığmaktan çok daha iyidir.1

1. Bkz; *Hırzu'l Mülûk*, Edisyon kritik eden Yaşar Yücel, s. 182. "Bil Cümle Tâife-i Reâyâkî Vedâyîi Hâliki Berâya'dır. Cemi ahvallerine mukayyed olmak saadetli padişahı alem fenah hazretlerinin zimmeti bülent himmetlerine lâzımdır." Bu müellifi isimsiz kitap çok kıymetli bir belge olup Osmanlı devlet teşkilatına dair önemli kaynaklardan biridir.

39

ÂDİL VE ZÂLİM SULTANA DAİR

adil sultan gerdanlığa dizilen kiymetli taşlar ve madenlerin tam ortasındaki büyük yâkuta benzer. Bu durumda yönetilenler dizideki diğer inci ve taşlar gibidirler ki gözler önce tam ortadaki büyük yâkutu görür. En çok ilgiyi çeken, eleştirilen ya da övülen ortadakidir. O, ne kadar güzel olursa çevresindeki diğer taş ve incilerin dikkat çekmesini o kadar engeller. Gerdanlığı tamamlayan inciler, o iri yâkutun yanında sözü edilmez olurlar. İbn Sa'de diyor ki: Hicaz bölgesinde Mekke ve Medîne arasındayken Hüseyin kızı Sekine (r.a) ile karşılaştım. Annesi kızının yüzünü açtı, karşımda ay parçasını gördüm. Bu güzel yüzü yakutlar, türlü türlü süsler ve inciler gölgelemişti. Annesi bana yaklaştı dedi ki: "Allah için, bu taşları başka bir sebepten ötürü değil, sadece yüzün güzelliğini örtsün, ay yüz kem gözüksün diye astım." Gerdanlık dizilirken nasıl ki ortasına en güzeli konup, kenarlarından iki tarafa yukarıya doğru dizilen inciler de büyüklük ve güzelliğine göre ayarlanırsa -ki böyle yapılmazsa düzensizlik başgösterir, gerdanlık göze hoş gözükmez- aynı şekilde sultanın yanında da ilim sahipleri, zeki, akıllı, edepli, sağlam görüşlü, asîl, şerefli, hayâ sahibi kimseler bulunmalıdır. Her kabilenin kemâle ermiş saygın zatları sultanın çevresini sarmalıdır. Ona en yakın olan en iyi olmalı, sıralama böyle yapılmalıdır. Bunun tersi vuku bulursa sultan tedbirlerini iyi almıyor, yanlış işler

yapıyor demektir. Bir inci dizisi tam ortasındaki büyük parça olmaksızın mükemmelleşemiyorsa halk da fazilet, adalet ve zekâ sahibi bir sultan olmadan olgunlaşamaz. Zâlim ve gâsıb sultan ayağa batan deve dikeni gibidir, beden acıyla titremekte, derdine çare aramaktadır. Sonunda iğne, makas ve kancalarla ameliyata başvurarak ayağından dikeni çıkarır. Çünkü diken kendisine yakışan doğal yerinde değil, bir insanın topuğundadır.1 Ey dost! Deve dikeniyle, kıymetli yâkutun mukayesesi yapılabilir mi hiç?

1. Burada beden halktır. Bu bölüm için bakınız; Seâlibî, Adâbü'l-Mülûk, s. 89.

40

SULTAN EZİYET ETTİĞİNDE YÖNETİLENLER NE YAPMALI?

*e*y dost! Allah seni doğruya ulaştırsın, bilmelisin ki zaman ehli için bir kaba benzer. Kabın yüzü dibinden daha temizdir. Küpün ağzı dibinden daha berrak daha saftır. Eğer bugünkü kralların geçmiştekiler kadar iyi olmadığını söylersen, şunu gözden kaçırmamalısın ki bugünkü halk da geçmiştekiler gibi değildir. Eğer sen önceki yöneticilerin tavır ve hareketlerini düşünüp emirini yerden yere vurursan, emirin de önceki teba'yı düşünüp seni yermek durumunda kalacaktır. Sultan cefakâr olduğunda sana düşen sabırdır. Günahı onun boynuna! Buhârî'de Ubâde b.

es-Sâmit’ten gelen bir rivayet var: “Sevincimizde, hoşnut olmadığımız zamanda, zorumuzda ve kolayımızda Resûlullah’ı dinleyip, ona itaat edeceğimize ve yönetim hususunda yönetenlerle çekişmeyeceğimize söz verdik.1 (Yanıbaşınızda apaçık bir küfür görmeniz hariç ki bu hususta Allah’tan gelen kesin bir kanıt vardır.)”

İbn Abbas da der ki: “Emîrinden hoşuna gitmeyen bir şey sâdır olduğunu gören sabretsin. Çünkü kim sultandan bir karış ayrı düşer (emrinden çıkarsa) cahiliyye ölümü ile son nefesini verir.” Başka bir rivayet de şöyle geçer: “Cemaatten ayrılıp da ölen cahiliyye ölümü üzere hayatına veda etmiştir.”2

İbn Mes’ud diyor ki: Elçi (s.a.v) bize şöyle buyurdu: “Siz benden sonra hoşunuza gitmeyecek birçok hadiseye şahit olacaksınız.” Sordular: “Bize ne emredersin ey Allah’ın Resûlü?!” Cevap verdi: “Onlara hakkını verin, Allah’ın hükmünü (hakkını) Allah’tan isteyin.”3

Ebû Dâvûd Sünen’inde rivayet ediyor: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: “Size, istenmeyen, kendilerine buğzedilen atlılar gelecek, üzerinize vâcip olmayan şeyleri sizden isteyecek, talep ettikleri zaman onlara verin, sövmeyin onlara ve hayır duâ edin.”4 Bu bâbda yeri büyük olan bir cümledir. Onlara istedikleri şey verilecektir ki o da zulmetmeleridir. Onlarla çekişmeye girmeyiz, dilimizi onlara sövmekten alıkoyarız.5

Ey Allah’ın kulu! Sana zulmedene karşı bedduâ silahını kullanma. Bilakis Allah’a güven, İbrahim’in imtihanından daha ağır bir imtihan var mıydı! Onu mancınıkla ateşe atmak için getirdiklerinde şöyle demişti: “Allah’ım! Sen, sana inandığımı, kavmimin sana düşman olduğunu biliyorsun. Onlara karşı bana yardım et. Onların hilesinden beni koru!”

Allah rahmet eylesin Mâlik b. Dinar şöyle der: Geçmiş kitapların birinde şöyle bir ibâre buldum: ‘Allah buyurur ki. Ben Allah’ım, kralların kralıyım, kralların kalpleri benim

elimdedir. Kim bana itaat ederse kralları onun üzerine rahmet olarak tecelli ettiririm. Kim isyan ederse intikam olarak tecelli ettiririm. Kralların sövgüsüyle meşgul etmeyin kendinizi. Ama siz onların size en çok şefkat gösterenine tevbe ediniz.”6

Eskinin hikmetli kitaplarından birinde şöyle bir ibâre vardır: “Ey Ademoğlu! Sen sana zulmedene beddua edersen, senin zulmettiklerin de sana beddua eder. İstersen senin duanı ve sana yapılan bedduayı kabul edelim, istersen durumu kıyamet gününe ertelersin. Hepinizi de Allah’ın affı çepeçevre sarar.”7

Süleyman b. Dâvûd (a.s) diyor ki: “Duanda sığındığın, ille de istediğin şey misilleme olmasın, ama Allah’a güvenmeli, Allah’a dayanmalısın.”

Ebû Dâvûd Sünen’inde rivayet ediyor: Hz. Âişe anamızın yorganı çalınmıştı, beddua etmeye başladı. Resûlullah (s.a.v) Âişe anamızı işitince şöyle dedi: “Sakınmaz mısın!” Yani Peygamber Efendimiz Hz. Âişe’ye bedduasını hafifletmesini tavsiye ediyor. Gördüğün gibi zâlime beddua etmekten de bizi nehyediyor.8 Mazlum duasında, Allah’ım onu muvaffak kılma derse kendisine beddua ettiği gibi diğer yönetilenlere de beddua etmiş olur. Çünkü zulmeden yönetici zaten muvaffak olamadığı için sana zulmetmektedir. Eğer muvaffak olabilseydi sana zulmetmezdi. Bir de senin duan kabul olursa onun zulmü kat kat artar.9

Bu ümmetin selefinden rivayet olunan cümlelerdendir: Bizim kabul edilebilen bir duamız olsaydı, her şeyden evvel sultan hakkında yapardık!

Fudayl der ki: “Beytülmâl elimde olsaydı helâlinden alır, en güzel yemekleri yapar, sonra da salihleri, erdemlileri, hayırlı kimseleri davet ederdim. Yemek bittiğinde onlara dönüp, Haydi Rabb’imize dua edelim de krallarımız ve bize yönetici tayin edilen diğer kimseler muvaffak olsun derdim.”

Muâviye Medine'ye geldiğinde Osman'ın evine girdi. Osman kızı Ayşe şöyle dedi: "Ah babacığım ah!" Muâviye: "Ey kardeşimin kızı! İnsanlar bize itaat ettiler, biz de onlara emniyeti sağladık, güven verdik. Kızdığımız, buğzettiğimiz halde zâhiren onlara yumuşak davrandık. Onlar da bize kin tuttuğu halde görünürde boyun eğdiler. Her insanın kılıcı yanıbaşındadır. Kişi dostlarının yeri neresidir iyi bilir. Biz ahdi bozarsak onlar da bozar. Bizim aleyhimize mi olur yoksa lehimize mi olur bilmiyorum. Emirin kardeşinin kızı olman, diğer müslümanların ırzından sayılan bir kadın olmandan iyidir."

Rivayet olunduğuna göre valilerden biri akıllı, saygın birinin arazisini gasbetmiş. Adam validen davacı olarak Mansûr'un huzuruna çıkıyor ve şöyle diyor: "Allah seni ıslah etsin! Sana önce ihtiyacımı mı söyleyeyim yoksa bir örnek mi getireyim?" Mansûr: "Evvela bir örnek getir bakayım." deyince adam anlatmaya başlamış:

"Allah seni ıslah etsin! Minik bir çocuk hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaşınca anasına kaçar. Çünkü ondan başkasını tanımamaktadır. Ondan başka hiç kimsenin kendisine yardım etmediğine inanır. Zira onun üstünde bir yardımcısı yoktur. Biraz büyüyüp serpildiği zaman zor durumda kalınca babasına kaçar. Çünkü artık babasının annesinden daha güçlü olduğunu bilmektedir. Epey mesafe katedip adam olunca, başına gelen sıkıntılı bir hal varsa valiye şikâyetçi olur. Çünkü bilmektedir ki vali o bölgede en kuvvetli makamdır. Aklı çoğalıp bilinci keskinleşince şikâyetini sultana iletir. Çünkü sultandan daha güçlü hiçbir insan olmadığını bilmektedir. Sultan da ona insaflı davranmayıp adaletli muamele etmezse adam doğrudan Allah'a sunar derdini. Zira Allah sultandan daha güçlüdür, bunu iyi bilir. Benim başıma bir hadise geldi. Senden daha güçlü biri yok, bana insaf edersen ne âlâ, yok adaletin tecellî etmeyecekse şikâyetimi Allah'a bildiririm, hem de hac mevsiminde! Zaten Beytullah'a doğru yola çıkmış

vaziyetteyim. Senin ötende de Allah'tan başka hiçbir kimse yok!" Mansûr, adama dönüp şöyle dedi: "Hayır hayır, sana âdil davranacağız!" Bu sözünden sonra o bölgenin valisine "Adama arazisini geri verin." diye ferman gönderdi.

1. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Ahkâm, Bâb no: 43.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu's-Siyer, Bâb no: 34.
Müslim, *Sünen*, Kitâbu'l-İmâre, Hadis no: 68.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 292.
2. Bu gibi sözlerdeki sultan kelimesini idarenin başında bulunan, meşru bir şekilde başa geçmiş kişi olarak algılamak gerekir. Cemaat derken de İslam toplumunun genel cemaati kast olunmalı, cemaatten ayrılıştan bu anlaşılmalıdır. Ayrıca sultandan bir karış ayrı düşmek, meşru idareciyle çekişmek, ondan ayrı bir idare kurmak olarak algılanmalıdır. Yoksa böyle sözün hiçbir anlamı kalmaz, bu sözün dinde de yeri yoktur. Daha çok devrin icaplarına göre söylenmiş, fazla kan dökülmesini engellemek, karışıklığı yatıştırmak amacıyla tavsiye edilmiş bir cümleden öteye gitmez.
3. Hadisteki 'umûr' kelimesi yöneten anlamına gelen emir kelimesinin de çoğulu olabilir. O zaman birinci cümle şöyle olacaktır: "Siz benden sonra hoşunuza gitmeyecek yöneticiler göreceksiniz."
4. Bu tür sözlere ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Kaynağı doğru mudur değil midir bile demeden İslâm'ın genel prensipleriyle çelişkili gözüktüğü için böyle sözleri hadisten saymayız. Çünkü hem bize vacip olmayan, yani Allah'ın emrettiği, Rasûl'ün tavsiye ettiği herhangi bir şeyi değil; kendileri için, kendi kafalarından çıkardıkları şeyi isteyecekler, aynı zamanda kin duyulan kimsenin sevmediği kimseler olacaklar bunlar. Bizden bir şey isteyince de hemen vereceğiz, sövmeyeceğiz, hayır dua edeceğiz. Tutarsız, zamanın şartlarına göre üretilmiş bir sözdür bu.
5. Bu cümleler olsa olsa Turtuşî'nin gördüğü büyük kavgaların neticesidir. Kim bilir zor zamanda birbirleriyle kavga eden onlarca emirlik, krallık ve derebeyi arasında can, mal, ırz, akıl ve ibadet emniyeti sağlanamayınca başa geçen en güçlü zorbaya itaatın hayırlı olacağı sonucuna varılmıştır. Bu, çok zor zamanlarda iki zarardan hafif olanı tercih edilir kaidesince tavsiye edilen bir uygulamadır. Ama İslam gibi pak bir dinin özünde böyle bir şey yoktur, en iyimser ihtimalle dönemin şartları itibara alınarak yapılmış bir ictihattır.
6. Onların en çok şefkat göstereni tabirinden herhalde Allah kastolunmaktadır.
7. Bu ibare bazı nüshalarda yoktur.
8. Hz. Âişe'nin yorganı çalınıyor. Yorganı çalmak haddizâtında direkt kötü ve ağır anlamıyla zulüm kavramının içine girmez, dolayısıyla zâlime beddua etmemek hükmünün bu hadisten çıkartılması sakıncalıdır. Hadisin kaynağı: Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu'l-Vitr, Bâb no: 93.
9. Buradaki 'muvaffak' kelimesinden amaç kulun istek ve arzusunun Allah'ın iradesine uygun olması demektir. Bir insanın muvaffak olması, yapmak istediği şeyin Allah'ın izin verdiği şey olması demektir. İşte Allah'ın izin

verişiyle kulun arzusu arasındaki uyuşum, muvafakat vurgulandığı için başaran bir insana muvaffak oldu deriz.

Bu bölümdeki anafikirler Mâverdî'nin Ahkâmü's-Sultâniye'si ve Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi ile karşılaştırılmalıdır.

41

"NASILSANIZ ÖYLE İDARE OLUNURSUNUZ" ÖZDEYİŞİNE DAİR

*K*endimi bilim bileli insanlarin ağzından şu sözler eksik olmamıştır: Başınıza gelen memurlar sizin hareketleriniz ve amellerinize göredir. Nasılsanız öyle idare edilirsiniz. Sonunda Kur'ân-ı Kerîm'de bu mealde bir manâ elde ettim. Rab Teâlâ şöyle buyuruyordu: "Zâlimlerin bir kısmını, kazandıklarından ötürü diğer bir kısmına böylece musallat ederiz."1 Eskiden şöyle denilirdi: Yaşadığın zamanın hoşuna gitmeyen yönleri senin amelinin bozukluğundan ileri gelir.

Abdülmelik b. Mervan diyor ki: "Ey yönetilenler topluluğu, bize insaf ediniz! Bizde Ebû Bekir ve Ömer'in tarzını bekliyorsunuz. Oysa siz ne kendiniz için ne de bize karşı onların huylarını takınmıyor, onların gidişatını sergilemiyorsunuz. Allah'a dua edelim."2

Katâde'nin anlattığına göre İsrailoğulları şöyle derlermiş: "Ey İlâhımız! Sen göktesin biz yerdeyiz. Senin razı mı yoksa kızgın mı olduğunu nasıl bilelim?" Bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiş: "Sizin en

hayırlılarınızı üzerinize yönetici yaptığım zaman sizden razı olmuşum demektir!”

Abîde es-Selmânî, Ali b. Ebî Talib’e dedi ki: “Ey mü’minlerin emîri! Ebû Bekir ve Ömer’in hali nicedir. İnsanlar hemen onlara itaat etti. Oysa dünya onlar için bir karıştan daha dardı. Çok sıkıntıda idiler; fakat genişledi, huzura kavuştular. Ama sen ve Osman hilafete geçtiğinizde bazı kimseler size itaat etmediler, uyum sağlamadılar. Dünya ferah ve geniş de olmadı. Bu sefer senin üzerine bir karıştan daha dar daha sıkıntı verici haline geldi şu devran!” Ali (r.a) cevap verdi: “Çünkü Ebû Bekir ve Ömer’in yönettikleri ben ve Osman gibiydiler. Oysa bugün benim tebâm sen ve benzerlerindir.”

Muhammet b. Yûsuf’un kardeşi Muhammed’e gönderdiği bir mektupta devlet memurlarının cefasından dem vurmakta, şikâyetini bildirmektedir. Muhammed kardeşine şu mektubu gönderir: “Bana içinde bulunduğun hali anlatıp göndermişsin. Zaten günah içinde olan, masiyeti düstur edinen kimsenin niye ceza görüyorum demeye yüzü yoktur. Ben sizin içinde bulunduğunuz şu hali işlenen günahların kötülüğüne bağlıyorum, vesselâm.”

1. En‘âm, 129.
2. Krş; Câhız, *el-Beyân et-Tebyîn*, c. 2, s. 265.

42

TEBÂ’YI HUZUR İÇİNDE TUTAN VE KARIŞIKLIKTAN ÂZÂDE EDEN İLKELERE DAİR

*b*ilmelisin ki tebânın huzuruna, onların dinlerine sarılmasına, güzel huylarını muhafaza etmelerine yardımcı olan en büyük faktör sultanın kendini ıslah etmesi, ahlâksızlardan uzak durması, kuşkulu mekânlara yaklaşmaması, tembel, başıboş, oyun eğlence düşkünü, açıkça günah işlemekten sakınmayan, fâsık kimselerle dost olmaktan kaçınmasıdır. Abbasî halifesi Emin'in o âdî, karaktersiz, döküntü, müstehcenliği seven şair Ebû Nüvvâs'la kurduğu dostluk her şeyi berbat etmiş, Emin'in alnına kara bir leke sürmüştür. Bu dostluk sebebiyle saltanatı zayıflamış, halktan ve seçkinler tâifesinden darbeler yemiş, onların nezdinde kıymeti azalmış, halkın dili küfür, yergi ve beddua ile dolmuştur ona karşı. İşte esas bu kötü özelliklerinden ötürü kardeşi Me'mûn geliyor, Emin'i tahttan atıyor. Kumandan Tâhir b. el Hüseynî de kardeşinin işini bitirsin diye Bağdat'a savaşa yolluyor. Tâhir, Emin'i öldürüyor, başını Me'mûn'a gönderiyor. O Horasan minberlerinde okunmak üzere fermanlar yazardı. Adam gelir Iraklıları kötüler; onlar fâsıktır, içkicidir, ayyaştır diye cemaate seslenirdi. Iraklıların bu vasfından ötürü halife Emin de yaralanır, duyuruyu yapan adam şöyle derdi: Emin, Ebû Nüvvâs denilen, pornoyu ağzından düşürmeyen o kâfir şairle arkadaş oldu. Şarap içmek için onu can dostu edindi. Beraberce günah işlemek, haramları çiğnemek için bu şairi yanında tuttu. Zaten o söylemektedir şu beyitleri:

> "Hey! Gel şarabı sun bana ve açıkça şarap de,
> Açıkça sunmak varken gizli gizli eğilme.
> Kısık çatlak sesinle çağır arzuladığını,
> Bırak kinâyeleri, üstü kapalı sözleri,
> Hayrı yoktur, tadına varılmaz o zevkleri ki
> Perde altında gizlice söylendi."

Bu beyitleri söyleyen bir şairle dost olduğu halk arasında yayılınca Emin kimseden yüz bulamaz oldu. Halk suratını ona ekşitti. Haber kendisine ulaşınca Ebû Nüvvâs'ı hapsetti, bir daha içki içip bu tür sözlerle şiir düzmemesi için ondan söz aldıktan sonra serbest bıraktı.

Bir sultan en çirkef huyları taşımaya devam ederken, yönettiklerini ıslah etmeye kalkarsa, kellesi kopmuş bir bedeni ayakta tutmaya çalışan zavallıya benzer. Cansız bir bedeni dimdik tutmak niyetinde; omurgası eğik kambur birini dik tutmaya çabalıyor.1 Bozuk suda balık yaşar mı? Bilge Halil şu sözünde ne kadar da haklıdır: “Kendini kendin için düzelt ki insanlar seni dinlesin, peşinden gelsin.” Eskiden şöyle denilirdi: Kim kendini ıslah ederse düşmanlarının burnunu yere sürter. Kim ciddiyetle sıkı bir şekilde çalışırsa amacına erişir. Bazı âriflere sormuşlar: İnsan hasmından nasıl intikam alır? diye. Cevap verilmiş: Kendini ıslah ederek, Ebû Feth el-Bûstî şu beyitleri söylemiştir:

> “Bir kral zevk ü sefâya batmış, eğlenceye gömülmüşse,
> Onun mülkünün vâveylâ ve savaş ile biteceğine hükmet!
> Görmez misin, güneş terazi burcuna girince düşmekte, alçalmaktadır.
> Zira terazi şarkı ve eğlencenin burcudur.”2

Şerli insanlarla dostluk etmek belayı getirir. Hayırlılarla dostluk ise ateşten korur seni. Kötülerle dostluk şerri getirir. Tıpkı leşin üzerinden kalkan rüzgârın leş kokusunu getirmesi gibi! Oysa rüzgâr güzelin üzerinden geçti mi güzel koku taşır. Sen bozukken tebânı iyileştirmeye çalışman, sen batağa saplanmışken onlara yol göstermeye kalkman, sen sapıkken onlara rehberlik etmen imkânsızdır. Bu hususta çok hoş bir atasözü vardır: Gözleri neredeyse körelmiş çapaklı birinin sürme çekmesi acâibdir!

Araplar derler ki: Ey doktor! Önce kendini muayene et. Kör adam kendi başına yol bulabilir mi? Fakir zengin olur mu? Alçak izzet sahibi olur mu? Senin başkalarını hatalardan uzak tutmaya çalışmandaki başarısızlık, başkasını iyileştirmeye çalışan doktorun kendi hastalığını tedavi etmeyi beceremeyişi gibidir.

Hint bilginlerinden biri şöyle demiştir: Kendileri güzel yaşamadan, güzel örnek sergilemeden, bin kişi yan yana gelip bir adamı sözle ıslah etmeye kalksalar beceremezler; hiçbir şey söylemediği halde güzel tavırları ve hareketiyle

bin kişiyi ıslah eden bir adamın yaptığını yapamazlar. Bu hususta şair şöyle der:

“Ey başkasına öğreten, ahkâm kesen adam,
Kendine baksana! Önce sen bilgi sahibi ol,
Halsizlikten şikâyet edene ilaç tarif etmektesin,
Oysa sen ne zamandan beri yorgunsun, hastasın.
Habire bize olgunluğu tavsiye etmektesin,
Oysa sende olgunluğun ve kemâlin zerresi yoktur.
Önce kendinden başla, onu günahtan men et,
Bunu becerebilirsen hakimsin sen.
O zaman kabul edilir öğüt versen, doğruya erişilir,
Senden gelen bilgi menfaat verir, sözün dinlenir.
Sen yaptığın hataları halktan yapmamasını isteme,
Böyle yaparsan ayıptır sana, hem de büyük bir ayıp!”

Hükümdarın salahı ile birlikte halkın huzur ve düzen içinde yaşamalarına yol açan sebeplerin en önemlisi bizzat içlerinden çıkmış, mürüvvet sahibi, samimî, dindar, sevilen ve tercih edilen kimselerin memur tayin edilmeleridir. Halkın başında bulunanlar sevilen sayılan kimseler ise yönetilenlerin inançlarını, güzel huylarını korumalarına, kutsal değerlerin çiğnendiği kritik zamanlarda birbirleriyle kenetlenmelerine açılan bir yol var demektir.

Şair diyor ki:

“Saygın kişileri olmayan bir halk kaostadır salah bulmaz,
Kara cahiller, en kabalar efendi olmuşsa asîller yok demektir.”

İranlı Mazdek der ki: “İki özellik var ki bunlar sultanda bulunursa yönetilenlerin huzur ve düzeni hususunda diğer tüm faktörlerden daha çok yardımcı olurlar. Sağlam görüş ve alabildiğine rahmet, merhamet.” Hükümdara en çok yakışan hatta üzerine vacip olan; tebânın huzur bulacağı, kendisiyle beraber onların da efendi olacağı tüm yollara girmesi, bununla ilgili bütün yöntemleri araştırmasıdır. İşte o zaman reislerin reisi, kaliteli, erdemli ve güzel insanların emîri olur. Eğer yöneten, yönetilenlerin hak hukuk çiğnemesine göz yumar, alabildiğinde zevk âlemlerine dalarak sapıklaşmalarına ses çıkarmaz, hatta aracı olursa karşısında inançları zayıflamış, mürüvveti pespâye olmuş bir sürü bulacaktır. Bu durumda halk şu Arap özdeyişindeki yerilen grubun haline düşecektir: Araplar, aralarında bilge,

temiz ve saygın kimselerin bulunmadığı başsız gruplara eşeğin dişleri gibi herkesin birbiriyle eşit olduğu grup derler ve kaşağının dişleri gibi fertlerin aynı olduğu grup tâbirini de kullanırlar. Şair bu gibileri için şöyle der:

> “Eşittirler eşeğin dişleri gibi onlara baktığında göremezsin.
> Başına ak düşen muhterem ile yeni yetme zirzob arasındaki fazilet farkını.”

Erdemli, kendinin reisi olan insanlara emir olmak, moloz yığını haline gelmiş, geçimsiz ve çapulcu karakterli kimselere başkan olmaktan kat kat iyidir!

İktidarın kendisine yöneldiğini gören Abdülmelik b. Mervan şöyle demişti: “Abdullah b. Ömer hakkında beni kim engelleyebilir?3 Çünkü o benim iktidarım altına girmeyi reddetti.” Abdülmelik’in meclis yâranından biri hemen atıldı: “O huzura gelir, sen de kellesini uçurursun. Böylece rahata kavuşursun.” Abdülmelik şu cevabı verdi: “Yazık sana! Ben Ömer oğlu Abdullah’ı öldürürsem kimin başına emir olacağım ki?”

Vali tayin edilen Dâvûd Hicaz’a doğru yola koyulunca -ki asıl amacı orada yaşayan Benî Ümeyye kalıntılarını temizlemekti- akrabası Abdullah b. el-Hasan ona şöyle dedi: “Ey amca oğlu! Sana denk ve rakip olanları temizlemekte acele edersen bu gücün ve saltanatınla kime hava atacaksın? Sen gel şu adamları affet, Allah da seni affeder.” Dâvûd durdu, düşündü, affetti.

Aristotales, İskender’e şöyle demiştir: “Teba‘yı sulh ve huzur içinde yönet, onlar arasındaki şerri gidermeye çalış ki, övülen, hürmet gören, hayırlı insanların reisi olasın! Yerilen, kötülük kaynağı, uğursuzların reisi olma ki, inek çobanına benzemeyesin!”

1. Bazı nüshalara göre yamuk adamın gölgesini düzeltmeye çalışıyor.
2. Terazinin oynak olması ikide bir inip kalkmasıdır. Güneşin terazi burcunda eğilmesinin anlamı ise şudur: Yirmi bir eylülden sonra gece gündüz eşitliği bozulur, güneş gündüzün ortasında tam başımızın üstünde değil de daha kenarda olur, yani alçalır. Güneşin terazide düşmesinin anlamı budur.
3. Ya da “bana Abdullah adına doğru düzgün bir mazereti kim sunabilir?”

43

HÜKÜMDAR TEBA‘SINA NASIL SAHİP OLUR?

*A*ristotales, İskender’e şöyle bir mektup yazmış: “Halka güzel muamele ederek yönetirsen, onların kalbini fethedersin. Çünkü yönetimi güzellikle ayakta tutmaya çalışmak, zorbaca davranıp zulmetmekten daha iyi daha kalıcı bir çözümdür.”

Bilmelisin ki sen sadece bedenlere hükmedersin. Kalplere ise ancak marufla (evrensel iyi ve güzelle) taht kurarsın. Bilmelisin ki hükümdar âdil olduğu zaman halkın kalbinin sahibi olur. Cefa ettiği, haksız davrandığı zaman ise halkın değil; riyâkâr, ikiyüzlü ve dönek kimselerin kralı olur! Önceki bilgelerin siyasetle ilgili kitaplarında şöyle bir ibare geçmektedir: Halkın kalbi kralların hazinesidir. Oraya ne bırakırlarsa sonunda onu bulacaklarını iyi bilsinler.

Bilmelisin ki teba‘ bir şeyler söyleme gücüne sahip ise bir şeyleri değiştirme gücüne de sahiptir. Bu cümle Muâviye’den rivayet olunan şu olayla çelişmez: Adamın biri Muâviye’ye sert sözler söylüyor; ama Muâviye susuyor, yumuşak davranıyor. Niçin böyle yaptığı sorulunca ve böyle kaba hareketlere toleranslı mı davranacaksın, denilince şu cevabı veriyor: “İnsanlar bizimle iktidarımız arasına girmedikleri sürece onların ne söylediğine bakmam, kendileri ile dilleri arasına girmem!” Onların eleştirisine muhatab olmamak için sıkı çalış, sözünün açıklaması da şudur: Doğrusu, sen adaletli ve hakbilir davranırsan

insanlar senin hakkında pek ileri geri konuşmazlar. Anlatmaya çalıştığım bu yöntem Ardeşir'in yönteminden daha güzeldir. Şah Ardeşir'e bazı yakın akrabalarının niyeti bozduğu, fesada meyilli olduğu haberi iletilince durdu, şu fermanı yazdı: "Biz krallar gürûhu olarak ancak bedenleri yönetebilir, niyetlere karışamayız, ayrıca adaletle hükmeder, rızaya bakmayız.1 Biz insanların neler yaptığını araştırırız. İçlerinden neler geçtiği, ne düşündükleri bizi ilgilendirmez!"

Ben Ardeşir'in bu fikrine karşılık şöyle derim:2 Bu usûl, birinci usûlü beceremeyenler için iyidir denebilir. Zira bedenlere hükmetmek adaletle de mümkündür, zulüm ve despotlukla da mümkündür. Oysa kalplere hükmetmek sadece ve sadece adaletle mümkündür. Bu fikir nere, şimdi anlatacağım hadisedeki hükümdarın sözü nere? O hükümdara: "Sen dün akşam çok az bir askerle yola çıktın. Oysa bu durum düşmanların eline koz verir. Onları baskın yapmaktan uzak tutmayacak bir haldir" denilince şu cevabı verdi: "Kimin iyiliği umûmî olur, herkesi içine alırsa düşmanlardan emin olur."3

Abdülmelik b. Mervan'ın söylediği şu sözler yerindedir: "Şamlılar! Ben sizin için yavrularının peşinden giden erkek deve kuşu mesabesindeyim. Bu hayvancağız civcivlerinin önünü açmak için taşları uzaklaştırır, pislikleri temizler, onları kelerden korur, yağmura karşı şemsiyelik eder, sivrisinekleri kovalar... Şamlılar! Elbise ve korunak da sizsiniz; hazırlık, kuvvet, menfaat, vergi ve ihsan da sizsiniz."

İranlılar derler ki: Kralların siyaseti en iyi bileni, kalplere hükmederek bedenleri yönetendir. Valiye, halktan zorla alacağı bir saygıya koşmak yakışmaz! Bilakis güzel tedbir, iyi bir izlenimle halktan samimi bir saygı görmelidir.

Ömer b. Abdülaziz diyor ki: "Ben Müslümanlar için son derece adil bir yönetim çıkarmaya azmediyorum; ama korkuyorum, gönülleri bunu kaldıramayacak. Bu yüzden

âdil bir siyasetle beraber dünya meyline de bir ölçüde izin veriyorum. Kalpler bundan soğur ve sıkılırsa ötekine yanaşıp rahatlasın diye.”

Muâviye, Ziyad’a şöyle demiştir: “Halkı en iyi idare eden kim, ben mi sen mi?” Ziyad şu cevabı verir: “Ey mü’minlerin emîri! Allah, halkın dinleyip gönül hoşluğu ile itaat ettiği kimseyi, halktan kılıçla korunan (ya da halkı kılıçla koruyan) kimse gibi yapmamıştır.”

Rivayet olunduğuna göre Ziyad’ın âzâdlısı Süleyman, Muâviye’nin yanında Ziyad’ı övdü. Muâviye şöyle dedi: “Sen sus! Senin sahibinin kılıçla elde ettiği şeyin çok daha fazlasını ben dilimle elde ettim.”

1. Yani verilen hüküm taraflar nezdinde ya da haklı taraf nezdinde gönül hoşluğu ile karşılanmış mıdır, fermanlar halkın hoşuna gidiyor mu bunu önemsemeyiz, diyor.
2. Turtûşî kendisini kasdediyor.
3. Burada sürekli ‘o’ zamiri geçmektedir. ‘O’ zamirinden maksat Erdeşir midir, yoksa Muâviye midir ya da bunların dışında ayrı biri midir, belli değil.

44

HÜKÜMDARLA DOSTLUĞUN SAKINCALARINA DAİR

Arab ve Acem filozoflar, ittifakla sultanın dostluğuna yanaşmamak gerektiğini söylemişlerdir.

Kelile ve Dimne kitabında yazar şöyle der: “Üç hal var ki bu hallerde sağ sâlim ve zararsız kurtulan azdır: Hükümdarla dostluk, sır konusunda kadına güvenmek ve deney üzerine zehir içmek.”1 Eskiden şöyle denilirdi: Deniz yolculuğu yapan kendini tehlikeye atmıştır, ondan daha tehlikelisi ise hükümdara yâran olmaktır.

Mazdek der ki: “En sağlam temellere dayanması, en geniş tedbirlerle yürütülmesi gereken bir iş varsa o da otorite işidir.2 Çünkü kim sultana aklını kullanmadan yârenlik ederse aldanış formasını giymiş demektir.”

Hint atasözlerindendir: Getireceği servet, lüks ve izzete rağmen sultanla dost olmak çok tehlikeli bir iştir. Sultanla dostluk sarp bir dağa benzer ki içinde bağlar, bahçeler, güzel yemişler, yırtıcı arslanlar, zehirli yılanlar vardır. O dağa çıkmak zordur. Orada sağ sâlim kalmaksa daha zordur. Ama şunu da bilmek lazım ki, iyi sultanla kötü sultan denk değildir. Çünkü iyisi nimeti ve yakınlığı artırmaktan geri durmaz. Kötüsü ise dostun geldiği mesafeyi, bulunduğu hali bozmaktan geri durmaz. Daha çok şey elde etme arzusuyla yanan, canı telef eder. İşler tıkırında, yol selâmetteyken mal ve mevkinin en iyisi yağacak, sıkıntı ve kriz anında harcanıp telef olma imkânı belirecekse, böyle bir riske atılmada zerre kadar hayır yoktur. Bundan ötürüdür ki Attâbıye: “Dilinin bunca kıvraklığına rağmen sultanla niçin dost olmuyorsun?” denilince şu cevabı vermiş: “Çünkü ben onun hiçbir değeri olmayan bir şiir için on bin dinar ihsan ettiğini, hiçbir sebep yokken de adamı surdan salladığını gördüm. İki kişiden hangisi olabilirim bilmiyorum, bu yüzden sultana yaklaşmıyorum.”

Ebu’l Abbas el-Hıcâzî bana bir olay anlattı.3 O Hind’e, Çin’e uzanmış hatta Çin’in de ötesine varmış Yâkut Dağı’na gelmiştir. Anlattığına göre, orada yeryüzünün mamur hiçbir yanında görülmeyecek büyüklükte yılanlar yaşarmış. O ejdarhalardan biri sapasağlam bir öküzü yutabilirmiş, kimse bu dağa yaklaşamaz, zirvesine varamazmış. Sicim gibi

yağan yağmurlar sebebiyle oluşan seller bu garip dağdan nice çakıl taşı ve kıymetli şeyleri göllere sürükleyince insanlar dağdan günlerce uzağa yüzen bu molozları araştırır, tek tek bakıp zümrüt parçaları bulurlarmış.4

Muaviye Kureyş'ten gelen bir adama şöyle dedi: "Sen sen ol, sultandan sakın! Çünkü sultan çocuk gibi kızar, çocuk gibi razı olur. Ama kükreyip zorbalığa kalktığı anda da arslan gibi yırtıcı olur."

Me'mûn der ki: "Halktan gelen biri olsaydım kesinlikle sultanla dost olmazdım."

Ahnef b. Kays diyor ki: "Üç durum var ki ancak inanılacak itibar edilecekse ağzımdan laf çıkar: Sadece yanıbaşımda cereyan eden gözlerimle gördüğüm bir olay hakkında yemin ederim; ancak beni ilgilendiren işe girerim, sultana sadece çağrıldığım zaman giderim."

İbnü'l-Mukaffâ oğluna diyor ki: "Sultandan bir menfaat ve zenginlik görürsen sen bunu isteme, kendi başına kal, kendinle yetin, sultanı terk et! Çünkü sultan kimi hakkıyla benimser, yanıbaşında tutarsa artık o adamla dünya lezzetleri arasına hakikaten girmiş olur sultan, o adama rahat vermez. Kimi de hiç gerekmediği halde, yakışmadığı halde yanında tutuyorsa sultan o adama dünyada birçok rezalet kazandıracak, âhiret için de vebal altında bırakacaktır."

Meymun der ki: Ömer b. Abdülaziz bana şöyle demiştir: "Ey Meymun! Benden dört öğüt al ve sakın ha unutma: Sultana dost olma, sana iyiliği emredip kötülükten nehyetse bile! Helâlin olmayan bir kadınla baş başa kalma, ona Kur'ân öğretiyor olsan bile! Dostları ve gönüldaşları ve akrabalarıyla ilişkini kesen adama yanaşma; çünkü o senin de akrabalarınla ilişkini kesmene yol açar. Günübirlik moda sözler söyleme, yarın özür dilemek zorunda kalabilirsin.' Biz sultanla sohbet eden nice erdemli, akıllı, âlim, dindar kimseler gördük, bunlar hakkında bize pek çok haber

gelmiştir. Hepsi de sultanı ıslah etmeyi düşünüyordu; fakat fesada uğradılar.”Şairin dediği gibi:

> “Akılsız düşmanın ansızın gazaba gelir,
> Kor küle yatırılınca söner kül olur.”

Islah ediyorum diyerek sultana dost olan, ha düştü ha düşecek vaziyette bir duvarı dimdik tutmaya çalışan adama benzer. Yamulmasın diye omzunu verince, duvar olanca ağırlığıyla zavallının üstüne yuvarlanır.

Kelile ve Dimne’de şöyle anlatılmaktadır: Krallarla dost olmak hastalığına yakalanan ömrü boyunca mutluluğa erişemez. Çünkü kimse o adama güvenmez. Kimse ona sırrını açmaz, onunla sıcak bir dostluk kuramaz. Böylelerine ikrâm ediliyor, hürmet gösteriliyorsa hükümdara yanaşmada vesile yapmak için yapılıyordur. Bunu yapanlar ihtiyaçlarını giderdikleri anda o adamı terk ederler, o adam da kendi başına kalır. Dostluk ve arkadaşlık varsa mutlaka bir karşılığı vardır. O adamın hatası ve günahları affedilmez.

Bozorgmihr der ki: “Sultanla dostluk ancak hakaret ve sürekli boyun eğişle mümkündür, oysa kardeşler arasındaki hakiki arkadaşlık ancak eşitlik, esneklik ve hoşgörüyledir.”

İranlı filozoflardan biri şöyle demiş: “Para ve otorite herkesi bozar; ama mükemmel bir akla sahip olan kâmil insanlar hariç.”

Filozoflar der ki: “Sultana dost olan arslanın sırtına binen gibidir. Herkes o adamdan korkar o da bindiğinden.”

Yine şöyle derler: Sultana her türlü ezâya katlanmayı en güzel şekilde sabretmeyi göze alarak dost olan sonuçta pek de hoş muamele görmez, aksine yine en kötü muameleyi gören o olacaktır.

Araplar şöyle derlerdi: Eğer sultanın çevresinde onun avanesinden değilsen onun uzağındakilerden ol!

Hint vecizesidir, şöyle derler: Dostlarına vefasızlığı, onların yerine kendini tercih edişi gibi hususlarda sultan, sıbyan mektebine benzer. Biri gitti mi diğeri gelir.

Yine Araplar şöyle derler: Sultan çabuk kızar, fikrinden çabuk cayar, hemen parlayıp hücum eder.

1. Bu söz iki anlama gelir. 1. Acaba tesirli olacak mı, olmayacak mı, diye zehir içmek. 2. Tesirli olduğu tecrübe edilmiş, zehirliliği kesin tesbit edilmiş bir maddeyi içmek. Çünkü alâ harfi cerri her iki anlamı da içerir.
2. Buradaki sultan kelimesini otorite anlamında aldık. İsim anlamında tercüme edersek, sultanın işidir, sultanın yönetimi, siyasetidir diyebiliriz.
3. Turtuşî devam ediyor.
4. Burası bugünkü Yakutistan olmalıdır. Mu‘cem’ül-Büldân’a bakan Ca‘fer el-Beyâtî de böyle diyor.

45

SULTANLA DOSTLUĞUN NASIL OLACAĞINA DAİR

İbn Abbas anlatıyor: Babam bana şöyle demişti: “Oğlum, emîrü’l-mü’minîn’in seni tercih ettiğini, seninle istişâre yaptığını, Muhammed ashabı içerisinde pek çok ihtiyardansa seninle yan yana olduğunu, seni öne geçirdiğini görüyorum. Sana üç haslet önereceğim, bunları takınmalısın: Sakın ha emîrin bir sırrını yayma, onun sana yalancılık suçlaması yapmasına vesile olma, onun yanında kimsenin gıybetini yapma!” Bu olayı anlatan Şa‘bî der ki: İbn Abbas’a bu öğütlerin her birinin bin dinardan daha hayırlı olduğunu söyledim. İbn Abbas da şöyle dedi: “Evet vallâhi, hatta on bin dinardan da hayırlıdır.”

Eskiler derler ki: Sultana sakınarak dost ol. Güvenilir ve samimi insana tevâzu ile dost ol. Düşmana olanca dikkat ve çaban ile yaklaş. Halka müjdeci ve sıcak bir eda ile dost ol. Ve hiç kimseye de kralın görüşünün doğru olduğu yargısını empoze etme. Ancak kral doğru davranıp güzel bir eser bırakırsa böyle yapabilirsin.

Filozoflardan biri şöyle der: Sultanın senden gizlediği şeyi anlamaya çalışmaya kalkma. Sana açıkça anlattığı şeyi de yayma, kim sultana rehber olur, ona bir şeyler izah ederse sonunda sultanın ağırlığını üstünde hissedecektir. Kim sultan sorduğu halde bir şeyler söylemezse onun düşmanı olacaktır. Kim de sultana danışman olduğunu hissettirir, kendisinin mutlaka danışılması gereken biri olduğunu vurgularsa sultan tarafından sürgüne gönderilecektir.

Filozoflardan biri şöyle demiş: Sultan sana yakınlığını artırdıkça sen ona karşı saygını artır, sultan seni kardeş saydıkça sen de onu efendin say. O sana neyi artırıyorsa sen de ona yakışan şeyi artır. Bu muamele efendi ile hizmetçisi arasındaki muameledir. Diğerleriyle beraber sultanın huzuruna çıkmak gibi bir sınava girmişsen bu arada onlar sultana medih yağdırmaya, yağ çekmeye başlamışsa sen sadece hayır duada bulun, ileri gitme. Onun nezdinde güvenilir biri olursan sözünü az söyle, fakirlikten dem vurma! Onun her söylediğine tamam efendim deyip dualar yağdırma; çünkü bu davranışta bir tür yalnızlık ve yabancılaşmadır. Sultana karşı kanıtlara dayanarak sakin bir şekilde konuşabilirsin. Ama sakın ha büyüttüğün ve söylemeye değer bulduğun şeyi yeminle destekleme!

İbnü’l-Mukaffâ der ki: “Sultana olan yakınlığın üç durumdan biri için olsun: Rabbi’nin rızası, hükümdârının rızası ve seni yöneten valinin rızası için! Senin mal ve erzakla oynaman, bunlara aldanman gerekmez, zaten sana yetecek, artacak kadar gelecektir bunlardan.”

Müslim b. Amr, sultana hizmet eden birine şöyle demiş: “Seni huzuruna yakın ettiği zaman sultana kanıp büyüklenme, seni sürgün edip uzaklaştırdığı zaman da bozulma!”

Rivayet olunduğuna göre krallardan biri, bir filozofa arkadaşlık teklifi yapmış. Filozof şöyle demiş: “Sana dost olurum ama üç şartım var!” Kral: “Nedir onlar?” deyince cevap vermiş: “Benim için gizli olan hiçbir şeyi açığa

çıkarmayacaksın. Benim ırzımı çiğnemeyecek, namusuma sövmeyeceksin. Bana danışıp aslını araştırmadan herhangi birinin hakkımda söylediği söze itibar etmeyeceksin!” Kral dinleyip: “Peki bunlar senin hakkın, benim için ne yapacaksın?” demiş. Filozof cevap vermiş: “Senin hiçbir sırrını ifşa etmeyeceğim, sana öğüt vermekten geri durmayacağım, senin üzerine hiç kimseyi tercih etmeyeceğim.” Kral şöyle demiş: “Sen ne iyi bir arkadaşsın!”

Abdullah b. Ca‘fer’e sormuşlar: “Felaket ve tehlike nedir?” Abdullah cevap vermiş: “Sultana yaklaştıran hadiseler, henüz zafer imkânı yokken yapılmış âni hamle!”

İbnü’l Mukaffâ der ki: “En kötü bir mahva lâyık olan kişi, bir aracı vasıtasıyla sultanın dostu olmak isteyendir.”

Yahyâ b. Hâlid der ki: “Sultana aracı olanlar mahremi çiğnerler, sevgiyi bozarlar, sağlam arkadaşlıklara zarar verirler.”

Bozorgmihr der ki: “Krallardan birine hizmetkâr olduğun zaman senin Yaratanı’na isyan anlamına gelecek bir emir verdiğinde ona itaat etme! Çünkü Yaradan’ın sana olan iyiliği kralın iyiliğinden kat kat büyüktür. Onun mahvedişi kralın mahvedişinden daha çetindir. Krallara arkadaşlık ederken onlara karşı bir heybet ve vakar duygusu içerisinde ol. Çünkü onlar sürekli saygı ve korku hissi besledikleri için insanlardan gizlenirler, perdeler arkasına geçerler. Sultanla dostluğun ne kadar derinleşirse derinleşsin, sakın ha saygını ve ciddiyetini kaybetme. Yoksa seni yalnız ve garip bırakır.”

Hârûn er-Reşid, İsmail’e şöyle dedi: “Sen sen ol, arabozucuya yaklaşma. Çünkü o mahrem yanları çiğner, en hürmete şâyân insanları dahi fesad eder.”

Sultanla ilk dost olduğun anda ona tüm kabiliyetini ve çabanı gösterme! Yoksa daha sonraki zamanlarda fazla bir şey gösteremezsin. Böyle yapacağına ilk başta az maharet göster ki sonraya bir şeyler kalsın! Sultana bir şeyler

öğretirken onun öğrencisiymiş gibi ol! Ona öğüt verip danışmanlık yaparken sanki ondan fikir alıyormuşsun gibi yap! Sultan seni dinleyecek, senin her sözüne güvenecek hale geldiği zaman sakın ha yakın çevresi ve akrabalarıyla onun arasına girme! Çünkü sen sultanın ne zaman değişeceğini ve aleyhine döneceğini bilemezsin. Dilediği zaman sultanın yanında elbisesini bir kenara fırlatan ve fütursuzca huzura çıkan önemli kimselere rakip olma!

Eski vecizelerdendir, şöyle derler: “Yalancı rüyalara dizgini kaptırmaktan sakın.”

Eskilerin özdeyişlerindendir: Aracı olma, yoksa kimsenin yüzüne bakmadığı, kendisinden bıktığı biri olursun. Süleyman b. Dâvûd (a.s) diyor ki: “Sultanın içli dışlı dostu olma, onun yanında da oturma.”

Filozoflar derler ki: Sultanın yanında sürekli ketum ve suskun olmak peşinden töhmeti getirecektir. Sultanın yanında devamlı gülmek ve her ağzına geleni söylemek ise sultana bıkkınlık verecektir.

Ey dost! Bilmelisin ki, hiçbir eziyete ve hakarete katlanmadan şeref, yüksek pâye ve makam isteyen kimsenin harcadığı tüm emeklerin sonu hebâ olacak, çabalar zillet meyvesini verecektir. Sultan nezdindeki yerini ve değerini ciddiyet, karşılıklı öğütleşme ve çabayla elde edilmiş bir yer gibi say ve koru. Aşırı sakınım duygusundan ötürü de pespâye olma, yerlerde sürünecek hale gelme!

Sultana en çok faydası olan elbetteki onun arkadaşıdır. Ama bu ateşe en yakın olan dalın en hızlı alevlenmesi gibidir. Kim güzel bir sabır yedeğinde öfkesini yutarak sultana sarılırsa, ardından ezâlara da katlanırsa elbette ki ihtiyacını elde edecektir.

Ahnef b. Kays diyor ki: “Sakın ha, sultanın üzerine kapaklanmayınız. Ona bir şey olacak deyip de sürekli kederlenmeyiniz! Çünkü kim sultana öteden bakar ve vakur davranırsa sultanın gözünde büyür. Kim de sultanın önünde eğilir, yalvarıp yakarırsa sultanın gözünde küçülür.”

İbn Abbas der ki: “Üç kişi vardır ki, kim onlara düşman olursa şerefi, mevkii ve asaleti yok olur; sultan, ana baba ve darda kalmış borçlu kişi.”

Ey dost! Bilmelisin ki ancak iki kişiden biri sultanla dost olabilir. Ya günahkâr, münâfık, çirkefliği ile ihtiyacına erişmek isteyen biridir. Bu adam günah işleyerek talebine ulaşır, yağ çekerek ve yapay davranarak sultanın cezasından kurtulur. Ya da değersiz, hiç kimsenin aklına gelmeyen, kimsenin önemsemediği kişidir. Bunların dışında sadakat, nasihat ve samimiyetle sultana dost olmak, ona yardımcı olmak isteyenlere gelince; böyleleri öylesine azdır ki hatta böylelerinin arkadaşlığı dahi doğru bir çizgide yürümez. Çünkü bu makama erişen samimi bir adama hem sultanın düşmanı, hem de kendi arkadaşı, ayrıca bir sürü hasedçi düşmanlık besleyecektir, kin tutacaktır. Kendi arkadaşı onun yükseldiği bu dereceden ötürü kıskançlık hissiyle yanacak, rekabete girişecektir. Düşmanı ona çamur atacak, verdiği öğütlerin yanlışlığını yayacaktır. Zaten bu iki sınıf kimse bir araya gelip o adamcağıza cephe aldı mı pek kurtuluş ümidi yok demektir.

Filozoflardan biri şöyle der: Kim dünya nimetini, şerefini ve makamını kazanmak için sultanla dost olur, teşriki mesâi ederse âhiret zilletini, perişanlığını sultanla beraber tadacaktır.

Atasözüdür, şöyle derler: Zavallı bir yakını ya da zavallı bir arkadaşı olmayanın merhameti ve toleransı yoktur. İbnü’l-Ömer Mekke’ye giderken yanına garip özellikleri olan birisini almıştı. Onunla eşkiyanın, çapulcuların ve batakhane ehlinin şerrini defediyordu.

Mu’tasım der ki: “Sultanın kendine özgü hileleri vardır. Mesela; kini ve gazabı gerektirecek bir halden gönlü hoş çıkması, gönül hoşluğunu gerektirecek bir halden ötürü de kızması, küplere binmesi gibi.”

Eski feylesofların sözlerindendir, şöyle derler: Denizin dalgalarıyla boğuşan büyük bir tehlikeyle göğüs göğüsedir.

Oysa sultana arkadaş olan daha büyük bir tehlike içindedir.

İbnü'l-Mukaffâ oğluna diyor ki: "Sultanın sövgüsünü normal bir sövgü gibi sayma, onun kızgınlığını normal bir kızgınlık gibi görme. Çünkü izzet ve hükümdârlık rüzgârı onu hiç sıkıntı olmadığı, kızgınlığın gerekmediği bir zamanda bile önüne katar, ona yön verir."

İranlıların son filozoflarından Sâmid der ki: "Dört şey var ki zeki olanlara dahi bir aptala izah ediyormuşcasına açıklanmalıdır. Bu dört şey hususunda kimsenin zekâsına güvenilmez: Dini konularda yorum ve tefsir, ilaçların karışımının öğretilişi, tuzak dolu bir yolun tarif edilişi ve sultanın iyiliğine ya da kötülüğüne dair verilen karar."

Ey dost! Bilmelisin ki, sultan başka biri için seninle bağlantısını koparmışsa artık unutulmuşsun demektir. Onların akrabalık bağları kopuktur. Kardeşi, anası, babası, dostları yok gibidir. Hamile bıraktıkları doğranır, ancak vaktinde ve saatinde razı oldukları hariç! Validen mutlaka düzeltilmesi gereken davranışlar sâdır olduğunu gördüğün zaman bilmelisin ki bu iş pek zor bir hadisedir. Ama ona yardımını güzelce yapacaksan önce onun doğru karar verdiği konulardan gir. Onun doğru yaptığı bir hususu bilir, bunu çıkış noktası alırsan bu hareketle pek çok hatasını düzeltmeye başladığını, senin öğüt verişinden bu yolun daha tesirli olduğunu göreceksin. Çünkü insanda doğru bir yan var ise, vicdanda temiz bir taraf kalmışsa, o parça kendisi gibi olan doğru ve güzelleri de çekebilecektir; yeter ki onları uyandırabil! Yöneten kişi içindeki ışığı görebilirse hatalarının önünü kesebilir. Validen ancak önünde diz çökülerek elde edilebilecek bir şeyi isteme. Ancak sen hakettiğin için onun vermeyi kabul edeceği şeyi iste. Zira sen hakedersen istemeden, dilenmeden arzuna erişirsin.

Yahyâ b. Halid diyor ki: "Sultana dost olduğun zaman göreceğin şudur: Kurnaz, hilekâr ve kötü yola düşmüş bir kadın, ahmak ve istenmeyen kocayla alay ediyor ona yağ çekiyor." Yahyâ b. Halid'in dostlarından biri şöyle dedi:

“Hârûn Reşid pek kötü davrandı bana. Vefasızlık yaptı!” Yahyâ şu cevabı verdi: “Ondan çok şey bekleme, aza razı ol, onu kızdırmamaya çalış. Yoksa senin ona kızdığından daha beter bir şekilde kızar, kin tutar sana!”

46

SULTANIN ORDUYLA OLAN MÜNASEBETİ

Ordu, çadırın kazıkları gibidir. Askerler ülkeyi düşmandan koruyan şehrin kapıları, ırzın, yurdun, sığırların muhafızıdırlar. Onlar zor zamanda yetişen güç, Müslümanların elinden tutan imdat eli, düşmanın önünde eğilmeyen bilek, gavura saplanan okturlar. Ancak asker ile Müslümanların haremi korunulur, yolların asayişi sağlanır, sınır boyları kâfir çapulcularından kurtulur. Bu vazifeleri yerine getiren bir ordu yeryüzünün izzeti, namusun bekçisi, düşmanın korkusudur.

Asker düşmanla karşılaştığında disiplinini muhafaza etmeli, belâ ve felâket anında sabretmesini bilmelidir. Eğer zafere kavuşurlarsa istemekte ileri gitmemelidirler. Eğer galip gelemezlerse itirazı kısa kesip dizginleri çekmeli, mızrakları toplamalı ve yarının muştulu haberlerini bekleyerek metin olmalıdırlar. Sultanın ordusunu teftiş etmesi şarttır. Bahçıvan bağını nasıl teftiş ediyor, faydasız ayrık otlarını kökünden söküyorsa; sultan da askerlerinin ne halde olduğunu iyi bilmeli, aralarındaki kalitesizleri söküp atmalıdır. Çünkü otlar arasında nasıl faydası dokunmayıp diğer menfaat getiren bitkilere zararı dokunan asalaklar varsa ordu içinde de böyleleri vardır.

Ordu, erzakları bereketli bir şekilde sağlanıp ihtiyaçları tamamıyla karşılanarak başlarına gelen musibet

zamanlarında gösterdikleri fedakârlığa göre mükâfatlandırılmadıkları sürece huzura ermez. Herkes katlandığı zorluğa göre ödüllendirilmelidir ordu içinde. Sultanın askerinin kabiliyeti ve gücü, ümmetin bahtiyar ya da asık suratlı olmasına bağlıdır.

Şah İbreveyz oğlu Siraveyh'e şöyle demişti: "Orduna fazla geniş davranma ki sana ihtiyacı olmayacak hale gelmesinler. Onlara cimrilik edip sıkı davranma ki senden bıkıp kaçmasınlar. Onlara orta derecede bir maaş bağla. Bir şeyden yasaklayacaksan bunu güzelce yap. Onlara ümitvâr olacakları şekilde davran. Maaşı fazla verip şımartma!"

İktidar Ebû Ca'fer el-Mansûr'a nasip olduğunda halife Ebû Ca'fer bir ordu peyda etti, kumandanlarına gelin peşimden deyip şu hâdiseyi anlattı: Bedevî, köpeğini bir miktar aç bırak ki peşinden gelsin derken doğru söylemiştir, bunu bilesiniz. Ebu'l-Abbas et-Tûsî diyor ki: Ben, başka bir melikin askerlerime yüz vermesinden, bir parça ekmekle onları aldatıp peşine takarak beni terk etmelerine vesile olmasından hep korkmuşumdur.

Rivayet olunduğuna göre Kisra kendi salonunda bir ziyafet veriyor. Yemek bitince sofradaki âletler; bıçak, kaşık tek tek kaldırılıyor. O zaman ordudaki adamlarından birinin büyük, kıymetli bir sürahiyi çaldığını gözleriyle görüyor, fakat ses çıkarmıyor. Hizmetçiler arka arkaya gelmekte, kap-kacak toplamaktadırlar. Ama kıymetli sürahiyi bulamamışlardır. Kisra onların kendi aralarında muzdarip bir şekilde söylendiklerini duyunca "Sizi ilgilendiren bir şey yok, aranızdan biri yapmadı." diyor ve ekliyor: "O paha biçilmez parçayı bir daha geri getirmeyecek olan biri aldı. O adamı da rezil etmeyecek biri gördü."

Birkaç gün sonra adam Kisra'nın huzuruna çıkıyor, üzerinde gayet şık bir elbise var. Kisra adamın gözlerine bakıp soruyor: "Bu şekil, bu kıyafet ondan ötürü mü?" Adam duruyor "evet" diyor. Kisra başka bir şey söylemiyor.

Soğuk, dağlık ve sarp arazilere akınlar yapan Muaz b. Amr'a soruyorlar: "Bu iş için özel ordu gerekli. Zor zamanlara alışık bir savaşçı grubunu nasıl eğittin?"1 Muaz her sene savaşa çıkar, askerlerini Bizans beldesine akına yollardı. Soruya şu cevabı verdi: "Karınlarını kurumuş et, uzun yola dayanıklı ekmekle doyurdum, sırtlarını da pek ettim!"2

Rivayet olunduğuna göre, Arap beylerinden biri yönettiklerine karşı pek zalimane davranır; mallarını gasbetmekte hiç beis görmez; devamlı sûrette eziyet ederdi. Bu mevzuda kendisine uyarı geldi, böyle yapmaması gerektiği öğütlendi. Ama o şu cevabı verdi: "Ne demişler, köpeğini aç bırak ki peşinden gelsin!" Halkı bu emire isyan etti, onu öldürdüler. O diyardan geçmekte olan filozolardan biri bu olay üzerine şöyle demiştir: "Nice köpekler var ki doyacağı kadar yiyecek bulamayınca sahibini dahi yemekten çekinmemiştir."3

1. Orijinal metinde geçen 'savâıf' kelimesi, sarp ve dağlık arazilere alışkın, ânî hücum yapan ve yazın harekete geçen bir nevi komando birlikleri anlamına gelir.
2. Bkz; Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig*, s. 170-181. Burada kumandanın nasıl olması gerektiğine dair çeşitli öğütler vardır. Mesela 2339. beyit: Çok asker isteme, seçme asker iste. Askerin seçkin ve tam techizatlı olmasını iste. 2343. beyit: Az ve muntazam ordu, çoğa nisbetle daha iyidir. Çok kimseler fazla askerle bozguna uğradılar. Kutadgu Bilig'in bu bölümü şaheserdir. Ayrıca bkz; Ebu Mansûr Abdülmelik es-Seâlibî, *Adâbu'l-Mülûk*, ed-Kritik, Celil el-Atıyye, s. 178-188. Ayrıca yine bkz; Kitab-ı Müstetâd, ed-Kritik, Prof. Dr. Yaşar Yücel, s. 9. (Orduya ve yeniçerilerin durumuna dair bir bölümdür.)
3. Turtuşî'nin orduya dair fikirleri İbn Haldun tarafından eleştirilmiştir. Bkz; *Mukaddime*, Süleyman Uludağ çev. Dergâh Yay. s. 543.

47

SULTANIN HARAÇ TOPLARKEN TAKİP EDECEĞİ USÛLE DAİR

*E*y kral! Husûmeti uzun ve sürekli olanın saltanatı çabuk biter. Bilmelisin ki, mal sultanın gücü, memleketin direği, mülkün ana maddesidir. Mal, düşmana karşı en iyi hazırlıktır. Yeryüzünün hayat bulması, krallığın sağlık ve selâmet içinde yürümesi, vatanın huzuru mala bağlıdır. Dolayısıyla hakkı ile toplanmalı, hak edecek yere verilmeli, israf ile harcanmamalı, hayatî ihtiyaçlarını giderdikten sonra daha fazla üreten kimselerden alınmalıdır. Toplanan mal, ilerde menfaat getirecek yerlere harcanmalı, boşa saçılmamalıdır.

Ey kral! Topraklarının mamur olması için tüm gücünle çalış, bu hususta hırslı ol! Ey sultan! Halktan mal toplayan görevlilerine yumuşak davranmalarını, gasptan kaçınmalarını emret.

Osman, Amr b. el-As'ı Mısır valiliğinden azledince o bölgeye İbn Ebî Sarh'ı gönderdi. Mısır'dan gelen mallarda çoğalma oldu. Amr döneminden daha fazla gelir elde etti. Bunun üzerine Osman şöyle dedi: "Ey Amr! Anladım ki süt veren develer, mallar ve ürünler senden sonra daha bir bereketlendi." Amr cevap verdi: "Çünkü siz sıkıntılı zamanlar için develerin yavrularını aç bıraktınız (Dolayısıyla şu anda birikmiş olanlar geliyor)."

Ziyad der ki: "Çiftçilere iyi davranınız, zira onlar karnı tok, sırtı pek oldukları sürece siz de karnınızı doyurur, iyi geçinirsiniz." Hikmetli sözlerdendir, şöyle derler: "Süt sağmada aşırı giden, sonunda kan sağar." Yine şöyle derler: "Dana anasını emmede aşırı giderse anası tarafından itilir."

Ca'fer b. Yahyâ diyor ki: "Haraç dinin direğidir. Adalet kadar hiçbir şey artıramaz haracı ve hiçbir şey zulüm kadar azaltamaz. Beldelerin harap oluşunda, arazilerin telef oluşunda, tebânın mahvolup haracın elden çıkışında en büyük etken zulümdür."

Haraç verenlere yüklenip yeryüzünü imar edişlerini engelleyen sultan, kendi etini parçalayıp aç kaldığında yiyen zavallı adama benzer. Bu adam bir yandan kuvvetleniyor,

öbür yandan çökmektedir. Çünkü açlık acısını bastırıyorum diye kendi nefsine verdiği ezâ ve cefânın maliyeti, doymak adına yaptığından daha büyüktür. Tebâsına gücünün çok üstünde bir haraç yükleyen kral, evinin çatısını bizzat evinin duvarlarından aldığı toprakla sıvayan, çadırının direğini düzgün olsun diye kesip incelten adam gibidir. Sonunda ev çökecek ya da çadır yıkılacaktır.

Çiftçiler zayıfladığında memleketi mamur etmekten aciz kalırlar ve öylece bırakırlar. Yeryüzü harabeye dönüşür, toprak işleriyle uğraşan herkes kaçar, imar ve medeniyet faaliyetleri zayıflar. Dolayısıyla hükümdâra gelecek haraç da azalır. Sonuçta bu zaafiyet orduya tesir edecek, ordu zayıflayınca da düşmanlar memleketi tamah edeceklerdir. Ey kral! Tebânın elinden çekip aldığında değil, onların kucağına bıraktığında mutlu ol!2

Salah ve huzur olduktan sonra hiçbir şey az sayılmamalıdır ve iyi bilinmelidir ki fesat devam ettiği sürece hiçbir şey kalıcı değildir. İsrafçı ve tedbirsiz adamın malı biter, sürekli durum muhasebesi yapan ve kendini yenileyen ıslahatçının ise fakirliğe düşmeyeceğini söyleyebiliriz.

Rivayet olunduğuna göre Me’mûn bir gece uykusu kaçınca kalbi yumuşayıp düşünmeye daldı. Gece sohbetçisini (masalcı) çağırdı, adam şu olayı anlattı: Ey mü’minlerin Emîri! Musul’da bir baykuş yaşardı. Basra’da da başka bir baykuş vardı. Musullu Basralı’nın kızına dünürcü oldu. Basralı Baykuş şöyle dedi: “Çeyiz olarak yüz harap ev vermedikçe sana kızımı nikâhlamam!” Musullu baykuş cevap verdi: “Şu anda böyle bir şeye gücüm yetmez ama Allah selâmet versin, valimiz başımızda bulunduğu sürece bir sene içinde senin isteğini yerine getiririm.”

Me’mûn birden kafasını dikti, gözünü açtı ve ertesi gün haksızlığa uğrayanlar için meclis kurdu, kimin kimde hakkı varsa aldı, hak sahibine verdi. Bölgelere tayin ettiği valileri teftiş etmeye başladı.

Endülüslü ihtiyar birinden duymuştum, bu adam ordudandı. Onun söylediğini başkaları da söylemiştir bana: “Müslümanlar düşmanlarını daima yenerlerdi. Gâvur hep çelimsiz, hep yenikti. Çünkü memleket ordunun elinde ikta edilmişti. Bu şöyleydi: Askerler ellerindeki arazileri yöredeki çiftçilere vererek işletiyorlardı. Onların kullanımını bırakıyor diğer taraftan da tıpkı tâcirin ticaretini gözetmesi, takip etmesi gibi işe göz kulak oluyorlardı. Topraklar mamur idi, mallar çoktu, ordu zengindi, ambarlar dolu, silahlar ihtiyaçtan da fazlasına erişecek seviyedeydi. Ama durum Ebu Âmir oğlunun döneminin sonuna doğru değişti. Ebû Âmir oğlu askeri maaşlandırma sistemine geri döndü. Böylece önce arazi ve malların tamahkârlara akmasına yol açtı. Artık topraktan haraç almak isteyen serseriler ortaya çıkıyor, teba‘yı yiyip bitiriyor, elinde ne var ne yoksa topluyor, halk zayıf düşüyordu. Millet yerinden göçtü, imar faaliyetleri iyice azaldı. Sultana gelen vergiler de kurudu. Ordu zayıfladı, düşman güçlenip Müslüman ülkelere, şehirlere saldırmaya başladı. Pek çoğunu da almıştı. Gâvur habire vuruyor, toprakları fethediyor, Müslümanlar ise acziyet ve zaafiyet içerisinde kırılıyordu. Nihayet Mültemûn taifesi davet üzere Endülüs’e girdi. Ikta arazileri eskisi gibi askerlere dağıttı. Bu olaydan sonra işlerin nasıl gittiğini bilmiyorum.”3

1. Bkz; Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. 4. s. 237.
2. Sultanın askersiz, askerin parasız, para ve hazinenin reayâsız, reayânın ise ancak adalet sayesinde vergi ödeyeceğine dair Türkler arasında da çok eskiden beri bir inanç vardır. Buna Koçubey ve Kâtip Çelebi değinmiştir. Bu hususa Ahmet Cevdet Paşa da değinir. Bkz; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, c. 2, s. 257.
3. Metinde geçen Mültemûn tâifesi Kuzey Afrikalı murabıtlardır. Bunların başında bulunan Yusuf b. Tâşûfîn davet üzere Endülüs’e gelir, emîrü’l-müslimîn lakâbını alarak Hristiyanlarla savaşır, 23 Ekim 1086’da onları ağır bir yenilgiye uğratır. Ama daha sonra yeniden Hristiyanlar güçlenecek Müslümanlara saldıracaklardır. Konuya ilgi duyanlar için; Muhammed Imâdüddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, s. 301-306. Ordunun düzeni, bozulması ve onlara tercih edilen dirlik hakkında bkz; Osmanlı Devlet Teşkilatı’na dair kaynaklar. (Üç Kitap) Ed-Kritik. Yaşar Yücel, a. *Kitâbî Müstedât*, s. 4. b. *Mesâlihıl Müslimîn*, s. 96-99. c. *Hırzü’l Mülûk*, s. 185-190.

Ayrıca, Devletin arazisini mukataalara bölerek askerî hizmetler karşılığında ve irsen kişinin soyuna geçmek üzere askerlere vermesine dair ve ıkta sahiplerinin bölgedeki köylerden vergi toplama hakkına, bunun karşılığında onların da kendi ıkta gelirleriyle sipahileri beslemelerine dair Selçuklu ve Türk tarihindeki gelişmeler için bkz; Prof. Dr. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 237. Bu sistemin tımar adını almasıyla beraber eski Bizans'tan thema adlı bir organizasyondan muktebes olduğuna dair bkz; Altay Ünaltay, *Doğu'da ve Batı'da Din Devlet İlişkisi*, s. 134. Bu teze karşı çıkan ve Osmanlı devletindeki tımar sisteminin tamamen Türklere özgü olduğunu savunan görüşler için bkz; M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 94.

Toprağa bağlı askerin azalışını ve devletten aylık alan askerlerin artışını bir gerileme olarak gören Cevdet Paşa'nın görüşleri için bkz; *Târih-i Cevdet*, c. 1, s. 81. Yine bu görüş için bkz; Koçubey Risale, 32. Bizans tesiri iddialarına karşı çıkışa bir örnek daha: D. Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum*, s. 111. Bu son kitap konu hakkında son derece derli toplu ve detaylıdır.

Genelde Müslüman olmayanların elinde bulunan topraklara haraçlı topraklar denilmektedir. Bunlardan haraç denilen vergi alınır. Haraç iki türlüdür. Tarifleri için bkz. El Cûrcânî, *Kitabu't-Ta'rîfât*, s. 98. Bazı bilginlere göre harâci olan bir arazi Müslümanlar tarafından satın alınsa bile haraçlı olmakta devam eder. Yani öşürlü hale geçmez. Konu için Türkçe bir eser olarak bkz; Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Fütûhâtı*, s. 119.

48

SULTANIN BEYTÜ'L-MÂL HUSUSUNDA TAKİP EDECEĞİ SİYASETE DAİR

Bu bölüm, de*reb*eylerinin (Tavâifü'l-Mülûk) Hint, Çin, Sind ve bazı Hristiyan krallarının takip ettiği yolu anlattığım bölümdür. Burada Peygamberlerin ve Râşid Halifelerinin beytülmâl hususunda takip ettiği yöntem yerine, demin zikrettiklerimi anlatacağım. Çünkü krallar malları

biriktirirler. Direkt tebâya vermezler, öndeki bölümde açıkladığım gibi zor zamanlar için yığarlar.

Oysa Resûller ve Peygamber Efendimiz'den sonra gelen Râşid Halifeler elde edilen geliri harcıyor, biriktirmiyor, tebânın gönlünü hoş etmek, ahvâlini düzeltmek için kullanıyorlardı. Zaten o zamanki raıyye (yönetilenler, halk) ordunun kendisi idi, dini ve devleti koruyanlar bizzat halkın kendisiydi. Bu yöntem bizim Nebîmiz Muhammed (s.a.v)'in yöntemidir.1 Bilindiği üzere, Peygamber Efendimiz'in aç olduğu zamanlar tok olduğu zamanlardan daha çok idi. Peygamber Efendimiz vefat ettiğinde, zırhı bir avuç buğdaya karşılık rehin verdiği Yahudide idi hâlâ... Râşid Halifeler diyebileceğimiz Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Ali oğlu Hasan ve Ömer b. Abdulaziz de aynen Allah Elçisi gibiydiler.

Allah Resûlü, Rabbi'nin yardımıyla Yemen'i fethettiğinde her yandan mallar getirilip önüne yığılmıştı. Hiç beklemeden hemen o gün hepsini dağıttı. Bazen mescide getirilir, ortaya büyük bir örtü serilerek ertesi gün dağıtım yapılırdı. Resûl'ün bir beytülmâlı yoktu bu anlamda. Ebû Dâvûd *Sünen*'inde şöyle bir hâdise anlatır: Resûlullah (s.a.v) yatsıyı kılıp odasına girmiş, sonra hızlı hızlı elinde bir keseyle çıkmıştı. İçinde bir miktar altın olan bu keseyi hemen (Müslümanlara) dağıtıp şöyle demişti: "Şu altınlar yanıbaşımdayken Muhammed'e ölüm geliverse ailesinin hali nice olur?"2 Peygamber'in beytü'l-mâli yoktu. Kendisinden sonra gelen Râşid Halifelerin de beytü'l-mâli yoktu. Çünkü Râşid Halifeler helal yollardan gelen malları ve her türlü metâı Müslümanlar arasında anında taksim ederlerdi. Bazen fazlalıklar olur, küçük bir odaya bırakılırdı. Daha sonra oraya gelen ya da dağıtım esnasında orada yokken ihtiyacı olduğunu sonradan söyleyip bildirenlere paylar verilir ve hiçbir şey kalmamacasına oda tertemiz edilirdi. Rivayet olunduğuna göre mü'minlerin emîri Ali b. Ebî Talib (r.a), bir gün beyt'ül-mâli kontrole gelir ve şöyle der: "Ey

beyaz, ey kızıl,3 bembeyaz olun, kızarın ve benden başkasını aldatın!” Bu sözlerinden sonra ferman etti, beytülmâldeki her şey Müslümanlar arasında dağıtıldı. İş bitince gönüldaşı Kamber’e odayı temizleyip süpürmesini emretti, sonra içeri girip namaz kıldı.

Daha sonra gerek Müslüman gerekse Hristiyan (Rum) asıllı olan nice sultanlar ve krallar topladıkları mallar hususunda bu yöntemi takip etmişlerdir. Endülüs şehirlerinin helak olmasının ve Rumlar tarafından işgale uğramasının en büyük nedeni şu idi ki; komşu Hristiyanların beytü’l-mâlleri bulunmuyor, ihtiyaç anında halk kiliselere doluşarak yöneticileri tarafından kendilerine taksim edilen parayı alıyorlardı. Sultan adamları vasıtasıyla tas tas dağıtır, dağıtıcılar da halk kadar alırdı. Bazen hiçbir şey almadıkları da olurdu. Böylece kral, adamlarının gönlünü hoş ederdi. Oysa bizim oradaki sultanlarımız malları bir tarafa yığıp hapseder, esas korunması gereken adamları ziyan ederlerdi. Hristiyanların adamı vardı, Müslümanların ise beytü’l mâli! İşte bu halden ötürü bizi kahrettiler, yerle bir ettiler!4

Dediğimiz gibi bu yöntemi takip eden, mal biriktirmeyen birçok yönetici vardır. Onlar hakkında vecizeler söylenmiş, deyimler gündeme gelmiştir. Bu yoldan gidenler şöyle derdi: Kralın düşmanı beytülmâldir. Kralın dostu ordusudur. İkisinden birini zayıflatınca diğeri güçlenir. Beytü’l-mâl zayıflayınca -ki bu zayıflama malların muhafızlara dağıtılmasıyla olur- muzaffer komutan güçlenir, orduya kuvvet kudret gelir. Bu arada tabiî ki kral da güçlenir. Beytü’l- mâl artıp kabarınca, içi servetle dolunca; muhafızlar zayıflar, zafer kazanan kumandan azalır, düşman ansızın hamle edip ülkeyi ele geçirir! Biz bu olayı Endülüs diyarında gözlerimizle gördük. Eğer savunma paralarla değil, insanlarla yapılırsa -zaten mallar dahi adamlarla korunur- o zaman kuşku götürmez bir gerçek ortaya

çıkacaktır ki o da şudur: Beytü’l-ricâl, beytü’l-mâlden hayırlıdır.5

Krallardan biri oğluna şöyle demiş: “Oğulcağızım! Düşmanın güçlensin diye toplayıp yığma malları; çünkü serveti biriktirip yığman sadece hasımları ve dört gözle seni gözetleyen düşmanlarını güçlendirir. Bu şu demektir; mal ve hazine yığdığında adamlarını kuşku ve ihtirasa sokarsın, dostun dahi sana ve senin servetine tamah eder. Ansızın düşmanın da üzerine çullanır.”

Memleketi içinde kralın durumu, bağ ve bahçesi içinde dolaşan bahçıvanın durumuna benzer. Bahçede muayyen bir su vardır. Bahçıvan bahçesini gözetir, neyi nasıl yapacağını iyi bilirse ağaçlarına gereken miktarda suyu verecek, araziyi ölçerek kullanacak, sığırlarına göz kulak olacak ve suyu arka bilinçli bir şekilde akıtacaktır. Sonunda dallar yeşerecek, ağaçlar güçlenip meyve verecek, her şey bereketli olacaktır. Herkes fakirlikten, kuraklıktan ve yoksulluktan korkmayarak, ‘ürün zâyi olur’ endişesi taşımadan emân içinde yaşıyacaktır. Ama o tamamen kâr elde etmek arzusuyla ürünleri toplar ve gereken miktarı infak etmez, esas harcamayı yapmazsa mâmur bahçe bu vasfını kaybedecek, ağaçlar incelip zayıflayacak, meyveler azalacak, kullanım imkânı yok olacak, bu da yetmiyormuş gibi zaman, kâr amacıyla bir kenara biriktirilenleri mahvedecektir. Neticede kavim birbirine düşer, helâk olurlar.6

Düşmanına karşı takviye olsun diye mal biriktiren kral, kendi tüyünü yolan ve diplerini emen kuşa benzer. Kuş, kendi etinden yemekte “ne kadar güzel tadım varmış.” diyerek bedeninin bereketine ve lezzetine hayran olmaktadır! Mal yığan kral da düşmana karşı ne kadar güçlü olduğu hususunda vehimlere kapılıp, kendine âşık olmaktadır. Bu böyle devam etmez. Tüy diye hiçbir şey kalmaz, kuş yere çakılır. Yılanların ve haşerenin yemeği olur.

Bazı kralların öykülerini anlatan bir kitapta görmüştüm; vezir hükümdarına mal yığmasını, hazine toplamasını tavsiye ediyor ve şöyle diyor: “Adamlar bugün senden kaçıyor, sana yaklaşmıyorsa onlara ihtiyacın olduğu vakit elindeki malları sun! Hemen başına doluşacaklardır.” hükümdar sordu: “Bunun bir şahidi (belgesi) var mı?”7 Vezir cevap verir: “Evet vardır, şu anda çevremizde hiç sinek var mı?” Kral: “Hayır” der. Vezir: “Hemen içinde bal bulunan bir kap getirilmesini emreder misiniz?” der. Ballı kap getirilir, ansızın çevreden sinekler balın üzerine üşüşür. Sultan bu örnekten sonra konuyu danışmanlarına sorar. İçlerinden biri vezirin görüşünün isabetsiz olduğunu, böyle yapmaması gerektiğini bildirir ve şöyle der: “Sen adamların kalbini değiştiremezsen, dilediğin her vakit yanına gelmezler, seni kurtarmazlar!” hükümdar merakla sorar: “Bu sözüne bir kanıt getirebilir misin?” Danışman cevap verir: “Evet, akşam olduğunda size haber vereceğim.” Gece çökünce, danışman krala şöyle der: “Bal kabını getir bakalım”. Kab getirilir. Hiçbir sinek kaba konmamıştır!

Mısır ülkesinde daha önce hüküm sürmüş bazı kralların siretine dair bize kadar gelen rivayetlere göre; hükümdar daima mal toplar, ama adama önem vermezmiş. Dostlarından biri: “Şam’a yerleşen falanca melik sana gözdağı veriyor, üzerine saldıracak gibi... Hazırlığını yap, malları harca, yığdıklarını bu yolda kullan!” demiş. Hükümdar yanıbaşında yığılı sandıklara işaret ederek cevap vermiş: “Adam dediğin nedir ki? Hepsi işte şu sandıklarda!” Şamlı hükümdarın başkumandanı Mısır’a geliyor ve savaşıyor. Hem saltanatı hem de servet dolu sandıkları ele geçiriyor. Böylece Mısırlı hükümdarın görüşünün ne kadar berbat olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü ihtiyaç anında toplayacağı, hemen savaşa sevkedeceği askerler ancak bazı anlar bir araya gelmiş olurlar. Onlar çoğunlukla bölük pörçük, orada burada bulunmakta, içlerinde herhangi bir zengin barınmamaktadır. Oraya buraya serpilmiş bu

askerler ne savunma sanatını bilmekte ne de savaş için herhangi bir egzersiz yapmış olmaktadırlar. Dolayısıyla para verip çağrıldıkları anda savaşa girseler dahi herhangi bir hazırlıkları olmadığı için başarı gösteremiyeceklerdir.

Bu mevzuda sürekli nakledilen olaylardan biri de şudur: Irak fetholunduğunda ganimetler Ömer (r.a)'ın huzuruna getirildi. Beytü'l-mâl müdürü (hazinedar); "Bu ganimetleri beytü'l-mâle sokayım mı?" dedi. Ömer: "Hayır, Kabe'nin Rabbi'ne and olsun ki şimdi önümdeki şu serveti taksim etmedikçe hiçbir çatı altına girmesine izin vermeyeceğim!" Ganimetler mescide götürüldü, üstü örtüldü. Sabah olduğunda Ömer, önündeki altına, gümüşe, yakuta, zebercete ve incilere baktı, hepsi parıl parıl parlıyordu. Durdu, ağladı, yanına yaklaşan Abbas veya Abdurrahman dediler ki: "Ey mü'minlerin emîri! Allah için bugün ağlama günü değil, şükür ve sürûr günüdür, ne bu hal?" Ömer cevap verdi: "Vallahi sen bu hususta benim gibi düşünmüyorsun. Allah'a and olsun ki şu gördüklerin bir kavimde çoğaldıkça aralarında daha çok pay edilmesi gerekir!" Bu sözlerinden sonra kıbleye döndü, ellerini kaldırdı ve şöyle dua etti: "Allah'ım! Ben ansızın düşürülenlerden olmak istemiyorum. Bu tehlikeden sana sığınırım. Çünkü ben senin şöyle buyurduğunu işittim: "Biz onları bilmedikleri yerden yavaş yavaş azaba yaklaştıracağız."8 Ömer, bu ayeti okuduktan sonra "Süraka b. Cü'şum nerede?" diye seslendi. Huzuruna kıllı ve ince kollu biri getirildi. Ömer adama Kisra'nın iki güzel elbisesini uzattı ve dedi ki: "Giy bunları." Adam giyinince şöyle dedi: "Şimdi Allahuekber de!" Adam "Allahuekber" dedi. Ömer: "Bu elbiseleri Kisra'dan soyup, Müdlecoğulları kabilesinden gelen Süraka b. Cü'şum isimli bir bedeviye giydiren Allah'a hamd olsun! de" dedi. Sonra elbiseleri ters çevirdi ve şöyle dedi: "Bunu getiren elbetteki güvenilir biridir!" Adam Ömer'e dönerek söze karıştı: "Sana haber veriyorum ki, Allahü Teâlâ'nın emin kulu esas sensin! Senin Allah'a karşı

görevini yerine getirişinden ötürü, onlar da sana karşı görevlerini yerine getiriyorlar. Sen Allah'tan korktuğun zaman, onlar da korkarlar!" Ömer: "Doğru söyledin" dedi.

Hz. Ömer (r.a)'ın bu elbiseleri Sürâka b. Cü'şum'a giydirmesinin sebebi şu idi: Resûlullah (s.a.v) Sürâka'ya dönüp kollarına bakarak şöyle demişti: "Sanki ben senin vesilenle Kisra'nın elbiselerini giyeceğim!" Süraka'ya sadece bu iki parça elbise verildi.

Ebû Bekir es-Sıddık hilafete geldiğinde vergi memurları vasıtasıyla topladığı malları mescidin ortasına döktü. Sonra ferman edip; "Resûlullah'ın borçlandığı biri var mı?" dedi ve ekledi: "Eğer varsa hemen gelsin!" Ebû Bekir'in bu nidasından sonra Ebû Eyyûb el-Ensârî yaklaşır, olayın devamını o anlatıyor: Geldim ve dedim ki: "Ey Allah Resûlü'nün halifesi! Resûlullah (s.a.v) bana şöyle demişti: Bana bir mal gelseydi elbette sana verirdim." Ebû Bekir bu sözüm üzerine sustu. Ben yerime döndüm, ama sözlerimi tekrarladım, o yine sustu. Ben tekrar döndüm ve gelip sözlerimi tekrarladım, sonra da şunları ekledim: Ya bana verirsin ya da bana karşı cimri davranırsın." Ebû Bekir: "Sana karşı cimri davranacağım ha, git al!" deyince bir parça aldım. Ebû Bekir, "say aldıklarını!" deyince saydım ve beş yüz dinar olduğunu gördüm. Ebû Bekir: "İki katını daha alıp say!" deyince döndüm, iki katını daha alıp saydım. Yanımda bin beş yüz dinar vardı artık."

Ebû Eyyûb, Ensârın en zenginlerindendi. Resûlullah (s.a.v)'ı ağırlayan da odur. Hadis açıkca gösteriyor ki Müslümanların beytü'l-mâli fakir için de zengin için de harcama yapılan bir yerdir. Yine hadisin delalet ettiği bir husus da Müslümanların dağıtımda müsâvî olmayacağı, bu meselenin imamın ictihadına bırakılmış olduğudur.9

FASIL

Hasan b. Ali el-Esedî babası Ali'den naklediyor:

Sa‘îdî diliyle yazılıp Arapça’ya tercüme edilen bir Kıptinin kitabında Yûsuf (a.s)’un zamanın Firavun’una sunduğu vergi beyanını gördüm.10 Yûsuf (a.s) halkı ezmeden, tartışma çıkarmadan, tam adalet üzere, o devirde geçerli resmi ölçüler çerçevesinde bir senelik tüm vergileri topluyor; çeşitli musibetler için gerekli harcamayı yapıyor, vergi memurlarına da ödemede bulunuyor, ortada yirmi dört milyon sekiz yüz bin altın kalıyor. Bunun bir bölümü memleketin imarı, denizle girintili çıkıntılı yerlerin düzenlenmesi, köprülerin yapımı, kanalların usûlüne uygun bir şekilde açılıp kapatılması, eski kanalların ıslah edilmesi vb. gerekli ihtiyaçlar için kullanılıyor. Kanallarda çalışacak işçilerin ücretleri, kullanılan aletlerin fiyatı ve arazinin elverişli hale getirilmesi için yapılan diğer tüm harcamalar sekiz yüz bin altını buluyor. Daha sonra silah taşıma yetkisine sahip kimseler, hizmetçiler, dîvânlarda görevli olan bin yazıcı ve avânesi içinde sekiz milyon yüz on bir bin altın harcanıyor.

Dul, yetim vb. muhtaç vaziyette olanlar, tam zaruret hali içerisinde olmasalar dahi Firavun’un ihsanından nasiplerini alarak dört yüz bin dinar gidere sebep oluyorlar.

Mâbetlerdeki âbidler, Allah’ın yüceltildiği evlerdeki diğer din bilginleri için de iki yüz bin dinar harcanıyor. Sonunda sıra sadakalara geliyor ki artık yağmur gibi saçılmakta! Bir tellal çıkıyor: “İhtiyacı olup da para bulamayan kim varsa hemen meydana çıksın, aksi takdirde bizim emanımızda değildir.” diyor. Bu çağrıya herkes koşuyor, isteyen hiç kimse geri çevrilmiyor. Yazıcı ve sekreterler oturmakta, insanları seyretmekte, bazen de ansızın bugüne kadar hiç almamış birini görmekte, ilk defa kaydetmektedirler. Ortadaki bütün para dağıtıldıktan sonra alanların bir kısmı toplanır. Firavun’un beyleri meydana çıkıp yaptığı bu cömertlikten ötürü Firavun’u tebrik ederler, sağlık ve selâmet içerisinde hükümdarlığının devamı için Allah’a dua edip dururlar. Ardından ortadaki toplanmış grubun ihtiyaç

halinde olduğunu bildirirler. Firavun onların elbiselerinin değiştirilmesini, hamama girmelerini emreder. Sonra her birine bornozlar uzatılır, gelirler Firavun'un huzurunda yemek yerler, içerler. Daha sonra her fakir niçin ihtiyaç halinde olduğunu anlatır. Eğer bir âfetten ötürü bu hale gelmişse zararı karşılanır; tedbir alamamaktan, ileri görüşlü olamamaktan ve yanlış kararlardan ötürü fakirleşenler varsa ilgili adama gönderilir. Adam buna öğüt verir, marifet ile uyarır onu, tâ ki ıslah olsun, bir daha yanlış kararlar alıp fakirleşmesin diye. Bu harcamalar için de iki yüz bin dinar gider.

Firavun'un bir senede düzenli olarak yaptığı harcamalar da iki yüz bin altını bulmaktadır. Ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere yapılan harcamaların tümü dokuz milyon sekiz yüz bin altın etmektedir. Bunun dışında Yûsuf'un teslim aldığı ve zor zamanlar için Firavun'a yardımcı olsun diye beytü'l-mâlde bıraktığı altınlar ise, on dört milyon altı yüz bini bulmaktadır.

Ebû Ruhm anlatıyor: Mısır arazisi işlenmiş, düzenli bir araziydi. Su, kanallarla evlerin altından geçerdi. Görevliler suyu diledikleri yerlere gönderirler, istedikleri gibi kullanırlardı, aynen Firavun'un dediği gibi: Firavun kavmine seslendi ve dedi: "Ey kavmim! Mısır'ın mülkü ve altından akıp giden şu ırmaklar benim değil mi? Hâlâ görmüyor musunuz?"11

Mısır memleketi öylesine büyüktü ki o zamanlar ondan daha büyük bir ülke yoktu. Nil'in iki tarafında arka arkaya bahçeler olurdu. Tarlalar Asfan'dan Reşid Bölgesi'ne kadar uzanırdı.12 Mısır arazisinin tümü on dört kanaldan sulanırdı. Üzerlerinde köprüler bulunurdu. Tarlalar bir yükseklikten diğer bir yüksekliğe kadar hiç aralıksız devam ederdi. Allahü Teâlâ'nın şu buyruğunda vasfedildiği gibi: "Onlar geride neler bırakmışlardı, nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler..."13 Buradaki güzel konaklardan maksat

minberler olabilir. O zamanlar Mısır’da bin tane ibadet yapılan yer vardı.

Abdullah b. Ömer anlatıyor: Firavun Serdos kanalını kazmak üzere Hâmân’ı görevlendirdi.14 Hâmân kazma emrini verdiği zaman civar köylerde oturanlar kanalın, köylerinin hemen alt tarafından geçmesini istediler ve malla destekllediler. Hâmân dilediği gibi bir köyün kenarından çıkıyor, doğuya doğru gidiyor, oradan başka bir köye geçiyor, oradan batıya, batıdan kuzeye, kuzeyden kıble yönüne. Böylece istediği kadar kanalı arka arkaya açmış oluyordu. Mısır’da Serdos kanalından daha elverişli daha faydalı bir kanal yoktu. Bu işe başladığında büyük miktarda mal toplamış, bunları yüklenip Firavun’un huzuruna çıkmıştı. Firavun şöyle demişti: “Hakiki bir efendinin kölelerine yumuşak davranması, onların gönlünü hoş etmesi, sahip olduğu hazinelerden ve erzaktan onlara bolca ikrâm etmesi gerekir.” Firavun köylülerinin elindekine tamah etmemiş, kanal yapımı için onlardan ne alınmışsa hepsini fazlasıyla iade etmişti. Gördüğün gibi, Allah’ı tanımayan, âhiret gününü ummayan birisinin yöntemi budur. O azaptan korkmuyor, hesap gününe inanmıyor. Düşün bakalım, Allah’tan başka ilâh yok diyen; sevaba, cezaya ve hesap gününe inanan idarecinin yöntemi nasıl olmalı?

Allah Teâlâ buyuruyor ki: (Yûsuf’un dilinden) “Beni bu yerin hazinelerine tayin et. Çünkü ben onları çok iyi koruyan ve tasarrufu pek iyi bilenim, dedi.”15 İbn Abbas bu âyetin tefsirini şöyle yapıyor: Buradaki hazineler Mısır’a ait hazinelerdir. Firavun tamamen ipleri Yûsuf’un eline vermiş değildi. Ama onu kendisine vekil yapmıştı. Nihayet İslâm’a davet olununca kabul etti, işte o zaman Yûsuf Firavun’a, beni yerin hazinelerine vekil kıl, demişti.

Doğru sözlü Yûsuf’un işleri düzene girip her şey gönlünce gerçekleşerek Rabb’i onun sabrına karşılık -çünkü Allah’ın haram kıldığı şeyleri yapmamıştı- mükâfat vermek isteyince

kıtlık ve pahalılık seneleri gelip çatmış, Mısır Maliye Bakanı (Aziz) vefat etmişti. Hanımı Züleyha bakıma muhtaç hale gelmiş, gözleri kör olmuştu. İnsanlara el açtığında ona şöyle dediler: “Gidip kraldan bir şeyler istesen, ona durumunu anlatsan, başına gelenleri öğrenince o artık sana acıyacaktır.” Züleyha cevap verdi: “Evet, doğru söylersiniz. Ben onun ne kadar olgun ve cömert olduğunu bilmekteyim.” Yûsuf dışarı çıkarken yolun kenarında yüksekçe bir yere oturdu. Yûsuf’un çevresinde kavmin ileri gelenlerinden yüz kişi ve diğer büyük kumandanlar bulunuyordu. Züleyha Yûsuf’un önünden geçeceğini hissedince şöyle dedi: “Kralları günah işledikleri için köle eden, köleleri Allah’a itaatlerinden ötürü kral eden Rab ne büyüktür!” Yûsuf: “Sen kimsin?” dedi merakla. Züleyha cevap verdi: “Ben sana hizmet ediyordum. Saçlarını okşayıp omuzlarına salıyordum. Senin evini ben düzdüm, ama sonunda olan oldu.16 Ve yaptığım işin vebâlini çekmekteyim. Artık gücüm yok, malım bitti, gözlerim kör, insanlardan dileniyorum. Kimileri acıyor, kimileri de yüzünü çevirip bakmıyor bile. Tüm Mısır halkının gıpta ile baktığı, parmakla gösterdiği biri iken, herkesin acıdığı, herkesten daha aşağı bir hale geldim. İşte budur bozulanların cezası!” Yûsuf sarsıla sarsıla ağlıyordu. Züleyha’ya dönerek dedi ki: “İçinde bana karşı sevgi kırıntısı var mı?” Züleyha cevap verdi: “İbrahim’i kendine dost edinen Allah’a and olsun ki sana bir kere doyasıya bakmak, yeryüzü dolusu altın ve gümüşe sahip olmaktan daha iyidir benim için!” Yûsuf oradan geçip gitti, daha sonra Züleyhâ’ya haberci göndererek şunları bildirdi: “Eğer kocan yoksa seninle evleneyim, eğer evliysen sana gereken miktarda yardım yapayım, zengin edeyim.” Züleyhâ cevap verdi: “Hükümdar benimle alay mı ediyor yoksa, elbetteki herkesten daha iyi bilir halimi! O ben gencecikken dahi reddetmişti de şimdi ihtiyarlamış, kör bir kocakarı olmuşken mi kabul ediyor? Hem de fakirim.”

Yûsuf, Züleyha'yı resmen istediğini bildirdi. Züleyha hazırlandı ve Yûsuf'la evlendi. Baş başa kaldıklarında Yûsuf namaz kıldı, Allah'a en büyük ismiyle (ismi âzam) dua etti, Züleyhâ birden genceldi; güzelliği, ter ü taze hali geri döndü, gözleri görmeye başladı, tıpkı yaklaşmaya çalıştığı yıllar önceki yaşına döndü. Hem de henüz bâkireydi. Yûsuf'a Efrâim Minşâh adlarında iki evlat bağışladı. Zaman aralarını ayırıp ecel gelinceye kadar mutlu ve Müslümanca bir hayat sürdüler.

Ey dost! Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan şu ki, güçlenen zayıfı, mal sahibi fakiri unutmamalıdır. Herkesin peşinde koştuğu aranan nice kimseler vardır ki sonunda el açmak zorunda kalır, nice sevilenler başkalarının peşinden koşar hale gelir, ona buna acıyan nice kimseler herkesin acıdığı hallere düşebilir. İşte dosdoğru Peygamber Yûsuf, kardeşinin elinde kuyuya atıldığı zamanki zayıf ve çaresiz halini düşündü. Ama yıllar sonra kardeşleri bir avuç buğday isteyerek önlerine geldiğinde, Allah'ın onları nasıl zayıf hale düşürdüğünü gördü. İşte Züleyha, Mısır'ın kraliçesi. Yollarda insanlara el açmaya başlamıştı. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: "Hor görülüp üzülmekte olan o kavmi de içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabırlarına karşılık yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta oldukları ve yetiştirdikleri bahçeleri helâk ettik."17 Yûsuf bu hadiseden sonra karnını tam doyurmaz ve arpa ekmeği yerdi. Niçin aç kalıyorsun, elinde Mısır'ın hazineleri var denilince, şöyle cevap verirdi: "Karnımı tam doyurup fakirleri unutmaktan her zaman korkarım."

Yûsuf kıssasının peşinden hemen benzeri bir menkîbe anlatmak isterim.18 Şimdi anlatacağım kıssanın kahramanları olmak için akıllı insanlar birbirleriyle yarış eder. Krallar ve vezirler bu güzel vasfı kazanmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar.

Irak’taydım. O sıralarda (Allah rahmet eylesin) lakâpları arasında en çok Hoca Bozorg diye anılan vezir Türklerin hükümdarı Alparslan oğlu Ebû Feth’in başdanışmanıydı. Daha önce babası Alparslan’a vezirlik etmişti. Hoca Bozorg denen bu adam, hem Alparslan’ın hem de oğlu Ebu’l-Feth’in devletinin kalkınmasına çok yardım etmiş, düşmanın belini bükmüş, pek çok müessesenin yerleşmesine yardımcı olmuştur.19 Nizâmü’l-Mülk akıllı biriydi. Ehliyetli kimseleri görevlerin başına getirtmiş, ihsanını dost, düşman, kıskanç, gıptacı, seven sevmeyen, uzak yakın herkese şâmil kılmıştı. Böylece memleket istikrara kavuşmuş, halk sultana gönülden boyun eğmişti. Allah’ın izni ve yardımıyla bunca işi başarmasına yol açan esas faktör şu idi: O tüm gücüyle dini omuzlayanların korunmasına, el üstünde tutulmasına destek olmuştu. Fakîhlerin ilmini yayacağı özel binalar yapmış, her türlü bilginin dersinin okutulacağı okullar inşa ettirmişti. Ayrıca zahidlerin, tekke ehlinin insanlar arasında sulh ve sükûnu sağlayan dervişlerin kalacağı ribatlar kurmuştu.20 Fakirler için de aşevi yaptırmış olan bu büyük vezir inşa ettiği binalarda hizmet veren tüm hocalara maaş bağlatmış, elbiselerini ve diğer ihtiyaçlarını gidermiş, ayrıca çok uzak memleketlerden ilim talep etmek için buralara kadar gelen insanların, talebelerin ekmek vb. ihtiyaçlarını karşılamak için özel vakıflar tahsis etmişti. O sadece bulunduğu yeri değil, ülkenin her yanını böyle üniversitelerle doldurmuştu. Şam bölgesinin başı olan Kudüs’ten tüm Suriye’yi aşarak Diyarbekir’e, oradan Horasan’a ve Semerkand’a; Mâveraunnehr kabul edilen Ceyhûn ötesi yerlere kadar her tarafta bu tür medreseleri açmış, yüz günde ulaşılacak en uç beldelere ilim ehlinin, zâhidin, mutasavvıfın kalabileceği büyük binalar inşa ettirmişti. Onun ikrâmı her tarafta ve herkesi kaplamaktaydı. Her sene buralara harcanan para altı yüz bin dinarı bulmaktaydı. hükümdar Ebu’l-Feth Melikşah’a bazıları bu hususu şikâyet ettiler, zihnini çelmek istediler ve

dediler ki: “Hazineden çıkan bunca malla bir ordu kursan ve Konstantınıyye surlarını dövsen elbette bu işi başarırdın!” Ebul-Feth Melikşah’ın kafası karıştı. Nizâmü’l-Mülk’ü huzuruna çağırıp dedi ki: “Muhterem efendi! Duyduğuma göre her sene beytü’l-mâl’den altı yüz bin dinar çıkarıp bize faydası ve zararı dokunmayacak kimselere sarf ediyormuşsun. Doğrumudur bu?” Nizâmü’l-Mülk durdu, gözleri yaşardı ve cesurca cevap verdi: “Bey, bey! Ben yaşı ilerlemiş bir İranlı hocayım. Kim istiyor bu adamı diye nidâ olunsa beş dinar bile etmem. Sen güçlü kuvvetli bir Türk delikanlısısın. Kim istiyor bunu deseler, kesinlikle otuz altın edersin! Ey hükümdar! Sen lezzetlere dalmış, şehvetine gömülmüş, Allah Teâlâ’ya en çok günahınla hesap verecek hale gelmişken, musibetler için hazır tuttuğun orduların seni iki arşınlık kılıçlarla koruyup, otuz arşın mesafeye giden yaylarla çevreni tutmuşken, ben sana bir ordu kurdum. Senin orduların içkiye, tambura, saza-söze, eğlenceye ve günahlara boğazına kadar batmışken, benim hazırladığım ordu geceleyin kalkar Rabb’ın huzurunda el açıp dua eder, gözyaşı dökerler. Onlar kollarını açmışlar, senin için, ordun için hayır dua etmektedirler. Sen ve gücünü temsil eden orduların onların, hayır duaları sayesinde yaşıyorsunuz; zaferden zafere koşuyor, Allah’ın bereketiyle rızıklanıyorsunuz. Onların duadan okları göğün yedinci tabakasını delip de geçer.”

Ebu’l-Feth hüngür hüngür ağlamaya başladı ve dedi ki: “Tamam ey muhterem, sen bu orduyu çoğaltmaya bak.”

Bu büyük adamın faziletlerinden sayabileceğimiz bir menkıbe de şudur:

Ebû Sa‘îd es-Sûfî denilen biri bu adamın huzuruna geldi ve dedi ki: “Ey hoca! Ben sana Medînetü’s Selâm diye bilinen Bağdat’ta büyük bir medrese bina edeyim, memleketin hiçbir yanında onun bir benzeri olmasın. Senin adın kıyamete kadar dillerde dolaşsın!” Nizâmü’l-Mülk: “Yap bakalım” dedi. Bağdat’ta ki görevlilerine bu adama

yardım etmelerini, ne kadar mal lazım ise temin etmelerini emretti. Ebû Sa‘îd Dicle kenarında büyük bir arazi satın aldı. Nizamiye medresesinin planını çizdi ve en güzel şekilde inşa etti, kapısına da Nizâmü’l-Mülk adını yazdırdı. Bu üniversitenin çevresindeki sokaklar tamamen oraya aitti (Sanki kocaman bir ilim kalesi gibiydi). Çevre yollar hepsi tutulu idi. O bölgede bulunan birçok han hamam ve dükkân satın alınıp üzerine vakfedildi. Böylece Nizâmü’l-Mülk’ün hakiki öncülüğünü sağlayan bir okul kurulmuş, adı memleketin her yanında işitilir olmuş, ünü Doğuyu ve Batıyı sarmıştı. Bu olaylar hicretin 450’li yıllarında cereyan ediyordu.21 Ebû Sa‘îd es-Sûfî medrese inşası esnasında harcanan parayı Nizâmü’l-Mülk’e gösterdi. Yaklaşık olarak atmış bin dinarı tutmaktaydı. Muhasebeciler ve sekreterler Nizâmü’l-Mülk’ün kulağına eğilerek yapılan tüm harcamanın aslında on dokuz bin dinar civarında olduğunu, diğer malların cebe indirildiğini, Ebu’s-Sa‘îd es-Sûfi’nin Nizâmü’l-Mülk’e hıyanet ettiğini fısıldadılar. Vezir Ebû Sa‘îd’i Isfahan’a çağırdı, hesap soracaktı. Ebû Sa‘îd durumun çetrefilli hale geldiğini görünce Bağdat’taki sembolik halife Ebu’l-Abbas’a bir mektup göndererek şöyle dedi: “Günlerin silemeyeceği bir azameti ve övgüyü sana kazandıracak ve seni şânı yeryüzünü kaplayan biri haline getirecek bir şey yapmamı ister misin? Oradaki medresenin kapısından Nizâmü’l-Mülk ismini sileceksin, yerine kendi ismini yazacak, ama buna karşılık da altmış bin dinarı Nizâmü’l-Mülk’e ödeyeceksin tamam mı?” Halife bu teklifi kabul etti ve cevaben şöyle yazdı: “Tamam, sen malı alacak birini gönder.” Ebû Sa‘îd es-Sûfî işi garanti ettikten sonra Isfahan’a yönelip vezirin huzuruna çıktı. Nizâmü’l-Mülk sorguya başladı: “Sen bize altmış bin dinar civarında bir bilanço gösterdin. Teker teker hesabın bana bildirilmesini istiyorum!” Ebû Sa‘îd, vezirin bu sözüne şöyle karşılık verdi: “Lafı uzatma! Razıysan ne iyi, eğer razı değilsen medrese üzerinde yazılı ismini silerim, yerine başka birinin adını

yazdırırım. Harcadığım parayı teslim edecek birisini de benimle beraber gönder ki ona vereyim, sana getirsin.” Nizâmü’l-Mülk işin kötüye gittiğini anlayınca şöyle dedi: “Ey Şeyh! Sana verdiğimiz her şeyi biz hibe olarak verdik, nasıl istersen öyle yap. Ama ismimizi silme!” Ebû Sa‘îd elindeki yetkiyle ve uhdesine verilen parayla sûfiler için birçok rıbat inşa etmiş, bağlar, bahçeler, araziler satın alarak hepsini tekkelere vakfetmişti. Tâ bugüne kadar Ebû Sa‘îd es-Sûfi rıbatından yararlananların ve Bağdat’ta dolaşan tüm tasavvuf ehlinin ona minnet borcu vardır.

Eğer rekabet edilecekse ancak bu tür olaylar için rekabet edilebilir. Güzel amel peşinde koşanlar böyle işleri yapsınlar. Çünkü bu tür hayırlı işlerde hem dünyanın izzetini hem âhiretin şerefini, hem de güzel bir ün ve şanı kazanmak vardır. Artık bu tür hayrat peşinde koşanların güzel ünü ebedî olur. Zaman içinde kalıcı olan ya güzel ya da çirkin ündür. Şair diyor ki:

> *“Hiçbir şey sürekli değildir. /Sen hep yeni hep olay ol.22 /Hem de güzel bir hatıra ol. /Çünkü dünya söz, hatıra ve olaydan ibarettir.”*

Ey dost! Ömrünü fırsat bil, elinde iktidar varsa onu kullan. İyiler âhiret için ne takdim ediyorsa sen de kendin için onu takdim et, salih ameller peşinde koş. Sen, güzel insanlar neyi biriktiriyorsa, kıyamette kendin için hayırlı olması dileğiyle onu biriktir.

Yediğin bedenin için, cömertçe verdiğin âhiret için, geride bırakıp yığdığın da düşman içindir. Sonunda düşmanın işine yarayacaktır. Bu üç şeyden hangisini istersen yap, vesselâm! Şair Ebû Muhammed el-Kasım el-Harirî de -bu zât çok meşhur bir makamât kitabının sahibidir- Allah ona rahmet etsin. Şu beyitleri söylemekte.

> *“Senin malından geriye hiçbir şey kalmaz ancak,*
> *Sunduğun, verdiklerin hariç, öyleyse Allah’a itaatkâr bir kul olarak mülkünü harca!*
>
> *Mülkün seni kör ettiğini söylüyorsun,23 evet bir araştırıp bakılsa,*
> *Amellerini, sadece amellerini göreceksin!”*

İbn Ebî Devvad, eli açık, gönlü hoş biriydi. Bol bol ikrâm eder, kendisinden bir şey dilenen hiç kimseyi boş çevirmezdi. Mü'minlerin emîri Vâsık ona dedi ki: "Duyduğuma göre elin pek açıkmış, oysa böyle yapmaya devam edersen beytülmâl bitecek." İbn Ebî Devvad bir an düşündü, sonra başını kaldırıp cevap verdi: "Ey mü'minlerin emîri! Harcadığım erzak ve malların ecri hemen senin hesabına geçecek, alanların şükrü ve kabul edişinin sevabı sana yazılacak. Ben övgü ve duanın sana ulaşmasında yorgun düşen bir aracıyım sadece!" Vâsık durdu ve konuştu: "Allah için sen ne iyi bir insansın! İnsanlara dağıtarak cömert ol, cömertliğinle şükrü ve benim için yapılan hayır duayı artır."

1. Beytülmâl'in ortaya çıkışı ve daha sonraki gelişimine dair bkz; Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, s. 43. V.D.
2. Hadisin kaynağı: Aynı lafzın geçtiği kaynağı bulamadım. Ama Rasûlüllah ve soyunun Müslümanlardan toplanan sadaka (zekât)yı yemeyeceğine dair bkz: Zeynüddin Ahmed ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, Ter. ve Şerh, Kâmil Miras, c. 5, s. 292-297.
3. Beyaz derken madeni paralardan dirhemler ve beyaz ipekten ma'mul kumaşlar kastolunabilir. Kızıl derken de zeracet, yakut gibi kıymetli taşlar, koyusarı altın ve kızıl ipekten ma'mul kumaşlar kastolunabilir.
4. Turtûşî'nin bu açıklaması son derece aykırı ve benzerine az rastlanır bir açıklamadır. Ayrıca bu sözlerden anlıyoruz ki beytü'l mâl sistemini geniş anlamıyla benimsememiş krallar hem de Hristiyan krallar hâlâ mevcuttu o zamanlar.
5. Beyt-i-ricâl, adam evi, adamların toplandığı yer. Kısaca kaliteli adam toplamak… Beyt-i-mâlde malların, gelirlerin servetin toplandığı yer, bütçe demektir.
6. Dikkat edilirse Turtûşî kendine has felsefesiyle stokçuluğa karşı çıkıyor. Yukardaki paragraflardan da anlaşılacağı üzere stokçuluk, daha doğrusu hiç gerekmediği halde daha çok kâr etmek ve ihtiras için yapılan yığınak medeniyetin (imarın, mamurluğun) dahi sonunu getiren en önemli faktördür. O halde Turtûşî'ye göre şehirlerin ve devletlerin, saltanatların, mülklerin, medeniyetlerin yük oluşu, elde edilen gelir ve zenginliklerin ihtiyacı olan yerlere verilmeyip elde tutulmasıdır. Bu yığma hareketi tembellik, zaafiyet ve üşengeçlik getireceği, ayrıca tamahkârlığa da yol açacağı için ahlâk bozulacak, malın doğal cereyanı kaybolunca tazelik ve canlılık kaybolacak, kısaca kokuşma ve yok oluş dönemi başlayacaktır.
7. Şâhid burada somut misal; açık, gözle görünür örnek demektir. Çünkü vezirin anlattığı şey henüz meydana gelmemiştir, teorik ve gâiptir. Gâip olan bir şeyin ispatlanması için de öne bir şâhit sürmek gerekir. Bu konu daha önce geçmişti.

8. Kalem 44. Bu âyette istidrac kelimesi geçmiştir. Kelimenin tarifi daha önceki bölümlerde yapıldı.
9. Bkz; Dr. Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Muhtelif Sınıflara Ödenen Maaş Miktarına Dair bkz; s. 103 ve Maaş Dağıtan Divanların Ortadan Kalkışı, s. 105-107.
10. Saîdî dili Güney Mısır'da Nûba ırkının kullandığı dil olmalıdır.
11. Zuhruf, 51. Firavun bu sözüyle saraylarını ve altından akan nehirlerini kasdederek kudret, servet ve ihtişamını ortaya koyuyor, buna karşılık Hz. Mûsâ'nın zayıflığını ve fakirliğini hatırlatıyordu.
12. Güney Mısır'ın en ucundan Kuzey Mısır'ın başına kadar.
13. Duhan, 25-26-27.
14. Krş; Firavun'un emrinde Serdos körfezini kazma işini üstlenen Allah düşmanı Hâmân idi. Bkz; Mes'udî Mürûcuz Zeheb, c. 1, s. 381 (C. B)
15. Yûsuf, 55.
16. Züleyhâ, Yûsuf'un çekiciliğine dayanamayıp ona yaklaşmasını kastediyor.
17. Araf, 137.
18. Turtûşî kendisini kastediyor.
19. Alparslan oğlu Melikşah'tır. Ayrıntılı bilgi için bkz; M.M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, c. 2, s. 377. (Nizâmü'l-Mülk bölümü.)
20. Ribat, sınır boylarında muhafızların kalacağı yerlere dendiği gibi, dervişlerin kaldığı sınır kasabalarda yapılan tekkelere de denir. Zaten o devrin ârifleri ve tasavvuf ehli hem savaşan hem halk arasında gezinen, birbirlerine kenetlenmiş halkın ıslahı için çalışan çok yönlü kişilerdi.
21. 450 ile 500 yılları arasını kastediyor.
22. Metindeki hadis kelimesi hem yeni ve taze hem de haber-olay anlamına gelen bir kelimedir. Bu tür bir anlam ancak İngilizce'deki 'news' kelimesinde vardır.
23. Ya da 'amellerim diyorsun.'

49

HÜKÜMDARIN BEYTÜ'L-MÂLDEN NASIL HARCAMA YAPACAĞINA VE MEMURLARININ TAKİP EDECEĞİ USÛLE DAİR

*A*llah seni başarıya ulaştırsın, Yûsuf es-Sıddık (a.s) Mısır'ın hazinelerine sahip olduğunda karnını tam doyurmuyor, arpa ekmeği yiyordu. Ona "Niçin aç kalıyorsun, elinde memleketin tüm zenginlikleri var." denilince şu cevabı verdi: "Karnımı doyurup, açları unutmaktan korkuyorum."

Beyhakî, sağlam, kesintisiz bir râvî zinciriyle şu hâdiseyi anlatmaktadır:

Ebû Bekir es-Sıddık hilafete geldiğinde çarşıya çıktı. Ömer b. el-Hattab (r.a) "Nereye gidiyorsun?" diye sorunca cevap verdi: "Çarşıya gidiyorum". Ömer: "Seni çarşıdan alıkoyacak haber gelmedi mi sana?" Ebû Bekir: "Fesubhanallâh, beni ailemden, ailemin ihtiyaçlarını karşılamaktan meşgul edecek şeyde ne ki?" dedi. Ömer cevap verdi: "İnsanlara iyilik etme, maruf emri gelmiştir sana!" Ravî'nin anlattığına göre, Ebû Bekir bu konuşmadan sonra iki sene civarında yedi bin dirhem harcamış, malının beytü'l-mâle bırakılmasını vasiyet etmiştir.

Hasan el-Basrî de şu hâdiseyi anlatıyor:

Ebû Bekir ölüm anı geldiğinde şöyle dedi: "Bakınız, Allah'ın malından ne kadar infak etmişim!"1 Baktılar ki iki senede yedi bin dirhem harcamış. Ebû Bekir bu haberi öğrenince şöyle dedi: "Bu malın hepsini benim hesabıma yazın!" Ebû Bekir'in hesabına yazdılar, onun parasından saydılar.2 Ebû Bekir bu sözlerinden sonra şöyle dedi: "Ey Müslümanlar cemaati! Gördüğünüz gibi, Allah'ın kaderi başıma gelmiştir. Sizin işlerinizi takip edecek, namazınızı kıldıracak, düşmanınızla savaşacak birinin bulunması şarttır! İsterseniz siz toplanıp karar verirsiniz, ben de size uyarım. İsterseniz sizin için düşünür, ictihad ederim.3 Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a and olsun ki ben nefsimi sizin en hayırlınız olarak görmüyorum." Oradakiler ağladılar ve dediler ki: "Sen bizim en hayırlımızsın, en bilgilimizsin, bizim için kimi seçersen seç!" Ebû Bekir dedi ki: "Sizin için seçim yaptım."4

Mâlik de buna benzer bir hâdiseyi başka türlü anlatmıştır: Bana gelen rivayetlere göre Ebû Bekir, hilafete oturduğunda beytülmâlden hiç harcama yapmamıştı. Bir sabah Amr b. Avf oğulları kabilesinden dönüyordu. Orada Ensar soylu bir hanımı vardı. Bu kadın Ebû Bekir'e ait develere bakıyordu ve Ebû Bekir bu hayvanları satmak istiyordu. Yolda bazı Müslümanlarla karşılaştı, ona dediler ki: "Ne yapıyorsun? Bu gidiş gelişler seni insanlarla uğraşmaktan alıkoyar, Müslümanların işini takip edemezsin!" Ebû Bekir sordu: "Peki ne yapayım?" Onlar cevap verdiler: "Müslümanların işine bakmak için diğer tüm uğraşlarını bırakacaksın ve bu maldan infak edeceksin!" Ebû Bekir bu sohbetten sonra elindeki develerin hepsini sattı, hatta tüm malını satarak sadece bir arazi bıraktı. Satış sonrası elde ettiği parayı da beytü'l-mâle hibe etti. Bu maldan hem kendine hem de ailesine harcama yapıyordu. Ardından gelen Ömer de öyle yaptı. Daha sonra Ömer b. Abdülaziz hilafete geçti, ama o beytülmâlden infak etmedi. Sordular: "Ebû Bekir ve Ömer de böyle yapmıştı bildiğin gibi, sen niçin yapmıyorsun?" Ömer b. Abdülaziz cevap verdi: "Evet biliyorum, ama ben bu maldan sakınıyorum. Eğer bu malda benim bir hakkım olsaydı tam tamına geri alırdım."5 Rivayetin burasında İbn Ğânim diyor ki: Mâlik'e sordum: "Peki onların Ömer b. Abdülaziz'den bahsederken seksen bini geri aldığına dair iddiaları nerede kaldı?" Mâlik cevap verdi: Yalan söylüyorlar, bunu ancak Allah'ın düşmanları söyleyebilir. O Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den kendi oğluna kalan şeyleri dahi kabul etmemiş, bunların yarısını alıp (beytü'l-mâle bağışlamıştı) Allah'ın malından seksen bini nasıl alabilir bu adam?"

Ebû Bekir (r.a) vefat ettiğinde Ali b. Ebî Tâlib (r.a) "Biz Rabb'a aitiz, O'na döneceğiz" dedi. Ağlaya ağlaya koşarak nâşın yanına geldi, şöyle buyurdu: "Allah sana rahmet etsin ey Ebû Bekir! Sen kavim içinde İslâm'a koşan ilk kişiydin. İmanı en mükemmel, samimiyeti en güçlü şahıs sendin. Sen

Allah’tan en çok korkan, Resûl’ünü en çok koruyandın. Huy ve doğrulukça ona en çok benzeyen, Rasûl’ün en çok güvenini kazanan, Rasûl’e en çok ikrâm eden sendin. Allah İslâm’ından ötürü sana en güzel mükâfatları versin! Sen insanlar yalanlıyorken Rasûl’ü tasdik ettin. Rab Teâlâ kitabında seni Sıddîk diye isimlendirdi. Buyurdu ki: “Doğruya getiren ve onu doğrulayanlar, işte onlar Allah’a karşı gelmekten sakınan müttakîlerdir.”6 İnsanlar Rasûl’ü terk ettiğinde sen yanaştın ona. Herkes oturup geri durduğunda sen onunla beraber kalktın, herkes onun çevresinden kopup ayrıldığında en şiddetli anda sen onunla dost oldun! Sen en güzel dost, sen ikinin ikincisi, sen mağaradaki arkadaş, sen hicretteki refîksin. Sen kendisine sekînet indirilen, kalbine huzur verilensin. Sen en güzel bir şekilde onun ümmetini yönetmek üzere ona halife olansın. Senin arkadaşların zayıfladığında sen güçlüydün. Onlar saklanıp geri plânda durduğunda sen öne çıktın. Onlar dağıldığında Allah’ın emrini sen ayakta tuttun. Onlar durup yaklaşmadığında sen gücünle yardım ettin! Sen en güzel söyleyensin, en cesur kalbe sahip olansın, en samimisin, en güzel ameli yapansın, sözü en dinlenir olansın! Rasûlullah’ın buyurduğu gibi sen, bedence zayıf, ama dinle ilgili hususlarda güçlüydün; nefsini küçültür, göklerin ve yerin ehline mütevazı davranırdın!7 Allah bize güzel davranışından ve Müslümanlığından ötürü sana en hayırlı ödülü versin!” Ömer şöyle dedi: “Allah Ebû Bekir’e rahmet eylesin. Ardından gelenleri zor ve zahmetli bir işin içine soktu.”8

Beyhakî, Ömer b. Hattab’ın şöyle dediğini anlatır: “Ben Allah’ın malı hususunda yetimin velisine benzerim. İhtiyacım yoksa hiç dokunmadım, almadım, eğer ihtiyacım varsa gerektiği kadar güzellikle yedim.”9 Başka bir rivayette Ömer şöyle demiştir: “Size Allah’ın malından helal kılınanı haber vereceğim. Bana Allah’ın malından iki türlüsü helal kılınmıştır, biri kışlık için; diğeri yaz sıcağı, hacc etme

ve umre yapmam için. Benim ve ailemin günlük azığı; Kureyşli olup ne çok fakir ne de çok zengin denecek düzeyde orta halli birinin günlük yiyeceği kadardır. Sonra ben Müslümanlar arasından herhangi biriyim. Onların başına gelen benim de başıma gelir.”10

Enes b. Mâlik anlatıyor: Ömer b. Hattab zamanında yiyecek fiyatları pahalanmıştı. Ömer arpa yiyordu, daha önce yemezdi böylesini. Karnı şişti, yenilen yiyeceklere tepki gösterdi. Eliyle midesine vurarak şöyle dedi Ömer: ‘Vallahi (daha iyisini) göremeyeceksin, Allah Teâlâ müslümanların önünü açıp bereket yağdırmadıkça!”

Ebû Osman en-Nehdî anlatıyor: Ömer b. Hattab’ın Kâbe’yi tavafı esnasında sırtında yün bir cübbe olduğunu biliyorum. Bu elbisenin on iki yaması vardı. Yamalardan biri eski kırmızı bir deridendi. (Elbiseye uyumsuzdu!)

Ata b. es-Saib anlatıyor: Ömer b. el-Hattab Sa‘îd b. el-Akrâ’yı Medâyin vilayetine memur olarak tayin etmişti. Sa‘îd Kisra’nın saraylarından birine girince orada parmağıyla yeri işaret eden bir put gördü ve dedi ki: “Allah’a and olsun, bu put boş yere eliyle burayı göstermiyor, muhakkak orada bir şey var!” Kazdılar, küçük bir mücevher sandığı çıkardılar. İçinden kıymetli bir taş çıktı. Sa‘îd, Ömer’e mektup gönderdi:

“Şimdi ben Kisra’nın saraylarından birine girdim, böyle böyle yerler gördüm. Bir yeri kazdım, içinde mücevher olan bir kutu çıktı. Bu mücevhere senden daha lâyık birisini göremiyorum. Hem şu anda elde ettiğim, Müslümanların fey’inden değil ki onlara dağıtayım. Biz şu anda yeraltında gömülü olan bir şeyi bulduk.”

Mücevher kutusu, üzerinde Sa‘îd’in mührüyle beraber Ömer b. Hattab’a gönderildiğinde Ömer rüyasında şunu görüyordu: Ortada bir ateş var alev alev yanıyor. Ömer de şu mektubu yazdı: “Hemen yanıma gel!” Bundan sonrasını Sa‘îd anlatıyor:

Ömer’in yanına vardığımda Kâbe’yi tavaf ediyordu. Ben de gün ortasına kadar onunla beraber dolaştım Kâbe çevresinde. Sonra gusletmek için su istedi, benim için de su istetti, ben de yıkandım. Evine geldiğimizde sert bir et parçasıyla, zor çiğnenir bir ekmek getirtti. Dedi ki: “Bak bakalım, kapıda kimler bekleşmekte?” Bir de baktık yün elbiseler giyinmiş, siyah zâhidler topluluğu! Ömer onların içeri girmesine izin verdi, beraberce yemek yediler. Ben sert eti bir türlü parçalayamıyor, yutkunamıyordum. Çünkü Isfahan’ın yumuşak yemeklerine alışmıştım. Ağzıma koyduğum anda un ufak olur, mideme inerdi o yemekler... Ömer, mücevherin yanına getirilmesini emretti ve dedi ki: “Sen mührünü tanır mısın?” “Evet” dedim. “Bana yazmışsın ki, bu mücevheri hak eden biriyim, böyle mi sanıyorsun? Hem sen bunu nereden buldun?” Mücevheri nereden bulduğumu anlattım. Ömer dedi ki: “Git bu taşı müslümanların beytü’l-mâline koy.”

Katâde anlatıyor: Ömer b. Hattab Şam’a geldiğinde daha önce hiç görmediği güzel bir yemek yapıldı ona. Ömer şöyle dedi: “Bu bana mı yapılıyor, peki Müslümanların fakirleri ölürken, onlar arpa ekmeğin ile bile karnını doyuramazken ben nasıl yerim bunu?” Halid b. Velid cevap verdi: ‘Onlara cennet var ya!” Ömer birden ağlamaya başladı, hüngür hüngür ağlıyordu. Dedi ki: “Bizim nasibimiz sadece bu yemek olacak ve onlar da cenneti götürecekse, onlar o uzak ve büyük günde elbetteki sevinecek; kazandıkları ile övüneceklerdir.”

Abdullah b. Ömer anlatıyor: Ömer b. el-Hattab Şam’a geldiğinde Ebû Ubeyde’ye şöyle demişti: “Bizi evine götür.” Ebû Ubeyde: “Nasıl istersen, ancak gördüklerin üzerine gözlerini kapatmalı, görmezden gelmelisin.” dedi. Ebû Ubeyde’nin evine girdiler. Ömer hiçbir şey göremeyince sordu: “Senin eşyaların nerede? Ortada bir şey göremiyorum, sadece sert bir yün yaygı, orta boy bir tencere. Sen buranın en yüksek makamısın, yanında yemek

yok mudur?” Ebû Ubeyde kararmış bir bakır bakraca elini uzattı, oradan bir kaç ekmek kırıntısı aldı. Ömer ağlamaya başlayınca şöyle dedi: “Sana söylemiştim ey halife, gözlerini yummalıydın bana!” Ömer sözü şöyle bağladı: “Senden sonra dünya bizi değiştirdi ey Ebû Ubeyde!”

Nehâî anlatıyor: Ömer b. Hattab musaddıkları göreve gönderdi.11 Memurlar yavaş davrandı, insanlar büyük bir yokluk içindeydi. Sadakalarla beraber döndüklerinde Ömer ayağa kalktı, sırtında bir tarafı bir tarafından farklı bir aba bulunuyordu. Mal dağıtımına başlarken şöyle dedi: “Bu falancaya aittir, şu da falancaya aittir.” Bu şekilde ellerindeki malları dağıttı, gün ortası oldu. Acıktığında eve gitti, ne bulursa onu yedi, sonra dönüp şöyle dedi: “Kim karnına ateş doldurursa Allah’ın sürgün ettiği, zâtından uzak ettiği kimselerden olur.”

Tâvus diyor ki: “Ömer İbnü’l-Hattab zamanında insanlar kuraklık içindeydi. Ne doyarak yedik ne de şişmanladık. İnsanlar karnını doyurmadıkça biz de karnımızı doyurmadık.”

Sa‘îd b. Zübeyr diyor ki: Ali Kûfe’ye geldiğinde halifeydi ve üzerinde Katar bölgesinde işlenen kumaştan yapılmış iki tane giysi vardı. Elbisesindeki deliği başka bir kumaşla yamamıştı. Bedevinin biri yamaya bakarak şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emîri! Bu yemekten ye, giyin ve bineğine atla! Sen ya ölürsün ya da öldürülürsün.”12 Ali şu cevabı verdi. “Böyle olmak benim için daha hayırlıdır, kalbimi samimi kılması, bana huzur vermesi açısından daha iyidir. Benden önce yaşayan iyi kimselerin âdetine uygun olan da budur ve benden sonrakilerin de beni örnek almaları için en yakışan davranış budur.”

Hasan el-Basrî anlatıyor: Ömer b. Hattab geceleyin Medine’de dolaşırken sırtında bir kırba taşıyan Ensarlı bir kadına rasladı, ne yaptığını sordu. Kadın ailesi olduğunu, hizmetçisi bulunmadığı için geceleyin çıktığını ve su taşıdığını izah ederek, gündüz dolaşmaktan hoşnut

olmadığını bildirdi. Ömer kadından suyu aldı, kırbayı sırtına yükledi ve eve kadar taşıdı. Dedi ki: “Yarın sabah Ömer’in yanına gel, sana bir hizmetçi versin.” Kadın cevap verdi: “Ona ulaşamıyorum.” Ömer: “İnşaallah onu bulacaksın.” dedi. Sabahleyin kadın Ömer’in huzuruna çıkınca akşam gördüğü, kendisine yardım eden kişinin Ömer olduğunu anladı, arkasını dönüp evine gitmeye yeltendi. Ömer kadının peşinden adam gönderdi, ona maaş bağladı, bir de hizmetçi verdi kadının emrine...

Ömer hacca gittiğinde yardımcısına şöyle sormuştu: “Ey Yerfâ! Ne kadar harcadık?” Yerfâ’, cevap verdi: “On sekiz dinar ey mü’minlerin emîri!” Ömer: “Yazık, Müslümanların beytülmâlini tam takır ettik!” dedi.

Şehr b. Havşab anlatıyor: Ömer Şam’a geldiğinde çevre bölgeleri gezmeye başladı, Hımıs’ta konakladı. Dedi ki: “Bu bölgenin fakirlerini bana yazın.” Bir kağıda yazarak Ömer’e uzattılar. Fakirler arasında Sa‘îd b. Âmir’i görünce şöyle dedi: “Bu Sa‘îd b. Âmir de kimdir?” Dediler ki: “Bizim valimizdir.” Ömer hayrete düştü: “Sizin emîriniz, başınızdaki adam nasıl fakir olabiliyor?” diye sual etti. Dediler ki: “Çünkü o hiçbir şeyi yanında tutmaz!” Ömer ağladı ve Sa‘îd’e bin dinar gönderdi, kendi ihtiyaçlarını görsün diye. Sa‘îd şaşırdı, “Biz Allah’a âitiz, O’na döneceğiz” anlamındaki istircâ âyetini okudu. Hanımı telaşlanarak: “Sana ne oluyor, emîrü’l-mü’minînden bir zarar mı geldi?” dedi. Sa‘îd cevap verdi: “Bundan daha kötüsü! Dünya kapıma geldi, dünya üzerime çullanıyor. Yüce Rasûl’ün şöyle dediğini duymuştum: “Müslümanların fakirleri cennete zenginlerinden daha önce girecektir, hem de kırk yıl önce.” Resûlullah böyle buyurdu. Vallahi cennete giden ilk kafileye yetişemezsem hiçbir şey beni sevindiremez. Güneşin üzerine doğduğu tüm kâinat, tüm hazineler benim olsa dahi sevinemem.” Kadın kocasının bu sözüne şöyle cevap verdi: “Öyleyse dilediğini yap!” Sa‘îd şöyle dedi: “Senin bana sunacağın bir başka çözüm var mı?”

Kadın cevap verdi: “Evet”. Bu cevabından sonra örtüsünü uzattı, paraları bunun içine doldurup kese haline getirdi. Sa‘îd bu keseyi bir köşeye fırlattı, akşamı namazla geçirdi, devamlı ağlıyordu. Sabah olduğunda Müslümanların ordusuna bağlı bir bölükle karşılaşınca elindeki paranın hepsini onlara dağıttı. Hanımı Sa‘îd’e dönerek çıkıştı: “Allah sana akıl fikir versin, rahmetiyle kuşatsın! Paranın birazını saklasaydın da bize biraz faydası dokunsaydı iyi olmaz mıydı?” Sa‘îd cevap verdi: “Ben Rasûlullah’ın şöyle dediğini duymuştum. “Cennet kadınlarından biri yeryüzüne inseydi, dünyayı mis kokusuyla doldururdu.” Vallahi ben seni onlara tercih edecek değilim.” Kadın sustu...

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. el-Hattab, Hımıs’a Umeyr b. Sa‘îd isimli bir Müslümanı tayin etmişti. Ömer onu yanına çağırdığında niyetini sezdirmedi.13 Nihayet Umeyr değneğine dayanarak Ömer’in yanına gelmişti. Yanında birkaç parça eşya ve azık çantasıyla beraber küçük bir kap vardı, hepsini sırtlamıştı. Ömer onu süzerek şöyle dedi: “Ey Umeyr! Bize ihanet mi ettin? Yoksa beldeler kötülük beldesi mi oldu?”14 Umeyr cevap verdi: “Ey mü’minlerin emîri! Allah, sana kötü konuşmayı nehyetmedi mi ve ‘Kötü zan yapmayınız.’ diye buyurmadı mı? Sen ne kötülük görmektesin ki? Sana dünyanın sevabını getirdim kırbalarla!” Ömer sordu: “Yanında dünyalık olarak ne var?” Umeyr cevap verdi: “Yorulduğumda dayandığım bir değnek, onunla düşmanı kovalarım, eğer görürsem! İçinde azıklarımı yerleştirdiğim bir çanta ve şu eşyalarım: Namaz kıldığımda abdest almak için, susadığımda ihtiyacımı gidermek için bir miktar su bulundurduğum bir alet ve yanıbaşında başımı yıkamada, yemek pişirmede kullandığım bir küçük tas! Allah’a yemin olsun ki ey mü’minlerin emîri! Dünya bundan sonra ancak benimle bulunana tâbi olacak.”15 Ömer sohbet ettiği meclisten kalkıp Rasûlullah’ın kabrine gitti. Ebu Bekir’in kabri de oradaydı. Ağladı ağladı ve şöyle dua etti: “Allah’ım! Beni henüz

bozulmamış ve çirkinleşmemiş bir halde iki arkadaşının yanına gönder.” Sonra tekrar meclise geldi ve dedi ki: “Görevin esnasında ne yaptın ey Umeyr?” Umeyr cevap verdi: “Un ve tahıl alacağım kimselerden bunları aldım. Deve ve davar alacağım kimselerden deve aldım. Küçülüp zelil olan zımmîlerin ellerinden cizyeleri topladım, sonra elimdekileri fakirler, zavallılar ve yolcular arasında dağıttım. Allah’a yemin olsun ey mü’minlerin emîri! Eğer topladıklarımdan bir şey kalsaydı yanımda muhakkak sana getirirdim!” Ömer dedi ki: “Tamam işine dön!” Umeyr: “Allah seni mutlu etsin, beni ne olursun işime gönderme. Ben zaten bu işten sağ salim kurtulmuş değilim. Bir zimmîye demiştim ki, Allah seni kahretsin!. Bu sözümden ötürü karşıma Muhammed (s.a.v)’in hasım olarak çıkacağından korkuyorum. Zira Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu duymuştum: “Ben mazlumun davacısı, avukatıyım.” Ey Ömer! Şimdi ben mazlum biriyle karşı karşıya gelmişsem Rasûlullah’ı muhatap almış olurum. Ama izin ver de ailemi göreyim.” Ömer Umeyr’e izin verdi. Umeyr, ailesine gitti. Ömer, arkadan Habib adlı birini yüz dinarla yollayarak şöyle salık verdi: “Umeyr’e git, onun evinde üç gün misafir ol. Eğer hain değilse ona yüz dinarı ver!” Habib geldi, Umeyr’de üç gün kaldı, onun arpa ve yağ ile hayatını idâme ettirdiğini gördü. Üçüncü gün bitince Umeyr şöyle dedi: “Ey Habib! Eğer komşularımıza giderek dolaşmak istersen onların bizden daha iyi bir yaşam sürdüğünü göreceksin kim bilir... Vallahi yanımızda şu gördüklerinden başka bir yiyecek olsaydı hemen sana verirdik, senden esirgemezdik.” Habib yüz dinarı hemen teslim etti, dedi ki: “Bu parayı mü’minlerin emîri Ömer göndermiştir. Umeyr hanımına ait eski bir deriyi orta yere getirdi, bu deriden beşer, altışar ve yedişer dinar alacak şekilde kasalar yaptı, paraları bunlara doldurdu. Habib Ömer’in yanına döndüğünde şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emîri! Sana insanların en zâhidinin yanından geliyorum. Onun yanında ne az ne çok hiçbir dünyalık yoktur. Ömer,

Umeyr’i daha sonra yanına çağırıp şöyle sordu: “Yüz dinarı ne yaptın?” Umeyr: “Bana bunu sorma!” Ömer: “Haber verseydin keşke ne yaptığını!” Umeyr anlatmaya başladı: “Paraları benimle Muhâcir ve Ensar olan kardeşlerim arasında pay ettim.” Ömer iki deve yükü zâhire ve bir çift elbisenin Umeyr’e verilmesini emredince Umeyr şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emiri! Elbiseleri kabul ediyorum, ama şu erzaka ihtiyacım yoktur. Ailemin yanında bir miktar buğday var, ben dönene kadar onlara yetecektir.”

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. el-Hattab, dört yüz dinarı keselere doldurup hizmetçisine şöyle demişti: “Al bunları Ubeyde b. el-Cerrah’a götür.” Evde bir miktar bekle dedi. Ubeyde’nin ne yapacağını öğrenmek istiyordu. Hizmetçi paraları Ebu Ubeyde’ye götürüp, “Mü’minlerin emîri bunları sana vermiştir, ihtiyaçlarına kullan.” dedi. Ebû Ubeyde: “Allah da onu unutmasın, ona rahmet etsin” deyip câriyesine dönerek: “Al şu yedi dinarı falancaya ver, şu beşliği filancaya ver” diye emirler verdi. Sonunda elinde hiçbir şey kalmamıştı. Hizmetçi Ömer’in huzuruna çıkıp olanları anlattı. Ömer aynı şekilde Muaz b. Cebel için de bir miktar para hazırladı, hizmetçisine dönerek “bunları Muaz’a götür.” dedi. Muâz’ın ne yapacağını düşünerek evinde beklemeye başladı. Hizmetçi elindeki paraları Muâz’a götürünce şöyle dedi: “Mü’minlerin emîri bu paraları alıp ihtiyacın için kullanmayı emrediyor.” Muâz: “Allah onu rahmetiyle kuşatsın, onu unutmasın.” deyip cariyesine emir verdi: “Al şu paraları, falanca aileye şu kadar, filanca aileye de şu kadar götür.” Muâz’ın hanımı itiraz ederek: “Vallahi biz zaten zavallı bir durumdayız, biraz da bize versene” dedi. Kesede sadece iki dinar kalmıştı. Muâz bu iki dinarı kadına uzattı. Hizmetçi halife Ömer’in yanına döndü, Muâz’ın yaptıklarını anlattı. Ömer şöyle dedi: “O insanlar birbirlerinin kardeşi, birbirlerinin benzeridirler.”16

1. Allah’ın malından maksat beytülmâldir. Yani devletin genel hazinesi.

2. Yani Ebû Bekir'in servetinden sekiz bin dirhem civarındaki parayı beytü'l-mâle aktardılar.
3. Buradaki ictihad; uzun düşünce ve hayırlı olanın ne olduğunu araştırma sonucu birisini hilafete tayin etme olayıdır.
4. Burada Ömer olduğu bildirilmiyor fakat Ebû Bekir Ömer'i tavsiye ediyor.
5. Bu ibâre bazı nüshalarda değişiktir.
6. Zümer, 23.
7. Bu kelimeler iki anlama gelir. Göklerin ve yerin ehli, sahibi demek olur ki Allah demektir. Ya da göklerde yaşayan melekler, tüm varlıklar ve yerde yaşayan tüm insanlar, canlılar demektir. Herkese karşı iyi ve alçak gönüllü davranmak anlamına gelir.
8. Bu söz şu anlama gelir: Kendisi iyi bir halifeydi, halkı adalete ve güzel yönetime alıştırdı, bunu becermek kolay değildi ve öldükten sonra bu mes'uliyetli işi yüklenenler elbette yorulacaktı.
9. Metindeki kelime ma'ruftur. Ma'ruf, meşru, sınırlı, kuralları çiğnemeyecek şekilde demektir.
10. Bu açıklamalar Hz. Ömer'in beytü'l-mâlden ne kadar mal aldığını beyan etmek için yapılmıştır. Yani Hz. Ömer sıradan insanlar gibi yaşardı ve ihtiyacı kadar olanını beytülmâlden alırdı. Bu bir nevi devlet başkanının meşru maaşından daha az bir şeydi.
11. Musaddık kelimesi sadaka kökünden geliyor, zekât sahasında çalışan memurlara bu ad verilmişti. Bkz; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l Emvâl*, s. 366-371.
12. Bedevî şuna işaret ediyor: Eğer böyle yaşarsan ölürsün, dayanamazsın açlığa. Veya senin güçsüz halini gören birisi üzerine saldırır, seni öldürür.
13. Yani onun ne halde olduğunu araştırmak için çağırdığını belli etmedi.
14. Yani elindeki imkanlar seni şaşırttı mı?
15. Yani ben dünyaya tâbi olmayacağım bilakis dünya bendeki samimiyete, imana tâbi olacak. Bendeki eşyalar şu saydıklarım kadar olacak.
16. Bölgelere görevli olarak gönderilen memurların ve valilerin denetlenmesi öteden beri hiçbir zaman ihmal edilmeyen bir husus olmuştur. Peygamber Efendimiz vergi olarak tahsil edilen en küçük şeyin dahi devlete teslim edilmesini istiyordu. Bkz; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 121 ve Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l Emvâl*, s. 266. Aynı şekilde Hz. Ömer de vali tayin ederken onlara şahitler huzurunda, ince elbise giyip katıra binmeyeceklerine, yumuşak beyaz undan ekmek yemeyeceklerine, halka karşı kapılarını kapatmayacaklarına yemin ettirirdi. Bkz; Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 124-126. Hz. Ali'nin ve daha sonraki halifelerin de denetleme hususunda çok dikkatli olduğu bilinmektedir. Bkz; Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, s. 402-423.

50

DİVANLARIN KURULMASI VE ERZAK DAĞITIMINA DAİR1

*a*llah sizi doğruya eriştirsin, bilmelisiniz ki, dîvânları ilk kuran ve ilk maaş bağlayan kişi rivayetlere göre Ömer b. Hattab'tır. O, İslam'da önceliği olanları diğerlerine tercih ederdi. Önce onlara dağıtır daha sonra onların peşinden gelenlere verir nihayet tüm halka para ve erzak dağıtırdı. Genel halka üç yüz dört yüz dirhem civarında bir şey dağıtırdı yıllık. Bunun dışında bu verdiklerinden ayrı olarak ailelere de her sene yüz dirhem verirdi. Ebû Bekir halka verilen bağış hususunda kimseyi kimseye tercih etmez, sabıka ehli diye bilinen İslâm'a daha önce giren ve daha çok yararlılık göstermiş kişileri öne almazdı, şöyle derdi: "Onlar Allah için yaptılar yapacaklarını, onların sevabını Allah verecektir. Bu mal elde bulunan bir arazdır.2 Bunu günahkâr da yer, iyi huylu da. Dağıttığımız bu şey onların yaptıkları güzel amellerden ötürü verilen bir para değildir."

Oysa Ömer şöyle derdi: "Ben, Resûlullah'a karşı savaşanları Resûlullah'ın yanında savaşanlarla bir tutmam!3

Hz. Ömer erzak dağıtma işine ancak Ammar b. Yâsir'in valiliği zamanında güç yetirebilmişti. Ömer Ammar'a altı yüz dirhem maaş bağlamış, onun yardımcılarına, yazıcılarına ve müezzinine de belli miktarlarda para vermeye başlamıştı. Onunla beraber yönetim işini üstlenen herkese bu şekilde para veriyordu. Osman b. Hanif ve İbn Mes'ud'u Irak'a Ammar'la beraber göndermiş, hergün onlara verilmek üzere yarım koyun, kelle, bir deri ve paçaları dîvâna yazmıştı. Bunun dışında normal maaşla

beraber hergün yarım cerip (dönüm) hububat da verilecekti.4 Ammar b. Yâsir'in yıllık maaşı beş bin dirhem civarındaydı. Abdullah b. Mes'ud'a da her ay yüz dirhem verilmesini kararlaştırmış, bunun yanında hergün dörtte bir koyun erzak verilmesini emretmişti. Kûfe kadısı Şurayha da her ay yüz dirhem verilecek, yiyecek olarak da on cerip takdim edilecekti. Ammar'ı hepsinden üstün tutmuştu. Çünkü Ammar salât üzereydi.5

Mâlik anlatıyor: Ömer b. el-Hattab henüz emzikli olan küçük çocuk için bir maaş bağlamazdı. Ancak sütten kesildiği zaman maaş bağlardı. Geceleyin ağlayan bir çocuk sesi duydu. Çocuk süt istiyordu, fakat annesi emzirmiyordu. Ömer yaklaşarak sordu kadıncağıza: "Onu emzirsene, niçin emzirmiyorsun?"Kadın cevap verdi: "O zaman Ömer onun için maaş bağlamaz!" Ömer: "Hayır hayır, onun için de maaş bağlayacaktır!" cevabını verdi. Bu olaydan sonra Ömer her doğan için senelik yüz dirhem maaş bağlayacağını bildirmiştir.6

İbn Habib anlatıyor: Ömer aileler için de maaş bağlamıştır. O erkek ve kadından oluşan her çift için her ay iki dönümlük (ceribeteyn) buğday verilmesini kararlaştırmış, bunun yanında bir ölçek zeytinyağı, iki ölçek sirke ve her sene de yüz dirhem verilmesini emretmiştir. Buradaki cerip karsvi bir ölçektir, kıst da karsvi ölçeğe göre dörtte bir zeytinyağının tutarıdır.7

Hasan el-Basrî anlatıyor: Basralılardan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin gönderdiği bir grup insan Ömer b. Hattab'ın yanına geldiler. Onlar anlatıyor:

Biz onun huzuruna çıkardık. O hergün iki parça ekmek yerdi. Bazen yağa batırılmış katıklı ekmek yediğini gördük, bazen de ekmeğini zeytinyağına batırırdı. Çok az olsa da süt yediğini de gördük. Bazen incelmiş kupkuru bir eti yemeye uğraşıyor, suyla kaynatarak yumuşatmaya çalışıyordu. Bazen de taze ete rastladık, ama pek az bulunuyordu yanında. Birgün şöyle dedi: "Vallahi, ben sizin ellerinizin

yemeğimden uzak durduğunu, yediğim şeyi pek hoş görmediğinizi biliyorum. İsteseydim içinizde en iyi yemek yiyen ben olurdum, en yumuşak, en güzel ekmek yiyen ben olurdum. Ama Allah'a and olsun ki ben ağır yağlı sütü, yumuşak taze ekmeği ve sebzeyi, balı, salaı, sanabı ve salayıkı bilmiyor değilim." Râvinin açıkladığına göre sala, kızarmış et; sanap, hardal; salayık ise ince güzel ekmek demektir. Ömer devam ediyor: "Ama ben Rasûlullah'ın, yaptıkları kötü işlerden ötürü bir kavmi çok ayıpladığını duymuştum." Ömer bu sözlerinden sonra şu âyeti okudu: "İnkâr edenler ateşe arzolundukları gün, dünyadaki hayatınızı da bütün güzel şeylere harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltcı bir azap göreceksiniz!8 denir." Ömer'in huzuruna çıkan ölçüler grubu sözlerine devam ediyorlar: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yle durumu görüştük. Ona Ömer'in yaptıklarını anlattık, bize şöyle dedi: "Emîr'ül mü'minîn Ömer'le görüşseydiniz beytülmâlden yiyebileceğiniz miktarda bir şeyler verirdi." Ömer'le tekrar konuştuk bize şöyle dedi: "Ey valiler topluluğu! Benim kendim için razı olduğum, hoş gördüğüm şeyi siz istemiyor musunuz?" Biz dedik ki: "Ey mü'minlerin emîri! Medine öyle bir şehir ki orada hayat zor, bizi doyuracak yemeği orada bulamıyoruz. Senin yemeğin de yenmiyor. Oysa biz bereketli, sulak yerlerdeydik. Bizim valimiz de bize gereken yardımı yapardı, onun verdiği yemek de yenirdi!" Ömer biraz düşündü, sonra başını kaldırarak dedi ki: "Sizin için beytü'l-mâlden iki koyun ve iki dönümlük hububat veriyorum! Sabah olunca koyunlardan birini alınız, yanına da iki dönümlük hububattan birini alınız, beraberce yiyiniz. Sonra içecek bir şeyler isteyiniz, bununla sağınızdaki ve solunuzdakileri sulayınız. Sonra ihtiyaçlarınızı, işinizi görmek üzere kalkınız. Akşam olduğunda geriye kalan diğer koyunu alınız, öteki bir dönümlük hububatla beraber götürünüz. Sen ey (grubun

başındaki kişi), dostlarınla beraber bunları yiyiniz! Hey, sakın ha huzurunuza gelen insanlara zorluk çıkarmayınız! Onlara geniş davranınız. Onların ailelerini doyurunuz. Allah'a yemin olsun ki sanmıyorum doğrusu, hergün iki koyun ve iki dönümlük hububat alınan bir kasaba olacak da, alınan bu mallar orayı harabeye çevirmeyecek."

Ömer iki dönümlük yiyeceği sirke ve zeytinyağıyla beraber yemek olarak otuz kişiye vermiş, hepsi de karınlarını doyurmuştu. Böylece dîvândan onlara her ay ayıracağı miktarı tayin etmişti.9

Sa'îd b. el-Müseyyeb ve Ebû Seleme anlatıyor: Ömer b. el Hattab aile babasıydı.10 Onların kapılarına gelip selâm verir ve şöyle derdi: "İhtiyacınız var mı? Hanginiz bir şey almak istiyorsa bana haber versin!" Kadınlar Ömer'e ihtiyaçlarını söylerlerdi. Yanında verecek bir şeyi olmayan kadın olunca Hz. Ömer kendi nezdinden onun ihtiyaç duyduğu şeylerin parasını çıkarırdı. Uzak bölgelerden, sınırdan haberci geldiğinde kadınların işini kendi takip eder, onların evlerine uğrar, kocalarının isimlerini yazdırır ve şöyle derdi: "Eşleriniz Allah yolunda, siz de Allah Rasûlü'nün beldesindesiniz! Eğer yanınızda okuma yazmayı bilen birisi varsa gelsin baksın, yoksa kapılara yaklaşın size okuyayım." Sonra şöyle derdi: "Haberci şu şu gün çıkıp gidecek, yazacaklarınızı yazın ki gönderelim." Sonra kadınlara kağıt kalem ve hokka gibi şeyleri dağıtır, şöyle derdi: "İşte bu hokkadır, bu da kalemdir. Kapılara yaklaşın, sizin için gerekli ise yazayım." O kocası henüz gelmemiş kadınların yanına da uğrar, onların mektuplarını alır, kocalarına göndertirdi.

Er-Rebî b. Ziyad b. Harisî anlatıyor: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Bahreyn'e gönderdiği vergi tahsildarıydım. Ömer b. el-Hattab, Ebû Mûsâ'ya gönderdiği mektupta onun ve tüm memurlarının çabucak yanına gelmesini, yerlerine de başka birini vekil bırakmasını bildirmişti. Ben de Medine'ye geldiğimde Yerfa ile buluştum. Dedim ki: "Ey Yerfa! Yol

gösteren bir rehber olarak mı, yoksa bir yolcu olarak mı? Hangi kıyafet, hangi şekil mü’minlerin emîrinin hoşuna gider? O memurlarının ne şekilde olmasını ister?” Yerfa huşunete dair bir şeyler söyledi.11 Ben de gittim ökçelerine basılmış iki eski mest aldım. Bir yün cübbe giydim, sarığımı da başıma gevşek bir şekilde bağladım. Hep birlikte Ömer’in huzuruna çıktık, önünde dizildik, şöyle bir başını yukarı kaldırdı, tam ortamıza geldi, gözü benden başkasını görmüyordu. Yanına çağırdı ve sordu: “Sen kimsin?” Ben cevap verdim: “Rebi b. Ziyad el-Harisîyim!” Ömer devam etti: “Görev bölgen neresidir, bizden nereyi aldın?” Ben cevap verdim: “Bahreyn!” Ömer sordu: “Ne kadar almaktasın?” Cevap verdim: “Bin civarında.” Ömer: “Bin dinar ha! Bu çoktur, ne yapıyorsun bu parayla?” Cevap verdim: “Bir miktarıyla kendi ihtiyaçlarımı gideriyorum, akrabalarıma uğruyorum, artan bir şey olursa Müslümanların fakir olanlarına dağıtıyorum.” Ömer: “Tamam, herhangi bir mahzuru yok, şimdi yerine dön!” emrini verdi. Ben de döndüm saftaki yerimi aldım. Ömer tekrar başını dikti, gözleriyle araştırdı, yine ortamıza geldi, gözünü yine bana kestirdi, yanına çağırdı ve sordu: “Sen kaç yaşındasın?” Cevap verdim: “Kırk beş yaşındayım.” Ömer devam etti: “İşte şimdi içim rahat etti, güvendim!” Daha sonra Ömer yemek getirtti, yanımdakiler, tüm memurlar topluluğu olarak lüks hayat dönemini paylaşıyorduk. Ona acıktığımızı belli ettik, bize ekmek ve deve etinden kesilmiş parçalar getirdi. Arkadaşlarım yemeğe yanaşmadılar. Ben bir yandan yiyor, bir yandan da Ömer’e bakıyordum. O beni herkes arasından gözleriyle süzüyordu. O sırada keşke yerin dibine batsaydım da hiç söylemeseydim dediğim bir kelime çıktı ağzımdan. Şöyle demiştim: “Ey mü’minlerin emîri! İnsanlar senin sağlığına selâmetine muhtaçtır. Şu yediğin yemekten daha yumuşak, daha güzelini yesen iyi olmaz mı?” Birden bana doğru öfkeli bir bakış fırlattı, kızmıştı, şöyle dedi: “Ne demek

istiyorsun?” Dedim ki: Ey mü’minlerin emîri! Ben demek istiyorum ki, günlük azığına bir bakıversen, sana sen istemeden birgün önce ekmek pişirseler, daha önce et pişirip önüne sunsalar; böylece yumuşak ekmek ve taze et yemiş olursun!” Ömer’in kızgınlığı dindi, hayreti söndü, şöyle dedi: “Siz bunu mu arzuluyordunuz?” Ben de dedim ki: “Evet!” O zaman Ömer şöyle dedi: “Ey Rebi! Biz isteseydik kucağımızı beyaz ekmekler, taze sebzelerle doldururduk. Fakat Allahü Teâlâ’nın bir kavme haram arzularından ötürü kızdığını, onları ayıpladığını gördük. Şöyle buyurur Rabbimiz: “Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylere harcadınız, onların zevkini sürdünüz, bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz denir. İnkâr edenler ateşe arz olunduğu zaman.”12 Ömer bu sözlerinden sonra görevimde kalmamı ama arkadaşlarımın da değişmesini Ebû Mûsâ’ya emretti.

Kabîsa b. Züeyb anlatıyor: Ömer b. el Hattab, Abdullah b. Sa’d’ı huzuruna çağırdı. Bu adam Hınıs bölgesinde görevliydi. Dedi ki: “Şamlılar seni niçin sevdiler?” Abdullah cevap verdi: “Çünkü ben onları seviyorum, onlar da beni sevdiler.” Ömer sordu: “Bugün ne kadar malın vardır?” Abdullah cevap verdi: “Bir hizmetçim, bir atım, bir katırım, bir de kölem vardır.” Ömer sordu: “Kışın ne giyersin?” Bundan sonrasını Abdullah anlatıyor. Dedim ki: “Başımı saracağım bir atkım, bir cübbem, bir de uzunca bir şalım vardır.” Ömer sordu: “Yazın ne giyersin?” Dedim ki: “Yumuşak bir örtüyle bir gömlek.” Ömer bana bin dinar verip şöyle dedi: “Al bu parayı, bir miktarını harca, bir miktarını da dağıt.” Dedim ki: “Benim bu paraya ihtiyacım yoktur. Benden daha kötü durumda olanları göreceksin, bulacaksın, onlara ver.” Ömer dedi ki: “Al bunları, çünkü Rasûlullah (s.a.v) sana verdiğimden daha azını bana vermişti, ben de ona senin dediğin gibi ihtiyacım yok demiştim, bana şöyle buyurmuştu: ‘Allah’ın verdiği bu mal,

öyle bir ihsandır ki senin istemen ya da başvurman gerekmez!’ Al şunu.” Abdullah bunu aldı, hanımının yanına gitti, ona şöyle sordu: “Sence bu kadar parası olan kişi Muhacirlerin fakirlerinden midir, yoksa zenginlerinden midir?” Kadın cevap verdi: “Hayır hayır, bilakis zenginlerindendir!” Abdullah bu parayı dağıttı, geriye sadece otuz dinar civarında bir para kaldı. Kadın, Abdullah’a dönerek: “Benim bunda hakkım yok mudur?” deyince, Abdullah bu parayı ona verdi.

Recâ b. Hayve anlatıyor: Biz Hanâsır’da iken13 yanımıza bir kadın yaklaştı. Ömer b. Abdulaziz’in evinin nerede olduğunu sordu. Ona yolu gösterdik. Karşısında virâne bir ev bulunca oradaki terziye sordu: “Benim için Ömer b. Abdulaziz’in hanımı Fatıma’yla görüşmek üzere izin ister misin?” Adam dedi ki: “İçeri gir ve kadına seslen, muhakkak ki o sana izin verecektir.” Kadın içeri girdi, oradakileri görünce şöyle dedi: “Buraya geldim, fakir bir evden fakirliğimi gidereceğim!” Orada balçıkla uğraşan bir adam vardı. Fatıma’ya sordu: “Emîr’ül-mü’minîn nerede, kimdir?” Fâtıma cevap verdi: “İşte şu karşında balçıkla uğraşan adamdır.” Kadın, Ömer’e yaklaşarak şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emîri! Kocam öldü, bana sekiz kız bıraktı. Ömer sarsıla sarsıla ağlamaya başladı ve kadına sordu: “Peki ne istiyorsun?” Kadın cevap verdi: “Onlar için maaş bağlasan ne iyi olur.” Ömer: “Büyükler için bağlanabilir.” deyip devam etti. “Söyle bakalım ismi ne?” Falan diye anlattı. Ömer yazdı. Kadın: “Allah’a hamdolsun” diye dua etti. Ömer tekrar sordu: “İkincisinin ismi ne?” Kadın yine bir şey söyledi. Ömer yazdı, tekrar Allah’a hamdetti kadıncağız. Bu şekilde Ömer sekizinciye kadar hepsini yazdı. Kadın şöyle dedi: “Allah seni en güzel şekilde mükâfaatlandırsın ey mü’minlerin emîri!” Kalem emîrin elinden düştü, Ömer şöyle dedi: “Keşke hamdi esas hamde lâyık olana yapsaydın, senin için bütün evlatlarını tamamlar (maaşa bağlar)dık.

Şimdi yedinciye söyle sekizinciyi korusun, ona arka çıksın!”14

1. Esas başlık daha uzundur. “Divanların kurulması, erzak dağıtımı ve maliye memurlarının sîreti hususunda sultanın takip edeceği yönteme dair” şeklinde bir başlık vardır.
2. Ârâz, gelip geçici olan dünya metaı, para, kalıcı olmayan gibi manâlara gelir.
3. Pek çok eserdeki ifadelere bakılırsa gelir bölüştüren divanın ilk temelinin Hz. Peygamber tarafından atıldığı ve Hz. Ömer’in bunu esas alarak, İran ve Bizans örneklerinden yararlanarak, bu müesseseyi teşkilatlandırdığı gerçeği ortaya çıkar. Maklezi’nin anlattıkları Hz. Ömer’in Rasûlullah tarafından temeli atılan divanı teşkilatlandırıp geliştirdiği yönündedir. Bkz. Dr. Celal Yeniçeri, *İslâm Devlet Bütçesi*, s. 90-91.

Hz. Ömer Ebû Bekir’in yolundan ayrılarak herkese farklı maaş dağıtma yoluna gittiği için İslâm’daki şerefli geçmişe göre kabile ötesinde ayrı bir sınıflandırma daha yaptı. Buna göre Ensar, Muhacirler, Bedir ve çeşitli harplerde bulunanlar, Fetih günü Müslüman olanlar ayrı toplulukları teşkil ettiler. Bkz; Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Harâc*, s. 49 ve Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, s. 235.

4. Metinde geçen cerip kelimesi aslı Farsça olan bir kelimedir. İslâm devletinin büyümesiyle gelirler artınca bunların dağıtılması meselesi ortaya çıkmış, daha önce maliye divanları kurmuş Sâsâni uygarlığının verilerinden faydalanılmıştır. Cerip kelimesi Farsça kerip kelimesinin Arapçalaşmış halidir. Türkçemizde bir dönüm olarak ifade edilebilir. Ceribin karşılığı bölgelere göre değişebilir. Cerib hakkında mütercim Asım Efendi’nin Kâmusunda geniş çaplı malûmat vardır.
5. Tüm Irak ahalisinin en kıdemli kişisiydi. Cuma namazlarını da o kıldırıyordu.
6. Bkz; Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, s. 236-238.
7. Karsvi, kars ağacının yetiştiği bölgelere nisbet edilen ölçü demektir, bu bölgelerde Yemen civarıdır. Çünkü kars kendisiyle deri temizlenmesi yapılan bir bitkidir. Bkz; Ta‘cu’l-Arûs (C.B)
8. Ahkâf, 20.
9. Yani günlük ne kadar miktarla doyacağını hesaplıyor, ay sonunda da o miktarda bir maaş bağlıyor halka. Taberî de bu mealde bir rivayet aktarmakta halife Ömer’in 60 fakiri çağırıp yemek yedirdiğini, yedikleri miktarı 60’a bölerek her şahsın ne kadar yediğini öğrendiğini bildiriyor. Bu tecrübe neticesinde herkesin günde üç öğün olmak üzere ayda iki cerip yerse kâfi geleceği anlaşılıyor ve ailedeki her şahsa aylık bu miktarda tahsisat yapılıyor. Bkz; Taberî, *Tarihü’l-Ümem ve’l-Mülûk*, c. 3, s. 110. Ayrıca İbnü’l Esir, *El Kâmil fit-Târih*, c. 2, s. 195. Türkçe bir eser olarak bkz; Dr. Celal Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, s. 105.
10. Bu ifade ‘aileleri koruyandı’ anlamına geldiği gibi; ‘evliydi, ailesi vardı’ anlamına da gelir.
11. Yani ‘Hz. Ömer’in lüks elbiseler görmek istemediğini hatta biraz eski ve döküntü giyinileceği takdirde daha iyi olacağını kapalı bir dille söyledi.’ demektir.

12. Ahkâf, 20
13. Hanâsır, Suriye'de Halep yakınlarında bir köy ismidir. Eski ismi Künasara idi.
14. Bu bölümle ilgili olarak bkz; Dr. Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, s. 89-139. Bu bölüm mali divanların ortaya çıkışı, işleyişi ve görevleriyle alakalıdır. Ve kaynak bakımından da gayet zengindir. Ayrıca Düşünce yayınları arasında çıkan Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Harâc*'ına da bakılabilir. Yine bununla ilgili olarak Yunus Vehbi Yavuz'un, *İslâm'da Zekât Müessesesi* isimli kitabına da bakılabilir (İstanbul, Çığır Yay. 1977)

51

ZİMMÎLERLE İLGİLİ HÜKÜMLERE DAİR1

Abdurrahman b. Ganem rivayet ediyor:

Şam halkı Hristiyanları ile barış antlaşması yapan Ömer b. Hattab'a şöyle bir mektup yazılmıştı: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, bu falanca şehrin Hristiyanlarından Mü'minlerin emîri Allah'ın kulu Ömer'e yazılmıştır. Elbette siz bize geldiğinizde biz canlarımız, soyumuz, mallarımız ve dinimiz hususunda sizden emân (garanti) istedik. Sizin için kendimize şu şartları koştuk:

Şehrimizde ve çevresinde yeniden kilise, özel ibadet yerleri, manastır ve rahip köyleri inşa etmeyeceğiz, harap olanları yenilemeyeceğiz, gece ve gündüz hiçbir zaman Müslümanların sınırları içerisinde olup onların bina yapmaya niyetli olduğu bölgelerde biz ibadethane yapmayacağız.

İbadethanelerimizin kapılarını yolculara açacağız, bize uğrayan Müslümanları üç gün konuk edeceğiz.

Kiliselerimizde ve evlerimizde casus gizlemeyecek, Müslümanları aldatmak için gizli kapaklı işlere girişmeyeceğiz.

Çocuklarımıza Kur’ân öğretmeyecek, kendi hukukumuzu açıkça icra edip propagandasını yapmayacağız.

İstedikleri takdirde yakınlarımızdan hiç kimseyi İslâm’a girmekten men etmeyeceğiz.

Müslümanlara ta‘zimde bulunacağız. Oturmak istediklerinde onlar için oturduğumuz yerden kalkacağız. Onların elbiselerinde, başlıklarında, sarıklarında ve ayakkabılarında hatta saç ayırmalarında hiçbir şekilde onlara benzemeyeceğiz, onların sözü ile konuşmayacak, onların künyelerini kendimize künye edinmeyeceğiz.

Eğerli (süslü ve gösterişli) hayvana binmeyecek, kılıç kuşanmayacak, hiçbir silah edinmeyecek ve yanımızda taşımayacağız. Yüzüklerimize Arapça nakış yaptırmayacağız.

Başlarımızın ön kısmındaki saçları kısaltacağız.

Nerede olursak olalım elbiselerimize bürünecek, bellerimize zünner bağlayacağız, haçlarımızı ve dinimize ait kitaplarımızı Müslümanların çarşılarında, onların geçtiği yollar üzerinde propaganda eder vaziyette öne sürmeyeceğiz, göstermeyeceğiz.

Kiliselerimizde çanlarımızı gürültülü bir şekilde değil, hafifçe (kendi duyacağımız şekilde) çalacağız ve Müslümanlar yanımızdayken seslerimizi yükselterek ibadet yapmayacağız.

Bayram ve yağmur duasına gösterişli bir şekilde çıkmayacağız, ölülerimizi götürürken sadamızı çok yükseltmeyeceğiz. Müslümanların yollarında ve çarşılarında hiçbir sebeple ateş yakmayacağız.2 Ölülerimizi onlara yakın yerlere gömmeyeceğiz. Müslümanların payına düşen esirleri almayacağız.3 Onların evlerinde ne olup bittiğine dair istihbarat edinmemeye çalışacağız.”4

Abdurrahman b. Ganem devam ediyor: Hz. Ömer’e bu mektubu getirdiğimde o şu cümleleri de ekledi: “Ve müslümanlardan hiç kimseye vurmayacak, onlara engel

olmayacağız. Bunları kendimize ve tüm dindaşlarımıza şart koşuyoruz, bu şartlar üzerine emânı (Müslümanların garantisini) kabul ediyoruz. Eğer biz size söylediğimiz ve kendimize şart koştuğumuz şeylerden birine muhalefet edersek, hiçbir şekilde emânımız yoktur, bize güvenilemez. Biz böylelikle savaş ve şikâk ehline lâyık olacak şeyleri hak etmiş oluruz."

Hz. Ömer Hristiyanlardan gelen bu ahitnâmeyi eline alıp kendisi de bazı şartlar ekledikten sonra şunları yazdırdı: "Onların söyledikleri şeyin altına imza koy! Ayrıca şu iki cümleyi de ekle: Müslümanların esirlerinden hiçbirini satın alamazlar.5 Ve her kim bir Müslümana kasden vurursa ahdini bozmuş olur."

Nafî, Ömer b. el-Hattab'ın azadlısı Sâlim'den şu olayı naklediyor:

Ömer Şam ehlinden olan Hristiyanlara semersiz bineğe binmelerini ve Müslümanların elbiselerinden başka türlü giysileri giyinmelerini emretmiştir. Böylelikle tanınmaları daha kolay olsun.6

Rivayet olunduğuna göre, Tağliboğulları kabilesinin ileri gelenleri Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna çıkıp şöyle dediler: "Ey mü'minlerin emîri! Biz Araplardan bir topluluğuz, bizim için bir vergi koy!" Ömer b. Abdülaziz: "Siz Hristiyan mısınız?" deyince onlar: "Evet Hristiyanız!" dediler. Ömer şöyle dedi: "Bana bir berber getirin.".7 Onlar da hacamatçı getirdi. Ömer onların perçemlerini kestirdi, elbiselerinden biraz bölerek kuşak yaptırdı ve bunları giymelerini emretti. Ayrıca eğerli bineklere binmemelerini ve tamamen semersiz bineklere binmelerini emretti.

Rivayet olunduğuna göre, mü'minlerin emîri Ca'fer el-Mütevekkil Yahudi ve Hristiyanları yanından uzaklaştırmış, onları kendi işlerinde kullanmamıştır. Onları zelil ettiği gibi elbiselerinin Müslümanların giysilerine benzememesini emretmiş, giysilerin üzerlerine şeytan sembolleri çizmelerini ferman etmiştir; çünkü onlar zaten şeytan

ehlidir. Bu yüzden halk ehli bu büyük halifeye yakın olmuş, bâtıl ehli ve zevk ü sefa peşinde koşanlar Ca‘fer el-Mütevekkil’i sevmemiştir. Allah hakkı onunla diriltti ve bâtıl ehlini onunla öldürdü. O bu yüzden hatırlanmaya lâyık, dünya durdukça üzerine rahmet okunmaya müstehak biridir.

Ömer b. Hattab şöyle derdi: “Yahudi ve Hristiyanları görevlerinizde kullanmayınız. Çünkü onlar dinlerinde dahi menfaati ön planda tutan kimselerdir ve menfaati ön planda tutmak, rüşvetçilik helâl değildir.”

Ömer b. el-Hattab Basra’daki maliye memuru Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi karşılayınca onun yanında Hristiyan bir kâtip gördü, şöyle dedi: “Allah kahredesice! Keşke bu adam, Müslümanların üzerine görevlendirdiğin şu kişi bir zımmî olmasaydı.” Ömer bunu söylerken elini dizine vuruyordu ve devam etti: “Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu duymadın mı? “Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olursa o da onlardandır. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez.”8 Hak dini benimseyen bir Hanif Müslümanı memur edinseydin ya!” Ebû Mûsâ el-Eş‘arî cevap verdi:

“Ey mü’minlerin emîri! Bana onun yazıcılığı gerekiyor, dini ona kalsın!” Ömer sert bir karşılık verdi:

“Allah onları küçümsemişken ben onları aziz edemem. Allah Teâlâ onları uzaklaştırmışken ben onları yakın edemem. Rabb’imiz onlara hor ve hakîr davranmışken ben onlara ta‘zim edemem!”

Bazı vergi memurları Ömer b. Hattab’a şöyle bir mektup gönderdiler: “Düşmanlar iyice çoğalmıştır, cizye de çoğalmıştır. Biz şimdi yabancılardan (acemlerden) faydalanmak istiyoruz, onları kullanmak istiyoruz.” Ömer onlara cevaben şunları yazdı:

“Onlar Allah’ın düşmanlarıdırlar, onlar bizi aldatmaya çalışırlar, onları Allah hangi dereceye indirmişse siz de o

dereceye indirin, onlara herhangi bir makam vermeyin!”

Ömer b. Esed anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz’in Muhammed b. el-Mübeşşir’e gönderdiği ferman bize ulaşmıştı, şöyle diyordu: “İmdi bana gelen haberlere göre senin Hasan b. Yezid adlı Müslüman olmayan bir adamı memur ettiğini duydum. Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey inananlar! Kendilerine sizden önce kitap verilenlerden, dininizi alaya ve eğlenceye alanları ve inkârcıları dost olarak benimsemeyin. İnanıyorsanız Allah’tan sakının.”9 Şu mektubum sana ulaştığında Hasan b. Yezid’i İslâm’a davet et, eğer Müslüman olursa o bizdendir biz de ondanız. Ama reddederse sakın ha onu kendi işlerinde memur olarak kullanma. Bunun dışında gayrimüslim olan hiçbir kimseyi Müslümanların hiçbir işinde kullanma!” Mektup gerekli yere ulaştığında Hasan b. Yezid Müslüman olmuştu. Muhammed b. el-Mübeşşir de Hasan’a tahareti ve namazı öğretti.

Peygamber (s.a.v) Bedir Savaşı’na çıktığında müşriklerden birisi onun peşine takıldı, Harra mevkiinde yetişti ve dedi ki: “Ben senin takipçin olmak ve seninle beraber savaşıp ganimetten pay almak istiyorum”. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Allah’a ve Elçisi’ne inanıyor musun?” Adam: “Hayır” deyince Peygamber Efendimiz: “Sen dönmelisin, biz bir müşrikten yardım almayız.” dedi. Adam tekrar Peygamberimizin peşine takıldı, Şecara mevkiinde onu yakaladı. Rasûlullah’ın ashabı adamın gelişiyle sevinmişlerdi. Çünkü bu adamın kuvveti çok, etrafı genişti. Şöyle dedi: “Seninle geldim, sana tâbi olmak için ve seninle beraber bahtıma ne düşerse almak için geldim.” Peygamber Efendimiz sordu: “Allah’a ve Elçisi’ne inanıyor musun?” Adam: “Hayır” deyince Peygamber Efendimiz: “Dön, biz bir müşrikten yardım istemeyiz.” dedi. Adam el-Beyda mevkiinin eteklerine doğru Peygamber Efendimize yeniden yaklaştı ve aynı şeyleri söyledi. Peygamber Efendimiz tekrar: “Sen Allah’a ve

Rasûl'üne inanıyor musun?" deyince adam: "Evet" cevabını verdi: Peygamber Efendimiz de adamın kendisiyle beraber savaşa çıkmasına izin verdi.

İşte bu örnek bir kâfirin savaşmak için de olsa Müslüman olmadığı sürece yardımının kabul edilemiyeceğine dair en önemli bir nasstır. Adam Peygamber Efendimiz'in huzurunda savaşmak ve kanını akıtmak için yola çıkıyor, ama yine de ona hemen izin verilmiyor. O halde Müslümanların malları, canları, maliyesi ve diğer konularında bir gayrimüslime nasıl güvenilebilir ki?

Ömer b. Abdülaziz memurlarına şu emirnâmeyi göndermişti: "Bizim memuriyetlerimize Kur'ân ehlinden başka hiç kimseyi tayin etmeyiniz." Fakat şöyle bir cevap geldi: "Biz onların arasında hainleri bulduk." Ömer b. Abdülaziz şu cevabı gönderdi: "Eğer Kur'ân ehli arasında hayırlı kimse yoksa, onların dışında hiçbir grupta hayır yoktur."

FASIL

Zımmî; şart koştuğu hususlardan birine muhalefet ederek ahdini bozar ve tekrar emân altına girmeyi reddederse İmam bu durumda iki seçenek arasındadır. Onu ya öldürmeli ya da köle etmelidir.

Bilginler zımmî hakkında şöyle diyorlar: Şafiî mezhebinden bir grup bilgine göre zimmîlerin giysi bakımından Müslümanlardan ayrı olmaları gerekir. Eğer şapka takacaklarsa müslümanların şapkalarından farklı görülebilmek için bir delikle ya da bezle değişiklik yapmalıdırlar. Bellerine zünnar denilen kemerden takmalı, hamama girdiklerinde boyunlarında bir bakır ya da kurşun yüzük bulunmalı veya küçük bir zil bulunmalıdır. Onların Müslümanlar gibi sarık takmamaları gerekir. Ayrıca Müslümanların giydiği cinsten taylasan da giymemelidirler. Zimmîye kadınlara gelince onlar, şalvara benzeyen ve izar denilen alt giysinin tam üstüne ya da biraz altına zünnarı

bağlamalıdırlar. Hamama girdiklerinde boyunlarında bir yüzük olmalı, giydikleri meshlerden biri siyah biri de beyaz olmalıdır. Onlar küheylan gibi güzel atlara binmemeli, gerekirse katıra ya da merkebe binmelidirler. Ayrıca bineklerinin üstüne semersiz binmeli, eğer üstüne oturmamalıdırlar. Meclislerde ortaya çıkmamalı, sözlerine selâmla başlamamalıdırlar. Yolun dar ve sıkışık tarafına sığınmalı,10 bina diktiklerinde Müslümanlardan daha üste çıkmamalıdırlar. Müslümanlarla aynı seviyede inşaat yapmaları caizdir. Bazıları caiz değildir diyor. Hatta daha yüksek bir bina dikerlerse bu men edilmelidir diyenler de vardır. Ama daha önce yüksek bir binaya sahip iseler burada serbest bırakılırlar, diledikleri gibi otururlar, onlara dokunulmaz. Ayrıca münkeri açıkça işlemekten, şarabı, içkiyi, çanı çalmaktan, Tevrat'ı ve İncil'i açıkça, bağırarak okumaktan da men edilirler. Zimmîler Hicaz bölgesinde daha doğrusu Mekke, Medine ve Yemâme taraflarında ikâmet edemezler. Müslümanların İmamı onlardan her gruba bir adam tayin eder. Bu adam onların isimlerini yazar ve zımmî tâifenin yerine getirmesi gereken şartların eda edilmesinde numune ve mes'ul olur. Zımmîler cizyeyi vermezler ve şart kılınmış dini hükümleri uygulamazlarsa verdikleri ahit bozulmuş demektir. Bir zimmî, bir Müslüman kadına zina eder veya nikâh ile sahip olmak ister veya kâfir yurdunun casusunu barındırır ve Müslümanların açıklarını boşluklarını ona bildirirse, bunun dışında bir Müslümanı dininden çıkarmak için uğraşırsa ya da katlederse veya müslümanların yollarını keserse (haydutluk yaparsa), Allah ve Rasûlu'nü caiz olmayacak bir şekilde diline dolarsa yaptıkları ahit bozulur.

Eğer Müslümanlara zararı dokunmayacak şekilde bir şartı çiğnerlerse, mesela onlara benzemeye çalışır ve açıkça içki içerler ya da buna benzer bir şey yaparlarsa te'dib edilirler.

FASIL

Bilginler arasında cizyenin ne kadar olduğu hususunda ihtilaflar vardır. Bazıları bu miktarın zımmînin durumuna göre değişeceğini, çok az veya çok fazla olabileceğini söylerler. Onların delilleri Ömer'in Osman b. Hanif'e yazdığı şu fermandır: Osman b. Hanif Kûfe'deyken gönderilen fermanda bildirildiğine göre, zengin bir zimmîden 48 dirhem alınacaktı. Onun bir aşağısından 24 dirhem, onun aşağısından da 12 dirhem alınacaktı. Bu sahabe nezdinde de böyledir, hiç kimse bu görüşe muhalefet etmemiştir. O devirde bir dinar 12 dirheme bozuluyordu. İmamı Âzam Ebû Hanife Hazretlerinin mezhebi budur. İbn Hanbel de böyle düşünür. İmam Şafiî'den gelen iki kavilden biri de böyledir. Ömer'in bu görüşü temel bir prensip olmuş, bir daha bozulmamıştır.

Bazıları cizye miktarının bu ölçüden daha fazla ya da az olması hususunda son sözün İmam'a ait olduğunu söylerler. Kıyasa en uygun olan da budur. Bazıları da Ömer tarafından bildirilen miktarın en alt seviye olduğunu, en yüksek seviye olmadığını söylerler. Bu durumda İmam'ın Ömer tarafından bildirilen ölçüden daha fazla yapması câizdir, ama eksiltemez. Bir kısım ulemâ da şöyle demiştir: İmam tüm zimmîler arasında eşit davranabilir, herkesten bir dinar alabilir. İmam Mâlik şöyle der: "Durumu iyi olan hali vakti yerinde zengin zimmîlerden kırk dirhem alınır, fakirlerden bir dinar ya da on dirhem alınır." Cizyenin iki ucu, yani en azıyla en çoğunun ne olması gerektiği hususunda mezhepte (Mâliki mezhebinde) iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Çünkü zimmîlerden alınacak olan on acaba hiç değişmeyecek ziyade ve noksan yapılamayacak şer'î bir ölçü müdür, değil midir bu hususta ihtilaf vardır. Bu konuda Mâlik'ten gelen iki farklı rivayet vardır. Kadınlardan, çocuklardan, kölelerden ve delilerden cizye alınmaz.

Ömer b. Abdülaziz, Abdülhamit b. Abdurrahman'a şu fermanı göndermişti:

“Sana selâm olsun! Kûfe halkına sıkıntı ve şiddetli belalar isabet etmiştir. Onlar maliye memurlarından zulüm gördüler. Kötü memurlar onlara bu seneyi berbat ettiler. Sana emir veriyorum zimmîlerin arazisine bak, onları imar etmeye çalış. İmar edilmiş araziye, onun harap olmasına vesile olacak vergiyi koyma! Aynı şekilde harap araziye de, imar edilene konan vergiyi koyma! İmar edilmemiş araziden, ne miktar vergiye tahammülü varsa o kadar vergi al! İmar edilmiş araziden de sadece haraç vergisi al. Haraç vergisi olarak da içinde halis altın bulunmayan yedi türlü dirhemden başka bir şey almamanı,11 henüz sikkelenmemiş altın ve gümüşten sikke ücreti, eritilmemiş gümüşten eritme ücreti almamanı, Nevruz ve Mihrican günlerinde12 takdim edilen hediyeleri kabul etmemeni, haraç defterini yazma ücreti, zekât memurlarının kira ve otel masrafı, nikâh parası almamanı emrediyorum. Kesinlikle arazi sahiplerinden İslam’a girenlere haraç vergisi konamaz, onlardan haraç vergisi alınamaz.”13

Cizyede vacip olan Ömer b. el-Hattab’ın aldığı miktardır. O bir dönümlük bağdan 10 dirhem, bir dönümlük hurmadan 8 dirhem, bir dönümlük yaş hurmadan ya da sırf ağaçtan ise 6 dirhem alınmasını emretmişti. Bir dönümlük arpadan da 2 dirhem alırdı.

FASIL

Kiliselere gelince, Ömer b. el-Hattab İslâm’dan önce inşa edilmemiş, yeni yapılmış tüm kiliselerin yıkılmasını emretmişti. O yeni bir kilise yapımını engellemiştir. Ayrıca haçı kilisenin dışında açıkça göstermeyi yasaklamış, dışarda haç izhar edenlerin başında kırmıştır haçını! Urve b. Muhammed de San’a’da iken haçları kırmıştı. Müslüman âlimlerin icma ile öne sürdükleri görüş budur. Ömer b. Abdülaziz bu hususta pek şiddetli davranmış, İslâm yurdunda eski ya da yeni haliyle hiçbir kilise ve manastır bırakılmamasına gayret etmiştir. Hasan el-Basrî de şöyle

der: “Gerek eski beldelerde gerekse yeni yerleşim birimlerinde kiliselerin yıkılması iyi bir gelenektir. Ve zimmet ehli köhnemiş bir binayı yenilemekten men edilmelidir.”14 Istahrî diyor ki: “Eğer Hristiyanlar kilisenin dış duvarını süsler ve sıvarlarsa bu işten engellenirler. Ama iç kısmını sıvarlar, boyarlarsa engellenmezler. Ayrıca Hristiyanlar, Müslümanlardan daha yüksek bina dikmemelidirler. Fakat onların binalarının Müslümanların binalarıyla aynı seviyede olması caizdir. Bazıları caiz değildir diyor.15

1. Zimmet sözlükte emân, ahd, hak manâsına gelir. Falancanın zimmetinde şu kadar matlubum var denilince, ondan şu kadar alacağım var manâsı anlaşılır. Beraatı zimmet asıldır demek bir insanın sicil olarak temiz olduğu yargısı temeldir anlamına gelir. Zimmet akdi, yani zimmet sözleşmesine gelince bu da esasen Müslüman olmayan bir şahsın veya bir cemaatın İslâm’ın emânını yani tabiiyyetini kabul etmesi demektir. Zimmet sözleşmesi iki türlü olur: 1- Serahaten zimmet sözleşmesi, bir kişinin ya da grubun ben Müslümanların emânına girdim demesi gibi. 2- Delâleten zimmet sözleşmesi ki, burada direkt dil ile bir şey söylenmese dahi kabule işaret eden bir hareket meydana gelir. Meselâ: İslâm yurdundan çıkması veya zimmeti kabul etmesi kendisine teklif edilen bir müste’minin İslam yurdunda bir sene daha ikâmet etmesi gibi. Onun bir sene daha kalışı zimmeti kabul ettiğine dair delildir. Bkz; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, s. 423.
2. Bu ateş yakma hususu ibadet için de olabilir, şenlik ve güç gösterisi için de olabilir.
3. Bu cümlenin daha iyi anlaşılabilmesi için şu alıntıyı yapalım: *Fetavâ-yı Hindiyye*’de şöyle deniliyor: Bir zimmînin elinde Müslüman bir köle bulunduğunda zimmî onu satma hususunda zorlanır. Bunun için bu kölenin satıma elverişli olması gerekir. Garâibde de böyledir. (Bkz; *Fetavâ-yı Hindiyye* Terc, c. 2, s. 99) *Hukûk-i İslâmiyye Kâmusu*’nda ise şöyle yazmaktadır: İslâm ordusunun darül harpten alıp darü’l-İslâm’a çıkardığı esirler zimmilere satılabilir; çünkü darül İslâm’a çıkarılan gayri müslim esirler zimmî gibidirler. Zımmî olan kölelerin, cariyelerin zımmîlere satılması ise caizdir. Fakat ana babalarından hiçbiri yanında bulunmaksızın esir alınan çocuklar darü’l-İslâm’a geçip İslâm ülkesinin buyruğu olması münasebetiyle Müslüman sayıldıklarından bunlar zimmîye satılamazlar. Ama satılsa bu satış akdi geçerli olur, şu kadar ki, bu halde zimmîlerin bunları tekrar Müslümanlara satmaları gerekir. (Bkz; Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, c. 3, s. 477)
4. Bu rivayetle ilgili İbn Kesîr tefsirinde de malumat vardır. Orada hafız imamların Abdurrahman b. Ganem el Eş’arî’den rivayet ettiğine göre diye başlayan cümle bu olayı olduğu gibi anlatmıştır. Bkz; Hafız İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 4, s. 75-76, Kahraman Yay. İst. 1985. Ayrıca bkz;

İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, Çev. Dr. Bekir Karlığa ve Dr. Bedrettin Çetiner, c. 7, s. 3451.

5. Bu konuyla ilgili açıklama daha önce dipnotta geçmişti.
6. Müslümanlar ile İslâm devletinde yaşayan gayrı müslimler arasında yapılan emân sözleşmesinin şartlarının açık ve seçik olması gerekir. Zamanla bir iki şart azaltılıp çoğaltılsa dahi genel şartlar bellidir. Bunlar Müslümanlara karşı isyan etmemeleri, başka dinden olduklarını belli edecek bir elbise giyinmeleri, dini propaganda yapmamaları, mukaddesata saldırmamaları, Müslümanlara kapılarını açmaları, onlara saygı göstermeleri gibi şeylerdir. Bu konuyla ilgili olarak bkz; Zeyyüddin Ahmet ez-Zebîdi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, Tecrîdi Sarîh, Mütercim ve Şârih, Kâmil Miras, c. 8, s. 449-477. İzzettin Belik, *İslâmî Hayat*, Çev. Mehmed Erdoğan, c. 1, s. 225-235, İklim Yayınları. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, Çev. Cemalettin Saylık, s. 45-73, Düşünce Yayınları.

Cizye'nin tarifi ve geniş boyutlu açıklaması için bkz; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 8, s. 42. Burada kısaca İslâm devletindeki gayr-i müslim teba'nın erkeklerinden alınan baş vergisi olarak geçiyor. Miktarında ise zamana, alındığı bölgeye, ferdî veya müşterek oluşuna göre farklılık gösterdiği belirtiliyor. Cizye genellikle kendine bakamayan çocuk, kadın, yaşlılardan ve din adamlarından alınmaz. Osmanlılarda cizye için bkz; Mustafa Nuri Paşa, *Netâicu'l-Vukûât*, Sadeleştiren, Prof. Dr. Neşet Çağatay, İkinci Kitap, s. 132-133. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

İslâm ülkesiyle diğer ülkeler ve halklar arasında yapılan antlaşmaların şartlarının açık seçik oluşuna ve mutlaka korunması gerektiğine dair bkz; *El Kânun Ve'l-Alâkât ed-Devliyye fil İslâm*, Dr. Suphi Mahmasânî, s. 141-143 ve Dr. Hamit Sultan, Ahkâmu'l Kânuni'd Devli fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, s. 206-211 ve Dr. Muhammed Râfet Osman, *El-Hukûk Ve'l-Vâcibât Ve'l-Alâkat ed-Devliyye Fi'l-İslâm*, s. 231-244. Üstad Ömer Ahmet el-Fercâni, *Usûlü'l Alâkâti'l Devliyye Fi'l-İslâm*, s. 111-124. Bu kitaplar İslâm'ın uluslararası ilişkilerde getirdiği yoruma dairdir. Ayrıca Hz. Ömer'le ilgili bir yorum için bkz; Dr. Semir Aliye, *İlmu'l-Kânûn Ve'l-Fıkhu'l-İslâmî* (Karşılaştırmalı), s. 230-233.

7. Metinde hacamatçı olarak geçiyor. Fakat o devirde hacamatçılar ve berberler bir nevi aynı mesleği paylaşan halk hekimleri gibiydiler.
8. Mâide, 51.
9. Mâide, 57.
10. Yani Müslümanlar geçtiğinde onlara yol verip kaldırıma çekilmeleri anlamında.
11. Buradaki 7 türlü dirhem, 7 değerli dirheme verilen addır. Ağırlığı 14 gramdır.
12. Nevruz eski İranlıların bayramıdır. Mihricân da Mısır'da Kıptî senesinin yılbaşıdır. Bugün hâlâ kutlanmaktadır, bugün bile, Mısır'ın bayramlarından sayılır.
13. Bu rivayetin bir benzeri için bkz; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, Cemalettin Saylık, s. 67.
14. Bu görüşler zimmîler ve cizye hususunda aşırıya varan görüşlerdir. Aslında kiliseler serbest bırakılmış ve tarih boyunca da yıkılmamıştır, Doğu ve Batı tarihcileri buna tanıktır.

15. Cizye ve zimmîler için bkz; Allâme Âlûsi el-Bağdâdî, *Rûhu'l Meâni fi Tefsiri'l Kur'âni'l Azîm ve's-Sebil Mesânî*, c. 10, s. 78. Burada cizye kelimesinin üç kökten gelebileceği anlatılırken borcu ödemek, ceza vermek ve bölümlemek köklerinden gelebileceği belirtilmiş, ayrıca Harezmî'nin görüşü nakledilerek Farsça bir kelimenin 'gezit' kelimesinin muarrebi olabileceği ihtimali de ortaya konmuştur. Bu kelime Farsça da haraç anlamına geliyordu.
Salih b. Ahmet el-Kefevî, *Fetavâ-yi Ali Efendi*, Sadeleştiren, Nevfer Dinç, s. 224-225.
İmam Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâ'sânî el-Hanefî, *Kitâbu Bedâii-s Sanâî fî Tertîbiş Şerâı*, c. 7, s. 110-115.
Allâme Şeyh Nizam ve bir grup Hint ulemâsı, *el Fetavâ-yi Hindiyye*, c. 2, s. 244-253.
Allâme Fahruddîn Osman b. Ali ez-Zeylaî el-Hanefî, *Tebyînü'l-Hakâık Şerhu Kenzü-d Dekâık*, c. 3, s. 276-284. Şeyh Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethıl Kadîr*, c. 5, s. 288-307.
Bu kitaplar arasında cizye ve benzeri konularda en derli toplu, en güzel malumatı *Bedâii-s Sanâî* vermektedir. Türkçe kaynak olarak İzzetin Beliğ'in tercüme edilen İslâmî Hayat kitabına, Vehbe Zühaylî'nin tercüme edilen *İslam Fıkhı Ansiklopedisi'*ne ve Ömer Nasuhî Bilmen Hocaefendi'nin ölmez eseri *Hukûk-u İslâmiyye Kâmusu*'na bakılabilir.

52

VALİLERDE ARANMASI GEREKEN MUTEBER ÖZELLİKLERE DAİR

Allah seni doğruya ulaştırsın. Ey dost! Bilmelisin ki vali nezdinde maliye memuru ve diğer görevliler cengaver nezdindeki silah gibidir. Sen tüm gücünle iyi memurları toplamaya çalış! Bir vali sadakatlı, doğru sözlü, güvenilir memurları kaybettiğinde silahını savaş günü kaybeden

cengavere benzer. Vali görevi esnasında sınıf sınıf insanlara muhtaçtır. Tıpkı savaş esnasında bir savaşçının çeşitli aletlere muhtaç olması gibi. Mesela darbelere karşı savunmak için kalkana, karşı koymak ve iş bitirmek için kılıca, yaralamak için mızrağa, uzak tutmak için oka, darbelerin işlememesi için zırha ihtiyaç vardır. Bu aletlerden her birinin diğeri tarafından doldurulamayacak bir yeri vardır. Kral için çevresindeki memurlar ve adamlar, bir eczacı ya da cengaverin kullandığı araçlara benzer. Birinin yerini diğeri tutamaz. Aynı şekilde kralın adamları da sınıf sınıftır. Kimileri rey, müşâvere için elverişlidir, kimileri savaş idaresine yatkındır, kimileri direkt düşmanla karşı karşıya kalındığında güzel savaşır; bazıları malların toplanması hususunda mahir, bir kısmı da malların korunması hususunda ustadırlar. Bazı memurlar himayeye, bazıları da kitabete elverişlidir. Kralın adamlarından bir kısmı teşrifat, övünme ve güzel görünme hususunda diğerlerinden ileridir. Bir kısmı övünç, şânı ebedî kılma konularında hepsini geçer. Bazıları sultana saygı ve dua meselesinde üzerine düşeni tam yapar, bazıları da cesaret ve ilim konusunda herkesten ileridir. Onlar dinin ve halkın temellerini koruyan kimselerdir. Bir idareci yukarıda andığımız grupları çevresinde toparlayamazsa memleketini idare edemez, mülkü kemâle eremez! Ebû Bekir es-Sıddık diyor ki: Kisra öldüğünde haberi Rasûlullah'a (s.a.v) ulaşmıştı, şöyle buyurdu: "Yerine kimi tayin ettiler?" Ashab: "Kızı Boran'ı tayin ettiler." cevabını verince şöyle dedi: "İdarelerini kadına teslim eden o kavim felah bulmayacaktır."1

Harra fitnesi koptuğunda İbn Abbas sordu: "Şu anda memur kimdir, kim tayin edildi?" Dediler ki: "Abdullah b. Mutığ Kureyş üzerine, Abdullah b. Hanzala ise Ensar üzerine gönderildi, iki grubun liderleri bunlardır." İbn Abbas şöyle dedi: "İki tane emir ha, vallahi kavim helâk oldu!"

Mezhep sadece imameti uzma dediğimiz devlet başkanlığında şart koşulur. Diğer yönetim birimlerinde (el-vilayât) böyle bir şart yoktur.2 Hişam b. Abdülmelik, Ali b. Hüseyin oğlu Zeyd'e (İmam Zeyd) karşı karşıya geldiğinde şöyle dedi: "Duyduğuma göre sen hilafete talibmişsin. Oysa sen bu göreve elverişli değilsin. Çünkü sen anadan gelen peygamber soylusun." Zeyd şu cevabı verdi: "İbrahim oğlu İsmail de anadan peygamber soyluydu, İshâk b. Harra da öyledir. Muhammed (s.a.v), İsmail soyundan gelir." Hişam bu yetkin cevabı alınca köpürdü. Zeyd'e emirlik meselelerine dair ithamda bulundu. Zeyd şu cevabı verdi: "Ben sana söz veriyorum, yemin ediyorum." Hişam: "Seni kim doğrulayacak ki?" deyince Zeyd cevap verdi: "Hiç kimse takvâ ile emrolunmaktan kendini müstağnî sayamaz."

Halifelerden biri dostlarına şöyle diyor: "Bana valiliğe tayin edeceğim bir adam gösterin!" "Nasıl bir şey istiyorsun diyorlar?" Halife şöyle diyor: "Kavminin emîri değilken sanki emirmiş gibi itibar görmeli, kavminin lideri iken ise sanki onların arasında sıradan biriymiş gibi olmalı!" Oradakiler şu cevabı veriyor: "Hiç kimseyi tanımıyoruz, ancak Rebi b. Ziyad el-Harisî hariç!" Halife şöyle diyor: "Doğru söylediniz Rebi bu işe lâyıktır!"

Rivayet olunduğuna göre, Ömer b. Abdülaziz kimleri memur tayin edeceğim diye istişâre ederken birisi ona şöyle diyor: "Ey Ömer sana ehli kaderi tavsiye ederim." Ömer: "Onlar da kim?" deyince cevap veriyorlar: "Onlar o kimselerdir ki adaletli davrandıkları zaman zaten senin umduğun hoşuna giden bir iş olur, adaleti beceremedikleri zaman ise insanlar Ömer içtihad etti derler."

Bişr b. Mervan'ın halini araştırmak üzere gönderilen istihbarat memuru (berid) halife Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna çıktığında şöyle dedi: "Ey Emir! Bişr sert biridir ama öfkeli değildir; yumuşaktır, fakat zayıf değildir." Abdülmelik cevap verdi: "İşte hem kaliteli hem de kendine güvenilir ve zor bulunur kişi odur. İyiler onun yanında

huzur bulur, kötüler ondan korkar. O, suç ne kadarsa o kadar ceza verir. Affetmenin değerini de bilir.”

Zaafiyete ve suistimale düşmeden yumuşak olabilen kişi Ömer b. el-Hattab’tır.3

Feylesof der ki: “İnsanları davranışları ile değerlendiriniz, bedenlerinin büyüklüğü ile değil. Çünkü akbaba onca büyüklüğüne rağmen sadece leş yer. Oysa su kuşu minikliğiyle beraber ölü balık yemekten sakınır, bilakis dirisini yer.”

Hint atasözlerindendir, şöyle derler: “Tecrübeli ve disiplinli sultan çevresindeki adamlarını ne kadar severse o kadar uzak tutmalı, zarar verebilirim korkusuyla kendinden sakındırmalıdır. Tıpkı eline zehirli bir çivi batan ya da yılan tarafından sokulan kimsenin parmağını kesmesi gibi. Böylelikle zehirin bedene dağılmasını önlemiş olur.” Sultan bazen kızdığı kimseleri de istemeyerek de olsa kendine yaklaştırmalı, görevler vermelidir. Kim bilir onun nezdinde faydalanacağı iyi hasletler vardır. Bu iş bir hastanın faydalı olmasına rağmen kullanmaktan çekindiği kötü kokulu ve kötü tatlı ilaç gibidir. Ama İslâm’ın öne sürdüğü bazı prensipler vardır ki memur kılınan şahısta bunlar bulunmayabilir. Çok önemlidir bu husus... Görmüyor musun? Ali b. Ebî Tâlib (r.a) hilafeti aldığında Muâviye, Ömer ve Osman tarafından Şam’a vali kılınmış bir adamdı. Onun hakkında ne yapılması gerektiğine dair istişâre etti. Dostlarından biri, Muâviye’nin görevine devam etmesi gerektiğini söyledi ve şunları ekledi: “Ona kabul edildiğine dair ahdi gönder. Sana inanıp beyatine girince de hemen azledersin!” Ali, bu sözleri söyleyene şu cevabı verdi: “Allah sana acısın! Zulmü vesile ederek adaleti gerçekleştirmemi mi emrediyorsun?” Ali daha sonra Muâviye’yi azletti. İşte Muâviye’nin isyan sebebi aslında budur. Daha sonra Ali’nin çevresindekiler ona şöyle dediler: “Ey mü’minlerin emîri! Şu asîl ve şerefli zatları diğerlerinden üstün tutsaydın ya, kendilerinden korkulacak tiynette kimseleri görev

hususunda tercih etseydin ya! Bildiğin gibi insanlar artık dünya dostu olmuştur. Yönetim işi düzene ve huzura kavuşunca tekrar eşitliği sağlamaya çalışır, herkese hakkını verirdin!” Ali cevap verdi: “Zulüm ve cefa yoluyla adalet kurmamı mı istiyorsunuz benden? Yönettiğim insanlara zulmedeceğim ve bu yolla mı adaleti getirceğim ha? Vallahi elimde ne kadar güç ve imkan varsa insanlar arasında eşitçe muamele yapmak ve kimseyi kimseye üstün tutmamak için sarfedeceğim! Serveti nasıl hak etmeyene verebilirim ki? Hudutsuzsa akıtılan ve gereksiz yerlere harcanıp fesat aracı olan servet dünyada sahibinin şanını yüceltir ama ahirette Allah nezdinde yerin dibine batırır! Bir insan malını haksız yere biriktirir, meşru olmayan yerlere harcarsa Allah Teâlâ onu şükretmek nimetinden mahrum eder. Zenginin yanında teşekkür eden, onu seven birileri varsa bu sadece servete ulaşmak için yapılan bir hiledir. Dünya tutkusu ve servet onun ayağını kaydırdığında, yanıbaşında kendisini seviyor gözükenin yardımına başvurunca ne kötü bir dostla başbaşa olduğunu anlayacaktır.”

Ey yönetici! Sakın ha övülmek aşkıyla yanma! Çünkü kim methedilmeyi severse kendini metheden şaşkın adama benzer. İnsanlar yöneticinin övülmekten hoşlandığını öğrenince, ihtiyaçlarını gidermek için bir vesile yaparlar bunu... Dolayısıyla sonuçta onların temel ihtiyaçları giderilmez, sadece senin övülme ihtiyacın giderilir.

Rasûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: “Yağcıların suratına fırlatın toprağı!”4

Mikdad’ın duyduğuna göre Osman b. Afvan kendini metheden bir adamın suratına bir avuç toprak fırlatmıştı.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) birinin başka birini methettiğini görünce şöyle dedi: “Kardeşinin sırtını kestin.5 Eğer bu sözlerini duyarsa bir daha iflah olmaz!”6

Bedevî başındaki emîri şöyle nitelendiriyordu: O casuslarının üzerine dahi casus yollamıştır, o tebâsının

yanında değilken bile onların huzurunda ne yaptığını ne ettiklerini bilmelidir, iyiler ondan ümitvâr; kötüler ondan korkar!

Abdullah b. ez-Zübeyr birgün şöyle dedi: Vallahi Hind oğlu (Muâviye) diğerlerinde bulunmayan hilelere ve çıkış yollarına sahip oldukça iktidardan uzak olmayacak. Vallahi biz onu biliyoruz, pençelerini açmış savaşa hazırlanan arslan dahi ondan cesur değildir, bizi darmadağın eder! Ona hile yapmaya kalksak, yeryüzündeki hiçbir gece çocuğu7 ondan daha kurnaz değildir! Vallahi şu Ebû Kubeys dağında taşlar var oldukça ondan faydalanmak isterdim. Hiçbir akıl onunla başa çıkamıyor, hiçbir güç onu akamete uğratamıyor!

Sannâbî diyor ki: Ömer b. el-Hattab Ebû Ubeyde'ye fare kulağı kadar bir kâğıtta yazılı olmak üzere şu fermanı göndermişti: "İmdi, insanlar arasında Allah'ın emrini ayakta tutacak kişiler sadece ve sadece sağlam görüşlü, övülme derdinde olmayan, insanlar tarafından bir açığı yakalanmayan, hakkı yerine getirmede tereddüt etmeyen, cesur ve Allah yolunda hiçbir kınayıcının yergisinden korkmayan kimseler Rabb'ın emrini yerine getirir!"

Mâlik diyor ki: Adamın biri Ömer b. el-Hattab'ın yanına gelerek yönetim hususunda bir şeyler yazmasını istedi. Ömer şöyle dedi: "Evimize git, bana bir hokkayla kalem getir." Adam eve gitti, ama sadece bir azık torbasının yakasını bulabildi. Ömer de bu küçük deri üzerine yukarıdaki sözleri yazdı.

Halife Me'mûn, Yahyâ b. Eksem'i Basra kadılığına tayin etmişti. Ama bu tayinden evvel Yahyâ'nın ilmini, aklını denemiş, öyle göndermişti. Basralılar karşılarında henüz sakalı çıkmamış gencecik bir adamı görünce şaşırdılar, birbirlerine baktılar. Kaş göz işareti yaparak avuçlarını oğuşturdular. Biri dedi ki: "Allah ıslah etsin! Kadı'nın yaşı kaç acaba?' Yahyâ cevap verdi: "Attab b. Useyd'in yaşında. Hz. Rasûl (s.a.v) Attab'ı Mekke'ye kadı tayin ettiğinde o ne

yaştaysa ben de o yaştayım.” Kûfeliler Yahyâ’nın verdiği bu zekîce cevaptan ötürü ürktüler, onun ne denli bilgili ve faziletli biri olduğunu anladılar. Ey dost! Bilmelisin ki Attab Mekke’ye tayin edildiğinde yirmi bir yaşındaydı.

Ömer diyor ki: “Yönetici bazen öylesine şiddetli olmalı ki, hak uğrunda boyun vurmak bir serçeyi öldürmek kadar basit gelmelidir ona! Ama gerektiğinde öylesine merhametli, yumuşak, ince, nazik olmalı ki haksız yere bir serçeyi dahi incitmemeli!”

Rivayet olunduğuna göre Halife Hârûn er-Reşid, kadılık makamına tayin etmek için bir adamı huzuruna çağırır. Adam şöyle der: “Ben kadılığı beceremem, hem fıkıh da bilmiyorum.” Reşid cevap verir: “Ama sende üç özellik var! Sen şerefli temiz bir insansın; şeref sahibini alçaklıktan korur. Sen yumuşak bir insansın, yumuşaklık ve sabır sahibini acele karar vermekten korur, acele etmeyen kişinin hatası az olur. Sen işlerini yürütmek için etrafına danışan birisin; çevresiyle istişâre edenin doğruları çok olur. Fıkha gelince, o ilimde derinleşenler sana yardımcı olacaktır.”

Hârûn adamı kadı etti. Şehir halkı onu beğendiler, eleştirilecek bir yan bulamadılar.

Iyas b. Muâviye der ki: Ömer b. Hubeyre beni yanına çağırdı, gittim. Bana bir şeyler sordu, sustum. Suskunluğumu uzatınca şöyle dedi: “Eh, biraz konuşsan?” “Tamam, içinden ne geliyorsa sor” dedim. Şöyle dedi: “Kur’ân okuyor musun?” Ben “Evet” deyince tekrar sordu: “Farzları yerine getiriyor musun?” “Evet” dedim. Yine sordu: “Eyyâmü’l-Araptan bir şeyler biliyor musun?”8 Ben “Evet” dedim. O yine sordu: “Peki eyyâmü’l-acemi (acemlerin geleneğini, göreneğini ve tarihini) biliyor musun?” Ben şöyle cevap verdim: “Ben eyyamü’l-acemi herkesten çok bilirim!” Ömer devam etti: “Senden faydalanmak istiyorum, bana yardımcı ol!” Cevap verdim: “Bende üç özellik var ki onları taşıdığım sürece çalışmaya elverişli değilim.” Sordu: “Nedir bu özellikler?” Cevap

verdim: “Ben çirkin, yakışıksız biriyim, sert biriyim, ayrıca maksadını doğru dürüst ifade edemez, işini sağlam tutamaz biriyim!” Ömer b. Hubeyre bu mazeretlerime şöyle cevap verdi: “Çirkinliğine gelince, senin yakışıklılığınla övünecek değilim! Muradını ifade edemezliğine gelince, bakıyorum kendini, ne demek istediğini çok güzel anlatıyorsun! Kötü huylu ve sert olduğuna gelince, eğrildiğinde seni düzeltecek bir kamçı vardır!” Ömer bu sözlerinden sonra beni vali tayin etti, bin dirhem verdi. İşte ilk servetim de onun verdiği bu paraydı.9

Süleyman b. Dâvûd (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Kendi haline râzı bir cahile muhatab olmak, yavruları kaçırılmış bir dişi arslanla karşı karşıya gelmekten daha çetindir.10

1. Bu çoklarınca bilinen meşhur bir hadistir. Bazı âlimler bu hadisten yola çıkarak esas imâmet denilen devlet başkanlığının kadınlara verilemeyeceğini savunur ki çoğunluktadırlar bunu söyleyenler. Bazıları da (ki çok küçük bir gruptur) kadının devlet başkanı olabileceğini ama gereken şartları kendisinde bulundurması gerektiğini söylerler. Cesaret, tedbir, gerekli dini malumat, mes’uliyet hissi, soğukkanlılık, siyaset bilme gibi. İkinci görüşün sahipleri hadiste vurgulanan nokta, kadının devlet başkanı olamayacağı meselesi değil, Kisra hanedanının zeval bulması meselesidir derler.
2. Burada Turtûşî imâmeti uzmâ dediğimiz devlet başkanlığına gelecek olan şahsın Kureyş’ten olması şartını anlatıyor. İmamın Kureyş’ten olması şartı siyasi sebeplerden ötürü Akaid kitaplarına kadar girmiş bir olaydır. Daha çok Haricîlerle olan farkı izah etmek için ileri sürülen bir şarttır. Çünkü Haricîler devlet başkanının bütün kabilelerden olabileceğini savunurlardı. Çünkü onlar devlet başkanının ne Ali soyundan, ne Abbas soyundan, ne Emevî ve ne de Kureyş soyundan gelmesinin şart olmadığını, bedevî de olsa şehirli de olsa herkesin devlet başkanı olabileceğini ileri sürdüler. Dolayısıyla daha sonraki Akaid kitaplarında diğer fırkalarla olan ayrılığı belirtmek için sünnî eserlerde devlet başkanının Kureyşli olması meselesi gündemde tutulmuştur. Bazı yorumcular da devlet başkanının Kureyş’ten gelmesini güç, kuvvet, satvet, bilgi ve tecrübeyle açıklarlar. Zira o zamanın bu vasıflara en çok sahip olan kabilesi Kureyşli derler. Dolayısıyla daha sonraki dönemlerde bilgi, tecrübe, güç ve kuvvet hangi grupta hangi zümredeyse o zümrenin devlet yönetmesi daha uygundur derler.
3. Turtûşî bu açıklamasıyla Bişr’in Ömer’e benzetildiğini söylemek istiyor.
4. Hadisin kaynağı:

Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu’z-Zühd, Bâb no: 55, Aclûnî bu hadisin; Müslim, İmam Ahmed, Ebû Dâvûd ve daha birçokları tarafından rivayet edildiğini bildiriyor ve Menâvî’nin yorumunu sunuyor. Bkz; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 1, s. 56.

5. Onda güç kuvvet bırakmadın, iflahını kestin demektir.

6. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 46 ve c. 3, s. 34. Ayrıca Buhârî, *Kitâbu'l-Edeb*, Bâb no: 54.
7. Gece çocuğu, tuzakçı, âniden baskın yapan, uyanık demektir.
8. Eyyâmü'l-Arap, Arapların tarihi demektir. Yani onların savaşları, şenlik günleri, başlarına gelmiş önemli olayların şiirle anlatım biçimi, akıllarda kalan, dilden dile gelen meşhur hadiseler demektir.
9. Bu diyalog için bkz; Câhız, *El-Beyan ve't-Tebyin*, c. 1, s. 99.
10. Kadılıkla ilgili konular için bkz; Kadı Mahmut b. Muhammed b. Arnûs, *Târihu'l-Kadâ fi'l-İslâm*, s. 153. Ayrıca Dr. Muhammed Sellâm Medkür, *El-Kadâü fi'l-İslâm*, s. 61. Bunların dışında Şeyh Ahmed İbrahim'in "Turûku'l Kadâi fi'ş Şerîati'l İslâmiyye" kitabına, İmam Ebû Muhammed b. Abdullah İbn Kudâme'nin "El Muğniîsine", yine İmam İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Ferhun'un "Tebsıratü'l-Hukkâm fi Usûlil Akdiyeti ve Menâhicil Ahkâm" kitabına, Dr. İbrahim Necib Muhammed Ivad'ın "El Kadâu fi'l-İslâm Tarîhuhû ve Nizâmuhu" kitabına bakılabilir.

53

MALİYE MEMURLARINDA ARANAN ŞARTLARA DAİR

Allah seni doğruya ulaştırsın, ey dost! Bilmelisin ki, maliye ile ilgili görevleri sadakat, tecrübe, disiplin ve emanet vasıflarını taşıyan kimselerin üstlenmesi gerekir, ama yeterliliğe göre olmalıdır, kayırma ve zevke göre değil. Tüm memuriyetlere yapılacak atamalarda en önemli prensip; isteyenlerin, peşinde koşanların değil, lâyıkı olanların bu görevlere getirilmesi olmalıdır.

Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şu hadisi naklediyor: Resûlullah (s.a.v)'e geldim, yanımda bir adam vardı. Ona selâm verdiğimizde yanımdaki şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi, beni memur yap!" Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Biz isteyeni işimize hizmetçi kılmayız." Ben dedim ki: "Ya Rasûlallah seni hak ile gönderene yemin olsun ki onda böyle bir özellik görmüyordum."1

Bozorgmihr anlatıyor: Sâsâni oğullarına ne oldu da bu kötü hallere düştüler diye sorulduğunda şöyle dedim: “Çünkü onlar, çok büyük ve önemli işleri küçük ve zavallılara teslim ettiler.”

Allah Amr b. el-As’a rahmet etsin, şöyle derdi: “Yücelerden bir kişinin ölümü, bir alçağın yükselmesinden daha iyidir.”

Alâ b. Eyyûb diyor ki: Me’mûn bazı adamlarına çok kızdı ve şöyle dedi: “Allah seni öldürmesin de alçakların hâkim olduğu bir devlete eriştirsin!”

Muhammed (s.a.v) Efendimiz’in ashabından biri kendisine eziyet veren birine şöyle beddua etmişti: “Çocukların devlet başkanlığı yaptığı devreye erişesice!”

Cahiliyye döneminde de 300 yıla yakın ömür süren el-Murakkaş el-Ekber şu beyitleri söylemiştir:

“Zamanı hayra yönelten kişiler sadece tecrübeli kişilerdi,
İşlerin nasıl yürüdüğünü bilen şerefli kimselerdi.
Her tecrübe ve şeref sahibi faziletli olduğu için öne çıkmaz ve yönetemez devleti,
Bilakis işleri tedbirli ele aldığı ve siyaset bilip hekimâne davrandığı için yürütür.”

Dostlar, bilmelisiniz ki devletlere çöken fesadın birinci sebebi maliye görevlerine hırslı kimselerin tayin edilmesidir. Çünkü bu gibi memuriyetleri ibadet giysisine bürünmüş hırsızlardan ya da âbid görüntüsündeki kurtlardan başkası istemez. Onlar dünyanın her şeyine dişleriyle tırnaklarıyla sahip olmak isterler. Dinlerini bir kenara atarlar, mürüvveti fırlatırlar. Aşağılık bir hayatın kısa vadeli metâına koşarlar. Şöyle denmiştir: Emanete karşı hırslı ve muhteris olmak hıyanetin delilidir. Böyleleri Allah’ın kullarını dolandırır, onların servetlerini kendileri için birer güç ve satvet aracı haline getirirler. Müslümanların hakkı çiğnenip malları yendiğinde onların içlerinde kötü niyetliler artar, artık Müslümanlardan itaat beklenmez, itaatleri azalır, işler bozulur, fesad memleketin her yanına dağılır. Biz kitabın başında valilik ve benzeri yönetim birimlerinin nasıl bozulduğuna dair güzel örnekler zikretmiştik.

Me’mûn diyor ki: “Memleketimde ne zaman işlerin yolunda yürümediğini bir yerde huzursuzluk çıktığını görsem muhakkak vergi memurlarının zulmünden ötürü böyle olduğunu bilirdim.”

Peki Yûsuf (a.s)’ın şu sözünün anlamı nedir, diye sorulabilir: “Beni memleketin hazinelerine memur et; çünkü ben korumasını ve yönetmesini bilirim.” dedi.2 Bu soruya şu cevabı veririz: Yûsuf Allah’ın elçilerinden bir elçiydi, kendine güveniyordu, o zaten yeterlilik şartlarını taşıyordu. Karşısında kendi kıymetini bilmeyen, erdeminden haberi olmayan kimseler vardı. Pek çok görevin, hazinelerin ve valiliklerin ehil olmayan ellerde zâyi olduğunu görmüştü, bu yüzden kendini teklif etmiştir. Bugün bile kadir kıymet bilmeyen cebbar bir yöneticinin karşısında kişinin kendi özelliklerini anlatması, o işe lâyık olduğunu belirtmesi, böylece ahâliyi ve hazineyi cebbarın şerrinden koruması amacıyla kişinin benzeri bir teklif yapması caizdir. Dolayısıyla Şafiî mezhebinin bazı bilginleri şöyle der: Eğer kadılık bu vazifeye elverişli olmayan birinin elindeyse hakikaten lâyık birinin ortaya çıkıp kadılığa talip olması caizdir, hatta vacibdir. Diğer bölgelerin fakihleri bu görüşe muhaliftirler. Yûsuf (a.s)’un bu görevi devralmayı teklif edişi kendisine vahyedilmiştir de deniliyor.

Bu hususta nakledilen olaylardan en ilginci şudur: Meşhur Lokman Hekim aslında eski Mısır’ın Nuba ırkından siyah bir köleymiş. Dudakları kocaman, ayaklarının arası açıkmış. Anası Hashasoğullarından gelen bir kadınmış. Lokman, Dâvûd’un sohbet arkadaşıymış. Birgün Cibrîl ona geliyor ve Allah nezdinden nübüvvet müjdesini getiriyor. Rab Teâlâ dilediğini peygamberliğine seçer. Lokman şöyle diyor: “Ey Cibrîl! Eğer Rabbim beni bu göreve mecbur ediyorsa başım gözüm üstüne, itaat ediyorum. Ama beni serbest bırakıyorsa sağlık ve selâmeti seçiyorum.” Allah Teâlâ Lokman’ın sözünden çok hoşlanıyor, ona hikmet veriyor ve peygamberliği Dâvûd’a nasip ediyor. Dâvûd hep şöyle

dermiş: “Ey Lokman! Müjdeler olsun sana hikmet sahibi oldun, bana da imtihan, zorluk ve belâ verildi.” Yine rivayet olunduğuna göre, Lokman bir gün Dâvûd (a.s)’un yanında oturuyorken Dâvûd zırh yapıyormuş. Lokman bir müddet orada dikiliyor; fakat Dâvûd’un yaptığı zırhların ne işe yaradığını bilmediği gibi, sormuyormuş da. Zırhı hazırlayan Dâvûd giymeye koyulmuş ve şöyle demiş: “Sapasağlam bir zırh, harp günü için!” Lokman da şöyle demiş: “Susmak hikmettir, ama susanlar ne kadar azdır.”

Ömer b. el-Hattab bir yere memur gönderdiğinde ona dört şeyi şart koşarmış: “Süslü bineklere binmeyeceksin, ince elbise giymeyeceksin, temiz ve yumuşak ekmek yemeyeceksin, halkla kendi arana kapıcı, mâbeynci gibi birisini koymayacak, onların işine yaramaktan kaçmak için kapını kapamayacaksın!” Ayrıca şunu eklermiş: Onların bedenlerine zarar veresin, ırzlarını çiğneyip mallarını heder edesin ve işlerini bozasın diye göndermiyorum seni.”

Abâye b. Rıfâa anlatıyor: Sa‘d b. Ebî Vakkas’ın bir konakta oturduğu, halkla kendi arasına kapı koyduğu ve sesler kesildi artık dediği haberi Ömer b. Hattab’a ulaştı. Bu olaydan sonra Ömer, Muhammed b. Mesleme’yi gönderiyor ve şöyle diyor: “Sa’d’ın yanına git ve onun kapısını yak!” Muhammed Kûfe’ye geldiğinde Sa’d’ın kapısını tutuşturuyor, olduğu gibi yakıyor. Haber Sa’d’a ulaştığında kimin yaptığını araştırıyor ve Muhammed’i huzuruna çağırıyor. Muhammed şöyle diyor: “Emîrü’l-mü’minîne ulaşan haberlere göre sen “Artık sesler kesildi.” demişsin.” Sa’d Allah’a yemin ederek böyle bir şey söylemediğini söylüyor. Muhammed diyor ki: “Biz ne emredilmişse onu yaparız. Senin söylediğini de gerekli yerlere ulaştırırız.” Bu cevabından sonra kalkıyor, atına atlayıp Ömer’in yanına dönüyor. Yolda o kadar çok acıkıyor ki ancak Allah bilir. Hizmetçisine dönerek: “Git şu adamdan bir koyun satın al, karşılık olarak da sarığını verirsin.” diyor. Hizmetçi koyunla beraber döndüğünde Muhammed namaza duruyor. Adam

koyunu kesmek isteyince eliyle dur, bir dakika diyor, işaret ediyor. Namaz bitince şöyle diyor: “Bakalım hayvan başkasına ait olduğuna dair bir alâmet taşıyorsa kesilmemelidir, hemen aldığın yere götürürsün!” Bakıyorlar hayvan hakikaten başkasına ait, geri gönderiyorlar ve Muhammed sarığını geri alıyor. Geceleyin bir kavmin yanına sığınıyorlar, adamlar bunlara biraz ekmekle süt veriyor, başka bir yiyeceğimiz olsaydı mutlaka sunardık diyorlar. Muhammed cevap veriyor: “Bismillâh! Açlığı gideren az bir helâl yiyecek, karnı doyuran haramdan hayırlıdır.” Medine’ye vardıklarında kana kana soğuk su içiyor ve Ömer’in huzuruna çıkıyor. Ömer diyor ki: “Senin hakkında hüsnüzân sahibi olmasaydık görevini edâ ettiğine inanmazdık ey Muhammed!” Râviler Muhammed’in son derece hızlı yol aldığını söylerler. Muhammed cevap veriyor: “Görevi yerine getirdim. Sa’d özür diliyor senden ve öyle bir söz etmediğine dair Allah’a yemin ediyor.” Ömer diyor ki: “Sana birş eyler çıkarılmasını emredeyim mi?” Muhammed cevap veriyor: “Bir şeyler hazırlamanı emredeceğin yerler gördüm.” Ömer bunun üzerine şöyle diyor: “Medineliler çevremde açlıktan ölüyorlar, sana soğuğu bana ise sıcağı gelecek bir şeyi senin için emretmekten korktum.”

Ömer birgün kireç ve taştan yapılmış güzel bir binayla karşılaştı ve bu kimin diye sordu. Binanın Bahreyn’e gönderdiği maliye memurlarından birine ait olduğu haberini alınca adamın malını dağıttı. O şöyle derdi: “Tüm hainlere karşı benim güvendiğim iki emin kimse var; su ve çamur.”

Enûşiravan maliye memurlarının memuriyet belgesine şunları yazardı: “İnsanların, iyilerini sevgiyle yönet. Genel halka karşı korku ve sevgiyi mezcet! Düşük karakterli âdi kimseleri ise tehdidle yönet!”

Süleyman b. Dâvûd (a.s): “Mahmuz atı nasıl yola getirirse; kamçı eşeği nasıl inatçılıktan vazgeçirirse; değnek de cahillerin sırtına öyle gerektir!”

Eski bir vecizedir, şöyle derler: “Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir, tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.”

Hilal b. Yessâf anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v) Mikdad’ı bir seriyyenin başına koymuştu. Döndüğünde şöyle dedi: “Yâ Ebâ Ma’bed başkanlık nasıl?!” Mikdad cevap verdi: “Ey Allah’ın elçisi, yola çıktığımda hiçbirinden bir fazlım, üstünlüğüm yoktu. Döndüğümde sanki hepsi benim karşımda köleler gibiydiler!” Peygamber Efendimiz devam etti: “İşte imaret böyledir ey Ebâ Ma’bed! Ama Allah’ın korudukları, şerre düşürmedikleri hariç.” Ebû Mikdad cevap verdi: “Seni hak ile gönderene yemin olsun ki bundan sonra hiçbir görev üstlenmeyeceğim.”

Ömer b. Hattab’a soruldu: “Sen niçin Muhammed ashabından faziletli kimselere görev vermiyorsun, onlar arasında bölüştürmüyorsun maliye görevlerini?” Ömer cevap verdi: “Onlar bu tür görevlerle kirlenmekten uzaktırlar.”

İbrahim b. Edhem diyor ki: Ömer’e bir grup geldiğinde hemen onlara ne durumda olduklarını sorar, beldelerinde kimleri tanıdıklarını birbir araştırırdı. Ayrıca başlarındaki vali nasıl biridir, huzuruna zayıflar gelir mi, kendisi de hastaları ziyaret eder mi hepsini sorardı. Eğer evet derlerse Allah’a hamdeder; ama hayır cevabını verirlerse hemen mektup yazar, mezkûr valinin huzuruna gelmesini isterdi.

Zâlim memurları valiliklere tayin eden sultan, sürüsünü kurtlara teslim eden mal sahibine benzer. Böyle birisi, kapısına kuduz köpekleri korucu olarak bağlayan akılsız ev sahibine de benzer. Halk genellikle Haccâc b. Yûsuf’a (Zalim Haccâc’a) sövmektedir. Bazıları da Abdülmelik b. Mervan’a sürekli kızmaktadırlar. Çünkü Abdülmelik b. Mervân, Haccâc’ı vali yapmıştır!

Alâ b. Eyyûb, Me’mûn tarafından Faris eyaletine tayin edildiğinde bir âmilin (maliye memurunun) andını ve görevlerini içeren yazıyı alır, görevlilerin huzurunda okur ve şöyle derdi: “Siz benim bu işteki gözlerimsiniz. Bu işi (vergi

toplama ve benzeri maliye işlerini) hakkıyla yerine getiremez, halktan biri bu ameliye esnasında zulme uğrarsa, ona ben yardım edeceğim, ben arka çıkacağım. Yanına gidecek, ona kucak açacağım.” Alâ bununla da yetinmemiş, görevlilerin her cuma hutbeye çıktıklarında zaman ahidnâmelerini okumalarını ve size karşı görevimi tam olarak yerine getirdim mi, sorusunu sormalarını emretmişti.

1. Hadisin kaynağı: Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu’l-İcâre, Bâb no: 1, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4. s. 409, Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu’l-Akdiye, Bâb no: 3 ve Kitâbu’l-Hudûd, Bâb no: 1.
2. Yûsuf, 55.
3. Esas metinde şöyle bir ibâre vardır: Yumuşak sözden anlamayanı azarlamalı ve emrolunduğu işe boyun eğdirilmelidir. Düzelmeyen zorla düzeltilir. Fakat biz Türkçemize yerleşmiş bir tâbiri aktardık.

54

VERGİ MEMURLARINA SUNULAN HEDİYELER VE RÜŞVETE DAİR1

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kim bir kardeşini kayırmak ister ve bu amaçla kendisine hediye getirildiğinde kabul ederse; elbetteki faiz kapılarından büyük bir kapıyı açmış olur.”2

Bu sözün sırrı şudur: Sen dostunun ihtiyacını zalim sultan nezdinde giderebilmeye kâdir isen böyle yapman zaten

üzerine vaciptir. Dolayısıyla bundan ayrıca para alman ya da bir karşılık kabul etmen tıpkı faize benzemektir.

Buhârî *Sahîh*'inde şöyle bir hadis naklediyor: Rasûlullah (s.a.v) İbnü'l-Lutbiyye adlı birini maliye memuru yapmıştı. Bu adam Rasûl'ün huzuruna çıktığında şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Bu size ait, bu da bana hediye edilmiştir." Rasûlullah (s.a.v) adamın bu sözlerine çok kızdı ve şöyle dedi: "Bu adama ne oluyor? Maliye ile ilgili görevlerimizden birine onu tayin ediyoruz da sonra karşımıza çıkıp bu size ait, bu da bana hediye edilmiştir diyor. Ana babasının evinde otursaydı da bekleseydi ona hiç hediye gelir miydi?"3

Mâlik anlatıyor: Ömer b. el-Hattab vergi memurlarını hesaba çekerek mallarının yarısını elinde tutardı. Ebû Hureyre'nin de hesabını yaptı ve ona şöyle dedi: "Bu malları nereden kazandın?" Ebû Hureyre cevap verdi: "Yetiştirdiğim hayvanlardan ve uğraştığım ticaretten." Ömer şu emri verdi: "Hemen, yarısını ver!"

Ömer, memurlarına görev verildikten sonra malları artıyorsa bu şekilde bir muameleye başvururdu. Daha önce bu kadar mal sahibi oldukları bilinmiyor, vilayet gibi görevlerin başına geldikten sonra servet sahibi oluyorlarsa onların sahip oldukları mülkün yarısını geri alırdı. Mâlik naklediyor: İbn Ömer kardeşi Abdullah ile beraber biraz deve alıyorlar, otlasın diye de meraya gönderiyorlar. Ömer oğullarına dönüyor ve şöyle diyor: "Siz hayvanlarınızı (teba'nın) merasında otlattınız." Bu sözlerinden sonra her ikisinin de mülklerinin yarısını alıyor.4

Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Kûfe'ye tayin ettiğinde onun da malının bir kısmını almıştı. O şöyle düşünüyordu: Bir âmil (yüksek vergi memuru) helâlinden, rüşvetsiz bir kazanç elde etse bile böyle yapmak ona yakışmaz. Çünkü o elindeki güç sebebiyle, helâl yollardan da olsa, başkalarının elde edemiyeceği kadar çok nimete erişir. Böyle bir memur tıpkı Müslümanların parasıyla iş yürüten bir müdâribe benzer.5

Ebû Mûsâ el-Eş’arî beytülmâlden biraz para alarak Abdullah ve Ubeydullah isimli Ömer b. el-Hattab’ın iki oğluna yardım yaptığında, bunlar bir miktar toprak aldılar ve kâr ettiler. Ömer olayı öğrenince tüm kazancın iadesini istedi. Ubeydullah Ömer’in huzuruna çıktığında, Ömer her ikisinin de kazançlarının yarısını vermelerini emretti. İki çocuk da kazançlarının yarısını aldılar, diğer yarısını da Ömer teslim alıp beytülmâle koydu.

Ömer b. Abdülaziz vergi memurlarına şöyle bir mektup yazmıştır: İmdi bilmelisiniz ki sizden öncekiler hakkı insanlara vermeyip sattığı için, bâtılı insanlar arasında yayıp zulme ve taşkınlığa sebep oldukları için helâk oldular.6 Mülk dil ile güçlenir. Dil ise mülk ile ayakta kalır.7 Ömer b. el-Hattab orduya gündüzleyin seferden dönmelerini geceleyin şehre girmemelerini emrederdi. Ta ki yanlarında herhangi bir mal ve ganimet saklamasınlar.

Attâb b. Useyd diyor ki: Allah’a yemin olsun ki Rasûl’ün (s.a.v) tayin ettiği görevde sadece iki giysi elde etmişimdir, onları da azatlım Keysan’a giydirdim.

Allah’ın selâmı üzerine olsun Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Mes’ud el-Ensârî’yi Irak’ın Sevât bölgesine tayin etmişti. Ebû Mes’ud evinin hediyelerle dolduğunu görünce şöyle dedi: “Nedir bu, insanlar ne yapıyorlar?” Cevap verdiler: “Bir devlet memuru geldiğinde duramazlar, hemen böyle yaparlar.” Ebû Mes’ud çıkıştı: “Bu insanların hepsi emanetimi yiyip bitirmek ve idarem esnasında semirmek mi istiyorlar?” Ebû Mes’ud bu olaydan sonra Ali’ye döndü ve şöyle dedi: “Ben artık görev alamam, böyle bir işe hiç ihtiyacım yoktur.”

Daha önce zikretmiştik. Rasûlullah (s.a.v) Abdurrahman b. Semure’yi memur yapmak için yanına çağırmıştı. O da şöyle demişti: “Ey Allah’ın elçisi! Benim için hayırlı ne ise onu söyle!” Rasûlullah cevap vermişti: “Evinde otur!”8

Atasözüdür, şöyle derler: “Hediye, insanı kör ve dilsiz eder.” Bazı edebiyatçılar da şöyle demiştir: “Rüşvet ihtiyacı

gidermek için kullanılan bir iptir.”

Bazı şairler şöyle diyor:

Bir kavmin yurduna hediye geldiğinde,
Emanet kuşu uçup gider yuvasından,

Bazıları da şu beyitleri söylerler:

Hediye tatlıdır,
Tıpkı sihir gibi çekiverir kalpleri.
Sevgiye uzak olana yaklaşır,
Hemen yakın eder hediyeciye.
Ve kimle özdeşleşmiş olanı alır yerinden.
Onca cefadan sonra dost eder.

Ben de rüşvet hususunda şu beyitleri söylemiştim:

Kapıyı çalanların en kerimî,
Yüklüce elleri dolu gelendir.
O tek başına yürüdüğünde şişer ve yalpalar,
Onun kapısını diz çökerek açarlar.
Ve ziyaret edilecek en iyi şefaatçi,
*İki yaprak üzerindeki bir imzadır.*9

Ben rüşvetle alâkalı şu beyitleri de söylemişimdir:

Bir ihtiyacın ağına düştüğünde,
Ve halledemediğinde borç batağına saplanacaksan,
Hemen gönder bir körü ve onu süslesin yanıbaşında sağır dilsiz ve kekeme.
Bırak bütün elçileri aracıları sadece,
Bir elçi kalsın dirhem isminde!

Abdülmelik b. Mervan bir ziyarette rüşvet alan kadısı Hârisî için şöyle yazmıştı:

Rüşvet bir evin kapısını tıklattığında,
Orada emanet olsa da gelip yerleşmek ister.
Emanet apar topar kaçar o evden sanki,
Sefihe cevap vermekten yüzçeviren hâlime benzer.10

1. Esas başlıkta adam kayırma (şefaat) için verilen rüşvete dair eklemesi vardır. Fakat Türkçe’de rüşvet kelimesi zaten adam kayırma için verilen para vs. şeylere denildiğinden adam kayırma terkibini yazmadık.
2. Metinde ‘böyle bir kapıya gelir’ ifadesi vardır. Dikkat edilirse, rüşvet de bir faiz türü olarak tanımlanmıştır.

Hadisin kaynağı:
Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu’l-Büyû, Bâb no: 82.

3. Hadisin kaynağı: Hadis daha geniş ve ayrıntılıdır. Turtûşî birçok hadiste yaptığı gibi burada da özetini (manâ olarak) naklediyor. Bkz; Buhârî, *Sahîh*, Ter. Mehmed Sofuoğlu, c. 15, s. 6848-6849, Ötüken Yay. 1989.
4. Ömer çeşitli memurlardan ve bu tür halifeye yakın kimselerden aldığı malı elbetteki beytülmâle koyuyor, halkın hizmetine sunuyor ya da mezkur şahısların görevleri bitene kadar ayrı bir yerde tutuyordu.

5. Buradaki mudârebe ifadesi İslâm hukukunda geçerli olan bir şirket şeklidir. Mudârebe bir kazanç şirketidir. Bir taraftan sermaye diğer taraftan çaba ve koşturma olmak üzere yapılan bir nevi şirkettir ki, sermaye tamamen bir veya birkaç kişiye aittir. Bu sermayeyi çalışıp temniye etmek yani artırıp bundan kazanç çıkarmak da diğer bir kimsenin görevidir. Elde edilecek kâr ise aralarında bir oran dahilinde müşterek olarak dağıtılır. Bu şirkette sermaye sahibine sermayedar, Rabbü'l-mâl denilir. Çalışan şahsa da mudârib denilir. Hz. Ömer valiyi işte bu şekilde Müslümanların mallarını çalıştırarak kazanç sağlayan mudâribe benzetiyor. Mudârebeyle ilgili bkz; Ömer Nasuhî Bilmen, Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahâtı Kâmusiyye c. 7, s. 101. Günümüzde İslâmî bankacılık olarak yürütülen faaliyet de kâr zarar ortaklığına dayanan, mudârebe şirketiyle yürütülen bir ameliyedir. İlgili malumat için bkz; Cihad Abdullah Hüseyin Ebû Uveymir, *Et-Terşidü-ş Şer'îli'l Mülûkü'l-Kåime*, s. 287-314 Kahire. 1986, Mudârebe İspanya yoluyla batıya geçmiştir.
6. Hakkı vermemek olayı, hak olanı, dağıtılması gereken malı dağıtmamak. Bâtılı yaymak yani haram kazançları etrafa dağıtmak, böylece zulme alet olmak demektir.
7. Buradaki mülk, memleket yani vatan; Müslümanların devleti ve iktidarı anlamına gelir.
8. Hadisin kaynağı:

Konuyla ilgili hadisler için bkz; Buhârî, *Sahîh*, Çev., Mehmed Sofuoğlu, c. 14, s. 6595 ve c. 15, s. 6996-6997.

9. Günümüz anlamıyla kartvizit.
10. Kadılar ve maliye memurlarının ayrıca bölgelere tayin edilen görevlilerin rüşvet ve benzeri hususlarla lekelenmemesine, hediye almamasına dair bkz; İmam Alâuddin Ebî Bekr b. Mes'ud el-Ka'sânî, *Kitâbu Bedâii-s Sanâî fi Tertibi-ş Şerâî*, c. 7, s. 9-12. Ayrıca bu gibi meselelerin Osmanlı devri ile ilgili olanına müracaat için bkz; Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, *Kitâbû Müstedât*, Yayına Hazırlayan, Prof. Dr. Yaşar Yücel, s. 4-6. Aynı kitap içinde bkz; *Hırzu'l Mülûk*, s. 195.

55

GÜZEL AHLÂK BİLGİSİNE DAİR

dostlar! Bilmelisiniz ki, bu bölüm genel kitlenin hata ettiği ve hakikatin ters yüz edildiği bir mevzuu anlatacak. Bu hatayı işleyenler, popüler ahlâka meylediyor, karaktersiz ve çığırtkan kimselerin dümen suyundan gidiyor, onların birbirleriyle karşılaştıkları zaman yapageldikleri konuşma ve davranış biçimini benimsiyorlar. Onlar birbirlerine karşı yalan söylemeye alışkındırlar, tavırları yapaydır, izhâr edilmesi ayıp olan şeyleri kolayca ve fütursuzca sergilerler, mizah ve şakalaşmada ileri gitmişlerdir, lâubâlilik ve anlattığımız ölçüsüzlük onlar nezdinde güzel huyun tâ kendisidir. Oysa bize göre Allah ve Rasûlü'nün tarif ettiği güzel huy, onlar nezdindeki güzel huyların(!) taban tabana zıttıdır. Bilmen gereken en önemli şey şudur ki, yeryüzünde hiçbir beşer Muhammed (s.a.v)'in sahip olduğu huylardan daha güzeline sahip değildir. Kim Allah elçisi'nin tavır ve huylarını benimser, ona biraz yaklaşır ya da onun birkaç huyunu kendine huy edinebilirse; işte odur insanların en güzel huylusu! Ayrıca bilinmelidir ki, Peygamber ahlâkından bahseden herkes huyca da en güzeldir diye bir şey yoktur. Aklını çalıştıran için bu mevzuda söylenecek en net söz budur.

İnsanların büyük bir kısmı sıradan (avam) olmayı marifet bildiler ve nebevî ahlâkı ağır buldular, beceremediler. Çünkü seçkin Nebî'nin (s.a.v) huyları nedir, bunu bilmiyorlardı. Şimdi ben sana peygamberlerin, temiz kulların, âriflerin, âlimlerin, sâlihlerin ahlâkını anlatacağım. Ey dost! Allah bu vesileyle bize ve sana hayırlar ihsan eder.

Allah Teâlâ temiz kulu ve elçisi Muhammed'e şöyle buyurur: "Şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahipsindir."1 Allah, Peygamberi'ne en güzel seciyeyi ve huyları vermiştir. Hiç kimseye nasip etmediği kadar hayâ, cömertlik, hoşgörü, güzel muamele ve sözünde durma gibi yüksek ahlâk nasip etmiştir. Rab Teâlâ Peygamber Efendimiz'in güzel ahlâkı kadar hiçbir üstünlüğünü övmedi. Rabbimizin Rasûlü'ne en çok iltifat ettiği nokta yüksek huylara sahip oluşudur.

Bundan yola çıkarak bazı bilginler şöyle derler: Allah (c.c) kullarını güzel ahlâka davet etmektedir ve Peygamberi Muhammed (s.a.v)'i sırf güzel ahlâka çağırsın diye göndermiştir.

Ubeyd b. Umeyr anlatıyor: Mü'minlerin anası Âişe'ye sordum: "Allah elçisi'nin (s.a.v) ahlâkını anlatır mısın?" Âişe cevap verdi: "Kur'ân okumuyor musun, onun ahlâkı Kur'ân'dı."2 Güzel ahlâkın ne olduğuna ve Rasûl'e dair bir nişane olarak bu söz sana yeter. Muhammed'in (s.a.v) ahlâkı Kur'ân ise Kur'ân'a bakalım: Bu kitap tüm faziletleri topluyor, iyiye teşvik ediyor, tüm rezaletleri açıklıyor ve tüm kötülüklerden bizi sakındırıyor.

Rab Teâlâ'dan şu ayet inmişti: "Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme!"3 O zaman Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Ey Cebrâil bu nedir?" Cebrâil (a.s) cevap verdi: "Rab Teâlâ sana, seninle münasebeti kesen kişiyle görüşmeni, ziyaret etmeni, seni mahrûm edene ihsan etmeni, sana zulmedeni de affetmeni emrediyor!" Ey dost, gördüğün gibi işte gerçek güzel ahlâk budur. Bir de bu üslûbu göz önüne alarak âvâmın ahlâkını düşün! Onlardan kimileri kendisine nice iyilik edenle dahi ilişiğini keser, kendisine ihsanlar yağdıranı eline fırsat geçtiğinde mahrumiyet içinde bırakır, zor zamanda yardım edene zulmeder, niceleri de zavallı hayvanlara kızar, köpürür, acımasızca davranır. Yukarıdaki bir iki âyet ve iki hadisle yetindim, zira af yolunu tutma, selâmı sabahı keseni ziyaret etme, kötülük edeni affetme, cimriye ihsan etme ve doğru olanı emretme bütün erdemlerin kaynağı, güzel huyların temelidir. Özetle üç temel prensip var: 1- Ma'rufu emretmek: Allah'tan hakkıyla sakınmak; dostları, gönüldaşları ve akrabayı ziyaret etmek; dili, kötü, yakışıksız ve kalp kırıcı sözlerden korumak ve haramlardan yüzçevirmek bu emre girer. 2- Allah için müttakî olmak; farzıyla, nafilesiyle din pınarının (Şeriatın) sunduğu tüm güzellikler ve adap buraya girer. 3- Kendini bilmezlerden

(cahillerden) yüzçevirmek; sabır, hilim, hoşgörü, sefihlerle kapışmaktan uzak durmaya çalışmak ve zamanın dağ gibi dalgaları andıran imtihanlarından geçmek bu cümledendir. Bu üç prensip, metin yorum, derin düşünce ve ibret alma bakımından şeriatın tüm güzelliklerini kapsamaktadır.

Enes anlatıyor: “Allah elçisi’ne hangi Mü’min en kâmil imana sahiptir?” diye sordum. Cevap verdi: “Ahlâkça en güzel olanı!”4

Ebû Dâvûd Sünen’inde şöyle bir hadis rivayet ediyor: Rasûlullah (s.a.v) buyuruyor ki: “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”5

Hadisten çıkan netice şu ki, bütün peygamberler, kullara güzel ahlâkı anlatmak ve bildirmek için gönderilmişlerdir. Peygamberimiz Muhammed de güzel ahlâkı kemâle erdirmek için gönderildi. O halde ahlâk güzelliği tüm şeriatların ortak noktası ve amacıdır.

Buhârî, İbn Ömer’den naklediyor: Rasûlullah ne düşük huyluydu ne de kötülüklere meylederdi.6 O şöyle buyurmuştur: “Benim nezdimde sizin en sevimliniz, huyca en güzel olanınızdır.”7

Allah Rasûlü çıktığı yolculuklardan birinde kenarları sert, Necrîn yapısı bir rida giyinmekteydi. Bedevînin biri bu elbiseye hayran oldu, kenarından çekiştirip boynuna doladı ve şöyle dedi: “Ey Muhammed! Allah’ın sana nasip ettiği maldan biraz da bana verilmesini emret! Sen ne kendi malından ne de babanın malından verilmesini emretmiş olmayacaksın!”8 Peygamber (s.a.v) adama eğildi ve şu sözleri söyledi: “Ona da getirin!” Başka bir şey söylemedi.9

Muaz b. Cebel’den nakledildiğine göre Peygamberimiz ona şöyle buyurmuştu: “Ahlâkını daha da güzelleştir ey Muaz!”10

Dostlar, bilmelisiniz ki güzel huy kulun taşıyacağı en iyi vasıftır. İnsanın içindeki cevher onunla zuhur eder. İnsan, yaratılışı itibarıyla gizli; huyları itibarıyla apaçıktır. Görmez

misin Rab Teâlâ Peygamberine onca meziyet verdikten sonra bunlardan hiçbiriyle değil, güzel huyu sebebiyle övüyor onu! Müfessirlerden bir kısmı, “Sen yüce bir ahlâka sahipsin” âyeti hakkında şu tefsiri yapmıştır: Ey Nebî çekişme! Peygamberimiz Allah’ı en iyi bilen, marifet-i ilâhiyeye en çok sahip olan kul olduğu için kimseyle çekişmemiş, hasım gibi muamele etmemiştir. Bazıları da şu tefsiri yapıyor: Ey Rasûl, sen hakkı bildikten sonra (el-marifetü bil hak) bunların cefası sana zarar veremez.

Hâris el-Muhâsibî der ki: “Öfkeyi yutabilmek, gönül rahatlığı ve müjdeye nail olmak demektir; ama dinde olmayan şeyleri söyleyen bid‘atçiye ve fütursuzca Allah’a isyan eden günahkâra karşı değil. Fakat sen yumuşak davranıp güzelce anlattığında karşındaki günahkâr utanır ve pişman olursa o başka... Ayağı kayanları affetmelidir; fakat bu da edep dairesinde olmalı, sınırlar çiğnenmemelidir. Hiçbir Müslümana ve sözleşmesini yapmış zımmiye ezâ edilemez; fakat bir münkiri kaldırmak, bir mazluma yapılan zulmü önlemek sözkonusu ise durum başka... İşte bu anlattıklarımız en güzel ahlâktır. Bazıları da güzel ahlâk kimseye sırt çevirmemendir diyorlar.”11

Ahnef b. Kays’a sorulmuş: “Güzel ahlâkı kimden öğrendin?” Cevap vermiş: Kays b. Asım el Minkarî’den öğrendim. Bu adam bir gün evinde oturuyorken doğranmış etle satır taşıyan hizmetçisi yanına geldi. Ansızın elinden düşen satır Kays’ın oğlunun başına isabet etti. Çocukcağız orada öldü. Hizmetçi câriye dehşetle titriyordu. Kays şöyle dedi: “Korkma! Allah rızası için sen artık özgürsün!”

İbn Ömer savaş esiri hizmetlilerinden birini güzel ibadet ediyorken görürse hemen âzâd ederdi. Onun bu huyunu bilen köleler biraz da riyakâr bir vaziyette namazlarını güzel kılmaya başladılar. İbn Ömer de onları bir bir âzâd etti. Bu konuda dostları tarafından uyarılınca şu cevabı verdi: “Böyle durumlarda kim bizi Allah ve din hususunda kandırırsa biz de ona isteyerek kanarız.”

Fudayl der ki: “Bir insan tüm güzellikleri yapsa ve herkese ihsan etse ama sahip olduğu tavuğa kötü davransa o muhsinlerden (iyilerden) sayılamaz!”

Hâris el-Muhâsibî şöyle derdi: “Üç şeyi kaybettik, artık bizde böyleleri yok: Yüksek ahlâka ve dine sahip olan güzel yüz, güvenilirlik vasfı taşıyan güzel söz ve vefa vasfının hükümran olduğu güzel kardeşlik...”

Abdullah b. Muhammed er-Râzi şöyle diyordu: “Güzel ahlâk, senden sudûr eden iyilik ve ihsanı küçük görmen; sana verilen hediye ve yapılan güzel muameleyi takdir etmendir.”

Sehl der ki: “Güzel ahlâk sana ait olmayan şeye tamah etmemendir! Gerçek manâda bu vasfa Allah’tan başka hiç kimse sahip değildir. Bazıları da şöyle demiştir: “Güzel ahlâk, mahlûkâtın verdiği tüm sıkıntıya göğüs gerebilmektir.”

Ali oğlu Hasan Efendimiz şöyle buyuruyor: “Şerefin adresi ve alâmeti güzel ahlâktır.”

Şah b. Şucâ el Kirmânî der ki: “Güzel ahlâkın belirtileri, kimseye eziyet etmemek, eziyete göğüs gerebilmektir. Güzel ahlâklı kimse insanlara pek yakındır ama onların arasında yabancıdır, gariptir.”

Bazıları da şöyle demektedirler: “Güzel ahlâk mahlûkâtın sana yaptığı cefayı ve Hakk’ın sana indirdiği kazayı endişesiz ve ah vahsız kabullenmektir. Bazıları da şöyle derler: “Güzel ahlâk, güzel muamele ve uzlaşmanın yardımıyla istenmeyen ve olmayan şeylere katlanabilmektir.”

Kadının biri Mâlik b. Dinar’a: “Ey riyâkâr!” demiş. Mâlik cevaben şöyle söylemiş: “Ey kadın! Basralıların unuttuğu ismimi buldum.”

Hadiste Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “İnsanların gönlünü mallarınızla hoş edemez, huzura kavuşturamazsınız, lâkin onları güleryüz ve güzel ahlâkla memnun edersiniz.”12

Rivayet olunduğuna göre Ebû Osman göç günü sokakların arasından geçerken bir çatıdan başına kül ve köz atıldı. Dostlarının yüzü değişti, kim attı diye söylenip taşkınlık gösterdiler. Ebû Osman şöyle dedi: “Bir şey demeyiniz! Başına ateş yağdırılmasını haketmiş birine kül yağdırılıp durum idare ediliyorsa ona gazaplanmak yakışmaz, câiz değildir.”

İbrahim b. Edhem’e şöyle soruldu: “Dünyada hiç sevindin mi?” Cevap verdi: “Evet, iki defa sevindim. Birincisi şu ki; yol kenarında oturuyordum, adamın biri geldi, hemen yanıma işeyiverdi. İkinci olay da şudur: Yine bu şekilde oturmaktayken, ansızın birisi karşıma çıkıp beni yere çaldı.”

Çocuklar Uveys el-Karânî’yi gördüklerinde taş fırlatırlardı. O da taşlar altında şöyle derdi: “Eğer ille de taş fırlatmaya niyetliyseniz bana küçük taşlar atınız ki ayağım sakatlanmasın. Yoksa namaz kılamam!”

Rivayet olunduğuna göre Ali b. Ebî Tâlib (r.a) Efendimiz hizmetçisini çağırıyor. Fakat çocuk cevap vermiyor. Tekrar çağırıyor, gene cevap vermiyor. Üçüncü defa çağırdığında gene cevap vermeyince onun yanına varıyor, bir de bakıyor ki çocuk sırtüstü uzanmış yatıyor. Ona soruyor: “Beni işitmiyor musun ey çocuk?!” Çocuk cevap veriyor: “Evet”. Hz. Ali soruyor: “Bana cevap vermekten seni alıkoyan nedir?” Hizmetçi çocuk cevap veriyor: “Senin ceza vermeyeceğinden emin olduğum için tembelleştim.” Hz. Ali duruyor ve şöyle konuşuyor: “Tamam, Allah için sen hürsün, gidebilirsin.” Görüldüğü gibi bu sabır ve tahammül Allah’ın seçkin kullarına, velilerine nasip ettiği Rabbânî bir lütuftur. Rab Teâlâ elçisine şöyle buyuruyor: “Sen Allah’tan gelen rahmet ile onlara karşı yumuşak olabildin.”13 Allah, elçisini beşer olmanın getirdiği birçok kötü vasıftan arındırmış, ona kendi lütfundan ihsan ederek müşriklerle konuşabilme ve mesajını iletebilme sabrı vermiştir. Resûl muhatablarının çirkin ahlâkına rağmen bıkmamış, tüm benliğini hakkın

hükümranlığına teslim etmiştir. Allah dilediğini rahmetiyle ödüllendirir.

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Mü’min sıcacıktır, dosttur, onunla çabuk ünsiyet peyda edilir. Dost olmayan ve kendisiyle dostluk peyda edilemeyen de hayır yoktur. İlk insana Âdem ismi verildi, çünkü o tüm renkler ve asıllarla dostluk peyda etmişti.”14

Birilerine kızan iki insana da şöyle buyurmuş Peygamber Efendimiz: “Allah ikinizin arasını Âdem etsin!” Bu söz, ikinizin arasını barıştırsın demektir. Hani şu yenilen azık anlamına gelen ‘edem’ var ya, bu da aynı kökten gelir. Ekmeği yenilebilir eden onu yemek haline getiren ve güzelleştiren azık değil midir?!

Bir kadınla evlenmek isteyen adama Peygamber Efendimiz’in yaptığı şu tavsiye de bu kabildendir. “Ona iyi bak, çünkü bakış aranızdaki Âdemliği artırır, Âdemliğe en yakışan budur. (Bu söz aranızdaki sevgiyi ve yakınlığı artırır demektir.)”15

Rivayet olunduğuna göre Ma‘rûf el-Kerhî Dicle kenarında abdest alıyormuş, mushafını bir kenara bırakmış, devamlı gezdirdiği yaygısını da öteye atmış. O sırada ilerden bir kadın gelmiş, mushaf ile yaygıyı alıp götürmeye başlamış. Ma‘rûf sormuş: “Ey kardeş! Ben Ma‘rûf’um, sana bir beis yoktur, hiç okuyan oğlun var mı?” Kadın cevap vermiş: “Hayır”. Ma’rûf sormuş: “Peki eşin var mı?” Kadın cevap vermiş: “Hayır.” “Peki o zaman mushafı ver, örtüyü al, senin olsun.”

Rivayet olunduğuna göre Ebû Zer bir gölet kenarında develerini suvarıyormuş. O sırada ansızın ortaya çıkan bir grup göleti berbat etmiş, bentlerini yıkmış. Ebû Zer onların bu hareketine karşılık hiçbir şey yapmamış, oturmuş ve şöyle bir geriye yaslanmış. Daha sonra ona niçin böyle yaptığı sorulunca şu cevabı vermiş: “Rasûlullah (s.a.v) kişi kızdığı zaman hemen otursun derdi ve şunu eklerdi: Eğer

oturduğu zaman gazabı gittiyse ne âlâ, yok yine gitmezse bu sefer sırtüstü yatsın.”16

Ali b. Ebî Tâlib buyuruyor ki: “Biz koparılması gereken nice ellerle müsafahalaşırız.” Ebû Zer de şöyle der: “Kalplerimizin, yaptıkları kötü işlerden ötürü lânet okuduğu nice kavimler var ki yüzlerine karşı güzel muamele ederiz.”

Hâris b. Kays şöyle der: “İnsanlar arasında şakacı, güleryüzlü olanlar benim hep hoşuma gitmiştir. Sen tatlı dil ve müjdeyle karşıladığın halde abust bir çehreyle surat asanlara gelince, hani bir de sana yaptığı iyilik sebebiyle başına kakarlar; işte böylelerini Allah Müslümanlar arasında çoğaltmasın!”

Urve b. Zübeyr diyor ki: Hikmetli kitaplarda şöyle yazılıdır: “Oğlum! Sözün tatlı olsun, yüzün güleç olsun, insanlar seni avuçlar dolusu ihsan dağıtandan daha çok sevsin!”

Kötü arkadaşla yoldaşlık eden selâmete ermez. Salih dostu kendine seçen her zaman ganimet bulur.

Rivayet olunduğuna göre İbrahim b. Edhem çıktığı seyahatlerden birinde bir askerle karşılaşıyor. Adam soruyor: “Şehir nerede?”17 İbrahim ise başıyla mezarlığa işaret ediyor. Adam kızıyor ve İbrahim’in başına ansızın bir hamlede bulunuyor. İbrahim de adama şehri gerçekten izah ediyor. Adam birkaç adım attıktan sonra yanına gelenler şöyle diyorlar: “Demin karşılaştığın şahıs Horasan’ın meşhur zâhidi İbrahim b. Edhem’di.” Koşa koşa geri dönen asker İbrahim’in yanına varıp özür diliyor. İbrahim ise şöyle diyor: “Sen başıma vurduğunda cennete girmen için Allah’a dua ettim.” Asker “Niçin?” diye sorunca şu cevabı veriyor: “Yaptığım hareketten ötürü sevap kazanacağımı bildim; ama öte yandan bu hadiseden doğan hayrın bana, şerrin ise tamamen sana yönelmesini gönlüm kaldırmadı, bu yüzden senin için dua ettim.”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri Ebû Osman el-Hîri’yi misafir ediyor, gece yatısına çağırıyor. Akşam olup

Ebû Osman adamın evine geldiğinde şu cevapla karşılaşıyor: “Üstad, seni eve sokmaya yüzüm yok, girmesen iyi olur. Sana bu teklifi yaptığım için pişmanım, geri dön!” Ebû Osman dönüyor. Evine geldiğinde adam arkasından yetişiyor ve şöyle diyor: “Üstad demin söylediğim sözlerden ötürü özür diliyorum, hadi hemen gel!” Ebû Osman kalkıyor, adamla beraber yola koyuluyor. Adamın evine geldiklerinde ilk gidişte söylenen şeyler aynen südûr ediyor, adamın ağzından... Yetmiyormuş gibi bir de özür diliyor. Bu şekilde Ebû Osman evine döndüğünde adam tekrar çağırıyor, gene evine koymuyor. Böyle gidip geller dört defa oluyor. En sonunda şöyle diyor adam: “Üstad, ben seni denemek ve ahlâkını öğrenmek istedim. Senden çok özür diliyorum!” Ebû Osman cevap veriyor: “Ancak köpeklerde bir örneğini bulacağın huyumdan ötürü beni övme. Köpek de çağırdığın zaman gelir, kovduğun zaman korkar, alıp başını gider.”

Rivayet olunduğuna göre fakir dervişlerden biri Ca‘fer b. Hanzala’nın evine misafir olmuş. Ca‘fer’in bizzat kendisi adama hizmet ediyor, fakir de şöyle diyormuş: “Sen ne iyi adamsın, bir de Yahudi olmasan...” Ca‘fer demiş ki: “İnancım yapmam gereken hizmette kusur ettirmez bana. Sen kendin için şifa, benim için de hidayet iste Allah’tan.”

Rivayet olunduğuna göre Ebû Ca‘fer el-Kamûdî yolda askerlerle karşılaşıyor. Birinin yanıbaşında bir de av tazısı var. Adam Ebû Ca‘fer’e dönerek: “Tut şu tazıyı, peşime takıl!” diyor. Ama Ebû Ca‘fer reddediyor. Bunun üzerine suratına kamçı yiyor ve acı duyuyor. Oradan geçenler adama yönelerek: “Yazık sana bu kamçı attığın adam var ya o Ebû Ca‘fer el-Kamûdî’dir” diyorlar. Adam atından iniyor, Ebû Ca‘fer’in ellerini öpüyor, ondan özür diliyor. Ebû Ca‘fer şöyle diyor: “Hakkım helâl olsun, seninle bir alıp veremediğim yok.”

İbrahim b. el-Hasan anlatıyor: Ebû Ca‘fer el-Kamûdî’nin bazı geceler virdini bitirdikten sonra şöyle dua ettiğini

duyardım: “Allah’ım, tazı sahibi o adama mağfiret et, onu rahmet denizine gark et, onu bağışla!”

İncil’de şöyle bir ifade olduğu söylenir. “Kulum öfkelendiğin zaman beni an ki ben de gazaplandığım zaman seni anayım!”

Müfessirlerden biri Rab Teâlâ’nın: “İnsanlara güzel söyleyiniz.”18 âyeti hakkında şu yorumu yapıyor: “Kimle karşılaşırsan karşılaş ona güzel söyle!”

Lokman oğluna şöyle öğüt verdi: “Üç kimse var ki ancak üç hal başa gelince bilinir onların samimi olup olmadığı; öfke anında hilm sahibi, savaşta cesaret ve ihtiyaç anında kardeşlik.”

Rivayet olunduğuna göre Abdullah el-Hayyâd’ın Mecûsî bir müşterisi varmış. Abdullah adam için güzel elbise diker, fakat Mecûsî devamlı züyuf dirhem öder, sahte ve değeri düşük paralarla Abdullah’ı avuturmuş, Abdullah da bunları ses çıkarmadan alırmış. Mecûsî bir gün yine elinde dirhem torbası dükkana geldiğinde Abdullah’ı bulamıyor. Elindeki dirhemleri Abdullah’ın bir çırağına veriyor, fakat çırak bunları kabul etmeyince Mecûsî züyuf olmayan hakiki dirhemlerden ödeme yapıyor. Abdullah biraz sonra dükkâna döndüğünde çırak diyor ki: “Bak, bunlar Mecûsî’nin getirdiği dirhemlerdir...” ve olayın nasıl olduğunu anlatıyor. Abdullah birden şöyle diyor: “Ne kötü yaptın! O uzun bir süreden beri benimle böyle muamele etmektedir, hep bu şekilde paralar getirir, ben de sabrederim. Getirdiği bütün paraları kuyuya atarım ki benden başkasını kandırmasın, onun paraları benden başkasının canını yakmasın!”

Rivayet olunduğuna göre Muaviye küçük oğluna dayak atan Yezid’e bakmış ve şöyle demiş: “Sana gücü yetmeyen çocuğa dayak mı atıyorsun? Güç sahibi olmak benimle nice mertebe sahibi kimselerin arasını ayırmıştır.”

Bazıları da şöyle der: Kötü ahlâkın temeli dar gönüllülüktür. Dar gönüllülük iki kısımdır: Aşağı düzeyde olanı da vardır, son derece ilerlemiş ve kangren haline

gelmiş olanı da... En aşağısı, kulların dileklerinin ve ihtiyaçlarının yerine gelmesine sevinmemek, genişlememektir. Dar gönüllülüğün en kötüsü ise Mevlâ'nın emrine ve muradına karşı açılmamak, gönülde Mevlâ sevgisine yer açmamaktır.

Muhâsibî der ki: Kötü ahlâkın aslı kendini beğenmedir. İnsan durup dururken kötü huylu olmaz, ancak kendini beğenip kibre kapıldıktan sonra huyu kötüleşir. Artık kendisinden üstün hiç kimseyi görememektedir. Dolayısıyla kadrini, kaç para ettiğini hakiki anlamıyla bilememekte, kendinde izzet ve şeref vehmetmektedir.

Hasan el-Basrî, Rab Teâlâ'nın "Temiz elbiseli ol!"19 ayetinde şu yorumu yapar: "Temiz huylu ol, güzelleştir kendini."

Âbidlerden biri koyununu üç bacak üzeri görünce birden sorar: "Kim yaptı hayvancağıza bunu?" Hizmetçisi cevap verir: "Ben yaptım!". Âbid sorar: "Niçin?" Hizmetçi cevap verir: "Senin koyuna bakıp kederlenmen, kızman için yaptım!" Ârif adam hizmetçisine döner ve şöyle der: "Bilakis senin böyle bir emir verebilmiş olmandan ötürü üzüleceğim! Git özgürsün, uzak ol!"

Buhârî Ebû Hureyre'den şöyle bir hadis rivayet ediyor: Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki: İsâ b. Meryem (a.s) bir hırsız gördü ve sordu: "Sen çalıyorsun ha, demek hırsızlık yapıyorsun?" Adam cevap verdi: "Hayır, kendinden başka ilah olmayan Allah'a hamdolsun ki hayır!" İsâ adamın bu cevabı üzerine şöyle dedi: "Ben Allah'a inandım ve gözlerimi yalanladım."20

Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: "Kötü ahlâk sefih kimselerle dost olmaktan ileri gelir." Bazıları da şöyle derler: "Kötü ahlâk sahibinin kalbini daralttıkça daraltır. Çünkü kötü ahlâk, sahibinin kalbinde onun isteklerinden başka hiç kimsenin talebine, ihtiyacına yer vermez, sadece kendini düşündürür. Tıpkı daracık bir oda gibi ki oraya girenden başkası sığmamaktadır." Bazıları da şöyle der: "Başkalarının kötü

huylarını görebilmen senin huylarının da kötü olduğuna delalet eden önemli bir göstergedir.”

Peygamberimize uğursuzluğun ne olduğu soruldu. Efendimiz cevap verdi: “Kötü ahlâk!”21

Ebû Hureyre naklediyor: “Peygamberimize müşriklere beddua et!” denildi. Şu cevabı verdi: “Ben rahmet olarak gönderildim, azap olsun diye değil!”22

Ya‘kûb (a.s) evlatlarına öğüt verirken şöyle dedi: “Benden iki huyu gönlünüze nakşediniz. Bir zalimden ya da kötü kimseden sözle veya davranışla iyi bir muamele görmüşsem ya da herhangi birisinin bir iyiliği ile karşılaşmışsam hemen yaymışımdır, herkese duyurmuşumdur. Ama kim olursa olsun biri bana kötülük yaptığında hiç kimseye söylememişimdir, örtmüşümdür. Siz de böyle yapın.”

İbn Ömer der ki: “Benim bir köleye ve hizmetçiye ‘Allah seni kahretsin!’ dediğimi duyarsanız şahit olun ki, o artık hürdür.”

Şöyle denilir: “Kötü huylu o kimsedir ki öfke anında nefsine hakim olamaz.” Bazıları da şöyle der: “Kötü ahlâkın temeli, herkesin senin reyine uygun davranmasını istemen, ama senin de hiç kimseye uygun davranmayışın, hiç kimsenin görüşüne muvafık olamayışındır. Güzel huyun en önemli belirtisi ise; huysuz birinin yaptığı yakışıksız muameleyi, onun kötü huyunu örtmek amacıyla kaldırabilmen, görmezden gelmendir.”

Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Ömer (r.a)’ın bulunduğu binada kötü huylu, çekilmez bir yetim yaşarmış. Öldüğünde Abdullah b. Ömer çok üzülmüş. Bazıları “Niçin bu kadar üzülüyorsun? Dost arıyorsan başkasını, daha iyisini bulursun!” deyince şu cevabı vermiş: “Onun huylarına sahip olacak kim gelecek ki buraya benim için?!”

Yahyâ b. Ziyad el Hârisî’nin isyankâr, huysuz bir hizmetçisi varmış. Yahyâ’ya sormuşlar: “Bu adamı niye hâlâ burada bekletirsin, tutma yanıbaşında!” Yahyâ cevap vermiş: “O adam vasıtasıyla hilim sahibi olmayı öğreniyorum!”

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ve size gizli açık nimetlerini yağdırdı.”23 Bu âyetin tefsirinde şöyle denilir: “Açık nimet, bedence güzel ve düzgün yaratılmaktır. Gizli nimet ise güzel ahlâktır.”

Bazıları şu hadiseyi anlatıp itirazda bulunabilir: Enes’ten gelen rivayete göre İsâ ve Yahyâ b. Zekeriyyâ (a.s) karşı karşıya gelirler. Yahyâ (a.s) der ki: “Gülümser bir vaziyette beni karşılıyorsun, sanki tüm belalardan emin gibisin!” İsâ (a.s) şu cevabı verir: “Sen de beni öyle asık bir suratla karşılıyorsun ki sanki her şeyden ümidini kesmiş gibisin!” O sırada Allah Teâlâ şöyle vahyeder: “Benim nezdimde ikinizin en hayırlısı dostuna karşı güleç ve sıcak muamele edendir.”

Biz de mü’mine yakışanın böyle davranmak olduğunu söylüyoruz. Ama dosta karşı tebessüm etmek, aydınlık bir yüzle çıkmak yasak değildir, haram değildir! Esasında kötü olan, mekruh olan; bölümün başında ifade ettiğimiz gibi, sunî sırıtma ve sahtekârlıktır.

Bu mevzuda en güzel rivayet Hint b. Ebî Hâlim’in Peygamberimizin ashabını anlatırken kullandığı şu cümlelerdir: “Rasûl’ün dostları o kimselerdi ki, sanki başlarında kuş vardı da uçmasın diye dikkat ederlerdi.”

Malumdur ki başında kuş olan kimse yerinden ayrılmaz, konuşmaz, gözlerini dahi sağa sola çevirmez. Çünkü kuşun korkup kaçmasından endişe eder.

İbnü’l-Mukaffâ diyor ki: “İnsanların en iyisi diyebileceğim bir arkadaşım vardı. Onun gözümde büyük oluşu, onun dünyayı gözlerinde küçük görmesiydi. Karnı hiçbir otoritenin emrinde değildi ki, bulamadığı şeylere tamah etmiyor, bulduğu zaman da çok yemiyordu. O şehevânî arzularının da esiri değildi, ne bedeni ne de görüşü küçümsenecek biri değildi o. Cehaletin otoritesini kabul etmediği için, ancak faydası dokunur, güzel işlerle meşgul olmuştu. Çoğu zaman susardı, konuştuğunda konuşanların en iyisiydi. Güzel amellerini kat kat artırırdı; ama mustazaf, fakir biriydi. Hayır işinde arslan gibi atılgandı. Hiçbir zaman

iddialı konuşmaz, riyâkâr davranmazdı, kimseyle atışmazdı. Adaletli bir kadı ve adaletli tanıklar olmadığı sürece hiçbir davaya girmez, hiçbir kanıt ileri sürmezdi. Hata etmiş hiçbir kimsenin özrünü dinlemeden hakkında yergiler yağdırmaz, kimseyi kınamazdı. Derdini kimseye şikâyet etmez; ancak kurtuluş umut ettiği Yüce Rabb'a sunardı. Hiçbir dosta kendini açmaz; ancak nasihat ve güzel muamele bulacağı samimi insanlara yaklaşırdı. Lanet yağdırmaz, öfkeye kapılmaz, söylenmez, ne dostundan ne de düşmanından intikam alma arzusuna kapılmazdı. Dostlarını bilmiyor değildi, vefakârdı. Güç, kuvvet, beceri ve bilgisini sadece kendi için değil, arkadaşları için de kullanırdı."24

Ey dost, sen de bu güzel vasıfları taşımaya bak! Hepsine güç yetiremesen de birazını al, gücün yettiği kadarını taşı. Çünkü tümünü terk etmektense birazını almak elbetteki hayırlıdır.

Rivayet olunduğuna göre bir filozof, zamana övgüler yağdıran; feleğe kahreden; dostlarına lânet eden; insanların bozulduğunu, hiçbir arkadaşı kalmadığını söyleyen birine rastlıyor ve diyor ki: "Be adam! Sen öyle bir dost arıyorsun ki, ona eziyet ettiğinde sana karşılık vermeyecek. Sen ondan birçok şey elde edeceksin, ama o hiç hakkını aramayacak. Sen onun tüm birikimini ve azığını yiyeceksin, fakat o senden hiçbir şey istemeyecek ve senden hiçbir şeyi esirgemeyecek. Sen ona zulmedeceksin; o sana dost olacak, yumuşak davranacak. Sen bu halinle talebinde dahi insaflı değilsin, dolayısıyla aradığını bulamayacak ihtiyacını gideremeyeceksin. Ama bak! Sana eziyet edip de intikamını alamayacağın, senin azığını yiyip de ardından yetişemeyeceğin, sana zulmedip de hiçbir şey yapamayacağın birisini arıyorsan nice dostlar, yardımcılar ve arkadaşlar bulursun. Ben de sana dost olanların ilki olurum."

YAĞCILIKLA, 'İNSANLARI İDARE ETME' VASIFLARINI

BİRBİRİNDEN AYIRMAYA DAİR BİR FASIL

Kim davranışlarına ölçüyü hâkim kılar insanları idâre etmeyi bilirse kurtulur, kim de yağ çekerse günahkâr olur. Bu mevzu insanların çoğu tarafından anlaşılamayan kavramların karmaşaya uğradığı bir mevzudur. Onlar yağ çektiler, ama milleti idare ettiklerini sandılar. Oysa yağ çekmek yasaklanan kötü bir şeydir, ama idareci olmak insanların arasını bulabilmek emredilen güzel bir şeydir.

Allah Teâlâ yağcılık ve benzeri konularda şöyle buyuruyor: “Onlar kendilerine yağ çekip yumuşak davranmanı isterler; böyle yapsan onlar da seni över, sana yumuşak davranırlar.”25

Rasûlullah insanları idare etmek hususunda şöyle buyurur: “Allah’a imandan sonra akletmenin başı insanlara güzel davranmak, sempatik olmaktır. Ben insanlar arasını bulmak, onlarla iyi bir diyalog kurmakla emrolundum. Ayrıca, tüm farzları eda etmekle de emrolundum.”26

Ey dost! Bilmelisin ki insanların arasını bulma, idareci olma diye izah ettiğimiz mudaraat kötüleştiği, dejenere olduğu zaman yağcılığa dönüşür. Çünkü yağcılık diye vasfettiğimiz ve kötülediğimiz müdahenet; dinine boş vererek, dinini hiçe sayarak insanları idare etmeye, onların arasını bulmaya kalkmandır. Oysa böyle bir durumda insanlara yapılacak güzel bir muamele (gerçek mudaraat); dinini koruyarak, onlara muhalefet etmendir. Yukardaki âyet Rasûlullah’a indiğinde Kureyşliler şöyle demişti: “Ey Muhammed! Gel bizim ilâhlarımıza bir sene ibadet et, biz de sana iman edelim.” Peygamberimiz reddetti. Kureyşliler şu teklifi yaptılar: “Bari bir ay ibadet et, biz sana hemen ibadet ederiz.” Peygamberimiz yine reddetti. Ötekiler direttiler: “Bari bir an, kısa bir süre ibadet et!” Peygamberimiz yine reddetti. Bu sefer Kureyşliler şöyle dediler: “O zaman ilahlarımıza elinle selâm ver, biz de sana iman edelim.” Peygamberimiz bir an durdu, onların iman etmelerini çok ama çok istiyordu. O sırada Allah Teâlâ bu

âyeti indirdi: “Onlar kendilerine yağ çekip yumuşak davranmanı isterler, böyle yapsan onlar da seni över, yumuşak davranırlar.” Tekrar zikrettiğimiz bu âyetin dışında Rasûlullah’a şu âyet de inmiştir: “Sana sebat vermemiş olsaydık, and olsun ki, az da olsa onlara meyledecektin. O takdirde sana, hayatın da ölümün de kat kat azabını tattırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın.”27

Bahsettiğimiz ve yerdiğimiz yağcılık nasıl olur? Şöyle ki, tutup bir zâlime karşı Allah seni daim etsin, sana yardım etsin demekle olur. Çünkü kim bir zalime dua eder, ayakta kalması için talepkâr olursa, bile isteye Allah’a isyan etmiş demektir. Bu, dinine sahip çıkan akıllı kimselerin çok iyi bilmesi gereken pek mühim bir mevzudur.

Bazı fakihler târiz yoluyla bu kurala aykırı hareket etmenin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Kurtubalı fakih İbn el-Hassâr’ın Hristiyan bir komşusu vardı. Bu adam fakihin ihtiyaçlarını görür, ona yardım ederdi. Fakih de onun için hep şöyle derdi: “Allah seni daim etsin, seni gözetsin! Seni unutmasın! Allah gözlerini aydınlatsın! Seni mutlu eden şey vallahi beni de mutlu ediyor. Allah benim günümü seninkinden önce etsin.!”28 Fakih bu sözleri söyleyince Hristiyan adam sevinir, bir hoş olurdu. Bazıları İbnü’l-Hassâr’ın yanına geldiler, “Niçin böyle hayır dualar ediyorsun?” diye uyardılar, şu cevabı verdi: “Ben özel bir anlam taşıyan çift yönlü bir dua içindeyim. Allah Teâlâ benim niyetimi bilir. O adama karşı Allah seni daim etsin, gözetsin derken istiyorum ki, Allah onu hep cizye yükümlülüğü altında bıraksın ve azabıyla gözetsin onu, unutmasın. Allah gözünü aydın etsin derken kastediyorum ki, Allah gözlerine bir perde çeksin, hareket edemesin yuvalarından.29 Allah benim günümü seninkinden önce etsin derken diliyorum ki, rahmeti ilâhî ile cennete gireceğim gün, onun küfrü sebebiyle cehenneme atılacağı günden önce olsun! Seni sevindiren şey beni de

sevindiriyor, sözüme gelince: Bildiğiniz gibi âfiyet ve sağlıklı hayat onu nasıl sevindirirse beni de öyle sevindirir.”30

1. Kalem, 4.
2. Hadisin kaynağı:
Müslim, Sahîh, Kitâbu’l-Müsafirîn, Hadis no: 139.
3. Ârâf, 199.
4. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu Fedâili’s-Sahâbe, Bâb no: 27.
Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu’l-Birr, Bâb no: 71.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 193.
5. Hadisin kaynağı:
İmam Mâlik, *Muvattâ*, Hüsnü’l-Hulk, Hadis no: 8.
İmam Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 381.
6. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu’l-Menâkıb, Bâb no: 23 ve Kitâbu’l-Edeb, Bâb no: 38- 39.
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu’l-Fedâili Ashâbi’n-Nebiyy, Hadis no: 68.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 161, 189, 193, 328.
7. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu Fedâili’s-Sahabe, Bâb no: 27.
8. Yani Allah’ın malını veriyorsun.
9. Hadisin kaynağı:
Buhârî, Kitâbu’l-Libas, Bâb no: 18 ve Kitâbu’l-Edeb, Bâb no: 68.
10. Mâlik, *Muvatta*, Hüsnü’l-Huluk, Hadis no: 1.
11. Metinde şöyle geçmektedir: Güzel ahlâk safta yan durmamandır. Bu ifade düzgün olmak, kalp yamukluğundan sakınmak anlamına geldiği gibi zor durumda kalan kimselere sırt çevirmemek anlamına da gelir.
12. Hadisin kaynağı:
Aynı olmasa bile benzeri hadisler için bkz;
İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu’l-Cihad, Bâb no: 25.
Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 378.
13. Âl-i İmrân, 159.
14. Metinde cevahir kelimesi geçiyor. Cevahir öz, asıl demektir. Dünyada bulunan varlıkların özü, esası, aslı mânâsında kullanılmış olabilir.
15. Hadislerin kaynağı:
Mü’minin dost ve sıcak kanlı oluşuna dair bkz;
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 400 ve evlenilecek kadına bakışın âdemliği (sevgi ve ünsiyeti) artırdığına dair bkz; Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu’n-Nikâh, Bâb no: 5.
Neseî, *Sünen*, Kitâbu’n-Nikâh, Bâb no: 17.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 245.
16. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 152.
17. Burada ‘umran’ kelimesi geçmektedir. Yani adam, ‘insanların yerleştiği kasaba köy gibi bir mıntıka nerede?’ diye soruyor.
18. Bakara, 38.
19. Müddessir, 4.
20. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Enbiyâ, Bâb no: 48.
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu'l-Fedâil, Hadis no: 149.
21. Hadisin kaynağı:
Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu'l-Edeb, Bâb no: 124.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 502 ve c. 6, s. 85.
22. Hadisin kaynağı:
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu'l-Birr, Hadis no: 87.
23. Lokman, 20.
24. Bkz; İbnü'l Mukaffâ, *El-Edebü'l-Kebîr*, Ayrıca bkz; *Resâilü'l-Bülağa*, (Edebî Söylevler) Derleyen, Muhammed Kürt Ali, Kahire, 1953, s. 106 (C.B).
25. Kalem, 9. Burada Allah'ın elçisi Muhammed (s.a.v)'e inen âyetleri beğenmeyenler sözkonusudur.
26. Hadisin kaynağı:
Bu hadisin ilk cümlesini Beyhakî, Askerî ve Kudâî, Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir. Ebû Nuaym da Enes'den rivayet etmiştir. Hadis sıhhat derecesinde değildir.
İkinci cümleyi (ben insanların arasını bulmak...) ise Deylemî, *Müsned*'inde zayıf bir râvî zinciriyle rivayet etmiştir. Bkz; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, s. 422.
27. İsrâ, 74-75.
28. Hayır dua ise, Allah beni senden önce öldürsün demektir.
29. Gözlerini aydın etsin deyimindeki 'ekarra' fiili aynı zamanda sabit kılsın, yerleştirsin, hareketini durdursun anlamına da gelir.
30. Bu tür garip bir dua aslında uygun değildir. Doğru olan Yahudi de olsa Hristiyan da olsa onların hidayeti için, doğru yola erişmesi için Allah'a dua etmektir. Hem böyle görünüşte güzel söz söylemek, ardından da kötü anlamları kastediyorum demek ne hukuka, ne de ahlâka yakışır. Dolayısıyla bu cevaz kötü örnektir, kötü bir cevazdır.

56

ZULÜM VE UĞURSUZLUĞUNA DAİR

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler; işte onlar kâfirlerdir."1 "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler; işte onlar zâlimlerdir."2 "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler; işte onlar fasık olanlardır."3

Demek ki Allah nezdinden gelen ve Rasûlü tarafından bildirilenler ile hükmetmeyenlerin tümü inkâr, zulüm ve fısk

sıfatlarını kendinde toplamış kimselerdir.

Rab Teâlâ şöyle buyuruyor: “Zâlimlerin yaptıkları işlerden Allah’ın gâfil olduğunu sanma!”4

Ahmet b. Hadravî der ki: “Bana şefaat izni verilseydi önce zâlimlerden başlarım; çünkü onlar sebebiyle Allah’ın teselli ve taziyesine muhatab oluyorum. Çünkü zâlimlerin yaptıklarından Allah’ın habersiz olduğunu sanmayınız, diye buyuruyor Yüce Rab! Yolculuğa çıktığımda yanıbaşımda bana ezâ veren, zulmeden birisi olmayınca rahat etmem, o seyahatten zevk almam, çünkü Allah’ın mazlumlara verdiği teselliden mahrûm kalmış olurum!”5

Ka‘b el-Ahbâr, Ebû Hureyre’ye şöyle demiştir: “Tevrat’ta geçtiğine göre kim zulmederse evi harap olur.” Ebû Hureyre şöyle diyor:“Allah Teâlâ’nın kitabında bahsettiği şu insanlar işte onlar zâlim idiler. İşte onların evleri zulmetmelerinden ötürü çökmüş ve içi geçmiş.”6 Zulüm, nimetin elden çıkmasına, intikam ve azabın ansızın çökmesine yardımcı olan en büyük faktördür.

Müslim Sahîh’inde Rasûlullah’ın Rabbi’nden rivayet ettiği şu hadisi kutsiyi naklediyor: “Allah buyurdu ki: Ben zulmü kendime haram kılmışımdır. Onu sizin aranızda da haram kıldım. Binaenaleyh, birbirinize zulmetmeyin! Ey kullarım! Hepiniz sapıklıktasınız, yalnız benim hidayete erdirdiğim müstesna! Şimdi benden hidayet dileyin ki, sizi hidayete erdireyim. Ey kullarım! Hepiniz açsınız, yalnız benim doyurduğum müstesna. İmdi benden yiyecek isteyin ki, sizi doyurayım. Ey kullarım! Hepiniz çıplaksınız, yalnız benim giyirdiğim müstesna. Şu halde benden giyecek isteyin ki, sizi giydireyim. Ey kullarım! Siz gece gündüz günah işliyorsunuz. Bütün günahları affeden de benim. Şu halde benden af dileyin ki, sizi affedeyim. Ey kullarım! Sizin bana zarar vermeye elbet gücünüz yetmez ki, zarar veresiniz. -Bana fayda vermeye de gücünüz yetmez ki fayda veresiniz.- Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, insiniz ve cinniniz sizden en takvâ sahibi bir adamın kalbi üzere olsalar bu

benim mülküme bir şey eklemez. Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, insiniz ve cinniniz en sapık bir adamın kalbi üzere olsalar, bu benim mülkümden bir şey eksiltmez. Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, insiniz ve cinniniz bir toprağın üzerinde ayağa kalkarak benden isteseler, ben de her insana dilediğini versem; bu bende olandan ancak ancak iğnenin denize batırıldığı vakit azalttığı kadar azaltır. Ey kullarım! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. İmdi verileni kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Hayırdan başka bulan ancak kendini eleştirsin, kınasın!" Ebû İdris el-Havlânî bu hadisi Ebû Zer'den müsnet olarak rivayet etmiştir. Râvîlerden Sa'îd diyor ki: "Ebû İdris bu hadisi rivayet ederken dizlerinin üzerine çökerdi."7

Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Mazlumun duasından korkunuz; çünkü onun duasıyla Allah arasında hiçbir örtü yoktur."8

Sa'îd b. Zeyd, Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu naklediyor: "Kim yeryüzünde bir karış zulmetmişse Allah onun boynuna yedi kat yeri asar."9 Ebû Ca'fer et-Tahâvî bu hadisin yorumunda şöyle der: "O kişinin yaptığı zulüm bir yılana dönüşür ki adamın boynuna dolanır da dolanır." Nitekim Rasûlullah (s.a.v) malının zekâtını vermeyen hakkında da şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde malı bir yılan halinde gelecek ve onun peşine takılıp diyecek ki; ben senin malınım, ben senin hazinenim."10 Tüm bu anlattıklarımız Rab Teâlâ'nın şu buyruğunda da geçmektedir: "Cimrilik ettikleri şeyler kıyamet günü (onların boyunlarına) dolanacak."11

Ebû Mûsâ el-Eş'arî Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu naklediyor: "Allah Teâlâ zâlimi ansızın yakalamak için ona mühlet veriyor. Bir de yakaladığı zaman hiç bırakmaz." Peygamberimiz bu sözlerinden sonra şu âyeti okudu: "Allah kasabaların zâlim halkını yakalayınca, böyle yakalar. Yakalaması da şiddetli ve elîmdir."12

Enes (r.a) Peygamber Efendimiz'den şu hadisi naklediyor: "Kardeşin zâlim de olsa mazlûm da olsa ona yardım et!" Sahabe sordu: "Ya Rasûlallah! Mazlum iken yardım etmeyi anladık da zâlim iken ona nasıl yardım edelim?" Rasûlullah cevap verdi: "Ellerini tutup zulmünü engelleyerek."13

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Ateş ehlinden iki zümre var ki onları hiç görmedim. Bazı kimseler ki yanlarında inek kuyruğu gibi kamçı taşırlar, onlarla insanları döverler. Diğer grup ise giyinmiş çıplak, eğrilmiş ve eğrilten bir takım kadınlardır. Başları eğri deve hörgüçleri gibidir. Bunlar cennete giremeyecek, onun kokusunu da duyamayacaklardır. Halbuki cennetin kokusu şu kadar ve şu kadar mesafeden duyulacaktır."14

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Bir şehri yok etmek istediğimiz zaman, şımarık varlıklılarına yola gelmelerini emrederiz; ama onlar yoldan çıkarlar. Artık o şehir yok olmayı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz."15 Bu âyet hakkında birkaç yorum vardır. Biri şöyledir: Biz o kavme itaat ve ibadeti emrederiz. Fakat yoldan çıkarlar, itaat etmezler. İkinci bir yorum şöyledir: Onların sayılarını çoğaltırız, üzerlerine nimetler yağdırırız, isyan ederler; bozgunculuk çıkarırlar, onları mahvederiz. İmam el-Medâin'in kıraatı da böyledir. Peygamber Efendimiz de şöyle buyuruyor: "Bilmelisiniz ki yeryüzünün tüm haşereleri ve zehirli yılanları Allah'a isyan edenlere lânet okur."16

Mücahid bir müfessir olarak şöyle der: Yeryüzü karışıp fesat çıktığı zaman tüm hayvanlar birbirlerine şöyle derler: Bunların hepsi Âdemoğullarının isyankârlarından dolayıdır. Allah Âdemoğlunun zalimlerine ve âsilerine lânet etsin! Bu söz Rab Teâlâ'nın şu buyruğuna uygundur: "İşte onlar var ya Allah onlara lânet ediyor ve lânet ediciler de onlara lânet okuyor."17

Bir hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: "Böcekler, haşereler Âdemoğulunun günahı sebebiyle

ölürler.”18 Yani kulların günahları sebebiyle yağmurlar kesilir, yeryüzünde bitki yetişmez; tüm canlılar ve böcekler de ölür demektir.

Ebû Hureyre bir adamın “Zalim sadece kendine zarar verir.” dediğini duyunca şöyle müdahale etti. “Hayır! Vallahi deve kuşları dahi yuvalarında zâlimin zulmü sebebiyle günahsız yere ölürler.”

İbn Mes’ud der ki: “Âdemoğulunun hatası ve günahı kertenkeleler yavrusunu dahi öldürür.”19

Müslim Sahîh’inde şu hadisi rivayet ediyor: Peygamber Efendimiz buyurdu ki: “Kim bir müslümanın hakkından kendine pay ayırırsa, Allah Teâlâ onun için ateşi gerekli kılar ve cenneti ona haram eder.” Orada biri şöyle sordu: “Çok küçük ve önemsiz bir şeyde mi olsa ey Allah’ın Rasûlü?” Peygamber Efendimiz cevap verdi: “Küçük bir misvak dalı kadar bile olsa!”20

İbn Abbas şöyle diyor: “Bir kavimde ihanet, arkadan vurma ve fesat arttığında Allah Teâlâ onların kalplerine korku ve dehşeti hâkim kılar. Bir kavimde zina kol geziyorsa aralarında ölüm de artar. Bir kavim eksik ölçüyor, eksik tartıyor ve terazide haksızlık ediyorsa rızıkları kesilir, azalır. Bir kavimde haksız hüküm verme artıyor, hak yerini bulmuyorsa onlara muhakkak bir düşman musallat olur.”

Bazı filozoflar şöyle demişlerdir: “Zulmederken Allah’ın senin hakkında uygulayacağı adaleti düşün. Güçlü iken de Allah’ın sana her zaman gücünün yettiğini düşün.”

Günahkâr fasıkların kan dökerek işlediği cinayetler senin hoşuna gitmesin. Sen de hayranlık ve şaşkınlık uyandırmasın; çünkü öylelerinin peşine düşen ve onları öldüren hiç ölmeyen varlıktır.

Bazı kralların bir halıya şu cümleleri işlettiği rivayet olunuyor:

> “Gücün yettiğinde sakın ha zulmetme!
> Zulmün kaynağı insanı pişmanlığa götürür.
> Sen uyurken mazlum hep ayaktadır ellerini açmıştır.
> Sana beddua etmekte iken Allah uyumamıştır.”

Kadılar kadısı Ed-Damğânî (Allah rahmet eylesin) Bağdat'ta iken bize şu şiirleri söylemişti:

"Kullara zulmetmeyi kafana koydu isen,
Âhiret gününün dehşetini hatırla!
Çünkü kısas ve adalet gününde mazlum olmak,
Hayırlı azık arayanlar için en büyük azıktır!"

Sahnun b. Sa'îd, Yezid b. Hâtem'in şöyle söylediğini naklediyor: "Ben zulmettiğim adamdan korktuğum kadar hiç kimseden korkmamışımdır. Çünkü bilirim ki onun, Allah'tan başka hiçbir yardımcısı yok. O sadece 'Allah senin işini görsün, seni Allah'a havale ediyorum, Artık benimle senin aranda Allah var' der."

Bilâl b. Mes'ud şöyle diyor: "Yardımcısı sadece Allah olanın bedduasına uğramaktan Allah'a sığınırım."

Ebû Süleyman ed-Dârânî Yûsuf (a.s) ile ilgili şu menkıbeyi naklediyor: Kardeşleri Yûsuf'un huzuruna çıktığında Yûsuf onları hemen tanıdı, fakat belli etmedi. Yüzünde bir maske bulunuyordu. İçlerinden en büyüğü ile yalnız kaldı. Bu adam onun teyzesi oğlu idi. Ona şöyle sordu: "Baban sana neyi öğütledi?" Adam cevap verdi: "Dört şeyi öğüt verdi." Yûsuf sordu: "Nedir onlar?" Adam anlatmaya başladı, şöyle dedi: "Oğulcağızım! Sakın ha zevk ü sefanın esiri olma, kendi nefsine boyun eğme, yoksa imanından olursun! Çünkü iman cennete çağırır. Oysa hevâ ve zevkperestlik insanı ateşe davet eder. Sakın fazla konuşma seni ilgilendirmeyen şeyler hususunda! Yoksa insanların gözünden düşersin! Rabb'in hakkında kötü zanda bulunma, yoksa senin dualarını kabul etmez! Bir de sakın ha zalim olmayasın; çünkü cennet zalimler için yaratılmadı!"

Ali b. el-Hudayl bir gün ağlıyordu. Ona "Niçin ağlıyorsun?" diye sordular, şu cevabı verdi: "Bana zulmedene ağlıyorum, yarın Allah'ın huzurunda elpençe divan durduğunda hiçbir delili olmayacak paçayı kurtarmak için!"

Mahmut el-Verrak şu beyitleri söylüyor:

"Ben hibe ettim bana yapılan zulmü zalime,
Ve bıraktım dokunmadım ona ses çıkarmadım bilerek.

Onun üzerime el kaldırmasına birşey demedim,
Çünkü pek cahildi bilmiyordu hilmimi,
Kötülüğünü ona çevirecektim, hem de ihsanım ile
Böylece cürmü kat kat artmış olacaktı.
Ben şimdi ecir sahibiyim övülelim artık,
O yarın kazanacak tüm günahı ve yergiyi.
O bana hep zulmediyor ben ise ona acıyorum,
Hatta zulmüne karşı pek cömert boyun eğiyorum.
Yapılan iyilikler ve yumuşaklık onun hesabına gibi iken,
Bu kadar hilim göstermekle aslında ona kötülük ediyorum.”

Rivayet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: Rab Teâlâ buyuruyor ki: “Benden başka dostu ve yardımcısı olmayana zulmeden kimseye gazabım pek şedid ve çetindir.”

Sevr b. Yezid şöyle diyor: “Helâlinden elde edilemeyerek getirilen bir taşın binaya konması, o binanın çökmesi için en büyük garantidir.” Diğer bir âlim de şöyle der: “Cennet ki ebedîlik yurdudur, eğer yapısında bir tane dahi zulüm ile elde edilmiş taş olsaydı ansızın harap olurdu.”

Filozof der ki: “Adalet aydınlıktır, güzelliktir. Zulüm karanlıktır, çirkinliktir. Adalet sana şans, güzellik ve imkân getirir. Zulüm ise başına musibetler, dertler, huzursuzluklar yağdırır.”

Mâlik b. Dinar anlatıyor: Ben bazı hikmetli kitaplarda şöyle yazdığını görmüştüm: “Ey zalimler topluluğu! Zikir ehliyle yanyana oturmayınız, onların meclislerine girmeyiniz. Onlar beni andıklarında ben de onları rahmetimle anarım, rahmetle yâd ederim. Siz beni hatırladığınızda lânetimle hatırlarım sizi!”

Ebû Umâme anlatıyor: Zâlim, kıyamet günü cehennem köprüsü üzerine getirildiğinde uzaktan mazlûmu görür ve ona nasıl zulmettiğini hemen hatırlar. Zulmedenler ile zulme uğrayanlar ansızın ikiye ayrılırlar ve zulme uğrayanlar zulmedenlerin yaptıkları ne kadar hasenat ne kadar hayır varsa hepsini ellerinden çekip alırlar. Eğer zalimlerin hiçbir hasenatı yoksa zulme uğrayanların kötülülükleri ve günahları da onların sırtına yığılır. Böylece zalimler cehennemin en alt tabakasına yuvarlanırlar.

Sahîh-i Müslim’de şöyle bir rivayet vardır: Hişam b. Hakim Şam’a geldiğinde bazı insanların ateş gibi güneş altında ayakta bekletildiklerini ve başlarına yağ döküldüğünü gördü, hemen sordu: “Bu nedir, niye böyle yapıyorlar?” Oradakiler cevap verdiler: “Bunlara haraçtan ötürü azap ediliyor, haraç vermemişler.” Hişam şöyle dedi: Bu nasıl iş. Ben Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu duymuştum: “Allah, dünyada insanlara işkence edenlere işkence edecektir.”

İskenderiye’de ilim talebinde olduğum sıralarda biri bana anlatmıştı şu olayı: Burada halktan zorla para toplayan kimselerin çevresinde dolanan bir ihtiyar vardı, onlara göz kulak olurdu. Vefat ettikten sonra onu rüyamda gördüm. Sordum: “Nereden geliyorsun?” “Sorma”, dedi. Tekrar sordum, yine “Sorma” dedi. Tekrar sorduğumda, “‘Cehennemin dibinden geliyorum.” cevabını verdi. “Peki nereye gidiyorsun?” dedim. “Çıktığım yerin bir benzerine gidiyorum” cevabını verdi. “Peki ne buldun?” dedim. “Ne bulacağım, etim topuklarla dövülüyor, sanki bir havan içindeyim. Tıpkı ezilmiş beyin gibi oldum.”

Yine ilim ve din ehlinden bir adam bana şu olayı anlattı: Falanca satıcıyı öldükten sonra rüyamda gördüm. Sordum: “Allah Teâlâ sana nasıl davrandı?” Cevap verdi: “Ben cennete giremiyorum!” “Peki niçin?” diye sordum. Cevap verdi: “Ben dükkânda iken insanlar alışveriş yapmak için önüme gelirdi. İyice biriktiklerinde dirhemlerini tek tek alır, bir kısmını da ağzıma koyardım. Ağzımdan çıkardığımda da tartar herkese hakkı ne ise onu vermeye çalışırdım. Ama ağzımda iki gümüş birbiriyle karışmış, birinin verdiği gümüşün hakkını ötekine teslim etmişim, ötekininkini ise berikine vermişim. Bu yüzden hesaba çekildim. Boynumda bir buğdaylık borç var!” Ben hemen sordum: “Öyleyse bir buğday kadar olan borcu öde ki kurtulasın.” Adam ellerini oğuşturdu, ümitsizce söylendi: “Nasıl ödeyeyim ki, nasıl ödeyeyim ki, nasıl ödeyeyim ki!” Bu sözlerini birkaç defa söyledi, uyandım.

Rivayet olunduğuna göre Yûnus (a.s) sudan çıkarılıp bir kenara atıldığında Allah Teâlâ ona Yaktîn ağacını yanıbaşında ihsan etmiş, hemen bitirivermiş. O da bu ağacın gölgesine sığınmıştı. Ağaç kuruyunca ağladı, Allah Teâlâ da şöyle vahyetti: “Sen kaybettiğin bir ağaç için ağlıyorsun; ama benim artık helak etmeyi istediğim yüz bin hatta daha fazla sayıda insan için ağlamıyorsun.”

Muâviye’nin halife olduğu günlerde İbnü’s-Semmâk el-Esedî’ye soruldu:21 “İnsanları ne halde bıraktın?” İbnü’s-Semmâk cevap verdi: “Hiç insaf etmeyecek bir mazlûm ve zulme son vermeyecek bir zâlim arasında.”

Bazı filozoflar şöyle demiştir: İnsanların en fakiri haramdan en çok kazanandır. Çünkü o zulüm yoluyla reddedilmesi gereken birçok şey elde etti.

Adamın biri şu olayı anlatıyor: Ömer b. Abdülaziz’in yanında oturuyordum. Haccâc’ın adı geçti, ona sövüp saydım, yerin dibine batırdım. Ömer durdu, şöyle dedi: “İnsan bir haksızlığa uğrar, ona zulmedilir, ama mazlum haldeyken zâlime küfreder, sövüp sayar, her türlü kötü sözü söyler; sonunda zalimden tüm hakkını almış olur, hatta zâlimin mazlumdan alacağı çıkar!’

Amr b. Dinar şöyle bir hâdise anlatıyor: Benî İsrail’den, kolu ısırılarak koparılmış gibi duran bir adam şöyle nidâ ediyordu: “Benim şu halimi gören, kimseye zulmetmesin.” Bir yandan da ağlıyordu. Bu hallere nasıl düştüğü sorulunca, anlatmaya başladı: Suriye bölgesinde bir su kıyısında yürüyordum. Karşıma çıkan balıkçının yedi tane balık avladığını gördüm. Bir tanesini aldım, o hoşnut değildi. Kafasına vurdum, fakat elime aldığım balık parmağımı ısırmıştı. Küçük bir parça koparmıştı. Sonra balığı âfiyetle yedim, fakat parmağım iyileşmedi, kurtlandı. Doktorlar kesilmesi gerektiğini söylediler ittifakla. Ben de kestim. Sonra kurt avucuma kadar yürüdü, sonra dirseğime, sonra pazularıma kadar yürüdü. Böylece kolumun köküne kadar kurtlar yürümüştü. Beni gören sakın ha kimseye

zulmetmesin. İşte bu haldeyken kolumu kesecek bir doktor aramaya çıktım. Bir ağacın altında yattım. Rüyamda “Organlarını niçin kesiyorsun? Git hakkı sahibine teslim et.” denildi. Hemen en başta haksızlık ettiğim balıkçının yanına vardım. Ona şöyle dedim: “Ey Allah’ın kulu! Ben senin kölenim, beni âzâd et!” Adam şaşkınlıkla “Seni tanımıyorum.”, deyince olayı anlattım. Ağladı, yalvarıp yakardı Allah’a ve “Hakkım sana helâl olsun.” dedi. Adam böyle der demez kolumun üst kısmında pazumun çevresindeki kurtlar teker teker döküldü, acı dindi. O zaman adama yöneldim ve sordum: “Bana nasıl beddua ettin?” Şöyle cevap verdi: “Başıma vurup elimden balığımı aldığında göğe baktım, ağladım ve şöyle dedim: “Ey Rab! Şahid ol ki sen âdilsin, sen adaleti seversin, bu hadise de senin iznin iledir. Sen haksın, hak senden gelir, beni sen yarattın, bu adamı da sen yarattın. Onu güçlü yaptın, beni ise zayıf yarattın. Beni ve onu yaratman adına senden istiyorum ey Rab, istiyorum ki onu tüm kullarına ibreti âlem edesin!’ İşte böyle dua etmiştim.”

Muâviye der ki: Affetme vasfına en çok sahip olması gerekenler intikam ve cezaya en çok güçleri yetenler olmalıdır. En geri zekâlı ve düşük akıllı kimseler ise kendisinden zayıf ve aşağı olanlara zulmedenlerdir!

Filozoflardan biri şöyle diyor: “Zulüm üç kısımdır. Birincisi, Allah Teâlâ’nın hiçbir zaman affetmeyeceği bir zulümdür. İkincisi, Allah Teâlâ’nın cezasız bırakmayacağı zulümdür. Üçüncüsü, ise Allah Teâlâ’nın aldırış etmeyeceği zulümdür. Allah Teâlâ’nın affetmeyeceği ona ortak koşulmasıdır. Rab Teâlâ’nın cezasız bırakmayacağı zulüm kulların birbirlerine yaptıkları haksızlıklardır. Cenâb-ı Hakk’ın aldırış etmeyeceği zulüm ise Rabb’iyle kendi arasındaki münasebette ettiği kusurlardır.”22

Me’mûn b. Mihran’ın görüşü ise şöyledir: Kim zulmeder ama bu zulümden kurtulma imkanını elden kaçırırsa23, bu halde iken her namazın sonunda Allah’tan temiz kalp ile

mağfiret dilerse, onun ettiği zulümden paçayı kurtarabileceğini ümit ediyorum.

Yûsuf b. Esbat şu menkıbeyi anlatıyor: Hâvârilerden biri vefat etti, diğerleri onun halini pek şedid gördüler. Durumu Mesih (a.s)'a bildirdiler. İsâ Mesih hâvârinin kabri başına geldi, Rabb'a dua etti. Allah onu diriltti. Adamın ayaklarında ateşten terlikler vardı. İsâ bu halin sebebini sordu. Hâvâri anlattı: "Vallahi hayatım boyunca hiç Rabbe isyan etmedim, zulmetmedim. Ancak, bir mazlumun yanından geçiyorken onun elinden tutmadım, ona yardım etmedim. İşte bu yüzden ayaklarıma bu gördüğünüz ateşten terlikler giydirildi."

Ey dost! Sana tavsiyem şu ki bir kula hoş olmayan bir muamelede bulunursan hemen Allah'a dua et, ondan bağışlanma dile! Mûsâ da kardeşi Hârûn'a eziyet verdiğinde Rabb'ından bağışlanma dilemişti. Kardeşinin başını tutmuş, sakalını çekmiş, hırpalamıştı. Sonra Hârûn'un suçsuzluğu ortaya çıktı. İsrailoğulları Hârûn'un da sözlerini dinlememiş, onu hiçe saymışlardı. İneğe tapınmaktan vazgeçmemişlerdi. Rab Teâlâ Mûsâ'nın dilinden şöyle buyuruyor: "Ey Rabbim! Beni bağışla, kardeşimi de bağışla."24

Rivayet olunduğuna göre Lut kavminin on özelliği vardı. Rab Teâlâ bu yüzden onları mahvetmişti. Onlar halka açık yolların ortasına, meyve veren ağaçların dibine, akan sulara, güzelim nehirlerin tam kıyılarına büyük abdest bozarlardı. İnsanlara küçük taşlar fırlatıp onları yaralarlardı. Toplanıp bir araya geldiklerinde fütursuzca, birbirlerinden çekinmeden pek çok kötülüğü işlerler, sesli yellenirlerdi. Büyük abdestlerini yapmadan önce gizleneceklerine örtülerini ve elbiselerini kaldırırlar, bunu açıkça herkesin gözü önünde yaparlardı. Ayrıca o en büyük felaketi işlerlerdi ki o da livatadır.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Siz erkeklere yaklaşıyor, yol kesiyor ve toplantılarınızda fena şeyler yapmıyor musunuz? Kavminin ona cevabı: Doğru sözlü isen bize Allah'ın azabını

getir demek oldu.”25 Âyette geçen nâdi meclis, kulüp demektir.26 Onlar hamamlarda birbirleriyle, oynaşırlar, yuvarlak hale getirilmiş çamurları birbirlerine atarlar, def çalarlar, içki içerler, sakallarını devamlı kesip saçlarını çok uzatırlar, el çırparlar, kırmızı giyinirlerdi (Erkekler olarak bu işleri yaparlardı.). Bunların dışında kadınların birbiri ile cinsel ilişkide bulunması gibi başka büyük bir günah da vardır (Lezbiyenlik). Bu kavmin cinsel sapıklığı olan erkeğin erkekle olan ilişkisi hadisesi şöyle başlamıştı: Ürünlerini evlerinde ya da büyük duvarlarla çepeçevre sardıkları yerlerde biriktirirlerdi. Kuraklık gelince ellerindeki meyveler ve her türlü ürün iyice azaldı, üstelik hırsızlık da oluyordu. Şöyle sordular birbirlerine: Ürünlerimizi nasıl koruyabiliriz? Hiç kimsenin bunlara dadanmamasını nasıl sağlayabiliriz? Düşündüler ve şu sapık görüşte anlaştılar: Ürünlerin konduğu evlerde ya da o büyük duvarlar arasındaki depolarda birini bulurlarsa ona cinsel temasta bulunarak sapık zevkleri için onu kullanacaklar. Ayrıca ondan dört gümüş alacaklardı. Böyle de yaptılar! Bu garip sapıklık hususunda hiçbir ümmet hiçbir kavim onları geçemedi, onlar ilktiler.

İbn Abbas der ki: Lut kavmi arasında sapkınlık şöyle başlamıştı: Önce eğlenmeye ve günaha niyetlendiler. Ansızın İblis parlak bir çocuk suretinde onların yanına geldi, onu gördüler ve onunla cinsel ilişkide bulundular. Sonra bunu (birbirleri arasında) âdet haline getirdiler.27 Ebu’l-Atâhiye şu beyitleri söyler:

> “Evet vallahi zulüm hep yerilen bir vasıftır,
> Zulmedendir kötü ve iğrenç olan!
> Din gününün hâkimine gideriz hep beraber,
> Allah huzurunda karşı karşıya gelir hasımlar.
> Sor geçmiş ümmetlerin ahvâlinden,
> Çok şey anlatacak sana işaret ve kalıntılar.”

Rivayet olunduğuna göre Kisra Enûşîravan’ın iyi bir hocası vardı. Bu adamın terbiye yöntemi fevkalâdeydi. Enûşiravan’a pek çok şey öğretti, tüm ilimlerde onu söz sahibi etti. Bir gün sebepsiz yere vurdu öğrencisine.

Öğrenci Enûşîravan’a içinde kin tuttu. Büyüyüp şah olduğunda hocasını huzuruna çağırıp; şu şu günde, ben küçükken niçin haksız yere bana vurdun? diye söylendi. Hoca cevap verdi: “Senin ilme gösterdiğin ilgiyi görünce kral olmanı umut ettim. Babandan sonra şah sen olmalıydın... O zaman sana zulüm acısını tattırmanın gerekli olduğuna karar verdim. Tâ ki ne denli ağır bir hal olduğunu anlayıp kimseye zulmetmeyesin!” Enûşîravan cevap verdi: “Doğru, bravo sana!”28

1. Mâide, 44.
2. Mâide, 45.
3. Mâide, 47.
4. İbrahim, 42.
5. Bu tür bir istek aklı selim ve şerr-i şerif ölçülerinde doğru değildir. Kişi mazlum olmayı istememeli ama, elinden hiçbir şey gelmiyor ve mazlum duruma düşüyorsa bu halinden kurtulmak için Allah’a dua etmelidir. Bu hale daha çok bakmak için değil.
6. Neml, 52.
7. Hadisin kaynağı:

Sahîh-i Müslim, Tercüme ve Şerhi, Ahmet Davudoğlu, c. 10, s. 529. Sönmez Yay.

8. Hadisin kaynağı:

İbn Mâce, Kitâbu’d-Duâ, Bâb no: 11.

9. Hadisin kaynağı:

Müslim, *Sahîh*, Kitâbu’l-Müsâkât, Hadis no: 141.

10. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu’z-Zekât, Bâb no: 3.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 377.

11. Âl-i İmrân, 180.
12. Hûd, 102.
13. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu’l-Mezâlim, Bâb no: 9.

14. Hadisin kaynağı:

Sahîh-i Müslim, Ahmed Davudoğlu Tercüme ve Şerhi, c. 11, s. 269-270.

Giyinmiş çıplaklardan maksat ya Allah’ın nimetlerini giyinip de şükretmeyen kadınlar ya elbise giyen, fakat hayır işleyip âhiret için çalışmayan kadınlar ya da güzelliklerini göstermek için bedenlerinin bir kısmını açanlardır. Bazıları da altındakini gösterecek derecede ince elbise giyen kadınların vasfolunduğunu söylemişlerdir. Eğrilmiş kadınlar Allah’a itaat etmeyenlerdir, eğriltenler de kendi yaptıkları marifeti başkasına öğretenlerdir. Bazıları eğrilenlerden maksadın kırıtarak yürüyenler, eğriltenlerden maksadın da omuzlarını kırarak yürüyenler olduklarını söylemişlerdir.

15. İsrâ, 16.
16. Hadisin kaynağı:

Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Mezâlim, Bâb no: 4.
Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 99.
17. Bakara, 59.
18. Hadisin kaynağı:
Meşhur kitaplarda yok. Büyüklerin sözlerinden olabilir.
19. Bu ve benzeri hadisler günümüzde hakiki anlamıyla cerayan etmektedir. İnsanoğlunun kalbi kirlendiği için çevresini ve dünyasını kirletmekte, tabii yaşama izin vermemektedir. Artık dünyanın her tarafında asit yağmurları ve benzeri felaketler kol gezmektedir.
20. Hadisin kaynağı:
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu'l-İmân, Hadis no: 218.
21. O adamın ismi Ebû Cubeyr b. Semmâk el Esedî'dir. Ahvaz yöneticilerinden idi. Bkz; Câhız, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, c. 2, s. 168.
22. Dikkat edilirse zulüm bu paragrafta yerinde yapılmayan, gereksiz ve usûlsüz yapılan şey anlamında kullanılmıştır. Bu anlam her üçünde de vardır. Fakat birincisindeki usulsüzlük çok büyüktür, çünkü Rab Teâlâ'ya ortak koşulmaktadır. Böylece ölen elbetteki affedilmez. İkincisindeki usulsüzlük kulların birbirleriyle olan usulsüzlüğüdür ki, Allah Teâlâ kul hakkını cezasız bırakmayacaktır. Üçüncü durumda ise kul, başka insanlarla herhangi bir zarar alışverişi olmaksızın, Rabbı'na karşı münasebetsizlik etmiştir, kusur etmiştir. Bu da bir zulümdür, gereksizlik ve usulsüzlük anlamında. Fakat Allah Teâlâ buna aldırış etmez. Buna aldırış etmekten müstağnidir O. İslâm hukuk felsefesindeki temel prensiplerden biri de şöyledir: Kulun kula yaptığı haksızlık ancak haksızlığa uğrayanın affıyla ya da kendisine yapılan zulmün misli ne ise bunun tedariki ile çözümlenir. Rab Teâlâ, kul hakkı üzerinde yapılan zulmü geçiştirmez. Fakat kulun Allah ile kendi arasındaki muamelesinde yaptığı kusurlar Allah tarafından geçiştirilir. Dolayısıyla iki haktan birinin yerine getirilme imkânı olup diğerinin yerine getirilmeme durumu oluyorsa, kul hakkının yerine getirilmesi tercih edilir. Bu konu biraz da usulü fıkıhtaki mekâsıb bahsiyle ilgilidir. Şâtibî'nin Muvâfakât'ında dile getirdiği mevzu ile ilgili görüşler incelemeye değer görüşlerdir.
23. Zulümden kurtulma imkânının elden kaçırılması mazlum insandan hak helalliği alamamak, onunla mahkemeleşememek, onun affını kazanamamak veya onun istediğini verememek durumu hasıl olursa, şöyle ki; zâlim borcunu ödeyemeden mazlûm vefat ederse, o zaman zalimin hali nice olur? Me'mûn b. Mihran bu konuda kendi özel görüşünü izah ediyor.
24. A'râf, 151.
25. Ankebût, 29.
26. Buradaki kulüp kelimesi modern Arapça'daki karşılığıdır. Nâdi, toplantı anlamına gelir klasik Arapçada.
27. Konuyla ilgili olarak bkz; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Çevirenler, Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, c. 11, s. 62-82.
28. Dikkat edilirse Turtûşî'nin açıkladığı zulüm kavramı geniş bir kavramdır. İnsan, ben bir kötülük, usulsüzlük yaptığımda karşı taraf buna razı oluyorsa bu meşruiyyet kazanır zulme girmez diyemez. Kısaca, günahın karşılıklı yapılması günaha meşruiyyet kazandırmaz. Lûtilik ve daha birçok günah da böyledir. Zina ve benzeri haller de haddi zatında yine zulüm

kavramı altına girer. Batının hukuk felsefesiyle İslâm hukuk felsefesinin birbirlerinden tamamen zıt istikamette yol aldığı noktalardan biri de bu hususdur.

57

SÖZ GEZDİRME, ARA BOZMA, KOVUCULUK, İNSANLARI BİRBİRİNE KIŞKIRTMANIN ÇİRKİNLİĞİ VE HARAM KILINIŞINA DAİR1

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey Muhammed! Diliyle iğneleyen, kovuculuk eden, iyiliği daima önleyen, aşırı giden, suç işleyen, çok yemin eden alçak zorbaya, bütün bunlar dışında bir de soysuzlukla damgalanmış kimseye, mal ve oğulları vardır diye aldırış etmeyesin!”2 Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de küfür ehlinin tüm zümrelerini saymış; fâsıkları, zâlimleri, inkârcıları birbir zikretmiş fakat hiçbirine şu âyetteki söz gezdiren kadar eleştiri okları göndermemiştir. Senin görebileceğin en büyük rezalet, düşüklük ve alçaklık olarak kovuculuk yeter! Güçlü bir rivayete göre bu âyet Velid İbnü’l Muğire hakkında nazil olmuştur.

Ayette geçen hemmâz kelimesi insanlar hakkında dedikodu eden, bir nevi onların etini yiyen gıybetçi demektir. Hasan el-Basrî ise hemmâzı şöyle tarif eder: Hemmâz, dost meclisinde orada bulunmayan arkadaşının hatalarını îmâlı bir şekilde anlatan, alay edendir. O,

başkalarının ağız burun taklidini yaparak günahlarını sayıp döker. Ayette geçen utûll kelimesi Arap dilinde, sert, kaba, insana eziyet veren şey anlamına gelir. Kelimenin kökünde öfke ve zorbalıkla çekip fırlatmak anlamı vardır.

Mü'minlerin emîri! Ali b. Ebî Tâlib (Allah'ın salâtı, selâmı ve rahmeti onun üzerine olsun) ve Hasan el-Basrî şöyle demektedirler: Utûll; hakları hiçe sayan, sözünde durmayan münâfık demektir. Ubeyd b. Umeyr şöyle der: Utûll, çok yiyen, çok içen, güçlü, kuvvetli ve zorba kimselerdir. Kıyamet gününde sevapları teraziye konduğunda bir kıl kadar dahi ağırlığı olmayacaktır. Yemân ise şöyle diyor: Utûll; kalbi kararmış, alçak, cefakâr ve insanlara zorluk çıkaran kişi demektir. Mukâtil şöyle der: Utûll, iri yarı ve sert adam demektir. Kelbî ise utûll'ün küfürde inatçı, inkârcılığı elden bırakmayan azılı kâfir anlamına geldiğini söyler. Araplar nezdinde inatçı, çetin ve zorba kimselere utûll derler. Bunun pek ayırımı yoktur. Bazıları da utûll'ün manâsını daha husûsî yaparak; bâtıla dört elle sarılan kinci ve hakkın düşmanı kimselere verilen bir sıfat olduğuna hükmetmişlerdir.3

Âyet-i kerîmede geçen zenîm ifadesi ise babası bilinmeyen, kötü ahlâklı, insanlar arasında kovuculuk yapan kişi anlamına gelir. Şairin biri zenîm kelimesini şiirinde şöyle kullanıyor:

> "Zenîmdir o bilinmez kimdir babası,
> Anası ahlâksızdır, kendisi soysuz, alçaktır atası."

Bazı râviler şöyle derler: Zenîm o kişidir ki, ancak on sekiz yaşına geldikten sonra birileri çıkar, ben bunun babasıyım der. Bu âyette zenîm ile nemmâm (kovucu) aynı kişinin vasıfları olarak ele alındığı için eskiler, kovuculuğu çokça yapan kimsenin soyunda bir garabet, bir karışıklık vardır derler.

Adamın biri Basra valisi Bilâl b. Ebû Bûden'in huzurunda bir memuru çekiştiriyordu. Emir şöyle dedi: Çek git yoluna, senin hakkında bir araştırma yapacağım, ondan sonra

gelirsin! Bilâl yaptığı araştırma sonucu gördü ki bu adam piçti.

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî der ki: İnsanların malına, canına ve ırzına tecavüz eden olsa olsa terbiyesiz, gayrimeşru çocuklardır.

Bazıları da zenîm kelimesinin zeneme kökünden türediğini söylerler. Zeneme hayvanın boynuna yapılan işarettir, tıpkı koyunun kulağının kesilmesi gibi.

Allah Teâlâ yukardaki kötü vasıfları ard arda getirince bunların kime söylendiği tam anlaşılmadı. Nihayet zenîm vasfını kullanınca o zaman mesele anlaşıldı. Çünkü Velid b. Muğire’nin boynunda bir işaret vardı ki onunla tanınırdı. Tıpkı koyunların kesik kulakları ve vücutlarındaki işaret ile bilinmeleri gibi.4

Allah Teâlâ’nın şu âyeti de bu mevzudadır: “Ey inananlar! Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğinize pişman olursunuz.”5 Bu âyet de Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt hakkında nazil olmuştur. Peygamber Efendimiz bu adamı o meşhur vâkıa koptuktan sonra Beni Müstalik kabilesine göndermişti. Velid ile bu kabile arasında öteden beri bir düşmanlık var idi. Müstalikoğulları hemen yola dizildiler, Peygamber Efendimize hürmeten Velid’i saygı ve hürmetle karşıladılar. Fakat Velid yine de korktu, Rasûl’e gerisin geri dönüp şöyle dedi: “Bana zekâtlarını vermediler, beni öldürmek istediler!” Rasûlullah (s.a.v) bu işe kızdı. Sonra araştırma yaptırdı. Gördü ki durum Velid’in söylediği gibi değildir. Velid yalancının biridir. O zaman yukardaki âyet indi. Allah Teâlâ Velid’i fâsık olarak nitelendirdi.

Rab Teâlâ’nın bu mevzudaki bir diğer âyeti de şudur: “Onlar yalana kulak verirler, haram yerler.”6 Allah Teâlâ çirkinliği söyleyen ve yayan ile buna kulak veren arasını bir tutmuş, her iki grubu da müsâvî saymıştır. Hepsini de kınamıştır. Dolayısıyla kim dedikodu ve kovuculuk eden

birinin sözlerini dinlerse, kendisinin de hükmen bu vasıfları taşıyan biri haline geldiğine dair uyarı vardır âyette.

Müslim Sahîh'inde şu hadisi naklediyor: Huzeyfe ile beraberdik, biri geldi şöyle dedi: Şurada bir adam var, Osman b. Afvan hakkında şöyle şöyle diyor." Huzeyfe konuşmaya başladı: "Ben Rasûlullah'tan duydum ki, insanların ardından kovuculuk eden, söz gezdiren kimse cennete giremez!"7

Başka bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v) soruyor: "Size en kötülerinizi haber vereyim mi?". "Evet ya Rasûlallah!" diyorlar. Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: "Birbirlerini seven dostlar arasını bozma çabasında olanlar, kovuculuk edip söz gezdirenler, en yakışık almaz şeyleri fütursuzca işleyenler... İşte bunlar sizin en şerlilerinizdir."8

Ebû Hureyre'den gelen bir rivayete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Lânet olsun iki yüzlülere! Lânet olsun iki dillilere! Lanet olsun söz gezdirenlere! Lânet olsun insanlar arasında fitne çıkaranlara! Ve lanet olsun bir iyilik yaptıktan sonra devamlı başa kakanlara.!"9 Hadis metninde geçen şakkâr kelimesi insanlar arasında husûmet ve kin duygularını kabartan kimse demektir. Kattât kelimesi bildiğimiz nemmâmdır, yani kovuculuk eden anlamına gelir. Mennân ise iyilik yaptıktan sonra sabredemeyip, hemen başa kakan kimse demektir.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Rasûlullah (s.a.v) iki mezarın yanından geçiyordu. Şöyle dedi: "Bu ikisi şu anda azap altındadır. Onlara yapılan işkence ne kadar çoktur.10 Birincisi küçük abdestini bozarken sakınmazdı.11 Diğeri ise insanlar arasında kovuculuk yapardı." Peygamberimiz bu sözlerinden sonra yaş bir hurma dalını aldı eline, ikiye böldü. Her bir mezara birini dikti. İbn Abbas bu esnada şöyle soruyor: "Ya Rasûlallah (s.a.v) niçin böyle yaptın?!" Rasûlullah (s.a.v) cevap veriyor: "Kim bilir bu iki fidan kurumadığı sürece onların azaplarının hafiflemesine vesile olabilir."12

Bunun sebebi Peygamber Efendimiz'in elinin bereketli oluşudur. Sultana veya elinde güç kuvvet bulunan bir yöneticiye yapılan ispiyonculuk ve koğuculuk hareketi ise sonunda pek kurtuluş olmayan, helak edici bir haldir. Çünkü bu hal sonuçta insanların aldanmasına, evlerin yıkılmasına, malların müsadere edilmesine, azizlerin alçaklaşmasına, makam-mevki sahiplerinin çamura yuvarlanmasına, efendilerin mertebelerinden düşmesine yol açar. Nice kanlar var ki kovucuların söz gezdirmesiyle damarlardan aktı dışarıya... Nice ırzlar var ki söz gezdirenlerin azgınlığı ile lekelendi, çiğnendi. Bu korkunç ve çirkin ahlâktan ötürü nice ordular savaş etti, yanyana duranlar birbirlerinden ayrıldı, sevgililer düşman oldu, dostlar ıraklaştı, eşler boşandı. Günlerin yardım ettiği, talihin huzur içinde yaşattığı insan Allah'tan korksun ve hep O'na sığınsın, bir iftiracının nârasından, bir dedikoduya kulak kabartmaktan!..

İbn Kuteybe Rasûlullah'tan şu hadisi naklediyor: "Cennete ne deybub ne de kallâ giremez!"13 Deybub, kadınlarla erkeklerin arasını bulan pezevenk demektir. Bu isim verilmiştir ona, çünkü kelimenin kökünde yürümek, gidip gelmek anlamına gelen debbe mastarı vardır. Bu adamda yürüyüp, kadınlarla erkekler arasında iş kotardığı için deybub ismini almıştır. Kallâ ise yöneticiler nezdinde bazılarını ispiyon eden, bir kısım kimseler hakkında ileri geri konuşan demektir. Kallâ kelime olarak yıkan, kökünü kurutan, yere düşüren demektir. Zira bu adam, sultanın yanında itibarı olan akıllı başlı kimseleri diline dolar, bunlar hakkında ileri geri konuşur. Sonunda hepsinin mevkilerinden düşürülmesine, yere çakılmalarına sebep olur.

Ka'b el-Ahbar şu hadiseyi anlatır: Mûsâ (a.s) zamanında büyük bir kıtlık başgöstermişti. Peygamber Mûsâ İsrailoğullarıyla beraber yağmur duasına çıktı, fakat hiç yağmur yağmadı. İkincisinde yine yağmur yağmadı. Rab

Teâlâ elçisine şöyle vahyetti: “Ben ne senin, ne de senle beraber buraya gelenlerin duasını kabul ederim! Çünkü aranızda bir kovucu var!” Musa sordu: “Ey Rab! Kim bu adam, söyle de aramızdan çıkaralım.” Allah Teâlâ şöyle vahyetti: “Ey Mûsâ! Sizi kovuculuktan ve kovucuya kulak vermekten nehyediyorum!” Herkes Allah’a tevbe etti, yaptıkları günahlardan istiğfar etti. Rab Teâlâ da onlara yağmur yüklü bulutları gönderdi.

Necran Hıristiyanlarının başı Ömer b. el-Hattab’la görüşünce ona şöyle demişti: “Ey mü’minlerin emîri! Üç kişiyi öldürenden sakın, onu huzuruna alma.” Ömer sordu: “Üç kişiyi öldüren de kimdir?’ Hıristiyanbaşı cevap verdi: “Öyle bir adam ki müslüman yöneticinin huzuruna çıkıyor, ona yalan sözler aktarıyor. Yönetici de bu adamı öldürüyor. Bu adam yaptığı hareket ile hem kendini hem hakkında ileri geri konuştuğu dostunu, hem de yöneticisini öldürmüş sayılır.” Ömer bu sözlere şu karşılığı veriyor: “Senin sözlerini hiç de akla aykırı görmüyorum.”

Eskilerin hikmetli deyişleri arasında şu söze rastlıyoruz: Allah Teâlâ’nın gazabını en çok çekenler üçtür.14 Edebiyatçı el-Asmaî bu sözü şöyle açıklıyor: Bu adam kardeşi hakkında yöneticisine dedikodu dolu rapor sunan kimsedir. Böylece hem kendini, hem kardeşini, hem de yöneticisini helak ediyor.

Me’mûn huzurunda söz gezdiren ispiyonculuk eden bir adamdan bahsedildi. Me’mûn şöyle dedi: “Bu gibi adamların hiçbir kusuru olmasa şu kadarı yeter ki; onlar ne kadar doğru söylerlerse Allah nezdinde o kadar gazabı hak etmiş olurlar.” İranlıların filozofu şöyle der: “Doğru sözlülük her insanın süsüdür, güzelliğidir. Ama söz gezdirme ve ispiyonculukta doğruluk hiçbir işe yaramaz, aksine söz gezdiren jurnalci kimseler ne kadar doğru söylerlerse o kadar kınanır, o kadar günaha girerler.”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri Velid b. Abdülmelik’in huzuruna çıkıyor, komşusu hakkında ileri geri

konuşuyor. Velid ona şöyle diyor: “Sen bu sözlerinle bize kötü bir komşu olduğunu haber veriyorsun. İstersen seninle beraber adamlarımızı yollarız. Eğer doğru söylemişsen sana buğz ederiz, öfke duyarız. Yalan söylemişsen cezanı veririz. Ama istersen senin yanına kimseyi yollamayız. Seni kendi haline bırakırız.” Adam durdu ve şöyle dedi: “Boşver beni bırakın daha iyi, yanıma kimseyi göndermeyin.” Velid emir verdi: “Tamam, seni bıraktık.”

Allah için İskender’in şu güzel hareketine bakınız: Adamın biri onun huzuruna çıkar, kovuculuk eder, İskender şöyle der: “Dilersen seni kovuculuk ettiğin dostunla yüzleştiririz, ama onu da huzurumuza getirmek, sözlerini dinlemek şartıyla. Dilersen seni serbest bırakırız, hiçbir işine karışmayız.” Adam şöyle dedi: “Tamam, beni bırakın.” İskender ferman etti: “Seni bırakıyoruz, şimdi şerden elini çek; şer de senden elini çeksin, sana bulaşmasın.”

İnsanoğlunun hayrete şâyân garip durumlarından biri de şudur ki, adamın biri senin huzurunda fındık kabuğunu doldurmayacak bir mesele hakkında şahitlik eder, tanık olduğunu söyler de sen onu kabul etmezsin. Bu adam güvenilir midir, âdil midir, emanete riayet eder mi diye araştırmasını yaparsın, tanıklığını hemen kabul etmezsin. Oysa yanına gelse, dostlarınla aranı bozacak birkaç söz söylese; hemen kulağını kabartır, sözlerini dinlersin!

Yahyâ b. Zeyd anlatıyor: Hasan b. Ali (Allah’ın selâmı, rahmeti ve bereketi onların üzerine olsun) zehirlendiği zaman huzuruna çıktım, sordum: “Söyler misin bana sana kim içirdi zehiri?” Hasan’ın gözlerinden yaşlar döküldü, şöyle buyurdu: “Ben bir ayağım dünyada bir ayağım ahirette olan biriyim şu anda. Benden kovuculuk ve ispiyon yapmamı istiyorsun ha!”

Adamın biri halife Mehdî’nin huzuruna çıkar ve şöyle der: “Ey emîr! Sana söyleyeceğim nasihatler vardır!” Halife sorar: “Bu nasihatını kim hakkında yapacaksın? Bize mi, bizim aleyhimize mi, müslümanlar hakkında mı, yoksa

kendin için mi?” Adam cevap verir: “Sana söyleyeceklerim var ey emîr!” Mehdî şöyle der: “Söz gezdirip ispiyonculuk eden, onun sözünü dinleyerek gereğini yapmaya kalkandan daha çirkin daha akılsız değildir! Kim bilir belki de sen bir nimete hased etmektesin. Biz senin öfkeni dindirmek için burada değiliz. Belki de bir hasmın var, senin hatırın için hasmını cezalandıracak değiliz!” Mehdî bu sözlerinden sonra yüzünü insanlara çevirdi, şöyle dedi: “Ey millet! Bizim huzurumuza çıkıp kimse nasihat vermeye kalkmasın. Ancak Allah rızası ve Müslümanların selâmeti, huzuru için yapılacak öğütler müstesna.”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri Fadl b. Sehl’in huzuruna çıkarak kovuculuk yapıyor. Fadl da kararnamesinin başına şu cümleyi yazdırıyor: Biz kovucu ve ispiyoncuların sözlerini kabul etmenin kovuculuktan daha beter olduğunu görüyoruz. Çünkü söz gezdirme hadisesi sadece bir vesile bir kötülüğe rehberlik ediştir. Fakat bu adamın sözlerini kabul etme ise tasdik anlamına, gereğini yapma manâsına gelir. Bir fiile yol gösteren, o fiili yapan, caiz gören gibi değildir. Çünkü yapan, söyleyip yol gösterenden daha kötüdür!

Rivayet olunduğuna göre adamın biri Mansûr’a güya nasihat ediyor. Mansûr adama gönderdiği mektupta şöyle diyor: “Bu Allah rızasının gözetilmediği bir nasihattır. Allah’ı değil de bizim ricamızı tercih edenlere verilecek hiçbir cevabımız yoktur.”

Rivayet olunduğuna göre bir adam Me’mun’a şöyle vaaz vermiştir: “Ey emîr! Sana haber getiren ispiyoncular gürûhu konusunda Allah’tan kork! Allah’tan kork! Çünkü onlar hediye ve ihsana boğuldukları zaman da yalan söylerler, hiçbir bahşiş alamadıkları zaman da yalan söylerler. Hediye aldıkları zaman hemen övgüye ve yağcılığa başlarlar, yalancıdırlar. Mahrum bırakıldıkları zaman da kınamaya, yermeye başlarlar, o zaman da yalancıdırlar.” Me’mun adamın sözlerine şöyle cevap verdi: “Allah için ne

güzel sözler söyledi. Bu kadar doğru, bu kadar yüce bir söz hem de böyle açıklıkla söylenmiş bir söz duymadım.” Me’mun bu sözlerin ashabul ahbâr ile ilgili fermana kaydedilmesini emretti.15

Mervan b. Zenbâ el-Abesî şöyle öğüt verdi: “Ey Abesoğulları benden üç öğüt kapın! Kim size söz taşırsa muhakkak sizin hakkınızda da başkalarına söz taşır. Sakın ha batakhanelere gitmeyin. Gücünüz yettiğince samimi ve akıllı dostları artırın.”

Bazı filozoflar şöyle derler: “Akıl düşmanlarından ve sevgi hırsızlarından sakınınız. Bunlar söz gezdirip kovuculuk eden, insanların arasını açanlardır. Hırsızlar mal ve servet çalarlar. Onlar da insanlar arasında birikmiş sevgileri çalarlar.”

Arapların filozofu şöyle der: “Söz getirip götürenlerden uzak olasın. Çünkü böyleleri aklın düşmanıdırlar, adaletin hırsızıdırlar. Onlar senin sözünle hareketinin arasını ayırırlar, davranışların sözlerinle çelişkili olur.”

Yaygın atasözüdür, şöyle derler: “Söz gezdirene boyun eğen, dostunu kaybeder.” Bir diğer meşhur vecize de şöyledir: “Ağacı baltayla parçalasan o yine sürgün verir, büyür, yetişir. Eti kılıçla doğrasan merhemle iyileşir ama, dil yarasının tedavisi yoktur.”16

Bu kadar vak’adan ibret alınsın diye dilim döndüğünce anlatmaya çalıştığım, hikmetli sözleri der-beyân ettiğim, tek tek izah ettiğim bu kötü vasıflardan en çok sakınması gereken; elbette ki Allah’ın güç, kudret ve yeryüzünde sapasağlam bir devlet nasip ettiği sultanlardır. Dolayısıyla güç sahibi kimseler, yöneticiler, sultanlar söz gezdiren ispiyonculara boyun eğdiğinde âlem helak olur, memleket mahvolur.

Bazı filozoflar şöyle derler: Kim günahtan kurtulmak ister, dostlarıyla baş başa olmak murad ederse; onlarla kendi arasına adaletli hâkimler kursun, hak ile hükmetsin. Ne kendi ne de başkaları hakkında hiç kimseye değil; sadece

adaletli, samimi tanıklara güvensin. Çünkü biz bir grup insanın sözüne güvendik, başka bir gruba da kızdık, sonunda pişmankârlardan olduk.

Allah Teâlâ kovuculuğun ne kadar kötü bir vasıf olduğunu, dedikodunun şerrinin herkese eriştiğini en iyi bilen olduğu için hikmeti gereği böylelerinin fâsık olduğuna hükmetmiştir. Tâ ki hiç kimse bunların sözünü kabul etmesin, delil saymasın. Tüm yaratıklar böylelerinin şerrinden kurtulsun.

İbn Ömer diyor ki: Hacı kafilesi Allah'ın kafilesidir. Şeytanın kervanındakiler ise o kimselerdir ki sultan halk arasına gönderir onları. Halkın ne durumda olduğunu, hoşnut olup olmadığını öğrenmek ister. Fakat bu herifler sultanın huzuruna çıkıp halkın güllük gülistanlık içinde yaşadığını, hallerinden şikâyet etmediklerini söylerler. Oysa halk bezgindir, perişandır, kötü bir haldedir.

Dostlar bilmelisiniz ki, insanın yaradılışı ve azaları derece derece, bölüm bölümdür. Her biri için ayrı bir araştırma gerekeceği için biz uzun uzadıya anlatacak değiliz (Ama kısaca değinelim). Allah Teâlâ insan için çok yüksek duyular, pek faydalı organlar yaratmıştır. Bunların en önemlilerinden biri dildir. İnsanı hayvanlardan üstün tutan açıklama ve nutk aleti olan dil Rahmân Sûresi'nde de Rab Teâlâ tarafından zikredilmiş, eşi bulunmaz bir nimet olarak anılmıştır.17 Şöyle buyuruyor: "Rahmân olan Allah Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona konuşmayı öğretti."18 Allah Teâlâ insanda alçak ve aşağılanmış uzuvları da yarattı. Bu uzuvları yemeklerin çıkış yeri yaptı. O halde her kim sözün kötüsüne tâbi olur, insanların hata ve günahlarını iştahla araştırırsa -ki insanların günahları tıpkı örtülmesi gereken avret uzuvlarına benzer- en güzel uzuvlarını en kötü yerlerde kullanmış olur. Diliyle arkadaşının günahlarını dile getirdiği, aklıyla da araştırdığı için uzuvlarının en şereflilerini pisliklere bulaştırmış olur. Bu adam insanlar arasındayken kuşlar arasında sineğe benzer. Sinek pis

bedenlere konar, pis yerlerden gıdasını alır, temiz yerden uzak durur.

Dil, güzellikleri yayma görevini de üstlenebilir, ama her hâl sahibi o hale en uygun olandır. Bir atasözünde şöyle denilir: “Eğer ıslah edecek ve çürümekten koruyacak tuz bulamayacaksan, bari hastalık getirecek ve bozacak sinek olma!”

Bir insan tüm erdemleri uhdesine alamıyor, tüm güzellikleri yaşayamıyorsa da bari razeletleri terk etmelidir, bu amaca uygun hareket etmelidir. Kişi, milletin hataları ve günahlarıyla uğraşmaya başlarsa halkın tümünü dejenere etme vazifesini yüklenmiş olur.19

İnsanların günahlarına kulak kabartan kendine ne kadar kötülük ettiğini bir bilse sağırlığın huzurlu bir yaşam için daha iyi olduğunu, haberleri dinlemektense kulaklarını tıkayarak istirahat ettirmenin en güzel olduğunu anlardı. Böyle bir insan bilirdi ki insanların hakkında duyduğu şey eğer yalansa Rab Teâlâ’nın şu buyruğu ile yerilenlerden olacak: “Onlar yalana kulak verirler, haram yerler.”20 İnsanlar hakkında doğru şeyleri de dinlese yalan şeyleri de dinlese, kalbi sıkışmış, dert yüklü gönlü gereksiz şeylerle meşgul biri haline gelecek, halka düşmanca muamele edecek, onların hatalarını bulmaya çalışacak, kalbi gizlenmesi gereken şeyleri toplayacak, unutulması gereken kötü hadiseleri unutmayacak. Sen bu hallere düşersen her söz söyleyene karşı hakkını veremez, âdil olamazsın. Çünkü güç kuvvet sahibiysen tebânı helak etmek ister, fakat tümünü birden helak edemezsin, buna gücün yetmez. Eğer gücün kuvvetin yok, ama aracı biriysen öfkeni dindiremez, dostlarının kalplerini ifsad eder, sevip dost olmak istediğine küfreder, esas düşmanın olan ve gazabını hak eden kimseyi sevmeye başlarsın. Hiçbir konuda tatmin olmaz, ihtiyacını göremezsin. İçinde kin ve nefreti dağ gibi biriktirirsin. Gönlüne tedavi, derûnuna huzur bulmak için her söz söyleyenin sözlerine kulak kabartırsın. Akıllı adam bu

belâlara düşmemeye çalışır. Bilir ki bu hâleti ruhiyenin hiçbir faydası yoktur.

Amr b. el-As'ın şu yaptığına bak Allah için. Adamın biri Amr'a karşı parladı ve öfke alaâmetleri gösterip şöyle dedi. "Vallahi, elime fırsat geçer de yaşarsam sana gününü göstereceğim!" Amr şu cevabı verdi: "Ey kardeşimin oğlu, işte şimdi düştün huzursuzluğa ve derde! Vesselâm."

1. Başlık bundan biraz daha uzundur, şu ekleme de vardır: Ve bu kötü vasıflara yol açan pis işler, bunlardan doğan korkunç neticeler.
2. Kalem, 10-14.
3. Bundan sonraki kısa cümle yukarda aynen geçmiştir. Hasan el-Basrî'nin sözünün tekrarıdır, buraya almıyoruz.
4. Türkçemizde yerleşmiş 'kulağı kesiklerdendir' ifadesi de buna benzer bir tabirdir. Yani suç işlemede namlı demek.
5. Hucûrât, 6.
6. Mâide, 42.
7. Hadisin kaynağı:
Müslim, *Sahîh*, Kitâbu'l-İmân, Hadis no: 168.
8. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 227.
9. Hadisin kaynağı:
Tirmizî, Kitâbu'l-Birr, Bâb no: 79.
10. Ya da onlara yapılan işkence uzun sürmeyecek, fazla olmayacaktır. Bu cümlenin iki anlama gelmesi başındaki 'mâ' edatından kaynaklanıyor.
11. Buradaki fiil de iki anlama geliyor. Gizlenmezdi, açıktan yapardı, herkesin gözü önünde yapmaktan çekinmezdi, anlamına geldiği gibi; küçük abdestinin üzerine sıçramasına engel olmazdı, mânâsına da gelir. Fakat birinci mânâ daha güçlüdür.
12. Hadisin kaynağı:
Buhârî, Kitâbu'l-Vudû, Bâb no: 55.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 225.
13. Hadisin kaynağı:
Konuyla ilgili hadisler için bkz; Dârimî, *Sünen*, Kitâbu'd-Diyât, Bâb no: 3.
14. Üç kişiyi öldürendir dese daha iyi olurdu.
15. Ashâbu'l-ahbâr; ispiyoncular, istihbaratçılar, doğru ya da yanlış bilgi toplayıp sultana getirenler demektir. Sahibü'l-Berîd'le karıştırılmamalıdır. Sahibü'l-Berîd işi daha ciddi tutan, özellikle diğer vilayetlerdeki vali ve benzeri yöneticilerin davranışlarını, halk içindeki hareketlenmeleri direkt sultana bildiren, esas görevi bu olan resmî bir memurdur.
16. Hz. Ali'nin de bu konuda benzeri bir sözü vardır: "Mızrak yaraları iyileşir amma, dil yaralarının merhemi yoktur."
17. Müellif insanın düşünce gücünü, aklını kastediyor. Zaten Türkçe'de bile nutuk kelimesi sadece dil anlamına konuşmak anlamına gelmez. Aklı olan sentezler kurabilen ve düşünen insanın dilinden dökülenler anlamındadır

nutuk. Tamamen düşünceyle alakalı olan bir bilim (mantık ilmi) tabiri de nutuk kökünden gelir.
18. Rahmân, 1-5.
19. Günümüzde gübre karıştırma ve kokutma âdeti müesseseleşmiştir. Ahlâksız medya ve paparazzi programları buna bir örnektir.
20. Mâide, 42.

58

KISAS VE HİKMETLERİNE DAİR1

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır. Artık, Allah’a karşı gelmekten sakınırsınız.”2 Bu âyet şöyle yorumlanmıştır: Cinayet işleyen, haydutluk eden, ırza ve mala tecavüz eden kendisine kısas yapılacağını bilirse suça teşebbüs etmez. Böylece hem hayatını hem de canına kasteddiği kişilerin hayatlarını kurtarmış olur.

İbn Mes’ud Peygamber Efendimiz’den şu hadisi şerifi rivayet ediyor: “Kıyamet gününde insanlar arasında ilk hükme bağlanan (davalar) kanla ilgili davalardır.”3

Ebû Hureyre’den gelen bir rivayette Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Kim kardeşine haksızlık etmişse hemen ondan helâllik dilesin. Çünkü orada kardeşinin senden iyiliklerini alması dışında hiçbir çözüm yolu yoktur. Ne dinar ne de dirhem fayda vermez. Eğer iyilikleri yoksa kötülüklerini ona verir.”4 Bu hadis sahîhtir. Buhârî tarafından rivayet edilmiştir. Bazıları Rab Teâlâ’nın şu kavlinin bu hadise aykırı olduğunu söyleyebilir: “Kimse başkasının yükünü taşımaz.”5 O halde zalim nasıl mazlumun yüklendiği günahları taşıyabilir ki? Bu itiraza şöyle cevap verebiliriz: Aslında prensip olarak kimse kimsenin günahıyla cezalandırılamaz. Fakat bizim

mevzumuzda zalim, zulüm ediyor ve zulmünü affettirmek için gerekli hiçbir şeyi yapmıyor. Dolayısıyla ağırlığı kaldırması gereken, vebal altında kalan zalimin kendisidir. Rab Teâlâ'nın şu kavli de bu anlamda yorumlanabilir: "Onlar kendi ağırlıklarını, kendi ağırlıkları yanında daha nice ağırlıkları yüklenecekler ve uydurup durdukları şeylerden kıyamet günü sorguya çekileceklerdir."6

Ebû Sa'îd el-Hudrî Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Mü'minler ateşten kurtulurlar, cennetle cehennem arasındaki köprüde hesaba çekilirler. Dünyada iken vuku bulmuş haksızlıkların kısası yapılır. Nihayet süslenip tertemiz edilince cennete girmelerine izin verilir. Muhammed'in canını elinde tutana and olsun ki, mü'minlerden her biri cennetteki evini dünya evinden daha kolay bulur."7

Rivayet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz vefat etmeden önce şöyle buyurmuştur: "Kime haksızlık etmişsem hemen gelsin, kısas yapayım kendimle." Sevâd b. Gaziyye adlı biri ayağa kalkıyor şöyle diyor: "Ey Allah'ın elçisi! Sen Akabe gecesi benim karnıma vurdun, bana acı verdin!" Rasûlallah (s.a.v) buyuruyor: "Gel önüme, al benden hakkını." Adam şöyle diyor: "Ya Rasûlallah! Sen bana vurduğunda benim karnım açıktı." Peygamber Efendimiz karnını açıyor, Mısır kumaşı cinsinden ince bir giysiyi kaldırıyor. Adam hemen eğiliyor, öpmeye başlıyor ve şöyle diyor Peygamber Efendimiz: "Ey Sevâd, seni böyle yapmaya sevkeden nedir?" Adam cevap veriyor: "Ya Rasûlallah! Müşriklerle karşılaşma zamanı yaklaştı.8 Dolayısıyla seni son görüşümde karnını öpeyim istedim."9

Görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz böyle davranıyor. Halbuki Rab Teâlâ onun gelmiş geçmiş tüm günahlarını affetmiştir. Çünkü Peygamber Efendimiz biliyor ki, Allah Teâlâ kullar arasındaki mezâlimde kısası terk etmeyecek, mazlumun hakkını zalimden alacaktır. İster peygamber

olsun; isterse sıradan bir kimse, Rab Teâlâ hiç kimsenin yaptığı zulmü yanına koymayacak kadar âdildir.

Bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde şöyle buyuracağı rivayet edilir: "Eğer bir zalimin zulmü karşılık görmeyecek (ceza bulmayacaksa) elbetteki zâlim benim."

Habib anlatıyor: Osman b. Afvan devesine yulaf veren hizmetçisinin bu işi iyi yapmadığını, araya bazı (yenmeyecek) şeylerin karıştığını görünce çocuğun kulağından tuttu, çekip ezdi, sonra pişman oldu ve şöyle dedi: "Kalk benden hakkını al, bana kısas yap!" Hizmetçisi reddetti. Bu şekilde Osman yine emir vermesine rağmen hizmetçi yine reddetti. Sonunda razı oldu ve Osman'ın kulağını tuttu. Osman "Çek, ovuştur ovuştur." diyordu. "Daha sıkı, daha sıkı!" diyerek de pekiştirdi. Osman sonunda hizmetçinin hakkını aldığına kanaat getirince şöyle dedi: "Ahiret kısasından önce dünya kısası bile ne kadar acı!"

Avn b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) hizmetçisini yanına çağırdı. Fakat adam cevap vermeyince, (ya da uyuyor olmalıydı) şöyle buyurdu: "Kısas olmasaydı sana eziyet ederdim."10

Abdullah b. Vehb kendi hadis mecmuası olan Muvatta'ında İbn Şihab'tan naklediyor.11 Rasûlullah ve sonraki iki halife kendilerine kısas uygulanmasını kabul etmişlerdir. Tâ ki mü'minlere (güzel bir) âdet olsun diye. Hem de kasden yapmadıkları haksızlıklarda bile! Onlar bunu yaparlarken güç sahibi idiler.

Sahîh-i Müslim'de Ebû Hureyre şu hadisi rivayet ediyor: Peygamber Efendimiz ashabına sordu: "Ümmetimden müflisler kimlerdir biliyor musunuz? Kıyamet günü namazı, orucu ve zekâtıyla gelecek (ama) öte yanda şuna sövmüş, şuna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, şunun kanını akıtmış, buna da dayak atmış... Bu adam onun sevaplarından biraz alacak, öteki biraz alacak, nihayet acı çektirdiklerinin hakları bitmeden kendi sevapları biterse bu

sefer onların hatalarını, günahlarını yüklenmeye başlayacak. Çevresindekilerin tüm suçları onun üstüne yıkıldıktan sonra ateşe atılacak.”12

Mâlik anlatıyor: Bana rivayet olunduğuna göre Ebû Bekir es-Sıddık hilafet makamına geldiğinde bir adama vurdu. Sonra pişman oldu ve şöyle dedi: “Bana ne oluyor ki bu hareketi yapıyorum. Bir daha böyle bir şey yapmayacağım.” Âişe Ebû Bekir’in sözlerini işitti. Ömer’e haber verdi. Ömer Ebû Bekir’in yanına gelerek (durumu) sordu. Ebû Bekir şöyle dedi: “Ben bir adama vurdum. Fakat bu görevden ötürü dayak atmamalıyım.” Ömer: “Elbette imam böyledir, dayak atamaz.” dedi. Ebû Bekir sordu: “Peki çıkış ne?” Ömer cevap verdi: “Adamın yanına gideceksin, ondan helâllik isteyeceksin!” Ömer’le Ebû Bekir adamın yanına gittiler ve helâllik istediler.

Tüm hadisler ve sahîh rivayetler şunu gösteriyor ki yönetici de yönetilen de kısas hususunda eşittir. Biri diğerine haksızlık ettiği zaman kısas kaçınılmaz olarak uygulanacaktır. Eğer bir yönetici yönettiklerine zulmederse bu manâda onun emirliği yok olur. Bu durumda yönetici yönetilenlerden herhangi biri gibidir. Tâ ki her ikisi de büyük sultanın huzurunda mahkemeleşirler.13

Ömer (r.a) şöyle buyururdu: “Ben emirlerimi insanları dinleri hususunda bilgilendirmek, ganimet ve diğer gelirleri aralarında taksim etmek için görevlendiriyorum. Onlara sopa atsınlar, saçlarını keserek ceza yağdırsınlar diye göndermiyorum. Kim emîrinden zulüm görürse benim nezdimde o emirin o mazlumu yönetme hakkı kalmamıştır. Nihayet gelirim mazluma hakkını teslim ederim!” Ömer’in bu sözlerine Amr b. el-As itiraz etti: “Allah Allah, ey emîrü’l mü’minîn! Adam senin teba‘andan birini te’dib eder, gereken cezayı verirse de ille de ondan hak alacağım, diyerek kısas mı uygularsın?” Ömer cevap verdi: “Elbetteki kısas uygularım, hakkını alırım. Ben Rasûlullah’ın kendi nefsine dahi kısas uyguladığını gördüm.”

Hayvanlar hususunda kısas var mıdır? İnsanlar hayvanların haşredilip edilmeyeceği, aralarında kısasın cerayan edip etmeyeceği meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Tüm varlıkların haşri ölümü ile olur. Ama cinler ve insanlar hariç. Çünkü onlar kıyamet gününde birbirlerinden haklarını alacaklardır.14

Müfessirlerin çoğu hayvanların da toplanıp haşredileceğini ve birbirlerinden haklarını alacaklarını savunmuşlardır. Ubeyd b. Ka‘b der ki: “Hayvanlar da haşrolunur. Her şey haşrolunur, hatta sinekler dahi haşrolunur.”15

Ebu’l Hasan el-Eş‘arî bu hususta şöyle der: “Hayvanların, delilerin ve kendisine davet ulaşmamış kimselerin yeniden diriltilmesi (hesaba çekilmesi) kati değildir. Bu saydıklarımızın yeniden diriltilip cennete girmeleri de mümkündür, bir daha diriltilmemeleri de mümkündür.”16

Yeniden diriltilmenin tüm varlıklar hakkında sabit olduğuna dair delil Allah Teâlâ’nın şu âyetidir: “Yabanî hayvanlar bir araya toplatıldığı (haşredildiği) zaman.”17 Yine Rab Teâlâ bir ayette şöyle buyuruyor: “Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar.”18 Allah Teâlâ bu âyetin devamında şöyle buyuruyor: “Kitapta biz hiçbir şey eksik bırakmadık. Onlar sonra Rab’lerine toplanacaklardır (haşrolunacaklardır)”.19 Müslim de Sahîh’inde Ebû Hureyre’den şu rivayeti yapmaktadır: Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki: “Kıyamet gününde tüm haklar ehillerine verilecektir! Hatta boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan hakkını alacaktır!”20 Ebû Zer şu hadiseyi anlatmaktadır: Rasûlullah’ın huzurunda iki koyun tokuştu. Rasûl şöyle dedi: “Bu koyunların niçin tokuştuğunu biliyor musunuz?” Ben “Hayır” dedim. Rasûl buyurdu: “Ama Allah bilir. Rab Teâlâ onlar arasında hakem olacaktır.”

Müslim, Buhârî ve bunların dışında daha birçok kaynakta geçen sahîh bir hadiste Peygamber Efendimiz şöyle

buyurmaktadır: “Sakın sizden hiçbiriniz kıyamet günü zekâtını vermediği davarını omuzunda bağırır halde taşıyıp gelmesin ve (yardım isteyerek): Yâ Muhammed, demesin. O zaman ben ona: Ben senin için hiçbir şey yapmaya mâlik değilim. Ben tebliğ etmişimdir, derim. Şimdi sizden hiçbiriniz zekâtını vermediği devesini, böğürür halde omuzu üzerinde taşıyarak gelmesin ve: Yâ Muhammed, demesin. Ben ona: Ben senin lehine hiçbir şeye mâlik olamıyorum. Ben Allah’ın emir ve nehiylerini tebliğ etmişimdir, derim.” Hadis zekâtı vermeyenler bâbında gelmiştir.21

Ebu’l Hasan el-Eş‘arî bu hususlarda şöyle demektedir: Hayvanlar üzerinde kalem câri olmaz (hüküm uygulanmaz). Bu mevzuda gelen “Boynuzsuz boynuzludan hakkını alır.” ve “Dal dalı kırdığı için sorguya çekilir.” gibi rivayetler hesap günündeki kısaslaşmanın şiddetine, mazlûmun zâlimden muhakkak hakkını alacağına dair temsili sözlerdir, misal olarak söylenmiştir.

Üstad Ebû İshâk el-İsfirâyinî bu görüşü reddetmiş, Cami adlı eserinde şöyle demiştir: Hayvanlar arasında da kısas geçerlidir. Kim bilir belki de hayvanlar dünya yurdunda kısas uygulanması için gerekli miktar kadar akla sahiptirler. Dolayısıyla aralarında da kısas yapılacaktır.

Ben diyorum ki:22 Üstad Ebû İshâk’ın sözünde sıhhat belirtisi vardır. Çünkü hayvan faydanın ve zararın ne olduğunu bilir. Sopadan kaçar. Kendisine sunulan yulafı kabul eder. Havlayan köpekten korkar, kuşlar ve vahşi hayvanlar ok, mızrak gibi yaralayan aletlerden kaçarlar; şerrinden korunmak için... Bazıları şöyle diyebilir: Kısas bir hak alıştır, emre muhalefetten ötürü işlenmiş bir suçun cezasıdır. Hayvanlar ise mükellef (sorumlu) değillerdir, onların akılları yoktur, onlara peygamber gelmemiştir, bırakın hayvanları sizdeki akılla dahi herhangi bir şey vâcip olmaz (davet ulaşmadıkça). Üstad Ebû İshâk’ın hayvanların bu kadarcık da hakkı vardır, sözünde tutarsızlık baş göstermektedir. Çünkü vâcibi tek başına gerektiren şey akıl

değildir.23 Bu hususta ki delil Rab Teâlâ’nın şu sözüdür: “Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.”24

Biz bu itiraza şöyle cevap veriyoruz: Evet, hayvanlar mükellef değildirler. Çünkü teklifin kaçınılmaz şartlarından biri de elçiyi, gönderileni bilmektir. Bunu bilmek ancak akıllıların özelliklerindendir. İnsanlar ve cinler ise akıllıdırlar. Hayvanlar mükemmel olmadıklarına göre Rab Teâlâ’nın iradesine kalmıştır onların durumu. Allah dilediğini yapar. Onlara rüzgâr da gönderebilir, onları hizmetçi de kılabilir. Rabb’ın hükmüne itiraz yoktur. O mülkünde dilediğini yapar. Nimet de verir, azap da... Prensip olarak hayvanların acı çektiği kabul ediliyorsa suç işlemelerinden sonra da acı çekmelerinin cevazı ortaya çıkar.25 Âyet peygamberi bilenlere hamledilmiştir. Sonra, dünyada onlara kalem (hüküm) cerayan etmemişse de bu ancak ahkâm hususundadır. Ama aralarında vukû bulan haksızlıklar ne ise mutlaka cezasını göreceklerdir.

Buhârî’den gelen bir rivayete göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Alacakeleri öldürün. Çünkü o İbrahim Peygamber ateşe atıldığı zaman üzerine ateşi üfürüyordu.”26 Peygamber Efendimiz’in yanıbaşındaki hayvan da kendi cinsinden olan bir hayvanın yaptığı kötülükten ötürü cezalandırılıyor. Demek ki Allah Teâlâ yaratıklara mâsiyeti sebebiyle değil, hepsinin sahibi olduğu için azap eder. Bu hadis bu konuda delildir.27

Mûsâ (a.s) elbisesini kaçıran taşı dövmüştür. İsrailoğulları Mûsâ’nın avretine bakıyorlardı. Buhârî Peygamber Efendimiz’den şu hadisi nakleder: Mûsâ âsâsıyla vuruyor, taş kaçıyor ve Mûsâ söyle diyor: “Ey taş, elbisemi; ey taş elbisemi!” Ebû Hureyre, “Vallahi taşta Mûsâ’nın vurma izinden üç yahut dört ya da beş iz yara izi kalmıştır.” diyor.28

Rab Teâlâ’nın “Ve o cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardır.”29 âyeti hakkında şu yorum yapılır: Bu taşlar dünyada insanlara eziyet veren taşlardır.

Mesih (a.s) bir dağın yanından geçerken inlediğini duydu. Niçin inlediğini sorunca dağ şöyle cevab verdi: Ben Rab Teâlâ'nın yakıtı insanlar ve taşlar olacak bir cehennemden bahsettiğini duydum. Bahsedilen taşlardan mıyım değil miyim bilmiyorum. Bu yüzden inliyorum.

Bazıları İbn Abbas'ın, "Hayvanların haşri ölümüdür.", sözünü doğru kabul ederek şöyle yorum yaptılar: Aralarında bir nevi hak alışverişi için kullanırlar, sonra toprak olurlar. Aslında İbn Abbas'ın yaptığı te'vil dahi gerçekten uzaktır, hakikat değildir. Çünkü haşr toplamak demektir. Oysa hayvanların ölümünde toplanma olmaz, bilakis parçalanma olur. Hayvanların organları, küçük bölümleri dahi parçalanır ölüm vukû bulduğunda.30 Bu kanıtımızın dışında Rab Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu da belirtmeliyiz: "Ve onlar Rab'lerine toplanacaklardır."31 Rabb'e doğru haşrolunma ancak yeniden diriltilme ve O'nun huzurunda toplanma ile mümkündür.32

1. Bu bölüm bazı el yazmalarında yoktur. Sadece başlık vardır.
2. Bakara, 179.
3. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'd-Diyat, Bâb no: 1.
4. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh,* Kitâbu'l-Mezâlim, Bâb no: 10.
5. En'âm, 164.
6. Ankebût, 13.
7. Hadisin kaynağı:
Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Mezâlim, Bâb no: 1.
8. Yani cihad vakti, şehadet vakti geldi.
9. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 338.
10. Hadisin kaynağı:
Konuyla ilgili hadisler için bkz;
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 495.
11. Bilindiği gibi Muvatta adlı hadis külliyatları İslâm tarihinde pek çoktur. Fakat bunlar içinde en meşhuru İmam Mâlik'in Muvatta'ıdır. Abdullah b. Vehb'in Muvatta'ı pek bilinmez.
12. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* c. 2, s. 303.
13. Büyük Sultan, ya devletin başkanı ya da yörenin kadısı olmalıdır. Turtûşî, zulüm olayında yöneticinin makamından edileceğini söylemek istemiyor. Bu anlamda yöneticinin yönetileni yönetme yetkisi kalkar diyor, dikkatli

seçilmiş kelimeler sarfediyor. Mahkeme önünde valiyle sıradan bir insanın eşit olduğunu söylüyor.

14. Haşr, lügatta; işi tamamen bitmek, helak olmak, hiçbir izi kalmamak anlamına geldiği gibi toplanmak, bir yere sevkedilmek, kitleler halinde sürülmek anlamına da gelir. Hayvanlar ve benzeri canlılar için kullanıldığı zaman helak olmak, işi bitmek, hiçbir izi ve meselesi kalmamak anlamında kullanılmasına rağmen insanlar ve cinler hakkında kullanılırken kıyamet günü toplanmak mânâsına gelir. Çünkü insanlar ve cinlerin haşri ancak kıyamette toplanıp birbirlerinden haklarını almaları ile mümkündür. Bazı yörelerimizde kullanılan hışır oldum yani öldüm, bittim, ezildim tabiri haşrin birinci anlamından çıkartılmış olsa gerektir. Fakat pek bilinmez.
15. Buradaki haşr diriltilip toplanma, insanlar gibi haşrolma anlamında kullanılmıştır.
16. Kendisine davet ulaşmamış kimselerin âhiretteki hali, delilerin ve benzeri sorumluluk almaması gereken kimselerin öldükten sonraki durumu Akâid kitaplarında uzun fasıllarla dile getirilmiştir. İslâm ilâhiyatında bu mevzu daha çok Allah'ın adalet vasfı ile ilgili bölümlerde incelenir. Konu ile ilgilenenler Ebu'l Hasen el-Eş'arî'nin Makalât kitabına, Mâturîdî'nin de Tevhid adlı eserine bakabilirler. Her iki eserinde edisyon kritiği yapılmıştır. Ayrıca Tevhid Türkçe'ye de çevrilmiştir. Nurettin Sâbunî'nin Mâturîdîye akâidiyle ilgili eseri Bekir Topaloğlu tarafından terceme edilmiş. D.İ.B yayınları arasında çıkmıştır. Turtûşî, Mâlikî mezhebinden olup, inanç olarak selefî ve zâhirîye yakın olduğu için hayvanların haşri konusunda Ebu'l Hasen el-Eş'arî ve benzerlerinin görüşlerini kabul etmez. Fakat onlarla paylaştığı pek çok görüşü vardır.
17. Tekvir, 5. Bu âyetteki haşr kelimesinin anlamı ve yorumu için bkz; Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, El Keşşâf an Hakâikit-Tenzîl, c. 4, s. 222. Ayrıca hayvanların haşrinin ölüm anlamına gelebileceği gibi, toplanıp diriltilmek anlamına da gelebilmesi ihtimalleri için yine bkz; Allâme Ebu'l Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsi el-Bağdadî, *Rûhu'l Meâni fi tefsiri'l Kur'âni'l-Azîm*, c. 30. s. 51. Alûsi ikinci sayfada ilk satırlarda Hüccetu'l-İslâm Gazzalî ve bir grup ulemânın görüşünün, insanlar ve cinlerden başka hiçbir varlığın haşrolunmayacağı tarzında olduğunu belirttikten sonra Müslim ve Tirmizî'de haşr hakkındaki rivayetlerin Sahîh olsa dahi sadece tefsir mahiyetinde olacağını söyler, bizzat kendisi de Gazzalî'yi destekler, hayvanların kıyamette birbirleriyle kısas yapacakları görüşüne meyletmediğini ama bu görüşe kesin hata damgasını da vurmadığını belirtir. Bkz; s. 52.
18. En'âm, 38.
19. En'âm, 39. âyetin devamı.
20. Hadisin kaynağı:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 72.

21. Buhârî, *Sahîh*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, c. 3, s. 1328. Hadisin baştarafı şöyledir: Sahibi kendisindeki zekât hakkını vermediği zaman deve kıyamet günü en kuvvetli haliyle sahibinin üzerine gelir ve onu tabanlarıyla çiğner. Koyun da kendisindeki zekât hakkını vermediği zaman en kuvvetli ve besili haliyle sahibi üzerine gelir ve tırnaklarıyla onu çiğner, boynuzlarıyla da ona vurur. Bkz; s. 1328'in devamı. D.V.

22. Turtûşî görüşünü belirtiyor.
23. Yani Allah'a inanma ve emirlerini uygulama hususunda kişiye sorumluluk düşebilmesi için sadece akıllı olması dahi yetmez. Akıllı olabilir, fakat kendisine davet ulaşmamış olabilir demek istiyor.
24. İsrâ, 15. âyetin başı şöyledir: "Kim doğru yola gelmişse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez."
25. Yani aralarında haksızlık etmişlerse birbirlerine karşı, âhirette cezalarını bulacaklardır, demek istiyor.
26. Bkz; Buhârî, *Sahîh*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, c. 7, s. 3150.
27. Bu tür bir çıkarım kanımızca pek doğru değildir. Ayrıca Urve adlı bir râvîden gelen bir rivayette Ayşe (r.a) Peygamber Efendimiz'in kela cinsinden olan alacakeleler için zarar vericidir diye buyurduğu ama bunun öldürülmesini emretmediği nakledilir. Bkz; A.g.e., c. 7, s. 3092.
28. Bkz; Buhârî, *Sahîh*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, c. 7, s. 3211. Hadis şöyledir: Mûsâ çok hayâlı, sıkı örtünen kimseydi. Kendisi hayâlı olmak istediği için derisinden hiçbir şey görülmezdi. Bu halinden dolayı İsrailoğullarından ona ezâ edenler ezâ ettiler ve şöyle dediler: Mûsâ bu kadar sıkı örtünmeyi ancak cildindeki bir ayıptan dolayı yapmaktadır. Onda ya baras denilen deri hastalığı yahut husyelerin şişmesi yahut da bir âfet vardır.
Allah da onların Mûsâ için söyledikleri kusurlardan berî olduğunu ortaya çıkarmak istedi. Mûsâ birgün yalnız başına yıkanmak için soyundu, elbiselerini bir taş üzerine koydu, sonra yıkandı. Yıkanması bitince elbiselerini almak için onların yanına gitti. Bu sırada taş elbiselerle yuvarlanıp gitti. Musa da âsâsını alıp taşı yakalamaya gitti ve şöyle dedi: Ey taş elbisemi, ey taş elbisemi (ver). Böyle diyerek koştu.
Nihayet İsrailoğullarından bir topluluğun yanına vardı. Bu sûrette onlar Mûsâ'yı çıplak olarak ve Allah'ın yarattığı en güzel surette gördüler. Böylece Allah Mûsâ'yı onların demekte olduklarından berî kıldı. Taş orada kaldı, Mûsâ elbisesini alıp giydi, akabinde Mûsâ âsâsıyla taşı dövmeye başladı.
İsrailoğullarıyla ilgili bu tür hadislere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.
29. Tahrîm, 6.
30. İbn Abbas'ın bu konuyla ilgili yorumuna dair bkz. Kitâb-ı Mecmua min Tefâsir, c. 6, s. 462.
31. En'âm, 38.
32. Turtûşî'nin hayvanlar ve tüm mahlûkların haşri konusunda en güçlü kanıtı bu âyettir. Çünkü ilâ harfi cerriyle haşr; toplama ve döndürülme anlamında kullanılmıştır. Fakat öte yandan hayvanların aralarındaki meseleler hususunda ceza görüp görmeyeceği mevzuîyette zikredilmemiştir. Dolayısıyla Turtûşî'nin hayvanlar arasında da kısas vardır görüşü zannımızca doğru değildir.
Kısasın vâcip oluşu ve hikmetleri hakkında Türkçe bir kaynak olarak bkz; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 1, s. 599-610. Bu bölümde sebebi nüzul, ehli kitap ve müşriklerin katil hakkındaki muamelesi, kısasın manâsı, vücûbu, suretleri gibi konular izah edilmektedir. Hak Dini Kur'ân Dili'ndeki esas aldığımız baskı Eser Kitabevi baskısıdır. Ayrıca kısas

konusunda Arapça bir kaynak için bkz; Allâme el-Âlûsi, *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 2, s. 49-52.

59

ZORLUKTAN SONRA KOLAYLIK GELECEĞİNE DAİR1

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Umutsuzluğa düşmelerinin ardından yağmuru indiren, rahmetini yayan O'dur. O övülmeye lâyık olan dosttur."2 Başka bir âyette şöyle buyuruyor: "Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Pek kıt düşünüyorsunuz?"3 Diğer bir âyette de Rab Teâlâ şöyle buyuruyor: "Elbette güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten güçlükle beraber bir kolaylık vardır."4

Hasan el-Basrî diyor ki: Bu âyet indiğinde Rasûlullah şöyle buyurmuştu: "Sevininiz, pür neşe olunuz! Müjde gelmiştir size! Çünkü bir zorluk iki kolaylığı birden yenemez."5

İbn Mes'ud şöyle der: "Canımı elinde tutana and olsun ki, eğer zorluk bir deliğe girseydi kolaylık onun peşinden ayrılmaz, hemen yakalardı. Bir zorluk iki kolaylığı yenemeyecektir."6 Âyete niye böyle yorum verildiğine gelince; zorluk kelimesi (el-usr) marife olarak gelmiştir, eliflâmlıdır. Kolaylık (yüsr) kelimesi ise nekre olarak

gelmiştir, nunludur. Arapların dildeki âdeti odur ki bir ismi marife olarak zikrettikten sonra tekrar o isim aynı şekilde anılırsa tek bir varlık; aynı varlık sözkonusudur. Ama bir isim nekre olarak anılır, sonra yeniden nekre olarak tekrarlanırsa o zaman iki ayrı şey sözkonusudur.7 Şair şöyle diyor:

> “Eğer zaman sana belâ getirirse,
> Hissettirir ağırlığını zor gelir karşı koymak,
> Peşinden başkaları kapını çalar durmadan,
> Hayat çekilmez olur karanlıktır her yan,
> O zaman sabret, bekle bitivermesini,
> Unutma, küçülmeler, ayıplar ve kusurlar arka arkaya gelse de
> Hepsi sırtını dönüp gidecektir.
> Tüm gücünle dişini sıkar, feleğin çemberinden geçersen,
> Ansızın kalkacak üzerinden tüm yükler (rahmet) tecellî edecek sana.”

İbn Abbas anlatıyor: Kadınların uzun etekli elbise kullanması İsmail’in anası Hacer tarafından konulmuş bir âdettir. Hacer Sâre’den izini gizlemek için uzun eteklik giymişti.

İbrahim, Hacer’le evlenip İsmail doğduktan sonra emzirmekte olduğu bu oğluyla beraber (Sâre’nin saldırısından kurtulmak için Şam’dan çıkıp) Mekke’ye geldi. Nihayet Hacer’le İsmail’i mescidin (bulunduğu) yerin ve mescidin yüksek bir yerindeki zemzem kuyusunun yukarısında büyük bir ağacın yanına bıraktı. O tarihte Mekke’de hiçbir kimse yoktu. Hatta içecek su da yoktu. İşte İbrahim bu ana ve oğlu buraya bıraktı. Yanlarına içi hurma dolu meşin bir dağarcık, içi su dolu bir kırba bıraktı. Sonra Şam’a gitmek üzere döndü. İsmail’in anası Hacer de arkasından onu takip etti de; ya İbrahim, bizi bu vadide bırakıp da nereye gidiyorsun? Öyle bir vadi ki ne görüp görüşecek bir ins var, ne de başka bir hayat eseri şey var, dedi. Hacer bu sözlerini tekrar tekrar söylediyse de İbrahim ona dönüp bakmadı. Nihayet Hacer ona:

“Bizi burada bırakmayı sana Allah mı emretti?” diye sordu.

İbrahim:

“Evet, Allah emretti” diye cevap verdi.

Bunun üzerine Hacer:

“Öyleyse O bizi zâyi etmez, korur.” dedi.

Sonra Kâbe’ye yöneldi. İbrahim de ayrılıp gitti. Ta Mekke’nin üstündeki Seniyye mevkiinde görülmeyecek bir yerde bulununca yüzünü Kâbe tarafına döndürdü. Sonra ellerini kaldırarak şu kelimelerle dua etti:

“Ey Rabb’imiz! Ben evladımdan kimini mukaddes olan evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Sebebi şudur ki: Rabb’imiz; dosdoğru namazlarını kılsınlar. Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Onların şükretmeleri ümit edildiği için kendilerini bazı meyvelerle rızıklandır, dedi.”8

Artık İsmail’in anası, oğlu İsmail’i emziriyor ve kendisi kırbadaki sudan içiyordu. Nihayet kırbadaki su bitince hem Hacer, hem de çocuğu susadı. Hacer çocuğun susuzluktan toprak üstünde sızlanarak yuvarlandığına baktı. Fakat çocuğun bu haline bakmaktan fenalaşarak onun yanından kalkıp biraz öteye gitti. Ve o mıntıkada Kâbe’ye en yakın dağ olarak Safa tepesini buldu ve onun üstüne çıktı. Sonra vadiye karşı durup bir kimse görebilir miyim diye bakmaya başladı. Fakat hiçbir kimse göremiyordu. Bu defa Safâ tepesinden indi. Vadiye varınca (ayağına dokunmamak için) entarisinin eteğini topladı. Sonra müşkil bir insanla karşılaşan bir azimle koştu, vadiyi geçti. Sonra Merve mevkiine geldi. Orada da biraz durdu ve bir kimse görebilir miyim diye baktı. Fakat hiçbir kimse göremedi. Hacer bu sûrette (Safâ ile Merve arasında) yedi defa gitti geldi.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (s.a.v): “Bunun için insanlar Safâ ile Merve arasında s’ay ederler.” buyurdu.

Son defa Merve’ye çıktığında bir ses işitti ve kendi nefsine hitap ederek: “Sus, iyice dinle!” dedi. Sonra dikkatle dinledi. Bu sesi evvelki gibi bir daha işitti. Bunun üzerine:

“Ey ses sahibi! Sesimi duyurdun. Eğer sen bize yardım etmek kudretine mâlik isen bize yardım et!” dedi.

Ve böyle der demez hemen zemzem kuyusunun yerinde bir melek göründü. O melek ayağının topuğuyla yahut kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. Hacer (su başka tarafa akmasın diye) suyu eliyle çevirdi, havuz gibi yaptı. Hacer hem eliyle öyle yapıyordu, bir taraftan da kırbasını doldurmaya devam ediyordu. Su ise avuç avuç alındıktan sonra yerinde kaynıyordu.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (s.a.v): "Allah İsmail'in anası Hacer'e rahmet etsin. O, zemzemi kendi haline bıraksaydı da suyu avuçlamasaydı, muhakkak zemzem akar bir ırmak olurdu." buyurdu. İbn Abbas devam ediyor: Hacer bu sudan içti, çocuğunu emzirdi. Melek Hacer'e:

"Zâyi ve helak oluruz diye sakın korkmayın. İşte şurası Allah'ın evidir. O evi şu çocukla babası yapacaktır. Muhakkak ki, Allah o işin ehlini zâyi etmez!", dedi.9

Savaştan geri kalan üç insanın kıssası da böyledir. Zorluktan sonra kolaylık gelmiştir. Ka'b b. Mâlik, Murâre b. er-Rabî ve Hilal b. Umeyye Tebûk savaşına katılmamışlardı. Peygamber Efendimiz bu üçüyle konuşulmamasını ashabına emretti. Ka'b b. Mâlik olayı şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.v) savaşa gitmeyen ben ve diğer iki zat ile Müslümanların konuşmalarını yasak etti. İnsanlar bizden kaçtılar, bize karşı tutumlarını değiştirdiler. Bu yüzden dünya beni sıkmaya başladı. Artık o, tanıdığım dünya değildi. Bu durumumuz tam elli gün sürdü, iki arkadaşım kaderlerine razı oluyorlar ve ağlayarak evlerinde oturuyorlardı. Bana gelince ben onlardan daha genç ve dayanıklıydım. Çıkıyor Müslümanlarla birlikte namaz kılıyor ve sokaklarda çarşılarda dolaşıyordum. Fakat hiç kimse benimle konuşmuyordu. Namazdan sonra ashabıyla sohbete başlayan Rasûlüllah'a gelip selâm veriyordum ve kendi kendime: "Acaba selâm almak için dudakları kımıldadı mı, kımıldamadı mı?" diye soruyordum. Sonra, onun yakınında namaz kılıyor, yan gözle onu kolluyordum. Ben namaza durduğum zaman Rasûlüllah (s.a.v) bana dönüyor, onun

tarafına yöneldiğim zaman da benden yüz çeviriyordu. Bu şekilde Allah'ın Kur'ân'da belirttiği gibi rûhî sıkıntılar içindeydim. Koskoca dünya başıma dar gelmişti. O sırada Sel dağının başından birinin bana yüksek sesle:

"Ya Ka'b Müjde!" diye bağırdığını işittim. Hemen secdeye kapandım. Artık ferahlığa kavuştuğumuzu anladım. Rasûlüllah sabah namazını kıldırdığı sırada Allah'ın bizim tevbelerimizi kabul ettiğini Müslümanlara bildirmiş, onlar da derhal bizi müjdelemeye koşmuşlardı. İki arkadaşıma müjdeciler gitmiş, biri de beni müjdelemek için atını dört nala sürmüştü. Rasûlüllah'ın huzuruna çıktım, selâm verdiğim zaman Rasûlüllah'ın yüzü sevinçten gülüyordu.

"Müjde, bugün anandan doğduğundan beri hayatının en mutlu günü" buyurdu.

"Bu müjde senden mi yoksa Allah'tan mı, Ya Rasûlallah?!" diye sordum.

"Benden değil, Allah katından!" diye buyurdu.

Rasûlüllah (s.a.v) sevindiği zaman yüzü, sanki bir ay parçası gibi parlardı. Biz böylece onun sevindiğini anlardık. Rasûlüllah'ın önüne oturduğumda:

"Tevbem kabul olunduğu için malımı Allah ve Rasûlü'nün yolunda sadaka olarak dağıtmak istiyorum." dedim. Rasûlüllah (s.a.v) şöyle cevap verdi:

"Malının bir kısmını kendine alıkoy. Böylesi senin için daha hayırlıdır."10

Rivayet olunduğuna göre İbrahim (a.s) büyüyüp yetiştirildiği yerden dışarı çıkınca gece olmuş. İbrahim gökteki yıldızları görünce; "Bu benim Rabbim!" diye haykırmış, yıldız kaybolunca, "Ben böyle batan yıldızları sevmem" diye konuşmuştu. Daha sonra gökte doğar halde ayı görünce, "İşte benim Rabbim budur!" demiş, ay da batınca, "Rabbim beni hidayete yöneltmezse, ben sapıklardan olacağım." demişti. Gündüz olup da güneş doğunca bunun daha öncekilerden daha parlak olduğunu görmüş, "Bu onlardan daha büyüktür, benim Rabbim

budur.” demişti. Güneş de batınca çevresindekilere: “Ey kavmim! Ben ortak koştuğunuz şeylerden ilişkimi kestim.” buyurmuştu. “Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben puta tapanlardan değilim!” demişti. Milleti onunla tartışmaya girişti. “Beni doğru yola eriştirmişken, Allah hakkında benimle mi tartışıyorsun? Ona ortak koştuklarınızdandan korkmuyorum, meğer ki Rabb’im bir şeyi dilemiş ola. Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır; hâlâ öğüt kabul etmez misiniz?” dedi. (Kavmi şöyle dedi: Ey İbrahim! İlâhlarımızın sana zarar vermesinden korkuyoruz, sen başa çıkamazsın, hem de sebebi sen olduğun halde.) İbrahim şöyle dedi: “Allah’a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa siz, Allah’ın hakkında size bir delil indirmediği bir şeyi O’na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisine güvenmek daha tehlikelidir, bir bilseniz.”11

Hz. İbrahim’in babası Azer kavminin ibadet ettiği putları kendi eliyle yapar, onları oğlu İbrahim’e vererek pazarda satmasını söylerdi. İbrahim bu putları satarken şöyle haykırırdı:

“Ne zararı ve ne de yararı olmayan bu mahluklar satılıktır, isteyen alsın!” Tabiatıyla babasının uğraşarak yaptığı bu putları, bu türlü haykırıp satışa arzettiğinden bir şey satamaz olmuştu. Hatta işin alay ve eğlence tarafına giderek putlardan birini alır, nehir kenarına gider, putun başını suya sokarak, haydi işte görelim! derdi. Hz. İbrahim’in bu türlü hâl ve davranışları, çevresinde öğrenildiği ve yayıldığı halde zamanın hükümdarı Nemrud’un bu durumdan haberi olmamıştı. Kavmini ilk uyarması şöyle başlamıştı:

Bir bayram günü kavminin arasında bulunurken, başını göklere kaldırıp, yıldızlara bakarak: “Ben hastayım vebaya tutuldum.” diye sızlanmaya başlamıştı. İbrahim bunu, kavmini korkutarak oradan uzaklaştırmak ve putlarına ulaşmak için yapmıştı.

İbrahim putların bulunduğu yere girince, bunların şöyle sıralandığını görmüştü: Her küçük putun yanında büyük bir put bulunmaktaydı. Böylece putlar bu tertip üzere alanın kapısına kadar bu şekilde sıralanmıştı. Halk oradan ayrılırken, büyük putların önlerine yemek koymuşlar “Biz dönünceye kadar ilahlarımız yemeklerini yemiş olurlar.” diyerek uzaklaşmışlardı. İbrahim putların önlerine konan yemekleri görünce onlara: “Bunları yemeyecek misiniz?” diye seslenmişti. Hiçbirinin karşılık vermemesi üzerine şöyle demişti: “Ne oluyor size konuşmuyorsunuz?” ve nihayet gizlice onları sağ eliyle birbir vurup kırdı.12

Hz. İbrahim puthanedeki putları elindeki baltayla kırarak baltayı en büyüklerinin eline bırakmış ve oradan uzaklaşmıştı. Kavmi bayram yerinden puthaneye dönünce bağlanıp büyük tuttukları putların kırıldığını görerek şöyle demişlerdi: “Hangi zalim ilahlarımıza bu işi yapmıştır?” Bazıları da “İbrahim adında genç bir çocuğun bu putları diline doladığını duyduk.” demişlerdi.13 Kavmin ileri gelenleri coştu, galeyana geldi. Bu haber Nemrud’a duyuruldu. Böylece İbrahim’in yakalanarak halka gösterilmek üzere getirilmesi isteniyordu. Allah Teâlâ şöyle anlatıyor: “Onlar (Nemrud’un kavmi) onu halkın göreceği bir yere getirin ki hakkında bildiklerini şehadet edip hak ettiği ceza verilsin dediler ve ona: “Ey İbrahim! Putlarımızı kıran sen misin?” diye sordular. İbrahim: “Hayır ben değilim, bu işi onların büyüğü yapmıştır, kendilerine sorun bakalım cevap verirler mi?” dedi.”14

İbrahim, putların en büyüğü yapmıştır; onlara sorun, deyince onlar şöyle düşünmüşlerdi: Halkın büyük ve küçük putlara ibadet ettiğini gören en büyük put gazaba gelerek bu işi yapmış olabilir... Zira onlar şöyle bir iddia ileri sürmüşlerdi: Büyük put dururken küçüklere tapmamız doğru bir davranış değildir. Ve nihayet bu işi büyük putun yaptığı iddiasını bırakarak vicdanlarına dönüp birbirlerine biz ona haksızlık yaptık, onu suçladık; onun zararı, faydası

ve öfkesi olmadığını biliyoruz, o bir puttur dediler. Böylece Nemrud'un halkı putların hiçbir etkisi olmadığını, zararlı ve yararlı bir yönleri bulunmadığını anlamış ve söylemişlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Bu vakıa üzerine putperestler kendi akıl ve fikirlerine başvurdular ve İbrahim'e: "Putların konuşmayacaklarını sen de bilirsin?" dediler. O da onlara: "Sizler gerçek Allah'ı bırakıp kendinize hiçbir yarar sağlamayan şeylere mi tapıyorsunuz? Yazıklar olsun sizlere de putlarınıza da, hâlâ buna aklınız ermiyor mu?" dedi."15

Mesele Nemrud'a aksedince, Nemrut ibrahim'e şöyle dedi:

"Senin ibadet ettiğin, halkı da ibadetine davet ettiğin Allah'ı gözlerinle gördün mü? Onun ne olduğunu anladın mı?" Hz. İbrahim cevap verdi:

"Yaşatan da öldüren de benim Rabb'imdir." Nemrud konuştu:

"Ben de insanları yaşatır ve öldürürüm." İbrahim:

"Bunu nasıl yaparsın?" diye sorunca Nemrut cevap verdi:

"Ölüme hüküm giymiş iki kişiyi getirir, bunlardan birini öldürür, diğerini affederek yaşamasına izin veririm. Böylece ölenin yerine diğerini canlı bırakırım." İbrahim:

"Eğer doğru sözlüysen öldürdüğün adamı dirilt bakalım ya da adama hiç dokunmadan, ruhunu çekip al bakalım." dedi ve devam etti: "Peki yüce Allah güneşi doğudan çıkarır, haydi sen de güneşi batıdan doğdur veya çıkar da görelim!" Nemrud İbrahim'in bu isteğine cevap veremedi, şaşkına döndü ve böyle bir şey yapamayacağını anlayınca dostlarını toplayarak İbrahim'i öldürmeye karar verdi. Kavmine hitaben de "Putlarınıza yardımcı olun, İbrahim'i ateşe atın." dedi.16 Hz. İbrahim'in ateşe atılıp yakılabilmesi için türlü türlü cinsten odunların toplanmasını emretti. Bu işe kadınlar da katıldı. Odunlar İbrahim için bir adak olarak yakılır ki, üzerinden uçan kuşlar dahi yanarak yere düşerlerdi. İbrahim'i ateşe atmak üzere getirdiklerinden

göklerde ve yerde bulunan tüm canlılar bir ağızdan feryat ederek şöyle yalvardılar: “Ey Rabbimiz! İbrahim’den gayri sana tapan bir kulun yoktur, onu yakıyorlar. Bizlere izin ver, onu kurtaralım!” Yüce Allah onlara şöyle buyurdu: “Eğer o sizlerden yardım isterse yardımda bulunun da göreyim. Yalnız benden yardım isterse ona yeterli yardımı yaparım.”

Hz. İbrahim’i ateş yığınının üzerine koyduklarında başını göğe kaldırıp şöyle dua etti: “Ey Allah’ım! Göklerde ve yerde yalnız sen varsın, sana güveniyor, sana sığınıyorum, vekilim sensin!” Bunun üzerine Allah vahyetti: “Ey ateş! İbrahim’e karşı soğuk ol, selâmetli ol!” Eğer “Selâmetli ol!” emri gelmeseydi ateşi öyle hızlı soğutacaktı ki İbrahim (a.s) donabilirdi.17 İbrahim (a.s) ateşte yedi gün kaldı. Kavmi onun tamamen yanıp kül olduğunu zannediyordu. Nemrut şöyle dedi:

“Bakın İbrahim ne yapmış. Çünkü ben bu gece rüyamda yaptığımız ateş bendinin duvarlarının çöktüğünü ve İbrahim’in çıkıp yürüdüğünü gördüm.” Ateşin çevresindeki bakır erimişti, duvarlar da yanıp kül olmuştu. İbrahim’i sapasağlam gördüler. Herkes merakla ona bakıyordu. İbrahim sağlık ve esenlik içinde, sönmüş ateşin içinden çıkıp millet içinde oturan anasının yanına geldi. O sırada Sâra İbrahim’in yanına yaklaştı. Ona ilk iman eden kadın odur. Oturdu ve şöyle dedi: “Ey İbrahim! Ben ateşi sana soğuk ve selâmet kılan Rabb’a iman ettim.” İbrahim’in anası Sâra’ya dönerek şöyle dedi: “Sakın sakın kendini öldürmeyesin!” Sâra cevap verdi: “Bırak beni, karışma! Ben hiçbir şeyden korkmuyorum, ben İbrahim’in Rabb’ine iman ettim.” O sırada İbrahim’in çevresinde yeniden inkârcı bir grup toplandı. Aralarında komplonun nasıl tekrarlanacağının hesaplarını kuruyorlardı. Amaçları İbrahim’e azap etmekti. Allah Teâlâ üzerlerine ansızın korkunç bir rüzgâr gönderdi. Yanmış ateşin tüm külleri havaya savrulup saçıldı. İbrahim’e işkence etmek isteyenlerin yüzlerine ve gözlerine doldu.

Birden kaçışmaya başladılar. İbrahim ayağa kalktı. Allah'a şükretti ve Rabb'ini andı.

Mücahid, Katâde ve diğer âlimler şu hadiseyi nakletmektedirler:

Allah'ın elçisi Süleyman b. Dâvûd (a.s) hamama girdiğinde yanında Sahr denen bir cin vardı. Süleyman hiçbir zaman banyoya yüzüğüyle girmezdi. Şeytan yüzüğü aldı, oradan hızlıca uzaklaşarak denize bıraktı. Onu da bir balık yuttu. Daha sonra Süleyman bir balıkçının yanına gitti. Karnı aç olduğu için ondan yiyecek bir şey istedi ve ona Süleyman olduğunu söyledi. Balıkçı onu yalanladı ve bir darbeyle kafasını yaraladı. Süleyman kanını yıkamaya koyuldu. Diğer balıkçılar arkadaşlarının bu davranışını kınadı ve ona iki balık verdiler. Bunlardan biri, yüzüğünü yutmuş olan balıktı. Onun karnını yarıp yüzüğünü aldı. Böylece Allah ona mülkünü ve krallığını geri vermiş oldu. Balıkçılar kendisinden özür diledi. Süleyman onlara: "Özür dilediğiniz için sizleri övmüyorum, yaptığınız için de sizleri kınamıyorum." dedi.18

Vehb b. Münebbih anlatıyor: Allah Teâlâ İbrahim'e İshâk'ı nasip etti. İshâk yedi yaşına gelince Rab Teâlâ İbrahim'e onu boğazlamasını ve kurban etmesini emretti...19

Ebû Hureyre anlatıyor: Yûsuf (a.s) Mısır'a getirilip köle edilince büyük bir üzüntüye kapıldı ve çok ağladı. Ana babasına, kardeşlerine, vatanına ve düştüğü sıkıntılara ağlıyordu. Bir gece Rabb'ine şöyle yalvardı: "Rabbim, beni beldelerin bana en güzel geleninden çıkardın. Ana babamdan ayırdın beni, kardeşlerimden de ayrıyım... Bana bir kurtuluş yolu nasip et! Hem de hiç hesap etmeyeceğim şekilde... İçinde bulunduğum ülkeleri bana sevimli kıl, bu ülkenin halkını bana sevimli kıl, beni de halkına sevimli kıl. Bu ülkeye girip çıkanlar beni sevsinler. Senin nimetin, senden gelen sevinç içinde ana babamla buluşmadan öldürme beni! Böylece bizim için dünyanın ve âhiretin tüm hayrını toplamış olursun. Ey Rab, sen duayı işitensin!"

Yûsuf’a rüyasında şöyle denildi: “Allah duanı kabul etmiştir, isteklerini yerine getirecektir. Bu beldelerin hâkimi yapacaktır seni! Anan, baban, kardeşlerin hepsi yanında toplanacak! Gönlünü hoş tut. Bil ki Allah sözünden caymaz!”

Yûsuf’un duasıyla Mısır onun gönlünde sevilen bir belde oldu. Mısır’a gelenler oradan çıkmak istemiyordu. Çünkü bu beldeyi gören herkes beğeniyordu.

Katâde diyor ki: Mısır’da Yûsuf’tan önce hiçbir peygamber uzun boylu oturup kalmamıştır. Allah Teâlâ Yûsuf için tüm nimetleri toplayıp isteklerini yerine getirince koca peygamber Rabb’ine kavuşmayı arzuladı, şöyle dedi: “Ey Rabb’im! Sen bana mülkten bir nasip verdin, bana rüyaların tabirini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen, dünyada ve âhirette benim yardımcımsın. Canımı Müslüman olarak al, beni salihler zümresine kat.”20

Halife Süleyman b. Abdülmelik, Muhammed b. Yezid’i Irak’a göndermişti. Muhammed’in görevi zindandakileri serbest bırakmak, mal ve ganimet gibi şeyleri halka taksim etmekti. Bu durum Yezid b. Ebû Müslim’e sıkıntı verdi. Daha sonra hilafet makamına Yezid b. Abdülmelik geçince bu adam Yezid b. Ebû Müslim’i Afrika’ya vali tayin etti. Yezid b. Ebû Müslim’in güç kazanması sebebiyle Muhammed b. Yezid saklandı. Fakat Yezid onu buldurup yanına getirtti. Yezid’in elinde bir salkım üzüm vardı. Yanına yaklaşan Muhammed’e şöyle dedi: “Sen Muhammed b. Yezid misin?” Muhammed: “Evet” deyince Yezid şöyle dedi: “Vallahi seni ne kadar uzun bir zamandan beri istemişimdir. Hep Rabb’ime dua ederim ki seni akidsiz ve ahidsiz ele geçireyim.”21 Muhammed şu cevabı verdi: “Vallahi, ben de ne kadar uzun bir zamandan beri hep senden kurtulmayı istemişimdir Rabb’imden!” Yezid tekrar söze başladı: “Yemin olsun ki benden kurtulamayacaksın. Ölüm meleği senin ruhunu kabzetmeden beni geçmeye çalışsa onu bile geçer, ondan önce seni öldürürdüm! Yemin olsun ki şu üzüm tanesini yiyemeden seni öldüreceğim!” O sırada müezzin

ezan okumaya başladı. Yezid salkımı bir kenara bıraktı, namaza kalktı. Afrikalılar Yezid b. Ebû Müslim'i sevmiyordu. Onu öldürmek için bir araya gelmiş bekliyorlardı. Yezid rükûya gittiğinde hemen koştular, ensesine bir kalas vurdular. Oracıkta öldü. Muhammed b. Yezid'e de nereye gidersen git, serbestsin dediler. Görüyorsun ya bir emiri öldüren, esiri ise diriltip hayatını kurtaran Allah'ın şanı ne yücedir! Allah'ın kulları hakkındaki yasası budur işte! Ölümün keskin dişlerinden hayatı doğdurur ve hayatın kaynağından ansızın ölüm kusturur.

Rivayet olunduğuna göre Sicilya sultanı bir gece ansızın uyanmış ve bir daha uykusu tutmamış. Hemen deniz kuvvetleri komutanına şu emri göndermiş: Şu anda bir gemi hazırlamanı istiyorum, Afrika'ya gitsin. Orada ne olup bittiğini öğrensin ve bana haber versin. Kumandan yanıbaşındaki birkaç adama emrederek, hazırlık için salık vermiş. Ama sabah olunca bir de bakmışlar ki gemi yerinde duruyor, hiçbir yere ayrılmamış. Sultan öfkeyle: "Sen benim emrettiğim şeyi yapmadın mı?" diye sormuş. Kumandan: "Evet, senin emrini yerine getirmeye çalıştım, gemiyi gönderdim, gemi gitti, bir saat önce döndü. Bir şeyler olmuş, kaptan size anlatacak efendim." Kaptan Sicilya sultanının huzuruna çıkar yanında bir adam vardır. Sultan sorar: "Söyle bakalım, emrettiğim şeyi yapmana engel olan sebep ne idi?" Kaptan anlatır:

Gemiyle yola çıktım, gecenin ortasıydı. Ansızın bir ses duydum: "Yâ Allah yâ Allah, ey yalvaranları kurtaran!" diyordu. Arka arkaya çığlıklar geliyordu. Hepimizin kulaklarında bu çığlıklar vardı. Seslendik: "Tamam, tamam geliyoruz Allah'ın izniyle." Çığlık devam ediyordu: "Yâ Allah, ey yalvaranları kurtaran!" Biz de cevap veriyorduk: "Yardım geliyor, yardım geliyor!" Gemiyi sesin geldiği tarafa doğru yönelttik. İşte şu yanımda gördüğün adamı boğulmaya az bir zaman kala kurtardık. Nasıl bu hallere düştüğünü sorduk, şöyle dedi: "Biz Afrika'dan dönüyorduk, gemimiz

battı. Günlerden beri suyun üstündeyim. Artık öleceğimi zannetmeye başlamıştım. Sonunda sizin tarafınızdan kurtarıldım!” İşte sultanım hikâyemiz budur.

Sultanı geceleyin uykusuz bırakan, denizde karanlıklar ortasında boğulmakta olan bir zavallı için sarayda uyuyan bir zorbanın uykusunu kesen Rabb’ın şanı ne yücedir! Rab Teâlâ bu adamı yalnızlığın, gecenin ve denizin karanlıklarından çekip aldı. Ey Rab! Senden başka ilâh yoktur. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi! Sen münezzehsin, sana yakışmayan tüm vasıflardan!

Mısır’da büyük caminin imamı olan bir adam bana şu olayı anlatmıştı: Düşmanın ortalığı karıştırdığı günlerde Sicilya’da idim. Geceleyin üç yüze yakın gemiyle bize yaklaştılar. Sahile demir attılar. Dehşet içinde kalmıştık. Aramızda İbnü’s-Semen Târi adlı ihtiyar, tecrübeli bir adam vardı. İnsanlar onun yanına gitti. Çevresinde toplandılar. Ondan kurtuluşun yolunu sordular. Adam bir an göğe baktı, sonra secde etti. Yanakları tozlanmıştı. Sağa ve sola çevirdi yüzünü. Allah için yemin olsun ki daha birkaç dakika geçmeden müthiş bir fırtına koptu, ortalıkta hiçbir sağlam gemi kalmadı.

Ebu’l Kasım b. Hâbil-Allah rahmet eylesin - bana şu hadiseyi anlatmıştı: Hicaz yolundaydık. Çebuk Çölü’nde insanları müthiş bir susuzluk bastı. Su bitmişti. Sadece deve güden bir dostumun yanında azıcık su vardı. Adam elindekini fahiş fiyatlarla satıyordu. Yüzünden ve endamından tertemiz, salih biri olduğu anlaşılan başkası yanımıza geldi. Adam da bir miktar un vardı. Deve güden yol arkadaşımıza yaklaştı, unu ona teslim ederek bize su satması için ikna etmeye çalıştı. Adam bize un sunuyor, bunu su satan adama verin, size su versin diyordu. Gittim uzunca konuştum. Fakat suyun sahibi inadından vazgeçmedi. Bize yardımcı olan mübarek zât yanında taşıdığı postu yere serdi. Üzerine unları boşalttı. Sonra gözlerini göğe kaldırıp şöyle niyazda bulundu: “İlahi! Ben

sana ibadet ediyorum. Bu senin verdiğin undur. Şu karşınızdaki adam unu kabul etmedi, yerine su vermedi.” Bunu söyledikten sonra elini ansızın posta vurdu. Ve niyazına şöyle devam etti: “Ey Rab! İzzetine ve yüceliğine and olsun ki su içmeden burdan ayrılmayacağım.” Biraz sonra adam yanımızdan ayrılıp gitmeden yağmur yüklü bulutlar belirdi ufukta. Herkes suya kandı. Durum Peygamber Efendimizin buyurduğu gibiydi: “Bir çift eski elbiseye sahip nice kullar var ki, kimse onları adam yerine koymaz da onlar Rabb’a yemin ederek (dua etseler) yeminleri boşa çıkmaz. (Allah niyazlarına cevap verir.)”22

Kayravan’da âlimlerle hemhâl olan yaşlı bir zât, Abdülkafî ed-Dîbâcî’den şu hadiseyi nakletti bana: Kayravan’da müthiş bir olaya şahit oldum. Suskun ve hiç kimseyle bir çift laf etmeyen, durgun bir çocuğu yanına alan garip birisi, fakih Ebû Bekir b. Abdurrahman’ın huzuruna çıkıp şöyle dedi: “Şu gördüğün oğlum, günlerden beri suskundur. Ağzından bir kelime dahi çıkmadı. Allah’a dua et de bu derdi gidersin!” Ebu Bekir bir an durdu, Rabb’ına dua etti, elini yüzüne çaldı, ansızın çocuğun yüzü aydınlandı, durgunluğu gitti. İhtiyar bilgin çocuğa dönerek: “Haydi Allah’tan başka ilah yok, Muhammed O’nun elçisidir de bakayım!” dedi. Çocuk: “Ben şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed O’nun Resûlü’dür.” dedi. İhtiyar bilgin Ebû Bekir bu hadiseden sonra yalvararak huzuruna gelen babaya döndü: “Bunu kimseye anlatma! Ben ölünceye kadar sakın ha bahsetmiyesin!” diye salık verdi. Ardından oracıkta beklemekte olan câriyeye dönerek: “Ağzını tutasın, ölünceye kadar kimseye söylemiyesin!” emrini verdi ve ekledi: “Sen de Allah rızası için hürsün, gidebilirsin!”

Ebû Bekir vefat ettiğinde halk cenaze etrafında toplandı. Grup grup çeşitli yörelerden gelenler oldu. Herkesin suskunlaştığı bir anda çocuğun babası ayağa kalkarak: “Ey

Kayravanlılar! Dinleyin hikâyemi. Bak bu ihtiyar bilgin nelere vesile oldu...” deyip başından geçenleri anlattı.

Kayravanlı bilginlerin dostu olan bu adam bana şöyle bir hâdise daha anlatmıştı: Kayravan’da öyle bir öykü duyduk ki bizden önce hiç kimse böyle bir şey işitmemiştir. Kasaplardan biri boğazlamak için oğlağı yere yatırmış. Tam boğazını kesmiş ki oğlak birden canlanıyor, adamın elinden kurtuluyor ve kaçmaya başlıyor. Oğlak önden, kasap arkadan koşuyorlar. Nihayet harabe bir yere vardıklarında kasap ansızın kesik başlı bir adamla karşı karşıya buluyor kendini, kan fışkırıyor boğazından. Dilini yutacak kadar korkan kasap yüzgeri dönüyor, dehşetle kaçıyor. Ama döner dönmez de karşısında emniyet müdürünü ve kolluk kuvvetlerini buluyor. Meğer bu adamlar o çevrede bir katl olayı vukû bulduğunu duymuşlar, katil kim diye araştırma yapıyorlarmış. Elinde bıçak kasapla karşılaşınca -hem de kanla lekeli- az ilerde de başı kesik bir cansız ceset yatıyor artık çarpınışı durmuş... Bu vaziyette kasabı yakalıyorlar, tevkif ediyorlar, yörenin yöneticisinin huzuruna çıkarıyorlar. Yönetici soruyor: “Adamı sen mi öldürdün?” Kasap cevap veriyor: “Evet”. Ne zaman sorguya çekseler, kasap sürekli “evet, ben öldürdüm.” diyor. Hiçbir zaman ifadesini eğip bükmüyor. Yönetici adamın öldürülmesini emrediyor. Millet sokağa çıkıyor ölümü seyretmek için. Tam emir verilecekken, birikmiş cemaat arasından biri ileri fırlıyor ve şöyle diyor: “Ey millet! Bu adamı öldürmeyin! Kim öldürdü diye araştırmakta olduğunuz hadisedeki katil benim!” Adamı tutuyorlar, sultanın huzuruna çıkarıyorlar. “Evet ben öldürdüm, gerçek katil benim.” diyor. Yönetici adama soruyor: “Sen sıhhat, afiyet ve emniyet içindeyken neden böyle bir suçu üstlendin?” Adam cevap veriyor: “Şu kasabın mazlum olarak öldürülmek üzere olduğunu gördüm. İki adamın kanının da boynuma sıçradığı bir vaziyette Allah’ın huzuruna çıkmaktan korktum.” Sultan ferman ediyor, adam orada öldürülüyor. Daha sonra kasaba dönen yönetici şöyle

soruyor: “Be adam suçsuz olduğun halde işin başında ben öldürdüm diye itiraflarda bulundun. Seni bu hâle sevk eden ne idi?” Kasap cevap veriyor: “O anda elimde hiçbir çözüm yoktu. Tüm deliller aleyhime idi. Harabede ölmüş bir adam var. Siz de beni o sırada yakalamıştınız, harabeden çıkıyordum. Elimde kana bulanmış koca bir bıçak vardı. Hayır ben öldürmedim deyip inkâr etsem kim dinleyecekti? Özür beyan etsem, kanıtlar bulmaya çalışsam benim özrümü kim kabul edecek, kanıtlarımı kim ciddiye alacaktı?” Kasabın soğukkanlılığına şaştılar, onu hediyelere boğarak evine yolladılar.

Nizâmü’l-Mülk’ün oğlu Fahru’l-Mülk, sultan Sancar’a vezir olmuştu. Fahru’l-Mülk’ün Şihâbü’l Mülk adlı bir amcaoğlu vardı. Fahru’l-Mülk kuzeninin kendi makamına göz dikmesinden, kendini alaşağı etmesinden sürekli korkardı. Birgün sultan Sancar’a yaklaşıp şöyle dedi: “Amcaoğlum Şihâbü’l -Mülk’ü temizlemeden senin yardımcın olamam, senin yanında yaşayamam!” Sancar, Fahru’l-Mülk’ün teklifini reddetti. Ama öte yandan da Fahr’ın amcaoğlunu Mahak adlı bir bölgeye sürgün edip hapse attırdı. Bölgenin valisi Fahr’ın amcaoğluna güzel davrandı. Ailesine yardımcı oldu. Kalede Fahr’ın amcaoğlu için yüksekçe bir daire tahsis etti. Diğer yandan Fahru’l-Mülk, sultan Sancar’ın zihnini bulandırmaya devam ediyordu. Amcaoğlu Şihâbü’l -Mülk’ün ölmesi gerektiğini fısıldıyordu kulağına. Sonunda Sancar o yöredeki valiye “Şihâbü’l-Mülk’ü öldür.” diye ferman etti. Vali, Şihâb’ı öldürmekten çekindi. Günlerce tereddütte kaldı. Sonunda başka çare bulamadı. Cuma günü Şihâb’ı öldürmeye azmetti. Şihâb evinin balkonundan dışarıyı seyrederken bir süvarinin kendisine doğru yöneldiğini, evine yaklaştığını gördü. İçini bir korku kapladı. Kapıya çıktığında süvari ona şöyle diyecekti:

“Vezir Fahru’l-Mülk öldü. Şihâbü’l-Mülk hemen serbest bırakıldı. Sultan Sancar’ın yeni veziri oldu. Dilediğini yapan

Allah’ın şanı ne yücedir!”

Ebu’l Fadl el-Muabbir Mısır’dayken bana şu ibret verici olayı hikâye etmişti: Mısır’da Hamdanoğulları egemen iken Nâsuru’d Devle de orada bir yörenin reisiydi. Sürekli karın ağrılarından şikâyetçi olur, nice nice doktorlara danışır, fakat şifa bulamazdı. Öte yandan Nâsuru’d Devle’ye düşman olan sultan ona bir suikast düzenlemek istedi, peşine hançerli bir adam taktı. Müsait bir dehlizde arkadan saldıran adam Nâsuru’d Devle’ye sert bir darbe indirdi. Darbe, hasta Nâsuru’d Devle’nin daima acı duyduğu bağırsağa inmişti. Bağırsak deşildi; taşıdığı mikropları, uru ve ağırlığı dışarı attı. Nâsuru’d Devle’nin pansumanını yaptılar. Sıhhate kavuşmuştu, önceki güzel ve mutlu günlerine geri döndü.

Ben de İskenderiye’de idim, şöyle bir olaya şahit olmuştum: Düşman gemileri Berka şehrinin sahillerine yanaştığında Müslümanların bir gemisini çaldılar, onların bir kısmını da öldürdüler. Düşmanlardan birisi bir Müslümanı esir aldı, ellerini bağladı, arkasına taktı. İp çaprazlama olarak boynuna doğru dolanmıştı zavallı Müslümanın. Adamı denize attılar, üzerine mızrak fırlattılar, mızrağın ucu adamı bağlayan halatın düğüm noktasına isabet etti, kalın ip parçalandı. Esir Müslüman ipten kurtulup yüzmeye başladı, kıyıya geldi, sağlık ve selâmet içinde İskenderiye’ye ulaşmıştı.

Şamlılardan biri de bana şu olayı anlatmıştı: Fırıncılardan biri Dımeşk şehrinde işini yaparken yanından kaysı satan biri geçti. Fırıncı kaysıdan hoşlanmış olacak ki bir miktar satın aldı, sıcak ekmekle atıştırmaya başladı. Karnını doyurmasını bitirdiği anda yere baygın düşmüştü. Çevresine toplandılar, yüzüne baktılar. Adam ölü gibiydi. Hemen doktor çağırdılar, nabzı kontrol edildi, çeşitli hayâtî uzuvları tek tek gözden geçirildi. Herkes bu adamın kesinlikle ölmüş olduğu hususunda ittifak etmişti. Adam gusledildi, kefenlendi, mezarlığa doğru yolcu edildi. Cenaze

cemaatin sırtında tam şehrin kapısından çıkarken karşılarında El-Bîrûdî denilen bir doktoru buldular. Bu adam işinin ehli, meşhur, ünü cihanı tutmuş bir kişiydi. Durdular, koşup, hadiseyi anlattılar. Doktor şöyle dedi: “Getirin de göreyim!” Cansız gözüken adamı doktorun önüne bıraktılar. Doktor kendi bildiğince muayenesini yaptı. Adamın ağzını açtı ve bir şeyler damlattı. Adam ansızın gözlerini açtı, konuştu ve dükkânına döndü.

Yine ilginç bir olay da şudur: Adamın biri Bağdat’ta yolda sakin sakin yürürken yüksekçe bir ev ansızın üzerine çöktü. Evin duvarında kemer şeklinde bir çıkıntı vardı ve bu çıkıntı tam adamın bulunduğu küçük bölgeye isabet etti. Böylece adamın kafası zerre kadar zarar görmedi. Biraz sonra çökmüş evin altından sağ bir vaziyette kurtarıldı.

Ebu’l Kâsım el-Hadramî anlatıyor: Yemen’de Melihîlere ait bir arazide kalıyordum. Beni sultana şikâyet ettiler. Ölüm fermanım geldi. Hemen bulunduğum yerden çıkarıldım, cellat tahtasına getirildim. Cellat şöyle dedi: “Uzat boynunu!” Allah’ın kazasının gerçekleşmesi için boynumu uzattım. Cellat bana bakarak “Sıkı dur!” dedi. Ben: “İşte önündeyim!” diyordum. Satır havaya kalkmıştı, tam başıma ineceği bir sırada sarayın dışında bir ses yankılandı, kulaklarımıza geldi: “Onu öldürmeyin, onu öldürmeyin!” Kurtulmuştum.

Kurtuba’da Mansûr b. Ebî Âmir döneminde çok garip bir hâdise meydana gelmişti: Kasım b. Muhammed eş-Şebşebî adlı birinin zındık olduğuna dair hüküm verdiler. Mansûr bu adamı Kurtuba’nın soylu ve kültürlü bir grubuyla aynı yere hapsetti. Mansûr her cuma şehrin büyük camisinin kapısında durur, “Bu adamla alâkalı kimin tanıklığı varsa hemen yapsın, görevini yerine getirsin!” derdi. Böylece Kâsım’a dair tanıklıklar hâkim nezdinde çoğaldı da çoğaldı. Tanıklar saraya getirildi. Büyük bir meclis kuruldu. Fakihler birbirleriyle konuştular. Kâsım’ın ölmesi gerektiğine karar verdiler. Kasım orta yere getirildi. Yargılamada iki küçük

oğlu da hazır bulunuyordu. Babası da gelmiş, yanında bazı hamalları da getirmişti. Sarayın kapısında çocuklar ve baba ağlıyordu. Kasım'ı öldürmek için İbnü'l Habeşî diye bilinen bir cellat orta yere geldi. Eline çeşitli satırlardan uzatıldı. Cellat tek tek bakıyor, keskin taraflarına dokunuyordu. Çocuklar ve baba cellata bakıyordu. Fakih Ebû Ömer b. El-Mağribî El-İşbîlî de oradaydı. Fakat istemeyerek gelmişti. Böyle bir hüküm gününde orada bulunmak hoşuna gitmiyordu. Ona da fikrini sordular. Hatta sınadılar. Şöyle cevap verdi: "Ey millet! Kan ancak içinde hiç kuşku olmayan kesin bir gerçek ile akar! İbnü'ş-Şebşebî'yi iyi düşününüz. Onunla ilgili hesabı iyi yapınız, kurtarmaya çalışınız onu. Onu niçin boğazlıyorsunuz!" Kadı İbnü's-Seriy cevap verdi: "Benim nezdimde kesinleşmiş bir kanıt var. Ben uzun uzadıya konuyu inceledim." Fakih Ebû Ömer rica etti: "Göster, anlat bakalım delilini!" İbnü's-Seriy anlattı. Fakih Ebû Ömer cemaate dönerek "Söyle bakalım şu şahitler topluluğundan kaç kişiyi yanına aldın, kaç kişinin şahitliğini kabul edersin?" dedi. Kadı İbnü's-Seriy birkaç kişiyi gösterdi, sayıları beşi geçmedi. Ebû Ömer sözü aldı: "Yani sen bunların şahitliği ile mi adamı öldüreceksin?" İbnü's-Seriy: "Evet" dedi. Ebû Ömer tekrar sordu: "Bu adamlar arasında sadece iki kişi şahit olsa yine de İbnü's-Şebşebî'yi öldürür müydün?" İbnü's-Seriy: "Hayır, onlar çoğaldıkça birbirlerini desteklemiş olurlar. Çokluk olmaları da nezdimde itibarlarını artırır." cevabını verdi. Fakih Ebû Ömer orada bulunan diğer hukukçulara yönelerek şöyle dedi: "Ey cemaat! Sizin nezdinizde Müslümanlar uydurma iddialarla mı öldürülüyor, onların kanı suçsuz yere mi akıtılıyor? Ben bu adamın öldürülmesi gerektiğini düşünmüyorum. Öldürülmesine de evet demiyeceğim!" Bir anda bütün hukukçular Ebû Ömer'in sözüne döndüler. Halbuki altı ay önce İbnü'ş- Şebşebî'nin katledilmesi gerektiğine fetva vermişlerdi. Bir anda icmaları bozuldu, kılıç kına gömüldü. Haber sultan Mansûr b. Ebî Âmir'e ulaştırıldı. İbn Ebî Âmir hemen hukukçuları toplayıp konsey

kurdu ve onlara çıkıştı: “Hepiniz İbnü’ş-Şebşebî’yi öldürmek hükmünü vermiştiniz! Kadı İbnü’s-Seriy din hakkı için çok çalıştık, içtihad ettik demişti. Böyle durumlarda ansızın ölüme karar verilmez.”

Hâdisede fakih Ebû Ömer’in şahitleri kabul etmemesi esnasında kullandığı bir deâim kelimesi vardır. Deâim; öyle bir şahitler topluluğudur ki, içlerinden iki tanesi diğerlerinden ayrı bir söz söylese karar sabit olmaz ve hiçbirinin şahitliği kabul edilmez. Böyleleri çoğalsa bile her biri diğerini destekleyerek aynı şeyi söyleyecekleri için hüküm bunlar aracılığıyla kesinleşmez.

Ebû Mervan ed-Dânî Turtûşa’nın kadılığına tayin olunmuş biridir. Bana şu hâdiseyi anlattı: Dânya şehrinin kasabalarından birine bir kafile yanaştı. Yağmurdan, kasırgadan kurtulmak için eski bir eve sığındılar. Ateş yaktılar, burada kalmaya başladılar. Köhne evin yakınında her an düşecekmiş gibi duran yüksekçe bir duvar vardı. İçlerinden biri arkadaşlarına dönerek şöyle dedi: “Dostlar, bu duvarın altında oturmayın, bu bölgeye de yanaşmayın, tehlikelidir!” Hiç kimse onu dinlemedi. Herkes oraya yanaştı, geceledi̇ler. Adam duvarın tehlikesinden kurtulmak için daha uzakta yattı. Sabahleyin herkes sağ salim kalkmıştı. Hayvanlarını hazırladılar, yüklerini kontrol ettiler. O sırada dün akşam cemaati uyaran dikkatli adam eve girdi. Geceden yakılmış ateşin sıcağıyla ısınmak istedi. Duvar ansızın çöktü, evin içinde sadece o vardı, öldü.

Fakihlerden biri bana şu hâdiseyi anlatmıştır: Sicilya’da ordudan bir grup asker bir yerden bir yere yolculuk etmekteydi. Dinlenmek ve ihtiyaçlarını görmek için mola verdiler. Askerlerden biri hemen yanıbaşında gördüğü akrebin üstüne tokmağıyla vurmak istedi, hamle etti. Sonra tokmağını tekrar kaldırıp omuz hizasında tuttu. Meğer akrep tokmağa tutunmuş imiş. Adamın omuzuna düştü, adam akrebi öldürdüğünü sanarak habersiz bir halde

sevinirken ansızın yaklaştı, boynundan soktu. Pek zehirliymiş ki orada can verdi.

Kadı Ebu'l-Velid el-Bâcî, Ebû Zer adlı râvîden naklediyor: Bağdat'ta şeyh Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhî'nin huzurunda hadis okuyordum. Bulunduğumuz mekân bu yörede esans ticareti yapan bir adamın dükkanıydı. Ders esnasında içeri seyyar satıcılardan biri girdi. Elinde bir tepsi vardı, bir miktar koku alacak sonra dışarda satacaktı, öyle gözüküyordu. Dükkân sahibine on dirhem uzatıp "Bana biraz koku verir misin?" dedi. Kokuları aldı, tek tek sinisine yerleştirdi ve dükkândan çıkarken hepsini düşürdü. Seyyar satıcı ağlamaya başladı. Ona acıdık. Ebû Hafs dükkân sahibine dönerek: "Adamın biraz olsun sıkıntısını hafifletebilirsin belki" dedi. Dükkân sahibi: "Evet, olabilir" deyince üstad aşağı indi, kırılıp dökülen etrafa saçılan parfümleri topladı. Dükkân sahibi de adama yardım etti, yarasını sarmış oldu. Üstad adama sabır tavsiye edip şöyle öğüt verdi: "Böyle bezgin olma, ümitsizliğe kapılma, dünya işi pek de üzerinde durmaya değmez, önemsizdir!" Seyyar satıcı cevap verdi: "Ey hoca! Şu anda kaybettiklerimden ötürü mü üzüldüğümü sanıyorsun? Allah biliyor ki ben falanca kafiledeyken içi dört yüz altın ya da dört bin altın dolu bir sandığı kaybettim (dört yüz ya da dört bin olması hususunda râvî Ebû Zer tereddüt etmektedir.). Bu kadar parayla beraber yine aynı miktarda mücevher de vardı. Fakat kaybettiğime üzülmedim. Bugün ise bir çocuğum oldu geceleyin... Nifaslı kadınların ihtiyaç duyduğu şeyi almak zorundaydım. Yanımda demin teslim ettiğim on dirhemden başka para yoktu. Paranın hepsini gerekli şeylere harcasaydım, hiçbir şeyim kalmayacaktı ve ticaret yapamayacaktım. Ben bu on dirhemle bir şeyler satın alayım, sonra gezerek günboyu satarım, elimde bir miktar kazancım olur. Hem ailemin ihtiyaç duyduğu şeyleri alırım, hem de on dirhemim sermaye olarak kalır diye düşünmüştüm. Bu düşünceler içerisindeyken Allah'ın

takdiri gerçekleşti, param ziyan oldu. Bu yüzden üzülmekteyim. Şimdi ise ne aileme götüreceğim bir şeye sahibim ne de ticaretimden kâr etmişim. Artık elimde hiçbir imkân kalmamıştır. Ailemi o halde bırakacağım. Belki de helâk olacaklar. Bu yüzden kederlenmekteyim."

Râvî Ebû Zer anlatmaya devam ediyor: Yanımızda ihtiyar bir asker vardı. Ara sıra hadis dersi dinlemeye gelirdi. Üstadımıza dönerek: "Ey Ebû Hafs, o adamla işinizi bitirdiğiniz zaman beraberce evime gelin!" dedi. Biz bir şeyler ikrâm ederek adama yardım edeceğini sanıyorduk. Eski askerin evine girdik, oturduk. Yaşlı kurt, seyyar satıcıya sordu: "Ben senin bezginliğine şaşmış olayı tekrar duymak istemiştim, anlatır mısın?" Adam daha önce başından neler geçtiğini anlattı, paraları nasıl kaybettiğini izah etti. Asker dikkatli bir şekilde: "Sen o kafilede miydin?" dedi. Adam: "Tabii ki oradaydım, aramızda şu şu meşhur âlimler de vardı." cevabını vardı.

Adamın sözlerinde doğruluk payı olduğunu fark etmişti, bir soru daha yöneltti: "Düşürdüğünü söylediğin sandığın özellikleri nelerdir, nereye düştü?" Adam nereye düştüğünü anlattı. Üzerindeki işaretleri bir bir saydı. Asker tekrar sordu: "Sandığı görsen tanır mısın?" Adam: "Elbette tanırım!" dedi. Asker büyücek bir sandık çıkardı, orta yere koydu. Adam: "Bu benim sandığım. Bakın şurasında da şöyle şöyle işaret olacaktı." dedi. Ve ekledi: "İçinde şu taşlardan var..." Sandık açıldı, tıpkı adamın tarif ettiği gibi kıymetli taşlar bulundu. Yaşlı asker adama dönerek: "Malını al, Allah mübarek kılsın!" dedi. Seyyar satıcı: "Bu taşlar mücevherattandır, altınlar gibi kıymetlidir. Hatta daha da kıymetlidir, diyebilirim. Sen sandığın kenarındaki şu altınları al. Ben memnunum!" Asker cevap verdi: "Ben bana emanet edilen şeyin zerresini dahi kabul edemem."

Rabb'in işine bak! Bir seyyar satıcı dükkâna girerken fakirlerdendi, ama çıktığında zenginlerden oldu. Yaşlı asker bu olaydan sonra şiddetli bir hıçkırığa tutuldu, ağlıyordu.

Ebû Hafs sordu: “Niçin ağlıyorsun? Allah emanetini yerine getirmene yardım etti. Senin önüne bir sürü mal kazanma imkânı verdi. İstersen zenginle konuşuruz, tekrar sana gereken teklifi yapar, altınları sunar önüne!” Yaşlı asker şu cevabı verdi: “Ben bu yüzden ağlamıyorum. Esas sebep şu ki, ecelimin yaklaştığını seziyordum. Tek bir duam vardı. Rabbim bu malın sahibi gelmeden canımı alma diyordum. Allah fazlu keremiyle hükmetti, mal sahibini buldu. Artık hiçbir arzum emelim yoktur. Şimdi anlıyorum ki ecelim yakın!..” Ravî Ebû Zer sözlerini şöyle tamamlıyor: Bir ay geçmeden yaşlı asker vefat etti, namazını kıldık.

Ebu’l Kåsım b. Hubeys Musul’da iken bana şu olayı anlattı: Bak öyküm şu mecliste, şu evde, şu karşıki dükkânda geçmiştir. Bu evde ticaretle uğraşan bir adam otururdu. Bir gün diğer kumaş satan arkadaşlarıyla beraber Kûfe’ye gitti. Heybesini yüklendi, ne kadar malı varsa devesine yükledi, yola koyuldu. Mola verdiklerinde malını aşağı indirmek ona ağır geldiği için kendisine yardım edecek birisini aramaya koyuldu. Nihayet bu evsafta birini bulmuştu. Onun yardımıyla yükünü çözdü, oturdular, yemek yemeye başladılar. Tâcir, adama ne yaptığını sordu. Adam Kûfe’den hazırlıksız yola çıktığını, yanında hiçbir azığı olmadığını anlattı. Tâcir: “Gel benim yol arkadaşım ol, yardımcım olursun, yemeğini de ben veririm.” dedi. Adam: “Ben senin hizmetini elbetteki yaparım. Vereceğin yemeğe de muhtacım.” dedi. Beraberce yola revan oldular. Adam tâcire güzel hizmet ediyordu. Tikrit’e vardılar, kafile şehrin dışında konakladı. İnsanlar muhtelif ihtiyaçlarını gidermek için şehre gidip gelmeye başladılar. Bizim tâcir hizmetçisine dönerek: “Yükümüzü koru! Şehre gideyim, ne lazımsa alıp geleyim...” dedi. Şehre gitti, ihtiyaçlarını gördü, biraz vakit geçirdi ve kafileye döndü. Fakat ortalıkta ne tüccar kafilesi ne de arkadaşı vardı. Kafile burdan göçüp gittiğine göre arkadaşım da onlarla beraber gitmiştir diye düşündü. Yola koyuldu, koşmaya başladı, kervanı yakaladı. Devesinin ve

arkadaşının nerede olduğunu sordu. Kervandakiler o adam bizimle beraber gelmedi, aksine eşyaları deveye yükleyip hemen senin arkandan şehre girdi. Biz ona öyle emrettiğini zannettik, dediler. Adam alelacele Tikrit şehrine döndü, araştırdı, fakat hiçbir ize rastlamadı. Ümitsizliğe düştü, keder içinde Musul'a döndü. Gündüz vakti aç ve soyulmuş vaziyette şehre ulaştı. Fakirdi, yorgundu, evine hemen girmeye utandı. Çünkü aç bî-ilaç, beş parasız eve girmek düşmanları sevindirir, dostları üzerdi. Bekledi, akşam oldu, evinin kapısını çaldı. "Kim o?" dediler: "Ben" deyip ismini zikretti. İçerden sevinç çığlıkları yükseldi. Herkes adama yönelerek: "Hemen şu anda seni buraya gönderen Allah'a hamdolsun. Bizim de tam zarûret anımızdı. Bütün malını alıp götürmüştün, seferin de uzamıştı. Ailen şu anda sana öyle muhtaç ki. Bugün bir oğlun oldu, müjde! Vallahi yanımızda hastaya ihtiyacı olan şeyleri alacak paramız da yoktu. Bu gece bize öylesine zor ve uzun geliyordu ki! Haydi şimdi biraz un ve kandil yağı temin eder misin?" Evdekilerin bu sözleri adamın gamını ve ümitsizliğini iyice artırdı. Ne vaziyette olduğunu onlara söylemeye korktu. Yağ kabını aldı, un çuvalını da omuzuna attı. Zeytinyağı ve bal için de kırbaları yanına aldı. Akşam akşam kepenklerini yeni kapatmış, kandilini yeni söndürmüş ve uykuya hazırlanan bir dükkân sahibinin kapısını çaldı. Adam henüz uyumamıştı. Cevap verdi: "Geliyorum" dedi. Karşısındakini tanıdı. Sağ salim şehre döndüğü için Allah'a şükretti, komşuydular. Tüccarımız dükkan sahibine "Bana biraz çıra verir misin, yanında şu kadar yağ, un, bal ve zeytinyağı da ver. Şimdi hepsini almam gerekiyor" dedi. Fakat parayı sonra getireceğini söylemedi. Dükkân sahibinin malları vermemesinden korkuyordu. Dükkâncı istenenleri hazırladı. Tuz, yağ, odun.. herşey hazırdı. Tüccarımızın gözüne ansızın dükkânın orta yerindeki bir yük ilişti. Evet, kafilede yol arkadaşına emanet ettiği heybesi ve diğer yükleri buradaydı. Birden dükkan sahibinin üstüne atladı, elini adamın boğazına attı. Yakasından tutup silkeleyerek: "Ey

Allah düşmanı! Nerede malım?” diye bağırdı. Dükkân sahibi cevap verdi: “Sana ne oluyor be adam! Vallahi ben senin hiçbir zaman hak çiğnemediğini bilirim. Sen de bilirsin ki ben sana haksızlık etmedim. Canına, malına dokunmadım, diğerlerine de hiçbir kimseye haksızlığım olmamıştır. Ne yapıyorsun böyle?” Tâcir: “Heybemden bahsediyorum. Bana hizmet eden biri vardı, malımın tümünü aldı, devemle beraber götürdü. Şuradaki de benim heybemdir.” dedi. Dükkân sahibi olayı anlattı: “Benim bu konu hakkında hiçbir malumatım yok. Şu kadar var ki adamın biri yatsıdan sonra dükkânıma gelmişti. Sadece bir battaniye aldı, mescide gitti, misafirim oldu akşamleyin. Ona ikrâm ettim, yanında bulunan heybeyi dükkânımın şurasına, yanında getirdiği deveyi de komşumuzun evine bıraktım. Adam şu anda mescidde uyumaktadır.” Tâcir hemen istirham etti: “Şu heybeyi omuzuma at, beni de adamın yanına götür olmaz mı?” Dükkan sahibi heybeyi adamın omuzuna attı, beraber mescide geldiler. Adam uyuyordu, kaldırdılar. Şaşırarak kalktı. “Ne oluyor?” dedi. Tacir: “Malım nerede ey hain, nereye bırakmışsın?!” dedi. Uyku sersemliğindeki adam cevap verdi: “İşte boynundadır, omuzlamışsın bile. Vallahi zerre kadar bir şey almadım ondan, hiçbir haksızlığa uğramadın!” Tâcir: “Peki devem ve onunla beraber bulunan diğer yükler nerede?” dedi. Adam cevap verdi: “Deve ve beraberindekiler seninle gelen adamın bıraktığı yerdedir.” Üç kişi kalktılar, oraya gittiler, malların hiçbirine dokunulmamıştı. Adamımız eşyasını yüklendi, ailesinin yanına geldi. Onlara hadiseyi anlattı, pek sevinçliydi. Herkes sevindi ve bunu yeni doğan çocuğun bereketine bağladılar.

Mûsâ, Şuayb (a.s)’ın şart ettiği süreyi bitirdi. Bu zaman içinde koyun gütmüştü. Sonunda Şuayb’ın kızını aldı. Medyen’e giderken Tûr Dağı yakınındaki mukaddes vadide geceleyin hanımına doğum sancısı geldi. Sancı tutmuştu, ama bu vaziyette bir kadının ihtiyaç duyacağı ilaç, edavat ve yiyecek yoktu. Berbat bir vaziyetteydiler. Mûsâ sağa

bakıyor, sola bakıyor şu zor durumdan kurtulma ümidi taşıyordu. Rab Teâlâ bununla ilgili olarak şöyle buyurur: “O bir ateş görmüştü de ailesine: Durun ben bir ateş gördüm, ya ondan size bir kor getirir ya da ateşin yanında bir yol gösteren bulurum demişti.”23 Mûsâ ateşin yanına vardığında heyecan ve korku doluydu. Kalbi sıkışmıştı. Kutsal vadinin kenarından şöyle bir ses geldi: “Ey Mûsâ! Ben senin Rabb’inim!”24

İşte Allah Teâlâ fazlından ümidini kesmeyenlere, doğru sözlü olanlara rahmetini yağdırıyor, umudunu gerçekleştiriyor. Hatta umut ettiğinden daha fazlasını veriyor. Bak şu Mûsâ’ya! Ailesinin ihtiyaçları için koşturup duruyordu. Uzaktan bir ateş gördü, peşine düştü. Vardığında kendisine risâlet gibi ulvî bir vazife ihsan edilmişti.25 Âlimlerimiz şöyle derler: Güzel ameller ve huylar arasında hiçbir şey Allah hakkında iyi zan sahibi olmak kadar yüce değildir. Şairlerden biri bu hususu şu dizelerle dile getirmiştir:

> “Ey kul! Eğer arzu ediyorsan ümitvar ol.
> Sen ümidini kesmezsen başarıya ulaşabilirsin.
> Musa ateş aramak için yola koyuldu,
> Uzaktan bir ışık görmüştü, gece simsiyahtı.
> Ailesine döndüğünde o kelimetullahtı artık.
> Rabb’ı seslenmişti ona, O ne güzel bir seslenendir!
> Zorluklar böyledir işte, kulu sıkıştırıp yorduğu zaman,
> Huzur gelir, kurtuluş ve müjde doğar ardından!”

Rivayet olunduğuna göre düşman Afrika sahillerine büyük bir donanmayla yüklenmişti. Günlerce orada kaldılar, suları bitti. Neredeyse helâk olacaklardı. Müslümanlar da bu arada toplandılar, çevre sahillerden, kalelerden o bölgeye koştular, düşmanların karada su aramasına engel oldular. Düşman askerleri, hiç olmazsa su içmek için bize izin verin, su alıp gidelim diye Müslümanlara mektup gönderdiler. Fakat Müslümanlar reddetti. Susuzlukları artıyordu, hepsi ölecekti. İncillerini açtılar, haçlarını çıkardılar, duaya başladılar. Allah’a hülûsu kalp ile çaresizce sesleniyorlardı. Ansızın hava bulutlandı, şimşek çaktı, gök suyunu boşalttı.

Hıristiyan askerler ellerindeki deri örtüleri yaydılar, çeşitli aletlerle su topladılar. Birçok kabı da doldurdular. Müslümanlar bu olay karşısında şaşkınlığa düşüp şöyle dediler: “Bunlar kâfirdir, Allah’ın ve Rasûlü’nün düşmanıdır. Ama Rabb’a hulûsu kalp ile niyaz ettiler, O’na yöneldiler. Tam ölecek iken Allah onlara yardım etti, istedikleri şeyi gönderdi. Oysa biz dua etmeye daha layıkız. Biz Allah’a daha çok yalvarmalıyız ve Allah elbette bizim duamızı onlardan önce kabul eder.’ Böyle söylendikten sonra namaz kıldılar, Rabb’a yalvardılar: “Ey Rab! Zayıfların kalbini güçlendirecek, imanlarına iman katacak, marifet ehlinin şükrünü artıracak bir âyet göster bize.” Daha duayı bitirmeden Allah öyle bir kasırga gönderdi ki Hıristiyan askerlerin filosu paramparça oldu. Dağ gibi dalgalar onları yuttu. İki kişi dahi bir araya gelemedi çırpınanlar arasında.

Bu bâbda Allah Teâlâ’nın -hikmetinden sual olunmaz- enterasan işlerinden biri de şudur: Diyarbekirli bir adam beyti makdis’e yolculuk etti. Halil İbrahim (a.s)’in kabrini ziyaret etti. Orada kurulmuş sofradan yemek yedi. Fakat boğazına küçük bir mercimek tanesi sıkıştı. Ne kadar çıkartmaya uğraştıysa da başaramadı, umutsuzdu, sürekli rahatsız oluyordu. Hasta bir halde ülkesine döndü, Diyarbekir’e geldi. Bir gün evinin kenarında otururken ansızın bir hapşırık tuttu. Aksırmasıyla beraber boğazına takılı mercimek yere düştü. Oradan geçmekte olan bir kuş mercimeği kapıp mideye indirdi. Adam kurtuldu, kuş doydu. Bunca meşakket ve zamandan sonra adamın boğazına kuşun azığı için bir mahzen kılan yüce Rabb’ın şânı büyüktür. Hem de yiyecek kuşa eriştiği anda adamı derdinden kurtarıyor.

Benim de başıma şöyle bir olay gelmişti: Ülkem olan Endülüs’ten doğuya doğru yolculuğa başladım. Amacım ilim talep etmekti. Ne ticaret bilirdim ne de geçimliğimi sağlayacak bir zanaatten haberim vardı. Öte yandan yola çıkarken de ümitsizdim. Kendi kendime şöyle diyordum:

Eğer yanımda taşıdığım paraları kaybedersem ne yaparım? En büyük ümidim, ilim talep ettiğim şehre varınca bostan bekçiliği yapmaktı. Öyle ya gündüzleyin ücretli bostan bekçiliği yapar, akşamları da ilimle meşgul olurdum. Sonra istihareye yattım. Allah'tan hayırlısı ne ise olmasını istedim ve yola düştüm. Belime bağladığım bir kuşağa doldurmuştum paralarımı. Seyahat esnasında misafirlerin şöyle dediğini duyuyordum sık sık: "Bu gecelerde yanında para taşıyan biri varsa özellikle beline sarmışsa hemen çözsün, daha emniyetli bir yere koysun. Çünkü hırsızlar halk arasına karışıyor, bellerindeki parayı ansızın aşırıyor." Süveydiye civarından Antakya'ya doğru gidiyorduk. Antakya o sıralarda Hıristiyanlarla savaş edilen sınır bir mıntıkaydı. Gecemizi orada geçirdik. Sabah olduğunda Antakya'nın kapısına vardık. İçeri girdik, uykuya yattığımda kuşağımı çözmüş, kendimce emniyetli bir yere koymuştum. Sabah ışıltısı velvelesine kadar uyanmadım. Gözlerimi açtığımda elimle kuşağımı aradım. Fakat bulamadım. Etrafa dört döndüm, kafilemin yanına gittim. İnsanların en şereflilerine, kafilenin ileri gelenlerine bakıyordum. Ellerim iki yanıma düşmüştü, hiçbir çözüm yolum yoktu. Rabb'ime yalvardım, el açtım, niyazda bulundum. Bir anda kafileden tanıdığım bir adamın bana yaklaşmakta olduğunu gördüm. Yüz yüze geldik. Gülüyordu. Bana bakıyor şen şakrak söyleniyordu: "Ne oldu sana ey fakih?" "İyilik sağlık" dedim. Tekrar sordu. Ben: "İyiyim, bir şeyim yok" dedim. Bana kaybettiğim kuşağımı uzattı. "Al şunu, Allah sana afiyet versin, seni korusun!" dedi. Merakla sordum: "Bu kuşağı nerede buldun?" Adam cevap verdi: "Senin yattığın yerden iki üç arşın öteye kaydığını gördüm. Ben de o civarda geziniyordum. Yerde bir karartı hissettim. Senin az önce yattığın mıntıkada buldum kuşağı. Sen ise daha uzaklardaydın. Belki başkaları alır diye hemen sahip çıktım, gündüzleyin sana vermek üzere yanıma aldım. Durum bundan ibarettir."

Allah bu adama rahmet etsin, ondan razı olsun.

1. Bazı nüshalarda böyle bir ayırım yoktur. Sadece başlık vardır.
2. Şuarâ, 28.
3. Neml, 62.
4. İnşirah, 5-6.
5. Hadisin kaynağı:

İmam Mâlik, *Muvatta*, el-Cihad, Bab no: 6.

6. İki kolaylıktan maksat âyette iki defa kolaylık geleceğinin belirtilmesidir.
7. Marife dil bilgisinde 'belirtilmiş', başına gelen eliflam edatıyla tahsis edilmiş demektir. Nekre ise bu vasıftan yoksun olan herhangi bir varlık olarak zikredilmiş isim demektir. Türkçe'de ayrı bir marife ve nekre edatı yoktur. Fakat biz ismin başına işaret edatı getirerek marife yaparız Türkçemizde. Mesela, 'adamın biri' nekredir. Fakat 'bu adam' 'şu adam' kelimeleri marifedir. Çünkü belirli, bildiğimiz, işaret ettiğimiz birini anlatıyor. Âyette zorluk kelimesi marife olarak zikredilince iki defa zikredilse dahi aynı zorluk kastolunmuş oluyor. Fakat kolaylık kelimesi nekre olarak zikrediliyor. Zemahşerî bu iki kolaylık hususunda şu yorumu yapıyor: İki kolaylık dünya ve âhiret kolaylığı olabilir. Peygamber Efendimiz devrinde ve ondan sonraki Hulefâî Râşidîn devrindeki fetihler anlamına da gelebilir. Zemahşerî 'yüsr' kelimesinin nekre olarak getirilmesindeki bir amaç da yüsr'ün çok büyük ve yüce bir şey olduğunu vurgulamaktır diyor. Kolaylık zorluktan daha önemli, daha büyük ve yüce olarak anılmıştır, demek istiyor. Bkz; Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmut b. Ömer ez-Zemahşerî, *El Keşşâf an Hakâikı-t Tenzil*, c. 4, s. 257.
8. İbrahim, 37.
9. Bu rivayetin kaynağı için bkz; Buhârî, *Sahîh*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, c. 7, s. 3157.
10. Bkz; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihaye*, c. 5, s. 23. Ayrıca Türkçe bir kaynak için bkz; M. Yusuf Kandehlevî, *Hadislerle Müslümanlık*, Çev. Ahmet M. Büyükçınar, A. Tekin Ö. Harman, c. 2, s. 476.
11. Bu bölüm tefsir için kullanılan bir iki kelime hariç olduğu gibi âyet mealidir. Bkz; En'âm 76-81. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı rivayetler için bkz; İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi-t Târih*, Terc. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Zülfikar Tüccar, Beşir Eryarsoy. c. 1, s. 89. vd.
12. Saffât, 92-93.
13. Bkz; Enbiyâ, 59-60.
14. Bkz; Enbiyâ, 61-63.
15. Bkz; Enbiyâ, 65-67.
16. İbrahim (a.s)'in 'Rabb'im güneşi doğudan doğurur, batıdan batırır, sen de yapsana' demesiyle ilgili olarak bkz; Bakara; 258.
17. Buraya kadarki İbrahim (a.s) ilgili bölüm için bkz; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi-t Târih*, terceme, c. 1, s. 90-92. Ayrıca İbrahim (a.s)'in putları kırması, baltayı büyük putun boynuna asması, ateşin Allah'ın emriyle serin ve selâmette olması ve İbrahim'in kurtulması için bkz; Enbiyâ, 51-70.
18. Daha geniş rivayetler için bkz; İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi-t Târih*, tercüme, c. 1, s.221.

19. Vehb b. Münebbih kanalıyla gelen buradaki uzun rivayette kurban edilenin İshak olduğu fakat daha sonra Rab Teâlâ tarafından gönderilen koç ile İshâk'ın boğazlanmaktan kurtulduğu anlatılmaktadır. Vehb, Yahudilikten dönme biriydi. Pek çok rivayetine zaten güvenilmez. Kurban edilmek istenenin İsmail olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça geçmektedir. Bkz; Saffât, 99-112. Şöyle buyurulmaktadır: "Ey Rabbim! Bana salihlerden bir çocuk ihsan et!" dedi İbrahim. Biz de ona, uysal bir oğul müjdeledik. Ne vakit ki yanında koşma çağına erdi. İsmail'e şöyle dedi: "Yavrum, ben rüyamda görüyorum ki, seni kurban ediyorum, artık ne düşünüyorsun?" İsmail ona: "Babacığım, sana ne emrediliyorsa yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi.

Bu âyetin devamında İsmâil (a.s)'ın kurtuluşu ve büyük bir kurbanlığın fidye verilişi anlatılmaktadır.

Peki İsmâil İshâk aynı şahıs mıydı? Kurban kısmından sonra İshâk'ın müjdelenmesi İshâk'ın, İbrahim'in kurban etmekle imtihan edildiği çocuktan başkası olduğuna dair açık bir delildir. Yahudiler ise kurban edilmek istenenin İshak (a.s) olduğunu iddia ederler. Tekvin kitabı kurbanları zikrediyor ve Allah'ın İbrahim'e söylediği şu sözle onun hüviyetini belirterek söze başlıyor: Sevdiğin biricik oğlun İshâk'ı al. Bûriye civarına git ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu, yakılan kurban olarak takdim et.' Bkz; Tevrat, Fasıl. 22, Ayet: 2.

Turtûşî'nin böyle bir rivayeti kitabına alması büyük bir talihsizliktir. Zaten Vehb'ten gelen rivayetlerin yüzde sekseninin taranmaya, araştırılmaya ihtiyacı vardır. İbn Kesîr bu iddiayı reddeder ve şöyle der: "Tevrat'ın bu âyetindeki İshâk lafzı yersizdir. Çünkü İshâk, İbrahim'in tek ve ilk oğlu değildi. Aslında kurban edilen İsmail'dir. Yahudiler buna, Araplara olan kıskançlıklarından ötürü kâil olmuşlardır. Meselenin aslı şudur ki, İsmâil Muhammed soyunun mensup olduğu Hicaz Araplarının atasıdır. İshâk ise Ya'kûb'un yani mensup bulundukları İsrâil'in babasıdır. Bu şerefi Yahudiler kendilerine maletmek istediler ve Allah'ın kelamını tahrif edip ilaveler yaptılar. Bkz; İbnü'l-Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1, s. 159. Ayrıca Türkçe kaynak olarak bkz; Afif Abdülfettah Tabbâra, *Kur'ân'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, Çev. Ali Rıza Temel, Yahyâ Alkın, s. 146.

20. Yûsuf, 99-101.

21. Yani sen yanıma geldiğinde hiçbir kurtuluş ahdin olmasın ve seni koruyayım diye ben de bir emel vermiş olmayayım.

22. Hadisin kaynağı:

Bu kuldan maksad Berâ b. Azib'dir. Bkz; *Câhız el-Beyân ve't-Tebyîn*, c. 2, s. 277.

23. Tâhâ, 9-10. Tefsiri Kebir, Kâdi, Hâzım ve Medârık'ta beyan olduğu vechile Mûsâ (a.s) Medyen'den Mısır'a gidip validesini ve bir yakınını ziyarete niyet ederek Şuayb (a.s)'dan izin aldı, yola çıktı ve iyaliyle beraber Tûr Dağı civarına gelince zulmet ihâta eder, kar yağar fırtına etraflarını çevirir. Yanında götürmüş olduğu koyunlar dağılır, yolu şaşırırlar. O zamanda hareminin hamline vaz ile bir de çocuk zuhûr ettiği Ebu's-Suud Efendi'nin cümle-i beyânındandır. Binaenaleyh, yalnızlık ve zorluğun her taraftan ihata ettiği böyle bir durumda ateşe ve şenliğe kemâli ihtiyaç messetmiştir. Bu ayette beyan olunduğu vechile Tûr Dağı'nda Tuvâ denilen vadide Mûsâ

bir ateş görür. Bkz; Mehmet Vehbî, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l Kur'ân*, c. 8, s. 3272 vd.

24. Tâhâ, 11-12.

25. Tefsirlerde bu vazifeyle beraber ailesinin de ihtiyaçlarının giderildiği, Allah tarafından sağlık ve şifa bulduğu anlatılmaktadır.

60

CESARETE DAİR1

*b*azıları buna sabır derler; bazıları da nefis kuvveti, insanın içindeki güç diye tanımlarlar cesareti.

Filozoflar diyor ki: Hayırların tümü esasen kalbin düzgün ve sebatkâr oluşuna bağlıdır. Tüm faziletler bu vasıftan doğar. Cesaret, adalet ve ilmin gerektirdiği şekilde davranarak güçlü olabilmektir.

Korkaklık, Allah hakkında kötü zan beslemekten tevellüd eden bir huydur. Cesaret, korkaklık ile öfke arasında bir yerdedir.

Ahnef b. Kays'a cesaretin ne olduğu soruldu, şöyle cevap verdi: Kılıçların keskin ucunda durabilmek demektir. Bilmelisin ki, ölüme doğru gitmek ölümden kaçma sebeplerindendir. Ölüme doğru gidilerek ölümden kurtulunur. Ölümle yüz yüze gelmek ölüme sırt çevirmekten daha iyidir.

Öncekiler şöyle derlerdi: Nice hayatlar var ki varoluş sebebi ölüme meydan okumaktır. Kim cihad zamanı ölmek için ihtirasla koşarsa ona hayat bahşedilecektir. Yenilgi, ölümün keskin dişlerinden bir diştir. Kaçan kendinden harcar, savaşan kendini savunur. Cesaretin meyvesi, düşmandan emin olmaktır. Cesaret, düşmandan kurtuluşu sağlar.

Ey dost! Bilmelisin ki savaşlarda sırtını çevirip kaçarken ölenler, düşmanla yüz yüze savaşırken can verenlerden kat kat fazladır.

Yine eskiler şöyle derler: Ecelin gecikmesi savaşçının kalesidir. Bazılarına sormuşlar: Düşmanına hangi zırha bürünerek yönelmek istersin? Cevap verilmiş: Gecikmiş bir ecel zırhıyla. Başka birine sormuşlar: Düşmanınla savaşırken hangi silahı kuşanmak isterdin? Savaşçı cevap vermiş: Rab tarafından bahtımın açılıp, düşmanımın ecel emrinin o an gelmesiyle. Ey dost! Bilmelisin ki cesaret Allah tarafından bahtı açık, devletlü kimselerin işine yarar.2 Âdemoğlunun devleti kesilince, ne kadar hazırlık yaparsa yapsın, zafere ulaşamaz.

Ali b. Ebî Tâlib şöyle diyor: İnsanın eceli gelmişse çözüm diye sarıldığı şey ile helâk olur. İstenmeyen hallerden uzak olmak ve güzel şeyleri kazanmak ancak cesaretle mümkündür. Baksana, kazandığın malından bir şeyler ikrâm etmek istediğinde hemen mizacında bir karmaşa yaşanıyor, nefsini boyun eğdirmekten aciz kalıyorsun ve cimrileşiyorsun. Eğer azimkâr olsan, ruhunu güçlü kılsan ve şu kahrolası aczi yenebilsen kafanda düşündüğün miktarda malı çekinmeden cebinden çıkarıp verebilirsin fakire. Kalbin gücü ya da güçsüzlüğü miktarında gerçekleşir ihsan... Tüm faziletler de böyledir. Ancak kalbin diri ve güçlü oluşu ile ayakta kalır, zedelenmez.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuş: “Cesaret ve korkaklık, Allah’ın dilediği kulların yaratılışına koyduğu vasıflardır. Korkak anasından da kaçar, babasından da. Cesur ise tanımadığı ve menfaat ummadığı kimseler için savaşır.”3 Kalp diri ve güçlü olunca ilâhî emirlere uyulur, günahlardan vazgeçilir. Ancak kalp gücüyle erdemlere ulaşılır, rezaletlere bulaşılmaz. Şair şöyle diyor:

> “Hele hele Rabbi için huşû göstererek bir de cesaretli olunca,
> Mihrab içinde mihrab ne güzel yakışır ona.”

Kalp güçlü olunca insan dostunun ezasına sabredebilir. Yine kalp güçlü olunca zor sırlar saklanır, ayıplar temizlenir,

işler yoluna koyulur. En çetinleri dahi hizaya getirilir. Ağır ve belalı işlerin getirdiği hüsran güçlü bir kalp ile yok edilebilir. Kötülerin işkencesine ve aşağılık karakterlerine sağlam bir kalp ile dayanmak mümkündür. Tecrübe, kararlılık, adalet ve akıl gereken birçok zor iş cesaret ile yürürlüğe konulur. Ancak cesur olunursa insanlar birbirlerine gülerek bakabilirler; hem de kalpleri kin, isyan ve ayartma ile dolu iken. Ebû Zer şöyle demişti: Kalplerimiz nicelerine lânet okumaktadır. Fakat onların yüzlerine tebessümle bakarız. Ali b. Ebî Tâlib Efendimiz ise şöyle diyor: Kopartmak istediğimiz nice omuzlarla musafahalaştık. Fakat şunu iyi bilmek gerekir ki sabır, cesaret ve güçlü karakterlilik, insanın muhal işlerde ısrarcı olması demek değildir, bâtıla batıp bulanması demek değildir. Dayak ve kötek anında boyun eğmesi demek değildir. Yorgunluğa ve bezginliğe sabretmek demek değildir. Öfkeye ve azgınlığa azmetmek demek değildir. Bu saydığımız vasıflar eşeklerin ve domuzların vasıflarıdır. Fakat sabırlı olacaksan hakkı savunmada inatçı ol, arzularına boyun eğme, erdemlere yapış, ölümün ve hayatın önemsiz kalacağı bir hakikat için çalış! Öyle ki sonunda ilim ve adalet ölmeni hayırlı görüyorsa yaşamak için kaçmamalısın. Hz. Ali, Hüseyin'e şöyle demişti: Oğlum, baban öyle bir adamdır ki insanların tümü ona muhalefet etse, o da hak üzere olsa; hiç kimseye aldırış etmez. Hak sahibi hakkına ancak ölümden sonra tam anlamıyla kavuşur. Hint filozofları da bu mealde şöyle demişlerdir: Eğer kral iktidarı esnasında önce kendini kendine yardımcı edemiyorsa hiçbir şeyi beceremez, zayıflar, hüsrana uğrar.

Ey dost, bilmelisin ki korkaklık öldürülmek demektir. Hırs mahrumiyettir. Acizlik zillettir. Ürkek davranmak zayıflıktır. Korkak adam kendi aleyhine çalışır. Anasından, babasından, dostundan, işinden, eşinden ve çocuklarından da kaçar. Cesur adam ise kendisiyle hiçbir ilişiği olmayanları dahi

korur. Komşusunun, dostunun, arkadaşının malını da korur. Korkak hiç ilgisiz hallerde bile korkar.

Ey dost! Bilmelisin ki cesaret üç türlüdür: Bir adam düşün. İki ordu karşı karşıya gelip sesler ayyuka çıktığında ansızın ileri atılıyor, hamle ediyor ve bana karşı duracak biri var mı diye bağırıyor. Bu cesaretin bir türüdür. İkinci tür cesaret şöyledir: Cemaat oturduğu yerden ayrılır, her şey birbirine karışır. Hiç kimse ölümün nereden geleceğini bilemez. Ortalıkta bir panik savaşı vardır. Böyle bir halde askerleri toplayan soğukkanlı, ileri görüşlü, dehşet ve hayretin şaşırtamadığı kimselerdir. Bu adam yürüttüğü tüm işlere anında sahip çıkan, ciddi, bir mal sahibi gibi hareket ederek dağılan ve bozulan sistemi düzene sokar. Üçüncü tür cesaret de şöyledir: Dostları hezimete uğramıştır. Herkes geriye kaçmaktadır. Bir adam ise kavmin suratına bağırır, üstlerine yürür, dostları ve düşmanları arasında fırtına gibi gidip gelir. Yandaşlarının kalplerini kudret ve cesaretle doldurur. Zayıfları dahi ümide boğar. Güzel söz, cesur nâralarla canları diriltir sanki. Yere düşenler ayağa kalkar, şaşkın duranlar hamle eder. Bir anda durum tersine döner, düşman ye’se düşüp kaçar. İşte bu üç sınıf içinde en kaliteli cesur şimdi tarif ettiğimizdir. Eskiler şöyle demişler: Savaştan kaçanların önlerine çıkıp dönün diye savaş eden, gaflete dalanların önünde Rabb’ine istiğfar eden gibidir.

En güzel vasıflardan biri de mukaddes değerleri, namusu muhafaza etmektir.

Ülkemizin yaşlı askerleri başlarından geçenleri anlatırlardı. Bir keresinde şöyle dediler: Müslümanlarla kâfirler arasında pek çetin bir harp cerayan etmişti. Harp bittiğinde meydanda bir miğfer buldular. İçinde insan kellesinin üçte biri vardı. Şöyle dendi: Bugüne kadar bu kadar sert bir darbe görülmemiştir.

Vatanım Turtûşa’da yaşlı askerler şöyle bir olayı anlatırdı: Sultan Seyfü’l-Mülle zamanında düşman beldelerine doğru bir akın düzenlenmiş, ama ansızın karşılarına Hıristiyan

çapulcuları çıkıyor. Biz onlardan ne istiyorsak onlar da bizden onu istiyor tabii! Birbirimizi tanımıştık. Bizim nezdimizde en güçlü cengaverler, onların yanında da tecrübeli, gün görmüş savaşçılar vardı. Bir an karşı karşıya kalıp durduk. Sonra şiddetli bir savaşa tutuştuk. Allah bize yardım etti, boyunlarından kellelerini kopardık. Meğer yanlarında bir miktar şarap varmış, dayanamadık, içtik, sarhoş olduk. Sonra canımız etleri parçalamak istedi, kalktık cesetlerin uzuvlarını kestik, ateşe attık. Esir aldıklarımız bizi korkuyla izliyordu. Haber düşman çapulcuları arasında yayıldı. Kalplerine korku oturdu.

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. El-Hattab, Amr b. Ma‘dî Kerib ile karşılaşıyor ve ona soruyor: “Ey Amr! Harpte hangi silah en iyidir?” Amr cevap veriyor: “Ne tür bir silah soruyorsun?” Ömer devam ediyor: “Mesela oklar hakkında ne dersin?” Amr cevap veriyor: “İleri atılmış arzular gibidir. Kimisi isabet eder, kimisi hiçbir işe yaramaz.” Ömer soruyor: “Peki kalkana ne dersin?” Amr cevap veriyor: “Yuvarlak bir şeydir. Üzerinde felaketler dolaşır!” Ömer soruyor: “Kılıca ne dersin?” Amr cevap veriyor: “İşte bu çok önemli. Ansızın üzerine gelen hamle için kullanırsın!” Mevzubahis olan Amr Arapların cengaverlerinden idi. Kadısiye günü ırmağa indi ve şöyle dedi arkadaşlarına: “Ben köprüden geçeceğim. Eğer kellelerin kopacağı bir vakit kadar dahi sürat gösterebilirseniz beni düşmanın arasında savaşırken bulacaksınız. Yüz yüze çarpışacağım. Eğer geç kalır da beni öylece bırakırsanız düşman arasında parça parça olurum!” Amr bu sözleri söyledikten sonra gözden kayboldu, bir anda düşman tarafına geçip hamle etti. Beri tarafta bazıları bazılarına şöyle diyordu: Ey Zebitoğulları! Siz o adama yetişemezsiniz, oraya vardığınızda mutlaka ölmüş olacaktır. Dostunuzu niye bu işe gönderiyorsunuz? Kimse onu dinlemedi. Hep birlikte düşmana saldırdılar. Amr’ın yanına vardıklarında atından düşmüştü. İran askerlerinden birinin atının ayağına yapışmıştı, sımsıkı

tutuyordu. Atın sırtındaki cengaver öldürücü darbeyi vurmak istiyor ama at yerinden bir türlü kıpırdıyamıyordu. Biz oraya vardığımızda adam kendini kenara attı, at boşaldı. Amr bir çırpıda atın üstüne çıktı ve şöyle dedi: “Ben Sevroğullarının babasıyım. Vallahi beni az kalsın kaybedecektiniz.”4 Dostları şöyle dediler: “Atın nerede?” Amr cevap verdi: “Oktan isabet aldı, çöktü, beni de sırtından attı. O zamandan beri yerde savaşmaktayım.”

Rivayet olunduğuna göre mezkur Amr Kadisiye günü meşhur cengaver Rüstem’e karşı savaşmış. İran kisrası Yezdigert Müslümanlarla savaşmak üzere bu ünlü savaşçıyı getirmişti. Karşısına Amr çıktı. Rüstem bir filin üzerindeydi. Filin üzerindeki saçaklar çekilince Rüstem birden yuvarlandı, fil de dengesini kaybedip üzerindeki tahteravanla beraber Rüstem’in sırtına kaykıldı. Dört bin dirhem vardı heybede. Rüstem öldü. İranlılar hezimete uğradı. Rivayete göre Rüstem’i öldüren Zenîm b. Tûleb imiş.

Daha önceki satırlarda zikrettiğimiz miğferin üçte birini, dolayısıyla başın da üçte birini olduğu gibi koparan darbeye gelince; ne cahiliyye ne de İslâm döneminde böyle bir hadise pek işitilmemiştir. Rumlar bu miğferi almışlar, meşhur bir kiliselerine asmışlardır. Onlar hezimete uğrayışlarını ifade ederken şöyle derlerdi: “Biz öyle kavimlerle karşılaştık ki onlar böyle vuruyordu işte!” Hıristiyan cengaverler uzak yerlerden seyahat ederek bu miğferi görmeye gelirlerdi.

Ah nerede o içindeki kelleyle beraber demiri un ufak edenler ve nerede Süreyya, nerede çamur ve toprak! Eğer uzatma korkum olmasaydı bu mevzuda daha nice ilginç şeyleri söylerdim.

Şöyle derler eskiler: Kılıç ölümün kalkanıdır. Kılıç arzuların oynayışı, pırıltısıdır. Mızrak arzuların verdiği bir rüşvettir. Ok, gönderenin emrine uymayan elçidir. Zırh, insanı meşgul eder, zihnini yorar. Ayrıca cengaveri de ağırlaştırır, bezgin eder. Ama öte yandan sapasağlam bir

kaledir de... Kalkan, korunaktır. Bahtta ne varsa iyi ya da kötü onun üzerinden seker gelir insana... Onun üzerinden döner talih.

1. Başlık daha uzundur, şöyledir: Tüm faziletlerin temeli ve güzel özelliklerin başı olan ve bulunmadığı vakit erdemin kemâle ermediği cesaret vasfına dair.
2. Buradaki devletlü ifadesi, şanslı, bahtlı, Allah'ın o an için güç ve ihsan ettiği kimse demektir. Zaten devlet elden ele dolaşan, yer ve grup değiştiren bir nimettir. Tıpkı bahtın yer değiştirmesi gibi. Tedavûl de aynı kökten gelir. O halde devlet için sağlıklı olan da el değiştirmesi, tek bir insanın otoritesinde kalmamasıdır.
3. Bu tür bir hadis korkaklık ve cüret olarak geçiyor. Hadisi, Beyhakî rivayet ediyor. Kuzâi de Ebû Yâlâ yoluyla hadisi rivayet ediyor. Hadisin râvîleri arasında Mâ'di b. Süleyman adlı birisi vardır. Bazıları bu adamın zayıf bir râvî olduğunu söylemiş, Şevkânî ise pek erdemli biri olduğundan bahsetmiştir. Bkz; Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, c. 1, s. 331.
4. Ben güçlüyüm, boğa gibiyim anlamına gelebilir.

61

SAVAŞI ÇEKİP ÇEVİREBİLMEK, SAVAŞ HİLELERİ VE SAVAŞ AHKÂMINA DAİR

düşmanı küçümsememek bir kralın tecrübeli ve disiplinli olduğunu gösterir. Nice pire ve haşereler var ki koskoca bir fili uykusuz etmiştir. Nice bit var ki muazzam krallara uykuyu haram etmiştir. Şair şöyle diyor:

> "Sana gelen düşmanı küçümseme, mini minnacık kısacık elli olsa da!
> Çünkü kılıçlar koparır kelleleri,
> Ama iğnenin ulaştığı yere ulaşamaz kılıçlar."

Atasözlerindendir, şöyle derler: Küçüğü hor görme. Nice sultanlar var ki sivrisinekten ötürü uykusuz sabahlamıştır.

Düşman ateşe benzer. Onların başına karşı gereken tedbiri alırsan söndürmen de kolay olur. Fakat ateşin alevlenmesi, büyümesi safhalarında ses çıkarmazsan artık işin zorlaşmıştır. Ona güç yetiremeyebilirsin. Kötü bir yarayı düşün. Zamanında ilaç getirir, pansumanını yaparsan iyileşme ihtimali büyür. Ama boşver deyip küçümsersen yara mesafe kateder, yerinde büyümeye başlar. Belki de doktorlar dahi onu iyileştiremeyecektir sonunda...

Dostlar, bilmelisiniz ki birçok âlim harplerin nasıl idare edileceği hususunda kitaplar yazdılar, uzun uzadıya anlattılar, bölümlere ayırdılar. Her birinin kitabı diğer bölgelerin kitabının yazdığı şeyleri ele almıyor, kendi yöresine özgü kalıyordu. Çünkü her ümmet, her grup, her cemaat kendi bildiği bir yöntemi uygular. Hile, kurnazlık ve çözümleri yazarken tanıdığı bildiği şeyleri yazar. Düşmanla nasıl karşılaşılır, onlara nasıl oyun edilir, nasıl çepeçevre sarılır, nasıl ric'at emri verilir, nasıl hamle edilir; herkes kendi bildiği cinsten yazar. Ama bu farklı öneriler ve tecrübeler arasında hiç değişmeyen bir önlem vardır ki, o da harpte dizgini elde tutabilmek, hazırlıklı olmaktır. Biz Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da buyurduğu şeyle başlayalım: "Ey inananlar! Onlara karşı gücünüz yettiği kadar -Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırmak üzere- kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah, yolunda sarf ettiğiniz her şeyi, size haksızlık yapılmadan, tamamını ödeyecektir."1 Bu âyette insanın güç yetirebileceği her türlü aletin elde bulundurulması ve hazırlıkların yapılması emredilmektedir.

Peygamber Efendimiz âyette geçen kuvveti şöyle yorumlamıştır: Ok atan kimseleri görünce şöyle buyurdu: "Dikkat ediniz, güçlü olmak atıcılıktadır. Kudret atıcılıktadır!"2

Sahabilerden bazıları savaşa çıkınca tırnaklarını kesmez, daha güçlü kuvvetli savaşmak için öylece bırakırdı.

İşin başı şudur ki savaşa çıkmazdan evvel çok güzel bir amel yapmalıdır. Mesela; sadaka vermeli, oruç tutmalı, zulme uğramış bir mazlumu ayağa kaldırmalıdır. Ya da akrabayı ziyaret, samimi, salih bir kulun duasını almak, bir kötülüğü önlemek ya da bir iyiliği emretmek gibi... Savaşa çıkılmadan önce mutlaka böyle hayırlı bir amel işlenmelidir. Ömer b. El Hattab da böyle emreder, şöyle derdi: “Siz aslında amellerinizle savaşıyorsunuz, yardımcınız onlardır.” Rivayet olunduğuna göre Müslümanların yine bir şehri fethettiği haberi ona gelince şöyle demişti: “Ey haberci! Söyle bakalım, düşmanla ne zaman karşılaştınız?” Haberci cevap verdi: “Sabahleyin.” Ömer sordu: “Peki ne zaman hezimete uğradı?” Haberci cevap verdi: “Güneş tam tepedeyken.” Ömer şöyle dedi: “Biz Allah içiniz ve O’na döneceğiz. Bak hele! Şirk ile İslâm da sabah vaktinden öğleye kadar birbiriyle savaşmış. Siz benden sonra bir hata işlediniz ya da ben sizden sonra bir hata işledim.”3

Kumandanlar ve emirler son derece dikkatli bir şekilde seçilmelidir. Mes’uliyet teslim edilen kimse bulunduğu grubun en şereflisi, akıllısı ve saygı göreni olmalıdır. İran filozofları derler ki: Bin tilkiye önderlik eden bir arslan, bin arslana önderlik eden bir tilkiden daha hayırlıdır. Ordunun başında cesur, cüretkâr, akıllı ve zeki kimseler bulunmalıdır. Askeri yöneten kişi silah kullanmasını iyi bilmeli, soğukkanlı olmalı, vurduğu zaman indirmelidir. Bu adamları nereden bulabilirsin? Savaş yönetmiş, cengaverlerle dostluk kurmuş, onlarla ünsiyet peyda etmiş, kahramanlar devirmiş kimselerin arasından... Askeri yöneten fırsatları değerlendirmeli; yenilgi, zafer, kolaylık, zorluk, kısaca harpte başa gelecek tüm değişimlerin hangi şartlarda vukû bulacağından haberdar olmalıdır. Harp esnasında neler daha sıkı korunmalı, düşman safları nasıl düzenlenmiş, nereye tuzak kurulabilir, nereden etkili saldırı yapılabilir,

bunların tümü bilinmelidir. Kumandan bu mevzularda yeterli bilgiye sahip olur, emir verdiği askerler de tek bir yürek gibi onun emrine harfiyyen uyarsa koskocaman bir ordu tek bir yumruğa dönüşür.

Bilmelisin ki, tüm akıllılar nezdinde harp hileden ibarettir. En son uygulanması gereken bölüklerin karşı karşıya gelmesi, yüz yüze savaştır. Zaferi elde etmek için önce hilelere başvurulmalıdır.

Nasr b. Seyyar anlatıyor: Ümeyyeoğullarının son kralı Mervan el-Ca‘dî tarafından Horasan emîri tayin edilmiştim. Büyük Türk kumandanlarının şöyle dediklerini duyardım: İyi bir komutan da şu on hayvanın özellikleri bulunmalıdır: Horozun cesareti, tavuğun (yemini) didik didik arayışı, arslanın cesareti, domuzun ansızın hamle edişi, tilkinin kurnazlığı, vücudunda açılan yaraya karşı köpeğin gösterdiği sabır, turna kuşunun yavrusunu korumada gösterdiği titizlik ve bekçilik, kurdun baskın yapma tarzı...4

Eskiler şöyle derlerdi: Allah Teâlâ’nın yaratıkları arasında on şey vardır ki hem pek çetin hem de pek ilginçtir: Dağlar ki, bildiğimiz gibi demir dağları oyar. Ateş ki demiri yer. Su ki ateşi söndürür. Bulut ki suyu taşır. Rüzgâr ki bulutları taşır. İnsan ki, rüzgârı emrine alır, ihtiyacı için kullanır. Sarhoşluk ki insanı yere serer. Uyku ki sarhoşluğun etkilerini yok eder. Endişe ki uykuyu haram eder.5 Rabb’ın yarattığı en çetin şey kuşkusuz endişedir.6

Kumandanın alacağı ilk tedbir, casuslarını düşman ordusu arasına salmaktır. Saat saat düşmanın ne yaptığını, ne ettiğini, hangi plânların peşinde koştuğunu bilecektir. Düşman askerleri içinde cengaverlerin, kumandanların ve kısaca emir verenlerin kalplerini şüpheyle doldurmalı, entrikalara başvurmalıdır. Onlara güzel vaatlerde bulunmalı, hilenin her türlüsünü kullanmalıdır. Gerekirse nezdinde bulunan hediyeleri düşman kumandanlarına sunarak ihtiraslarını artırmalıdır. Ya da bazı önemli bölgelerin yönetiminin onlara verileceği imajı

uyandırılmalıdır. Eğer yüz ve yol bulabilirse düşman kumandanları hediyelere boğulmalı, böylelikle savaş anında sıyrılıp geriye dönmeli ya da beraber omuz omuza cenk ettikleri askerleri arkadan vurmalıdırlar. Dillerinde kafa karıştıran fermanlar dolaşmalı, asker arasına haberler salınmalıdır. Zaman zaman ordunun bulunduğu yere asılsız haberler yazılı kağıtlar taşıyan oklar atılmalıdır.

Bizim şu ana kadar dile getirdiğimiz çözümlerde harcanacak şey mal, at ve servettir. Ama ordular karşı karşıya gelince can gider, baş gider. Burada da sayılamıyacak kadar hilelere başvurulabilir. Fakat şu iyi bilinmelidir ki savaş edecek orduları gözleriyle gören orada hazır bulunan kişi, uzaklarda bulunup da savaşın nasıl cerayan ettiğini bilmeyen yöneticiden daha bilinçlidir. Allah için Mühelleb'in zekâsına bak! Haccâc onu Haricilerden Ezârika fırkası ile savaş etmeye gönderiyor, ardından da hemen cenge başlamasını salık veriyor. Fakat Mühelleb şöyle cevap veriyor: "Son sözün tecrübe ve basîret sahibinden değil, gücü ve yetkiyi elinde bulundurandan çıkması belâdır."

Muhtar, Yezid b. Enes'i Cezire'ye yönetici olarak tayin ettiği zaman ona Ubeydullah b. Ziyad'la savaşmaya git dedi ve şunları ekledi: Düşmanına karşı sebatkâr ol, ona güvenme, önlemini al. Şansa da güvenme, tersine dönebilir.7 İşini elinden kapacak ihtiraslı kimseleri danışman yapma! Senin ölümünle sevinmeyecek kimseleri danışman yap! Adımını atmadan önce Allah'tan hayırlısını istersen muvaffak olursun!

Ümmü-z Zeyyal El-Abesiyye Arapların en çetin muhariblerinden olan oğlu Fettak'a şöyle öğüt vermişti: Oğlum! Harbe gömülüp kendini kaybetme, cengaverliğine ne kadar güvensen de. Gerektiğinde kaçış ve ric'at imkânına sahip olduğunu kesin biliyorsan harbe kendini kaptırabilirsin... Çünkü can, çözüm yolunu bulduğun zaman en güçlü şeydir. Ama ümidi kesersen en zayıf kuş gibi

uçandır. Şiddet ve cengaverliğin en övgüye lâyık olanı, beraberinde tecrübe ve hile bulunandır. Eğer Allah'tan zafer nasip olmayacaksa, kurnazlık melekeni sonuna kadar kullan, yüz yüze savaş ettiğinle masaya otur. Kurt gibi davran, istediğini karga gibi kaçır. Çünkü tedbir cesaretin dizginidir. Öfke ve acelecilik ise güç ve cengaverliğin düşmanıdır.

Fettak'ın kardeşi olan Ebu's-Serâya oğluna şöyle öğüt verdi: Oğlum! Cesaret ve kıyıcılığından çok hilene güven! Cüretinden çok tedbirine güven. Çünkü harp, öfke ve taşkınlığa karşı savaş demektir. Çünkü savaş, ancak tedbirle ganimete dönüşür. Ey dost! Bilmelisin ki devletler yıkılmaya başladığı anda başvurdukları tüm hileler ve çözüm yolları aleyhe döner. Allah belânın geliş iznini vermişse devletin ve hükümdarın başvurduğu hileler âfet getirir.

Filozoflar şöyle der: Kader ince, hile fayda etmez. Bir devletin müddeti bitmişse tedbir değil, gaflet egemen olur orada... Zayıf, bahtının açılmasıyla galib olur. Güçlü, verilen müddet bitince mağlub olur.

Filozoflar şöyle derler: Devletlerin saadeti ve bedbahtlığı yönetene bağlıdır. Kişiyi övgüye lâyık kılan bahtıdır.8 Süre dolunca baht gider; takke düşer, kel görünür.

Bazı filozoflar şöyle derler: Bir devlet kurulduğunda bir ümmet kurulur. Bir devlet gittiğinde bir ümmet kaldırılır.

Nice hileler var ki, sahibini mahvetmiştir.

Savaşı idare ederken bilinen bir husus da cesur ve cengaver kimselerin merkezde yer almasıdır. Onlar kalp gibidir. Askerler sancaklarının dalgalandığını, davullarının güm güm vurulduğunu bilirlerse çarpışan kanatlar için bu bölge bir kale olur. Hezimete uğrayıp gerileyen gruplar buraya sığınır. Eğer kalp kırılırsa kanatlar paramparça olur. Tıpkı bir kuş gibi ki, tek kanadı kırılınca dönme umudu vardır. Ama başı koparılırsa kanatları da kopmuş demektir, dönemez. Kalp (merkez, idare birimi) sağlamsa, kanatların kırılıp dökülmesi çok fazla olsa da ziyan etmez. Öyle haller

olmuştur ki merkez sağlam olduğu, iyi korunduğu için kanatlardaki bezgin ve kaçkınlar merkeze yönelmiş sıkı bir mücadeleden sonra zafere ulaşılmıştır. Ama merkezi çöktüğü halde zafer elde eden ordu azdır. Fakat kumandanın düşündüğü bir savaş hilesi varsa o zaman durum başka... Özellikle ordunun tam ortasını boşaltır, geriye doğru sürer, düşman ortaya girince kumandanın emriyle sağ ve sol kanatlardaki askerler ansızın yumulur, tuzak kurulur.9

Harpte başvurulan en önemli hilelerden biri de düşman içine gizli asker sokmak, orduyu kamufle edebilmektir. Bu yolla nicelerinin miğferleri parçalanmış, içlerini korku bürümüştür. Şöyle ki, bir cengaver kendini korumaya çalıştığı gibi çevresindekileri de savaşa teşvik eder, kaçanları çevirir. Ama ansızın arkasında açılmış bir sancak bulur ya da davul sesleri duyarsa kendi derdine düşer (etrafını unutur), panikler. Bu anda senin derdin de onun peşine düşmek olsun. Harp bu minval üzere çekip çevrilir, (elbette) cesurların katılımı ve kahramanların seçilmesiyle... Sen cesaret sahibi, ileri görüşlü, gözünü budaktan sakınmazları vazifelendir, onlara iyi muamele et. Onların çok olmayışları seni düşündürmesin, zaten onların fazla oluşu senin için zordur. Şairin şu beytini unutma:

> “İnsanların bini bir gibidir,
> Biri de bin gibi!
> Eğer ehil kişinin kumandası altında olurlarsa.”

Hatta bu sözün tecrübe edildiğini de söyleyebiliriz. Bir kişi on binden daha çok iş görmüştür. Sana bu mevzuda hayretengiz bir olay anlatacağım: Böyleleri az olsalar da peynir içinde maya gibidirler. Hud’un oğlu küçük Müstaîn Hıristiyan kumandanı azgın Radmiloğlu ile Endülüs diyarında savaşa tutuşmuşlardı. Ordular sayıca eşit gibiydi. Her iki tarafın da yirmi bine yakın süvarisi ve piyadesi vardı. Çarpışmaya katılan askerlerden biri bana şunları anlatmıştır:

İki ordu karşı karşıya gelmeden önce azgın Radmiloğlu harp tecrübesi olan zeki, akıllı ve güçlü adamlarını yanına çağırıp şöyle dedi: “Müslümanların ordusunda kaç tane cengaver var? Bizim aramızda kimlerin cengaver olup olmadığını bildiğiniz gibi, onların arasında da kimlerin savaşmaya hazır ve tecrübeli olduğunu öğrenmenizi istiyorum. Meşhur silahşörlerden savaşa kimler katılmış, kimler katılmamıştır, Hepsini öğrenin!”

Emir alan savaşçılar gittiler, araştırma yapıp döndüler ve şöyle dediler:

Onların arasında şu şu şu adamlar var. Saydıkları isimler yedi kişiye çıkmıştı. Azgın Radmiloğlu bu cevabı aldıktan sonra şöyle dedi: “Cesaretiyle meşhur olan adamlardan kimler gelmiş, bakalım benim orduma? Kimler de katılmamış?” Saydılar, sekiz ya da dokuz civarında cesur ve atılgan savaşçı bulunuyordu. Azgın Radmiloğlu sevinç içinde kahkaha attı, şöyle diyordu: “Ap ak ne şanslı bir gün bugün!” Biraz sonra harp başlamıştı. Çarpışma eşit şekilde devam ediyordu. İki taraftan hiçbiri savaş alanını terk edip gitmiyordu. Uzun sürdü, büyük kayıplar verildi ama kimse kaçmamıştı. İkindi vaktine doğru azgın Radmiloğlu’nun askerleri bize güçlü bir hamlede bulundular. Saflarımızın arasına girdiler, savaş düzenimiz tamamen bozulmuştu. İki parçaya bölündük. Bizim tarafımızda herkes gruplar halinde, bölük pörçük çarpışır olmuştu. Korkup gevşemeye başlamıştık. Bu hamleden sonra savaş fazla sürmedi. Büyük kayıplar vermiştik. Kumandan sultana yönelerek, “Kendinizi kurtarın! Kendinizi kurtarın!” dedi. Müslümanların ordusu tamamen kırılmıştı. Gâvurlar Veska şehrine hâkim oldular.10

Akıl sahibi insanlar ibret almalı. Kırk bin savaşçı geliyor bu meydana savaşmak için. Ama ortada cengaverlerin sayısı on beş. Sonuçta bir cesur adamla zafer geliyor, ganimet müjdeleniyor. Çünkü karşı tarafın askerleri arasında bizimkinden bir tane daha fazla iyi silahşör var!11

Hocamız Kadı Ebu’l Velîd el-Bâcî’nin ağzından şu hikâyeyi dinlemiştim:

Mansûr b. Ebî Âmir çıktığı savaşların birinde yüksek bir tepede etrafına bakınarak ordusunu seyretti. Sağında, solunda, önünde, arkasında her yanda kum gibi asker var! Dağlar, ovalar tamamıyla dolmuş... Bu gururlu temaşadan sonra ordunun İbnü’l-Mushafî isimli kumandanına dönerek şöyle dedi: “Askerlerimi nasıl görüyorsun?” İbnü’l-Mushafî cevap verdi: “Koskocaman bir topluluk, geniş bir ordu!” Mansûr sözü aldı: “Herhalde bu koca ordu içinde bin tane cengaverimiz vardır, değil mi?” İbnü’l Mushafî sustu. Mansûr çıkıştı: “Niye susuyorsun? Ordumuzda bin tane dahi cengaver olmadığını mı sanıyorsun?” İbnü’l-Mushafî cevap verdi: “Hayır zannetmiyorum!” Mansûr hayrete düştü ve tekrar soru yöneltti: “Peki beş yüz tane kahraman yok mudur sence?” İbnü’l Mushafî cevap verdi: “Hayır yoktur.” Mansûr iyice kızmıştı, sözlerine devam etti: “Yüz tane de mi yoktur?” Öteki yine hayır cevabı verince bu sefer sayıyı iyice düşüren Mansûr şöyle dedi: “Elli tane de mi yoktur?” Mushafî: “Hayır, kesinlikle yoktur.” dedi. Bu cevaba iyice kızan Mansûr İbnü’l-Mushafî’ye sövdü. Onun dışarı çıkarılmasını, görevinden alınmasını emretti, en kötü bir tarzda sürükleyerek karargâhtan uzaklaştırdılar. Gâvurların ülkesine vardıklarında iki ordu karşı karşıya gelip savaşa başlamadan önce Hıristiyanların içinde iri kıyım bir cengaver öne çıkarak silah çekti ve dört dönmeye başladı, şöyle diyordu: “Benle savaşacak biri var mı?” Müslümanlardan cesur biri ileri atıldı. Biraz döğüştüler, fakat kâfir galip geldi. Müşrikler sevinç çığlıkları attılar. Adam yeniden meydanda dansetmeye başladı. “Benle çarpışacak güçte biri var mı? İki kişiyi tek başıma hallederim.” diyordu. Yeni biri çıktı, yine çarpıştılar, fakat galip gelen yine müşrikti. Adam iyice şımarmış, şöyle bağırıyordu: “Başka bir silahşörünüz yok mu? Evet bir kişi tam üç kişiyi haklayacak!” Müslümanların içinden yine

cesur biri çıktı, savaştılar fakat müşrik galip geldi. Müslümanlar neredeyse ye’se düşeceklerdi. Danışmanları Mansûr’un yanına gelerek şöyle dediler: “Bu meseleyi İbnü’l-Mushafî’den başkası çözemez!” Mansûr İbnü’l Mushafî’ye adam gönderdi: Yanına çağırıp sordu: “Sabahtan beri şu koca köpek müşrikin yaptığını görüyor musun? Buna karşı nasıl bir tedbir almalıyız, kimi göndermeliyiz?” Mushafî cevap verdi: “Evet gözlerimle görüyorum. Tüm olup bitenlere ben de şahidim...” Mansûr sordu: “Peki çözüm nedir?” İbnü’l Mushafî cevapladı: “Ne istiyorsun, esas amacın nedir?” Mansûr anlattı: “Müslümanları bu adamın şerrinden kurtarmanı, onların ye’se düşmesini engellemeni istiyorum!” İbnü’l Mushafî: “Evet, şimdi o işi hallederiz.” dedi. Kendi adamlarına doğru koştu. İçlerinden iri kıyım biriyle görüştü. Adam adeleleri hareket ve atılganlık hissiyle titreyen bir atın üzerindeydi. Heybesine bir su kırbası almıştı. Kıyafeti ahım şahım bir kıyafet değildi. Fakat son derece doğal ve süsten uzaktı. İbnü’l Mushafî adama şöyle dedi: “Sabahtan beri şu iri kıyım müşrik cengaverin yaptıklarını görüyorsun değil mi?” Adam cevap verdi: “Elbette görüyorum, sen ne düşünüyorsun?” İbnü’l-Mushafî: “Şu anda onun kafasını istiyoruz!” Adam: “Elbette başım gözüm üstüne!” diye cevap verip su kırbasını yüklerinin içine attı. Harpte kullandığı tüm edavatı üstüne aldı ve müşrik cengavere doğru cesaretle atını koşturdu. Bayağı bir müddet çarpıştılar. İnsanlar toz dumandan hiçbir şey göremiyordu. Sonunda Müslüman cengaverin ayağa kalktığını ve meydandan çıktığını gördüler, fakat ne olup bittiğinin farkında değillerdi. Bir de baktılar ki, adamın elinde müşrik silahşörün başı sallanmakta. Küheylan gibi atıyla koşturarak gelen Müslüman cengaver elindeki kelleyi Mansûr’un önüne bıraktı. O zaman İbnü’l Mushafî, Mansûr’a dönerek şöyle dedi:

“Ey sultan! Ben bu adamları kastederek diyordum, senin askerin arasında ne bin tane, ne beş yüz, ne yüz, ne de elli; ne yirmi, ne de on cengaver bulunmadığını. Böylelerinden on tane bile yoktur demek istemiştim!..” İbnü’l Mushafî yine esas görevine döndürüldü, ona ikrâm edildi, onun öğütleri dinlendi.

Ey dost! Bilmelisin ki savaşın başı şikâyettir, ortası şüphedir, sonu ise zor bir imtihandır. Savaş asık suratlı bir belâ, yamuk ağızlı bir hilkat garibesidir. Savaş ölümün girdabına ansızın atılıştır. Savaş, kızgın bir fırında gıdasını insanlardan alan azgın atlar topluluğudur. Savaşın başı söz, sonu ateştir. Savaş insanı çepeçevre sardığında acı tadını iyice hissettirir. Kim savaşta direnç gösterirse onun adı sanı duyulacaktır. Kim de zafiyete düşüp kaçarsa telef olacaktır! Savaşın bedeni cesarettir, kalbi sistematik harekettir. Gözü tedbirdir, kanadı itaattır. Dili hiledir. Savaşa anlam veren kumandan, merhamettir. Savaşın sâiki ve hedefi isi zaferdir.

Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: “Savaş hiledir.”12

Bazı filozoflar şöyle derler: Savaş, zâlim bir girdaptır. Bu isim verilmiş; çünkü savaş başladığında suçlu olmayanlar da yanar. Şairin dediği gibi:

“Allah biliyor ya ben savaş çığırtkanı değilim.
Ama bugün onun alevine yanıyorum.”

Başka bir şair de şu dizeleri söylemiştir:

“Savaşı gördüm insanlar meyvesini devşiriyordu onun,
Ama suçsuz bir topluluk ateşine yanıyordu onun!”

Bir diğer şair de şu beyitleri söylemiştir:

“Harp başlarken körpe bir kız gibi çekicidir.
Işıltısı ve ateşi çeker tüm cahilleri!
Alevlenip ayyuka çıktığı zaman çığlığı,
Dostsuz kalan bir kocakarıya döner savaş!..
Ak saçlı bir cadıdır ve ak benizli, /Şimdi ne koklanmaya ne öpülmeye elverişli!/
Savaş bitti.”

Hikmet erbâbından biri savaşın tüm adâbının şu âyet-i celîlede anlatıldığını söyler: “Ey inananlar! Bir toplulukla karşılaşırsanız dayanın: Başarıya erişebilmeniz için Allah’ı çok anın. Allah’a ve Peygamber’ine itaat edin. Çekişmeyin,

yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir.”13

Eksem b. Sayfî’nin kavmi onun huzuruna çıkarak başlatacakları harp hususunda öğüt istediler, nasıl savaşmalıydılar? Bu soruya Eksem şu cevabı verdi: “Kumandanlarınıza karşı aykırılığı azaltın.14 Şunu iyi bilin: Savaşta aşırı nara atmak, her yeri velveleye boğmak hezimet habercisi olabilir. Fertleri ihtilafa düşmüş bir cemaat, cemaat değildir. Yerinizde durun, direnç gösterin. Çünkü savaşta karşı karşıya gelen iki ordunun zafer kazananı, çelik gibi duran ve direnendir.”

Utbe b. Rabîa Bedir günü dostlarına şöyle demişti: Binekleri üzerindeki Muhammed ashabına bakınız! Sanki her biri dilsiz de yılan gibi ıslık çalmaktadırlar.

Benim harbe alışkın nicelerinden aldığım bilgiye göre, savaşta tekbir ile de olsa sesi yükseltmek doğru değildir. Onlar şöyle derlerdi: Eğer Allah’ı zikredecekse içinden; sessizce zikretsin.15

Ey dost! Allah seni doğru yola ulaştırsın. Rab Teâlâ kitabında bize zaferin ve hezimetin sebeplerini izah etmiştir. Şöyle buyuruyor: “Ey inananlar! Siz Allah’ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı savaşta sabit kılar.”16 Âyette geçen “Allah’a yardım etmek” O’nun dinine ve Elçisi’ne yardım etmek demektir. Savaşı kaybetme ve savaştan kaçmanın sebebi ise günahlardır. Rab Teâlâ şöyle buyuruyor: “İki topluluğun karşılaştığı gün içinizden yüz çevirenleri, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını kaydırıp yoldan çıkarmak istemişti. Allah, and olsun ki onları affetti. Allah bağışlayandır, halîmdir.”17 Günahlarının ağırlığı ve Rasûlullah’ın plânladığı şekilde davranmayıp bulundukları mevzii terk etmelerinden ötürü hezimete uğramışlardır. Rasûlullah (s.a.v) Uhud günü okçuları dağın eteklerine yerleştirmişti. Böylece Kureyş’in arkadan hücum etmesi engellenecekti. Tuzak kurmalarında başarılı olamayacaktı. Daha sonra Müslümanlarla kâfirler,

yüz yüze gelip savaş başladı. Okçular şöyle dediler: “Ganimetleri kaçırıyoruz, ganimetleri kaçırıyoruz.” Kendilerine tayin edilen mevziyi terk ettiler. Müşrikler, okçuların oradan gittiğini fırsat bilerek hemen hücuma geçtiler. Geriye kalan bir kaç tanesini de öldürdüler. Müslümanların üzerine yürüdüler ve herkesin bildiği Uhud hâdisesi böyle bitti.

Ordu kumandanı taşıdığı nişan, alâmet, bayrak ve benzeri şeyleri saklamalıdır. Çünkü düşman, kumandanın bindiği atın ve sancağının renklerini tanır, direkt onu öldürmek isteyebilir. Kumandan gece-gündüz aynı çadırda kalmamalı, sürekli yer değiştirmeli, üniforma değiştirmelidir. Düşmanın pusu kurarak öldürmemesi için yerini gizli tutmalıdır. Harp durulduğu zaman da kendi askerlerinden birkaçını alıp savaş meydanında özellikle de karargâhının dışında dolaşmasın. Çünkü karşı tarafın gözcüleri ya da sağ kalanlar ona doğru bakmakta, ne yaptığını bir bir takip etmekte olabilirler.18 Müslümanlar, Afrika’yı yöneten Hıristiyan orduları bu hileyle mahvetmişlerdi. Şöyle ki: Savaş öğleye kadar devam etmiş bir an durulmuştu. Düşman askerinin kumandanı karargâhın dışına çıkmış, Müslüman askerleri tanımaya, ne olup bittiğini görmeye çalışıyordu. Onun karargâhı dışında birkaç adamıyla beraber dolaştığı haberi Abdullah b. Ebî Sarh’a ulaştığında derhal çadırından dışarı çıktı. Uykusundan yeni uyanmıştı. Güvendiği adamları çevresine topladı. Birden Hıristiyan kumandanın üzerine hücum ettiler, kral öldü. Tüm kumandanlar paniğe düştü ve fetih Müslümanlar için müyesser oldu.

Mûsâ b. Nusayr’ın azadlısı Tarık Endülüs diyarına geçtiğinde Mûsâ henüz Kuzey Afrika’daydı. Mûsâ, El-Cezîra denen bölgeye çıktı. Büyük bir dağı kendine sığınak etti. Sayıları bin yedi yüz civarındaydı. Hıristiyanlarla karşılaştılar. Üç gün savaştılar. O zaman Hıristiyanların başında Tödmir denen bir adam vardı.19 Tödmir Hıristiyan

kralı Ludrik tarafından tayin edilmişti.20 Tödmir Müslüman askerler hakkında şu malumatı yazmıştı Ludrik'e: "Yeryüzü mü yoksa gökyüzümü ehli olduğu belli olmayan dehşet bir kavimle karşı karşıyayız. Ülkelerimize geldiler. Şu anda ben onları karşıladım. Hemen koş yardımıma!" Ludrik doksan bin kişilik bir orduyla Tödmir'in yardımına koştu. Târık karşıladı onları. Târık'ın süvari birliğinin başında Muğîs er-Rûmî vardı. Bu adam Velid b. Abdülmelik'in azatlısıydı. Çatışma üç güne yakın sürdü. Târık ordusunun çok çetin şartlarda savaştığını biliyordu. Onlara sabır tavsiye etti. Şehadetin güzelliğini anlattı. Ümitlerini, arzularını ve beklentilerini kamçıladı. Şöyle diyordu: "Kaçış nereye? Arkanız deniz, önünüz düşman, hiçbir yolunuz yok, sadece direnmek, direnmek kalıyor size. Zafer ise Allah'tan gelir. Ben şimdi ne yapıyorsam siz de onu yapın. Allah'a yemin olsun ki, şu anda doğruca onların azgın komutanına doğru hamle edeceğim. Ya öldürürüm, ya ölürüm.!" Târık atını mahmuzladı, ileri atıldı. Ludrik'in giysisini tanıyordu zaten, çadırı ve çadır üzerindeki bayraktan da kumandanın nerede oturduğu belliydi. Târık çevresindeki üç beş cengaverle beraber yekvücut olarak ansızın çok güçlü bir hamlede bulundu. Allah Ludrik'i öldürdü. Düşman ordusu büyük bir zayiat verdi. Allah Müslümanları korudu, fazla kayıp da vermediler. Târık Ludrik'in başını Mûsâ b. Nusayr'a gönderdi. Mûsâ da Velid b. Abdülmelik'e gönderdi. Muğis Kurtuba'ya yöneldi. Târık da Tuleytula'ya yöneldi. Şimdi amaçları, ehli kitabın Süleyman b. Dâvûd'un sofrası diye andıkları meşhur sofrayı ele geçirmekti. Ludrik'in kızkardeşinin oğlu bu hazineyi tâcı ile beraber Târık'a gönderdi. Bu değerli sofra içinde taşıdığı benzeri görülmemiş mücevharatla birlikte iki yüz bin dinara teslim alındı.21

Türklerin sultanı Alparslan da buna benzer bir hileyle galib gelmiştir Rumların Kayzeri'ne... Alparslan Rum Kayzeri'nin adamlarını mahvetti, tüm orduyu darmadağın

etti. Romalılar gerçekten büyük bir ordu toplamışlardı. Altı yüz bin civarında muharipleri vardı. Ard arda sonu kesilmeyen bölükler, değişik cinsten askerler, birbirini takip eden sonu gelmeyen mızraklar, ucu bucağı gözükmeyen yüce bir dağ gibiydiler. Kimse onları sayamazdı sanki... Mancınık, zırh, ok ve harp için gerekli olan ne kadar âlet varsa hepsini toplamışlardı. Dil bunları anlatmaktan acizdir. Roma imparatoru Alparslan'la karşılaşmadan önce birçok memleketi, Müslümanların oturduğu beldelerden Şam'ı, Irak'ı, Mısır'ı, Horasan'ı ve Diyarbekir'i işgal etmişti. Devletin, gücün, kudretin ve satvetin yeniden kendi lehlerine döndüğü hususunda şüphe etmiyorlardı. Şans yıldızları onlara hizmet ediyordu, böyle düşünmekteydiler. Müslümanların beldelerine hücum ettiler, zafer haberleri arka arkaya geliyordu. İslâm şehirleri büyük bir sıkıntıya maruz kaldı. Türk kumandan Alparslan onlarla savaşmak için ordu toplamaya başladı. Bu adama âdil Kral ismi verilmiştir. Sultan Alparslan yavaş yavaş Isfahan şehrine yığınak yapıyordu. Gerekli miktara ulaşınca onların başına geçti. İki ordu gün be gün birbirine yaklaşıyordu. Çevre yörelerden gelen Müslüman sancaklar da Alparslan'ın başına toplandı. Düşman ordusu hakkında istihbarat edilmek için gönderilen akıncılar geriye dönüp Alparslan'a şöyle dediler: "Çok yakında, yarın iki ordu karşılaşır." Savaşan tarafların ordusu hakikaten çok büyüktü, sayısını ancak Allah bilir. Ama Müslümanlar aç adamın ekmek kırıntısı gibi (azdılar). Cuma gecesini (Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece) geçirdiklerinde düşmanın kalabalıklığı karşısında dehşete düştüler. Hem silah araç ve gereçleri çoktu düşmanın, hem de pek kalabalıktı. Alparslan Müslüman tarafın tek tek sayılması emrini verdi. Saydılar, on iki bin Türk savaşçısı vardı. Düşman ordusuyla kıyaslandığında eşeğin dirseğindeki tırnak benzeri çıkıntı kadar azdılar.22 Alparslan savaş ilmini bilen uzmanları yanına çağırdı. Nasıl davranmalı diyerek doğru bir sonuca

varmak için onlarla istişâre etti. Alparslan'a şöyle dediler danışmanlar: "Bismillah deyip birazdan düşmana hamle edelim (ilk saldıran biz olalım)." Alparslan onları durdurarak şöyle cevap verdi: "Ey Müslümanlar! Biraz bekleyiniz. Bugün Cuma günüdür. Yeryüzünün her tarafında Mü'minler minberlerde hutbe okumakta, doğuda ve batıda bizim için dua etmektedirler. Güneş tepe noktasına gelip öteki tarafa kaymaya başlarken anlarız ki Müslümanlar namazı kılmış ve duaya başlamışlardır. Biz de hemen namazımızı kılalım ve işimize bakalım..."

Alparslan'ın emriyle sabah hamlesi yapmadılar, öğleye kadar beklediler, namaz kıldılar, Allah'a dua ettiler: "Ey Rab! Dinine yardım et, Mü'minlerin kalbine güç ve kuvvet ihsan et, direnme azmi ver. Düşmanların kalbine korkuyu, gevşekliği ve dehşeti koy!" Alparslan gözcüleri vasıtasıyla Roma Kayzerinin çadırını, bayrağını, atını ve elbisesini tanımıştı. Savaş başlayınca çevresinde güvendiği üç beş adama yönelerek şöyle dedi: "Hiç kimse benden ne bir adım geri ne bir adım ileride olsun. Herkes yaptığımın aynısını yapsın. Ben nereye hamle edersem oraya hamle etsin, nereye ok atarsam, oraya ok atsın." Alparslan çevresindeki adamlarıyla birleşti, koca bir grup tek bir beden gibi hareket etti. Kısa bir zamanda Roma Kayzeri'nin çadırına vardılar. Çevresindeki muhafızları öldürdüler, içeri girdiler. Kayzer esir edilmişti. Rumca bilenler hemen velveleyi bastılar: "Kayzer öldü, Kayzer öldü!" Romalılar Kayzerlerinin öldüğünü sandı, ümitleri kırıldı, parça parça oldular. Savaş günlerce sürdü, kılıç günlerce adam kesti. Müslümanlar birçok mala, ganimete eriştiler. Kayzer, Alparslan'ın huzuruna getirildi. Boynunda bir ip vardı. Alparslan sordu: "Eğer sen beni bu şekilde esir alsaydın ne yapardın?" Kayzer cevap verdi: "Seni tabii ki öldürürdüm, bundan şüphe mi ediyorsun?" Alparslan Kayzere dönerek şöyle dedi: "Sen benim gözümde öldürülmeye bile değmezsin!.. Alın bunu götürün, isteyene satın." Roma

İmparatoru ordunun arasında dolaştırıldı. Boynunda bir ip vardı, başında iki adam şöyle bağırıyordu: “Roma İmparatorunu satın alan var mı?” Nice bir zaman çadırlar arasında Müslümanların evleri kenarında gezdirildi. Başındaki adam: “Kaç dirheme, kaç kuruşa almak isteyen varsa gelsin.” diyordu. Ama hiç kimse zerrece para ödemediler. Sonunda biri çıktı: “Bu adama para vermem ama şu köpeğime karşılık onu bana verirsin.” dedi. İmparatoru gezdiren adam Alparslan”ın huzuruna çıkarak şöyle dedi: “Tüm karargâhı gezdim. Müslümanların bulundukları mahallelere kadar indim. Bu adamın satışa çıkarıldığını söyledim. Ama hiç kimse kuruş dahi vermedi. Sadece adamın biri yanıma gelip şu köpeği teklif etti. Ben de aldım geldim.” Alparslan şöyle dedi: “O adam sana yine insaflı davranmış... Çünkü işin aslında köpek dahi bu imparatordan hayırlıdır. Sen bu köpeği alıp öteki köpeği ona vermekle iyi etmişsin!” Fakat Alparslan daha sonra İmparatorun serbest bırakılmasını emretti. Adam Konstantıniyye’ye gitti. Romalılar, onu görevinden aldılar ve gözlerini ateşle dağladılar. Bak ey dost! Cesaret, hile ve azim olunca Kayzerler dahi ne hale geliyor.23

Şimdi ben kendi ülkemde gördüğüm çatışma başlamadan önceki en güzel sistemi anlatacağım. Düşmanla karşılaşırken şöyle yapılırdı: Piyadeler kalkan, mızrak ve her türlü savaş edevatını alıp ordunun birkaç adım önüne çıkarlar, yere eğilirlerdi. Herkes sol dizini yere yapıştırır, kalkanını da tam önüne tutardı. Onların arkalarında okçular bulunurdu. Bunlar pek keskin okçulardı. Attıkları oklar gerekirse zırhları dahi delerdi. Okçuların arkasında süvari birlikleri yer alırdı. Hıristiyanlar Müslümanlara hücum ettiğinde, en ön safta bulunan yere yapışmış piyadeler zerrece kımıldamazlar, hiç kimse dizini topraktan kaldırmazdı. İki ordu çok yaklaştığında piyadeler ansızın ellerindeki mızrakları fırlatırlar, özellikle sağ ve sol kanattan çok hızlı ve sert hamlede bulunurlardı. Ardından okçular

harekete geçer, daha sonra da en arkada bulunan süvariler okçuların ve en öne çökmüş piyadenin arasından süratle öne fırlar, Rabb'in nasip ettiği zaferi elde ederlerdi.

Böyle bir savaş düzeninde çarpışmış olan bir dost Turtûşa'da iken bana şunları anlatmıştır: Biz Rumlarla bu sistem dahilinde karşı karşıya geldik, bize hücum ettiler. Fakat içimizden biri arka saflarda olmasına rağmen birden ayağa kalktı, atıldı. Düşman askerinden iri kıyım bir cengaver de ona doğru koştu ve onu öldürdü.

(Demek ki, savaşta plana çok dikkat etmek gerekir.)

Eskiler şöyle demiş: Korku, kalabalık olanlar içindir. Zafer ise sayıca az olanlar için. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "And olsun ki Allah size birçok yerlerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği fakat bir faydası da olmadığı, yeryüzünün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak arkanıza döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti. Bozgundan sonra Allah, Peygamberi'ne, mü'minlere güvenlik verdi ve görmediğiniz askerler indirdi. İnkâr edenleri azaba uğrattı. İnkârcıların cezası budur."24 Çünkü şu kesin bir kuraldır ki, çokluk insana gurur ve böbürlenme verir. Gurur ve böbürlenme varsa helak yakın demektir.

Dostun iyisi dört kişi olmaktır. En iyi akıncı grubu dört yüz kişidir. En iyi ordu dört bin kişidir. Tek bir kelime üzerine ittifak ederlerse on iki bin kişilik bir orduyu hiçbir (kral)25 mağlub edemez. Endülüs beldelerinden Sirakustan'ın sultanı olan Muktedir Billah b. Hûd Hıristiyanların büyük cengaveri azgın Rodmil ile savaşa tutuştuğunda her iki tarafın da büyük miktarda askeri vardı. Güçlerinin yettiği kadar adam toplamışlardı. Savaş sabahtan akşama kadar sürdü. Müslümanlar büyük bir zayiat vermişlerdi. Muktedir dehşete düştü. Herkes korkuyla ayrılma taraftarı olmuştu. Muktedir harp hilesini iyi bilen Sa'dara adlı bir adamı çağırdı yanına. Şöyle dedi: "Bugün hakkında görüşün nedir?" Adam cevap verdi: "Simsiyah bir gün. Fakat geriye yine de bir çözüm kalıyor, ben yapabilirim..." Muktedir'in

izniyle Sa‘dara karargâhtan çıktı, Hıristiyan elbisesi giydi. Zaten onların yanında otura otura onların dilini de öğrenmişti. Kâfir karargâhına girdi. Azgın Rodmil’in çadırına yöneldi. Azgın Rodmil baştan aşağı silaha bürünmüştü, zırh içindeydi, sadece gözleri gözüküyordu. Sa‘dara adamı dikkatli bir şekilde gözetlemeye başladı. Fırsatını bulur bulmaz hemen hücuma geçti. Gözlerinden yaraladı. Azgın Rodmil yere kapaklandığında elleri ve ağzı da felç olmuştu. Sa’dara durumdan haberi yokmuş gibi çadırın kenarında bağırmaya başladı. Hem de onların dilinden konuşuyordu: “Ey Hıristiyanlar kumandan öldü, kumandan öldü!” Bu haber askerler arasında yayıldı. Düşmanlar büyük bir korkuya düştüler, ne yapacaklarını bilemediler. Allah’ın izniyle fetih Müslümanlar için müyesser oldu.26

Hıristiyan krallar, Sicilya ahalisini zayıf düşürüp haraca bağlamışlardı. Sicilyalılar bir yandan onlara para yağdırırken diğer yandan Afrika’daki Araplara da mal gönderiyor, Hıristiyanlara karşı onlardan yardım istiyorlardı. Hıristiyanların kralı Sicilyalılara şöyle dedi: “Ey Sicilya ahâlisi! Benimle sizin aranızdaki münasebet, iki eşli ihtiyar bir adamın haline benziyor. Eşlerinden biri kocakarı diğeri ise gencecik, çocuk gibi bir kızdır. İhtiyar adam çocuk yaştaki eşinin yanında gecelediğinde kızcağız, adam gençleşsin diye sakalındaki beyazları habire çekip bitiriyordu. Böylece adamın kocakarıya olan sevgisini azaltmayı sadece kendisiyle yetinmesini istiyordu. Fakat ihtiyar adam kocakarının yanında geceleyince bu sefer de kadın dayanamıyor, sakalında ne kadar gençliğine alâmet siyah kıl varsa hepsini çekip alıyordu. Amacı erkeğin ihtiyarlığının farkına varması, ben genç kıza yakışmam deyip körpeden elini çekmesiydi. Anlattığım gibi bu böyle devam ederse sonunda adam cascavlak kalacak... Benimle Araplar’a karşı sizin yaptığınız muamele de böyledir işte. Hem bana hem de onlara mal teslim etmeye devam

ederseniz sandıklarınız tam takır olacak, fakirleşeceksiniz. O halde iyisi mi hem sizi hem de ülkenizi teslim alayım, beladan kurtarayım.”

Rivayet olunduğuna göre bu kral Sicilya’yı kuşatmak isteyince danışmanlarını yanına çağırarak yere bir halı serdi. Tam ortasına altını fırlattı. Çevresindekilere şu emri verdi: “Kim şu serdiğim halıya hiç ayak basmadan tam ortadaki altına ulaşmayı başarırsa, bu adamın krallığıma lâyık bir müşavir olduğunu anlarım.” Herkes halının çevresinde toplandı. Fakat gereken şartlara uyarak altına ulaşmak isteyen herkes başarısızlığa uğradı. Sonunda kral işin sırrını onlara izah etmek için yaygının bir kenarını önüne doğru çekti, yavaş yavaş katlamaya başladı. Diğerlerine de siz de önünüzdeki kısmı katlayın emrini verdi. Herkes kocaman yaygının her tarafından azar azar katlamaya başladılar... Halı katlana katlana ortasına varıldı, altın tüm kolların uzanacağı bir yakınlıktaydı artık. Kral avânesine yönelerek son öğüdünü verdi: “Görüyorsunuz ya! Sicilya şehrini de ele geçirmek istiyorsanız çevresindeki kasabaları, kaleleri birer birer alın. Çemberi daralttıkça hedefinize varacaksınız...”27

Sirakusta’da İbn Fethun adlı bir cengaver yaşardı. Bu adam ana tarafından akrabam olur. Anamın dayısının oğludur, diyebilirim. Arap ve Arap olmayan ordular içinde bunun kadar cesur biri yoktu. El-Müstaîn Ebu’l Muktedir bu adamın kıymetini bilirdi. Her sene ödül dağıtırken bu cengavere de beş yüz dinar verirdi. Hıristiyanların cümlesi, bunun nerede kaldığını bilirler, yüz yüze gelmekten korkarak yollarını değiştirirlerdi. Rivayet olunduğuna göre bir gâvur atını sulamak isteyip de çeşme başına vardığında at huysuzluk eder, su içmezse şöyle dermiş onun kulağına eğilerek: “Bak hemen suyunu içmelisin. Yoksa suda İbn Fethun’un aksini mi gördün, ne bu huysuzluk?”

Sultan nezdindeki itibarı ve her sene aldığı bol hediyelerden ötürü emsalleri İbn Fethun’u kıskandılar.

Müstaîn'in kafasını karıştırarak, yanından uzaklaştırmayı plânladılar ve başardılar da. Daha sonra zaman geldi Müstaîn, Hıristiyan beldelerine akınlar yaptı. Bunların birinde savaş başlamadan önce müşrik tarafından bir cengaver, âdet olduğu üzere, orta yere gelip "Benle savaşacak bir kahramanınız var mı?" deyü nidâ etti. Müslümanlar tarafından biri öne çıktı, çarpıştılar, fakat Hıristiyan galip geldi. Müşrikler sevinç içinde nâra attılar. Müslümanların kendilerine olan güvenleri azaldı. Hıristiyan silahşör atının sırtında dört dönüyor ve şöyle diyordu: "Bakın, bir kişiye iki kişi olsun, biriniz daha gelin!" Müslümanlardan bir kişi daha çıktı. Bir müddet çarpıştılar, hıristiyan onu da öldürdü. Durum iyice kötüye gidiyordu. Müslümanlar büyük bir ye'se düştüler. Kâfir cengaver safların önünde atını mahmuzluyor, muzaffer bir edâ ile şöyle diyordu: "Haydi üç kişiye bir kişi olsun, gelin!" Bundan sonra Müslümanlar tarafından hiç kimse meydana çıkmaya cüret edemedi, herkes hayret içindeydi. Danışmanlarından biri sultana yaklaşıp şöyle fısıldadı: "Bu meseleyi ancak Ebu'l Velid İbn Fethun halledebilir." Sultan alelacele İbn Fethun'u yanına çağırdı. Ona hürmet etti, şöyle dedi: "Şu koca kâfirin yaptıklarını görüyor musun?" İbn Fethun: "Elbette, gözlerimle görüyorum!" dedi. Sultan: "Çözüm nedir, nasıl halledeceğiz?" deyince Ebu'l Velid cevap verdi: "Ne istiyorsunuz sultanım?" Sultan: "Müslümanları bu adamın şerrinden kurtarmanı istiyorum." İbn Fethun saygıyla eğildi, "Hemen sultanım" deyip keten gömleğini giyindi, yanına fazla bir silah almadan bineğine atladı, elinde sadece bir kamçı vardı, kamçı uzundu, ucunda büyücek bir düğüm vardı. Cesaretle atıldı. Hıristiyan cengaver adamı şaşkın şaşkın izliyordu. Meydanda dehşet verici bir çarpışma başladı. Hıristiyan silahşör İbn Fethun'un eğerine nişan alıyor, fakat isabet ettiremiyordu. Tam hamlede bulunacağı sırada İbn Fethun ansızın eğiliyor, atının yelelerine tutunuyordu. Sonra birden doğrulup tekrar esas vaziyetini alıyor ve karşı saldırıya geçiyordu. İbn

Fethun işi daha fazla uzatmadı. Kamçısını bir sallayış salladı ki kâfir cengaverin boynuna dolandı uzun belâ! Adam atından düştü. İbn Fethun adamı peşinden sürüklemeye başladı. Müstaîn'in huzuruna çıkarttı. Sultan o zaman bu büyük cengavere yaptığı hatayı anladı, ona izzeti ikrâmda bulundu.

Askerler, şu öğütlerimi iyi dinleyin: Kumandanlarınıza az muhalefet ediniz! İhtilaf varsa, zafere erişilmez. Üzerinde ittifak edilmeyen bir kumandanın da işe yarar bir cemaati yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Allah'a ve Peygamberi'ne itaat edin; çekişmeyin. Yoksa korkar, başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider."28

Zaferin başı ittifak etmektir. Hüsranın başı ayrılıktır. Cemaati ayakta tutan temel direk dinlemek ve itaat etmektir.

Sıffîn gününde Iraklılar, Şamlıları yenmişti. Ali b. Ebî Tâlib'in bulunduğu bu harpte Muâviye'nin safları sarsılmış, ortalıkta panik havası esiyordu. Durumun kötüye gittiğini anlayan Muâviye, Amr b. el-As'ı çağırarak şu emri verdi: "Git amcaoğlun Ali'den bizim için emân iste!" Fakat Amr kurnazlığa başvurdu, hile düzenledi. Askerlere "Mushafı mızraklarınıza takınız." diye emretti. Ardından "Sizi Allah'ın kitabına çağırıyoruz deyin!" diye salık verdi. Ali tarafında çarpışanlar bu vaziyeti görünce, harpten vazgeçtiler. İmam Ali çevresindekilere yönelerek: "Ey millet! Bu onların yaptığı bir hiledir. Onlar şu anda savunacak gücü kendilerinde bulamıyorlar." Fakat İmam Ali'nin yanında çarpışanlar ona isyan ettiler, savaşı bıraktılar. İşte hakem olayının sebebi bu idi.

Dostlar, bilmelisiniz ki; harbin en etkili hilelerinden biri de casusluk faaliyetleridir. Karşı taraf arasına gözcüler salınmalı, ne olup bittiğinden haberdar olunmalıdır. Böylece düşmanın şerrinden korunmak kolaylaşır, onların arasına yenilgi haberleri yayarak, moralleri zayıflatılır. Ayrıca

savaşa korkarak gidilmemelidir ve hiçbir müste’menin de emânına halel gelmemelidir.29

Bazı yazarlar savaş esnasında, özellikle de ordular karşılaşırken, fazla tekbir getirmenin iyi olmadığını, hezimet sebebi olabileceğini söylerler. Onlar seslerin kısılmasını tavsiye ederler. Sinsi bir şekilde, sessizce hamle edilmesini uygun bulurlar. Böylece tuzakları daha mükemmel kurarsınız derler. Savaşta korkunuzu kesinlikle belli etmeyiniz. Gece zırhınız olsun. Çünkü velveleyi, sesleri ve hazırlıkları saklamada iyi bir imkândır gece... Korkaksan gece yardımcı olarak sana yeter. Cesursan daha iyi, en büyük yardımdır gece... Prensipli ve tecrübeli kumandan, düşmanına karşı her ne hal olursa olsun gereken tedbiri alır. Düşman yakındaysa ansızın saldırı yapılır, uzaktaysa çevresi araştırılıp baskın plânları yapılır. Arazi elverişliyse tuzak kurulur. Düşman yenilip kaçmaya başlarsa peşine adam takılır, takip edilir. Savaşta cehalet, cüret gücünü artırır. Kim elindeki hazırlığa güvenir, gurura kapılırsa mahvolmuştur. Öfke ve kabarmayla beraber kendine aşırı güvenme savaşta işe yaramaz. Sayıca ne kadar güçlüysen o kadar çok tedbir almalısın. Kim düşmanını küçümserse gurura kapılmış, naneyi yemiştir! Savaşta gözü kara olunuz. Alevleyin kalplerinizi! Çünkü zaferin en büyük sebebi cesarettir. Tüm özlemlerinizi ve kinlerinizi hatırlayınız. Bu hatırlayış sizin adımlarınıza güç katacak, ilerlemeye sevk edecektir. Kumandana itaat ediniz. Çünkü itaat savaşçının emin kalesidir. Savaş koptuğunda artık kader gerçekleşmiş demektir. Kılıç kılıca vurduğunda utanç kalkar. Nice hileler var ki pek çok yardım ve destekten daha etkilidir. Nice kelimeler var ki kocaman bir orduyu hezimete uğratmıştır.

Zaferin esas sebebi dirençtir, sabırdır. Zafer, direnmek anlamındaki sabırdır. Düşmanla yüz yüze gelip savaşmak başvuracağın son çare olsun. Unutma, zafer tedbirledir, düzenledir. Azgın ve düzensiz davranışla zafere erişilmez. Gücüm zayıflara yetiyor diyerek kendinle övünme, kendini

kandırma. Düşmanla yüz yüze geldiğinde korkma! Galib geldiğinde haddi aşma, zulmetme! Savaşın nimetlerini paylaşırken hırslı davranma! Ve en önemlisi, cihadı dünya metaıyle kirletme!30

1. Enfal, 60.
2. Hadisin kaynağı:
Müslim, Sahîh, *Kitabu'l-İmâre*, Hadis No: 167.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 157.
3. Bu yüzden savaş uzun sürdü. Kısa zamanda müslümanların düşmanları yenmesi gerekirdi demek istiyor.
4. *Uyûnu'l-Ahbâr* adlı eserde karganın yuvalanışı ve karıncanın toplanışı vasıfları da eklenmektedir. (C.B.)
5. Metinde 'hemm' kelimesi geçmektedir (el hemmû). Bu kelime, dert, endişe, düşünce, kaygı, sızı, ızdırap anlamına geldiği gibi; plânlama, sorumluluk, çaba, gaye gütme ve önemseme gibi anlamlara da gelir.
6. Buradaki 'el hemm' kelimesi de mes'uliyet ve tedbir anlamında kullanılmış olabilir. Çünkü bir sonraki paragraf böyle bir anlama elverişlidir.
7. Metinde 'devlet' geçiyor. Eldeki imkân, baht, nimet, güvenilen şey anlamlarına gelir.
8. Metinde 'devletühü' ifadesi geçiyor. Buradaki devlet insanın sahip olduğu imkânlar, nimetler, kısaca talihi demektir.
9. Eski Türklerde de bilinen hilâl harekatı budur. Düşmanın çembere alınıp yok edilmesi demektir.
10. Beni Hûd hanedanından gelen torun Ahmed el-Müstaîn Valti er-Ra (Meska) Savaşı'nda Hıristiyanlara karşı yiğitçe savaşır fakat mağlup olup öldürülür. (1110) Bkz; S. Muhammed İmadü-d Din, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Ç. Yusuf Yazar, s. 280. Ayrıca Benî Hûd hanedanının hükümdarları ve Sirakuşta'ya hakim olma dönemleri için bkz; A.y., s. 432.
11. İbn Haldun, Turtûşî'nin bu ve benzeri sözlerini eleştirir. Turtûşî'nin temel iddiası olan, "İki taraftan birinde, velevki bir tane dahi olsun, kaliteli cengaverin sebep oluşu o tarafın galibiyetine sebep olur." görüşü İbn Haldun'a göre doğru değildir. İbn Haldun savaşın kazanılmasında asabiyet kavramını ileri sürer. Fakat onun kastettiği asabiyet şöyleydi: Savaşan topluluk tek bir gaye ve inanç etrafında birleşir, çarpışma esnasında da bu gayeyi yitirmezlerse savaşı kazanabilirler. İbn Haldun'un sözlerinden bu anlaşılmaktadır. Bkz; İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, s. 695. Fakat Turtûşî'nin savaşla ilgili bahisleri dikkatle incelendiğinde bu konuda İbn Haldun'a yakın düşündüğü, savaşan ordunun tek bir vücut haline geldiği zaman kolayca başarabileceğini vurguladığı anlaşılır. İlerki sayfalarda da vereceği zafer örneklerinde Turtûşî sürekli olarak askerlerin yek vücut olmasını, hatta duygu ve düşüncede tek bir insan gibi hareket etmesini söylemektedir. Biz öyle inanıyoruz ki, Turtûşî'nin ileri sürdüğü bu yek vücut olma hâli, sayfalar dolusu vurguladığı birlik hâli daha sonra İbn Haldun'u da etkiledi ve daha başka birçok sebep İbn Haldun'da bir asabiyyet teorisinin doğmasına vesile oldu. Fakat İbn Haldun biliyordu ki yazdığı Mukaddime kitabından önce

neredeyse savaş ve benzeri konularda bu kitap kadar meşhur bir Sirâcu'l-Mülûk vardı. Sirâcu'l-Mülûk'un şanını azaltmak, hatalarını göstermek ve kendince daha mükemmel bir eser ortaya koymak için Mukaddime'yi yazdığını sanıyoruz. Çünkü İbn Haldun Mukaddime'nin pek çok yerinde Turtûşî'ye atıfta bulunur. Onu neredeyse kendi eserinin düzgünlüğü ve güzelliğinde kullandığı negatif bir örnek olarak ileri sürer. Meselâ şu ifadeye bakalım:

Aynı şekilde Kadı Ebû Bekir Turtûşî *Sirâcu'l-Mülûk* isimli eserinde aynı meselelere temas etmiş, bölümleri bu kitabımızdakine yakın bir şekilde ortaya koymuş ama bu eserde hedefi vuramamış, konunun şeklini ve mahiyetini isabette tesbit edememiş, meseleleri tam olarak bahis konusu yapamamış ve delillerini açıklayamamıştır. O sadece meseleleri bölümlerine ayırıyor, sonra bunlara dair birçok hadis ve eseri rivayet ediyor. Bozorgmihr ve Muğbedan gibi İran hukemasından, Hint hukemasından Danyal Hermes gibi dünyadaki diğer büyük âlim ve ariflerden parça parça sözler naklediyor. Lakin hakikatin üzerindeki örtüyü açmıyor, tabii kanıtlarla perdeyi kaldırmıyor. Onun için Turtûşî'nin eseri nakilden ibarettir, nasihate benzeyen bir derlemedir. Esas maksadın etrafında dolaşmış fakat hedefi bulamamıştır. Maksadını gerçekleştirememiş, meseleleri yeteri kadar ve tam olarak ortaya koyamamıştır. Bize gelince, Allah bunu mükemmel bir şekilde ilham etti, bu ilme vakıf kıldı (Umran ilmine). Bkz; *Mukaddime*, s. 264. Görüldüğü gibi daha bunun gibi beş altı yerde İbn Haldun sürekli Turtûşî'yle kendisini mukayese eder. Kendi eserinin, düzen ve konuları ele alış tarzı açısından bakıldığında Turtûşî'nin eserinden daha iyi olduğunu söyler, bir nevi yarış içindedir. Sadece Mukaddime'yi okuyan birisi kitabı bitirdiğinde daha birçok yazarın nasıl olduğunu sormakla birlikte acaba bu Turtûşî nasıl biriydi, İbn Haldun bu kadar çattığına göre demek ki onun kitabı Mağrib ve Kuzey Afrika'da elden düşmeyen bir kitaptı diyecektir. Daha önceki sayfalarda belirttiğimiz gibi, devletlerin nasıl ayakta durması gerektiğine dair hususlarda da Turtûşî'yle İbn Haldun farklı görüşlere sahiptirler. Aynı şekilde orduların beslenmesi, düzenli asker ve benzeri konularda da Turtûşî'yle İbn Haldun farklı görüşlere sahiptirler.

12. Hadisin kaynağı:
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 81.
13. Enfal, 45-46.
14. Demekki bir miktar muhalefete izin veriliyor.
15. Bu öğüt pek ilginçtir. Genelde bizim tarihimizde savaşa başlarken ve savaş esnasında velvele, tekbir nidaları pek mûteberdir. Hatta bugün bile ne kadar lâikleştirilirse lâikleştirilsin tatbikatlarda askerler Allah Allah diyerek hücuma geçerler. Turtûşî tedbir olarak sesin alçaltılmasını istiyor, onun tavsiye ettiği yöntem bu.
16. Muhammed, 7.
17. Âl-i İmrân, 155.
18. Nitekim I. Kosava muharebesinde Murat Hüdavendigâr'ın başına gelen de budur. Savaş bittikten sonra cesetler arasında gezinirken ansızın Sırplı Miloş Sultan Murad'ı şehit ediyor. Turtûşî yüzlerce yıl evvel bu tür olayların meydana geldiğini gördüğü için uyarmadan edemiyor.
19. Tarihi kaynaklarda bu adamın ismi Theodomir olarak geçiyor.

20. Ludrik de Roderick olarak geçiyor.
21. Bkz; S. Muhammed İmadü-d Din, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev. Yusuf Yazar, s. 27-43.
22. Türkçe'deki tâbiriyle devede kulak misali.
23. Alparslan'la çarpışan Roma Kayzeri Romanus Diogenes'ti. Romanus'a muhalif bir tarihçi olan Mikhail Psellos dahi olayı şöyle anlatmaktadır: Düşman kuvvetleri başkumandanı (Alparslan) Roma İmparatoru'nun esir düştüğünü görünce, olağanüstü muvaffakiyetle kazandığı başarısına övünüp sevineceğine, zaferini beklenmedik bir şekilde alçak gönüllülükle kutladı. Esire üzüntüsünü belirtti. Sofrasını onunla paylaştı, ona bir şeref misafiri muamelesi yaptı, emrine bir muhafız birliği verdi. Romanus'un isimlerini söylediği esirlerin zincirlerini açıp serbest bıraktı. Sonunda Romanus'a da bizzat hürriyet verdi. Bir dostluk antlaşması yaptıktan ve yaptıkları bu anlaşmaya sadık kalacağına dair ondan yemin ederek söz aldıktan sonra onu herkesin özenebileceği bir şekilde çok sayıda refakat ve muhafız birliğiyle Roma topraklarına geri gönderdi. Aslında bu İstanbul'da birçok sıkıntının başlangıcı, birçok derdin ana sebebi oldu. Düşüncesinin çok üstünde bir imtiyaz elde etmiş olan İmparator şimdi hiçbir zorlukla karşılaşmadan tahtına yeniden sahip çıkabileceği duygusu içindeydi. Sarayda birdenbire bir kargaşa oraya buraya koşuşmalar başladı. Bazıları habire şaşkınlıkla izledi. Çünkü yenilgiye uğradığı için onun imparatorluk yetkileri elinden alınmıştı. Bkz; *Mikhail Psellos'un Khronographıası*, Prof. Dr. Işın Demirkent, s. 233. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 92.

Görüldüğü gibi Alparslan İmparatoru geri göndermekle bir yandan alicenaplık etmiş oluyor, öte yandan da İstanbul'daki taht kavgasını alevlendiriyor. Çünkü İmparator savaşı kaybettiği için zaten azledilmiştir. Oysa şimdi Türklerle barış yapmış olarak, bir nevi onların da müttefiki olarak yeniden İstanbul'a dönmekle ortalıkta siyasi ihtiraslar alevleniyor. Mikhail Kronographıas'ında ilerki sayfalarda yenik imparator Amanos'la İstanbul'da başa geçen Mikhail arasında (bu Mikhail İmparator olan Mikhail'di.) bazı çatışmaların vuku bulduğunu sonunda Romanus Diogenes'in yakalandığını, siyah keşiş kıyafetiyle Kınalıada'ya sürüldüğünü söylüyor. Bkz; A.y., s. 237.

24. Tevbe, 25-26.
25. Bkz; Es Seâlibî, Berdü'l Ekbâd, s. 125. 1301. H. Ayrıca konu hakkında, ordu ve asker hususunda ayrıntılı bir nasihat için bkz; Seâlibi, *'Adâbu'l-Mülûk*, Tahkik: Dr. Celil el-Atıyye, s. 175.
26. Buradaki Muktedir Billah daha önce bahsi geçen Ahmed el-Müstaîn'dir. Bu adamın uzun adı Ahmed el-Muktedir Billah ed-Devle el-Müstaîn es-Sağir İbn Hûd. Çarpıştığı adam da Roderick'tir. Bkz; Muhammed İmâdüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev. Yusuf Yazar, s. 280. Hûd oğulları hanedanı cesur bir hanedandı. Sirakuş devresine bir müddet hükümran olmuştur. Küçük krallıklar dönemi diye tarif edilen merhale de Tavâifü'l-Mülûk dönemidir.
27. Sicilya şehri derken Sicilya'nın başkenti olan Talermo'yu kastetmiş olmalıdır.
28. Enfâl, 46.
29. Müste'men, İslâm toprağında belli bir miktar kalmak için devletin başkanından ya da oradaki yetkilisinden izin almış, barış içinde kalmayı

kabul etmiş kâfir demektir.

30. Turtûşî'nin, bu konunun başlarında anlattığı savaş taktikleri 19. yüzyıl Afrikalı Müslüman direnişçilere dahi esin kaynağı olmuştur. "Piyadenin geniş kalkanlarla korunması, ucu sivri mızraklar, sıra sıra dizilmek, her adamın sol dizinin toprağa dayanması..."

Bu böyle sürüyor... Turtûşî'nin bir sayfaya yakın izah ettiği Afrika'ya özgü bu plânın büyük mücahid Osman dan Fadio tarfından da uygulandığına dair bkz; B.G. Martin, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sûfî direniş*, Çev. Fatih Tatlılıoğlu, s. 36, İnsan Yay. 1988.

62

KAZA, KADER, TEVEKKÜL, ÇABA VE BUNLARLA İLGİLİ HÜKÜMLERE DAİR1

Allah seni muvaffak kılsın ey dost! Bilmelisin ki kaza, kader, eylemlerin yaratılışı ve varlıkların iradesi hususunda mezhepler farklı farklıdır.

Rabb'ın ilmi, kazası, kaderi ve hükmünden hiçbir hadis kaçamaz.2 Kaza ve kader hususunda bizim görüşümüze aykırı davrananlar var ise de ilim hususunda onlarla muvâfıkız.3 Bu mevzularda insanların mezhepleri farklı farklı olmuş, birbirlerine sırt çevirmişlerdir. Artık her grup kendi bildiğini okumakta, inandığı ve savunduğu şeylerle mutlu olmaktadır. Biz sanmıyoruz ki bu bölüm konuyla ilgili söylenmiş tüm görüşleri ve delillerini içine almaya elverişli olsun... Çünkü enine boyuna her şeyi anlatmak cilt cilt, yığın yığın kitap yazmayı gerektirir. Biz bu kitapta akla yakın gibi

görünen bir takım hükümlerden bahsedeceğiz. Tâ ki konuya göz atanın zihninde biraz da olsa boşluk dolsun...

Ey dost! Evvela şunu bilmelisin ki; hareket, durağanlık, hayır, şer, menfaat, zarar, iman, küfür, itaat, günah gibi alemde meydana gelmekte olan her şey kaza ve kader iledir. Aynı şekilde kanatlarıyla uçan kuşlar, ayaklarıyla yürüyen hayvanlar, sinekler ve ağaçlardan düşmekte olan yapraklar... Tüm bunların hareketi Allah'ın kazasıyladır, O'nun kaderiyledir. O'nun iradesiyledir. Ne zaman bir olay meydana gelse muhakkak ki Allah Teâlâ o işi önceden biliyordur.

Ey dost sonra şunu bilmelisin, kader ile bir şeyler elde etme çabası birbiriyle çelişmez. Tevekkül ile kazanmak fiili aykırı şeyler değildir. Şöyle ki, sen Allahü Teâlâ'nın hükmedip belli bir ölçüyle takdir ettiği her şeyin kesinlikle meydana geleceğini biliyorsun, yine biliyorsun ki Allah'ın bilgisi dahilinde olan her şey muhakkak gerçekleşecektir. Biz söylemiştik, kaza ve kader hususunda görüşlerini paylaşamadığımız gruplarla dahi Allah'ın ilmi hususunda birbirimizle mutâbıkız. Nice işler vardır ki Allahü Teâlâ senin bu işleri elde edişini, hiçbir çaba ve arayışın olmaksızın mümkün kılar. Sen çaba göstermeden bu nimetler ve işler senin için mümkün hale gelir. Fakat nice durumlar vardır ki, Allah Teâlâ bunlara varabilmen için arayışı, çabayı takdir etmiş (şart koşmuştur). Öyleyse sen böyle hallere ancak arayışla, taleple, çabayla ulaşabilirsin. İşin aslına bakılırsa talebin (çaba) kendisi de kaderdendir. Amaçlanan şey ile gösterilen çaba arasında fark yoktur. Şu manâda ki, her ikisi de Allah'ın takdiratındandır. Bu önermeden yola çıkarak diyoruz ki kader ile talep birbiriyle çelişmez. Birbiriyle çelişmeyen diğer iki şey de tevekkül ve kazanma fiilidir. Çünkü tevekkülün yeri kalp, kazanma fiilinin yeri ise uzuvlardır. Kul takdir olunan şeyin Allah tarafından gerçekleşeceğine inandıktan sonra bilir ki yerleri farklı olan iki şey birbiriyle çelişmez.

Çünkü eğer bir şey zorlaşıyor, gerçekleşmesi mümkün olmuyorsa Allah'ın takdiriyledir. Eğer kolaylaşıyor ve hemen vuku buluyorsa bu da Allah'ın takdiriyledir. Enes (r.a) anlatıyor: Adamın biri devesiyle Peygamber Efendimiz'in yanına gelip şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Devemi bırakıyor ve tevekkül ediyorum." Rasûlullah adama yönelerek şöyle dedi: "Deveni bağla ve tevekkül et."4

Tevekkül de çabaya sarılmak da akıldan neşet eden, kaynağı akıl olan şeylerdir. Talep ve kesb (fiil sahibi olabilme) emirden neşet eden, kaynağı emir olan şeylerdir. Allah'a tevekkül etmek demek Rabb'ın garanti ettiği şeylere güvenmek, O'nun verdiği hükme kesin inanmak demektir. İnsan bir hedefe varmak istiyorsa yapacağı iş, kapısını kapayıp işi Rabb'ine bırakmak ve hedefinin nasıl gerçekleşeceğini seyredip beklemek değildir. Bilakis Allah Teâlâ'nın gösterdiği, emrettiği şekilde gayesinin gerçekleşmesi için çaba göstermelidir. Peygamber Efendimiz savaşa çıktığında üst üste iki zırh giymişti. Medine'nin önüne hendek kazmıştı, düşmandan korunmak ve zaferi elde etmek için. Uhud günü müşriklerin kumandanı Halid b. Velid'den korunmak için dağa okçular dikmişti. Savaşa giderken tüm edavatını yanına alırdı. Askerlere itina gösterir, ne yapıp ne yapılmayacağına dair emirler verirdi. Şerden korunmak için kendine okurdu. Hatta bu tür şeyleri emretmiştir de. Yaralandığında tedavi olur, diğerlerine de tedavi olmalarını emrederdi. O şöyle buyurur: "Hastalığı veren Allah çaresini de vermiştir."5

Bazıları şunu diyebilir: Rasûlullah'tan gelen bir hadiste şöyle buyurulmuyor mu? "Kim muska yaparsa tevekkül inancından uzak olmuştur."6 Biz bu soruya şöyle cevap veririz: Peygamber Efendimiz yukarıda geçtiği üzere deveni bağla ve tevekkül et demedi mi? Savaşta üst üste iki zırh giymedi mi? Bazıları ikinci bir itiraz olarak şöyle diyebilir: Bu yorumu getirdiğiniz zaman yukarıdaki hadislerin te'vili nasıl yapılacak? Biz de şöyle cevap veririz: Her kim yaptığı

muskaya güvenerek, marifet muskadadır diyerek bu işlere başvuruyor, kurtuluşun bunlardan geleceğine inanıyorsa kesinlikle tevekkül inancından çıkmıştır. Bunun yaptığını kâfir de yapar. O da hadiseleri gerçek sahibine değil, Allah'ın dışındaki varlıklara isnad ediyor. Ama kim sebeplere sarılır, ilaçlara başvurur, tedbirini alır, Allah Teâlâ'nın yeryüzünde ve yaratıklarındaki sünnetullahı bilerek ve O'ndan başka hiç kimseye güvenmeyerek hareket ederse o doğru yoldadır. (Onun yaptığı tevekkül inancından çıkmamaktır.) Böyle bir adam kesinlikle inanmaktadır ki meydana gelen her şey Rabb'ın takdiriyledir. Zorlanan, husûle gelmesi mümkün olmayan her şey O'nun emriyle, tedbiriyledir. Bu adam bilmektedir ki esas güvence müsebbibedir. Sebeplere güvenilmez! Tevekkül budur işte... Fakat böyle bir yol takip edilirken Allah'ın emirlerinden çıkılmamalı, günah sokaklarına dalınmamalıdır. Ali b. Ebî Tâlib şöyle buyuruyor: "Her kim Allah'a masiyeti (günahı) yol edinerek bir amaca ulaşmak isterse umut ettiği şeyden fersah fersah uzak olur, başına gelen herşeyden de çok korkar."

Çaba ve iktisabın (edinim, eylem) tevekkülle çeliştiğini sanıyorsa otursun evine, kapatsın kapısını ve Allah'a tevekkül etsin, tabi kendi yanlış inancına göre! Bu adam akıldan uzaktır, cahilce bir fikre sahip olmuştur. Bu tür düşünenlere şöyle demek gerekir: Acıktığın zaman yemek önüne gelince elini uzatmıyor musun, ağzını açmıyor musun? Bu adam bu işlere devam ederse cahil olmadığı, bilgiden çok akla muhtaç olduğu gözükecektir. Ailesi, dostları ve akrabaları tutsunlar kolundan, dosdoğru bir tedavi merkezine göndersinler. Görmüyor musun, Allah Teâlâ Meryem (a.s) için ne buyuruyor: "Sakın üzülme, Rabb'in içinde bulunanı şerefli kılmıştır. Hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün."7 Allah Meryem'e niçin orada beklemesini, hiçbir şeye

karışmamasını emretmiyor da elini uzat diyor. Niçin yaş hurmaları onun ağzına bırakmıyor!

Şu adam hakkında da yukarıdaki hükmü veririz: Bineği var, bağı bahçesi var, çukurlarının kazılması ve bitkilerinin sulanması emri geliyor ona. Ayrıca duvarları da tamir etmeli. Daha sonra hayvanına yulaf vermeli, su ihtiyacını gidermeli. Fakat hiçbirini yapmıyor, olur mu hiç? Bu mevzuda şu beyitleri söylemişlerdir:

> "Görmedin mi, Allah Meryem'e ne buyurdu?
> Hurma ağacını silkele, kendine dökülsün taze hurmalar.
> Dileseydi Meryem silkelemezdi. Allah dalı aşağı çekerdi.
> Fakat hakikat şu ki herşeyin bir sebebi var."

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah'a hakkıyla tevekkül etseniz, sabah karnı boş gidip akşam dolu gelen kuş gibi rızık verirdi size!" Bu hadis iyi incelendiğinde şu anlaşılacaktır: Allah Teâlâ gönderdiği rızkı kuşun yuvasına doldurmuyor, bilakis kuşa rızkı aramasını ilham ediyor. Kuş sabah akşam dolaşıyor, rızkımı bulmam gerekir diye çaba gösterdikten sonra rızkına kavuşuyor.

Kandeharlıların sultanı Cüheyl sanıyordu ki kaderi tasdik etmekten çıkan sonuç talebe hiç başvurmamak, hiçbir şeye çaba harcamamaktır. Bu inancı sebebiyle tedbirden ve çabadan vazgeçti, hiçbir şey yapmıyordu. Kardeşleri onu saltanattan kovdular, onu rezil ettiler. Bazı hakîm kişiler yanına gelip şöyle öğüt verdiler: Çaba ve arayışı terk etmek kişinin içindeki ateşi, himmetini ve derdini zayıflatır. Nefsi hakîr eder. Çabayı terk eden, kertenkele ve haşerat gibi yarıklarda yaşayan hayvanların huylarına sahip olur. Böyle hayvanlar yine çatlak ve yarıklarda tuzağa düşer, hayatları burada son bulur. Kaderle çaba, bir hayvanın sırtındaki heybenin iki gözü gibidirler. Birine doldurursan diğeri hafif kaldığı için heybe kayar, hayvan bu yükü sırtında taşımakta zorlanır. Fakat heybenin her iki gözü de eşit şekilde doldurulursa yolculuk boyunca herhangi bir sorun çıkmaz, yolcu da amacına erişir.

Hikmet sahibi bu insanlar sultana şöyle ilginç bir hikâye de anlattılar:

Bir kör ile yatalak fakru zarûret içinde aynı köyde yaşıyorlardı. Ne âmânın bir rehberi ne de yatalağın bir taşıyıcısı vardı. Fakat o köye bir muhtesip geldi, hergün ne kadar yemek yediklerini hesapladı ve onlara bedava aş sundu. Muhtesip vefat edinceye kadar yatalak ile âmâ rahat ettiler, geçinip gittiler. Fakat adam vefat ettikten sonra bir müddet aç bî-ilaç kaldılar. Artık gına gelmişlerdi. Biraraya gelip birbirlerinden yardım almayı düşündüler. Şöyle yapacaklardı: Âmâ yatalağı sırtına alacak yatalak da âmâya yol gösterecekti. Böylece köyde dolaşacaklar, yiyecek isteyeceklerdi. Hakikaten de amaçlarına eriştiler. Böyle yapmasalardı elbetteki helâk olurlardı. Aynı şekilde kader vardır, fakat onun sebebi taleptir. Talep vardır, talebin sebebi ise kaderdir. Her biri diğerine yardımcıdır.

Cüheyl öğütleri dinledikten sonra talebe (çabaya) sarıldı. Düşmanlarına galip geldi, saltanatına kavuştu. Şöyle diyordu Cüheyl artık: Kadere güvenerek talebi terk etmemeli. Kaderi küçümseyerek, kendini tamamen talep üzerine yoğunlaştırarak tüm ümidini oradan beklememeli! O halde tüm tedbir yöntemlerini uygulayarak talebe sarılırsan ama öte yandan da kaderi tasdik edersen amacına erişirsin, işler eline ayağına dolaşmaz. Böyle yaptığın halde istediğin şeyleri elde edemediysen bu da kaderin bir cilvesidir. Sen bir günah işlemiş olabilirsin, uzuvlarını kontrol et, zâhirini ve bâtınını günahtan koru, Allah’a tevbe et. İşlediğin tüm zulümleri terk et. Bunları başarabilirsen Allah senin önünü açar, kader de sana yardım eder...

Dostlar bilmelisiniz ki, Kur’ân’da ve Rasûlullah’ın hadislerinde geçen Allah’a tevekkül etmek, O’na teslim olmak ve her şeyi O’na teslim etmek (tevfız) gibi kavramların hepsi bizim yukarıda beyan ettiğimiz temel prensip doğrultusunda yorumlanır.

Süleyman el-Havvas birgün şu âyeti okudu: “Ölümsüz, diri olan Allah’a güven, O’na tevekkül et. O’nu överek tesbih et. Kullarının günahlarından haberdar olarak kendisi yeter!”9 Ve şöyle dedi: “Bu âyetten sonra hiç kimsenin Allah’tan gayrıya sığınması doğru olmaz.” Biz Süleyman el-Havvas’ın sözünü şöyle açıklıyoruz: Hiç kimse bizzat sebeplere güvenerek sebeplere sığınmamalıdır. Bilakis Allah’a güvenerek, O’nun dilediği her şeyi yaptığına inanarak sebeplere sarılmalıdır... Rasûlullah da deveyi bağlamayı emrediyor, savaşta üst üste iki zırh giyiyor.

Baksana, adam hem bahçesinde mahsulün çıkmasını hem de çocuğu doğmasını isteyip de evinde oturur, hanımıyla yatmaz; tarlasına tohum ekmez, öte yandan ben Allah’a güveniyorum, O’na itimat ediyorum derse ve karısının herhangi bir münasebet olmadan doğurmasını, tarlasının da tohum ekmeden mahsül çıkarmasını beklerse, bu adam aklın sınırlarından çıkmış, keçileri kaçırmış ve Allah’ın emrini terk etmiş olmaz mı?

Büyük imamların ve hikmet sahibi kimselerin kader hakkında lekeden, insanın kalbini sınayan kelimelerden uzak, anlaşılır cümleleri vardır. Bunlardan biri de İmam Ali b. Ebî Tâlib’in verdiği cevaptır. İmam Ali’ye kaderden soruluyor fakat o cevap vermiyor. Adam ille de cevap ver diye tutturunca şöyle diyor: “Söyle bakalım Allah seni, senin dilediğin şekilde mi yoksa kendi dilediği gibi mi yarattı?” Adam susuyor. Ali orada bulunanlara dönerek şöyle diyor: “Görüyor musunuz şunu? Eğer benim dilediğim şekilde yarattı derse vallahi boynunu vuracağım!” Adam: “Allah’ın dilediği şekilde” diyor. Hz. Ali tekrar soruyor: “Rab Teâlâ senin dilediğin şekilde mi yoksa kendi bildiği ve dilediği şekilde mi sana can verdi?” Adam cevap veriyor: “Elbette kendi dilediği şekilde!” Hz. Ali soruyor: “Seni dilediği yere mi sokacak yoksa senin istediğin yere mi sokacak?” Adam: “Evet, beni dilediği yere sokacak!” diyor. Hz. Ali: “O halde senin emrin yoktur” cevabını veriyor.10

Rivayet olunduğuna göre kaderi inkâr eden bir adamla bir Mecûsî tartışıyorlar. Kaderi inkâr eden şöyle diyor: “Sana ne oluyor, niçin Müslüman olmuyorsun?” Mecûsî cevap veriyor: “Allah dileseydi elbetteki Müslüman olurdum.” Kaderi inkâr eden şöyle diyor: “Allah senin Müslüman olmanı dilemiştir, ama şeytan seni men ediyor.” Mecûsî cevap veriyor, aşağı kalır mı: “Ben, Allah ve şeytandan hangisi en güçlüyse onunla beraberim.”11

İsrailiyyat türü haberler arasında şöyle bir hikâye anlatılır: Peygamberlerden biri kuşlar için yapılan tuzağın yanından geçer. Orada tünemiş bir kuş şöyle der: “Ey Allah’ın elçisi! Bu tuzağı hazırlayandan daha aptal birini gördün mü? Beni avlamak için tuzak kurmuş, ben de bu tuzağa bakıyorum!” Peygamber oradan geçip gider. Sonra geriye döndüğünde bir de bakar ki kuş tuzağın içinde. Sorar: “Acayip bir durum! Sen demin şöyle şöyle demiyor muydun ne oldu?” Kuş cevap veriyor: “Ey Allah’ın elçisi! Vakit tamam olunca kaçış muhal olur.”

Haricîlerden biri Ali b. Ebî Tâlib Efendimize şöyle diyor: “Söyle bakalım beni hidayet yoluna değil de rezalet ve küfür yoluna ileten bana iyilik mi etmiştir, kötülük mü etmiştir?” Hz. Ali cevap veriyor: “Eğer ona sen görev vermişsen, ona vazife yükleyebiliyorsan elbetteki hata etmiştir. Fakat buna gücün yetmiyorsa, ona vazife yükleyemiyorsan, o dilediğini yapacaktır.”

Me’mûn b. Mihran kaderi inkâr edenlerden Gîlan’a soruyor: “Sorageldiğiniz en ağır ve cevaplanmaz soruyu sorun bakalım.” Gîlan diyor ki: “Allah şu adamın günah işlemesini istedi.” Me’mûn cevap veriyor: “Bu adam Allah’a isyan edip günah işlerken zorla mı yaptı, üzerinde böyle yapsın diye baskı mı vardı?”

Rivayet olunduğuna göre adamın biri, Bozorgmihr’e şöyle demiş: “Gel, kader hakkında münazara edelim.” Bozorgmihr cevap vermiş: “Kader hakkında münazara edip de ne yapacaksın? Ben apaçık şeyler gördüm ve bununla

gizli olanı isbat ettim! Mesela, rızık ve nimete gömülmüş aptallar, ama her türlü nimetten mahrum akıllılar gördüm. Bunlar apaçık görünen şeylerdi. Ve şu hükmü çıkardım: Tedbir kullara bırakılmamıştır."12

Bazı şairler şu beyitleri okurlar:

"Delikanlı arkadaşının mahrûm olduğu yerden alır alacağını,
Nice insanların peşinde koşturup erişemediği şeyi bir çırpıda elde eder."

Mûsâ b. Nusayr Endülüs'ün fethinden sonra Süleyman b. Abdülmelik'in huzuruna çıktığında Yezid b. el Mühelleb Mûsâ'ya şöyle dedi: "Sen insanların en bilgilisi, en akıllısısın! Kendini nasıl tehlikeye atıyor, Süleyman'ın huzuruna çıkıyorsun?" Mûsâ cevap verdi: "Hüdhüd yerin kat kat derinliklerindeki suyu bulmak için rehberlik ederdi. Ama çocuğun biri buğday tanesi ve kurtçukla tuzak kurunca basireti kapandı, düştü onun eline!"

İsrailiyyat türü haberlerden birinde geçtiğine göre Hüdhüd Süleyman b. Dâvûd'un izcisiymiş. Onun ordusuna öncü olur, yere bakar ve nereden su çıkacaksa hemen anlarmış. Derinlik bin adam boyu olsa da su olup olmadığını fark edermiş. Ardından cinler koşar, orayı kazar, suyu çıkarırlarmış. Süleyman (a.s)'a da bir şey kalmaz, oraya vardığında su hazır olurmuş.

Bilmelisiniz ki, kaderden kaçan, kaderin avucunda dört dönüyor demektir...

Bazı şairler bu hususta şu beyitleri okumuşlardır:

"Takdir edilmiş durumlardan korkuyorsan,
Ve durmadan kaçıyorsan,
Gelir senin üstüne üstüne alın yazın!"

Şair Kör Beşşâr da şu beyitleri söylemiştir:

"Ben mizacım üzere yaratılırken seçim hakkına sahip değildim,
Eğer muhayyer olsaydım elbet eksiklerimi giderir tam olmak isterdim.
İstiyorum verilmiyor, istemiyorum yağmur gibi yağıyor.
Gaybı elde etmekte bilgim yetersizdir.
Maksadımdan sapıyorum, ah bilgim ne kadar az,
(Ömrümün) akşamına giriyorum bende kalan sade hayrettir."

Kûfe'yi vebâ sarınca Kadı İbn Ebî Leylâ bir eşek sırtına binip hastalıktan kurtulmak istemiş, yola düşmüş. Bu sırada bir adamın şu beyitleri terennüm ettiğini duymuş:

“Sen geçemezsin Allah’ı eşek sırtında,
Yine geçemezsin kuşların sırtına binsen de!
Ecel gelecekse tam zamanında gelir,
Allah vebanın önünü açmışsa artık.
O zaman kaçılmaz.”

Da‘bel b. Ali anlatıyor: Humeyd et-Tûsî hacca niyetlendi, sonra birden vazgeçti. Huzuruna çıktım, ona dedim ki: “Allah seni ıslah etsin ey emîr! Seni hac yolundan alıkoyan nedir?” Şöyle cevap verdi: “Duyduğuma göre yolda veba çıkmış...” Ben de şu beyitleri okudum:

“Yolculuğa niyetlendi yükü de hazırlanmıştı,
Deve sürerken mırıldandığı şarkılara da başlamıştı.
Birden dedi ki korkuyorum gecenin getirdiklerinden,
Ve korkuyorum kötü sürprizlerden.
Oysa kimin eceli nerede yazılıysa,
Orada ölür, ölemez gayrısında!”

Kisra Bozorgmihr öldürüldüğünde kuşağında şöyle bir yazıya rastlandı: Eğer kader haksa ihtiras ne kadar boştur, eğer insanlarda hainlik varsa herkese güvenmek ne büyük âcizliktir, eğer ölüm tüm mahlûklara gelecekse dünyaya sığınıp onunla huzur bulmak ne büyük aptallıktır.

İbn Abbas Ca‘fer b. Muhammed ve Hasan el-Basrî Rab Teâlâ’nın “Onun altında ikisine dair hazine vardı.”13 âyetini şöyle yorumladılar: Bu hazine altından bir levhadır. Şöyle yazıyordu üzerinde: “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, kadere kesin inandığı halde hüzne düşene hayret ettim, rızka inandığı halde ümitsizliğe düşüp kendini bitirene hayret ettim. Ölüme inandığı halde şımarana, sevinçten taşkınca hareketler edene hayret ettim. Dünyanın dönekliğini görüp de onda huzur bulana hayret ettim. Allah’tan başka ilâh yok! Muhammed Allah’ın elçisi!”

Yahyâ b. Muâz şöyle diyor: “Üç kişiye şaşarım: Sadece kendi tedbirinin eksik kaldığını bildiği halde rızkını sırf kendi çabasıyla elde etmek isteyene, yarının telaşasıyla gönlünü doldurup derde düşene, samimiyetle Allah’a ibadet eden zâhidi küçümseyip ayıplayan âlime...”

İbn Mes’ud diyor ki: “İnsan ticaret ya da benzeri bir işe başlamak ister zaman zaman. Allah Teâlâ onu anar ve

meleklerine dönerek şöyle der: Kulumu yaptığı şu işten çevirin. Çünkü ben bu işi ona kolaylaştırırsam onu cehenneme sokarım, sonra kendini kaybeder, komşularına tepeden bakar, ihtirasa düşerek şöyle der: Falanca adam beni geçti, şu da bana hased etti... Oysa onu yolundan alıkoyan Allah'ın tâ kendisidir."

Akıl sorumluluğun ve ciddiyetin huzuruna çıkmış. Sorumluluk ve ciddiyet ona şöyle demiş: "Git artık, sana ihtiyacım yoktur!" Akıl niçin diye sorunca öteki şu cevabı vermiş: "Çünkü sen bana muhtaçsın. Oysa ben sana muhtaç değilim."

Hikmet erbâbından biri oğluna öğüt verip hayır dua ederken, şu sözleri söylemiş: Oğlum, Allah sana şöyle bir basiret ve sorumluluk versin ki onun sayesinde akıl sahipleri sana hizmet etsin. Ve seni sorumluluk sahiplerine hizmetçi kılacak bir akıl nasip etmesin sana!

Bazıları şöyle derler: Aklın aşırılığı sorumluluk ve ciddiyete zarar verir."

Ey dost! Bilmelisin ki işlerin dizginini elinde tutmak, ancak tevfîkle mümkündür. Gökten yere indirilen en az şey belki de tevfîktir. Tevfîk içtihadla beraberdir.14 Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Bizim uğrumuzda gayret gösterenleri elbette yollarımıza iletiriz."15 Ben gizler (el-esrar) hakkında yazdığım bir kitabın içinde bu mevzuya dair birçok bilgiyi topladım. Tevfîk acaba kazanımla mıdır, yoksa hiçbir ön sebebi olmaksızın Allah vergisi midir? Konu hakkında detaylı konuşmayacağım...

Kaza ve kader hususunda en ilginç olaylardan biri de daha önce zikrettiğim bir öyküdür. Bu öykü İskenderiye şehrinde meydana geldi. Adamın biri sultanın hizmetkârlarından iken bir kusur işler ve kaybolur. Onu bulurlar, sultanın huzuruna çıkarmak üzere yola koyulurlar. Bizimki dehşetli korkmaktadır... Yolculuk esnasında bir kuyuya rastlarlar, ansızın kaçar kaçak... Kuyuya siner. Bu şehrin altında çok dehliz mevcuttur. İnsan aşağı inip

yürümeye kalksa kim bilir şehrin başından sonuna kadar gezebilir. Bu adam da tünellerde geziniyor, nihayet başka bir kuyuya rastlıyor yeryüzüne açılan... Hemen tırmanmaya başlıyor. Yukarı çıkıp günyüzüne kavuştum diye sevinirken birden kendini sultanın sarayında buluyor. Henüz saray sakinleri uykudan bile uyanmamışken, kuyudan çıkan bir adam onlara şaşkın şaşkın bakmaktadır... Sultan adamı hemen yakalatıyor ve dersini veriyor. Kendi ayağıyla tıpış tıpış gelip teslim oldu işte. Kader ağını böyle örer.

1. Kitabın en başındaki mukaddimede bu bölüm 63. bölüm olarak geçmiştir.
2. Hâdis, daha önce yok iken sonradan var edilen her şey demektir. Zamanla ilgili böyle bir hüdûsa (yoktan var oluşa) hüdûsu zemâni denilir. Hâdis, bazen de var olmak için mutlaka başkasına ihtiyacı olan şey anlamına gelir. Böyle bir ihtiyaç ilişkisine de hüdûsi zâtı denilir. Bkz; Cürcânî, *Kitâbu't Ta'rifât*, s. 81.
3. Yani kaza ve kaderin tayininin kişinin kendi elinde olduğunu söyleyen fırkalar dahi Allah'ın geçmiş ve gelecek herşeyi bildiği hususunda bizimle hemfikirdirler demek istiyor.
4. Hadisin kaynağı:

Tirmizî, *Sünen*, Kitâbu'l-Kıyâme, Bâb no: 60.

5. Hadisin kaynağı:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 412.

6. Hadisin kaynağı:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 249.

7. Meryem, 24-25.
8. Hadisin kaynağı:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 30.

9. Furkan, 58.
10. Bu cümle "o halde seni ilgilendiren bir şey yok." diye çevrilebilir ya da "o halde senin hiçbir tesirin yoktur." diye de çevrilebilir.
11. Burada Turtûşî kaderi inkâr edenlerin düştüğü çelişkiyi gösteriyor kendince. Çünkü kaderi inkâr edenin şeytan seni men ediyor demesi Mecûsî için kolay bir cevap hakkı doğuruyor. Öyle ya eğer şeytan hidayete sahip olacak birini men etme gücüne sahipse Mecûsî de böyle bir cevap verebilir.
12. Buradaki tedbir yerden göklere kadar kâinatın yönetimi ve kader anlamına gelen bir terimdir.
13. Kehf, 82.
14. Tevfîk, Allah'ın kulunu başarıya ulaştırması, kısaca Allah'ın takdiriyle kulun hedefinin aynı olmasıdır. İçtihad da yorucu çalışma, sürekli gayret demektir.
15. Ankebût, 69.

63

ARAP OLMAYAN KRAL VE FİLOZOFLARIN VECİZE VE ÖYKÜLERİNE DAİR

*B*u bölüm beş kısımdır: Birinci fasıl: Kitap bittikten sonra kulağımıza geldiği için sonradan eklediğimiz olayları içeren bir fasıldır.

İkinci fasıl: Sadece İranlıların filozofunun hikmetli deyişlerini içeren bir fasıldır.

Üçüncü fasıl: Sadece Sindlilerin filozofunun hikmetli deyişlerini içeren bir fasıldır.

Dördüncü fasıl: Sadece Arapların filozofunun hikmetli deyişlerini içeren bir fasıldır.

Beşinci fasıl: Bunların dışında hikmetli deyişleri içeren bir fasıldır.

I. FASIL

Farsça yazılmış Câvidânî Hırad kitabında şöyle geçmektedir:1 “Üç şey vardır ki ıslahına çare yok gibidir. Akrabalara kin, emsaller arasındaki hased ve zihinlerdeki karmaşa. Üç şey daha vardır ki güzellikleri kolay kolay bozulmaz: Âlimlerde ibadet, basiret sahiplerinde kanaat, hatırlı (kıymetli) kimselerde cömertlik. Üç şey daha var ki onlardan bir türlü doyulmaz: Sağlık, hayat ve mal!”

Lokman’ın oğlu babasına şöyle sordu: “Babacığım, onulmaz dert nedir?” Lokman cevap verdi: “Doğuştan gelen züppelik!” Çocuk tekrar sordu: “Devamlı sızlayan yara nedir?” Lokman cevap verdi: “Kötü, hayırsız kadın!” Çocuk sordu: “Ağır yük nedir?” Lokman cevap verdi: “Öfke!”

Katip Ebû Ubâde bu diyaloğu okuyunca şöyle dedi: “Vallahi öfke benim için tüyden de hafif sayılır...” Ebû Ubâde nüktedan biriydi, çabuk öfkeye kapılırdı. Bu yüzden böyle demiştir. Ona şöyle itiraz ettiler: “Lokman (a.s) öfkeyi kaldırabilmenin, bu duyguyu taşıyabilmenin ağır olduğunu kastetti.” Ebû Ubâde bu söze şöyle cevap verdi: “Vallahi öfke ve kini ancak deve kaldırabilir.” Mezkur Ebû Ubâde birgün bazı arkadaşlarına çok kızıyor. Dayanamayarak bunların üstüne kalem fırlatıyor ve yaralıyor. Kan sicim gibi arkadaşının üstünden akarken şöyle diyor: Allah Teâlâ ne doğru söylemiş: “O (mü’minler) kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.”2 Bu olay Me’mûn’un kulağına geliyor. Halife katip Ebû Ubâde’yi huzuruna çağırarak şöyle diyor: “Yazık sana, Allah’ın kitabından bir ayet okuyarak kötü etmedin mi?” Ebu Ubâde cevap veriyor: “Hayır vallahi ey emir! Ben tek bir sûreden bin ayet okuyorum!” Me’mûn gülmeye başlar ve Ebû Ubâde’yi serbest bırakır.

Enûşiravan’a sormuşlar: “Akıl nedir?” Cevap vermiş: “Tüm işlerde orta yolu tutabilmektir.” Yine sormuşlar: “Mürüvvet nedir?” Cevap vermiş: “Şüpheyi terk edebilmektir.” Sormuşlar: “Cömertlik (sehâ) nedir?” Cevap vermiş: “Kendini âdil kılabilmen, kendinden verebilmendir.” Sormuşlar: “Aptallık nedir?” Cevap vermiş: “Övgü ya da yergiye aşırı dalmaktır.”

Filozoflardan birine sormuşlar: “Tedbir ve tecrübe nedir?” Cevap vermiş: “Kötü zan!” Yine sormuşlar: “Doğru nedir?” Cevap vermiş: “İstişare edebilmek.” Sormuşlar: “Kalpleri sevgi üzerine toplayan faktör nedir?” Cevap vermiş: “Dağıtmaya alışkın el ve güzel dağıtım!” Sormuşlar: “İhtiyat nedir?” Cevap vermiş: “Sevgide ve öfkede orta yolu

tutabilmektir.” Bazıları bu filozofun “Tedbir ve tecrübe kötü zandır.”, sözünü açıklarken şöyle dediler: “Maksat insanın başkasına değil, kendine karşı suizân edebilmesidir.”

Muaviye Irak’a vali tayin ettiği Ziyad’a şöyle dedi: “Ey Ziyad! Sevgin de öfken de orta derecede olsun. Çünkü insanın ayağının kayması âniden ve gizlice olur. Kalbinde bir miktar vazgeçiş ve karşı çıkış olsun. Bir şeye düşkün ve ısrarcı olmanın darbesinden sakın. Çünkü heveslere düşkünlük helâke götürür.” Bu söz Hz. Ali’nin şu sözüne benziyor: “Dostunu birgün senin düşmanın olabileceği ihtimali ile korkarak sev, düşmanına da birgün senin dostun olabileceği ihtimalini düşünerek korkuyla buğzet!”

Allah rahmet eylesin, Ebû Abdillah bize şu beyitleri söylemişti:

> “Dostunu yavaş ve ihtiyatlı bir sevgiyle karşıla,
> Kahretmesin seni birgün onun sana cellat kesilmesi!”

Bozorgmihr’e “Akletmek nedir?” diye soruldu. O da cevap verdi: “Boş işleri terk etmektir.” “Tecrübe ve tedbir nedir?” diye soruldu. Cevap verdi: “Fırsatı kaçırmamaktır!” “Peki hilm nedir?” diye soruldu. Cevap verdi: “Güçlü iken affedebilmektir.” “Güçlülük nedir?” diye soruldu. Cevap verdi: “Öfkeye hâkim olabilmektir.” “Dengesizlik nedir?” diye soruldu. Cevap verdi: “Aşırı sevgi, aşırı öfke!”

Kendi çağında hiçbir kralın erişemediği bir mertebeye ve mülke kavuşan hükümdarlardan birine şöyle bir sual yöneltildi: “Seni bu makama eriştiren nedir?” Hükümdar cevap verdi: “Gücüm yettiği zaman affedişim, öfkeli ve şedid halimden sonra yumuşayışım, kendimden bir şeyler vermek pahasına da olsa âdil olmaya gayret edişim, sevgiyi ve öfkeyi yer değiştirmeye müsait bir makama koyuşum...”

İskender bir gün sefere çıkarken filozoflardan birine şöyle diyor: “İşini sıkı tutabilmek ve tedbir içinde yürütebilmek için senden rehberlik istiyorum.” Filozof şu öğütleri veriyor: “Kalbine hiçbir şeyin aşkını sokma! Ve kalbini hiçbir öfkenin etkisi altında bırakma! Öfken de sevgin de orta derecede

olsun. Çünkü kalp ismi gibi döner durur.3 Tersyüz olmak kalbin özelliğidir. Kalp meyleder ve döner. Senin vezirin sebat olsun, gece sohbetçin uyanıklık olsun! İstişâre etmeden önce hiçbir şeye adımını atma! Çünkü akıl danışma vasfı en iyi rehberdir. Eğer bunları becerebilirsen, yönettiklerinin kalpleri taparcasına bağlanır sana!”

Filozoflardan birine sormuşlar: “En iyi rehber nedir?” Cevap vermiş: “Doğallık vasfını taşıyan akıl melekesi (saf akıl).” Yine sormuşlar: “İşini bilen ve karşısındakini korkutan kumandan kimdir?” Cevap vermiş: “Güzel mantık!”4 Yine sormuşlar: “Boşa harcanan çaba nedir?” Cevap vermiş: “Seciyesiz ve huysuz adamı adam etmeye çalışmandır.”5

Fadl b. Mervan anlatıyor:

Romalıların elçisine Kayzerlerinin sîretini sordum. Nasıl biri olduğunu merak ediyordum. Elçi cevap verdi: “O iyilik severdir, cömertçe iyilik eder. Kılıcı keskindir, hep kınından dışardadır. Kalpler hem sevgi hem de korku ile onun üzerinde ittifak eder. Ne ordusu isyan eder ona, ne de tebâsı onun emrinden çıkar. İhsan ederken zorlanmaz, ceza verirken dehşetlidir. Ümit ve korku onun elinde iç içe düğümlenmiştir.” Ben merakla ikinci sorumu sordum: “Peki hükümdarlığı nasıl, iyi yönetiyor mu?” Elçi cevap verdi: “Zulmü önlüyor, zalimi yaptığı işlerden alıkoyuyor, herkese hakettiğini veriyor. Teba‘sı iki kısım insanlardan oluşur: Ya hallerinden razıdırlar ya da daha ileri bir seviyede olup onlara gıpta edilmektedir.” Ben tekrar sordum: “Peki halkın Kayzere karşı korkusu nasıl?” Elçi cevap verdi: “O daima kalplerde tasavvur edilendir, hiç oradan çıkmaz. Gözler hep ona bakar!” O esnada Habeşlilerin elçisi benim şaşkınlığıma ve gözlerimi faltaşı gibi açışıma hayret ederek tercümanına yanaştı. Diğer ülkelerden gelen elçiler hep benim evimde konaklardı. Habeşli tercümanına şöyle diyor: “Sor bakalım, ona Romalı neler anlatmış?” Habeşli anladı ki, Romalı Kayzerini anlatıyor. Onun nasıl yönettiğinden bahsediyor.

Bunun üzerine bakıyorum Habeşli kendi tercümanına yanaşıp bir şeyler söylüyor. Daha sonra tercüman bana gelerek Habeş elçisinin şu sözleri söylediğini bildiriyor: “Habeşistan kralı, gücü yettiği halde olgun davranır, öfke anında kendini tutar, savaşta arslan gibidir, satvetlidir. İşlenen suçun cezasını tam verir. Teba‘sına en güzel nimetleri ihsan etmiştir. Suçun kesinlikle cezasız kalmayacağını bildikleri için de kötülüklere yaklaşmazlar... Onlar kralı ramazanda hilali gözleyen Müslümanlar gibi gözlerler. Ve suç işleyip ceza yemekten, ölümden korkar gibi korkarlar. Kralın adaleti onların hepsine erişir, verince tam verir. Cezalandırınca dehşetli olur! İnsanlar bizim orada iki kısımdır; bir kısmı ümitvâr, bir kısmı korkudadır. Ümitvâr olan ümidini kaybetmez, korkan da hakettiği cezayı er geç bulur.” Ben merakla sordum: “Habeşlilerin hükümdara karşı korkusu nasıldır?” Elçi cevap verdi: “Gözler ona kirpik kaldıramaz.6 Ve göz bebekleri dahi onu kolayca takip edemez. Onun halkı kaya üzerinde seken bağırtlak kuşu gibidir ki, üzerinde her an hamle yapmaya hazır şahinler vardır.”

Habeşli ve Romalı elçilerin sözlerini Me’mûn’a bildirdim. Bana şöyle dedi: “Sence bu iki diyaloğun kıymeti nedir?” Cevap verdim: “İki bin dirheme değer!” Me’mûn sözü alıp şöyle dedi: “Ey Fadl! Bu sözlerin değeri benim nezdimde çok büyüktür. Hatta sultanlıktan, hilafetten daha büyüktür.” Mü’minlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib’in şöyle dediğini bilmiyor musun: “İnsanın kıymeti yaptığı iyilik ve güzelliklerle ölçülür.” “Allah’ın râşid halifelerini yukarıdaki sözlerden daha iyi anlatabilecek bir söz, daha etkileyici izah edecek bir hatip tanıyor musun?” Ben: “Hayır,” dedim. Ve me’mun buyruğunu verdi: “Bu adamlara hemen yirmi bin dinar verilmesini ferman ediyorum. Onlarla tekrar görüşebilmeyi ayarla benim için... Eğer İslâm ve Müslümanların hukuku olmasa, husûsî ve umûmî beytülmâlin içindeki tüm serveti

bu iki adama vermek isterdim. Yine de hak ettiklerinden az olurdu.”

Fadl b. Sehl anlatıyor:

Hazar sultanının elçisi yanımda konaklamıştı. Sultanın Hâtun adındaki kızkardeşinden bahsediyordu. Şunları anlattı: Çok sıcak, âfetlerle dolu, alev dilli bir sene geçirdik. İnsanlar imdat diyerek sultana koşuyorlardı. Oysa sultan onlara nasıl cevap vereceğini bilmiyordu. Hâtun abisine dönerek şöyle dedi: “Ey Sultan! Disiplin ve tedbir bir gerdanlıktır ki yenisi eskimez, iyisi hiç ayaklar altına düşmez. Disiplin ve tedbir sultanın teba‘sını ıslah ederken başvuracağı en iyi rehberdir. Halkı fesattan koruyan en iyi engeldir. Halkın sana sığınmıştır, bu durumda halka iyilik yapmak sultanın mülkünü azatmaz, halka kötü davranmak da izzetine izzet katmaz. Öğüde en lâyık kişi öğüt verendir. Yolu en iyi bilmesi gereken rehber olandır. Kimse koruyuculuk ve gütme vasfını çobandan daha iyi beceremez. Sen hiçbir zaman değişmeyecek ve ardından intikam gelmeyecek bir nimete sahip değilsin. Sen hiçbir gazap ve bedduanın lekelemeyeceği bir ferahlıkta yaşamıyorsun! Kader hükmünü icra eder. Göze çekilir perde ve ansızın kaçar, alınamaz tedbirler... Ansızın tüm nimetler çekip alınır. Çünkü nimeti çekip alan da O, nimeti yağdıran da O. Sen şükrünü eda ederek dön O’na, intikamının dehşetinden ürkerek sığın O’na. Sen O’nu unutursan O da seni unutur, kendinle yönettiklerin arasında seviye farkı kalmaz korkusuyla aziz ve zelil eden Yaratan’ın önünde eğilmekten utanma.7 Halkına uğra, hep beraber kalplerinizi Rabbı” tasdik etmeye yöneltin! Sadece O’na şükretmek amacıyla dillerinizi dua ile zelil ediniz. Çünkü kâdir ve her şeye sahip Mevlâ belki de bir günahtan tevbe ettirip salih amellere yöneltmek için kullarına musibet göndermiş olabilir.”

Sultan (han), kız kardeşinin halkı arasında dolaşıp bu sözlerle öğüt vermesini emretti. Hâtun böyle yaptı. Halk

sultanın kapısından çekildi. Allah onları övdü, kabul edişlerini gördü. Emir ve yasaklara uydular. Bir sene sonra içlerinde aç-açık, çıplak-fakir kimse kalmamıştı. Nimetler üst üste geldi. Güzel davranış bereket getirdi. Han bu olayda kızkardeşinin payını inkâr etmedi. Tuttu, tâcını tahtını onun emrine verdi. Teba'sını toplayıp iyide kötüde, zor ve kolay zamanlarda bu kadına itaat ediniz. Kraliçeniz odur dedi.

Bak Allah nimetin şükrünü eda ettikleri için düşmanlarına dahi böyle davranıyor, onlara arzuladıkları bereketleri kat kat veriyor, nimetleri yağdırıyor. Peki O'nu birleyen, O'na cânu gönülden iman eden bize, hele hele niyetlerimiz temiz, kalplerimiz günah kirinden arınmışsa nasıl muamele eder?

Tarihçi Vâkidî anlatıyor: Hişam b. Abdülmelik zamanında Dimeşk'ta çevre krallıkların birinden gelen elçi vefat etmişti. Cebinde altın bir künye buldular. Üzerine şunlar kazınmıştı: "Vefa duygusu kaybolunca bela iner. Doğru olanı yapmak, doğruya sarılmak vasfı ölünce intikam neşvü nemâ bulur. Hıyanetler bir bir zuhûr edince bereket yeryüzünden kalkar."

Veddâhi anlatıyor: Kisra Enûşiravan savaş etmeye kesin kararlı olduğu bir krala elçisini gönderdi ve bu adamın halkına nasıl davrandığını, ne gibi huylara sahip olduğunu öğren diye de salık verdi. Elçi Enûşiravan'ın yanına dönünce şunları anlattı: "Gördüm ki o kralın zevzekliği ve boş işlere meyledişi ciddiyet halinden daha güçlüdür. O doğru sözlü değil yalancdır, zulmu adaletinden daha çoktur." Enûşiravan elçiyi dinledikten sonra şöyle dedi: "Tamam bu adama galib gelirim! Şimdi sen yola koyul, orduyu toparla. Onunla savaşırken en zayıf tarafı ne ise oradan vuracaksın. Çünkü, sen zaferi hak ediyorsun. Halbuki o hüsrana lâyıktır." Enûşiravan bu krala galib geldi, memleketini ele geçirdi.

Bozorgmihr diyor ki: "Çatışma ve çekişme disiplini yok eden en büyük afettir. Yalan doğrunun düşmanıdır. Zulüm

memleketi ve hükümdarı darmadağın eder, hükümdar boş işlere meyleder, cıvıklaşırsa tüm heybeti kaybolur, sefihleşir. Hükümdar yalana arkadaşlık ederse onun değeri düşecektir. Bir yerde zulüm zuhur edince orada otorite bozulur, kaos çıkar.”

İsfendiyar’ın dostlarından biri bir Türk’ü öldürüyor. Bakıyorlar ki boynunda altın bir künye var. Şöyle yazıyor üzerinde: “Cesaret ve cengaverliğe inen en büyük darbe endişedir. Sağlam düşünce ve etkileyici söze inen en büyük darbe sıkılganlıktır. Her şeyin âfeti, tüm nimetleri bitiren yalancılıktır.”

Filozoflardan birine sormuşlar: “Doğruluğun değeri nedir?” Cevap vermiş: “Dünyada ebedileşmektir.” Yine sormuşlar: “Yalanın değeri nedir?” Cevap vermiş: “Çarçabuk gelen bir ölümdür.” Tekrar sormuşlar: “Adaletin kıymeti nedir?” Cevap vermiş: “Ebediyete kadar hükümran olmaktır.” Sormuşlar: “Zulmün kıymeti nedir?” Cevap vermiş: “Adi bir hayattır.”

Hindistan kralı ülkesine giren İskender’e soruyor: “Hükümdarın alâmeti ve bahtı nedir?” İskender cevap veriyor: “Tüm işleri disiplin ve tedbir içinde yürütmektir.” Öteki tekrar soruyor: “Hükümdarlığın zevalı nasıl olur?” İskender cevap veriyor: “İşler gevşer, hükümdar gereksiz şeylerle oyalanmaya başlarsa devlet zeval bulur.” Yine soruyor: “Dünyada huzurlu olmak nasıl gerçekleşir?” İskender cevap veriyor: “Sahip olduğun şeylere razı olman, kanaatkâr davranmandır.” Hindistan kralı son bir soru soruyor: “Dünyayı zehir eden nedir?” İskender cevaplıyor: “Belki elde ederim diye habire bir şeylerin peşinde koşmak, ihtiraslı olmaktır!”

Bozorgmihr diyor ki: “Üç şey vardır ki dünyayı gülistan eder ve üç şey vardır ki dünyayı zindan eder. İnsana huzur veren üç şey; Allah’ın taksim ettiğine razı olmak, nimete erişince Rabb’a itaat etmek, yarının rızkını nasıl sağlayacağım diye kedere düşmemek. Dünyayı zindan eden

üç şeye gelince; insanı bitiren ve zâlim eden hırs, sonu gelmeyen istekler, insanı saptırıp şaşkın bırakan şeyleri temenni ediştir.”

Krallardan biri çarşıda eşeğine kötü davranan bir hizmetçiye rastlıyor, şöyle diyor: “Be adam, hayvana güzel davransana!” Hizmetçi cevap veriyor: “Ey kral! Bu hayvana yumuşak davranmak ona zarar vermek demektir.” Kral: “Niçin?” diye sorunca hizmetçi cevaplıyor: “Kendi halinde bırakınca yavaş gidiyor, yolunu uzatıyor ve karnı çok fazla acıkıyor ama arkadan dürtüp sıkıştırınca elbetteki ona iyilik yapmış oluyorum. Yükü ona hafif geliyor, çabuk gidiyor ve karnını doyurmak için daha uzun bir zamana sahip oluyor.” Kral hizmetçinin sözüne hayret etti, hoşuna gitmişti. “Sana bin dirhem verilmesini emredeceğim!” dedi. Hizmetçi cevap verdi: “Takdirde yazılı bir rızıkmış. Veren elbette teşekkür edilmeye değer biri.” Bu cevap kralın daha da hoşuna gidince şöyle der: “İsminin elbisem ve krallık alâmetinin üstüne yazılmasını emredeceğim. Hizmetçi memnun olur ve şu cevabı verir: “İhtiyaçlarım tam anlamıyla tedarik olundu, hem de kolayca!” Kral tekrar sözü alarak şöyle der: “Yaşın küçük olmasaydı seni vezir yapardım.” Hizmetçi cevap verir: “Kime adalet ve akıl nimetleri ihsan edilmişse fazilet sahibi de odur!” Kral merakla sorar: “Acaba bu işi kıvırabilir misin, elverişli misin?” Hizmetçi cevap verir: “Övgü ya da yergi deneyimden sonra gelir. İnsan sınanmadıkça kaç gram ettiği bilinmez.” Kral bu hizmetçiyi kendine vezir etti. Hizmetçi tutarlı, engin görüşlü bir vezir olup çıktı.

Bir eli Doğuda bir eli Batıda olan İskender, hocası Aristotales’e şöyle bir mektup yazdı: “Bana zulümden alıkoyan, tam anlamıyla faydalı ama veciz bir öğüt yaz!” Aristo şunları yazdı: “Sağlık ve selâmet sana egemen olduğunda zor zamanların geleceğini hatırında tut! Kendini belâdan emin hissettiğin anda korku bilincini kuşan! Amacına ulaştığında arzularına nail olduğunda ölümü

hatırla! Ve kendini seviyorsan sakın ha onu kötülükten nasibdâr etme!”

Filozoflardan biri kralına şu öğütleri vermiş: Dünya amel evidir. Ahiret ise mükâfat evi. Buradan bir şeyler takdim edemeyen orada hiçbir şey bulamaz! Kendine kötülük etme ki orada tatlı bir yaşama giresin. Bilmelisin ki, sağlığın dizgini belânın elindedir. Esenlik ve kurtuluş şiddet ve sıkıntının kanatları altındadır. Emniyet ve huzur kapısı korkuya açılır. O halde bu üç güzel halin bir anda tersine döneceği ihtimalini hiçbir zaman kafandan çıkarma! Kendini helak oklarına nişan tahtası etme. Çünkü zaman Âdemoğlunun düşmanıdır, düşmanına karşı son derece hazırlıklı ol ki, şerrinden emin olabilesin. Eğer kendin düşmanının konumu hakkında etraflıca düşünebilirsen, hiçbir öğüde ihtiyacın kalmayacaktır.

İskender, İskenderiye şehrinin kapısına şunları yazdı: Senin değil başkasının elinde olan yakın bir ecel ve gece gündüz devam eden kışkırtıcı bir pazar... Süre bitince seninle hazırladığın şeyler arasına duvar örülür, sen daha önce ör duvarını! İyilik ve güzellikte herkesi geçmiş zatların yâreni ol ki kendine iyilik ederek bitiresin ömrünü! Selâmet sana yanaşıp dost olduğunda, belanın geleceğini düşünerek garipleşmeye hazırlan! Çünkü son hâl garibliktir. Sağlığın ve neşen yerinde olduğu için seviniyorsan ansızın musibet gelebileceği için de hüznü terk etme! Çünkü dönüş onadır. Tutku ve ileriye dönük plânlar ve nice ümitler seni her yandan sarıp sarhoş ettiğinde eceli hatırlayarak kendini tut. Çünkü en büyük randevu eceldir ve sadece ona akılır...

İbnü’l Arabî şöyle diyor: İsfahan ve Faris eyaletleri arasında bir taş varmış. O taşı bizzat gören biri üzerinde şu ibarelerin bulunduğunu nakletti bana: “Sağlık ve esenlik belâ ile yan yanadır. Kurtuluş sıkıntı ve şiddetle yanyanadır ve huzur korkuyla içiçedir.”

Kisra Enûşiravan, Mecûsîlik dininden çıkıp Hz. İsâ’nın dinine geçen Bozorgmihr’in kellesini uçurduğunda baktılar

ki adamcağızın kuşağında bir kâğıt parçası var. Üzerinde üç kelime yazılı: “Eğer kader haksa ihtiras boştur, arkadan vurmak insanların mizacında varsa herkese güvenmek âcizliktir, ölüm herkese inecekse dünyaya ısınmak, huzuru sadece dünyada bulmak koca bir aptallıktır!”

Rab Teâlâ Süleyman b. Dâvûd’un tövbesini kabul edince Süleyman Peygamber tahtına şöyle bir yazı yazdırdı: “Sağlık dört dörtlük hale geldiğinde ansızın belâlar iner. Selâmet en yüksek seviyeye çıkıp kemâle erdiğinde sıkıntılar öbek öbek yağmaya başlar. Huzur kemâle erdiğinde korkuya dokunur. İkisi iç içe olur.”

Fâris eyaleti civarında adamın biri çukur kazarken mermer bir levha bulmuş, dört satır yazı varmış bunun üstünde. İlk satır şöyleymiş: Ey afiyet içinde olan, belâyı gözetle! İkinci satır şöyleymiş: Ey selâmet içinde olan, Şiddet ve sıkıntıyı gözetle! Üçüncü satır şöyleymiş: Ey huzur içinde olan, korkmaya hazırlan! Dördüncü satır şöyleymiş: Ey tüm işleri tıkırında giden, herşeyi kolayca halledilen, işlerin sarpa sarması senin için hiç de uzak değil!

Ebû Müslim Semarkant şehrine vardığında oranın en büyük Hıristiyan yetkilisi ile karşılaşıyor. Hıristiyan şöyle diyor: Ey kral! Kandeher’de gömülü bir taş vardı. Üzerinde üç satır öğüt yazılıydı. Ben bu öğütlerin Süleyman b. Dâvûd (a.s) tarafından yazılıp bu mevkiye gömüldüğünü sanıyorum. Senin o taşı çıkarmanı ve oradaki öğütleri uygulamanı isterim... Ebû Müslim emrediyor taşı çıkarıyorlar, ilk satır şöyle: Tedbir ve disiplin, fırsatı kaçırmamak demektir. Tedbir ve disiplin, kaçıp gitmesi an meselesi olan şeyde gevşek davranmamak, acele etmek demektir. İkinci satır şöyleymiş: Başkanlık ancak güzel siyaset ile mükemmel hale gelir. Üçüncü satır şöyleymiş: Hiç kaybetmemiş kimse, hiç kazanamamış demektir. Hata yapmayan doğruyu bulamaz.

Ebû Müslim bu satırları gördükten sonra şöyle dedi: İşte hakikaten muazzam bir bilgi bu. Devlet bu bilgiyle

mükemmelleşecek, eğer kader benimle alacağım tedbirler arasına girmişse. Ebû Müslim bu sözleri söyleye söyleye Irak'a vardığında kader onun önünü kesti. Tedbire sarılmasına engel oldu. Ebû Ca'fer el-Mansûr onu öldürmüştü.

Ebû Müslim hacca gittiğinde dostları huzuruna çıkıp şöyle dediler: "Hire taraflarında bir Hıristiyan var. Artık ölüm senesi gelmiş gibi. Onun nezdinde öncekilerin bilgisi vardır..." Ebû Müslim merakla bu adamın evine gitti. Huzuruna çıktığında yaşlı Hıristiyan kumandana gözlerini dikip şöyle dedi: "Sana yatacak şeyle geldim. Ama istediğini elde edemeyecek, yardıma kavuşamayacaksın. İşin sonuna vardın ama sana cevap vermeyecek hislerine kulak tıkayacak olan biri için yordun kendini. Sanki kabri gözlerinle seyrediyor gibisin!" Ebû Müslim ağlamaya başladı. Adam şöyle dedi: "Ağlama, çünkü sana ne sağlam bir ip, ne yumuşak bir görüş, ne faydası dokunan bir tedbire yönelme isteği, ne keskin bir kılıç verilmiştir. Aslında bunların hiçbirisi sana tam verilmedi. Fakat şu çok açık ki, bir insan ümidi için gerekli olan herşeyi toplayıp yığsa ansızın ölüm uçar konar tepesine, yaklaşır eceli!" Ebû Müslim sordu: "Peki sen ne görüyorsun?" Yaşlı Hıristiyan cevap verdi: "İki halife bir otoriteyi ele geçirmek isterse olan olur. Takdir, tüm tedbirleri boşa çıkaran varlığın elindedir. Eğer Horasan'a dönebilirsen kurtulursun. Ama heyhat vakit çok geç!" Ebû Müslim Hıristiyanın öğüdünü dinleyerek Horasan'a dönmek istedi. Ama Mansûr ona mektup gönderdi, onu tahrik edecek kimseleri peşine taktı... Ah kader geldiğinde göz birden kapanıp basirete perde çekilmese tüm bu işaretler apaçık bir kanıt ve yol gösterici olurlardı. Ebû Müslim'i tedbire ve uyanıklığa sevkederdi, kurtuluşu oradan uzaklaşmakta bulurdu... Oysa her nefsin bir son nefesi ve her işin bir bitişi var.

Tıbbın otoritesi ve filozofu olan Galinos hastalığa yakalanmış. Sormuşlar ona: "Kendini tedavi etsene, gücün

yetmiyor mu?” Üstad Galinos cevap vermiş: “Dert gökten gelince işe yaramaz hiçbir çare! Rab takdir edince kul biter. Ecel ne güzel ilaç, ne güzel çare! Ve ümitler ve emel ne kötü bir hastalık!”

Bazı savaşçılar anlatıyor: Hıristiyan beldelerinde at koştururken büyük bir kaleyi fethettik. İçeri girdiğimizde koca bir arslan resmi gördük duvarda. Üzerinde şöyle yazılıydı: “Kurnazlık ve barışçıl çözüm şiddetten daha hayırlıdır. Ağır ve esnek hareket acele etmekten daha iyidir. Harpte gözükaralık ve cahillik akıldânelikten daha iyi sonuç verir. İşin sonu nereye varacak diye düşünmek, tüm disiplin ve tedbirlerin ana maddesidir!”

Ahmet b. Sehl anlatıyor: Roma Kayzeri Hârûn er-Reşid’e birçok hediyelerle beraber üç tane de kılıç gönderdi. Birinin üzerinde şöyle yazılıydı: “Ey savaşçı! Allah’a hamdet ki nimete erişesin. Akıbeti düşünmezsen hezimete uğrarsın.” İkincisinin üzerinde şöyle yazılıydı: “Kılıcınla darbe indiremiyorsan korkunu alt ederek hamle et!” Üçüncüsünün üzerinde şöyle yazılıydı: “Hemen elden kaçmayacağı kesin olan bir iş hususunda yavaş ve esnek davranmak, boş emelleri gerçeğe çevirmek için takınılan aceleci tavırdan daha iyidir.”

Hasan b. Sehl diyor ki: Câvidânı Hırad kitabında şu satırları okumuştum: “Üç şey üç şeyi boşa çıkarır; kurnazlık şiddeti, yavaş ve ölçülü hareket aceleciliği ve ölçülü olmak zaafı.”

Hasan b. Ali anlatıyor: Aden Bölgesi’nde bir kaya başına Himyer diliyle şu cümlelerin kazıtılmış olduğunu gördüm: “Ey çetin adam, Kurnazlığa karşı tedbirini al! Ey aceleci, temkinli yaklaşandan kork! Ey savaşçı, akıbet düşüncesine alış! Ey bir şeyler peşinde koşan, emeline kesin kavuşacağını, ihtiraslarını dindireceğini sanma!”

Roma Kayzeri İran Kisrasına şöyle bir mektup yazıyor: “Sana dört şey soracağım. Bunların cevabını veren hiç kimseyi tanımıyorum, senden umuyorum. Önce şiddetin

düşmanı nedir, onu söyle. Sonra zaferin dostu nedir, onu söyle. Ayrıca insanı arzusuna ulaştıran şeyi ve fakirliğin anahtarını da merak ediyorum.” Kisra Roma Kayzerine şu cevabı yazıyor: “Kurnazlık şiddetin düşmanıdır, sabır zaferin dostudur, esnek ve temkinli hareket ümit edilen şeylere kavuşulmasını sağlar, zulüm ise fakirliğe açılan kapının anahtarıdır.”

Krallardan biri sefer hazırlığı yaparken bir filozofa şöyle demiş: “Hikmetâmiz deyişlerinden dört tanesini söyle de seferim esnasında onlarla amel edeyim.” Filozof şu öğütleri vermiş: “Aceleci tarafını yönlendiren ve dizginleyen bir esnekliğin olsun. Şiddetini yoluna yordamına koyan, ona elçilik eden bir kurnazlığın olsun ve affın, tüm kudretini yöneten bir kral olsun. Sana garanti ediyorum, yönettiğin insanlara baskı ve şiddet uygulayarak onları sıkboğaz etmez ya da sadece refah ve lükse boğarak şımartmazsan hepsinin gönlü seninle olacaktır.”

Hıdır b. Ali anlatıyor: Câvidân-ı Hırad kitabında okumuştum, şöyle diyordu: Hilenin ve kurnazlığın en zayıfı dahi, zorbalığın en çok kullanıldığı yöntemlerden daha etkili ve faydalıdır. Azıcık bir temkinlilik dahi, acelece yapılmış birçok işten daha sağlıklıdır. Devlet, sonuçlanmış kesin bir kararın elçisidir. İnsan müstebit olup kendi görüşünden başka hiçbir şeye itimad etmezse, yolu tarif eden hiçbir işaret ve ışığı göremez.”

Bozorgmihr’in babası Bahtigân ocağı tütmez, sefil, perişan ve peltek konuşan bir adam idi. Büzürmihr on beş yaşına basınca Kisra’nın meclisine geldi. Vezirler kendilerine ait koltuklara uzanmışlar, İran soyluları olan Mirzalar öteye beriye öbeklenmişlerdi. Bozorgmihr, Kisra’yı selâmladı ve sözlerine başladı: “Nimetleri arzulanan, belâ ve intikamından korkulan Allah’a hamdolsun. O Rab ki Kisranın bahtını açmış, şanını yüceltmiş, onunla beldeleri aydınlık kılmış, kullarını onunla yaşatmıştır. Kisra da teba‘sını Rabb’in nimetleriyle donattı, O’nun yardımıyla

yönetti. Allah’ın izni ve yardımıyla halkına yumuşak davranarak onların sevgisini kazandı. Yüce Hüda’dan niyazım o ki, sahip olduğu tüm nimetler bereketlensin, değeri göklerde yücelsin, sahip olduğu imkânlar halkını güzel bir biçimde yönetmede ona yardımcı olsun. Hüda, Kisraya kedersiz bir hayat, önü alınamaz bir kudret, zilletle yok olmayan bir mülk, gün geçtikçe düzelen bir sağlık, halkının değişiminden onu koruyacak güçlü bir asabiyyet8 nasip etsin. Çünkü ancak böyle bir bağ hayır getirir, şer defeder!”

Kisra, Bozorgmihr’e hayran kaldı. Ağzı en kıymetli mücevherlerle dolduruldu, genç oluşu bunca güzel sözü söylemesine engel değildi. Kisra onu kendine vezir tayin etti. Hayrını da şerrini de ona teslim etti. Artık Bozorgmihr Kisra’nın huzuruna daima ilk giren ve son çıkan oluyordu.

Ömer b. Abdülaziz diyor ki: Vallahi, İslâm nimetinden sonra akıl ve anlayışının yardımıyla insanın şu sefil mahlûklardan ayrılışı kadar üstün bir nimet yoktur düşünenler için... Eğer böyle olmasaydı Allah ancak cehaletle tanınırdı. Görmüyor musun, Rab Teâlâ daima basiret sahiplerine, gönül sahiplerine, akıl sahiplerine hitab ediyor! Asîl ruhlulara yakışan odur ki, akıl ve anlayışla kendilerini diğer mahlûklardan ayırdığı için Allah’a daima hamdedeler!.. Ve O’nun tüm nimetlerine şükredeler...

Ümeyye oğullarının krallarından biri olan Mervan b. Muhammed’e sormuşlar: “Seni bu hale getiren nedir?” Mervan cevap vermiş: “Sadece kendimi dinledim. Nasr b. Seyyar benden hep adam istiyor, mal gönder diyordu. Oysa ben şöyle düşünüyordum. Bu adam ordu ve servet toplayarak güçlenmek istiyor. Devletin fesadının onun yöresinde başlayacağını bilmiyordum. Horasan elimizden çıktığında vakit çok geçti.”

Gerçekten de Emeviler devleti Horasan’daki isyanla son buluyordu.9

Vâkıdî anlatıyor: Fadl b. Sehl, Me’mûn’un davetlisi olarak Horasan’a geldiğinde şu hadiselerin cerayan ettiğini söyler. Me’mûn hilafete geçtiği için çevre krallıklardan hediyeler geliyor, kutlama ve tebrik mesajları iletiliyordu. Kâbil şahı da Doğban isimli bir ihtiyarı göndermişti. Ayrıca şunları da bildirmişti. Ben sana yeryüzünün en değerli ve övgüye lâyık hediyesini gönderiyorum. Me’mûn şaşırdı: “Sorun bakalım ihtiyara, yanında taşıdığı nedir?” dedi. Sordular, pîri fânî cevap verdi: “Benim yanımda ilimden daha kıymetli ve daha çok bir şey yoktur.” Ben: “Senin ilmin nedir?” diye sual tevcih ettim. İhtiyar cevap verdi: “Faydalı görüş, kesin tedbir ve herkesi tek bir yöne toplayan rehberlik.” Me’mûn bu sözlere pek memnun kaldı. Adamın güzel bir evde konaklamasını, ikrâma boğulmasını ve işinin gizli tutulmasını emretti. Daha sonra kardeşiyle savaşmak üzere Irak’a yöneldiğinde bilge Doğbân’a yönelerek şöyle sordu: “Irak’a sefere çıkmak istiyorum, ne dersin?” Doğban cevap verdi: “Sağlam bir görüş, sağlam bir iktidar, tam yerinde doğru bir tedbir, yakın bir mülk... Dilediğin hükmü ver, istediğini yap!” Me’mûn tekrar sordu: “Kimi sefere gönderelim?” Doğban cevap verdi: “Gözü kara, tertemiz, hiç yenilgiye uğramamış, herkesin kendisinden korktuğu güçlü bir cengaveri!” Me’mûn sordu: “Onunla beraber ne kadar bir ordu yollayalım?” Doğban cevap verdi: “Kılıçları keskin dört bin kahraman yolla. Sayıca bundan az olmasınlar. Böyle bir topluluğun yardıma ihtiyacı yoktur!” Me’mûn bu cevaplardan sevindi. Tahir b. el-Huseyn’i Irak’a göndermeye niyetlendi. Yine Doğban’ın yanına gelerek şu soruyu yöneltti: “Hangi vakitte sefere çıksınlar?” Doğban cevap verdi: “Şafak atınca yola çıksınlar. Böylece iktidarın toparlanıp güçlenir ve ordun zafere ulaşır. Şimşek gibi bir zafer, başedilemez bir kıyıcı güç... Zafer o adamın olacak. Sonra da iktidar sana ve ona dönecek.”

Kumandan Tahir galib geldi. Ali b. İsa’yı öldürdü. Ali, Emin’in veziriydi. Emin’in karargâhı darmadağın edildi, tüm

serveti yağmalandı. Me’mûn bu zaferden sonra Doğban’ın yüz bin dirhemle ödüllendirilmesini emrettiyse de yaşlı adam bu hediyeyi kabul etmedi ve şöyle dedi: “Ey sultan! Benim kralım beni sana malını eksilteyim diye göndermemiştir. Ama şu anki reddedişimi de senin ihsanını küçümseyişim olarak algılama. Ben bu servetten daha kıymetli ve yüce olanını kabul ederim.” Me’mûn merakla sordu: “Nedir o?” Doğban cevap verdi: “Irak’ta bulunan bir kitap. İçinde güzel ahlâkla ilgili en ince deyişler, İran filozoflarının en ulularının yazdığı eserlerden alınmış muazzam bilgiler, ruha şifa olan doyurucu sözler var... O kitaptaki hikmetler hiç kimsenin, hiçbir edibin yanında yok. Medâin Sarayı’nın kalıntıları içinde bulabilirsin onu. Sarayın tam ortasında dur ve iki arşın kaz, ne fazla ne noksan... Önüne çıkan taşları tek tek kır. Karşına demir bir levha çıkınca onu da parçala. Maksada ulaşacaksın. Sakın ha başka bir şeye dokunma. Yoksa çabanın hiçbir değeri kalmaz, yaptığın işlerin sana zararı dokunur.” Me’mûn, Kisranın Medâin’deki sarayına adam gönderdi. Harabelerin tam ortasını kazdılar. Küçük bir sandık buldular. Siyah camdan yapılmış bu sandığın üzerinde koca bir kilit vardı. Hiç dokunulmadan Me’mûn’a getirildi. Me’mûn Doğban’a yönelerek sordu: “Senin muhtaç olduğun ve aradığın şey bu muydu?” Doğban: “Evet ey halife!” deyince Me’mûn: “Bunu alabilirsin!” dedi. Doğban sandığın başına vardı. Kendi diliyle bir şeyler mırıldandı, kilidi üfledi. Kilit kolayca açıldı, içinden ipek kumaşlarla sarılı bir evrak tomarı çıktı. Saydılar, tam yüz yapraktı. Sandıkta bunun dışında hiçbir şey yoktu. Doğban itinalı davranarak sayfaların hepsini yanına aldı ve vatanına döndü.

Fadl b. Sehl anlatıyor: Ben Doğban’ın huzuruna çıktım. Elindeki eserin isminin ne olduğunu ve kime ait olabileceğini sordum. Doğban anlattı: Bu eser Câvidan-ı Hırad (Ebedî Hikmet) isimli kitaptır. Kisra Enûşiravan’ın veziri Kîgor’un el yazısıdır. Merakla bir sayfasını bana

uzatmasını söyledim. Verdi, Hıdır b. Ali'ye gittim. Bu sayfanın tercümesini yap dedim. Kırmadı, hemen tercüme etti. Koşa koşa Me'mûn'un huzuruna çıktım, durumu ona bildirdim. Me'mûn "Hemen yanıma getir bakalım şunları, neler yazıyormuş!" dedi. Tercümeyi eline tutuşturdum, okudu. Hayranlık dolu bir ifadeyle şöyle konuştu: "Allah'a and olsun ki bu söz bizim avurtlarımızda dönüp dolaştırdığımız, dilimize pelesenk ettiğimiz şeylerden değil. Vallahi, Allah yakama yapışmayacak olsaydı, durmaz bu kitabın tüm sayfalarını Doğban'dan çekip alırdım!"

II. FASIL

Bu bölümde İranlı filozof Bozorgmihr'in hikmetâmiz deyişlerini mevzûbahis edeceğiz. Şöyle öğüt veriyor:

Nice vaizler ve akıldâneler bana öğüt verdi. Ama ihtiyarlığım kadar beni etkileyen bir hâl, tedbir ve düşünce kadar bana faydası dokunan bir iş görmedim. Güneşin nuru, gündüzün aydınlığını gördüm. Çok yaşadım ama, kalp ışığından daha parlak bir şey gömedim. Köleler yanında gezdim, hürler yanında oturdum. Hevam ve arzularımdan başka hiçbir şey beni kahredemedi, köle edemedi. Nice nice düşmanlarım oldu. Ama cahil ve bîgâne kaldığım nefsimden daha kindar ve zararlı olanını görmedim. Tüm güzel huyları kendimde toplamaya çalışarak kendime karşı kendimi korudum. Baktım ki kendime en büyük kötülüğü yine kendim ediyorum. Pek çok bela, musibet ve dert beni sıkıştırmıştır. Fakat kötü ahlâk kadar hiçbir şeyden muzdarip olmadım. Çok yüksek yerlerden düştüm, korkunç tuzaklara kurban oldum. Ama dilimden çektiğimi hiçbir şeyden çekmedim. Kızıl kor üstünde yürüdüm, sıcak taşlara bastım. Fakat öfkemden daha sıcak ve zararlı bir ateş görmedim. Hele bana tümüyle hâkim olunca... Öldürücü hastalık nedir, nereden gelir diye düşündüm. Baktım ki en kötü hastalık Rabb'a isyan etmekten doğan kalp hastalığıdır. Nefsim için huzuru aradım, rahat nerede dedim; boş ve

beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmek kadar nefsi rahatlatıcı hiçbir şey göremedim. Denizler gezdim, korkular yaşadım ama zâlim sultanın huzurundaki an kadar hiçbir şeyden korkmadım.. Dağlarda tepelerde yalnız kaldığım nice anlar oldu. Ama kötü ve hain dost nezdinde çektiğim yalnızlığı hiçbir yerde çekmedim. Arslanlara, sırtlanlara, kurtlara dost oldum. Onlara şifa dağıttım. Onlar da bana yanaştılar, hepsine egemen oldum. Ama kötü ahlâklı kişiler beni mahvettiler. Yemeğin en güzelini, içkinin en kalitelisini içtim, en güzel kadınlara yanaştım. Ama sağlık ve huzurdan daha tat verici hiçbir şey bulamadım. Cinlere, şeytanlara, karanlık yerlere, vahşi hayvanlara, dağlara dost oldum. Fakat kötü huylu insan kadar hiçbir şey beni ümitsizliğe ve acze düşürmedi. Sabır yedim, acı içtim. Fakirlikten daha acı bir şey görmedim. Kınından çıkmış kılıçlarla burun buruna geldim. Nice yuvarlanmalara şahit oldum. Cengaverlerle karşılaştım. Rakiplerimi yere serdim. Ama kötü ve hilebaz kadından daha güçlü bir rakibim yoktu. Demiri tavında dövdüm. Kayaları taşıdım. Fakat borçtan daha ağır bir yük bulamadım. Azizi hakir eden, güçlüyü yere seren, şereflileri sefih eden şeyin ne olduğunu araştırdım. İhtiyaçtan daha zelil edici, insanı alçaltıcı bir şeyi bulamadım. Taşlandım, linç edilmek istendim ama hak arayan adamın ağzından çıkan bedduadan, daha etkili ve ezici hiçbir şey görmedim. Zindana girdim, zincire vuruldum, demirle dağlandım. Ama gam, hüzün ve dertlerin bende bıraktığı iz ve perişanlık kadar hiçbir şeyden etkilenmedim. Dar edindim, şiddet, belâ ve musibet zamanlarına hazırlık olarak niceleriyle dolaştım. Ama onlar nezdinde vefadan daha hayırlı bir şey bulamadım. Zenginliği tüm boyutlarıyla istedim. Kanaattan daha büyük bir zenginlik bulamadım. Ambarlar dolusu yiyeceği ve serveti tasadduk ettim, dağıttım etrafıma. Fakat kayıbı kayıp sahibine teslim etmekten daha faydalı ve huzur verici sadaka bulamadım. Yalnız ve garib kaldığım zamanlarda zilleti tattım, ama kötü komşunun bed sözlerinden daha kötü ve insana elem verici bir şey yok

diyebilirim. Şânım yücelsin, dillerde dolaşsın diye koca koca binalar diktim. Oysa iyilik yapmaktan daha yüceltici ve şeref verici birşey yoktu. En güzel ve pahalı elbiseleri giyindim. Fakat salah, doğruluk ve esenlik kadar güzel bir elbise yoktu. İnsanların sahip olduğu en hoş şeyleri istedim. Fakat güzel ahlâktan daha güzel bir şey bulamadım. Nice kralların, Kisraların hediyelerine gark oldum, sevince boğuldum. Ama onların şerrinden âzâd olmak var ya bundan daha büyük hediye yoktu benim için.

III. FASIL

SİNDLİ FİLOZOF ŞANAK'IN HİNTLİ SULTAN BERKMANAS'A YAPTIĞI ÖĞÜTLER.10

Ey yönetici! Zamanın oynayacağı oyunlardan kork, feleğin kurnazlığından sakın! Bil ki ameller mutlak karşılığını bulacaktır. Akıbetten kork! Günler tersine döner, devran değişir. Uyanık ol! Kader ansızın gelir yakalar, hazırlıklı ol. Zaman çabuk değişir, hamlesinden sakın, hep bahtın açık olur sanma! Zaman çabuk değişir, verdiği devlete güvenme! Ey dost! Bilmelisin ki yaşarken kendini tedavi edemeyen, günlerin getirdiği dertlerden kendini kurtaramayan, devasız ve ilaçsız yurtta şifayı hiç bulamayacaktır! İnsan tek başına hislerine egemen olamaz, hayırlı işler yapamaz, asil davranmazsa, dostlarıyla beraber olduğu zaman ya da kendisine yönetim teslim edildiği zaman işi daha da zor olacaktır.

O halde ey hükümdar önce kendine hâkim olarak işe başla! Kişi önce nefsini düşman görerek kahretmeli, sonra beş duyusunu ıslah etmeli! Bilmelisin ki bu duyu organlarının her birine özgü şerler vardır. Kim onları ıslah ederse şerlerinden de kurtulur.

Bak bakalım etrafına, hayvanlar hep arzularından ötürü ölürler. Kelebeği görmüyor musun, güneşi ve hararetini

sevmeyebilir. Ama ateşin ışığı onu müthiş bir şekilde cezbeder, yaklaşır ve yanar. Bak ceylana, öylesine ürkek ve sakınımlıdır ki! Fakat oynak ve nağmeli sese kulak kabartmaktan geri durmaz, bekler. Ve kendini avcının elinde bulur. Bak gül sineğine, güzel kokular arayıp durur. Filin kulağından damlayan şeyin de kokusunu sever, oraya yanaşır, misk kokusu peşindedir. Birden basireti kapanır, kendini korumayı akledemez. Fil bir kulak darbesiyle onun pestilini çıkartır. Denizdeki balıklara bak, ne kadar oynaktırlar. Ama oltanın ucundaki lezzet onu cezbeder. Yaklaşır ve ağzına alır. Balıkçının elinde son nefesini verir.

Herkesce bilinen bazı hasletler var ki aşırıya gidildiğinde nice meşhur kralları ve kisraları öldürmüştür. Kumar ve şans oyunlarında aşırılık; kral Kanşep bu uğurda ölmüştür. Sarhoşluk ve içkide aşırılık; kral Yâdif böyle ölmüştür. İhtirasta aşırılık, tatmin olamayışdan bahsediyorum; kral Mühdiyak bu yüzden ölmüştür. Sen sen ol, kralları öldüren bu hasletlere yaklaşma!

Ey dost bilmelisin ki halk, âdil hükümdara yağmur bekleyen çatlak topraklar gibi koşar. Bitkinin üzerinde taşıdığı kırağı ve su damlacığını özlemesi gibi özler ve üşüşürler âdil sultana! Hatta âdil hükümdar yağmurdan daha faydalıdır halkı için diyebiliriz. Çünkü yağmurun faydası belli vakitlerde olur. Ama hükümdar adaletli olunca fayda kesintisiz devam eder.

Hükümdar tedbir ve çözümlerini sekiz şeye benzetmelidir: Yağmur, güneş, ay, rüzgâr, ateş, toprak, su ve ölüm...

Yağmura nasıl benzer? Şöyle ki, yağmur senenin dört ayında arka arkaya yağar. Ama menfaati tüm sene boyunca devam eder. Aynı şekilde hükümdar da kölelerine ve dostlarına senenin güzel geçmesi için dört ay boyunca izin verir, onlara ihsanda bulunur. Ey aşağı tabakadan olan ile en yükseğini tek bir seviyede kabul eder. Yağmur da böyledir. Çorak araziye de yağar, bereketli topraklara da.

Herkes kabiliyeti kadar çeker suyu, ihtiyacı kadar kullanır. Hükümdar geriye kalan sekiz ayda ise halkın azgınlarını, isyankârlarını ıslah etmekle meşgul olur. Tıpkı güneşin dört aylık yağmurlu günlerden sonra hararetiyle bitkileri ıslah etmesi, olgunlaştırması gibi.

Rüzgâra gelince, rüzgâr en ince yerlere dahi nüfuz eder. Hava en küçük yarıklara dahi girer. Hükümdarın da öyle casusları olmalı ki halk içinde dolaşıp ne olup bittiğini gün be gün, an be an hükümdara aktarmalı. Evlerinde, çarşılarında, ticaretlerinde ve günlük hayatlarında ne yapıp ettikleri hükümdara malum olmalı...

Aya gelince, dolunay haline gelince ışığı nasıl insanlara huzur veriyorsa hükümdar da kendi meclisinde dostlarına öyle sürûr ve neşe vermeli, diğer yerlerde de ihsanını yaparken asilzadeleri öne çıkarıp fakir ve perişanları geriye itmemeli.

Yere benzemesi gerektiğini söylemiştik. Sır saklamakta, sabırda, direnişte yer gibi olmalıdır.

Ateşten bahsetmiştik. Ahlâksızlığa ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlara karşı ateş gibi olmalıdır.

Ölümden bahsetmiştik. Mükâfatlandırırken de cezalandırırken de ölüm gibi kesin olmalıdır. Yani eğer bir haddi uygulayacaksa sınırı aşmamalı, yapılması gereken ne ise onu yapmalıdır. Kesinlikten maksadımız budur.

Sudan bahsettik. Su engel olmayan ve yol veren için yumuşacıktır, akıp geçer. Ama önüne çıkan ben engelim diyen evleri, taşları, kayaları bir çırpıda yuvarlar, yerle bir eder.

Lütfunla beraber şiddetin de olsun ki kimse sana cüret etmeye kalkmasın! Ay ışığı ile yol gösterir. Ama güneş öyle sıcaktır ki insanlar onun gölgesine sığınmak ya da daha iyi korunum için evde oturmak isterler. Araplar bu mevzuda şöyle diyor: Çok tatlı olma yenilirsin, fazla acı da olma hemen atılırsın.

Ey dost! Düşmanının safında hangi işe yarayan, ne tür zümreden insanlar varsa senin tarafında da böyleleri olsun. Böylece onların hilelerine karşılık verebilesin. Çünkü düşman safındaki çeşitli işlere ve zümrelere mensub kimseler, kulağa kaçan suya benzer. Bu suyu çıkarmanın tek yolu vardır; yine kendi cinsinden olan, ama daha ince ve tedavi edici başka bir suyu kulağa sokmak...

Bir adamla hasım olmuşsan onun dostlarından, yakın çevresinden birini ele geçirmeye çalış! İşine yarama ihtimali yüksektir. Çünkü sert bir zırhı, onu delecek ustalıkta yapılmış aynı cinsten bir kılıç parçalayabilir.

Yalancılara ve seciyyesinde şer yazılı yardımcılara iltifat etme. Onlara yanaşır, bir dediklerini iki etmezsen maymuna benzediklerini göreceksin... Yedikçe, semirdikçe daha bir çirkinleşirler, iğrenç olurlar.

Tek insan koca bir topluluğun hilesini boşa çıkarabilir, eğer akıllıysa... İyi bir gölgelik bulabilirse güneşin her yanı ısıtan ve bezdiren ateşinden de kurtulabilir insan.

İnsanların en keskin nişancısının hedefi bir tek okla bir tek kişiyi vurabilmektir, akıllı ve zeki bir okçunun tümünü yere serebilecek, çil yavrusu gibi dağıtabilecek bir atışından bahsediyoruz.11

Akıllı ve asil kral, sarıldığı temiz ilkeler ve kaliteli insanları entrikacıların iftiralarıyla yere çalmaz. O ilkeler ve o insanlar kendi ışığıyla parıldayan bir zümrüde benzerler ki, kasırgalar dahi onları söndüremez.

Bir yönetici güvendiği kimseler hakkında ileri geri konuşan herkesin sözüne itibar ederse, en ufak bir yelle dahi ipil ipil azalan ve söneyazan bir kandile benzer. Rüzgâr şiddetlendiğinde sönmesi an meselesidir.

Kral ne kadar huzur, âsâyiş ve sükûnet içindeyse o kadar tedbirli olmalıdır. Çünkü sükûnet, tedbiri en çok gerektiren haldir. Şair diyor ki:

> “Siz feleğin oyunundan habersiz uyudunuz ha?
> Oysa nice kaygı ve uykusuzluk var ki yol verir hayata!

Bak kral Şanak’a, hanımı yatağına bir adam gizlemişti.
Kral yorulup yatağına uzanmak isteyince,
Adam hemen onun üzerine çullandı ve öldürdü.
Kral Basraç, onu da zehirli bir halhal taşıyan bir kadın öldürdü.”

Ey dost’! Bilmelisin ki, düşman senin ne zaman tedbir alıp almadığını araştırır. Ne zaman huzur içinde olduğunu, durgunlaştığını öğrenir. Özellikle sakinleştiğin zamanları gözleyip durur. Sen asıl o zamanlar tedbirini tam al!

IV. FASIL

Sindli filozof Şanak’ın dışında bazı filozoflar da şöyle demişlerdir: Kralın halkın huzuruna çıktığı, törenlere katıldığı belli günler olmamalıdır. Bu durumun sakıncaları vardır. Çünkü zaman gelir âni bir işi çıkar ya da tembelleşir. Belki de bir lezzete daldığı için dışarı çıkamayabilir. O zaman dışardakilerden bir grup kralın başına bir hadise geldiğini sanarak şimdi isyan zamanıdır derler, hücuma geçerler. Böyle olmasa bile kralın her zaman itiyat ettiği günde ve bayramda dışarı çıkmaması halk arasında söylentilere yol açar. Hükümdar hastalandı mı, yoksa öldü mü, kim bilir başına bir âfet gelmiştir... derler. Düşman bu haberi anında alır, sevinir ve saldırma hazırlığına başlar. Hükümdarın yandaşları ve müttefikleriyse bir yandan üzülür bir yandan da korkmaya başlarlar. Hükümdarın düşmanla ne zaman savaşa gireceğini günü gününe belirtmesi de bu kabil yanlışlıklardandır, yapılmaması gerekir.12 Zaman bozulup halk entrika ve çirkin işler peşine düştüğünde, (ya da bu gerekçeyle) hükümdar daha sıkı tedbirler almaya, otoritesini her yanda hissettirmeye çalışmamalıdır. Bu mealde filozoflar şöyle derler: Kuzuyu kazığa ne kadar sağlam bağlarsan kurda o kadar yem olur.13

V. FASIL

Şimdi Eksem b. Sayfî’nin hikmetli sözlerinden bir kısmını nakledelim:

Yakın çevresi ve danışmanları fesada uğramış adam suda boğulan gibidir.

El açıp dilenmektense endişelerle yaşamak daha iyidir.

İnsanlara hased eden kişi, önce kendinin çirkef yanını düzeltmekle başlasın.

Esas zavallı ve çaresiz kişi, alçağa muhtaç olandır.

İbret almayan ve iyileri takdir etmeyen kaybetmiştir.14

Her küçük engel kolay aşılmaz ve her fırsat fırsat olmayabilir.

Utanma duygusu olmayanda vefa da olmaz.

Bazı eğlence ve mizah silahla son bulur.

Ahde vefa gösteren hamde lâyık olur.

İnsan oynar, ölüm yaklaşır.

Fazla öfke insanı hasta yapar.

Nice hür var ki köleden beterdir.

Bir grubu dost edinip işinde kullanan, bir gün o gruba muhtaç olur.

Yalan, dehşet getiren bir bâtıldır. Yemini bozmak, kin ve lanet getirir.

İşkenceden elini çekmeyen, birgün işkenceye uğrar.

Özgür ruhlu adam kendini hesaba çekmesini bilir. Ama alçak karakterliler muhasebe yapmaz, her şeyi yarına ertelemeyi severler.

Samimi dostu ve arkadaşı olmayan insan değildir.

Seviyece senden aşağı bir insanla dost olsan da devamlı gidip geldiğin insanlara güzel davranmalısın.

Yolculuk imtihandır.

Edepsizlik asâlet ve şerefi yok eder.

En güzel iş, ırzı ve serveti korumaktır.

Cahillerle münakaşa etmek akıl kârı değildir.

Cahillerle aynı meclisi paylaşan kıyl u kâl ve gevezeliğe sahip olsun.

Hiçbir şey seni dilin kadar açıklayamaz, ancak kesin kanıt senden bühtanı kaldırır.

Ne fakir fakirliğiyle ne de zengin zenginliğiyle ölümden kurtuldu.

Fazla soru sormak inancın afetidir.

Nimete nankörlük etmek âdiliktir, aptalla arkadaşlık en büyük uğursuzluktur.

Sakın ha hilekâr olma. Hilekârlık âdilerin huyudur.

Acı da olsa tatlı da olsa kardeşini nasihate alıştır.

Nice sövgü var ki, bir sitem sebep olmuştur.

Engelleri çoğaltmak sevgiyi öldürür, mahrumiyetin esas sebebi gevşekliktir.

Kim gücünün yettiğinden daha fazlasını isterse, mahrum olmayı hak etmiştir.

Her arayan bulamayabilir, her kaybolan da bulunmayabilir.

Hazırı yemek fesadın bir türüdür.

Sana değer vermeyene sen koşma!

Nice uzak var ki yakından da yakındır.

Mizah zaman zaman kinleri çoğaltır.

Yoldan önce yoldaş bul, evden önce komşu bul.

Yola düşen hedefe varır.

Kardeşinin hatalarını ört, başkalarına gösterme! Çünkü o da senin hakkında pek çok şey bilmektedir.

Zevzek olma, fazla eğlenceye düşme. Şahsiyetin kaybolur. Fazla gülme ki alay edilir biri olmayasın.

İnsan en çok ne yapıyorsa onunla bilinir.

Bilim yardımcı olarak yeter.

Minnet ve başa kakma yapılan iyiliği yok eder.

Muhtaca verilen hediye kadar güzel bir şey yoktur.

Öğüt vermeyen nice kişi ıslah oldu. Öğüt verme aşkıyla dolu niceleri de helhak oldu.

Eğer sana iyiliği dokunacak ve sevap getirecekse konuşmak susmaktan kat kat hayırlıdır. Sana zararı dokunacak şeylere susman da konuşmandan hayırlıdır.

Şüphecilerle dostluğu terk et, bünyeni kurtarsan da söylentilerden kurtulamazsın.

En üstün iyilik gönül temizliğidir.

İnsanlar senden kurtulmadıkça sen de onlardan kurtulamazsın.

İmanı olmayan binbir rivayet, nakil ve haber bilse de fakih olamaz.

Kader aklı bozar, çözümü engeller.

Çok uyku kalbi öldürür.

Aşırı tedbir, özgüvenin ve kalbin zayıflığına delalet eder.

Sefih ve aptallarla yüz göz olmak insanı kötü huylu yapar.

Aptallığın en büyük kanıtı insanın kendi aklını çok beğenmesidir.

Laftan anlamayan adama laf anlatan, kabristan ehline mükellef bir sofra sunana benzer.

Sadakat ve doğru sözlülükle tanınan bir kişinin hata yapması ve yalan söylemesi mümkün olabilir. Ama yalancılıkla tanınan birinin ne sadakatına ne doğru sözlülüğüne hiç cevaz verilmez!

Hased ettiğinin yanına varan, düşmanını güçlendirmiş kendini küçümsemiş olur.

Kardeşinin hatasını affet.

Ciddi bir sebep olmaksızın öfkeye kapılan, yine hiçbir sebep olmadan dört köşe olur, sevince kapılır.

İnsan güç yetiremediği kimseye nefret duyarsa kedere boğulur.

Kişi arzularıyla beraberdir.

Cahilin cehaleti olmasa akıllının aklı hiç bilinmez.

Rabb’ından korkan zulümden elini çeker.

Fakirin tembelliği ölümü demektir.

Zenginin cimriliği vahim bir durumdur. .

Ne dediğini bilmeyen ve sözüne dikkat etmeyenin günahından korkulur.

Bir şey ki aptal onun tersini söylüyor, o şey doğrudur.

İyiyi kötüden ayıramayanı tut hayvanlar sınıfına sok.

Fakirin sahip olduğuna dahi tamah eden kişi aç ölür.

Cömert adama komşu olan, koca bir gölün yanında oturan gibidir, susuzluktan korkmaz.

Sahrada cimriye komşu olan mahvolmuştur.

Dirilerin dostluğundan hayır görmüyorsan kabristana git.

Kendi üstündekilere nefret duyan altındakiler tarafından da nefretle karşılanır.

Rızık taksim edilmiştir, ama hırslı adam hep mahrumdur.

Yemekten çok bahseden adamın karnı acıkır, dostlarının da ona karşı suratı asılır.

İlim hem zinet hem menfaattir. Cehalet ise kara bir leke ve zarardır.

Cahil şerri kendine katık edinir. Âlim ise şerden kendini korumaya çalışır.

Dostları tarafından övgü kazanamayan kişinin adamlıktan nasibi yoktur.

Komşunun ya da dostunun sana hiç faydası dokunmuyorsa tut duvara onun resmini çiz. Böylece hem duvarın süslenir hem de gidip gelme sıkıntın azalır.

Akıllı edebe rağbet eder, cahil edebden kaçar.

Akıllı adam edebi kaybedince, yetişene kadar peşinden koşar.

İnsan susarsa onu yalanlayacak biri bulunmaz.

Akıllı adam kendi görüşünü kendi eleştirendir. Cahil ise görüşlerini cehaleti üzerine bina etmekten çekinmez.

Aklı tamam olmayan kendine hâkim olamaz.

Kimin güzel yanları öne çıkıyor ve hatalı tarafları gizli kalıyorsa onun aklı tamam olmuştur.

Arzuları aklına galib gelen her zaman bir rezalet çıkarabilir.

Dostunun nasıl biri olduğunu gidip düşmanına soran, dostunun kellesini uçurmuş gibidir.

İyilere yârenlik etmek ganimettir. Alçaklara yanaşmak pişmanlıktır.

Dostuna suç atma, sonra pişmanlık ve öğüt olarak döner.

Dostundan ümidini kesmişsen onu düşmanın safına kat.

Hiçbir şey vermeden dostlarını razı etmeye çalışan, gitsin kabristanda yatanlara yanaşsın.

Akıllı adam yârenliğine hile karıştırmaz.

Ahmağın sermayesi hile, faizi de öfkedir.

Hikmet sahibinin sermayesi sükûnet, kârı da hilmdir.

Bir ahmak sana cahilce bir şeyler söylemişse, ona iyilik etmek ancak merhamet ve yumuşak muameleyle mümkündür.

Her insanın en yakın dostu aklı, azılı düşmanı da ahmaklığıdır.

Kim kendini akıllı yerine koyarsa, insanlar onu cahil yerine koyarlar.

Övgü ve yağcılığın yanıltması ile kendini bir şey sanan ve şımaran kişi insanlara mal mülk gösterisinde bulunur.

Ahmağa verilecek en iyi cevap sükûttur.

Sükût aptalı süsler, adam yerine koyar. Aptal konuştukça batar, lekelenir.

Cömert hep sevilir, cimri hep yerilir.

Cimri adam eğer bir sıkıntıyı kaldırmışsa, sana karşı düşmanlığını ve seni mahrum edeceğini durmadan belli eder.

Cimri adam sahip olduğu şeyleri vermediği gibi, cömertin cömertliğini de engellemeye çalışır.

Kim cimriden bir şeyler isterse ondan daha kötü bir duruma düşer.

Cimrinin misafiri hiç merak etmesin, çok yemekten mütevellit karın ağrısına yakalanmayacaktır.

Yüksek seciyeli insanın vaadi haktır ve peşindir, alçak adamın vaadi ise hep ertelemeden ibarettir.

İyi adam şanslı ve nimetlere sahip iken dostlarını kayırır, alçak adam onları çiğneyip geçmeye çalışır.

Sakın ha alçakların önünde eğilme, onlar sana hiçbir şey vermez!

Gerçek dost ihtiyaç anında sana malını verebilendir, hem de kendisi sıkışık olduğu halde. Öfkelendiği zaman bile sana zararı dokunmaz.

Vezire dost isen kraldan korkma.

Dostun olduğu halde sana samimi davranmayan ve öğüt vermeyene kız! Düşmanın olup da seni aldatana kızma!

Bir adam nezdinde herkesi aynı görüyorsa onun hiç dostu olmaz.

Dostlarına hilekâr davranan onlar tarafından bir gün kadre uğrar.

Sana hased edene dostlukta ileri gitme, çünkü o senin kardeşliğini kabul etmemektedir.

Senin ilmine hased eden senin sözünü hiç dinlemez.

Hasedçi adam senin hatan ile sevinir, bayram eder, senin doğrularını da yanlış göstermeye çalışır.

Sana hased eden biriyle karşılaştığında işlerini ona anlatma ki şerrinden kurtulabilesin.

Yalancıyı sevebilen ve bu sevgisinde sabır gösterebilen adam aynı yalancı gibidir.

Her şeyin bir anlamı vardır. Ama yalancının sevgisi hiçbir şey değildir.

Mürüvvetin ilk basamağı güler yüzlülüktür, ikinci basamağı sevgi, üçüncü basamağı açık sözlülüktür.

Günahkâr adam ne dediğini düşünmez, önemsemez. Ama muttakî kimsenin sözü belgedir.

Yapılan yakışıksız ve çirkin bir harekete ses çıkarmayıp sabreden kendi çirkefliğini görmüştür.

Hüznü sabırla yenemeyenin derdi artar.

Elinde bir güç ve otorite olmadan insanları yönetmeye kalkan zillete ve perişanlığa hazır olsun, sabretsin.

Zengin için fakir gizli değildir, zengin fakiri hemen tanır. Kim efendilik taslar ve alçakça davranırsa ona saygı gösterme!

Mülk ve devlet sahibine yanaşan, onun devrilmesiyle devrilir.

Kim kâtiplere dost olursa onların şefaatine mazhar olur, kim de onlara düşman olursa elbette kabul edilmez.

Sefih adam, dostluğunda hata yapmamış kimselerin sevgisini kaybeder. Hiç olmayacak yerden de düşmanlık kazanır.

Mürüvvetin yükü ağırdır.

İnsanlarla iyi geçinen kurtulur, ganimet bulur.

Komşuya hıyanet etmek en büyük alçaklıktır.

Zor zamanda yardım edenler pek azdır.

Düşmanlarını değil, dostlarını koru.

Tüm çarelere rağmen kurtulamayacağın şeye sabretmen ne güzeldir.

Mahrum o kimsedir ki hep bekler, ama ona nasip olmaz.

Kendine hâkim olandan daha güçlüsü, nefsini yönetmekten aciz olandan da daha âcizi yoktur.

Hayır ve güzellikler, eğer lâyık olanda değilse yabancı ve öksüz gibidirler. Şer şerre lâyık olana yakın durur, ona koşar.

Hiçbir zaman yenilmemiş kişiye kafa tutanın işi ne kadar zordur.

1. Câvidân-ı Hirâd yani *Ebedî Hikmet* adlı eser filozof Miskeveyh'in meşhur kitaplarındandır. Miskeveyh'in düşünceleri için bkz; M.M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Türkçe editörü, Mustafa Armağan, c. 2, s. 89-98. İlgili bölümü çev. Kasım Turhan. (Bu kitabın asıl yazarı bir Mecûsî filozoftur. Miskeveyh, kitabı günyüzüne çıkardığı için tanındı.)

2. Şuarâ, 37.
3. Kalb, takallüb, inkılâb aynı kökten gelen kelimelerdir. Değişmek, dönmek, tersyüz olmak anlamlarına gelir. Sûfi literatüründe de kalbin değişkenliğinden ötürü bu ismi aldığı çok sık vurgulanır. Kalp keşif ve ilhamın mahallidir. Hikmetlerin indiği, gaybi manâların tecellî ettiği bir aynadır da. Kalbin değişkenlik ve bu tür anlamları içerdiğine dair bkz; Dr. Suad el-Hakîm, El -Mu'cemu's-Sûfî, s. 916-922.
4. Bu kelime hem güzel ve etkileyici konuşma, hem de sağlam düşünce, tutarlı fikir anlamına gelir.
5. Bazı nüshalarda ayınların noktası konmadığı için şöyle bir ifadeyle tercüme edilir bu cümle: İşe yaramayan faydasız fayda nedir? Cevap verir: "Huysuz, karaktersiz adamların senin peşinden gelmesi."
6. Hayır olmaz anlamında işaret edemez demektir.
7. Bu müstekbirlerin esas halidir. Onlar Yaratıcı önünde eğilmeyi utanç verici bulurlar, "Biz de şu akılsızlar gibi inanıp ibadet mi edelim?" derler. Bu temel vasfın vurgulandığı âyetler için bkz; Bakara, 13-14.
8. Metinde inkılâb kelimesi geçiyor. Bu ibâre iki anlama da gelebilir. Halkının ayaklanmasından onu koruyacak güçlü bir çevre, aile, sülale ve muhafızlar ordusu ya da halkla karşı karşıya gelmekten, onu kaybetmekten koruyacak inanç ve bağ.
9. Daha önce de geçtiği üzere Nasr b. Seyyar Horasan tarafında çıkan isyanları kontrol etmek amacıyla merkezden yardım ister. Ama eşek Mervan diye de bilinen Mervan el-Ca"di Nasr'a güvenmez, gereken yardımı yapmaz. Bu esnada Ebû Müslim'in Horasan'ı güçlenir ve Abbasî devletinin kurulma sinyalleri belirir.
10. Bkz; İbnü'n Nedim, *El-Fihrist*, c. 1, s. 316. Hintli bilginin yazdığı Şanak adlı bir kitap… Ahlâk ve hikmete dairdir, beş babtır. Ayrıca İbnü'n Nedim 305. sayfada da Şanak'ın tedbire dair kitabı diyerek bu kitaptan bahsediyor. (C.B.)
11. Daha önceki sayfalarda geçtiği gibi Turtûşî burada da orduyu yöneten kumandanın, imparatorun vurulması gerektiğinden bahsediyor.
12. Bu mevzuda Osmanlı Tarihi'ne dair birçok menkîbe anlatılır. Fatih, Yavuz Selim, Kanunî gibi birçok padişahın çıktıkları büyük seferlerin ilk anda nereye doğru olduğu ve savaşın ne zaman vuku bulacağı, ne düşman tarafından ne de padişahın yakın çevresi tarafından bilinememiştir.
13. Kitabın birçok yerinde geçen buna benzer sözler hanedan yönetimleri dahi olsa makul serbestiyetin Turtûşî'nin zihninde büyük bir yer tuttuğunu gösteriyor.
14. Metinde itibar kelimesi geçiyor. Bu kelime hem ibret almak hem de düşünmek, takdir etmek anlamına gelir.

64

DİLLERDE DOLAŞAN MEŞHUR SÖZLER VE MENSUR HİKMETLERE DAİR1

*E*y mürid! Bilmelisin ki,2 Allah Teâlâ peygamberlerini ve seçkin kullarını düşmanlarıyla imtihan eder. Yükselmeleri ve nebîlere yakın olmaları için de sevdiği kulları düşmanlarıyla yüz göz olmaya mecbur eder. Böylece velilerin eğri büğrü yanları, hataları azalır, Rab nezdine çıkarken yanlarındaki azıkları çoğalır ve Yaratan'a daha bir yaklaşırlar.

Rab Teâlâ elçisinin düşmanlarından gördüğü belâ ve ızdırabı dindirmek için teselli olarak şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed! Her Peygamber için, böylece suçlulardan bir düşman ortaya koyarız. Doğruyu gösterici ve yardımcı olarak Rabb'in yeter."3 Başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Aldatmak için birbirlerine cazip sözler fısıldayan cin ve insan şeytanlarını her peygambere düşman yaptık. Bu şeytanlar, âhirete inanmayanların kalplerinin o sözlere yönelmesi, ondan hoşnut olması ve kendilerinin işledikleri suçları işlemesi için böyle yaparlar. Rabb'in dileseydi bunu yapmazlardı, sen onları iftiralarıyla başbaşa bırak!"4 Bu şu demektir: Ey Muhammed! Bizi itham etme ve bize uzak olma, yöntemimiz hakkında da bizi suçlama. Çünkü biz sevdiğimiz ve bizi seven kullara böyle davranırız. Bela iki türlüdür: Biri günahlara keffaret diğeri ise dereceleri yükseltmek, sevabı artırmak içindir.

İnsanların en çok sıkıntıya maruz kalanları daima peygamberler olmuştur. Ardından salihler ardından da salih benzeri insanlar gelir, bu böyle devam eder. Bela iki türlüdür diyelim tekrar. Birisi rahmettir ki dereceyi kat kat

artırır, günahları silip süpürür, faziletperver yapar kulu. Ve en üst makama çıkartır. Diğeri azap belasıdır ki Allah'ın yasakladığı bir şey çiğnendiği, fütursuzca bir günaha girildiği için iner.

Hoşa gitmeyen şeyler ya bir rahmete vesile olurlar ki Allah'ın nasip ettiği rahmetten yüz çevirilmez. Ya da büyük bir kayba yol açarlar ki kesinlikle önlenmez. Hangi neticeye yol açarsa açsın, yine Allah'a şükür gerekir. Onunla gelmiştir nimet...

Ca'fer b. Muhammed hoşuna gitmeyen bir hadiseyle karşılaştığında şöyle derdi: "Allah'ım bu hadiseyi benim için bir edeb ve ibret vesilesi kıl. Öfke ve kızgınlığıma vesile etme!" Peyamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Mü'min bir dağın tepesinde olsa Allah Teâlâ ona eziyet versin diye yanıbaşında bir münâfık bitiriverirdi!"5

O halde ey gönlü daralan! Karşısındaki düşmanından ötürü kaygıya düşüp kalbi küt küt atan ya da haset duygularına kapılan kişi. Ruhunu hoş et, gözünü aydın et, Yüce Elçi'ye iman ettiğin için yaşamına şükret böyle yap, böyle yap. Bir akledebilsen. Peygamberler senin için en güzel örnek değil mi? Yeryüzünün salih kulları sana önder olamaz mı? Biz ancak imtihan esnasında karşılaştığımız dertler ve zorluklarla gelen sevaplardan ötürü Rabb'imize yüzümüz aydın olarak kavuşabiliriz. O sıkıntılar da olmasa sırtımız günah dolu, ellerimiz bomboş çıkarız Rabb'in huzuruna... Şair şöyle diyor:

> Allah bazen bela göndererek kullarını güzelliğe kavuşturur
> Ağır da olsa sıkıntısı,
> Bazı kavimleri de Allah nimetiyle imtihan eder.

Filozoflardan biri şöyle demiş: Başımıza geldiğinde yüzümüzü ekşittiğimiz hadiselerdeki güzel anlar, can atarak sarıldığımız işlerdeki güzel anlardan daha çoktur.

Ali (r.a) şöyle buyuruyor: "Bir hata işledikten sonra iki rekat namaz kılmadıkça içim rahat etmez."

Zindanlar dirilerin kabristanı, düşmanların sevinci ve dostların tecrübesi demektir.

İnsanların en mutlusu, kaderin kendisine yardımcı olduğu kimselerdir.

İyi ve yüksek seciyeli insan güzel muameleye mağlub olur.

Başa gelen beladan ötürü düşmanın kıs kıs gülmesi avamda âdiliğe, havasta ise hazırlıklı olmaya yol açar.

Kader tedbirden önce gelir.

Kim bir şeyi küçümserse an gelir her yanı o şeyle sarılır.

Kim bir şeyi ayıplarsa onunla imtihan edilir.

İnsanlar musibetlerin yağmaladığı ganimet malları gibidirler.

Kaliteli insanlara danışmak zekâya üretkenlik verir.

Kendine kötülük eden, başkasına kötülük edenden daha büyük bir suça sahiptir.

Hiçbir menfaat olmadan meydana gelen yakınlık büyük bir imtihandır.

Nimet zevk ve hazırlıktır.

Kendine vereceğin en büyük ders, başkasından südûr ettiği zaman hoşuna gitmeyen hallerdir.

Irkçılık ve akraba tutkunluğu kötüdür.

Cehaletin elbisesi gurur ve büyüklenmedir. Alçaklığın temelinde de gurur ve büyüklenme vardır.

Zilleti tatmamış gururlu pek azdır.

Adet ve olağan şeyler hiçbir zaman emin olunmaması gereken tuzaklardır.

Sözün üst üste gelişi ve karmaşası, doğruyu saptırır.

Kötülük ulaşmadan ve suizana düşmeden önce araştırma yapmakta acele ediniz.6

İnsan vücudundaki en garib şey kalbidir. Onda bir parça hikmet bulunur, ama çoğunlukla hikmetin zıddı olan şeyler vardır. Umut kalbe dolduğunda tamahkârlık da peşinden gelir, kalbi zelil eder. Tamahkârlıkla dolan ve coşan kalp

hırsın kurbanı olur, helâka uğrar. Yeis kalbe egemen olduğunda üzüntünün kurbanı olur. Gazab kalbe uğradığında öfke belirir ve kalbin iradesini yok eder. Kalp hoşnut olursa gevşer ve sakınımı unutur. Kalp korkuya düşerse tedbirden başka şey düşünmez. Hakimiyeti artarsa gururla şişinir. Nimet bulduğunda kibirle dolar. Bir musibetle sınandığında ümitsizlik ve bezginlik onu perişan eder. Mal elde etse zenginlik onu şımartır. Fakirliğe düşse üzüntüden kahrolur. Açlıktan bîtab düşse zayıflar. Aşırı doysa iç uzuvları onu rahatsız edecektir. O halde yapılan her eksik şey kalbe zarar veriyor, her aşırılıkta onun mizacını bozuyor.

Bir insanın söyleyebileceği en açık ve anlaşılır söz, korku anındaki çığlığıdır.

İnsanların en tasalısı ve sinirlisi, kendisine lâyık gördüğü bir makamda başkalarını görendir.

Senin hoşnutluğunu kazanmak isteyene karşı soğuk durman hakikaten ilginçtir, ama ona karşı kin duyman daha acayiptir.

Arslanın çığlığı hamlesine benzer.

İlmin alâmeti öğrenme vasfının korunmasıdır.

Görmedikçe ayıplamayınız, bir iş becermedikçe kendinizi övmeyiniz, zulme uğramadıkça da başkaldırıp horozlanmayınız.

Kim doğru olanı yapmışsa gıpta ve esenlik de ona yapışır.

Öncekilerin başlarından geçen hadiseler sonrakiler için ibrettir.

Araştırma ve tartışma hakkı iyice ortaya çıkarır. Tıpkı ateşin kadehi biçimlendirmesi gibi.

Hased eden sevilemez, ihtiraslı adam rahat yüzü görmez, öfkelenen de hiçbir şeyin faydasını görmez.

Allah’ın hidayeti kadar parlak bir şeyi yoktur.

En büyük karanlık körlüktür. En üstün güzellik takvadır.

Sonu gelmeyen arzular insanı ne kadar yorar.

Belâ ne kadar da hızlıdır.

Aşkın gözü kördür.7

Ca‘fer-i Sâdık diyor ki: Dört şeyle imtihan olunup da diğer bir dört şeyi göremeyen insana hayret ederim: Sabretmesi gereken bir şeyle imtihan olundu. Ama Rab Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu bilemedi. “Eyyûb da: Başıma bir bela geldi, sen merhametlilerin merhametlisisin diye Rabb’ine nida etmişti. Biz de onun duasını kabul etmiş başına gelenleri kaldırmış idik.”8 Büyük acılarla sınanıp da Rab Teâlâ’nın şu âyetini duyamayana hayret ederim: “Zünnûn hakkında söylediğimizi de an. O öfkelenerek giderken, kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı. Fakat sonunda karanlıklar içinde senden başka tanrı yoktur, sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim diye seslenmişti. Biz de ona cevap verip, onu üzüntüden kurtarmıştık. İnananları böyle kurtarırız.”9 Korkuyla imtihan olunup da şu âyeti kaçıranlara şaşarım: “İnsanlar onlara: Düşmanınız olanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun dediler. Bu, onların imanını artırdı da: Allah bize yeter o ne güzel vekildir, dediler. Bu yüzden kendilerine bir fenalık dokunmadan Allah’tan nimet ve bollukla geri döndüler. Allah’ın rızasına uydular. Allah büyük, O nimet sahibidir.”10 Bir tuzağa düşürerek imtihan edilip de şu âyeti bilmeyene hayret ederim: “Peygamber şöyle dedi: Size söylediğimi hatırlayacaksınız, ben işimi Allah’a bırakıyorum. Doğrusu Allah kulları görür. Allah o adamı, kurmak istedikleri tuzaktan korudu. Kötü azap Firavun’un adamlarını sardı.”11 Ve Allah’ın nimet verdiği adama şaşarım ki bir gün nimetinin elinden çıkması korkusuyla yaşıyor. Bu adam Rab Teâlâ’nın şu âyetlerinden nasıl haberdar olmaz: “Kendisiyle konuştuğu arkadaşı ona seni topraktan, sonra nutfeden yaratanı sonunda da seni insan kılığına koyanı mı inkâr ediyorsun? İşte o, benim Rabb’im olan Allah’tır. Rabb’ime kimseyi ortak koşmam. Bahçeme girdiği zaman -her ne kadar beni mal varlığı ve

nüfus bakımından daha az buluyorsan da-: Maşallah, kuvvet ancak Allah’a mahsustur, demen gerekmez mi? Rabb’in, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine gökten bir felaket gönderir de bahçen yerle bir olabilir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın dedi. Nitekim ürünleri yok edildi. Bağın altüst olmuş çardakları karşısında, sarfettiği emeğe içi yanarak ellerini ovuşturup, keşke Rabb’ime kimseyi ortak koşmasaydım diyordu.”12 Kalbini ancak Rab yoluna koyarak kurtulacağına inanan, aldığı önlemlerde de sadece O’na tevekkül eden kulları hakkında Rabb’in uyguladığı yöntem budur.

Yemin ya günahtır ya da pişmanlıktır.

İnsan mizacı mürüvvete aykırıdır. Arzularına muhalif olmak pahasına da olsa senin üzerine gerekli olan bir hakkı yerine getirmek için sabret.

Yüksek bir meclisin huzurlu havası eşine az rastlanır kaliteli insanlarla mümkündür.

İşini iyi bilen tedbirli adamın yaptığı tesirli işler, kral tacındaki yakut bir inci gibi kıymetlidir.

Cömertlik ruhun bedeni hazmetmesi demektir. İsraf ise bedenin ruhu hazmetmesi demektir. Adalet her ikisine de hakkını vermek demektir. Azgın cimrilik (şuh) ise ne ruha ne de bedene hakkını vermemek demektir.

İşine gelmeyen hususlarda dahi Allah’tan korkan bir düşman, üzerine farz olan şeyleri dahi yapmayarak Allah’tan korkmayan bir dosttan daha iyidir.

Bâtıl seni hedeflediğin güzel şeylerden alıkoymasın, fakat sen asıl hakkı bahane ederek güzel bir şeyden kendini alıkoymaktan sakın. O zaman gözlerin ve suratın senin aleyhine tanıklık edecektir.

Dünyaya rağbet eden rağbeti miktarınca fakirdir, muhtaçtır. Hak verilir de men edilir de.13

İnsanlara karşı haklı ve delilli olabilmen için onların hatalarını görmezden gelmelisin. Onların senin aleyhine

delil sahibi olmalarını istemiyorsan günahlardan sakınmalısın.

Sözünle havassı yanına çek. Ama hüküm verirken havas ile avamı eşit tut. İzzet dolu bir ölüm, zillet ve acziyet içinde yaşamaktan elbette hayırlıdır.

Tüm konularda emsaller yanyana duramaz, birbirlerinden ayrılırlar.

Kendinin kıymetini bilen kişi zâyi olmaz.

Sahibi hayrı terk etmedikçe hayır sahibini terk etmez.

İnsanların en erdemlisi, asalet ve yüksek makamlı olmasına rağmen tevazuu elden bırakmayan, gücü yettiği halde affedebilendir.

Hasedçi konuşurken hep sevgiden bahseder fakat yargılarken kin doludur. Onun adı dostta olsa, aslında düşman ve hasım gibidir.

Riyâ yapılan zâhirî amelleri bozar. Gurur ise gizli amelleri bozar.

Kendi değerini bilen kendine yeter. Güç arttıkça tutku azalır.14

Cahilin dili eşekliğine delildir.

Azgınlık ve haksız hareketin başarısına zafer denmez, kibirli adam övülmeyi hak etmez, çirkefe batmışın arkadaşlığına güvenilmez.

Kendi kadr u kıymetini bilmeyen adamdan kendini koru ey dost!15

En çok reddedilmesi gereken şey, hakkın ve aklın tanıklığına aykırı olan şeydir.

Her ilmin sıhhatli yanlarını arayıp bize faydası dokunan yanını almamız ama doğru olup olmadığını hiç araştırmadan bilgiyi direkt Allah’a isnad etmemiz kadar hayrete şâyan bir iş yoktur.

Irkçılık ve akraba tutkunluğu iki büyük hastalığın temelidir.16

Olumlu rağbet iş bittikten sonra başlar.

Dini dejenere eden, benim de belimi büken iki adam vardır ki; biri ibadetine düşkün cahil, diğeri de günahkâr âlimdir. Birisi ibadetiyle insanları cehalete davet ediyor, ötekisi günahıyla insanları ilimden soğutuyor.17

Arzusu ve şehveti güçlü olanın tedbir ve disiplini zayıf olur.

Öfkesi ağır basanın hilesi zayıf olur.

Nimete nankörlük edip Allah'ın belâsını istemek zulüm olarak yeter.

Görüş beyan etmek, dışa vurulmayan düşüncenin getireceği hoşnutsuzluklardan iyidir.

Doğruya varmak için kullanılacak en iyi yol istişaredir, nimetin hakkını eda etmek de ancak başkasını düşünmekle mümkündür.

Allah'a hamdeden yücelmiştir.

Kin ve nefrete en çok vesile olan huy kibirdir.

Kendini sadece Allah'a muhtaç hisseden, herkesin muhtaç olduğu biri haline gelir.

Üst üste işlenen hata ve günahlar seni utandırır, doğruyu bulmana engel olur.

Aşırılık seni günaha batırır.

Üç özellik var ki ancak çok iyi insanlarda toplanır; Allah'a karşı samimi olmak, hatalara tahammül ederek müsamahalı davranmak ve dünya derdine fazla kapılmamak.

Geçmiş gelecek için işaret olarak yeter.

Akıl sahipleri için başa gelen hadiseler en iyi ibrettir.

Maksada ulaşmada görülen gevşeme ve isteksizlik, mahrumiyetin en önemli sebebidir.

Kuşku kapkara bir gecedir.

Doğru amel ziyan edilmedikçe doğru akıl kaybedilmez.

İşlerin en hayırlısı, yapıldığında insana huzur veren ve sonu da iyi gelendir.

Kötü ahlâkın bulunduğu yerde şeref olmaz, cimrilik varsa iyilik yoktur, hırsın olduğu yerde haramdan kaçınılmaz, aldanış ve yaldızın olduğu yerde sevgi ve samimiyet kalkar.

Düşünceler açığa çıkıp aydınlandıkça doğru görüş önümüze yol gösterir.

Güzel bir esneklik ve olgunluk ile maksatlara erişilir.

Nimetle çoğalır peş peşe gelenler.

Çirkeflik insana ebediyyen utanç verir, cezası hemen gelir.

Başkasının başına gelen musibetten ötürü sevinmek, pişmanlığın habercisidir.

Birilerini küçük düşüren ve kullanan, mutlaka aynı imtihana maruz kalır.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Gemiyi yaparken, milletinin inkârcı ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ederlerdi. O da: Bizimle alay ediyorsunuz amma, alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz; rezil edecek olan azabın kime geleceğini ve kime sürekli azabın ineceğini göreceksiniz dedi.”18

Nice aşk var ki tek bakıştan doğmuştur ve nice savaş var ki tek sözden alevlenmiştir.

Bilinenin bilinmeyene kanıt olması açısından en başarılı örnek, bakışların kalpte neler geçtiğine delalet edişidir.

En kötü mal, harcanmayan; muhtaçlara verilmeyen maldır.

En güzel mal, ırzı ve namusu korumakta kullanılan maldır.

Kendinin bozulmasına kendi sebep olan kişi, zaman tarafından ya da düşmanı tarafından bozulan kişiden daha çok kınanmaya lâyıktır.

Emaneti kullanabileceğin bir mal sayma.

Tutku köleliktir, ihtiras köpekleştirir.

Dil insanın en iyi ifade aracıdır. Sevginin en iyi ifadesi ise gözlerde tecelli eder.

İslâm’dan büyük asalet yoktur, takvâdan yüce iyilik yoktur. Tevbeden tesirli şefaatçi yoktur.

İyilik her isteyenin elde etmesi için ortaya konmuştur ama kim hayrı pratiğine dökerse hayır kat kat artar.

Hırs mahrumiyete sevk eder.

Yapılması farz olmayan iyilik ve güzellikleri işlemek kötülüğü sürgün eder.

Kötülüğe kötülükle karşılık vermek, kötülük işlemek demektir.

Azgınlık ve hak bilmezlik, helâka götürür.

Teba‘yı ıslah etmek, ordu toplamaktan daha faydalıdır.

Kederli insanın yanında sevinç alâmetleri göstermek hem cahillik hem de zulümdür.

Mahzun insan sevinç duyana kin bağlar, durgun ve üzüntülü olana teşekkür eder.

Felâketler, selâmetin gölgesinde gelir.

İnsanların en kıymetlisi, dünyaya nefsi için zerrece kıymet vermeyendir.

Hükümdar malını harcadıkça kazanır. Halk ise kazandıklarından harcarlar.

Kim yokluk korkusuyla ömrünü mal toplayarak geçirirse kendini yokluğa teslim etmiştir.

Kim tüm zamanlarını fakirlik korkusuyla mal yığarak geçirirse, gerçekte eteğine fakirlik doldurmuştur.

Bir insan erdemli işler yapmaya güç yetiremiyorsa bari âdice işleri terk etsin, bu hareketi onun için erdem sayılır.

Eğer yiyeceği koruyan tuz olamayacaksan bari kokutan ve bozan sinek olma.

Düşmanın bir bölümünün dahi ıslah olup yola gelmesi tümünün helak olmasından elbette daha iyidir.

İnsanı bahtiyar eden hususlardan biri de şu ki, uzun ömürlü olur da düşmanında sevindirici gelişmeler görür.

Kitapların en hayırlısı tekrar tekrar okundukça sevapları ve güzellikleri artırandır ya da günahlara karşı durmaya çağırandır.

En ağır yük altında kalan, çelimsiz bir vücuda fakat güçlü bir şahsiyete sahip olanlardır.

Allah senin zihnine ve ruhuna ne kadar yakınsa O'ndan o kadar utan ve O'na ne kadar muhtaçsan o kadar itaat et, O'nun sana ne kadar gücü yetiyorsa O'ndan o kadar kork, ateşe ne kadar dayanabilirsen o kadar günah işle!

Dünyada ne kadar oturacaksan dünya için o kadar çalış ve âhirette ne kadar kalacaksan âhiret için o kadar çalış.

İtaat ihtiyaç miktarınca olur.

Sana en çok yakışan iş, en çabuk yapman gerekendir.

Dünya âfiyettir, gençlik sıhhattir ve mutluluk huzurdur.

Güç, iktidar ve şans insana yönelince karışık ve şüphe doludur. Ama sırtını dönüp gidince son derece açık ve kesindir.

Hükümdar âdil olduğunda tebânın kalplerine hâkim olur, zulmettiğinde hiç kimseye değil sadece riyâkarlara ve yağcılara hâkim olur.

Nafile ile farz çarpıştığında nafile terk edilir, farz önce yapılır.

Söz gezdiren ve ara bozana itaat eden, dostunu kaybedecektir.

Hüsnüzandan nasibini alan kişi, gönlünü huzura eriştirir.

En kötü malın, kazandığında sana günah kazandıran ve fakirlere infak etmekten doğan sevabı senden mahrum edendir.

Akşamleyin nice gururla dolaşanlar var ki sabahleyin ağlarlar.

Senden iyilik ummayanın sana iyilik yapacağını zannetme. Senin tuzağından emin olmayanın tuzağından emin olma.

Arzu, ihtiras ve tutkunun meyveleri hüsrandır, ezikliktir, bedbahtlıktır.

Kin, kalbi hasta eder.

Faydası en kapsamlı olan hâl, kötülerden uzak olma halidir.

Sahip olduğun en hayırlı mal seni kimseye muhtaç etmeyendir. Bu maldan daha hayırlısı ise seni günahtan koruyandır,

Yüksek seciyeli insanın savunması hilim iledir.

Arslanın kuyruğu, köpeğin başından iyidir.

Yaban eşeğinin suratı, küheylânın ancak tırnağına değer.

Kendi görüşünde ısrar eden diktatör ruhlu hükümdarın düşmanlarına karşı hilesi ve hamlesi pek sönük olur.

Evini ve yatıp kalkacağın yeri güzelleştirmek için gerekli olan şey ne kadarsa dünyadan o kadarını alabilirsin.

Kim zamanın felaketlerinden emin olursa zaman ona ihanet edecektir, kim zamana aldanır ve kibre kapılırsa zaman onu zelil edecektir.

Ayna kendisine yönelenden nasıl daha parlaksa terbiye veren de terbiye verilenden öylesine parlak ve üstün olmalıdır.

Gerekli olanı bilmek ilmini terk eden, gereksiz şeylerle amel eder.

Şerde güzel örnek olmaz, günahta da önder olunmaz.

Düşmanın senin ona düşmanlığın devam ettiği halde Allah’a itaat etmeye başlıyorsa ve bu durumda sen onu sevemiyorsan Allah’a karşı samimi değilsin demektir. Senin nezdinde ve kanatların altında olan dostun Allah’a isyan ettiği halde hâlâ onu seviyor, ona buğzedemiyorsan sen İlâhî rızayı gözetmiyorsun demektir.

İyilik hususunda pısırık ve hareketsiz, günahta ise atılgan ve cüretkâr olmayasın.

Esas bedbaht o kimsedir ki, başkaları için mal toplar, durur. Ama o malın kendine hayrı dokunması hususunda ise son derece cimridir.

Cömert bir adamın taşıyacağı en kötü huy, hayrı engellemesidir. Alçak bir adamın taşıyacağı en güzel huy ise şerri engellemesidir.

Sermayesi âhiret olan için dünya başlıbaşına kârdır. Sermayesi dünya olan için ise âhiret başlıbaşına kayıptır, zarardır.

En iyi ilim, insanın bildiğiyle amel ettiği ilimdir.

En iyi mal, borçları ödediğin, kul hakkını telafi ettiğin maldır.

Bid’atler tuzaklara benzer. Üzerlerinde güzel, parlak sözler vardır.

Avamın umudu ve beklentileri sapkınlıkla sonuçlanır. Havâssın umut ve beklentileri ise doğru ve güvenilir olana yardımcı olur.

Malın azı, mal dışındaki şeylerin çoğu gibidir.

Hükümdarın hediye dağıtması onun için bir ziynettir. Hükümdarın bir şeyler sorması ve istemesi ise onun için şereftir, asalettir.19

Elçi ve aracı yalan söylediyse tedbirler boşa çıkar.

En kötü zaman, hiçbir şeyin doğru neticelenmediği zamandır.

Kulaklar eziyet veren sözlerle dolarlar ve kalpler ne aldıysalar biriktirirler.

Dahi ve kurnaz sıfatıyla anılmak isteyen dehasını açığa vurmaz, yaymak istemez.

Tevfîkten daha doğru ve doğruluğa götürücü başka bir kılavuz yoktur.20

Yücelik belâ ve imtihan demektir.

İtham edilmeye uygun işler yapan, kötü zan altında kaldım diye etrafına sövüp saymasın.

Ezber ve gönüle nakşediş ilmi koruyan şeydir. Eğitim ise anlayış gücünü artırır.

Mukâyese zekâyı açar.

Nimete şükürle karşılık vermeye devam et, güçlü iken affedici ol, yardım ve zaferi Allah’a devamlı tazarru edip kullarına merhamet ederek elde edebilirsin.

Çoğunluğun istiklâli değişime kapı aralar.

Üç şey var ki, sahibinin aklına dair en iyi kanıttır bunlar: Kitap, yazarının aklına dair en iyi kanıttır. Elçi ve aracı, gönderenin aklına dair en iyi kanıttır. Hediye, hediye edenin aklına dair en iyi kanıttır.

Hiçbir hâkim ibret almak kadar akla egemen olamamıştır ve hiçbir şey tecrübe kadar aklı sağlamlaştıramaz.

Kim bir zavallıyı ayıplar, yerden yere vurursa onu yükseltmiştir. Kim de bir efendiyi ayıplar, kınarsa kendini alçaltmıştır.

Dünya hususunda itimat edilmeye en lâyık kimseler âhiret ehli olanlardır.

İç dünyası sağlam olanlar sağlamdır. Dışı, zevahiri sakat olanlar da sakat; güvenilmezdir.

Aklın üstünlüğü söz ile bilinir ve elçiyle bilinir gönderenin kıymeti.

Sizin her şeyinizin temeli dindir. Sizi koruyacak olan takvâdır. Ve ziynetiniz de edeptir.

Hilim; malınızı, canınızı, namusunuzu koruyan kaledir.

Eğer için rahat olmadığı halde istemeyerek bir şeyler vermişsen kısmetine düşene razı ol.

Bir iş üzerinde sebat gösterebilmek işi bulmaktan daha zordur.

Sakınım ve tedbirde aşırılığı terk etmek en iyi tedbirdir.

Yerilme ve sitem mürüvvetin alâmetidir, geleneğidir.21

Bir işi kıymetinden daha büyük gösterme. Sonra kendini küçümsemeye, başkalarına da yalan söylemeye başlarsın.

Başkasının düşüşüyle sevinme, çünkü sıranın ne zaman sana geleceğini bilmiyorsun.

Akıl danışmadan büyük işler hakkında söz söylemeye başlamak sıkıntı getirecektir.

Kabile kavgası ve benzeri fanatizm esnasında vücudu hususunda insanların çoğu kendini tehlikeye atar, kandırır. Şehvet esnasında yine kendini kandırır, şahsiyetine zarar

getirir. Şüpheye düştüğü vakit de kendini kandırarak dinine zarar getirir.

Musibetler, akıllı adamı uyandıran zamanlardır. Tedbirini alan akıllı adam, işe başlamış ahmak adamdan daha çok umut vericidir.

En asîl hareket, önceden vuku bulmuş bir işin karşılığı olmayan ve gelecekte de bir şeyler umularak yapılmayan eylemdir.

İyi bir adama yaptığın iyilik onu karşılık vermeye sevk eder. Cimri ve muhteris adama yaptığın iyilik ise onu dilenme itiyâdına sürükler.

Edepli, olgun insan, daima hayır işlemek şeklinde imtihan edilmez. Bilakis şerre hiç dokunmamak, şerri tamamen terk etmek hususunda imtihan edilir.

Şerliler insanların kusurlarını araştırmaya azami gayret sarf ederler, onların iyi yanlarını göremezler. Tıpkı sineğin bedendeki en pis ve kokmuş yöreleri araştırması gibi.

Zarâfet zekâdır. Terkibinde kendini güzel ifade ediş ve sakınım vardır. Eğer zekâ sakınımdan mahrum olursa böyle bir zekânın sahibi mürüvvet ehli nezdinde dinlenmez. Zekâ, kendini ifade ediş vasfından mahrum olur, şaka ve tatlı dilliliğe bürünürse böyle bir zekânın sahibi zamanını hoşça geçirir.

Kadı Ebu'l Abbas el Cürcânî'den Basra'dayken işitmiştim, şöyle diyordu: Yukardaki sözleri ilk söyleyen Ömer b. El-Hattab'tır. Huzuruna hırsız çıkarıldığında sormuştu: "Sen çaldın mı?" Hırsız cevap vermişti: "Hayır demeyeceğim..." Ömer de şöyle demişti: "Sen zarifsin."

Âlime yakışan, Allah'ın kendisine nasip ettiği miktarda cahili ikna etmeye çalışmasıdır.

Akıl; bedenin yeme içmeye olan ihtiyacından çok daha fazla hikmet ve edebe muhtaçtır.

İnsanlığın en tasalısı, nimeti elinden giden ve dayanma gücünü de kaybedendir.

Aile ve çoluk çocuğun azlığı, iki büyük kolaylıktan biridir.

Var olanla ilgilenmek henüz ele geçirilemeyenden hayırlıdır.

İnsan rezalet çıkardığında utanmıyor, öğüde muhatap olduğunda da sabredemiyorsa artık tüm günahlar ona kolay gelir.

Âlim kandil gibidir. Kim ona uğrarsa ondan bir miktar alır.

Kim halis niyet ile bir adım atarsa Allah onun yardımcısı olur.

Düşmanının dahi Allah'a boyun eğmesini istemedikçe Rabb'a karşı samimi olamazsın.

Hiçbir sağlam delil olmaksızın insanlara sıkıntı veren sonunda zelil olur.

Sende olmayan özellikler ile başkalarına karşı senin reklamını yapan adama cevap vermek ve hediye yağdırmak muhakkak senden bir şeyler eksiltir.

Tuzak ve hile ateştedir.

Olacak olur.

Emniyet içinde yaşamak isteyen tedbirini alır.

Yenilen bedene, verilen âhirete, saklı tutulup biriktirilen ise düşmana gider.

Kim gücünün yetmediği birine karşı öfkelenirse kendine işkence etmiş olur, kızgınlığı daha bir artar.

Seni ilgilendiren şeyin peşinde koş, seni ilgilendirmeyen şeyi terk et. Çünkü seni ilgilendirmeyen şeyleri terk edersen, seni ilgilendiren şeyleri daha çabuk elde edersin.

Düşmanına en çok koyan, onu kalbinden vuran şey; ona düşman olmadığını, kin tutmadığını gösterebilmendir.

Her gelecek yakındır.

Yağmur haberi alman en hayırlı duyumdur.

Fenâ bulacak şeyle övünülmez.

Ayıpların en kötüsü suizan etmektir.

En kötü günah, günaha sebep olan günahtır.

En etkili elçi kitaptır.

Sen işleri insaf ve adalet ölçüleri içinde ele al, ben de sana zaferi garanti edeyim.

Kim günlerin eskitemeyeceği bir güzelliğe kavuşmak istiyorsa mürüvvet ve sıyânet sahibi olsun. Çünkü şerefin zirvesi bu iki özelliktir.22

Zayıfa yardım etmek mürüvvetin şartlarındandır.

Güçlünün zayıftan hesap sorması neredeyse zulüm olacaktı.

Zenginin fakirden hesap sorması neredeyse cefâ olacaktı.

Kur'ân'ın zâhiri tatlıdır, güzeldir. Bâtını ise derindir. Başı hikmet, sonu ilimdir.

Yemekten bahsetmek insanın iştahını artırır, dayanma gücünü azaltır, hürmeti yok eder.

Hoşuna gitmeyen pek çok şeye sabretmedikçe istediğine erişemezsin. İsteyip peşinde koştuğun birçok şeyden de elini eteğini çekmedikçe hoşlanmadığın durumlardan kurtulamazsın.

Gözün gitmesi her bir şeye fazlaca bakmaktan daha iyidir.

Akla gelen ilk görüş vehim olabilir.

Birinci bakıştan sonra gelen ikinci bakış öncekinin etkisini artırır.

İnsanın sahip olduğu şeylerle methedilmesi tezkiye değildir.23

Garip kişi kendi diyarında olsa bile dostlarını ve kardeşlerini kaybeden kişidir.

Garip, dostu olmayandır.

Garib, abdaldır.

Garib, fakirdir.

Garib, hiçbir yardımcısı olmayandır.

Fakir insan odur ki, gidip gelişinin de esas sebebi dünyadır, tamamen kopukluğun da... O halde, kendinle birisi arasında sakın ha fakiri aracı olarak kullanma.

Şerlilerin alâmeti odur ki, onlara karışan birisi bir daha kurtulamaz; onlardan yakasını sıyıramaz; onlardan tamamen kopandan ise onlar kopmazlar, şerlerine ortak etmeye çalışırlar.

Hayırlıların alâmetine gelince, kim onların arasına karışırsa kâra geçer. Kim onlara muhalefet ederse sağduyusunu kaybeder.

Üstün iyilik üçtür; öfke anında doğru davranabilmek, zor zamanda cömert olabilmek ve gücü yettiği halde affedebilmek.

Zamana sövenin sövmesi uzun olur.

Kavuşman gereken şeye muhakkak sevkedileceksin.

Doğruya ulaştıran rehber sahihse murada erişilir.

Cehaletin egemenliğindeki kişi kınanan işlerden âzâd olamaz. Günahın zilletini ve ezikliğini sırtlanmış adam, izzet ve şeref elde edemez. Aklını tamamen dünya işlerine yoğunlaştıran alçaklıktan kurtulamaz.

Karanlığın dostu şüphecilerdir.

Dilencilik en son kazanç yoludur.

İyi ve güzeli ziyan etmek helak sebeplerindendir.

Evini güzelce inşa edip de bedenini ihmal edene hayret. Dünya işlerini kesin yoluna yordamına koyup da nefsiyle alâkalı hallere hiç dokunmayana hayret.

Ali b. Ebî Tâlib Efendimiz şöyle diyor: “Bizimle beraber olmayan, bizim karşımızda olur. Susan, razı olanın kardeşidir.”

Bilgisini gizleyen ya hiçbir şey bilmeyen adam gibidir ya da sahip olduğu bilginin doğru olup olmadığına emin değildir.

Musibetteki mükâfatı görebilmek musibeti unutturur.

Musibetten daha kötü olan, musibet bittikten sonra kötülüğe devam etmektir.

Hikmet, kalplerin baharıdır.

Düşmanlık ve kin kirli çamaşırları orta yere serer ve kara bir leke bırakır.

Mü’minin belası sağlık ve esenliğinden gelir. Tıpkı ateşin kupkuru ve soğuk odunlardan alevlenmesi gibi.

Tamah helâka götürüyorsa zor zamanları yaşamak insanı akıllandırabilir.

Kendini cahille yüz göz olmaktan alıkoyamayan ve onun mertebesinden üstün göremeyen kişi, cahili kendi derecesine çıkarır.

Münakaşa esnasında öfkelenmek, savunulan tezi; delilleri unutturur.

Kısa ve özlü konuşmak dinleyenler için daha anlaşılır olduğu gibi, münazaracı için de daha büyük etkinlik sağlar.

Evin avlusundaki köpek misafire havlar, ziyaretçiyi kovalar, dilenciyi geri çevirir. Çölde ve ovadaki köpek ise sahibine yardım eder. Hırsızı kovalar, misafire ses çıkarmaz.

Eğer elinde tuttuğun şeyin gübre olduğunu biliyorsan cahil birinin kalkıp da senin elindeki incidir demesine aldanma.

Diğer ibadetlerin yanında namaz gemiye benzer. Gemi kurtuldum mu taşıdığı her şey kurtulur, gemi yara aldı mı içindeki her şey de tehlikeyle yüz yüze kalır.

Aşk da imtihandır, nefret de.

Tamahkârlık başlıbaşına bir suçtur.

Zaman bozulunca faziletler azalır, rezaletler çoğalır; iyi ve mutlu bir hayat sürenin korkusu, zorlu ve imkansızlıklar içinde hayat sürenin korkusundan daha fazla olur.

Hayır ehliyle karşılaşmak kalpleri mamur eder, kalplere şenlik verir.

Bir tek nefsini dahi ele geçirip zapdedemeyen çok şeyler elde edemez, avlayamaz.

Düşünce ve üslup ancak amelle güzelleşir.

Güç ve kudret varsa amel mükemmel olur.

Düşünce aynadır.

Malı az olup da şahsiyetli ve asîl kalan kimse en zorlu imtihanı yaşayanlardandır.

Edep akılla yanyana geldi mi ortaya meyve veren bir ağaç çıkar. Edepsiz akıl, kısır adam demektir.

En üstün iyilik ancak sözden doğar.

Kalp katılaşınca taştan da beter olur, çünkü su arka arkaya damladıkça kayalara bile nüfuz eder. Oysa kalp böyle değildir.

En zor şey ihtiyacı gizleyebilmektir. Merhamet edilmeye en lâyık kişi, cahilin sultası altındaki âlimlerdir.

Kendi savunduğunun gerçekleşmesine tanık olan aptal değildir, geride bir eser bırakan fânîlikten kurtulur, ilmi hiç eskimeyip ebedî kalan kişi ölmez.

Biz hiç müdahale etmeden bineklerimizin bizi diledikleri yere götürmesi ne kadar ayıp ve çirkinse, nefsin ve aklın şehvet ve eğlencelere sürüklemesine seyirci kalmamız da o kadar kötüdür.

En ağır iş insanın kendini tanımasıdır.

Hiçbir iyilik ve güzellik yoktur ki önünde şerden bir engel olmasın.

Bahtiyar, başkasının halinden ibret alabilendir. Bedbaht ise kendi başına hadiseler geldikten sonra akıllanandır.

Fazla bilgi, amel etmeyen adama fayda vermez. Güneş ne kadar parlak olursa olsun köre faydası dokunmaz.

Tamaha yönelen kendini alçaltmıştır.

Takvâyı terk etme yoluyla başına gelen sıkıntıları aşmaya çalışan kişi zillete razı olmuştur.

Bid’atler ard arda kurulmuş tuzaklara benzerler. Yaldızlı söz ve hileler onların üstünü örter.

Dünyada insanlar nezdinde bir mertebeye sahip olmak dostlarla mümkündür. Âhirette ise amellerle...

Kişinin dostu aklıdır, düşmanı ahmaklığıdır.

Ahmak her şeyden kurtulsa kendinden kurtulamaz.

Cömertlik varsa mal işe yarar, vefa vasfını taşıyorsa arkadaşlık var demektir. Ve takvâ yoksa fıkıh da yoktur.

İştahı kesilmemiş hasta, iştahı kesilmiş sağlıklıdan daha umut vericidir.

Bir filozofa sormuşlar: “Öfkenin ilâcı var mı?” diye. Adam cevap vermiş: “Evet vardır. İnsan yaptığı hatalara hiç ses çıkarılmayacağını zannetmemelidir, kimse de ona ebediyyen sabredemeyecektir... Bilakis boyun eğer hizmet eder, kendi hatasını kabullenir ve musibetlere karşı sabreder hale gelince öfkenin ilacını keşfetmiş olur. Artık öfkelense bile çabuk geçer öfkesi.”

Kalpler yabani ve gariptir. Kim yanaşır ve kendini ısındırırsa hemen ona yönelir.

Kendinizle haramlar arasına helalden bir duvar örünüz.

İnsanın dostuyla karşılaşması tasasını giderir.

Allah’ın tedbir ve musibetiyle ıslah olmayan kendi tedbiriyle hiç ıslah olmaz.

Rüyâlar, hemen kaybolan sevinçler; yalancı vehimlerdir. Rüyâlarla emel eden biraz sonra yok olacak gölgeye uzanan gibidir.

Dünya dönüp dolaşan bir çarktır. Nasibine düşen, sen istemesen de başına gelir. Senin aleyhine vuku bulacakları ise defetmeye gücün yetmez.

Cömert o kimsedir ki ne az vermekten utanır ne çok vermekten.

İffet fakirin ziynetidir.

İyilik ve güzel muamele ve güzel ahlâk en iyi hediyedir.

Kötü muamele alçaklıktır.

Kişinin sözünün çelişkili olması onda aklın değil, arzuların egemen olduğuna işarettir.

Nimetin hakkı eserinin gözükmesidir.

Bir insan yemekle doyacaksa o hiçbir zaman açlıktan kurtulamaz.

Bir insanın zenginliği malla oluyarsa o hep fakir kalacaktır.

Tüm ihtiyaçlarını kullardan isteyen hep mahrûm olacaktır.

İşini yaparken Allah'tan değil, başkalarından yardım isteyen huzursuz ve ezik olmaya devam eder.

Fânîlik peşinde koşmanın getireceği zilleti ebedî olanı ararken gelen izzete tercih edene hayret doğrusu. Seni sakındıran sana iyilik edendir. Dünya sana yönelince sen malını güzel yollara harca. Çünkü dünya ebedî değildir. Ve unutma, dünya sana sırtını çevirip gitse de senin harcadıkların kalıcıdır.

Şair diyor ki:

> "Muhtaç değilsen halin vaktin yerindeyse harca malını, /Ve harca harcayabildiğince sıkıntıya düşene kadar.
> Bahtın açıksa unutma cömertlik bitirmez malı,
> Bahtın sırtını dönüp gitmişse cimrilik koruyamaz malı."

Başka bir şair şöyle diyor:

> "Dünya sana yönelince aman ha cimrilik edeyim deme. /Aslında ne israf eksiltir dünyayı ne de fakirlere dağıtmak. /Hele sırtını dönüp gitmişse o zaman tam cömertlik zamanıdır. /Esas sırtını dönen dünyada cömertlik kalıcıdır."

Garip her yerde mazlumdur.

Kim tedbir yolunu tutarsa ufak tefek hatalara düşmekten kurtulur.

O alçak adama hayret etmeli ki, aman yakalanmıyayım diye kaçtığı fakirliği ister durur. Daha önce peşinde koştuğu cömertlik ve güzel huyları da kaybeder. Bu adam dünyada fakir gibi yaşar, âhirette ise zenginlerin hesap verişi gibi hesap verir.

Eteği uzun olanın vâveylası çok olur.24

Eğer arzuladığını elde edemediysen elindekini arzula.

Kim tutumlu davranırsa rahat eder. Kim de israfa batarsa sıkıntıya düşer.

Başkasına en çok faydası dokunan kişi, kendine en çok faydası dokunandır.

Gizli bir günaha ısrar ederek sabahlayan adama Allah ihsan etmez.

Sıkı bir çaba ve daimi tekrarla tehalluk hulk olur.25

Binadaki çalıntı tuğla o binanın çökme garantisidir.

Nice akıl danışmalar var ki maldan daha çok fayda verir. Ve nice tedbirler var ki fazla adamdan daha faydalıdır.

Helalin her türlüsünü işlemek isteyen harama meyletmeye başlar.

Kim zamana söverse derdini anlatmak için tercümana ihtiyacı olmaz.

Zamanı tanıyan hazırlıktan geri durmaz.

Elçin, aklının tercümanıdır.

Karanlık ne kadar koyuysa mum ışığı o kadar güzel ve parlaktır.

Kişiyi hak ettiğinden daha fazla övmek beladır. Hak ettiğinden daha az övmek ise ya fesad ya da hasettir.

En çok merhamet edilmesi gereken, merhamete ihtiyacı olduğu halde merhametten mahrum olandır.

Felaketin boyutlarını bilmeyen, felaketin isabet ettiği kimselere hakkıyla merhamet edemez.

Ahmakla dost olmak aldanmak demektir. Ahmağın yanından kalkmak zaferdir.

Cimrilik tüm kusurları ve kötülükleri içinde barındırır. O bir dizgindir ki onunla her türlü günaha varılır.

Kalp ve amel sahîh olunca Allah'ın tevfîki gerçekleşir.

Sonuca varmak, hayırlı bir âkibet elde etmek, yorucu bir çabayla mümkündür.

Yorucu çaba başlıbaşına kazançtır.26

Amelin mükemmel olması ancak tevfîkle mümkündür.

Bir insana hazırlıklı olduğu bir yerde ve zamanda bakma. Git onun hakiki durumu ne ise onu öğren.

En uzun yolculuğa niyetlenen kişi, salih bir kardeş arayandır.

Bereket çokluktan dağmaz. Bilakis çokluk bereketten doğar.

Dâvûd (a.s) diyor ki: “Gördüğün cahilce hareketler seni yıldırıyor ve kızdırıyorsa cehaletinin arttığını, kederinin de uzadığını göreceksin.”

Filozof Bozorgmihr’e sorulmuş: Niçin cahillere kızmıyorsunuz? Bozorg Mihr cevap vermiş: Çünkü biz körlerden görmelerini bekleyemeyiz!

Gözü kör eden tutku, derdi ve amacı olmayan boş nefsin hasatlığıdır.

En esaslı asayiş suça bulaşmamaktır.

Tevâzu, dostları çoğaltır.

Yağ kadınlar için şehvet ve iştah, erkekler için bukağı ve bağdır.

İsâ Mesih (a.s) şöyle buyuruyor: “Cehalet karşısında sabırlı olmayan halim değildir, öfkeye karşılık veren güçlü değildir. Ve Rab Teâlâ önünde eğilmeyen, yaratanına mütevazı olmayanın ibadeti yoktur.”

Zaruret halinde istişâre kalkar.

Bir filozofa sormuşlar: Kalbinden tasayı çıkarabilir misin? Cevap vermiş: Benim iznim ve irademle girmedi ki çıkarayım.

Hiçbir şeyi usûlüne aykırı olarak istemeyiniz. Sonra önünüze engeller çıkar ve talep ettiğiniz şeyin zerresine dahi erişemezsiniz.

Hata yapma korkusu, sıkıntı ve darlık getirir.

Bir filozofa sormuşlar: Sen yakışıklı birisin, niçin çirkin bir kadınla evlendin? Filozof cevap vermiş: Şerrin en azını seçtim.

Yine bir filozofa sormuşlar: Evlilik hakkında ne dersin? Cevap vermiş: Bir ay lezzet, bir ömür keder ve eziyet.

İblis’in bir âlimi tuzağa düşürmesi, bin cahile vesvese vermesinden daha beterdir.27

İslâm’daki koruyup, gözetme ve yardımlaşma, cahiliyye dönemindeki hılfü’l-fudûla benzer.

Cahillerin hikmet sahibi insanlara sövüp sayması, erdemliler nezdinde sövüp sayılanların kadru kıymetini artırır.

Cahil yaptığı işle anılır. Hikmet sahibi biri cahilin konuşmalarından nasıl acı duyarsa, cahil de hikmetâmîz sözler dinleyince acı duyar.

İnsanlar içinde kinden en uzak olan, kadr u kıymet sahibi olduğu halde yüz yüze gelip çekişmekten geri durandır.

Büyük gayelerin adamı; sert ve yergi dolu nasihat vereni, devamlı gülümseyen yağcılardan üstün tutar.

Eğer şans ve nasip sınırlı ise, kime gideceği belliyse hırsın manâsı yoktur, hiçbir şey sürekli değilse uzun boylu sevincin anlamı yoktur, dünya yurdu bir aldanış ve övünme yurduysa orada nasıl huzur bulunur?

İmam Şa’bî (r.a) şöyle diyor: Allah Teâlâ kullarına ilimden daha büyük nimet vermemiştir diye düşünüyorum.

Ebû Abdillah b. Hamdûn anlatıyor:

Halife Mütevekkil ile beraber Dımeşk’e doğru yürüyorduk. Hişam b. Abdülmelik’in arazisine geldik. Bir an saraylara baktı. Sonra tekrar yola çıktığımızda civarda eski bir köy gördük. Yemyeşil bahçeler, coşkun ırmaklar ve ağaçlar arasında eskiden çok güzel olduğu anlaşılan harabelerle dolu bir yerdi burası. Yavaş yavaş yaklaşırken giriş yolunda bir kayaya bir şeylerin yazılı olduğunu gördük. Hişam bu kitâbenin aşağı indirilmesini emretti. Şu beyitler vardı üzerinde:

> “Ey şimdi bomboş olan bu köyde konaklayanlar:
> Burada dans etti kuzey ve güneyden gelen sıcak rüzgar.
> Ey köhne mekân seni mesken tutmamış sanki yumuşak tenliler.
> Senin avlularında salına salına yürümemiş beyaz hûriler.
> Ve asık suratlı efendilerden doğan çocuklar,
> En küçükleri dahi halk nezdinde hürmete şayan idiler.
> Zırhlarını giyince çatılırdı kaşları, ay gibi parıldardı tâçları.
> Oysa kavuşma gününden haberleri mi yoktu neydi?
> Hepsi de kıyamet gününe pek laubâli idi.

Hişam’ın geceleri saraylarına sindi.
Onun oğlu da ey ıssız mekân sana indi!
O zaman hayat taze, hilafet nimet idi.
Gam mı? Sen gamı kovar idin, her şey selâmet idi.
Bahçelerin de rengârenk ışığın yanar idi.
Benî Mervan sende hayatı benzersiz yaşar idi.
Ağla ey köhne! Suvarsın seni karşıdan gelen bulutlar.
Bunca ziyaretçinden sonra sen de hâlâ tamah var.
Size bakınca kavmimi hatırladım ve ağladım, ağladım.
Sarsıla sarsıla hem de ağlanmaya lâyıktır adım.
Nefsimi teselli ettim, o öyle bir nefis ki,
Kavmimi yâd edince inler değirmen gibi.
Ümitvârım zaman bir gün gülecek kavmime.
Dönecek zaman, gelecek ruhlara tutku veren neşesiyle.
O gün mahzunlar gülecek, bedbahtlar bayram edecek.
Esirler kelepçeden kurtulup göğe selâm edecek.
Bekle ey köhne mekân bugün biter gelir yarın!
Döner çarkıfelek bahtiyar olur bedbahtların.”

Mütevekkil bu kitâbeyi okuyunca irkildi ve bunu uğursuzluğa verdi. Şöyle diyordu: Bu kitâbenin kaderindeki şerden Allah’a sığınırım. Bu eski köyün sahibini huzuruna çağıran Mütevekkil kitâbenin kim tarafından yazıldığını sordu. Adam, bilmiyorum dedi. Mütevekkil geri döndü.

Ey dost! Kitapların güzelliğine gelince bu iş öyle kolay kolay anlatılmaz. İbnü’l-Cehl şu beyitleri söylerken ne güzel anlatmıştır:

“Geceleyin yanaşır dost olursa kitaplar,
Gönlünde ne varsa durmaz önce boşaltır.
İlim yağdırır sana veya hikmet artırır,
Hased etmez, kin tutmaz, nefretten uzaktır.
Nice emek verip biriktirdiğini saklar, düşmez gaflete,
Hain değildir, tutar sözünü ne kadar zaman geçse de.
Tüm zamanları bahar eder kitap,
Seni bir bahçeye sokar ne dar ne de çoraktır.
Harikalar gülistanında edep ışığı verir.
Kitap canlara gülden daha gerektir.”

Arap olmayan bazı yazarlar da şu beyitleri söylemişlerdir:

İnsanlar evlerine çekilip de
Taze şarap ve taze kadınla baş başa kaldığında,
Ben ilimle, kitapla başbaşa kaldım.
Yanıma bir kitap kızını gelin aldım.
İlimler öğrenmek aklın şarâbıdır.
Dönüp dolaşırken bana bu şaraptan sunun,
İnsan ömrü boyunca ne topladıysa,

Kara toprağa toplar, dinden başka.”

Defterler hakkında söylenen beyitlerin en güzellerinden birkaçı da şunlardır:

“Yârenlerden ayrılıp yalnız kaldığında,
Kendime defterimi dost ettim.
Bir dost şair buldum mu kaçırmam,
İsterim yanımda olsun uyarıca salih bir âlim.
Ve boş bırakmam ağzından hikmet süzülenleri,
Gören ve düşünenlere manâ sunanları,
Gönlüm o hikmetin esrarıyla sıkışsa da
Ve gönlümü fâş olmayan sırla baş başa bıraksam da.
Ve şair şiirinde sevgiliden açıkça bahsetmişse,
Özetlemedim şiiri düşmedim hâşiye.
Bu yüzden sıkıştırılıp hicvedilsem de,
Vazgeçmedim, maruz olsam da herkesin sövgüsüne.*28*
Akşamın eşref vaktinde eğlendim onunla,
Çünkü onun dostları en hoş haberler idi.
Yaşadıkça sana tercih edemem ey defter,
Hiçbir gece dostunu hatta mahşere kadar.”

İbn Hazm (r.a) bazı edebiyatçılara şu dizeleri söylemiştir:

“Krallarla sohbet ettiğimizde bize bakmadılar bile,
Cahilce küçümsediler dostun hakkını.
Bir de ticaret erbâbına yanaşınca,
Para sayan kasaya döndük, düşündük kara kara.*29*
O zaman evimize yapıştık ve kullandık mürekkebi,
Doldurduk onunla bembeyaz sahifeleri.
Nasibimize kanaat edince oluverdik,
En büyük sultanlara söz geçiren vezirleri.”

İbn Hazm bu beyitlerine şunları da eklemiştir:

“Senin aşkını terk edebilsek elbet erişirdik.30
Tüm emellerimize nefis bir gerdanlık ile.
Oysa zaman kendi evlatlarını kayırır durur daima,
Kıskandılar bizi, çok gördüler güzel yaşamı da.”31

Allah rahmet eylesin bazı şairler de şu beyitleri söylemişlerdir:

“Ömrüm boyunca hep yalnızlığa sığındım,
Dostum olmadı yeryüzünde doğru dürüst.
Hep onunla konuştum, cânân ettim kendime,
Defterime âşık oldum cânânlar yerine.
Ne katıra ihtiyacım oldu ne küheylânlara,
Ne de sağlam bir ayakkabıya yolculuğa çıktığımda.
Benim için hergün bayram hergün düğün,
Derdimi anlattığım defterim gelin,
Karnım açacağımdır, rahlem bedenimdir,
Kemerim ve kesem ise ağzımdır.
Nerede akşam, orada sabah ederim; orası evimdir,

Ailem dostlarım ise hep aklı selimdir.”

Edipler sıra sıra dizip döktürseler yine de anlatmaktan âciz kalırlar kitabın güzelliğini. Nasıl anlatabilirler ki? Kitap yalnızken en güzel dosttur. Kitap gurbet diyarında gerçek marifettir. O ne güzel sevgili, o ne güzel vezir, o ne hoş misafirdir. Bilgiyle dolu bir kap, zarâfetle dolu bir zarftır o. Kitap, hem mizah hem ciddiyetle dolu bir sürâhidir. Ve bereketli bir bostandır. Kitap odaya taşınmış bir bahçeciktir. Sen hiç, her zaman her saat, renk renk meyveleri, türlü türlü lezzetleri sunan bir ağaç gördün mü, işittin mi?

Sen hiç solmayan bir çiçek, kurumayan bir ağaç duydun mu? Sana karşıt görüşleri arka arkaya sunan, siyahı ve beyazı bir arada getiren ölülere sözcülük eden ve dirilere rahmet okutan bir dost geldi mi hiç? Ona kızıp köpürsen sana zerrece kızmaz, üzerine çullanıp târumar etsen kalkıp cevap vermez, o yerin derinliklerinden daha suskun, gizemli rüzgârdan ve nüfûz edici aşktan daha derin ve oyalayıcı, hayâl ve emelden daha canlı ve yeni, ıpışık günden daha zevk verici, Vailli Sahbân’dan daha güzel konuşan32, birden fazla ziynet ve elbiseyle süslenen, Arapça, Farsça, Hintçe, Sindçe, Rumca ve Yunanca zengin tanım ve vasıfları toplayan bir öğretmen gördün mü? Öğüt verse dinlenir, eğlenip dans etse zevk verir, ağlasa ağlatır, vursa acıtır... Sana bir şeyler sunuyor bilgini artırdıkça artırıyor. Ciddi şeylerden bahsedince mutluluk ve sevinç veriyor, şaka yapınca sıkıntıyı dağıtıyor, tertemiz olanı söylüyor. O sırların kabristanı, emanet edilen kıymetli hazinelerin sandığıdır. Sana öncekilerin bilgisini sunuyor. Sonrakilerin başına gelen hadiseleri anlatıyor. Senin dünyandan bir şeyler koparmadan başını sıkmadan hafifçe yaklaşıp bunca güzel anlatı ve tanımı toplayan bir adam işittin mi öncekiler arasında ya da eskilerden bunca güzel şeyi sana nakleden birini buldun mu? O ne güzel zâhide ne güzel meclisdaş ne güzel sanat ne güzel âmirdir. Sana hiç zararı dokunmayan bir dost, seni yormayan bir refiktir. Hem gece hem gündüz senin emrinde. Hem evinde hem yolculukta senin gözüne

bakmakta... Ona göz atmaya devam edersen aldığın zevk artacak dilin açılacak mizacın güzelleşecek, sözlerin büyüleyecektir. Ona yanaşıp dost olursan ebedîleşecek hep seni anacaktır. Onu ders olarak okutursan halk nezdinde itibarın artacaktır. Onu taşırsan herkes seni parmakla gösterecektir. O köleleri efendilerin tahtına oturtur, koyun gibi güdülenleri kralların meclisine taşır. O ne güzel arkadaş ne güzel yandaştır. Önceki şairlerden biri şöyle diyor:

> “Bizim dostlarımız var sözleri yormaz bizi.
> Yanlarında olsak da olmasak da sıcacık güvenilirdirler.
> Bize geçmişin ilmini dem be dem sunarlar durmadan,
> Sağlam bir akıl, edep ve nice fikirler.
> Kuşkusuz ve fitnesiz sunarlar korkmaya gerek yok onlardan.
> Kötü dost değildirler, ne elimizle ne de dilimizle korunmayız onlardan.
> Onlara ölü dersen yalancı sayılmazsın.
> Diridirler desen de bunak sayılmazsın.”

İşte bizim satıra döktüğümüz kitap budur. Tevfîkı nasip eden, doğruya ulaştıran sadece Allah’tır. Dönüş O’nadır. O bize yeter, O ne güzel vekil. Güç, kuvvet ancak Yüce Allah’tan gelir. Allah Efendimiz Muhammed’e, onun ehline ve dostlarına rahmet eylesin. Dâimâ âmin, din gününe dek âmin.33

1. Bazı nüshalarda bu başlığın özel bir bölüm olmadığı sadece 63. bölümün 5. faslı olduğu bildirilmektedir.
2. Mürid ilim, öğüt ve ilâhî sevgi peşinde koşan demektir.
3. Furkân, 31.
4. En‘âm, 112-113.
5. Hadisin kaynağı:

İbn Adiyy ve Kudâî bu hadisi İsa b. Abdullah’ın bulunduğu bir râvî zinciriyle rivayet etmişlerdir. İsâ hadisleri terk edilen bir râvîdir. Taberânî, Deylemî ve İbnü’n-Neccâr gibi âlimler de bu hadisten bahsetmişlerdir.

Bkz; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, s. 162.

6. Metindeki el-Karyû kelimesi araştırma anlamına gelir. Fakat bu kelime el-Kurâ da okunabilir. O zaman anlam şöyle olur: Hakkınızda kötü zanda bulunulmadan ve bir çirkefe bulaşmadan köylere koşmakta acele ediniz.
7. Metindeki ifade tutku insanı ne kadar da gözü kara eder, cahil yapar şeklindedir. Biz Türkçe’deki deyimi seçtik.
8. Enbiyâ, 83-84.
9. Enbiyâ, 86-88.
10. Âl-i İmrân, 173-174.
11. Gâfir, 44-45.
12. Kehf, 37-42.

13. Metindeki hak Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden biri farzedilirse fiiller malum okunur ve anlam şöyle verilir: Hak Teâlâ veren ve men edendir.
14. Maksat, kendine hakim olabilme gücü diye te'vil olunabilir. Yani el Kudre alen-nefs.
15. Ya da şöyle anlam verilebilir: Nice idüğü belirsiz adamdan kendini koru.
16. Metinde hamiyyet kelimesi geçmektedir. Hamiyyet; taassub anlamına geldiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'in indiği devirlerde kabilecilik türü ırkçılığa verilen ad idi.
17. Buna benzer bir sözü İmam Ali söylemiştir. (C.B.)
18. Hûd, 38-39.
19. Arapça'daki izâfet kaidelerinden ötürü bu cümle tam ters anlamda da tercüme edilebilir. Şöyle: Hükümdarın hediyesi ziynettir, hükümdardan bir şeyler istemek şereftir. Fakat biz işimize gelen şekilde tercüme ettik.
20. Tevfîk, kısaca kulun Allah tarafından yardım görmesi demektir. Kelimeyle ilgili tahliller daha önce geçmiştir.
21. Kitapta çokça geçen mürüvvet aslında tasavvufî bir tabirdir. Tam kelime karşılığı adamlık, adam olmak, şahsiyet sahibi olmaktır. Cürcânî şöyle tarif ediyor: Nefse ait bir kuvvettir ki, şer'an, aklen ve fer'an övgüyü gerektirecek güzel işlerin südûr etmesine yol açan bir kaynaktır. Bkz; Cürcânî, *Kitâbu-t Ta'rifât*, s. 210.
22. Sıyânet, nefsi günahlardan korumak, ruhu kirletmeden esas sahibine teslim etmek demektir. Mürüvvetin tanımı ise önceden geçti.
23. Tezkiye, temize çıkarmak, hata ve günahlardan uzak olduğunu savunmak, kısaca temizlemek demektir. Bu kavram iki türlü anlaşılır: İnsanın kendini günahtan arındırması, sadece Allah'a itaat etmesi, Rabbini daima hatırlaması olumlu anlamıyla tezkiyeye girer. Bkz; A'lâ Sûresi. Ama kendinin temiz, günahsız, suçsuz olduğunu ileri sürmesi ise olumsuz, istenmeyen anlamıyla tezkiyeye girer. Bkz; Necm, 312.
24. Eteği uzun olmak, malı, mülkü, kudreti, şânı, şerefi çok olmak demektir.
25. Tahallûk, insanın güzel huylara sahip olma çabasıdır. Bu çaba devam ederse hakikaten güzel huylar kazanılır demek istiyor.
26. Buralarda yorucu çaba diye tercüme ettiğimiz kelime içtihattır. İctihad çözüm üretebilmek için aklı ve vücudu tüm kapasitesiyle çalıştırmak, ter dökmek demektir. Fıkıhtaki ictihatta da İmam meseleyi tüm yönleriyle araştırır üzerine kafa yorar ve bir karara varır.
27. Metindeki ifadede hayrun kelimesi geçiyor. Yani bir âlimin İblis'e meyletmesi bin cahilin vesveseye kapılmasından daha iyidir anlamı çıkıyor. Fakat biz bunun hatalı bir yazım olduğunu sanıyoruz. Hayrun kelimesinin olduğu yerde şerrun kelimesi olmalıdır ki mânâ doğru çıksın.
28. Bazı metinlerde halîka kelimesi halîfe olarak yer alıyor. Bu yüzden maruz kalsam da halifenin sövgüsüne diye tercüme edilebilir.
29. Şiirde kasa ifadesi geçmiyor. Sadece para sayıcısı ifadesi geçiyor.
30. Yazma, kitap defter aşkı kastolunuyor.
31. İbn Hazm'ın edebî kişiliği için bkz; *Güvercin Gerdanlığı*, Çev. Mahmut Kanık, s. 25-44, İnsan Yay. İst. 1985.
32. Kâmus tercümesinde şöyle diyor: Sahban, Vail kabilesinden bir meşhur fesih ve beliğ adamın ismidir ki fesahat ve belagatı darbı meseldir. Bkz; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. 1, s. 296.

33. Salât ve selâm Allah'a nisbet edildiğinde rahmet anlamına gelir. Bu yüzden böyle tercüme edildi. Bazı nüshalarda bu son paragraf yoktur. Sadece şu ifade vardır: İşte bu kitapta bizim yazmak istediğimiz şeyler bunlardır. Dilerseniz en güzellerini yazınız, eğer güzeller yazılabilirse...

KAYNAKLAR

Abdullah, Cihad, *et-Terşîd*, Kahire, 1986.

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, H. 1352.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut (Tarihsiz).

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkîr*, T.T.K. Ankara.

Akîkî, Necib el-, *el-Müsteşrikûn*, Mısır, 1980.

Alâüddîn Kâsânî, *Bedâi*, Beyrut,1976.

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, Şule, 1992.

Aliye, Semir, *el-Kånûn*, Beyrut 1983.

Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1976.

Bağdâdî, Hatîb, el-, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, 1971.

Bayâtî, Ca'fer el-, *Sirâcu'l-Mülûk*'un Viyana nüshasının ed. kritiği, Londra, 1990.

Belik, İzzettin, *İslâmî Hayat*, Çev; M. Erdoğan İst, 1991.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Istılâhât-ı Fıkhıyye*, İstanbul, 1978.

Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratür (G.A.L.)*, Leiden, 1937.

Buhârî Ter. ve Şerh. Mehmed Sofuoğlu, İst., 1989.

Buhârî, *Sahîh*, Kahraman Yay., İstanbul, 1980.

Câbirî, Muhammed Âbid el-, *Nahnu ve't-Türâs* Mağrib, 1982.

Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut, 1976.

Concordance, *Mu‘cemu’l-Hadîsi’n-Nebevî*, İstanbul, Çağrı Yay. 1981.
Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta‘rîfât*, Beyrut 1992.
Dârimî, *Müsned*, Beyrut, (Tarihsiz).
Deylemî, *Müsned*, Mısır, (Tarihsiz).
Doğan, D. Mehmet, *Tarih ve Toplum*, Ankara, 1991.
Ebû Dâvûd, *Sünen*, Mısır (Tarihsiz)
Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, Beyrut, 1973.
Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Harâc*, Beyrut, 1976.
Ebu’l-Isfahânî, Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, Beyrut, 1972.
el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, Süleymâniye Kütüphânesi, İstanbul 1951.
Fercânî, Ömer Ahmed el-, *Usûlü’l-Alâkåti’d-Devliyye*, Beyrut 1987.
Hakîm, Suâd el-, *el-Mu‘cemu’s-Sûfî*, Beyrut, 1980.
Hâmid Sultan, *Ahkâmu’l-Kånûnî*, Beyrut, 1984.
Hindî, Muttakî el-, *Kenzü’l-Ummâl*, Beyrut 1950.
Hırzu’l-Mülûk (müellifi belirsiz) ed. Kritik; Yaşar Yücel, T.T.K. 1993.
İbn Abdi’l-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm*, Beyrut, 1965.
İbn Ebi’d-Dem, *Edebü’l-Kadâ*, ed. kritik; Mustafa Zuhaylî Dimaşk, 1982.
İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzehheb*, Süleymaniye Kütüphânesi, İzmirli İsmail Hakkı Bölümü No: 789.
İbn Hacer, *Üsdü’l-Gâbe*, Beyrut, 1975.
İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev; Süleymân Uludağ, Dergâh Yay.; İstanbul, 1982.
İbn Hallikån, *Vefeyâtü’l-Âyân*, Tahkîk; İhsan Abbas, Beyrût 1968.
İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, Çev; Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İst., 1985.
İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb an Kütübi’l-Eârîb*, Beyrut 1970.

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut, 1984.
İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân el-Azîm*, İst. 1985.
İbn Mâce, *Sünen*, Mısır (Tarihsiz)
İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, Beyrut, 1978.
İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut, 1978.
İbnü'l-Mukaffa', *Kelile ve Dimne*, Beyrut, 1992.
İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Leipsig, 1871.
İbnü't-Taktaka, *el-Edebü's-Sultâniyye*, Beyrut, 1966.
İbrahim, Şeyh Ahmed, *Turuku'l-Kadâ*, Beyrut, 1978.
İmâdüddîn, S. Muhammed, *Endülüs Siyasî Târihi*, çev: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara 1990.
Isfahânî, Râgıb el, *el-Müfredât*, Beyrut, 1993.
İslâm Ansiklopedisi, Leiden baskısı esas alınarak telif ikmal ve tercüme sûretiyle neşir, İstanbul, MEB 1974.
Kandehlevî, M. Yûsuf, *Hayatü's-Sahâbe*, Beyrût, 1975.
Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1943.
Kefevî, Sâlih b. Ahmed el-, *Fetevâ-yi Ali Efendi*, Sadi Nevfel Dinç İst, 1989.
Kermî, el- *el-Hâdi ilâ Luğati'l-Arab*, Beyrut, 1992.
Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul, 1992.
Kitâb-ı Müstetab (müellifi belirsiz) ed. kritik; Yaşar Yücel, T.T.K. Ankara 1993.
Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerini Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (Makale).
Kuşeyrî, *er-Risâle*, Beyrut, 1973.
Lârus, *el-Mu'cemü'l-Hadîs*, Paris, 1978.
Lipson, Leslie, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev; Doç. Dr. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara 1978.
Ma'lûf, Luis, *el-Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut, 1968.
Mahmasânî, Subhi, *el-Kånûn*, Beyrut, 1982.

Makarrî, Ahmed b. Muhammed, el-, *Nefhu't-Tîb min gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, Kitap No: 3505.

Martin, B.C., *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sûfî Direniş*, Çev; Fatih Tatlılıoğlu, İnsan Yay. İstanbul, 1988.

Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut, 1967.

Medkûr, Muhammed Sellam, *el-Kadâü fi'l-İslâm*, Beyrut, 1973.

Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Beyrut, 1983.

Mesâlihu'l-Müslimîn, (müellifi belirsiz) ed. kritik; Y. Yücel, T.T.K. 1993.

Mikhail Psellos, *Khronographia*, Prof. Işın Demirkent, T.T.K.

Muhammed b. Arnûs, *Târîhu'l-Kadâ*, Beyrut, 1970.

Müslim, *Sahîh*, Beyrut, (Tarihsiz)

Mustafa Nuri Paşa, *Netâic*, Sadeleştiren; N. Çağatay, T.T.K. Ankara.

Mütercim Âsım Efendi, *Kåmûs Tercemesi* (Okyanus) Ofset baskı; İstanbul, 1982.

Neseî, *Sünen*, Mısır, (Tarihsiz)

Osman, Muhammed Rafet, *el-Hukûk ve'l-Vâcibât*, Beyrut, 1986.

Şafak, Ali, *İslam Arazi Hukuku*, İst.

Sahîh-i Müslim, Ter. ve Şerhi Ahmed Davudoğlu, İst, Sönmez Yay., 1983.

Seâlibî, *'Âdâbü'l-Mulûk*, ed. Kritik; Celil el-Atıyye, Beyrut, 1989.

––––––––, Seâlibî, *Men Gâbe Anh*, Beyrût, 1978.

Şerif, M.M., *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Türkçe ed; Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan Yay., 1990.

Serinsu, Ahmed Nedîm, *Esbâb-ı Nuzûl*, İstanbul, 1993.

Şevkânî, *el-Fevâid fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, Beyrut, 1965.

Şeyh Nizam ve Hint Uleması, *Fetevâ-yı Hindiyye*, Beyrut, 1977.

Sezgin, Fuad, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Almanca'dan Arapça'ya çeviren: Mahmûd Fehmî Hicâzî, Suûd baskısı, 1980.

Suyûtî, Celâleddî*n*, *Hüsnü'l-Muhâdara*, Süleymâniye Kütüphanesi, Süleymâniye Bölümü, Kitap No: 825.

Tabbara, Aziz, *Kur'ân'da Peygamberler*, Çev: A. Rıza Temel, Y. Alkın, İst., 1985.

Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, Beyrut, 1973.

Tirmizî, *Sünen*, Mısır (Tarihsiz)

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi*, İst., 1978.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Tûsî, et-, *Lümâ*, Beyrut, 1967.

Ünaltay, Altay, *Doğuda ve Batı'da Din Devlet İlişkileri*, Endülüs Yay., İst., 1989.

Utarid, *Büyük Dünya Atlası*, Alman ve Türk bilim adamları ortak çalışması. Son düzeltme; Prof. Dr. Selâmi Gözenç, Dr. Ergin Gümüş, Stuttgart-Almanya, 1993.

Vehbî, Mehmed, *Hulâsatü'l-Beyân*, İst., 1972.

Vusûlî Mehmed Efendi, *Şem-i Hidâyet*, Süleymâniye Kütüphânesi, Reisü'l-Küttab bölümü, No: 772.

Wehr, Haus, *Mucemu'l-Luğati'l-Arabiyye el-Muâsır*, Beyrût.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İst, 1993.

Yeniçeri, Celâl, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İst., 1982.

Yûnus Vehbî Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, İstanbul, 1977.

Yûsuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev; Reşit Rahmetî Arat, T.T.K. Ankara 1983.

Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh* (Şerh-i Sahîh-i Buhârî) Tercüme; Kâmil Miras, Ankara 1965.

Zehebî, *el-İber*, ed. kritik; Ebû Hâcir, 1984.

Zemahşerî, Cârullah, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut 1965.
Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik*, Beyrut, 1976.

SİYASİ DÜŞÜNCE DİZİSİ KİTAPLARIMIZ

İslâm'ın Uluslararası İlişkileri Kuramı/A. A. Ebu Süleyman
Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi/Muhammed Hüseyin
İslâm ve Batı/Perviz Manzur
Değişim Sürecinde İslâm/J. Esposito
Çağdaş Arap Düşüncesi/Albert Hourani
Laiklik Siyaset ve Değişim/Davut Dursun
Câmiu'd-Düvel/Ahmed b. Lütfullah
İslâm'da Otorite/Hamid Dabaşî
Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasî Düş.Temelleri/Muhammed Mescid-i Camii
Hilâfet: Modern Arap Düşüncenin Eleştirisi/Fehmi Şinnâvî
Ulema ve Dinî Otorite/Derleme
Türkiye'nin Modernleşmesi ve İslâm/Ergün Yıldırım
Türkiye'de İslâm ve Laiklik/Derleme
İslâm'da Siyaset Düşüncesi/Derleme
Eğitim Siyaset ve Din/Vedat Sağlam
Siyaset ve Kutsallık/Yalçın Akdoğan
Hükümdarlık Sanatı/Ebû Mansûr es-Seâlibî
Din ve Laiklik/Kadir Canatan
Demokrasi Miti/Tage Lindbom
Sömürgecilik ve Yabancılaşma/Renat Zehar
İslâm'da İfade Hürriyeti/Muhammed Haşim Kemâlî
Din Vicdan Hürriyeti ve Laiklik/Servet Armağan
Din ve Siyasal Söylem/Cem Zorlu
Aynadaki Düşman/Roxanne L. Euben